

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

NPT REJİMİNDE YAYILMANIN ÖNLENMESİ VE BARIŞÇIL
KULLANIM İLİŞKİSİ

Doktora Tezi

Hazırlayan
Çiğdem PEKAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yücel ACER

Çanakkale-2016

TAAHHÜTNAME

Doktora Tezi olarak sunduğum “NPT Rejiminde Yayılmanın Önlenmesi ve Barışçıl Kullanım İlişkisi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

06...10...2017

Çiğdem Pekar

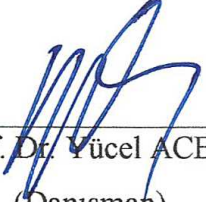

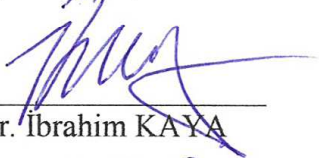
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Çiğdem PEKAR'a ait

NPT REJİMİNDE YAYILMANIN ÖNLENMESİ VE BARIŞÇIL KULLANIM İLİŞKİSİ

adlı çalışma, jürimiz tarafından ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalı,

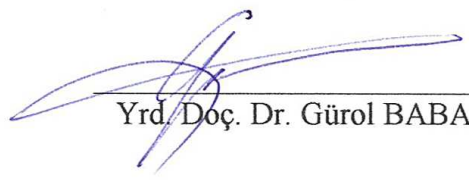
DOKTORA TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yücel ACER
(Danışman)

Prof. Dr. İbrahim KAYA

Prof. Dr. Mehmet Bülent ULUDAĞ

Doç. Dr. Soner KARAGÜL

Yrd. Doç. Dr. Gürol BABA

Tez No : 10142076

Tez Savunma Tarihi : 16.12.2016

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

06/03/2017

ÖZET

NPT REJİMİNDE YAYILMANIN ÖNLENMESİ VE BARIŞÇIL KULLANIM İLİŞKİSİ

Nükleer teknolojinin çift kullanımlı yapısı (enerji üretimi/silah üretimi), devletleri bu teknolojinin askeri amaçlarla kullanımının engellenebilmesi amacıyla uluslararası düzeyde işbirliği arayışına itmiştir. Bu arayışta, tarihsel süreç içerisinde atılan en somut adım olarak 1970 yılında yürürlüğe giren “Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması” (NPT) karşımıza çıkmaktadır. Bu Anlaşma üç ana sütun üzerine oturmaktadır: i) nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, ii) nükleer enerjinin barışçıl kullanımı, iii) nükleer silahsızlanma. Anlaşma'nın uygulanışı taraf devletlerce NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde izlenmektedir. Her beş yılda bir toplanması öngörülen gözden geçirme konferanslarının ilki 1975 yılında gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma, 1975-2015 yılları arasındaki dönemde NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde, Anlaşma'nın nükleer teknolojinin çift kullanımlı yapısını kontrol etmeye yönelik sütunları olan nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu ilişkinin NPT toplantılarında; i) I. ve II. madde kapsamında transfer etmeme ve edinmeme yükümlülüğü, ii) III. madde kapsamında güvenlik denetimleri ve iii) Anlaşma'nın nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesi çerçevesinde tartışıldığı görülmektedir.

Bu çerçevede, gözden geçirme döngüsüne ait resmi açıklama, belge ve tutanaklar incelenerek, Anlaşma'ya taraf devletler arasında öne çıkan konular ve belirtilen dönemde gözden geçirme döngüsünde alınan kararlar değerlendirilmiştir. Çalışmada, NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde iki sütun arasındaki ilişkinin, incelenen dönemde yaşanan uluslararası nükleer gelişmeler ve devletlerin nükleer politikalarından etkilendiği sonucuna varılmıştır. Bu dönemde, yayılmanın önlenmesi sütunu başta ABD olmak üzere birçok devlet tarafından güçlendirilmeye çalışılmış, bu çabalar taraflar arasında tartışmalara yol açmıştır. İki sütun çerçevesinde bu tartışmaların; güvenlik denetimleri, ihracat kontrolleri ve nükleer yakıt döngüsünün çok taraflılaştırılması başlıklarında öne çıktığı söylenebilir.

ABSTRACT

RELATIONSHIP OF NON-PROLIFERATION AND PEACEFUL USE IN THE NPT REGIME

The dual-use structure of nuclear technology (energy production/weapon production) has led the countries to search for cooperation on the international level in order to prevent the military use of this technology. In the historical context, “The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons” (NPT) which came into force in 1970 can be named as the most substantial step in this search. This treaty stands on three pillars: i) non-proliferation of nuclear weapons, ii) peaceful uses of nuclear energy, iii) nuclear disarmament. In order to review the implementation of these three pillars as well as the other articles of the Treaty, a review cycle has been established in which parties to the Treaty was to gather in every five years. First review conference was held in 1975.

This study aims to analyze the relationship between the nuclear non-proliferation and peaceful use of nuclear energy pillars -the pillars which aim to control the dual-use structure of nuclear technology, in the framework of NPT review cycle of 1975-2015. It is seen that, this relationship is discussed in the context of; i) the obligation not to transfer and have (articles I and II), ii) safeguards (article III) and iii) peaceful use of nuclear technology (article IV) in the NPT meetings.

In this regard, the study examines official statements, documents, summary records and evaluates the significant issues, debates among the state parties and the decisions taken in the NPT review cycle. The study concludes that in the framework of the NPT review cycle, international nuclear developments and states’ nuclear policies have an impact on the relationship between these two pillars. In this period, several countries which were led by the United States attempted to strengthen non-proliferation pillar of the NPT. These attempts have intensified disagreements among the parties. Regarding the two pillars, it is argued that the most debated issues are safeguards, export controls and multilateralisation of the nuclear fuel cycle issues.

ÖNSÖZ

Bu tezin ortaya çıkmasında bu önsözde ismini sayamayacağım birçok insanın ve kurumun maddi/manevi katkısı oldu. Doktora çalışmalarım öncesinde ve esnasında bilgi birikimine sıklıkla başvurduğum, yoğun olduğu dönemlerde dahi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen çok değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Yücel Acer'e minnettarım. Özellikle doktora ders döneminde, ders içi ve ders dışı sohbetlerimizle akademik anlamda ufkumun açılmasını sağlayan çok değerli hocam Prof. Dr. Mete Tuncoku'na teşekkürü bir borç bilirim. Teze sundukları değerli katkılar için Prof. Dr. İbrahim Kaya'ya, Prof. Dr. Mehmet Bülent Uludağ'a, Doç. Dr. Soner Karagül'e ve tez konusunu şekillendirmemizde görüşleriyle katkı sağlayan sevgili Yard. Doç. Dr. Gürol Baba'ya içtenlikle teşekkür ederim.

Fulbright Doktora Araştırma Bursu kapsamında ABD'de geçirdiğim bir yıl boyunca, beni Center for Non Proliferation Studies'te (CNS) araştırmacı olarak konuk eden ve bu tezin tamamlanmasına büyük katkılar sunan başta Prof. William Potter ve Leonard Spector olmak üzere, CNS'in Monterey ve Washington kampüslerinde bulunan tüm hocalarıma ve dostlarıma teşekkür ederim.

Bu uzun süreç, manevi açıdan olduğu kadar maddi açıdan da zorlayıcı bir süreç idi. Verdikleri maddi destekle teze çok önemli katkılar sunan konferans, seminer ve kurslara katılmamı sağlayan Fulbright Programı'na, Woodrow Wilson International Center for Scholars'a, Avrupa Komisyonu'na, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na, Pugwash topluluğuna ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü'ne teşekkürlerimi sunarım. Verdikleri destek olmasaydı başta Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ve Birleşmiş Milletler'de çalışan/çalışmış diplomatlar olmak üzere, nükleer silahlar, nükleer enerji ve NPT konularında uzman kişilerle mülakatlar gerçekleştirmem ve bu alanda çalışan diğer kişilerle değerli dostluklar kurmam mümkün olmayacaktı.

Bu çalışmayı sevgisi ve sabrı ile bu uzun süreçte her zaman yanımda olan değerli eşim Seçkin Pekar'a ve beni yetiştirerek bugünlere gelmemi sağlayan biricik annem Nebahat Kuloğlu olmak üzere tüm aileme ithaf ederim.

Çiğdem Pekar
Çanakkale, Aralık 2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

NÜKLEER TEKNOLOJİNİN İKİ YÜZÜ: NÜKLEER YAKIT DÖNGÜSÜ, NÜKLEER ENERJİ VE NÜKLEER SİLAH

1.1. NÜKLEER YAKIT DÖNGÜSÜ VE NÜKLEER ENERJİ	8
1.2. NÜKLEER TEKNOLOJİ VE NÜKLEER SİLAH	14
1.2.1. Uranyum Bombası.....	15
1.2.2. Plütonyum Bombası	18

BÖLÜM II

NPT REJİMİ: KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE NÜKLEER SİLAHLANMANIN NEDENLERİ	21
2.1.1. Realist Kamp ve Nükleer Silahlar	22
2.1.2. İdealist Kamp ve Nükleer Silahlar	23
2.1.3. Nükleer Silahların Yayılmasının Nedenleri ile İlgili Diğer Görüşler	26
2.2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE NÜKLEER SİLAHLANMANIN SONUÇLARI	27

2.3. NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ	30
2.4. ULUSLARARASI REJİM TEORİSİ VE NPT REJİMİ	33
2.4.1. Uluslararası Rejim Teorisi	33
2.4.2. NPT Rejimi	39
2.4.2.1. Temel Nedensellik Faktörleri ve NPT Rejimi	40
2.4.2.2. Stephen Krasner'ın Tanımı Çerçevesinde NPT Rejimi	44
2.4.2.2.1. NPT'nin Prensipleri ve Normları	44
2.4.2.2.2. NPT'nin Kuralları	49
2.4.2.2.3. NPT'nin Karar Verme Prosedürleri	49
2.4.2.3. Stephen Krasner'a Göre Rejim Değişimi	50

BÖLÜM III

ULUSLARARASI ATOM ENERJİSİ AJANSI'NIN KURULUŞU, NPT MÜZAKERELERİ VE NPT TEMEL UZLAŞISI

3.1. NÜKLEER ENERJİNİN KONTROLÜNE YÖNELİK ÇABALAR: ACHESON-LİLİENTHAL RAPORU VE BARUCH PLANI	53
3.2. BARIŞ İÇİN ATOM KONUŞMASI VE UAEA'NIN KURULUŞU	57
3.2.1 UAEA'nın Amaçları ve Güvenlik Denetimi Sistemi	63
3.3. NPT MÜZAKARE SÜRECİ VE İMZALANMASI	67
3.3.1. Müzakerelerde Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımı ve Nükleer Silahsızlanma Konusu	72
3.4. NPT'NİN ÜÇ SÜTUNLU YAPISI	75
3.4.1. Yayılmanın Önlenmesi	79
3.4.2. Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımı	81
3.4.3. Nükleer Silahsızlanma	86

BÖLÜM IV

YAYILMANIN ÖNLENMESİ VE NÜKLEER ENERJİNİN BARIŞÇIL KULLANIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BAŞLANGIÇ YILLARI

4.1. GÖZDEN GEÇİRME SÜRECİNİN ÖNEMİ	90
---	----

4.2. 1970LERDE NPT REJİMİ, GÖZDEN GEÇİRME KONFERANSLARI VE İKİ SÜTUN ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	91
4.2.1. Dönem Gelişmeleri	91
4.2.1.2. Hindistan'ın “Gülümseyen Buda” Testi ve Diğer Nükleer Gelişmeler.....	91
4.2.1.3. İhracat Kontrolleri: Zangger Komitesi ve Nükleer Tedarikçiler Grubu.....	93
4.2.1.3.1. Zangger Komitesi.....	93
4.2.1.3.2. Nükleer Tedarikçiler Grubu.....	95
4.2.1.4. UAEA Kapsamlı Güvenlik Denetimlerinin Güncellenmesi.....	99
4.2.2. 1975 NPT Gözden Geçirme Konferansı ve İki Sütun Arasındaki İlişki.....	102
4.2.2.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu	102
4.2.2.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi	108
4.2.3. 1980 NPT Gözden Geçirme Konferansı ve İki Sütun Arasındaki İlişki.....	112
4.2.3.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu	112
4.2.3.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi	113

BÖLÜM V

YAYILMANIN ÖNLENMESİ VE NÜKLEER ENERJİNİN BARIŞÇIL KULLANIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: 1980-2000 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEM

5.1. 1980'LERDE NPT REJİMİ, GÖZDEN GEÇİRME KONFERANSLARI VE İKİ SÜTUN ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	119
5.1.1. Dönem Gelişmeleri	119
5.1.2. 1985 NPT Gözden Geçirme Konferansı ve İki Sütun Arasındaki İlişki.....	124
5.1.2.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu	124
5.1.2.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi	127
5.1.3. 1990 NPT Gözden Geçirme Konferansı ve İki Sütun Arasındaki İlişki.....	134
5.1.3.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu	134
5.1.3.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi	137
5.2. 1990'LARDA NPT REJİMİ, GÖZDEN GEÇİRME KONFERANSLARI VE İKİ SÜTUN ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	145
5.2.1. Dönem Gelişmeleri	145
5.2.1.1. Irak'ın Nükleer Programının Açığa Çıkması.....	147

5.2.1.2. Kuzey Kore'nin Nükleer Programının Açığa Çıkması.....	151
5.2.1.3. UAEA Güvenlik Denetimleri: Model Ek Protokol	154
5.2.1.4. İhracat Kontrolleri: Nükleer Tedarikçiler Grubu	160
5.2.2. 1995 Gözden Geçirme ve Uzatma Konferansı ve İki Sütun Arasındaki İlişki	163
5.2.2.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular, Alınan Kararlar ve Konferans Sonucu	163
5.2.2.1.1. “NPT'nin Süresiz Olarak Uzatılması”na İlişkin Karar.....	165
5.2.2.1.2. “Nükleer Yayılmanın Önlenmesi ve Silahsızlanma Hedefleri ve Prensipleri”ne İlişkin Karar	166
5.2.2.1.3. “Güçlendirilmiş Gözden Geçirme Süreci”ne İlişkin Karar	166
5.2.2.1.4. “Nükleer Silahlardan Arındırılmış Orta Doğu”ya İlişkin Karar	167
5.2.2.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi	169
5.2.3. 2000 NPT Gözden Geçirme Döngüsü: Hazırlık Komitesi Toplantıları ve 2000 Gözden Geçirme Konferansı.....	175
5.2.3.1. 1997 Hazırlık Komitesi Toplantısı	175
5.2.3.2. 1998 Hazırlık Komitesi Toplantısı	177
5.2.3.3. 1999 Hazırlık Komitesi Toplantısı	178
5.2.3.4. 2000 Gözden Geçirme Konferansı	179
5.2.3.4.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu	179
5.2.3.4.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi	181
5.2.3.4.2.1. Güvenlik Denetimleri ve Ek Protokol.....	183
5.2.3.4.2.2. İhracat Kontrolleri	186

BÖLÜM VI

YAYILMANIN ÖNLENMESİ VE NÜKLEER ENERJİNİN BARIŞÇIL KULLANIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: 2000-2015 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEM

6.1. 2000-2010 DÖNEMİNDE NPT REJİMİ, GÖZDEN GEÇİRME KONFERANSLARI VE İKİ SÜTUN ARASINDAKİ İLİŞKİ	190
6.1.1. Dönem Gelişmeleri	190
6.1.1.2. İran'ın Gizli Nükleer Faaliyetlerinin Ortaya Çıkması.....	193
6.1.1.3. Abdul Qadeer Khan Ağının Ortaya Çıkması.....	203

6.1.1.4. Nükleer Güvenlik Konusu ve BMGK 1540 Sayılı Kararı.....	205
6.1.1.4.1. BM Güvenlik Konseyi'nin 1540 sayılı Kararı.....	206
6.1.1.5. ABD Başkan'ı George W. Bush'un 2004 Yılında Yaptığı Konuşma ve Getirdiği Öneriler	208
6.1.1.5.1. NSG Yönergelerinde Değişiklik Girişimleri	209
6.1.1.5.2. Nükleer Yakıt Döngüsünün Çok Taraflılaştırılma Çabaları: Nükleer Yakıt Bankaları	213
6.1.1.6. K. Kore'nin Gerçekleştirdiği Nükleer Testler	219
6.1.1.7. ABD'de Yönetim Değişimi ve Başkan Obama'nın Prag Konuşması	221
6.1.2. 2005 NPT Gözden Geçirme Döngüsü: Hazırlık Komitesi Toplantıları ve 2005 Gözden Geçirme Konferansı.....	222
6.1.2.1. 2002 Hazırlık Komitesi Toplantısı	223
6.1.2.2. 2003 Hazırlık Komitesi Toplantısı	227
6.1.2.3. 2004 Hazırlık Komitesi Toplantısı	231
6.1.2.4. 2005 Gözden Geçirme Konferansı	238
6.1.2.4.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu.....	238
6.1.2.4.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi.....	240
6.1.2.4.2.1 UAEA Güvenlik Denetimleri ve Ek Protokol.....	248
6.1.2.4.2.2. İhracat Kontrolleri	250
6.1.3. 2010 NPT Gözden Geçirme Döngüsü: Hazırlık Komitesi Toplantıları ve 2010 Gözden Geçirme Konferansı.....	254
6.1.3.1. 2007 Hazırlık Komitesi Toplantısı	254
6.1.3.2. 2008 Hazırlık Komitesi Toplantısı	256
6.1.3.3. 2009 Hazırlık Komitesi Toplantısı	258
6.1.3.4. 2010 Gözden Geçirme Konferansı	259
6.1.3.4.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu.....	260
6.1.3.4.2. Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi	262
6.1.3.4.2.1. UAEA Güvenlik Denetimleri ve Ek Protokol.....	263
6.1.3.4.2.2. İhracat Kontrolleri	269
6.1.3.4.2.3. Çok Taraflı Yakıt Düzenlemeleri	271
6.2. 2010-2015 DÖNEMİNDE NPT REJİMİ, GÖZDEN GEÇİRME KONFERANSLARI VE İKİ SÜTUN ARASINDAKİ İLİŞKİ	272
6.2.1. Dönem Gelişmeleri	272

6.2.1.1. UAEA “Devlet Düzeyinde Güvenlik Denetimi” Konsepti	273
6.2.1.2. Nükleer Tedarikçiler Grubunun Rehber Listesinin Güncellenmesi	273
6.2.1.3. İran’ın Nükleer Programı ve Uluslararası Müzakereler	276
6.2.2. 2015 NPT Gözden Geçirme Döngüsü: Hazırlık Komitesi Toplantıları ve 2015 Gözden Geçirme Konferansı	282
6.2.2.1. 2012 Hazırlık Komitesi Toplantısı	282
6.2.2.2. 2013 Hazırlık Komitesi Toplantısı	284
6.2.2.3. 2014 Hazırlık Komitesi Toplantısı	286
6.2.2.4 2015 Gözden Geçirme Konferansı	289
6.2.2.4.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu	289
6.2.2.4.2. Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi	292
6.2.2.4.2.1. UAEA Güvenlik Denetimleri ve Ek Protokol	293
6.2.2.4.2.2. İhracat Kontrolleri	295
6.2.3. İran ve P5+1 Devletleri Arasında İmzalanan “Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)”	296
6.2.3.1. Uranyum Zenginleştirme	299
6.2.3.2. Plutonyum Yeniden İşleme	304
6.2.3.3. Saydamlık ve Güven Artırıcı Önlemler	308
6.2.4. KOEP ve İran’ın Nükleer Programının Geleceğine İlişkin Değerlendirme .	317
6.2.4.5 KOEP’nin NPT Rejimi ve İki Sütun Arasındaki İlişki Bağlamında Değerlendirilmesi	319
6.2.4.5.1. Zenginleştirme ve Yeniden İşleme	319
6.2.4.5.2. Ek Protokol	321
6.2.4.5.3. İhracat Kontrolleri	322
SONUÇ	325
KAYNAKÇA.....	335
EK-1: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma (NPT)	365

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABACC	: Brazilian–Argentine Agency for Accounting and Control of Nuclear Materials (Nükleer Materyallerin Kontrol ve Muhasebesi için Brezilya-Arjantin Ajansı)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BKGGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMAEK	: Birleşmiş Milletler Atom Enerjisi Komisyonu
CAS	: Committee on Assurances of Nuclear Supply (Nükleer Tedarik Güvencesi Komitesi)
CD	: Conference on Disarmament (Silahsızlanma Konferansı)
CPPNM	: Convention on the Physical Protection of Nuclear Material
CTBT	: Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty
Ed.	: Editör
EU3+3	: European Union 3+3 (Avrupa Birliği 3+3)
HEU	: High Enriched Uranium (Yüksek Oranda Zenginleştirilmiş Uranyum)
IADA	: International Atomic Development Authority
IAEA	: International Atomic Energy Agency
INF Treaty	: Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty (Orta Menzilli Füze Anlaşması)
INFCIRC	: Information Circular
ISIS	: Institute for Science and International Security (Uluslararası Güvenlik ve Bilim Enstitüsü)
JCPOA	: Joint Comprehensive Plan of Action
KİS	: Kitle İmha Silahları
KOEP	: Kapsamlı Ortak Eylem Planı

LEU	: Low Enriched Uranium (Düşük Oranda Zenginleştirilmiş Uranyum)
MENWFZ	: Middle East Nuclear Weapon Free Zone (Nükleer Silahlardan Arındırılmış Orta Doğu)
MOX	: Mixed Oxide
NAM	: Non-Aligned Movement (Bağılantısız Devletler Hareketi)
NIE	: National Intelligence Estimate (Ulusal İstihbarat Değerlendirme Raporu)
NNWS	: Non-Nuclear Weapon States (Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devletler)
NNPA	: Nuclear Non Proliferation Act (Nükleer Yayılmanın Önlenmesi Yasası)
No	: Numara/Sayı
NPR	: Nuclear Posture Review (Nükleer Duruş Değerlendirmesi)
NPT	:The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması)
NPT PrepCom:	NPT Hazırlık Komitesi Toplantısı (NPT Preparatory Committee)
NPT RevCon	: NPT Gözden Geçirme Konferansı (NPT Review Conference)
NSG	: Nuclear Supplier's Group (Nükleer Tedarikçiler Grubu)
NSS	: National Security Strategy (Nükleer Güvenlik Stratejisi)
NWS	: Nuclear Weapon States (Nükleer Silah Sahibi Devletler)
P5+1	: Permanent 5+1 (Daimi 5+1)
PTBT	: Partial Test Ban Treaty
PUNE	: Peaceful Use Of Nuclear Energy (Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımı)
s.	:Sayfa
SAGSI	:Standing Advisory Group for Safeguards Implementation (Güvenlik Denetimlerinin Uygulanması için Tavsiye Grubu)
SIPRI	: Stockholm International Peace Research Institute (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü)
START	:Strategic Arms Reduction Treaty (Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması)

TAEK : Türkiye Atom Enerjisi Kurumu

UAEA : Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

UAGO : Uluslararası Atomik Gelişim Otoritesi

UNAC : United Nations Atomic Energy Commission

UNCPICPUNE:UN Conference on the Promotion of International Co-operation in the Peaceful uses of Nuclear Energy (Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımında Uluslararası İşbirliğine İlişkin BM Konferansı)

UNSC : United Nations Security Council

UNSCOM : United Nations Special Commission (BM Özel Komisyonu)

WMD : Weapons Of Mass Destruction

Vol : Volume/Cilt

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: İnşasına Başlanan Nükleer Reaktör Sayısı (1954-2014).....	12
Tablo 1.2: Nükleer Enerjinin Devletlerin Toplam Elektrik Üretimindeki Payı.....	13
Tablo 1.3: Küresel Düzeyde Nükleer Silah Sayıları.....	15
Tablo 1.4: Dünya’da Silah Düzeyinde HEU stoğu (1945-2015).....	17
Tablo 1.5: Dünya’da Plütonyum Stoğunun Artışı (1945-2015).....	19
Tablo 6.1: KOEP’in Zenginleştirme, Yeniden İşleme ve Güven Artırıcı Önlemlere İlişkin Önemli Hükümleri.....	317

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Nükleer Yakıt Çevrimi.....	8
Şekil 2.1: Krasner'a göre Rejimlere İlişkin Nedensel İlişkiler.....	37
Şekil 3.1: NPT'nin Üç Sütunlu Yapısı.....	77
Şekil 6.1. : KOEP Kapsamında UAEA'nın İran'a Erişim Talebi İletmesi.....	311
Şekil 6.2.: KOEP Kapsamında Anlaşmazlık Çözüm Mekanizması ve İşleyişi.....	313

GİRİŞ

Elektrik üretiminin yanı sıra diğer sivil amaçlarla da kullanılabilen nükleer teknoloji nükleer silah üretimi için de kullanılabilir. ¹ Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın 1950 yılında yaptığı "Barış için Atom" konuşmasından ilham alan fizikçi Marvin Miller, "barış için atom" ile "savaş için atomun" siyam ikizleri olduğunu belirtmiş ² ve nükleer teknoloji sıklıkla "iki yüzlü" (*Janus-faced*) ³ ya da "çift kullanımlı" (*dual use*) bir teknoloji olarak betimlenmiştir. İnsanoğlu tarafından bu teknoloji "gelişme" aracı olarak kullanılmadan önce, bir "savaş" aracı olarak kullanılmıştır.

1945 yılının Ağustos ayında ABD tarafından nükleer silahın ilk kez kullanımı sonrası devletleri nükleer teknolojinin geleceği ile ilgili düşünmeye iten temel faktörlerin, bu silahların kendilerine karşı kullanılmasını önlemek ve nükleer teknolojinin iki yüzlü yapısı sonucu ortaya çıkabilecek barışçıl kullanımların askeri kullanıma evrilmesini önlemek olduğunu söylemek mümkündür. Nükleer teknolojinin uluslararası düzeyde kontrolünün sağlanabilmesi için hem bu teknolojinin teknik özelliklerine hakim olmak ve bu sayede teknolojinin sadece barışçıl amaçlarla kullanımından emin olmak, hem de politik düzeyde uluslararası aktörlerin bu kontrol çabalarına katılımını sağlamak gerekmekte idi. Zira nükleer teknolojinin yayılması teknolojik ve politik bir çok problemi beraberinde getirebilirdi. Bu teknolojiye sahip olan ilk devlet olan ABD ilk etapta bu düşünceler ile nükleer teknolojinin kullanımını kendi bakış açısı ile kontrol etmek istemiştir. Fakat iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde Sovyetler Birliği kendi nükleer testini gerçekleştirmiştir. Nükleer teknoloji alanındaki monopolisi sona eren ABD bu tarihten sonra nükleer teknolojinin uluslararası alanda kontrolüne yönelik olarak diğer süper güç ile işbirliğine eğilimine girmiştir.

İki süper gücün 1950 yılından önce nükleer silah sahibi olması ve bunu izleyen dönemde İngiltere (1952), Fransa (1960) ve Çin (1964) gibi belli başlı müttefik devletlerin

¹ Nükleer teknolojinin kullanılabilmesi için sivil alanlar Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından elektrik enerjisi üretimi, su kaynaklarının yönetimi ve hijyeninin sağlanması, tarım ve hayvancılık faaliyetlerde görülen hastalıklarla mücadele edilmesi, sağlık alanında hastalıklarla mücadele ve tıbbi amaçlarla radyasyon kullanımı olarak tanımlanmaktadır.

² Marvin Miller, "The Nuclear Dilemma: Power Proliferation and Development," *Technology Review* (May 1979), pp.18-20.

³ Janus Roma mitolojisinde bir yüzü sağa bir yüzü sola bakan bir tanrıdır.

nükleer testlerini gerçekleştirmeleri, Soğuk Savaş şartlarında iki kutup arasındaki gerilimi artırmıştır. 1960'lı yıllarda ortaya çıkan Bağlantısız Devletler Hareketi'nin de nükleer teknolojinin paylaşılması konusundaki talepleri, Doğu-Batı arasındaki politik gerilime, Kuzey- Güney ilişkilerindeki gerilimin de eklenmesine neden olmuştur.⁴ Aynı dönemde Batı Almanya'nın nükleer çalışmalar yürüttüğüne ilişkin ortaya çıkan raporlar, iki süper gücü nükleer silahların daha fazla yayılmasını önleyecek ve bu teknolojinin sadece barışçıl/sivil amaçlarla kullanımını sağlayacak uluslararası bir düzenleme oluşturma çabalarına itmiştir.⁵ İki süper güç arasındaki işbirliği görüşmelerini asıl hızlandıran etkenin ise 1962 yılında yaşanan ve dünyayı bir nükleer savaşın eşiğine getiren Küba Füze Krizi olduğunu söylemek mümkündür.⁶

Nükleer silahların yayılmasının önlenmesine yönelik çabalar meyvesini 1970 yılında vermiş ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (*The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons- NPT*)⁷, Rusya, ABD ve İngiltere'nin haricinde 59 devletin daha onayı ile yürürlüğe girmiştir. NPT özetle 1967 yılından önce nükleer test gerçekleştirmiş devletleri Nükleer Silah Sahibi Devletler (*nuclear weapon states-NWS*) olarak tanımlarken, anlaşmaya taraf diğer devletleri Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devletler (*non-nuclear weapon states-NNWS*) olarak tanımlamaktadır. Aralarında ayrıma gidilen iki devlet grubunun karşılıklı olarak verdikleri taahhütler ve altına girdikleri yükümlülüklerden ilişkin hükümler içeren NPT, üç sütunlu bir yapı üzerine oturmaktadır:

⁴ Bugün 120 tam üye ve 17 gözlemci üyesi ile BM toplam üye sayısının 2/3'üne sahip olan dünyanın en geniş politik gruplaşması olan Bağlantısız Devletler Hareketi (Non-Aligned Movement) resmi olarak 1961 yılında Belgrad'da yapılan konferans ile kurulmuştur. Gelişmekte olan 25 devlet ve hükümet başkanının katılımıyla Yugoslavya'da toplanan bu konferans, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş yıllarının iki kutuplu yapısına kendini angaje etmek istemeyen gelişmekte olan devletler tarafından ortaya konulan bir girişimdi. Bu devletlerin çoğu II. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanmış devletler idi. Bağlantısız Devletler Topluluğunun nükleer politikaları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. William C Potter, Gaukhar Mukhatzhanova. *Nuclear Politics and the Non-Aligned Movement: Principles vs Pragmatism*. Routledge, International Institute for Strategic Studies, Adelphi Series, 2012.

⁵ İngiltere ve Fransa'nın ABD yardımı olmadan nükleer test gerçekleştirmelerinin ABD ve Sovyetler Birliği'ni bu alanda işbirliğine ittiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Fransa'nın teknolojik yardımını alan İsrail'in yürüttüğü gizli nükleer program ile 1950'li yılların sonundan itibaren nükleer silah kapasitesine sahip olduğu hatta 1963 yılındaki Arap-İsrail savaşında elindeki nükleer silahları savaşı kaybetmelerini öngörmeleri durumunda kullanma niyetinde oldukları son dönemde yapılan arşiv araştırmaları ve o dönem yetkili pozisyonda olan kişiler ile gerçekleştirilen mülakatlarla ortaya çıkmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Avner Cohen, *Israel and the Bomb*, New York: Columbia University Press, 1998. Ayrıca bkz. "Nuclear Weapons – Israel," Federation of Atomic Scientists. [http://www.fas.org/nuke/guide/israel/nuke/\(10.02.2015\)](http://www.fas.org/nuke/guide/israel/nuke/(10.02.2015))

⁶ Küba Füze Krizi ya da diğer isimleri ile Ekim Krizi veya Karayip Krizi, 1962 yılının Ekim ayında ABD'ye ait U-2 savaş uçağının Sovyetler Birliği'nin Küba topraklarına nükleer füze yerleştirdiğini görüntülemesi ile başlayan, ABD ve Sovyetler Birliği'ni nükleer silahlarını kullanmanın eşiğine getiren bir krizdir.

⁷ Türkiye'nin 28 Ocak 1969 tarihinde imzaladığı Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması, Anlaşma'nın orjinal dillerinden olan İngilizce'de ve uluslararası literatürde "NPT" olarak kısaltılmaktadır. Bu çalışmada da Anlaşma NPT olarak anılacaktır.

i) nükleer silahların yayılmasının önlenmesi (*nuclear non-proliferation*), ii) nükleer enerjinin barışçıl kullanımı (*peaceful use of nuclear energy*), iii) nükleer silahsızlanma (*nuclear disarmament*). 1968 yılında imzalanan ve 1970 yılında yürürlüğe giren NPT'nin uygulanışı, tüm taraf devletlerin katılımı ile her 5 yılda bir düzenlenen Gözden Geçirme Konferanslarında⁸ (*NPT Review Conference-RevCon*) değerlendirilmektedir. Bahsi geçen beş yıllık süreler “gözden geçirme döngüsü” olarak adlandırılmaktadır. 1995 yılında gerçekleşen Gözden Geçirme Konferansı'nda Anlaşma'nın gözden geçirme sürecine ilişkin önemli bir karar alınmış ve 5 yıllık ara dönemlerde ana Konferans'a hazırlık yapılması amacıyla 3 adet Hazırlık Komitesi (*NPT Preparatory Committee- PrepCom*) toplantısı düzenlenmesi kararı alınmıştır.

Bu çalışma, yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı⁹ sütunlarına odaklanmaktadır. Üç sütuna sahip NPT'nin bu iki sütununa odaklanılmasının sebebi, nükleer teknolojinin iki yüzlü yapısının bu iki sütünde açık bir biçimde ortaya çıkmasıdır. Diğer bir deyişle bu sütunlar ile taraf devletler bir yandan nükleer teknolojinin yayılmasını kontrol altında tutarak nükleer silahların yayılmasına yol açmamak isterken, diğer yandan aynı teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımına olanak sağlanması amaçlamaktadırlar. Bu çerçevede çalışma, ***1975-2015 yılları arasında NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasındaki bağlantının niteliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.*** Bu bağlantının ortaya konabilmesi, nükleer silah ve nükleer enerji arasındaki bağlantının niteliğini, NPT rejimi ve bu bağlantının NPT rejimi ve gözden geçirme döngüsü çerçevesinde nasıl geliştiğini, hangi konuların öne çıktığını ortaya koymayı gerektirir.

Araştırmaya konu olan 40 yıllık dönemde, uluslararası nükleer gelişmeler açısından incelendiğinde nükleer silaha ve nükleer enerji reaktörlerine sahip devlet sayısının arttığı, diğer bir deyişle nükleer teknolojinin kullanımının yayıldığı söylenebilir. ABD'nin başını çektiği devletler tarafından nükleer silahların yayılmasının önlenmesine yönelik atılan ve NPT rejimini güçlendirme amacı taşıdığı belirtilen adımlar, bazı devletler tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu devletler bu girişimlerin anlaşmadan doğan barışçıl nükleer enerji haklarına zarar verdiğini iddia etmişlerdir. İki sütun arasındaki bağlantı kapsamında

⁸ Çalışma boyunca “NPT Gözden Geçirme Konferansı” yerine sadece “Konferans” ifadesi de kullanılacaktır.

⁹ “nükleer enerjinin barışçıl kullanımı” sütunu uluslararası literatürde “peaceful use of nuclear energy” nin kısaltması olan “PUNE” olarak kullanılmaktadır. Çalışma boyunca zaman zaman bu sütun “PUNE” olarak anılacaktır.

NPT'ye taraf devletler arasında ortaya çıkan ana anlaşmazlık konularının bahsi geçen NWS ve NNWS devlet grupları arasında yoğunlaştığını söylemek mümkündür. NNWS grup içerisinde ağırlığa sahip olan Bağlantısız Devletler Hareketi (*Non-Aligned Movement-NAM*) özellikle nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konusunda dönem dönem sert bir duruş sergilemiştir. Çalışmada incelenen iki sütun arasındaki bağlantı çerçevesinde NWS ve NNWS devlet grupları tarafından üzerinde tartışılan konuların i) Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (*UAEA*) güvenlik denetimi sistemi ve ii) ihracat kontrolleri üzerinde yoğunlaştığı sonucuna varılmıştır. Bu noktadan hareketle uluslararası nükleer gelişmeler ışığında NPT gözden geçirme döngüsüne ilişkin devletlerin resmi belgelerinin ve toplantı tutanaklarının incelenmesi ile bu konularda yaşanan tartışmalar, alınan/alınamayan kararlar, ertelenen/reddedilen öneriler değerlendirilmiştir.

Araştırmanın konusu olan NPT ve iki sütun arasındaki bağlantının incelenebilmesi için analiz düzeyi olarak NPT rejimi belirlenmiştir. Bu bağlamda, öncelikle NPT'nin oluşturulmasına ilişkin tarihi süreç incelenecek ve rejim teorisi bağlamında NPT rejimi değerlendirilecektir. Çalışmada analiz birimi olarak ise devletler belirlenmiştir. NPT rejimi çerçevesinde çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki bağlantının ve bu bağlantıya ilişkin devletlerin politikalarının incelenebilmesi için ise bağımsız değişkenler olarak uluslararası sistem, uluslararası nükleer gelişmeler, devletlerin nükleer politikaları incelenecek ve bu değişkenlerin devletlerin NPT politikalarına ve özellikle iki sütuna ilişkin politikalarına ne şekilde etkisi olduğu değerlendirilecektir.

Çalışmada ağırlıklı olarak birincil kaynaklar kullanılmıştır. Devletlerin NPT Gözden Geçirme Konferanslarında ve Hazırlık Komitelerinde temsilcileri aracılığı ile yaptıkları resmi açıklamalar, sundukları çalışma belgeleri ve bu belgelerde yer almadığı halde tarafların görüşlerini ve anlaşmazlık noktalarını yansıtan ve yüzlerce sayfadan oluşan toplantı tutanakları (*summary records*) incelenmiştir. Çalışmada sıklıkla kullanılan konferans belgeleri NPT'ye taraf devletlerin belli konularda izledikleri politikaların resmi belgelere ne şekilde yansıdığına anlaşılması açısından da önem arz etmektedir. Zira aynı devletler ya da devlet grupları tarafından tekrarlanan söylemlerin devam ettiğini ya da değiştiğini görmek bu devletlerin politika değişimini anlamamıza yardımcı olacaktır. Bahsi geçen tüm belgelerin devletlerin NPT'ye ilişkin politikalarını düzenli olarak yansıtan yegane kaynaklar olduğunu söylemek mümkündür.

Birleşmiş Milletler, UAEA, devlet temsilcilikleri tarafından konu ile ilgili yayınlanan belge ve raporlar çalışmada yer almıştır. Ayrıca nükleer enerji, nükleer silahlar ve özellikle NPT konusunda uzun yıllar çalışmış emekli ve halen görevde bulunan diplomatlar, bakanlık temsilcileri, akademisyenler ve uzmanlar ile mülakatlar yapılmıştır. Özellikle NPT gözden geçirme döngüsü kapsamında tecrübe edilen en “başarılı” ve “başarısız” Konferanslar olarak nitelendirilebilecek, 1995 ve 2005 yılı Konferanslarına başkanlık etmiş Sri Lankalı ve Brezilyalı diplomatlar ile gerçekleştirilen mülakatlar çalışma açısından oldukça faydalı olmuştur. Çalışmada ikincil kaynak olarak ilgili konuda yazılmış kitap ve makalelerden ziyadesiyle faydalanmıştır. Ayrıca çalışmanın yazarı tarafından nükleer tarih konusunda katılım gerçekleştirilen çeşitli düşünce kuruluşu toplantıları, UAEA kursları, nükleer uzmanlar tarafından verilen derslerde edinilen notlara çalışmada sıklıkla başvurulmuştur.¹⁰

Çalışmanın incelediği konu, kullanılan birincil kaynaklar da göz önüne alındığında, NPT ve özellikle iki sütun arasındaki bağlantı çerçevesinde Anlaşma'nın işleyişinin gözden geçirilmesi konusunda literatürde var olan boşluğu doldurmayı amaçlamaktır. NPT konferans ve toplantıları sonrasında belli düşünce kuruluşları tarafından toplantılar düzenlenmekte, makale ve kitaplar basılmaktadır. Fakat nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve nükleer silahsızlanma konularının tümüne ilişkin hükümler içeren, evrensel yakın bir taraf devlet sayısına sahip ilk ve tek uluslararası düzenleme olma özelliği taşıyan NPT'nin ve bu Anlaşma'nın oluşturduğu rejimin tecrübe ettiği 40 yıllık gözden geçirme döngüsü kapsamında değerlendirildiğinde, bu çalışma bir ilktir.

Tezin bölümleri şu şekilde yapılandırılmıştır. Birinci bölümde, nükleer teknolojinin sivil ve askeri amaçlar için kullanımı arasındaki bağlantının ortaya konulabilmesi için nükleer yakıt döngüsü açıklanmış ve nükleer teknolojinin enerji ya da silah üretmek için ne şekilde kullanılabilceği incelenmiştir. Bu bölüm, çalışma boyunca atıfta bulunulan nükleer teknolojiye ilişkin kavramların açıklığa kavuşturulması ve özellikle 2015 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi daimi üyesi beş devlet ve Almanya (P5+1) ile

¹⁰ Yazar 2015 yılında ABD'nin Monterey kentinde Middlebury Institute çatısı altında bulunan Yayılmanın Önlenmesi Merkezi'nde (Center for Non-Proliferation Studies-CNS) araştırmacı olarak bulunduğu esnada, Merkez tarafından yürütülen ve hala görevde bulunan birçok diplomatın da katılım sağladığı NPT Simulasyon seminerlerine katılarak NPT'ye taraf bir devleti temsil etmiştir.

İran arasında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nın anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Tezin kuramsal çerçevesinin çizildiği ikinci bölümde, NPT'ye uzanan müzakere sürecinin ve Anlaşma ile oluşturulan nükleer düzenin anlaşılabilirliği amacıyla öncelikle ana uluslararası ilişkiler teorilerinin nükleer silahlanmanın nedenleri ve sonuçlarına dair görüşleri incelenmiştir. Bu çerçevede ayrıca bahsi geçen teorilerin nükleer silahların yayılmasının önlenmesi alanında uluslararası işbirliğine ilişkin bakış açıları değerlendirilmiştir. Daha sonra ise uluslararası ilişkiler literatüründe 1980'li yıllardan itibaren önemli bir yer tutan Rejim Teorisi çerçevesinde NPT Rejimi incelenmiştir.

Tezin tarihi ve hukuki çerçevesinin oluşturulduğu üçüncü bölümünde atom bombasının ilk kullanıldığı tarih olan 1945 yılından itibaren nükleer enerjinin kontrolüne yönelik uluslararası çabalara değinilerek, ABD Başkanı Eisenhower'ın 1953 yılında yaptığı "Barış İçin Atom" (*Atoms for Peace*) konuşması ve bu konuşmada yer alan öneriler çerçevesinde oluşturulan UAEA incelenmiştir. Ayrıca NPT'nin imzalanmasına giden uluslararası müzakere süreci, Anlaşma'nın üç sütunlu yapısı açıklanmıştır. Son olarak, çalışmanın konusunu oluşturan iki sütun arasındaki ilişki değerlendirilmiştir.

Çalışmanın dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerinde ise, önceki bölümlerde ele alınan konu başlıkları ışığında, NPT'nin uygulanışının gözden geçirilebilmesini amaçlayan gözden geçirme döngüsünün işletilmeye başlandığı 1975 tarihinden itibaren 2015 tarihine kadar, aradan geçen 40 yıllık süreçte, anlaşmaya konu olan *nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı* arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bu bölümde ayrıca, 2015 yılının Temmuz ayında P5+1 devletleri ve İran arasında üzerinde anlaşmaya varılan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) da, NPT rejimi, iki sütun arasındaki bağlantı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Son olarak sonuç bölümünde, uluslararası nükleer gelişmelerin ve devletlerin nükleer politikalarının, NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde iki sütun arasındaki ilişkiye, tartışılan konular, alınan ve alınamayan kararlar bağlamında etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu dönemde, yayılmanın önlenmesi sütunu başta ABD olmak üzere birçok devlet tarafından güçlendirilmeye çalışılmış, bu çabalar taraflar arasında tartışmalara yol açmıştır. İki sütun çerçevesinde bu tartışmaların, güvenlik denetimleri, ihracat kontrolleri ve nükleer yakıt döngüsünün çok taraflılaştırılması başlıklarında öne çıktığı söylenebilir.

BÖLÜM I

NÜKLEER TEKNOLOJİNİN İKİ YÜZÜ: NÜKLEER YAKIT DÖNGÜSÜ, NÜKLEER ENERJİ VE NÜKLEER SİLAH

Nükleer teknolojinin “iki yüzlü” yapısı gereği, barışçıl nükleer enerji programları çerçevesinde nükleer enerji üretme amacından sapan ülkelerin nükleer silaha sahip olabilecekleri de bilinmektedir. Örneğin Hindistan 1974 yılında gerçekleştirdiği ve “gülümseyen Buda” adını verdiği nükleer testini, Kanada tarafından kendisine sağlanan plütonyum üretiminde kullanılan bir reaktör ve ABD tarafından barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere kendisine tedarik edilen nükleer madde sayesinde gerçekleştirmiştir.¹¹ Sivil alanda sağlanan bu desteğin, 1990’lı yıllarda Hindistan’ın kendi nükleer silah programını geliştirmesinde oldukça etkin bir rol oynadığı söylenebilir. Benzer bir şekilde, 1960’lı yıllarda ABD tarafından İran’a sağlanan nükleer araştırma reaktörü ve İranlı bilim adamlarına nükleer alanda verilen eğitimin 2000’li yıllarda ortaya çıkan İran’ın nükleer programına katkı sağladığı konusunda tartışmalar mevcuttur.¹²

Sivil nükleer güç ve nükleer silahlar arasındaki bu ilişki Japon Atom Enerji Kurumu’nda Başkan Yardımcılığı görevinde bulunmuş ve 2011 yılında yaşanan Fukushima Nükleer Tesisindeki kaza esnasında görev başında olan Tatsujiro Suzuki tarafından “kaçınılmaz bir bağlantı” olarak değerlendirilmektedir.¹³ Zira atomu bölmek hem nükleer enerji, hem de nükleer silah üretmek için kullanılması gereken bir teknolojidir. Çekirdeği bölünebilir ya da fisil (*fissile*) maddeler olarak adlandırılan Uranyum ve Plütonyum nükleer enerji ve silah üretiminin önemli unsurlarıdır. Bu bölümde, nükleer teknolojinin sivil ve askeri amaçlar için kullanımı arasındaki bağlantının ortaya konulabilmesi için nükleer yakıt döngüsü açıklanacak ve nükleer teknolojinin enerji ya da silah üretmek için ne şekilde kullanılabileceği incelenecektir.

¹¹ Adam N. Stulberg, Matthew Fuhrmann (eds.), *The Nuclear Renaissance and International Security*, Stanford University Press, 2013, s.2.

¹² Matthew Fuhrmann, "Spreading Temptation: Proliferation and Peaceful Nuclear Cooperation Agreements." *International Security*, Vol. 34, No. 1, 2009, 7-41. Ayrıca bkz. Matthew Fuhrmann, *Atomic Assistance: How "Atoms for Peace" Programs Cause Nuclear Insecurity*, Cornell University Press. 2012.

¹³ Tatsujiro Suzuki, “Nuclear Power and Proliferation”, Joseph Pilat, Nathan E. Busch (eds.), *Routledge Handbook of Nuclear Proliferation and Policy* (içinde), Abingdon: Routledge, 2015, s.375-376. Nükleer teknolojinin çift kullanımlı yapıya dikkat çeken ve nükleer silah / nükleer yayılma ilişkisi uluslararası politika ve uluslararası ekonomi pencerelerinden inceleyerek, yayılmanın önlenmesi konusunda öneriler getiren ilk çalışmalardan biri için bkz. William C. Potter, *Nuclear Power and Nonproliferation*. Cambridge, MA: Oelgeschlager, Gunn and Hain, Publishers Inc., 1982.

1.1. NÜKLEER YAKIT DÖNGÜSÜ VE NÜKLEER ENERJİ

“Nükleer yakıt döngüsü” bir diğer adıyla “nükleer yakıt çevrimi”, doğada bulunan uranyum madeninin elde edilmesi ile başlayan ve çevrim sonunda ortaya çıkan kullanılmış yakıt ya da atıkların nihai olarak depolanması ile birlikte sona eren bir döngü olarak adlandırılabilir. Bu döngü Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) tarafından “uranyum aramalarından, kullanılmış yakıtın depolanması, atık olarak işlem görmesi veya kullanılmış yakıtın yeniden işlenerek tekrar yakıt olarak kullanılması ve yeniden işlenmesi sonucu ortaya çıkan atıkların işleme tabi tutularak gömülmesine kadar olan adımlar”¹⁴ olarak tanımlanmakta ve aşağıdaki şekil ile açıklanmaktadır.

Şekil 1.1: Nükleer Yakıt Çevrimi

Kaynak: TAEK, <http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-enerji-ve-reaktorler/166-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/437-bolum-03-nukleer-yakit-cevrimi.html> (15.02.2015)

Nükleer yakıt döngüsü iki cephe/uç içermektedir. Ön uç (*front-end*), doğada bulunan uranyum madeninin işlenerek nükleer reaktöre uygun bir nükleer yakıt üretimini kapsayan aşamalardan oluşmaktadır. İlk aşama olan uranyum madeninin aranması ve yeryüzüne çıkartılmasından sonra genellikle madenin çıkartıldığı noktaya yakın bir yerde “öğütme”

¹⁴ TAEK, <http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-enerji-ve-reaktorler/166-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/437-bolum-03-nukleer-yakit-cevrimi.html> (15.02.2015)

(*milling*) işlemi yapılmaktadır.¹⁵ Bu işlemin ardından kimyasal bir işlemde geçirilen uranyum cevheri “sarı pasta” (*yellow cake*) adı verilen ve toz halinde bulunan uranyum oksit’e (U₃O₈) dönüştürülmektedir. Bu işlem sonucu ortaya çıkan sarı pastada bulunan uranyumun konsantrasyon oranı %80 civarındadır. Elde edilen sarı pasta, zenginleştirme işlemi öncesi gaz haline sokulması amacıyla “dönüştürme” (*conversion*) işlemi için başka bir tesise gönderilir. Zira gaz halde bulunan uranyum madeni zenginleştirme işlemi için oldukça uygundur. Dönüştürme işlemi sonucunda uranyum, “hexafluoride gaz” (UF₆) olarak adlandırılan hale getirilir. Bu aşamada uranyum doğal uranyumun izotop bileşimini halen muhafaza etmektedir.¹⁶

Bu aşamadan sonra elde edilen gaz, “zenginleştirme” (*enrichment*) tesislerine metal silindir konteynerler içerisinde transfer edilir. Bu döngü içerisinde yer alan ve nükleer teknolojinin hem sivil amaçlarla hem de askeri amaçlarla kullanılmasına imkan tanıyan uranyum zenginleştirme işlemi, “gaz difüzyon” (*gas diffusion*) yöntemi veya “santrifüj” (*centrifuge*) yöntemi ile yapılmaktadır. Difüzyon yönteminde, UF₆ halindeki gaz gözenekli zarlara pompalanarak sadece reaktörde kullanılmaya uygun olan hafif U-235 izotoplarının gözeneklerden geçmesi sağlanırken, santrifüj yönteminde aynı gaz hızla dönen silindir şeklindeki santrifüjleri konularak ağır izotopların silindir çeperinde biriktirilmesi ve hafif olan U-235 izotoplarının bu sayede de ayrıştırılması ile yapılmaktadır. Bu işlem tekrarlanarak elde edilen U-235 miktarı artırılmakta ve arzu edilen yoğunluk elde edilmektedir. Çok sayıda santrifüj ile bu işlemin yapılması da elde edilen U-235 miktarını doğru orantılı bir biçimde artırmaktadır. Aynı şekilde işlem tekrar edildikçe zenginleştirme oranının hızı da katlanarak artmaktadır. Bu nedenle, belli oranda zenginleştirme düzeyine ulaşıldıktan sonra bu oranı hızla yükseltmenin çok daha kolay olduğu söylenebilir.¹⁷

Zenginleştirme işlemi sonucunda elde edilen zenginleştirilmiş UF₆ gazı yüksek sıcaklıklara ve basınca karşı dirençli olmaması nedeniyle reaktörde kullanılmak için uygun değildir. Bu nedenle, bu gaz kristal bir toz şeklindeki uranyum oksit’e (UO₂) dönüştürülerek yakıt paletlerine sıkıştırılır. Bu aşama “fabrikasyon” (*fabrication*) aşaması

¹⁵ Uranyum madeni dünyada altına madenine oranla 500 kat daha fazla bulunan bir madendir. Günümüzde Kazakistan, Kanada ve Avustralya dünyadaki doğal uranyum madeninin büyük bir kısmına sahip olan ve bu madenin ana ihracatçısı konumunda bulunan ülkelerdir. Bkz. International Atomic Energy Agency, *The Nuclear Fuel Cycle*, s. 7. <https://www.iaea.org/sites/default/files/nfc0811.pdf> (15.02.2015)

¹⁶ TAEK, Nükleer Yakıt Çevrimi, TAEK, <http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-enerji-ve-reaktorler/166-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/437-bolum-03-nukleer-yakit-cevrimi.html> (15.02.2015)

¹⁷ 2015 yılı itibarı ile dünyada sivil uranyum zenginleştirme tesisine sahip 11 devlet bulunmaktadır: Arjantin, Brezilya, Çin, Fransa, Almanya, İran, Japonya, Hollanda, Rusya ve Birleşik Devletler. Kuzey Kore’nin zenginleştirme faaliyetlerine ilişkin şeffaf bilgiler olmasa da bu faaliyeti yürüttüğü bilinmektedir.

olarak adlandırılmaktadır. Elde edilen silindir şeklindeki nükleer yakıt paletleri uzun metal tüplere yerleştirilerek yakıt demetlerine dönüştürülür. Yakıt demetleri reaktörde kullanım için uygundur. Bir sonraki aşama ise elektrik üretimi aşamasıdır. Yakıt demetleri reaktöre yerleştirilerek kontrollü bir fisyon gerçekleştirilir.¹⁸ Fisyon sonucu U-235 izotopları parçalanarak ortaya yüksek bir ısı çıkartır. Bu ısı sayesinde ısınan su, oluşturduğu buhar gücü ile türbinleri çevirir ve türbinlere bağlı jeneratör sayesinde elektrik üretimi gerçekleşir.

Nükleer yakıt döngüsünün arka ucu (*back-end*) ise reaktörün kullanımı sonucu ortaya çıkan kullanılmış yakıtların idaresine ilişkindir. Kullanılmış yakıtların idaresine ilişkin olarak “açık çevrim” (*open cycle*) ya da “kapalı çevrim” (*closed cycle*) olarak adlandırılan iki seçenek bulunmaktadır. Açık çevrimde kullanılmış yakıtlar direkt olarak nihai olarak depolanırken, kapalı çevrim seçeneğinde kullanılmış yakıt içerisinde hali hazırda bulunan uranyum ve reaktörde oluşan kimyasal tepkime ile ortaya çıkan plütonyum tekrar işlenerek yakıt döngüsüne dahil edilir.¹⁹ Zira kullanılmış yakıt hala enerji üretiminde kullanılacak yüksek oranda fisil madde içermektedir.²⁰ Kullanılmış yakıt içerisindeki uranyum ve plütonyum kimyasal yöntemlerle birbirinden ayrılıp U-235 tekrar döngüye dahil edilebilir. Plütonyum ise yine uranyum ile karıştırılarak “mixed oxide” (*MOX*) yakıt üretilir. Bu tip yakıt kullanan reaktörlerde ise *MOX* yakıt nükleer enerji üretimi için kullanılabilir.²¹ Her iki seçenek sonucunda da reaktörden çıkartılan yüksek radyoaktivite seviyesine sahip kullanılmış yakıtlar geçici bir süre soğuk su havuzlarında bekletilmektedir. Bu süreç yoğun radyoaktivitenin azaltılmasını sağlamaktadır. Yeniden işleme sonucu ortaya çıkan nihai atığın ise hacim ve radyoaktivite bakımından daha düşük

¹⁸ Doğal uranium elementinde bulunan 3 radyoaktif izotop türünden fisyonla uğrayabilen (bölünebilen) tek izotop türü U-235'tir. Bu izotoplar nötronlar ile çarpıştırılarak ortaya “zincir reaksiyonu” çıkarılmaktadır. U-235 elementi 92 proton ve 143 nötrondan ($92 + 143 = 235$) oluşmaktadır. Hareket halinde bir nötron U-235'e çarptığında çekirdeği ikiye bölünmekte ve ortaya daha hafif fisyon ürünleri, birkaç nötron ve gama radyasyonu çıkmaktadır. Ortaya çıkan iki çekirdeğe de farklı nötronların çarpması ile ortaya ısı formunda enerji çıkmaktadır. Bu süreç aynı şekilde milyonlarca kez devam ederek ortaya “zincir reaksiyonu” nu çıkarmaktadır.

¹⁹ 2015 yılı itibari ile sivil amaçlarla plütonyumu yeniden işleyen altı adet devlet bulunmaktadır: Çin, Fransa, Hindistan, Japonya, Rusya ve Birleşik Krallık. Ayrıntılı bilgi için bkz. International Panel on Fissile Materials Report, “Plutonium Separation in Nuclear Power Programs: Status, Problems, and Prospects of Civilian Reprocessing Around the World”, July 2015. <http://fissilematerials.org/library/rr14.pdf> (10.09.2015)

²⁰ Kullanılmış yakıt yaklaşık %93 oranında uranyum (yaklaşık %1 oranında bölünebilir U-235) ve %5 oranında plütonyum içerir. Geri kalan kısım ise yüksek radyoaktiviteye sahip atıklardır.

²¹ International Atomic Energy Agency, *The Nuclear Fuel...*, s. 21,

seviyelerde olduğu bilinmektedir. Bu tip atığın nihai depolamaya daha uygun olduğu UAEA tarafından belirtilmektedir.²²

Çalışma kapsamında daha önce de belirtildiği gibi, 1950’li yıllar nükleer gücün elektrik piyasasına dahil olduğu ve yoğun araştırma geliştirme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği yıllar olmuştur. 1948 yılında Oak Ridge’te ve 1951 yılında Idaho’da ABD tarafından nükleer bir reaktör tarafından deneme amaçlı elektrik üretilmesinin ardından, dünyanın ilk nükleer reaktörü 1954 yılında Sovyetler Birliği’nde yer alan Obninsk şehri yakınlarında faaliyete geçmiştir. 1960 yılına gelindiğinde dünyada, ABD Birleşik Krallık, Fransa ve Sovyetler Birliği olmak üzere dört ülkede toplam 17 nükleer reaktör faaliyettedir.²³ 1960’lı yıllarda diğer devletlerin nükleer enerjiye ilgi göstermesi ile, 1970’li yılların başında on beş ülkede 90 nükleer reaktör faaliyet gösterir hale gelmiştir. Bu dönemde nükleer teknolojinin barışçıl kullanımının, devletler için kalkınma ve prestij sembolleri haline geldiğini söylemek mümkündür. 1979 yılında ise, dünya ilk kez bir nükleer tesiste meydana gelen bir kazaya şahit olmuştur. ABD topraklarında bulunan Three Mile Island nükleer tesisinde meydana gelen kaza nükleer enerjinin emniyetinin²⁴ sorgulanmasına yol açmıştır.

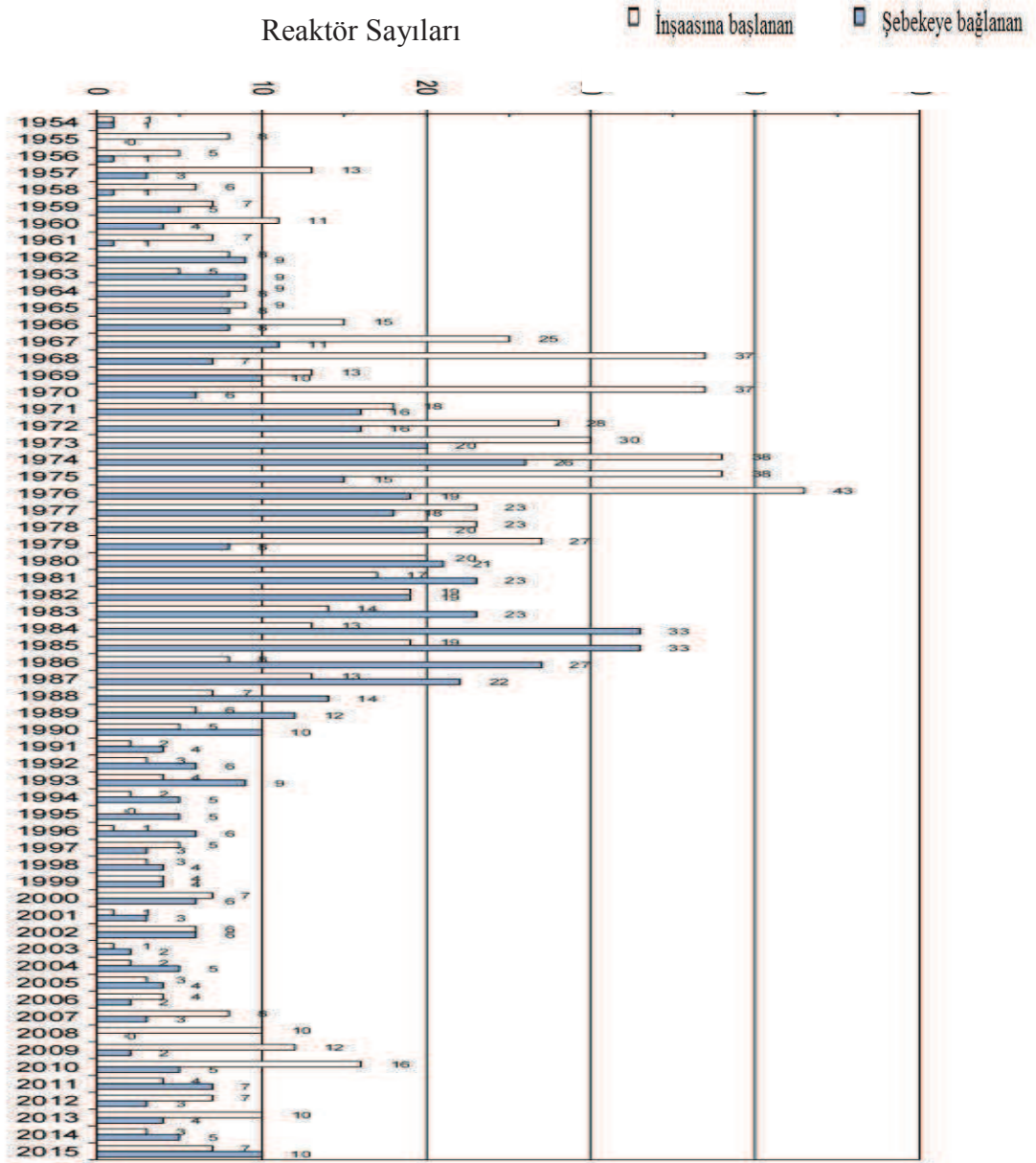
UAEA’nın 2016 yılında yayınladığı “Dünyada Nükleer Reaktörler” (*Nuclear Power Reactors in the World*) başlıklı raporda ilk nükleer reaktörün inşa edildiği 1954 yılından itibaren 31 Aralık 2015 tarihine kadar geçen sürede inşasına başlanarak, elektrik üretiminin son aşaması olan elektrik şebekesine bağlanan reaktörlere ilişkin aşağıdaki tablo yer almaktadır.

²² International Atomic Energy Agency, “Nuclear Fuel Cycle Information System: A Directory Of Nuclear Fuel Cycle Facilities”, April 2009, Vienna, Austria, s. 27-28. www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/te_1613_web.pdf (15.02.2015)

²³ Bkz. Tablo 1.2., s.

²⁴ Uluslararası İlişkiler terminolojisinde “safety” kavramının karşılığı “emniyet”, “security” kavramının karşılığı ise “güvenlik” olmasına rağmen, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu tarafından nükleer alanda bu kavramlar tam ters bir şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda, TAEK nükleer güvenliği (nuclear safety) “nükleer tesislere ilişkin tüm faaliyetler sırasında, birey, toplum ve çevrenin radyasyonun olası zararlı etkilerinden korunması” olarak tanımlarken, nükleer emniyeti (nuclear safety) “Nükleer maddelerin barışçıl amaçlar dışında kullanımının önlenmesi ve birey, toplum ve çevrenin radyasyonun zararlı etkilerinden korunması için söz konusu maddelerin ve bunları ihtiva eden tesislerin her türlü hırsızlığa/sabotaja karşı korunmasına yönelik alınan tedbir ve faaliyetlerin tümü” olarak tanımlamaktadır. Bkz. <http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-guvenlik/479-nukleer-emniyet.html> (14.05.2015); <http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-guvenlik/426-nukleer-guvenlik.html> (14.04.2015). Bu çalışmada uluslararası ilişkiler literatüründeki kavramsallaştırma kullanılmıştır. “Nükleer güvenlik” ile “nuclear security”, “nükleer emniyet” ile ise “nuclear safety” kastedilmektedir.

Tablo 1.1: İnşasına Başlanan Nükleer Reaktör Sayısı (1954-2014)

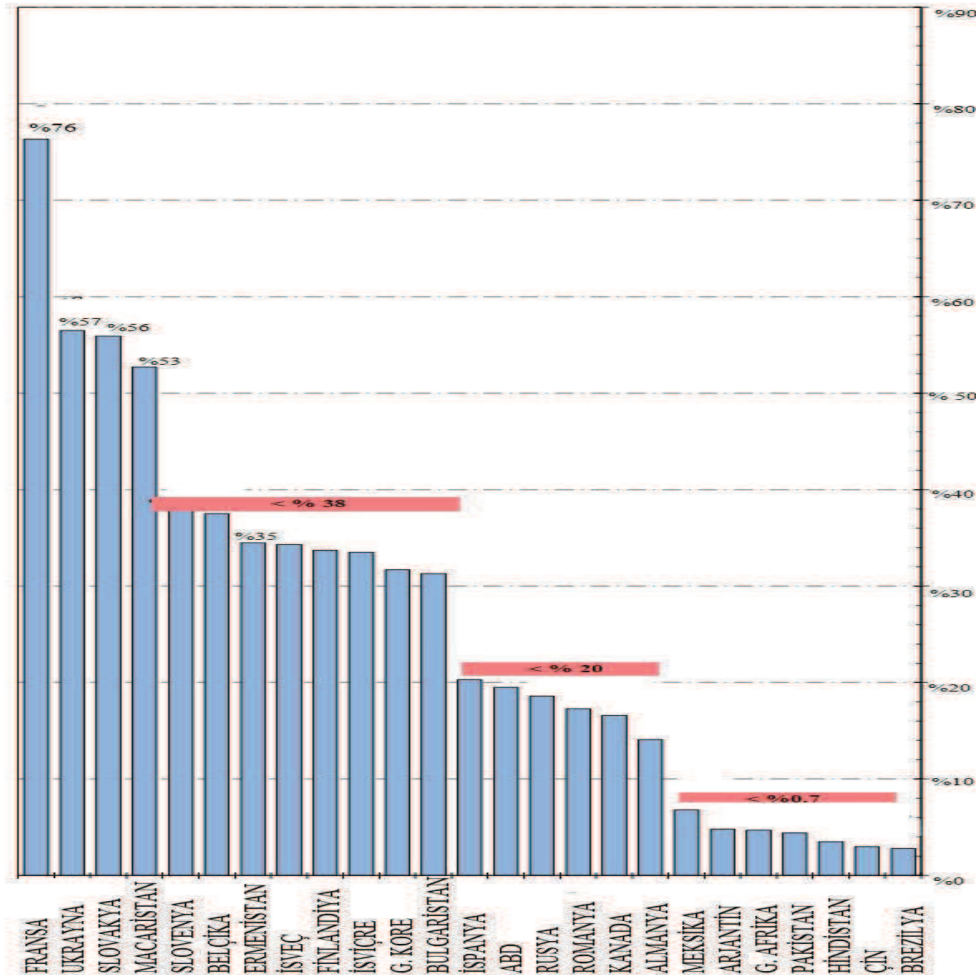
Kaynak: International Atomic Energy Agency, *Nuclear Power Reactors in the World*, Reference Data Series No:2, 2016 Edition, http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/RDS_2-36_web.pdf, s. 79. (01.06.2016)

Bu tabloyu incelemek, devletlerin yıllar bazında nükleer enerjiye olan taleplerini anlamamızı kolaylaştıracak ve NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde taraflar arasında yaşanan tartışmalara ışık tutacaktır. Birçok NWS ve müttefiki ise sivil nükleer enerji programlarının yayılmasının bahsedilen gizli kapasiteyi artıracığını, beraberinde

nükleer silahların yayılması riskini de getireceğini dile getirmekte ve Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesine ilişkin sütununun güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

UAEA verilerine göre 2016 Haziran ayı itibariyle dünyada toplam 448 nükleer reaktör operasyonel haldedir. Sayı olarak en fazla nükleer güç reaktörüne ABD (100) sahipken, onu Fransa (58), Japonya (43), Rusya (36) ve Çin (35) izlemektedir. Dünyada nükleer reaktöre sahip ülke sayısı ise 30'dur.²⁵ Dünya çapında 61 reaktör ise yapım aşamasındadır. Reaktör inşaatına sahip olan devletler arasında Çin, Rusya, Hindistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve ABD başı çekmektedir. Ajans'ın aynı raporunda, 31 Aralık 2015 tarihi itibari ile nükleer enerjinin ülkelerin elektrik üretimlerindeki payları aşağıdaki tablo ile özetlenmiştir.

Tablo 1.2: Nükleer Enerjinin Devletlerin Toplam Elektrik Üretimindeki Payı

²⁵International Atomic Energy Agency, Power Reactor Information System (PRIS), Operational Reactors, <https://www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/OperationalReactorsByCountry.aspx> (15.06.2016)

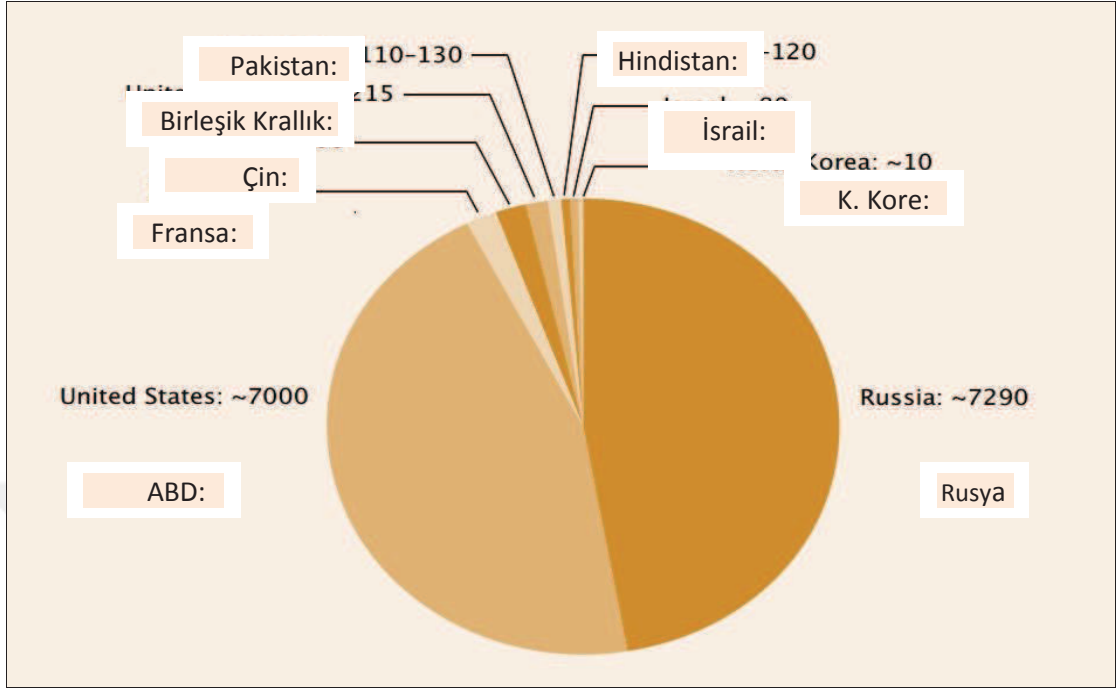
Kaynak: Yazar tarafından şu kaynaktan derlenmiştir: International Atomic Energy Agency, *Nuclear Power Reactors in the World*, Reference Data Series No:2, 2016, http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/RDS_2-36_web.pdf, s. 76, (01.06.2016)

Nükleer yakıt döngüsü, literatürde genellikle nükleer silah yapımı için gizli bir kapasite yeterliliği (*latent capability*) olarak adlandırılmaktadır. Hassas nükleer yakıt döngüsü teknolojileri olarak adlandırılan zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojileri, nükleer teknolojinin bu ikiyüzlü yapısı gereği NPT müzakerelerinde yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin olan Anlaşma'nın IV. maddesi ve bu madde ile ilgili olarak tarafların farklı görüş ve yorumlara sahip olmalarının başlıca sebebi, bahsi geçen hassas teknolojilerin çift kullanımlı yapısıdır. Birçok NNWS, Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesine ilişkin hükümlerinden olan nükleer silah edinmeme ve bu silahları transfer etmeme yükümlülüklerine (I. ve II. madde) riayet ettikleri sürece, nükleer yakıt döngüsünün hassas kısımlarına erişimin ve barışçıl amaçlarla nükleer enerji üretiminin “vazgeçilmez” hakları olduğunu (IV. madde) savunmaktadır.

1.2. NÜKLEER TEKNOLOJİ VE NÜKLEER SİLAH

Nükleer teknoloji nükleer silah üretiminde de kullanılabilir. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (*Stockholm International Peace Research Institute-SIPRI*) tarafından 2016 yılında yayınlanan rapora göre, Ocak 2016 tarihi itibarı ile dünyada toplam 9 devlet yaklaşık 15.395 adet operasyonel nükleer silaha sahiptir.²⁶ Bu devletler ABD, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa, Çin, Hindistan, Pakistan, İsrail ve K. Kore'dir. Aşağıdaki tabloda bu devletlerin sahip oldukları nükleer silah sayıları gösterilmiştir.

²⁶ Shannon N. Kile, Hans M. Kristensen, “Trends In World Nuclear Forces, 2016”, SIPRI Fact Sheet, June 2016, https://www.sipri.org/sites/default/files/FS%201606%20WNF_Embargo_Final%20A.pdf (15.06.2016)

Tablo 1.3: Küresel Düzeyde Nükleer Silah Sayıları

Kaynak: Shannon N. Kile, Hans M. Kristensen, "Trends In World Nuclear Forces, 2016", SIPRI Fact Sheet, June 2016, https://www.sipri.org/sites/default/files/FS%201606%20WNF_Embargo_Final%20A.pdf (15.06.2016)

Çalışmanın bu bölümünde bir önceki bölümde ele alınan nükleer yakıt döngüsünün içerdiği aşamalar ve iki uca ilişkin seçenekler ışığında, nükleer teknolojinin silah üretmek için ne şekilde kullanılabileceği açıklanacaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sıkça kullanılacak olan "uranyum bombası/silahlı" ve "plütonyum bombası/silahlı" teknolojilerinin incelenmesi bu bağlamda önem arz etmektedir.

1.2.1. Uranyum Bombası

Doğada bulunan ağır bir metal olan doğal uranyum elementi, %0.7 oranında fisil U-235 izotopu içerirken, geri kalanı U-238 izotopundan oluşmaktadır. 1945 yılında ABD tarafından Hiroşima'da kullanılan bomba, %80 oranında zenginleştirilmiş 60 kg uranyum taşımaktadır. Sivil amaçlarla kullanılan tesislerde enerji üretmek için gerekli zenginleştirme oranı ise %4-5 arasında değişmektedir. UAEA'ya göre %20 oranının üzerinde zenginleştirilmiş uranyum silah yapımında kullanılabilir. Bu nedenle, bu oran ve üzerinde zenginleştirilme oranına sahip uranyum "yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum" (*high enriched uranium-HEU*) olarak adlandırılmaktadır. Bu sınırın altında kalan zenginleştirme düzeyi ise "düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum" (*low enriched*

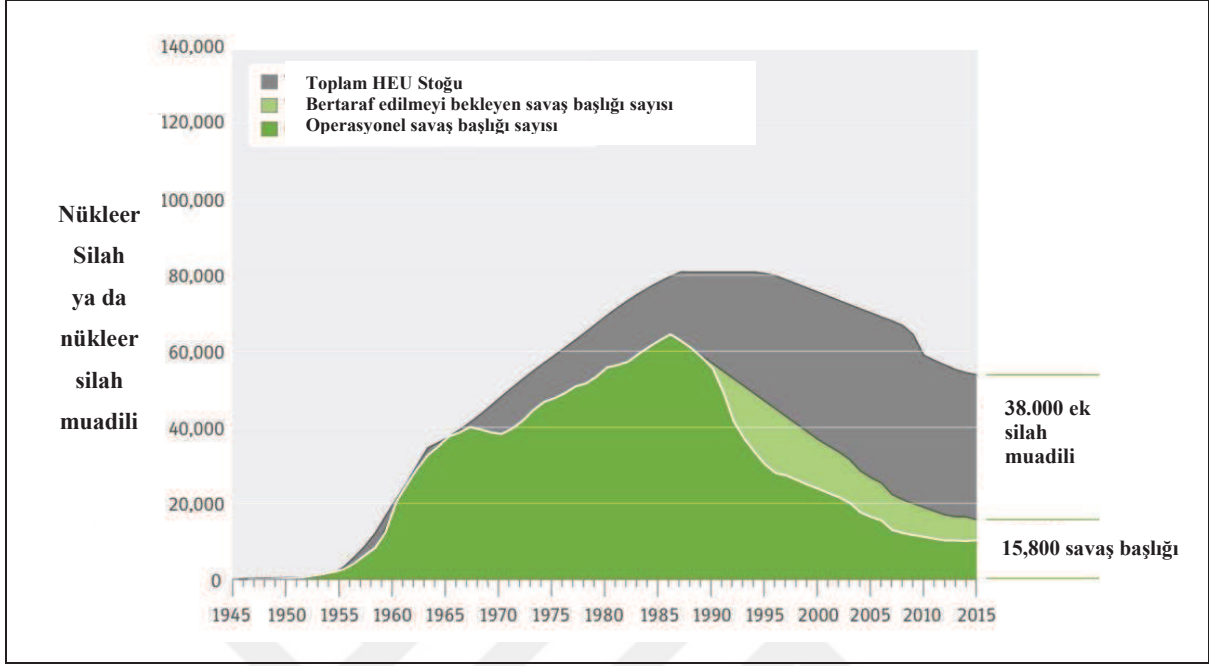
uranium-LEU) olarak anılmaktadır. Kullanılan uranyumun kütlesini azaltmak ve oluşacak nükleer patlama ile ortaya çıkan enerjiyi artırabilmek için nükleer bomba yapımında +%90 oranında zenginleştirilmiş uranyum tercih edilmektedir. Bu nedenle, genelde +%90 oranında zenginleştirilmiş uranyum “silah düzeyinde” (*weapon grade*) uranyum olarak nitelendirilmektedir. Bu oranın kullanılması nükleer bomba üretmek için şart değildir. Fakat düşük zenginleştirme düzeyine paralel olarak bombanın tahrip gücü azalmaktadır. UAEA tarafından 20 kg yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum nükleer silah üretimi için “önemli miktar” (*significant quantity*) olarak adlandırılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 1.4) 1945-2015 yılları arasında küresel düzeyde silah düzeyinde zenginleştirilmiş uranyum stoğunun (nükleer silah ya da nükleer silah üretme düzeyinde) yıllar bazındaki değişimi gösterilmektedir. Nükleer enerji ve silah üretiminde önemli bir yer tutan yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum üretime ABD Manhattan Projesi kapsamında 1944 yılında başlamış ve onu 1949 yılında Sovyetler, 1953 yılında Birleşik Krallık, 1964 yılında Çin ve 1967 yılında Fransa takip etmiştir. Bu tabloya 1970’li yıllarda Güney Afrika, 1980’li yıllarda Pakistan ve 1990’lı yıllarda Hindistan dahil olmuştur. Nükleer silah sahibi olduğu değerlendirilen İsrail ve K. Kore’nin ilk kez ne zaman zenginleştirme işlemi yaptığı bilinmemektedir. 1960-1963 yılları arasında ABD ve SSCB ellerindeki HEU miktarını önemli ölçüde artırmaya devam etmişlerdir.²⁷ Tabloda Soğuk Savaş sonrası dönemde bu oranda önemli miktarda düşüş görülmektedir. Bu düşüşte önemli rol oynayan faktörlerden biri, sivil amaçlarla güç reaktörlerinde kullanılmak üzere Rusya’nın elinde bulunan 500 ton HEU’nun LEU’ya dönüştürülmesi ve ABD’ye taşınmasıdır.²⁸

²⁷ The International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production*, 2015, <http://fissilematerials.org/library/gfmr15.pdf> (10.01.2016)

²⁸ 1993 yılında ABD ve Rusya arasından sonuçlandırıldığı anlaşma ile 20 yıllık bir süre boyunca Rusya’nın elinde bulunan fazlalık HEU’nun LEU’ya dönüştürülmesinden sonra ülkesine taşımış ve elektrik ihtiyacının %10’unu bahsi geçen uranyumu kullanarak sağlamıştır. “Megatons-to-Megawatt program” adıyla anılan bu program kapsamında ABD Rusya’ya toplamda 17 milyon dolar ödeme yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Dawn Stover, “More megatons to megawatts”, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 21 February 2014. <http://thebulletin.org/more-megatons-megawatts> (04.04.2015). Anlaşma’nın metni için bkz. <http://fissilematerials.org/library/heu93.pdf> (12.06.2015)

Tablo 1.4: Dünya’da Silah Düzeyinde HEU stoğu (1945-2015)

Kaynak: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production*, 2015, <http://fissilematerials.org/library/gfmr15.pdf>, s. 11 (10.01.2016)

Uranyumun sahip olduğu U-235 ve U-238 elementleri kimyasal olarak aynıdır ve bu iki elementi birbirinden ayırtmak için kimyasal yöntemler kullanılamaz. Bu nedenle, iki elementin izotoplarının ayırılması ve bu sayede U-235 oranının zenginleştirilmesi işlemi, karmaşık ve zor bir işlem olarak kabul edilmektedir. Günümüzde bu amaçla en sık kullanılan yöntem, santrifüj teknolojisidir. Sivil amaçlarla düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum üretmek amacıyla kurulan tesisler, HEU üretme kapasitesine sahiptirler. Bu tesislerin nükleer silahların yayılmasında risk unsuru olmasının sebebi sahip oldukları bu kapasitedir. Zenginleştirme oranları arasındaki bu fark, sivil ve askeri amaçlar için kullanılan uranyum arasındaki en önemli farktır.

Küresel Fisil Madde Raporuna göre²⁹, 2015 yılı itibariyle, askeri amaçlarla HEU üretimine devam eden devletler, Pakistan, Hindistan ve muhtemelen K. Kore'dir. Sivil amaçlarla üretim yapan devletler ise Rusya, ABD, Birleşik Krallık ve Hindistan'dır. Aynı rapora göre, dünyada HEU stoğu 1345 ton civarındayken, bu stoğun hemen hemen %99'luk kısmı NWS'lerin elindedir.

²⁹ International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material ...*

1.2.2. Plütonyum Bombası

Nükleer bomba yapımında kullanılabilen bir diğer element plütonyumdur. Plütonyum doğada doğal olarak bulunmamakta ve Uranyum 238 elementinin nötron emmesi ile ortaya çıkmaktadır. Yakıt olarak uranyum kullanan her nükleer reaktörün plütonyum ürettiğini söylemek mümkündür. Zira %100 oranında zenginleştirilmediği sürece (ki sivil amaçlarla kullanılan uranyum sadece %3-4 oranında zenginleştirilmektedir), reaktörlerde kullanılan her uranyum yakıtı U-238 ihtiva etmektedir. Kullanılmış yakıttan, uranyum ve plütonyumun kimyasal bir süreç ile ayrıştırılmasına “yeniden işleme” (*reprocessing*) adı verilmektedir. Sivil nükleer programlar çerçevesinde yeniden işleme süreci kullanılan yakıt içerisinde bulunan uranyumun tekrar yakıt olarak kullanılması açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda “hızlı üretken reaktörler” (*fast breeder reactors*) adı verilen yeni bir teknolojiye sahip reaktörler, yakıt olarak plütonyum kullanabilmektedirler. Bu durumda, yeni yakıtı ihtiyaç duymadan plütonyum kullanarak enerji reaktörünü sürekli bir enerji kaynağı haline getirmek mümkündür. Fakat henüz bu tip reaktörler ticari hale getirilmemişlerdir. Bu nedenle, ticari amaçlarla plütonyuma olan talep sınırlıdır.³⁰ Hindistan 1974 yılında gerçekleştirdiği ve “barışçıl” bir nükleer patlama olduğunu iddia ettiği testini, bu tip reaktörlerde kullanılmak üzere plütonyumu yeniden işlemesi gerektiğini öne sürerek savunmuştur.

Yeniden işleme uranyum zenginleştirmeye nazaran daha basit bir işlem olarak nitelenmektedir. Zira gerekli teknoloji daha basittir. Yeniden işleme işleminden sonra elde edilen Pu-239 ise Plütonyum bombası yapımında kullanılabilir. Nagasaki’de kullanılan bomba bir plütonyum bombası olup 6 kg plütonyum içermektedir. UAEA na göre bu tür bomba üretimi için “önemli miktar” (*significant quantity*) 8 kg’dır. Fakat plütonyum bombasının dizaynının uranyum bombasına göre daha karmaşık (sofistike) olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, uranyum bombası test edilmeye ihtiyaç duymaz iken, plütonyum bombası teste ihtiyaç duymaktadır.³¹

Askeri amaçlarla plütonyumun yeniden işlenmesine ise 1944 yılında ABD tarafından başlanmış, onu Sovyetler Birliği, Birleşik Krallık, Çin ve Fransa takip etmiştir.³² NPT’te taraf NWS’lerin tümü askeri amaçlarla plütonyum üretimine son verdiklerini

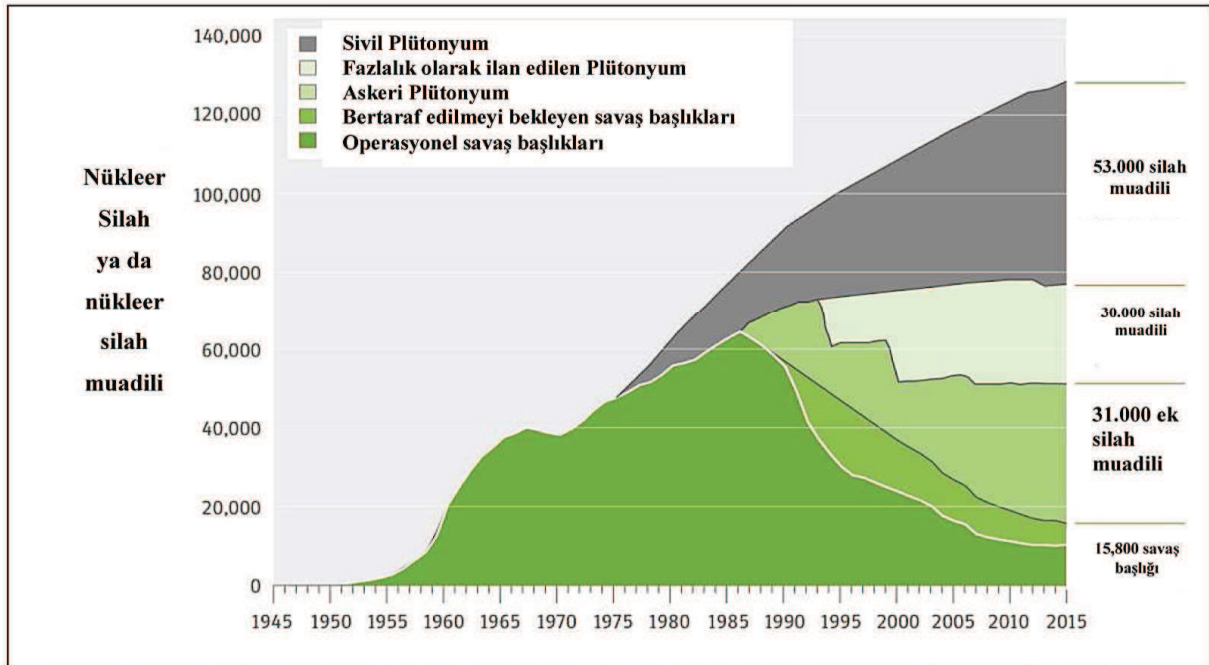
³⁰ Tatsujiro Suzuki, “Nuclear Power and...”, s. 376-377.

³¹ Ibid. s, 376.

³² The International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material...*, s.23.

duyurmuşlardır. Plütonyum üretimini durduran ilk devlet ABD (1988), son durduran devlet ise Birleşik Krallık'tır (1995). Fakat NPT'ye taraf olmayan devletlerin askeri amaçlarla plütonyum üretimine devam ettikleri bilinmektedir. 2015 yılı Küresel Fisil Madde Raporu'na göre başta İsrail olmak üzere, Pakistan ve Hindistan artan bir şekilde plütonyum üretmeye devam etmektedirler. Günümüzde ayrıca, sivil nükleer enerji programlarının sayısının artması dolayısıyla artan bir plütonyum stoğu mevcuttur. Aşağıdaki tabloda (Tablo 1.5.) görüldüğü gibi, 1980'li yıllardan itibaren artan sivil nükleer program sayısı küresel düzeyde plütonyum stoğunun önemli miktarda artmasına neden olmuştur.

Tablo 1.5: Dünya'da Plütonyum Stoğunun Artışı (1945-2015)

Kaynak: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production*, 2015, <http://fissilematerials.org/library/gfmr15.pdf>, s. 24 (10.01.2016)

Yüksek radyoaktiviteye sahip artan plütonyum stoklarının, kötü niyetli kişilerin eline geçmesinin engellenmesi için güvenliklerinin sağlanması ve herhangi bir kaza sonucu çevreye ve insanlara zarar vermesinin engellenmesi için emniyetinin sağlanması gerekmektedir. Ayrıştırılmış plütonyum "kirli bomba" (dirty bomb) olarak adlandırılan radyoaktif serpinti bombası üretmek ve terörist saldırılarda kullanılmak üzere de kullanılabilir. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonraki dönemde devlet dışı aktörlerin plütonyuma ulaşip yüksek radyoaktiviteye sahip bu maddeyi farklı patlayıcı mekanizmalar ile patlatarak, yüksek oranda ölümlere neden olmasa bile halkta korku ve panik yaratmak

amacıyla kullanılmasından korkulmaktadır. Kirli bombalar, “kitle imha silahı” (KİS) olarak değil (*weapons of mass destruction-WMD*) kitleleri paniğe iten, düzeni bozan silahlar olarak (*weapons of mass disruption*) adlandırılmaktadır.

Çalışmanın bu ilk bölümünde açıkça ortaya konduğu gibi, nükleer enerji ve nükleer silah üretmek için gerekli olan teknolojiler birbiri ile içiçe geçmiş teknolojilerdir. Bu teknolojilerin kontrol edilmesi çabaları ise uzun bir geçmişe sahiptir. değerli Fakat bu çabalara değinilmeden önce bir sonraki bölümde çalışmanın teorik çerçevesi çizilecektir.

BÖLÜM II

NPT REJİMİ: KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın ilk bölümünde detaylı bir şekilde ele alındığı gibi, nükleer teknoloji çift kullanımlı bir teknolojidir. Devletlerin neden bu teknolojiye sahip olmak ve nükleer silah edinmek istedikleri ise uluslararası ilişkiler literatüründe yoğun bir biçimde tartışılan bir soru olagelmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, bu teoriler çerçevesinde nükleer silahlanmanın nedenleri ve sonuçları özetlenecek, aynı teorilerin devletler arasında oluşturulabilecek işbirliğine ilişkin görüşleri değerlendirilecektir. Bu noktadan hareketle, NPT rejimi devletlerarasındaki işbiriliğine ilişkin olarak 1970'li yıllardan itibaren literatürde önemli bir yer tutan “uluslararası rejim teorisi” kapsamında incelenecektir.

2.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE NÜKLEER SİLAHLANMANIN NEDENLERİ

İki adet nükleer bombanın Japonya üzerinde ilk ve son kez kullanılmasının ardından geçen yetmiş yılı aşkın sürede, uluslararası çabalar sonucu nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya düzeni oluşturulması için birçok uluslararası anlaşma, düzenleme ve kurum oluşturulmuştur. Fakat nükleer silahların diğer devletlere yayılması tamamen durdurulmamıştır. Uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde birçok yazar ve akademisyen oldukça uzun bir süredir nükleer silahlanmanın nedenleri, diğer bir deyişle nükleer silahlanmanın “dinamikleri”³³ ile ilgili teoriler üretmektedirler. Bu teoriler nükleer silahlanmanın nedenlerini kendi bakış açıları çerçevesinde yorumlamaktadırlar.

Literatürde devletlerin neden nükleer silah edindiklerini ve dolayısıyla nükleer silahların giderek yayılmasını açıklama çabası gösteren teorilerin iki kampa ayrıldığını söylemek mümkündür. Bu kamplardan ilki, devletlerin içinde buldukları anarşi ortamında kendilerine karşı yapılabilecek potansiyel saldırıları caydırmak ve ulusal güvenliklerini sağlamak amacıyla nükleer silaha sahip olmak istediklerini iddia eden gerçekçi (*realist*) kamptır.

Bu görüşlere karşı çıkan karşıt kamp ise idealist kamp olarak adlandırılmaktadır. İdealist kampa mensup yazarlar, nükleer silahların devletler tarafından neden talep

³³ Stephen M. Meyer, *The Dynamics of Nuclear Proliferation*, Chicago University Press, 1984.

edildiğini çözülmesi gereken bir “bulmaca” (*puzzle*) olarak görmektedirler ve görüşlerini “uluslararası”, “yurtiçi” ve “bireysel” seviyede getirdikleri açıklamalarla savunmaktadırlar.³⁴ Çalışmanın bir sonraki bölümünde bahsi geçen kampların nükleer silahların yayılmasının nedenlerine ilişkin görüşleri incelenecektir.

2.1.1. Realist Kamp ve Nükleer Silahlar

Klasik gerçekçilik/realizm (*classical realism/realism*) teorisyenlerine göre uluslararası sistemin biricik aktörleri olan devletler varlıklarını sürdürme ve ulusal çıkarlarını gerçekleştirme amacı gütmektedirler.³⁵ Bu devletler, devletlerin üzerinde düzenleyici bir üst otoritenin bulunmadığı ve sadece kendi kendilerine yardım edebilecekleri (*self-help*) anarşik bir ortamda, sahip oldukları gücü maksimize etmek için nükleer silah edinmek istemektedirler. Zira yıkım gücü açısından benzersiz olan nükleer silahlar, devletlerin güvenliklerini sağlayan ve düşman devletleri kendilerine saldırmaktan alıkoyan önemli araçlardır. Realist yazarlara göre, uluslararası anarşi ortamında devletleri “mutlak” güce sahip nükleer silahları edinmekten alıkoyan tek unsur “arz yönlü” kısıtlamalar olabilir. Bu görüşe göre özetle, nükleer silah edinme imkanı olan her devlet bu silahları edinmelidirler. Bu amaca ne kadar çabuk ulaşırlarsa, o kadar faydalarına olacaktır. 1957 yılında, ABD içerisinde bulunan ve istihbarat çalışmaları yapan tüm kurumların ortak olarak hazırladıkları Ulusal İstihbarat Değerlendirme Raporu (*National Intelligence Estimate-NIE*), bu bakış açısını açık bir şekilde yansıtmaktadır. Raporla gelecek 10 yıllık zaman diliminde, Kanada, Japonya ve İsveç dahil olmak üzere on adet devletin nükleer silaha sahip olabileceğini belirtmektedir.³⁶ Özellikle İsveç’in 1961 yılına kadar nükleer silah üretebileceğinin belirtildiği raporda, Japonya’nın ise gelecek on yıl içerisinde nükleer silah programı geliştirebileceği öne sürülmektedir. Benzer bir şekilde, ABD Başkanı John F. Kennedy, 1963 yılında yaptığı konuşmada nükleer silaha sahip olacak devlet sayısı ile

³⁴ Jacques E. C. Hymans, “Theories of Nuclear Proliferation: The State of the Field”, *Non Proliferation Review*, Vol.13. No.3, November 2006, s.458. Nükleer silahlanma konusunda yapılmış kapsamlı teorik bir çalışma için bkz. Tanya Ogilvie-White, "Is There a Theory of Nuclear Proliferation? An Analysis of the Contemporary Debate." *The Nonproliferation Review*, Vol. 4, No. 1, Fall 1996, s. 43-60.

³⁵ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 6th ed. Revised by Kenneth W. Thompson. New York: McGraw-Hill, 1985. Diğer Realist teorisyenlerden başlıcaları E. Carr, N. Spykman,

W. Lippmann, H. Bull ve R. Aron olarak özetlenebilir.

³⁶ United States Central Intelligence Agency, Office of the Director, “Nuclear Weapons Production in Fourth Countries: Likelihood and Consequences, NIE-100-6-57”, June 18, 1957 (declassified version), s.1-3. <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB155/prolif-2.pdf> (10.05.2015)

ilgili karamsar bir tablo çizmiş ve 20 ya da 25 devletin nükleer silaha sahip olabileceğini iddia etmiştir.³⁷

Realist kampın öngördüğü bir biçimde teknik kapasiteye sahip her devletin nükleer silah edinme yoluna gitmediği tarihsel bir gerçekliktir. Bu durumu açıklamaya çalışan Uluslararası İlişkiler teorisyenleri, klasik realizmin temel yaklaşımlarını kabul eden “yeni gerçekçilik” (*neo-realism*) ya da diğer bir adıyla “yapısalcı gerçekçilik” (*structural realism*) teorisi aracılığı ile bu duruma açıklık getirmeye çalışmışlardır. Bu teorisyenler, uluslararası sistemin yapısının ve bu sistemdeki değişikliklerin devletlerin davranış biçimlerini etkilediğini öne sürmektedir.³⁸ Bu çerçevede, uluslararası sistem devletlerin nükleer silaha sahip olup olmama kararlarını etkilemektedir. Yapısalcı realizm devletlerin neden ve ne zaman nükleer silah sahibi olmak isteyecekleri konusunda şu önermeyi getirmektedir: “devletler güç dengesini (*balance of power*) korumak için, yeni bir güç yükselmeye başladığında nükleer silah edineceklerdir.” Bu teori, siyasi liderlerin vasıfları ya da kişilikleri, iç politika ya da devletlerin sahip oldukları ekonomik sistemlerin değil, devletlerin içerisinde bulunduğu uluslararası sistemdeki değişimler sonucu nükleer silah edineceklerini iddia etmektedir. Bu noktadan hareketle Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile uluslararası sistemde yok olan “güç dengesi”ni göz önüne alan birçok teorisyen, yeni devletlerin nükleer silaha sahip olacaklarını iddia etmişlerdir.³⁹

2.1.2. İdealist Kamp ve Nükleer Silahlar

İdealist kamp, nükleer silahların yayılmasının nedenlerini “uluslararası”, “devlet içi” ve “bireysel” olmak üzere üç seviyede açıklamaktadır. Uluslararası seviyeye odaklanan idealist yazarlar nükleer yayılmanın önlenmesine ilişkin uluslararası normların, devletlerin nükleer silah edinmesini engellediğini iddia etmektedirler.⁴⁰ Kendilerini “iyi” uluslararası

³⁷ United States Government Printing Office, Public Papers of the Presidents of the United States: John F. Kennedy, Press Conference, 21 March 1963, Washington, D.C., 1964, 280; New York Times, 23 March 1963 (içinde), Peter R. Lavoy, “Predicting Nuclear Proliferation: A Declassified Documentary Record”, *Strategic Insights*, Vol. III, Issue 1, January 2004.

³⁸ Neo-realizmin kurucusu olarak kabul edilen Kenneth Waltz bu teoriyi 1979 yılında kaleme aldığı şu çalışmasında geliştirmiştir: Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*. New York: Random House, 1979.

³⁹ John J. Mearsheimer, "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, Vol.15, No. 1, 1990, s.5-56. Ayrıca bkz. Benjamin Frankel, “The Brooding Shadow: Systemic Incentives and Nuclear Weapons Proliferation”, *Security Studies*, Vol. 2, No. 3/4 Spring/Summer 1993, s. 37-78. Stephan Van Era, “Primed for Peace: Europe after the Cold War”, *International Security*, Vol.15, No. 3, Winter, 1990-1991, s. 7-57

⁴⁰ Jacques E. C. Hymans, “Theories of Nuclear Proliferation...”, s.458.

vatandaşlar olarak gören devletler, nükleer silaha sahip olmayı yasaklayan yayılmanın önlenmesi düzenlemelerine ve “nükleer yayılmanın önlenmesi normu”na uygun hareket etmekte ve “haydut” bir devlet olmamayı seçmektedirler. Normları ihlal eden devletlerin en sert biçimde cezalandırılmasını talep eden bu devletler nükleer silahların “arzu edilebilirliği”ne ilişkin olarak küresel görüş ve normları baz almaktadırlar. Uluslararası normlar ve bu normlardaki değişimlerin devlet davranışları üzerindeki etkisine dikkat çeken ve Alman İdealizm’inden türeyen Konstrüktivist teori (*constructivist theory*), realist akım tarafından ortaya konulan anarşi kavramının “devletler tarafından var edilen” bir kavram olduğunu öne sürmektedir.⁴¹ Bu teoriye benimseyen teorisyenlere göre, güç siyaseti devlet pratikleri ile sertleştirilebilir. Fakat aynı zamanda uygun şartlar oluşturulduğunda nükleer silahların yayılması ve kullanılmasının önlenmesi için normatif/etik yasaklamalar oluşturulabilir.⁴² Bu bakış açısıyla, uluslararası nükleer yayılmanın önlenmesi rejiminin Hiroşima ve Nagasaki üzerinde bırakılan nükleer bombalardan sonra ortaya çıkan nükleer karşıtı duygular ile oluşturulduğunu öne süren yazarlar bulunmaktadır.⁴³

Nükleer silahların yayılmasının nedenlerini “devlet içi” düzeyde inceleyen idealistler ise devlet içi faktörlerin devletlerin nükleer silah edinmeleri üzerine etkilerine dikkat çekmektedirler. 2007 yılında Princeton Üniversitesi tarafından yayınlanan “*Nuclear Logics: Alternative Paths in East Asia and Middle East*” (Nükleer Mantıklar: Doğu Asya ve Orta Doğuda Alternatif Yollar) başlıklı kitabında Etel Solingen, devletlerin sahip oldukları ekonomik yapıların nükleer silah edinme kararlarında etkili olduğu iddia etmektedir. Solingen’e göre, ticareti serbest kılan açık ekonomik bir sisteme sahip, dış yatırımlara ve uluslararası ekonomik entegrasyonlara açık devletlerin nükleer silah programları yürütmeleri daha düşük bir ihtimaldir. Nükleer silaha sahip olma kararı önceden hesaplanmış rasyonel bir karar olup, yönetici zümrenin yaptığı kar zarar hesabına bağlıdır ve bu karar devletin kendisinden ziyade iç rejime faydası olacağı düşünülerek verilmektedir. Soligen, iç politikada devleti dünyaya “açmak” ya da “kapalı” tutmak

⁴¹ Alexander E. Wendt, "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, 1992, s. 391-425. Detaylı bilgi için bkz. Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, 1999.

⁴² Peter J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, 1996.

⁴³ Nina Tannenwald, “Stigmatizing the Bomb: Origins of the Nuclear Taboo,” *International Security*, Vol.29, No 4, 2005, s. 5-49. Ayrıca bkz. Nina Tannenwald, *The Nuclear Taboo: The United States and the Non-Use of Nuclear Weapons Since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

isteyen gruplar arasında her zaman bir mücadelenin yaşandığını belirtmektedir. Solingen devleti dünyaya açma taraftarı olan kurumların, yöneticilerin ve bürokratların nükleer silah edinme taraftarı olmadıklarını ileri sürerken, tam tersi bir yönde devleti dünyaya kapatmak isteyen grupların ise bu silahları edinmek istediklerini iddia etmektedir.

Son olarak, nükleer silahların yayılmasını “bireysel” düzeyde inceleyen idealist yazarlar, devlet liderlerinin motivasyonları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Jacques Hymans 2006 yılında kaleme aldığı ve Cambridge Üniversitesi tarafından yayınlanan “*The Psychology of Nuclear Proliferation: Identity, Emotions, and Foreign Policy*” (Nükleer Yayılmanın Psikolojisi: Kimlik, Duygular ve Dış Politika) başlıklı kitabında devletlerin nükleer silah edinme kararlarında ulusal liderlerin rolüne dikkat çekmektedir. Hymans ayrıca nükleer silahlanmaya ilişkin nedenleri açıklamaya çalışan ana teorilerin, nükleer silahların yayılmasının bu denli yavaş gerçekleşmesini açıklamakta başarılı olamadığını iddia etmektedir. Bireysel lider odaklı bir yaklaşım sunan Hymans, nükleer yayılmadaki yavaşlığı devlet başkanlarının nükleer silah edinme için yeterli motivasyona sahip olmamaları ya da nükleer silah edinme yoluna gitmek istememeleri ile açıklamaktadır. Hymans’a göre bu durumun tam aksi yönünde gelişmeler de yaşanabilir. Etrafının düşmanlarla çevrili olduğunu düşünen milliyetçi liderler “korku” ve “gurur” karışımı duygularla verdikleri kararlar ile nükleer kapasite geliştirmeye çalışabilirler. Bu tip liderler için, nükleer silahlara sahip olmak bir araç değil bir amaçtır.⁴⁴ Bu kararlar “kar-zarar” hesabı yapılmadan ve sonuçları detaylı bir şekilde hesaplanmadan, liderin yoğun gurur ve korku duygularıyla verdiği devrimci (*revolutionary*) kararlardır.⁴⁵ Alınması zor olan bu karardan vazgeçilmesi ise mümkün değildir.⁴⁶ Hymans, nükleer silahlanma kararına ilişkin olarak klasik gerçekçilik ve yeni gerçekçilik yaklaşımlarını reddetmekte ve siyasi liderlerin hesaba katılmadığı bir yaklaşımla nükleer silahlanmanın açıklanamayacağını iddia etmektedir.⁴⁷ Hindistan’ın nükleer silah testi gerçekleştirmesinden sonra, Pakistan Dışişleri Bakanı Zülfikar Ali Bhutto tarafından Hindistan’ın nükleer silah üretme ihtimali ile ilgili sarf edilen “aç kalacağız, gerekirse ot ve yaprak yiyeceğiz fakat kendi nükleer silahımızı geliştireceğiz” sözleri, devletlerin nükleer silah edinme yolunu seçmelerinde etkili olan güvenlik motivasyonunun ve ulusal lider faktörünün açık bir örneği olarak gösterilebilir.

⁴⁴ Jacques E. C. Hymans, *The Psychology of Nuclear Proliferation : Identity, Emotions, and Foreign Policy*. New York: Cambridge University Press, 2006, s.13

⁴⁵ Ibid., s.10.

⁴⁶ Ibid., s.45.

⁴⁷ William C. Potter and Gaukhar Mukhatzhanova, “Divining Nuclear Intentions, A Review Essay”, *International Security*, Vol.33. No.1, Summer 2008, s.154.

2.1.3. Nükleer Silahların Yayılmasının Nedenleri ile İlgili Diğer Görüşler

Devletlerin neden nükleer silaha sahip olmak istediklerine ilişkin olarak uluslararası ilişkiler literatüründe yukarıda bahsedilen Realist ve İdealist teoriler harmanlanarak üretilmiş “talep yönlü” (*demand side*) ve “arz yönlü” (*supply side*) açıklamalar da mevcuttur. Talep yönlü değerlendirmeler devletlerin çeşitli “motivasyonlar” sonucu nükleer silah talep ettiklerini iddia etmektedir. Bu motivasyonlar güvenlik sağlama, prestije sahip olma, değişen normlara ayak uydurma, kurumların, iç politikanın ve bireysel liderlerin devletlerin nükleer politikaları şekillendirmesi olarak özetlenebilir. Güvenlik güdümlü motivasyon, realist ve neorealist teori kapsamında açıklandığı gibi, konvansiyonel ya da nükleer güce sahip düşman devletlere karşı, devletlerin kendi güvenliklerini sağlamak için nükleer silah geliştirme peşinde olmaları olarak açıklanmaktadır. Diğer yandan, öne sürülen bu motivasyonun iki konuda açıklama getirmekte zayıf kaldığı söylenebilir. Bu konular düşman devletler tarafından güvenlik tehdidi altında bulunan ve nükleer yakıt döngüsü yeterliliklerine sahip bazı devletlerin neden nükleer silah üretmediği (Japonya, Arjantin ve Brezilya) ve herhangi bir güvenlik tehdidi altında olmayan devletlerin (Güney Afrika) neden nükleer silah edinme yoluna gittiğidir. Müttefik devletlerin nükleer şemsiyeleri altında bulunan ve güvenlik garantilerine sahip devletlerin nükleer silah geliştirme yoluna gitmedikleri göz önüne alındığında, ilk zayıflık görece açıklanabilmektedir. Fakat bu açıklama bu güvencelere sahip devletlerin (Birleşik Krallık ve Fransa) nükleer silah sahibi olmalarını açıklayamamaktadır.

Devletlerin nükleer silaha sahip olma isteklerini “arz yönlü” değerlendiren çalışmalar ise devletlerin teknolojik yeterlilikleri, ellerinde bulunan ekonomik kaynaklar, nükleer teknoloji ve maddelere erişme imkanı ve bilimsel bilgiye sahip olmalarını, nükleer silaha sahip olmalarının nedeni olarak ortaya koymaktadırlar. “Arz yönlü” açıklamalar öz olarak, devletlerin nükleer silaha sahip olabildikleri için sahip olduklarını iddia etmektedir.

1996 yılında yayınladığı ve günümüzde nükleer silahlara ilişkin literatürde klasik haline gelmiş makalesinde, Stanford Üniversitesi profesörlerinden Scott Sagan, nükleer silahların yayılmasının nedenlerini i) “güvenlik modeli”, ii) “iç politika modeli” ve iii) “normlar modeli” olmak üzere, üç model ile açıklamaktadır.⁴⁸ Sagan güvenlik modelinde,

⁴⁸ Scott D. Sagan, “Why do States Build Nuclear Weapons – Three Models in Search of a Bomb”, *International Security*, Vol.21, No. 3, Winter 1996/1997, s. 54-86.

realist görüşlerden hareketle devletlerin dış tehditlere karşı güvenliklerini sağlamak için nükleer silah edinme yoluna gittiklerini söylerken, iç politika modelinde nükleer silahlanmanın hükümetler ve bürokratik seçimler sonucu olduğunu iddia etmektedir. Normlar modelinde ise, nükleer silahları “sembolik işlevleri” ve “devlet kimliği” oluşturmaları çerçevesinde incelemekte ve nükleer silahlanmayı devletlerin uluslararası toplumun “modern” ve “meşru” bir üyesi olarak kabul edilme isteklerinin bir sonucu olarak açıklamaktadır. Nükleer Silahların yayılmasını açıklamaya yönelik bir başka çalışmada ise Matthew Fuhrmann, nükleer alanda yapılan barışçıl işbirliği anlaşmalarının tedarikçi devletler tarafından önemli bir ekonomik araç olarak görüldüğünü belirtmekte ve anlaşmaların devletlerin nükleer silah edinme ihtimalleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Fuhrmann’a göre sivil nükleer işbirliği anlaşmaları ile bu devletler nükleer silahların yayılmasına neden olmaktadır.⁴⁹

Görüldüğü gibi, nükleer silahlanmanın yayılmasının nedenleri konusunda birbiri ile bağlantılı birçok görüş ortaya atılmıştır. Realist kampa ait düşüncelerin bu silahlar ile ilgili yapılan değerlendirmelerde ağırlıkla yer bulduğunu söylemek mümkündür. Nükleer silahların yayılmasının yol açacağı/açtığı sonuçlara ilişkin olarak da uluslararası ilişkiler disiplini kapsamında birçok çalışma yapılmış ve görüşler ortaya konulmuştur. Çalışmanın bir sonraki bölümünde uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde nükleer silahlanmanın sonuçları konusuna değinilecektir.

2.2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE NÜKLEER SİLAHLANMANIN SONUÇLARI

Nükleer silahların yayılmasının sonuçlarına ilişkin olarak literatürde “iyimserler” (*optimists*) ve “kötümserler” (*pessimists*) olarak adlandırılan iki farklı grup arasında tartışmalar yer almaktadır.⁵⁰ Birçok realist yazar, daha fazla devlet tarafından nükleer silahlara sahip olunması konusunda “iyimser” bir yaklaşım benimsemiş ve bu sayede

⁴⁹ Fuhrmann, ABD’nin İran’a 1957-1979 yılları arasında sağladığı sivil nükleer yardımı, Sovyetler Birliğinin Libya ile 1975-1986 yılları arasında gerçekleştirdiği nükleer işbirliğini, Fransa, İtalya ve Brezilya tarafından 1975-1981 yılları arasında Irak’a sağlanan nükleer tedariki örnek göstermektedir. Matthew Fuhrmann, *Atomic Assistance: How "Atoms for Peace" Programs Cause Nuclear Insecurity*, Cornell University Press, 2012. Ayrıca bkz. Matthew Fuhrmann, "Spreading Temptation: Proliferation and Peaceful Nuclear Cooperation Agreements", *International Security*, Vol. 34, No. 1, 2009, 7-41.

⁵⁰ Bu tartışmalara ilişkin kapsamlı değerlendirme için bkz. Peter R. Lavoy, “The Strategic Consequences of Nuclear Proliferation”, *Security Studies*, Vol. 4, No.4, Summer 1995, s. 695-753. Ayrıca bkz. Zachary S Davis, Benjamin Frankel (eds.), *The Proliferation Puzzle: Why Nuclear Weapons Spread and What Results*. London: Frank Cass, 1993. Peter R. Lavoy, "Nuclear Myths and the Causes of Nuclear Proliferation." *Security Studies*, Vol. 2, No. 3/4, Spring/Summer 1993, s. 192-212.

caydırıcılığın artacağını ve devletler arasında büyük bir konvansiyonel savaşın çıkmayacağını öngörmüşlerdir. 1966 yılında Thomas C. Schelling tarafından ortaya atılan “nükleer caydırıcılık” (*nuclear deterrence*) teorisine göre, nükleer silahlar sahip oldukları büyük yıkım gücü ile sadece düşman devletin değil, tüm insanlığın sonunu getirebilecek kapasiteye sahip silahlardır. Bu durum nükleer silaha sahip devletlerin var olduğu uluslararası sistemde devletlerin birbirleri ile askeri çatışmaya girmesini engellemekte ve devletlerarasında karşılıklı caydırıcılık yaratmaktadır.⁵¹

Neo-realizmin kurucusu Kenneth Waltz ise 1981 yılında kaleme aldığı Adelphi makalesinde, daha fazla nükleer yayılmanın “daha iyi” olabileceğini (*more may be better*) iddia etmiştir.⁵² Daha sonraki dönemde geliştirilen “rasyonel caydırıcılık teorisi” (*rational deterrence theory*), “iyimserler” tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bu teoriye göre rasyonel kararlar veren devlet liderleri, sonuçları büyük çapta yıkım olacak böylesi güçlü silahların kullanımından uzak duracaklar ve bu silahların kullanımına yol açabilecek eylemlerden kaçınacaklardır. Bu teorinin savunucularına göre, istikrarlı bir nükleer caydırıcılık mevcut olduğu sürece, bu silahlara sahip devletlerin dahil olduğu konvansiyonel savaşların yaşanması ihtimali çok düşüktür. İyimserler ayrıca, düşman bir devletin nükleer silaha sahip diğer devletin elinde bulunan tüm silahları yok edebileceğinden emin olmadan ilk saldırıyı gerçekleştirmeyeceğini öne sürmektedirler. Nükleer silahların kolayca yer değiştirilebilen ve saklanabilen silahlar olduklarını öne süren “iyimserler”, bu nedenle saldıran devletin karşı bir nükleer saldırıya uğramamak için tüm nükleer silahların yok edildiğinden hiçbir zaman yüzde yüz emin olamayacağını iddia etmektedirler.⁵³ Aynı şekilde bu durum da nükleer silahların kullanımını önleyen koşulları yaratmaktadır. Toptan nükleer silahlanma fikrine karşı çıkan John Mearsheimer ise “seçici yayılma” (*selective proliferation*) kavramını ortaya atmıştır. Mearsheimer’a göre bu politika dünyanın belli bölgelerinde uygulanarak güç dengesi sağlanabilir ve olası nükleer savaşlar önenebilir.⁵⁴

⁵¹ Thomas C. Schelling, *Strategy of Conflict*, Harvard University Press; Reprint edition, May 15, 1981.

⁵² Kenneth N. Waltz, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better", *Adelphi Papers*, No.171, London: Institute for Strategic Studies, 1981. Ayrıca bkz. Kenneth N. Waltz, "Nuclear Myths and Political Realities", *American Political Science Review*, Vol. 84, No. 3, Fall 1990, s. 731-745.

⁵³ Jordan Seng, "Less is More: Command and Control Advantages of Minor Nuclear States", *Security Studies*, Vol. 6, No. 4, 1997.

⁵⁴ John J. Mearsheimer, "The case for a Ukrainian Nuclear Deterrent", *Foreign Affairs*, Vol.72, No.3, Summer 1993, s.50-66.

Soğuk Savaş dönemini inceleyen ve sıcak bir savaş yaşanmadan sona eren bu dönemi, görüşlerini desteklemek için kanıt olarak sunan “iyimserler”, Soğuk Savaş esnasında iki büyük güç tarafından sahip olunan nükleer silahların karşılıklı caydırıcılık yaratarak üçüncü dünya savaşının çıkmasını engellediğini öne sürmüşlerdir. Bu nükleer caydırıcılık iki devlet arasındaki ilişkilerde istikrarı (*stability*) sağlamıştır.

Nükleer silahların yayılmasının sonuçları konusunda karşı kampta yer alan “kötümserler” ise, devletlerin bilinçli bir şekilde çok büyük yıkımlara yol açabilecek nükleer bir savaş başlatmayacakları konusunda “iyimserler”e katılmalarına rağmen, niyetler ve sonuçların her zaman tutarlı olmadığını iddia etmişlerdir. Bu görüşü destekleyen yazarlar nükleer silahların kaza ile (*accidental use*) ya da yetkili olmayan kişiler tarafından (*unauthorized use*) kullanılabileceğini ve bu kullanımların hesap edilmeyen sonuçlar doğurabileceğini dile getirmişlerdir. Stanford Üniversitesi profesörlerinden Scott Sagan’ın 1994 yılında yazdığı ve “yayılmanın riskleri”ni (*proliferation risks*) detaylı bir biçimde ele aldığı makalesi ile “kötümser” kampa mensup akademisyenlerin öncülerinden biri haline geldiğini söylemek mümkündür.⁵⁵ İyimserler gibi Soğuk savaş dönemini inceleyen kötümser kampa mensup akademisyenler, bu dönemde operasyonel hatalar ve potansiyel kazalar gibi birçok sebep nedeniyle, nükleer silahların kullanılmasına çok yaklaşıldığını ifade etmişler hatta nükleer savaşa “ramak kaldığını” (*near miss*) savunmuşlardır.⁵⁶ Bu yazarlara göre insanoğlunun gelecekte bu kadar şanslı olacağını ise bir garantisi bulunmamaktadır.⁵⁷

1995 yılında ise nükleer yayılmanın sonuçlarına ilişkin “iyimser” ve “kötümser” bakış açısına sahip önde gelen iki akademisyen Waltz ve Sagan ortak bir kitap

⁵⁵ Scott D. Sagan, “The Perils of Proliferation: Organization Theory, Deterrence Theory, and the Spread of Nuclear Weapons”, *International Security*, Vol. 18, No. 4, Spring, 1994, s. 66-107. Ayrıca bkz. Peter D. Feaver, “Command and Control in Emerging Nuclear Nations”, *International Security*, Vol. 17, No. 3, Winter, 1992-1993, s. 160-187.

⁵⁶ Scott D. Sagan, *The Limits of Safety: Organizations, Accidents, and Nuclear Weapons*, Princeton University Press, 1993. Ayrıca bkz. Bruce G. Blair, *The Logic of Accidental Nuclear War*, Brookings Institution Press, 1993.

⁵⁷ Scott D. Sagan, *The Limits of Safety*...2013 yılında yayınladığı “*Command and Control: Nuclear Weapons, the Damascus Accident, and the Illusion of Safety*” başlıklı kitabında Eric Schlosser, Soğuk Savaş yılları boyunca ABD’nin sahip olduğu nükleer silahları kontrol eden sistemde yaşanan sorunlardan (örneğin 46 cent değerinde olan bir bilgisayar çipinin hatalı çalışması nedeniyle, bilgisayar sisteminin ABD’ye Sovyetler tarafından 2.200 adet füz ateşlendiği şeklinde bilgi vermesi vb.) dolayı bu silahların kullanılmasına nasıl çok yaklaşıldığını, tarihi bir roman dili ile anlatmaktadır. Schlosser kitapta yer alan bilgilerin büyük bir kısmına ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde ulaşılabildiğini vurgulamaktadır. Bkz. Eric Schlosser, “*Command and Control: Nuclear Weapons, the Damascus Accident, and the Illusion of Safety*”, Penguin Press, 2013.

yayınlamışlardır.⁵⁸ Bu çalışmada yazarlar konuya ilişkin ilk makalelerini ve diğer akademisyenin iddialarına cevap niteliğinde kendi görüşlerini detaylı bir biçimde tartışmışlardır. Jeffrey Knopf, bu konuda yayınladıkları ortak çalışmalar nedeniyle “iyimserlik-kötümserlik tartışmasının”, “Waltz-Sagan tartışması” olarak adlandırıldığı söylemektedir.⁵⁹

Literatürde nükleer silahların yayılmasının sonuçları konusunda, iyimser ve kötümser kamplar arasındaki tartışmaya ilişkin olarak politik bilimci Peter D. Feaver, taraflar arasında var olan asıl anlaşmazlığın “istikrar” ile ilişkili olduğunu söylemektedir. Feaver taraflar arasındaki tartışmayı şu şekilde özetlemektedir: “tartışma, nükleer silahların yayılmasının karşılıklı caydırıcılığa neden olarak jeopolitik istikrarı sağlama, ya da yeni nükleer arsenallerin nükleer kazalara, yetkisiz kullanımlara veya istem dışı kullanımlara yol açarak istikrarsızlığa yol açma ihtimali ile ilgilidir.”⁶⁰

Görüldüğü gibi, literatürde temel uluslararası ilişkiler teorilerinin nükleer silahların varlığı, yayılmalarının nedenleri ve sonuçları ile ilgili farklı, fakat birbirleri ile ilişki içerisinde olan bakış açıları mevcuttur. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, nükleer silahların yayılması konusunda işbirliğine ilişkin aynı tarafların temel fikirleri ele alınacaktır.

2.3. NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ

Uluslararası ilişkiler literatüründe devletlerin nükleer silah edinme kararlarına ya da nükleer silahların uluslararası güvenlik açısından doğurduğu sonuçlara ilişkin çalışmalara sıklıkla rastlanırken, nükleer silahların yayılması konusunda uluslararası işbirliğine ilişkin az sayıda çalışma bulunduğu söylenebilir.⁶¹ Literatürde uluslararası işbirliği konusunda

⁵⁸ Scott D. Sagan, Kenneth N. Waltz. *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate*, New York: W.W.Norton, 1995. Bu çalışmayı Sagan ve Waltz’un 2003 yılında aynı konu üzerine yayınladığı başka bir kitap izlemiştir: *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*, New York: W.W. Norton & Co., 2003.

⁵⁹ Jeffrey W. Knopf, “Recasting the Proliferation Optimism-Pessimism Debate”, *Security Studies*, Vol.12 No.1, Autumn 2002, s. 42.

⁶⁰ Peter D. Feaver, “The Theory-Policy Debate in Political Science and Nuclear Proliferation”, *National Security Studies Quarterly*, Vol.5, No.3, Summer 1999, s.74 (aktaran), Jeffrey W. Knopf, “Recasting the Proliferation...”, s.64.

⁶¹ Bu çalışmalardan ilki için bkz. Roger K. Smith, “Explaining The Non Proliferation Regime: Anomalies For Contemporary International Relations Theory”, *International Organization*, Vol. 41, No. 2, Spring, 1987, s. 253-281. 2016 yılı itibarıyla bu konuda yayınlanan son çalışma için Jeffrey W. Knopf (ed.), *International Cooperation on WMD Proliferation*, University of Georgia Press, 2016.

neo-realist ve neo-liberal teorisyenler arasında tartışmalar önemli bir yer tutmaktadır.⁶² Konstrüktivist teorinin bu tartışmaya eklenmesi ile yönetici konumunda olan insan faktörünün, bürokratik iç siyasetin ve oluşturulan politik ve sosyal dünyanın şekillendirdiği normlar ve değerlerin de bu tartışmaya dahil olduğu görülmektedir. Konstrüktivistlere göre, devlet davranışları oluşturulan normlar ve değerler ile çevrelenmiştir. Fakat nükleer silahların yayılması konusunda uluslararası işbirliğine ilişkin ana tartışmanın yoğun olarak ilk iki kamp arasında yaşandığını söylemek mümkündür.

Realist ve neo-realist teorisyenler, özellikle güvenlik konularında devletlerarasında işbirliğinin gerçekleştirilmesinin “zor” olduğunu, bir devletin içinde bulunduğu anarşi ortamında kendi güvenliğini sağlamak için diğer aktörler ile yapılan işbirliğine güvenemeyeceğini iddia etmişlerdir. Diğer aktörün hile yapma ihtimali (*cheating*) ya da bu işbirliğinden görece daha fazla çıkar sağlama ihtimali (*relative gains*), devletleri güvenlik konularında işbirliği yapmaktan alıkoymaktadır. Zira bu devletler, içinde buldukları işbirliğinin sona erdiği olası bir durumda dezavantajlı bir pozisyona düşmek istememektedirler.⁶³ Realist ve neo-realist teorisyenler devletlerarasındaki işbirliğinin, gerçekleşmesinin zor olduğunu ve seyrek olarak ancak güvenlik ve göreceli çıkar elde etmek için gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle güç odaklı bu teoriler, uluslararası rejimleri güçlü aktörlerin çıkarlarına hizmet etmek üzere kurulmuş, mevcut güç dağılımının bir fonksiyonu olarak görmektedirler.

Devletlerin anarşik uluslararası sistemde kendi öz çıkarlarını gerçekleştirmek için rasyonel hareket eden birimler olduğuna dair temel yapısalcı realizm yaklaşımları kabul eden Neo-liberal / Yeni Liberal Kurumsalcı (*neoliberal institutionalism*) teori, devletler arasında var olan güvenlik ikilemelerinin aşılabileceğini ve özellikle ekonomi temelli işbirliğinin mümkün olduğunu iddia etmektedir.⁶⁴ Bu teoriye göre devletlerin yaşadığı güvenlik çıkmazları uzun dönemde karşılıklı çıkara dayanan işbirliği ile aşılabilecektir.

⁶² Bu konuda yapılan detaylı bir çalışma için bkz. David A. Baldwin (ed.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, New York: Columbia University Press, 1993.

⁶³ Charles Lipson, “International Cooperation in Security and Economic Affairs”, *World Politics*, Vol.37, No.1, October 1984, s. 1-23. Ayrıca bkz Joseph M. Grieco “Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism”, *International Organization*, Vol. 42, No.3, August 1988, s. 485-507.

⁶⁴ Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press, 1984. Ayrıca bkz. Robert Axelrod and Robert Keohane, “Achieving Cooperation Under Anarchy: Strategies and Institutions”, *World Politics*, Vol. 38, No. 1, Oct., 1985, s. 226-254; Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1987.

Bunun sağlanması için anahtar öneme sahip unsur ise uluslararası kurumlardır. Bu kurumlar sayesinde devletler birbirleri ile iletişim halinde olacak, bilgi paylaşımında bulunacak, anlaşmazlıklarını çözecek ve tarafların bu kurumlar çatısı altında kurallara riayetini kontrol edebileceklerdir. Ancak güçlü devletlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek ve korumak için işbirliğine girirliğini iddia eden realist ve neo-realist teorisyenlerin aksine, neo-liberal kurumsalcı yazarlar, rejimlerin devletlerin sahip oldukları “ortak çıkarlar” nedeni ile kurulduğunu ifade etmektedirler. Uluslararası sistemde anarşi ortamının varlığını kabul eden bu yazarlara göre, işbirliğinden tüm taraflar faydalanmaktadır. Zira devletler için önemli olan “görelî kazanç” (*relative gain*) değil, “mutlak kazanç” (*absolute gain*)’tır.

Realist/neo-realist ve neo-liberal kamplar arasında işbirliğinin gerçekleştirilmesi ihtimali ve gerçekleştirilmesinin ardında yatan sebepler ile ilgili fikir ayrılığı mevcuttur. Diğer aktörlerin kazancıyla daha az ilgilenen neo-liberal yazarların, anarşik bir sistemde devletlerarasında işbirliğinin gerçekleşmesi konusunda daha iyimser olduklarını söylemek mümkündür.

Neo-liberal teorisyen Robert Keohane tarafından geliştirilen “rasyonel seçim kurumsallığı” konsepti (*rational choice institutionalism*) ya da diğer bir adı ile “rasyonel fonksiyonalizm” (*rational functionalism*), kurumlar aracılığı ile devletlerarasında uluslararası işbirliğinin mümkün olduğunu öne sürmektedir. Bu teoriye göre devletler, rasyonel bir yaklaşımla ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için bireysel olarak eylemlerde bulunarak karşılıklı fayda sağlayan işbirliklerine gidebilirler.⁶⁵ “*Power and Interdependence*” (Güç ve Bağımlılık) başlıklı kitaplarında, Neo-liberalizmin “çıklarlar” üzerine kurulmuş bir teori olduğunu belirten Robert Keohane ve Joseph Nye, aktörlerin çıkarlarını gerçekleştirmek için işbirliğine giderek birbirlerine “bağımlı” (*interdependent*) hale geldiklerini iddia etmişlerdir.⁶⁶ Jeffrey Knopf ise birbirine daha fazla bağımlı hale gelen devletlerin koordinasyon içerisinde, diğer bir deyişle uluslararası rejimler içerisinde hareket etmelerinin çıkarlarına uygun bir hareket olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁷ Devletler arasında yapılan işbirliğinin doğası üzerinde duran Knopf, devletlerin “istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasını engellemek için” “koordinasyon” halinde olmaları ile, istenilen

⁶⁵ Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation...*

⁶⁶ Robert O. Keohane, Joseph Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little, Brown, 1977.

⁶⁷ Jeffrey Knopf, *International Cooperation on...*, s.7.

“olumlu sonuçların elde edilmesi için” “işbirliği” yapmaları arasında bir ayrım olduğunu vurgulamakta ve nükleer silahlarının yayılmasının önlenmesi konusunda “koordinasyon” değil “işbirliği” yapıldığını, bunun en önemli kanıtının ise bu alanda imzalanan anlaşmalar olduğunun altını çizmektedir.⁶⁸

Neoliberal işbirliği teorisi iki sacayağı üzerine oturmaktadır.⁶⁹ İlk ayak, aktörlerin belli bir konuda ortak anlayış, prensip ve normlar çerçevesinde işbirliğine gidebileceğini öne süren uluslararası rejim kavramı üzerine yoğunlaşırken, ikinci ayak uygulamalı matematik alanında geliştirilmiş olmasına rağmen stratejik karar verme konusunda etkin uluslararası ilişkiler teorilerinden biri olan “oyun teorisi” (*game theory*) üzerine odaklanmaktadır.⁷⁰ Neo-liberal teorisyenler bu sacayaklarından hareketle anarşi ortamında dahi işbirliğinin mümkün olduğunu iddia etmekle birlikte, bu işbirliğinin nasıl ve ne zaman gerçekleşebileceğine ilişkin ise açıklama getirmemektedirler. Bu noktada Robert Keohane ve Robert Axelrod, devletlerarasındaki işbirliğinin, “uyum” (*harmony*) ile aynı anlama gelmediğine dikkat çekmektedirler. Devletlerarasında uyumun var olabilmesi için, tam olarak örtüşen çıkarların varlığının gerektiğini belirten bu yazarlar, işbirliğinin gerçekleşmesi için ise çatışan ve birbirini tamamlayan çıkarların var olması gerektiğini belirtmektedirler.⁷¹

2.4. ULUSLARARASI REJİM TEORİSİ VE NPT REJİMİ

Çalışmanın bu bölümünde, bir önceki bölümde değerlendirilen teorilerden hareketle uluslararası ilişkiler literatüründe 1970’li yıllardan itibaren önemli bir yer tutan “rejim teorisi” incelenerek, NPT rejimi bu teori çerçevesinde değerlendirilecektir.

2.4.1. Uluslararası Rejim Teorisi

Uluslararası ilişkilerin temel gerçekliği olarak anarşiyi kabul eden realist ve neo-realist teoriler, II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde devletler arasında artan işbirliğini

⁶⁸ Ibid., s. 8

⁶⁹ Ibid., s. 6.

⁷⁰ Oyun teorisi kapsamında “mahkûmun çıkmazı” kavramı, aktörler arasındaki karşılıklı işbirliğinin iki taraf için de en karlı davranış biçimi olduğunu savunmaktadır. Bu kurama göre, bir tarafın işbirliğine yanaşması, diğer tarafın yanaşmaması durumunda kazançlı taraf işbirliğini yanaşmayan taraf olacakken, iki tarafın da işbirliğine yanaşmaması her iki tarafın da kaybetmesine neden olacaktır. Tarafların içinde buldukları güvensizlik ortamında, karşısındakinin vereceği karardan emin olamamaları, onları optimum kazanç sağlayacakları işbirliğine itmektir. Bkz. Robert Axelrod, *The Evolution of Cooperation*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1984.

⁷¹ Robert Axelrod ve Robert O. Keohane, “Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions”, *World Politics*, Vol. 38, No.1, 1985.

ve karşılıklı bağımlılığı açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Zira önceki bölümde bahsedilen nedenler dolayısıyla devletler arasındaki işbirliğinin gerçekleşmesini zor, hatta imkansız bir ihtimal olarak değerlendiren bu teorisyenlere göre, devletlerin davranışlarını etkileyecek herhangi bir düzenlemenin oluşturulması imkansız olmasa da, çok zordur.⁷² 1970’li yıllarda ortaya çıkan “uluslararası rejim teorisi” ise bu çıkmaza bir açıklama getirmekte iddiası taşımaktadır.⁷³

Uluslararası İlişkiler literatüründe uluslararası rejimler ile ilgili ilk çalışmaya 1975 yılında Harvard Üniversitesi profesörlerinden John Ruggie tarafından kaleme alınan “*International Responses to Technology - Concepts and Trends*” (Teknolojiye Uluslararası Tepkiler - Kavramlar ve Trendler) başlıklı makalede rastlanmaktadır.⁷⁴ Ruggie’ye göre bu terim “bir devletler grubu tarafından kabul gören ortak beklentiler, kurallar ve düzenlemelerin bütünü”nü ifade etmektedir. Ruggie’nin yapmış olduğu tanımın, kendilerini neo-liberal kurumsalcı teorisyenler olarak tanımlayan, Princeton Üniversitesi öğretim üyesi Robert O. Keohane and Duke Üniversitesi öğretim üyesi Joseph S. Nye tarafından 1977 yılında yapılan çalışmada yer alan tanım ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Keohane ve Nye’a göre rejimler “kurallar, normlar ve prosedürler ağı ile davranışları düzenleyen ve sonuçları kontrol eden yönetim düzenlemeleri bütünü”dür.⁷⁵ Keohane’e göre yükümlülük oluşturacak çerçeveyi sağlayabilen, aktörlere sunulacak bilginin niteliğini ve niceliğini artırabilen ve/veya işlem maliyetlerini⁷⁶ (*transaction costs*) azaltabilen, belirli bir amaç için düzenlenmiş geçici (*ad hoc*) anlaşmaların içinde bulunduğu rejimler talep görmektedir.⁷⁷ Keohane oluşturulan rejimlerin içerdiği ilke ve normlar ile uluslararası örgüt ve anlaşmaların oluşumuna imkan sağladığını belirtmektedir. Keohane ayrıca rejimlerin kendi kendilerine ortaya

⁷² Raalist düşünce okuluna mensup teorisyenler Mearsheimer, uluslararası kuruluşların uluslararası sistemde güç dağılımının bir yansıması olduğunu ve devlet davranışları üzerinde minimal etkileri olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. John J. Mearsheimer, "The False Promise of International Institutions." *International Security*, Vol. 19, No. 3, Winter 1994/1995, 5-49. Realist teorinin oluşumunda etkin isimlerden Morgenthau da, devletlerin ulusal çıkarlarının herşeyin üzerinde olduğunu ve uluslararası kuruluşların devlet davranışlarını etkileyemeyeceğini belirtmektedir. Bkz. Hans, J. Morgenthau, *Politics Among Nations: the Struggle for Power and Peace*. 6th ed. Revised by Kenneth W. Thompson. New York: McGraw-Hill, 1985.

⁷³ Beth Simmons, Lisa Martin, “International Organizations and Institutions” (içinde), Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simmons (eds.) *Handbook of International Relations*, London: SAGE Publications, 2002, s. 195.

⁷⁴ John G. Ruggie, “International Responses to Technology - Concepts and Trends”, *International Organization*, Vol. 29, No.3, 1975, s. 557-583.

⁷⁵ Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, *Power and Interdependence...*, s. 19.

⁷⁶ Rejim içi organizasyon, müzakere maliyetleri, yan ödemeler vb.

⁷⁷ Robert O. Keohane, “The Demand for International Regimes” (içinde), Stephen D. Krasner (ed.), *International Regimes...*, s.338.

çıkmadıklarını, oluşturulmalarında fayda öngören “politik girişimci” devletlerce oluşturulduklarını vurgulamaktadır. Keohane’ye göre, rejimler devletlerin çıkar hesaplamaları yolu ile uluslararası işbirliğinin oluşmasını sağlarlar. Devletler ise çıkarlarına hizmet ettiği sürece rejimlere riayet ederler. Diğer bir deyişle rejimlerin devlet davranışları üzerinde etkisi bu rejimlerin çıkarlarına hizmet etmesi ile sınırlıdır. Devletlerin rejim normlarını⁷⁸ içselleştirmek zorunda olmadıklarına dikkat çeken Keohane, normların devlet davranışlarına sınırlı etkisini ortaya koymaktadır.⁷⁹

Uluslararası işbirliği ve rejimlerin oluşumu konusunda uluslararası sistemde gücün önemi ve hegemon devletin rolüne dikkat çeken “hegemonik istikrar teorisi” (*hegemonic stability theory*) ise, neo-realist ve neo-liberal teorilerin arasında bir pozisyon almış ve anarşi ortamında işbirliğinin mümkün olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu teoriye göre hegemonik güç, uluslararası sistemdeki diğer devletlere “kamu malları” diğer bir deyişle “ortak fayda” (*public goods*) sağlayarak hegemonik liderliğini devam ettirmektedir.⁸⁰ Diğer yandan, tek bir devletin uluslararası sistemde dominant aktör olması nedeniyle güç çatışması yaşanmamakta ve uluslararası sistem, tüm aktörlerin arzu ettiği biçimde istikrarını korumaktadır.⁸¹ Diğer devletler ise, hegemon tarafından ikna edilerek ya da zorlanarak rejime dahil olurlar ve bahsedilen rejim imknalarından ve ortak faydalardan istifade ederler. Hegemonik istikrar teorisine göre, belirli bir alanda hegemon tarafından kurulan ve liderlik edilen rejim, hegemon gücünü koruduğu sürece ayakta kalır. Güç el değiştirdiğinde ise rejim çöker.

Keohane rejimlere yönelik olarak “talep yönlü” bir yaklaşım geliştirmiş ve hegemonyanın devamının rejimlerin hayatlarını sürdürmeleri için hayati bir unsur olmadığını öne sürmüştür. Keohane’ye göre devletler rejimlere riayet etmeye iki ana nedenle devam ederler. İlk olarak, devletler rejimlerin oluşturulmasının “zor” ve

⁷⁸ Keohane rejim normları kavramını “belirlenmiş eylemlerle ilgili hak ve yükümlülöklere ilişkin davranış standartları ve paylaşılan beklentiler” şeklinde açıklamaktadır.

⁷⁹ Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation...*, s. 26.

⁸⁰ Joseph Grieco, *Cooperation Among Nations: Europe, America, and NonTariff Barriers to Trade*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990. Stephen D. Krasner, “State Power and the structure of International Trade”, *World Politics*, Vol. 28, No. 3, April 1976, s. 317-347. Robert Keohane, *The Theory Of Hegemonic Stability And Changes in International Economic Regimes, 1967-1977*, Center for International Relations, 1980. Scott Barret, *Why Cooperate? The Incentive to Supply Global Public Goods*, Oxford University Press, 2007.

⁸¹ Hegemonik istikrar teorisi kapsamında kastedilen ortak faydalar uluslararası güvenlik, özgür uluslararası ticaret, vb. dir. Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından tek hegemonik güç olarak uluslararası sistemde varlığını sürdüren ABD, hegemonik istikrar teorisi bağlamında bahsedilen faydaları sağlayan hegemon olarak literatürde sıklıkla değerlendirilmiştir.

“zahmetli” olduğunu bilirler ve onlara değer verirler. Bu nedenle ayakta kalmaları için çaba harcarlar. İkinci olarak ise, rejimlerin düzenledikleri konuların çok ve karmaşık yapısı onları birbirine bağladığı için bir konudaki ihlal diğer alanları etkileyebilir. Devletler ise “tam bir karşılıklı bağımlılığın” var olduğu böylesi bir ortamda bu tercih etmezler.⁸² Keohane bu noktada devletlerin rejimlerin yıkılması ile ortaya çıkabilecek “işlem maliyetleri”ni hesaba kattıklarını da belirtmektedir.

Uluslararası ilişkiler alanında önde gelen teorisyenlerden, Staford Üniversitesi öğretim üyesi Stephen Krasner editörlüğünde 1982 yılında yayınlanan ve rejim teorisine ilişkin birçok önde gelen akademisyenin makalelerinin yer aldığı “*International Organization*” dergisi özel sayısı rejim teorisine konusunda literatürde kapsamlı bir çalışma olması nedeniyle önemli bir yer tutmaktadır. Krasner’in bu özel sayı için kaleme aldığı ve hala rejim teorisini içeren çalışmalarda sıkça atıf alan “*Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables*” (Yapısal Nedenler ve Rejim Sonuçları: Ara Değişkenler Olarak Rejimler) başlıklı makalesinde, rejimler ile ilgili daha detaylı bir tanım yapmaktadır. Krasner uluslararası rejimleri, “uluslararası ilişkilerin bir alanı etrafında, aktörlerin beklentilerin uyumlaştığı örtülü ya da açık prensipler, normlar, kurallar ve karar verme prosedürlerinin bütünü” olarak tanımlamaktadır. Krasner’in tanımı çerçevesinde, *prensipler* gerçeğe, nedenselliğe ve dürüstlüğe dair inançlardır. *Normlar*, haklar ve yükümlülükler açısından tanımlanan davranış standartlarıdır. *Kurallar*, spesifik eylem prensipleridir. *Karar verme prosedürleri* ise, kolektif seçimlerin belirlenmesi ve uygulanması için hüküm süren eylemlerdir.⁸³ Krasner’in rejim formülasyonuna göre, uluslararası rejimler temel nedensellik faktörleri (çıkar, güç ve normlar) ile devletlerin ilgili davranışları ve sonuçlar arasında yer alan ara değişkenlerdir.⁸⁴

Krasner makalesinde bahsettiği nedensel ilişkileri aşağıdaki şekil ile açıklamaktadır:

⁸² Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation...*, s. 85. Ayrıca bkz. Robert Keohane, “The Demand for International Regimes” (içinde), Stephen D. Krasner (ed.), *International Regimes*, Ithaca: Cornell University Press, 1983.

⁸³ Stephen D. Krasner, “Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables”, *International Organization*, Vol. 36, No.2, 1982, s.186. Krasner eserin dilinde şu ifadeleri kullanmaktadır: “Principles are beliefs of fact, causation and rectitude. Norms are standards of behavior defined in terms of rights and obligations. Rules are specific prescriptions or proscriptions for action. Decision-making procedures are prevailing practices for making and implementing collective choice.”

⁸⁴ *Ibid*, s.185

Şekil 2.1. Krasner'a göre Rejimlere İlişkin Nedensel İlişkiler

Kaynak: Stephen D. Krasner, "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables", *International Organization*, Vol. 36, No.2, 1982, s.189.

Krasner'in bahsi geçen çalışmasını izleyen yıllarda, uluslararası rejim kavramının literatürde üzerinde daha fazla çalışma yapılmaya başlanan bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu kavram, uzun yıllardır realist ve neo-liberal kamplar arasında tartışmaya neden olan bir konuya, devletler arasında işbirliğinin gerçekleşme ihtimaline yeni bir boyut getirmektedir. Bu bağlamda, "*International Organization*" dergisinin aynı sayısında yer alan makalelerinde Donald Puchala ve Raymond Hopkins, rejim kavramının karmaşık, birbirine bağımlı ve tehlikeli dünyada, uluslararası ilişkiler teori dünyasına analitik olarak faydalı bir kavram olarak giriş yaptığını iddia etmişlerdir.⁸⁵ Liberal teorisyenler olan Puchala ve Hopkins, aktörlerin planlı davranışlarının farkedilir bir biçimde görüldüğü uluslararası ilişkilerin her alanında rejimlerin var olduğunu söylemişlerdir. Bu yazarlara göre, "düzenlenmiş davranışların var olduğu her yerde bu durumu açıklayan prensipler, normlar veya kurallar bulunmaktadır."⁸⁶ Aynı özel sayıdaki makalesinde Oran Young ise rejimleri, "belirli faaliyetlerle ilgilenenlerin davranışlarını düzenleyen sosyal kurumlar" olarak tanımlamaktadır.⁸⁷

1984 yılında yayınladığı "*After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*" (Hegemonyadan Sonra: Dünya Politik Ekonomisinde İşbirliği ve Uyuşmazlık) başlıklı kitabında rejim teorisinin kapsayıcılığına dikkat çeken Keohane, rejim teorilerinin realist teorilerin devletin ve çıkarların rolüne ilişkin görüşleri ile, bu teorilerin çıkar kavramı ile ilgili dar/kısıtlı bakış açılarını ve kurumların rollerini göz önüne almakta başarısızlıklarını bünyelerinde barındırdıklarını belirtmektedir.⁸⁸ Güvenlik alanında devletler arasında uluslararası işbirliği ve rejim oluşumu konusunda Keohane iyimser bir tutum takınmakta ve bu işbirliğinin devlet çıkarlarına hizmet ettiği sürece

⁸⁵ Donald J. Puchala, Raymond F. Hopkins, "International Regimes: Lessons From Inductive Analysis", *International Organization*, Vol.36, No.2, 1982, s. 245-275.

⁸⁶ Ibid., s.247.

⁸⁷ Oran R. Young , "Regime Dynamics: The Rise and Fall of International Regimes", *International Organization*, Vol. 36, No.2, 1982, s.277.

⁸⁸ Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation...*

mümkün olduğunu, zamanla ve koordinasyon içerisinde bu işbirliğinin artabileceğini iddia etmektedir. Keohane rejimlerin devletler için “hukuki yükümlülük” (*legal liability*) oluşturduklarını, devletlerin eylemlerinde saydamlık (*transparency*) sağladıklarını ve bu sayede aktörlerin birbirlerine karşı besleyebilecekleri güvensizliğin azaltılmasını sağladıklarını iddia etmiştir. Güvensizliğin azalması ise tarafların faaliyetlerinin ve rejime riayetlerinin (*regime compliance*) rejim çerçevesinde gözlemlenmesi (*monitoring*) yolu ile mümkündür. Keohane’e göre devletler bu sayede, rejim üyeliklerini devam ettirerek sahip oldukları itibarı/namı (*reputation*) olumlu bir şekilde devam ettirebilirler. Devletler sahip oldukları itibarın zedelenmemesi için üyesi oldukları rejimlerin kurallarını ihlal etmemeyi seçerler.

Realist yazar Robert Jervish ise “*Security Regimes*” (Güvenlik Rejimleri) başlıklı makalesinde, güvenlik konularının doğası gereği “rekabetçi” ve “hata kabul etmez” olduklarını dile getirmektedir. Jervish’e göre bu nedenle, herhangi bir hatalı davranışın devletlere çok pahalı mal olabileceği güvenlik alanında işbirliği başarılması zordur. Mutlak kazançtan ziyade göreceli kazancın önemli olduğu güvenlik konularında başkasının oluşturulan işbirliğini/rejimi ihlal edebileceği kaygısı aktörlerin bu işbirliğinden ayrılmalarına neden olabilir. Diğer yandan bu alanda yapılan işbirlikleri kıymetlidir. Çünkü aktörlerin bireysel davranışları tehlikeli sonuçlar doğurabilir.⁸⁹ Bu bağlamda, güvenlik alanında devletlerin beklentilerinin yüksek oranda yakınlaşmasının zorluğunu vurgulayan Jervish, bu yakınlaşmanın rejimlerin başarı ile devam ettirilebilmeleri için gerekli bir koşul olduğunu söylemektedir. Fakat bir güvenlik rejimi oluşturan anlaşma kabul edilse dahi, karşılıklı güven inşasının zorluğu ve zaman içerisinde taraflar arasında paylaşılan beklentiler konusunda ortaya çıkabilecek sorunlar, bu Anlaşma’nın uygulanmasına engel oluşturabilir.⁹⁰ Rejimlerin doğurabileceği hukuki yükümlülük konusunda Jervish, bu kısıtlamanın rejim üyesi olmayanlara uygulanmasına dikkat çekmektedir. Bu durum güvenlik alanında rejim üyesi devletleri dezavantajlı bir konuma sokabilir ve güvenlik ikilemi yaratabilir. Jervish ayrıca güvenlikleri söz konusu olduğunda devletlerin sahip oldukları olumlu itibarın devamına çok da önem vermeyeceklerini iddia etmektedir.

Uluslararası rejimlere ilişkin neoliberal teorisyenlerin ortaya koyduğu fikirlere bir diğer eleştiri, realist teorisyen Joseph M. Grieco’dan gelmiştir. Grieco “*Anarchy and the*

⁸⁹ Robert Jervish, “Security Regimes”, *International Organization*, Vol.36, No.2, 1982, s. 358-359.

⁹⁰ Ibid.

Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism” (Anarşi ve İşbirliğinin Sınırları: En Yeni Liberal Kurumsalcılığın Realist bir Eleştirisi) başlıklı makalesinde, devletlerarasında bulunan karşılıklı güvensizliğin işbirliği yolu ile azaltılamayacağını belirterek, devletlerin içinde buldukları anarşik yapıda bu güvensizlik ve şüpheciliğin kalıcı bir yere sahip olduğunu iddia etmiştir. Grieco ayrıca neoliberal teorisyenler tarafından dillendirilen mutlak kazanç konusunda da eleştiriler getirmiştir. Devletlerin ana amacının kendi kazancını en üst düzeye çıkarmaktan ziyade, diğer tarafların kendisine nazaran daha fazla kazanç elde etmelerinin önüne geçmek olduğunu söyleyen Grieco, bu durumun devletlerarası işbirliğinin önünde engel olarak ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Zira, bu işbirliği bazı tarafları diğerlerine göre göreceli olarak daha fazla kazançlı bir konuma getirebilir.⁹¹ Hatta hali hazırda taraflar arasında özellikle güvenlik alanında bir rekabet söz konusu ise karşı tarafın olası işbirliğinden kazancı bahsi geçen devletler arasındaki mevcut güç pozisyonunu değiştiriyor ise, devletlerin işbirliği isteği azalacaktır.⁹²

Çalışmanın bir sonraki kısmında, uluslararası rejim teorisine ilişkin belirtilen bu görüşlerden hareketle NPT rejimi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.4.2. NPT Rejimi

Nükleer yayılmanın önlenmesi çabaları ve rejiminden bahseden tüm yazarlar rejimin merkezine NPT’yi yerleştirmekte ve onu rejimin “en önemli ögesi” (*centerpiece*), “çapısı” (*anchor*) veya “temel taşı” (*cornerstone*) olarak tanımlamaktadırlar. Fakat rejimin tanımlanması, bileşenlerin ve sınırlarının belirlenmesi noktasında literatürde farklı görüşler mevcuttur. Bazı yazarlar NPT’ye üye olmayı NPT rejimine üye olmayla eşit tutarken, diğerleri ilgili anlaşmaları⁹³ rejime dahil etmektedir. Bu yazarlara göre rejim, birçok anlaşmayı, geniş ikili ve çok taraflı diplomatik sözleşmeleri, çok taraflı kuruluşları ve katılımcı ülkelerin iç hukuklarını kapsamaktadır. Bazı yazarlar ise, rejimin yapısından ziyade onun rehber prensiplerinden bahsetmekte ve nükleer silahların uluslararası barış ve güvenliğe karşı tehdit yarattığı algısına değinmektedir. Literatürde “NPT rejimi” ve

⁹¹ Joseph M. Grieco, “Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism”, *International Organization*, Vol.42, No.3, August 1988, s.497-500.

⁹² *Ibid.*, s. 500-501.

⁹³ Kısmi Test Yasağı Sözleşmesi (Partial Test Ban Treaty-PTBT), Nükleer Maddelerin Fiziksel Korunması Sözleşmesi (Convention on the Physical Protection of Nuclear Material-CPPNM) ve Kapsamlı Test Yasağı Anlaşması Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty-CTBT) vb.

“yayılanın önlenmesi rejimi” kavramlarını birbiri yerine kullanıldığı görülürken⁹⁴, NPT rejimini geniş anlamda yorumlayarak tüm kitle imha silahları (kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlar-KİS) ile ilgili unsurları bu rejim çatısı altında değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır.⁹⁵

Bu çalışmada, nükleer silahlar ile düzenleme yapan NPT çerçevesinde bu Anlaşma'nın oluşturduğu rejim incelenecektir. Çalışmanın amacına hizmet etmesi amacıyla çalışma boyunca NPT rejimi ile kastedilen kavramın açıklanması yerinde olacaktır. Rejim teorisinin kurucularından kabul edilen Stephen Krasner tarafından NPT rejimine ilişkin bir tanım yapılmamış olsa da, bir sonraki bölümde NPT anlaşmasının oluşturulmasının ardında yatan nedenler, Krasner'in çalışmasında yer verdiği “temel nedensellik faktörleri”, “devletlerin ilgili davranışları” ve “ortaya çıkan sonuçlar” çerçevesinde incelenecektir. Daha sonra ise, Krasner tarafından “uluslararası ilişkilerin bir alanı etrafında, aktörlerin beklentilerin uyumlaştığı örtülü ya da açık prensipler, normlar, kurallar ve karar verme prosedürlerinin bütünü” olarak tanımlanan uluslararası rejim kavramı, NPT çerçevesinde prensipler, normlar, kurallar ve karar verme prosedürleri açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmada, NPT'nin Krasner'in rejim teorisi çerçevesinde değerlendirilmesinin sebebi, bahsi geçen çalışmada yapılan rejim tanımı üzerinde bir nevi “konsensüs”ün⁹⁶ var olması ve bu çalışmanın rejim teorisine ilişkin literatürde en kapsamlı ve en çok atıf alan çalışma olmasıdır.

2.4.2.1. Temel Nedensellik Faktörleri ve NPT Rejimi

Krasner bahsi geçen çalışmasında, rejimlere ilişkin ortaya koyduğu bu formülasyonun beraberinde önemli bir soru getirdiğini belirtmektedir. Bu soru “temel nedensellik faktörleri ile rejimler arasında nasıl bir ilişki olduğu”, başka bir deyişle “uluslararası rejimlerin hangi nedenlerle oluşturulduğu”dur. NPT uzlaşısının temel nedensellik faktörlerine genel olarak bakıldığında, Krasner'in formülasyonuna göre üç

⁹⁴ Christopher A. Ford, “The NPT Regime and the Challenge of Shaping Proliferation Behavior” (içinde), James Wirtz and Peter Lavoy (eds.), *Over the Horizon Proliferation Threats*, Palo Alto, CA: Stanford University Press, 2012, s.179. Ayrıca bkz. Zachary S. Davis, “The Realist Nuclear Regime.” *Security Studies*, Vol. 2, No. 3/4, September 1993, s. 79-99.

⁹⁵ Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz. Maria Rost Rublee, *Nonproliferation Norms: Why States Choose Nuclear Restraint*, Athens, GA: University of Georgia Press, 2009, s.38-39.

⁹⁶ Rejim teorisi üzerinde yapılmış kapsamlı bir çalışma, Krasner'in tanımının bir konsensüs tanımı olduğunu belirtmektedir. bkz. Andreas Hasenclever, Peter Mayer, Volker Rittberger, *Theories of International Regimes*, Cambridge University Press, 1997, s. 8.

temel nedensellik faktörü olan “çıkar”, “güç” ve “değerlerin”, NPT rejiminin oluşumu üzerindeki etkisini görmemiz mümkündür.

İlk olarak, Krasner’a göre uluslararası rejimlerin var olması, “*egoistik öz çıkar*” kavramı ile açıklanabilir. Egoistik öz çıkar ise bir aktörün sahip olduğu, kendisine fayda sağlayan işlevleri maksimize etme ve/fakat bu işlevlerin başkalarına fayda sağlamaması isteğidir.⁹⁷ Krasner bu durumu “pareto-optimal sonuçlar” kavramı ile açıklamaktadır. Egoist yapıya sahip aktör, başkalarının davranışlarıyla kendi faydalarına etkisi oranınca ilgilenir. Aktörün amacı kendi sağlayacağı fayda ile diğerlerinin sağlayıcı fayda arasındaki farkı olabildiğince artırmaktır. Bu bağlamda, Krasner’ın editörlüğünü yaptığı çalışmada anarşik dünyada rejimlerin var olması ile ilgili bir makale yayınlayan Arthur Stein, anarşik uluslararası sistemin temelinde yatan ve bağımsız/özerk olarak hesaplanan öz çıkarın, aynı zamanda uluslararası düzenin bir formu olan uluslararası rejimlerin temellerini oluşturduğunu belirtmektedir. “Ortak çıkar çıkmazı” kavramından bahseden Stein, “oyun teorisi” örneğinden hareketle, aktörlerin ortak faydaları için hareket etmelerinin kendi çıkarlarını gerçekleştirmelerini sağlayacağını ve “anarşik” herhangi bir davranışlarının aktörlerin tümü için felaket sonuçlar doğuracağını iddia etmektedir. Bu nedenle, rasyonel öz çıkar hesaplamalarının, aktörleri bağımsız karar vermektan uzaklaştırıp, “koordinasyon” içerisinde davranarak ortak karar vermeye yönlendirdiği zamanlar olmuştur.⁹⁸ Devletlerin, bağımsız ve kısıtsız bir şekilde karar verebilmeleri ise uluslararası rejimlerin yokluğuna işarettir. Bağımsız devletlerin güç arayışı ve ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için buldukları anarşik ortamda rasyonel davrandıklarını söyleyen Stein, rasyonel aktörlerin kendi başlarına hareket etmeleri durumunda yetersiz çıkar sağlayacaklarını değerlendirmeleri durumunda, uluslararası rejimler çerçevesinde verilen ortak kararları izleyebileceklerini belirtmektedir.⁹⁹

Belirtildiği gibi, hegemonik istikrar teorisi rejimlerin etkin bir şekilde işleyebilmesi için hegemonların sağladığı ortak malların hem hegemon güç, hem de bu mallardan faydalanan devletlerin çıkarlarına hizmet ettiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, nükleer teknolojiye sahip bazı devletlerin bu teknolojiyi nükleer silah yapımı için değil sadece barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere diğer devletlere sağlama isteği, Krasner ve Stein

⁹⁷ Stephen D. Krasner, “Structural Causes and...”, s.195.

⁹⁸ Arthur A. Stein, “Coordination and Collaboration: Regimes in an Anarchic World”, *International Organization*, Vol. 36, No.2, s. 316.

⁹⁹ *Ibid.*, s. 316-317.

tarafından vurgulanan “çıkar” hesaplamalarına açık bir örnek oluşturmaktadır. Bu durum, devletleri hukuki sorumluluklar doğuracak genel bir çerçeve yaratma ihtiyacına itmiştir. Sonuç, nükleer silahların yayılmasının önlenmesine ilişkin çabaların belkemiği olan NPT anlaşması ve rejimidir. Bu konuda önemli bir çalışmaya imza atmış olan yazarlardan Harald Müller, David Fischer ve Wolfgang Kötter, “*Nuclear Non-Proliferation and Global Order*” (Nükleer Yayılmanın Önlenmesi ve Küresel Düzen) başlıklı kitaplarının giriş kısmında, yayılmanın önlenmesi rejiminin, ne kadar ayrımcı olursa olsun, barış isteyen tüm devletlerin ortak çıkarına hizmet ettiğini belirtmektedirler. Bu söylem ile yayılmanın önlenmesinin hegemonik güçler tarafından sunulan bir ortak fayda/kamu malı (*public good*) olarak sunulduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan yazarlar, rejimin devam edebilmesinin ancak tarafların sahip olduğu ayrımcılığın azalacağına dair umuda bağlanmaktadır.¹⁰⁰

İkinci olarak, Krasner’a göre rejim gelişiminin açıklayan bir diğer ana nedensellik faktörü “*politik güç*”tür. Politik güç sistemde yer alan aktörlerin bireysel çıkarlarını güçlendirmek için kullanılabileceği gibi, sistemin bütününe optimal çıkarlarını korumak için de kullanılabilir. Bu bağlamda Krasner’a göre, güç bireysel ya da kolektif amaçları gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılabilir. Rejimlerin oluşumunda politik gücün rolüne dikkat çeken bir diğer akademisyen Oran Young’a göre uluslararası rejimler bağlamında önemli rol oynayan “politik güç”, “dayatma yolu” ile rejimlerin oluşumunda etkili olmaktadır. Dayatma yolu ile ortaya çıkan “dayatma rejimler”, dış baskı ile aktörlere dayatılmıştır.¹⁰¹ Dayatmacı rejimlerde başat aktör, yaptırım ve teşvikler ile diğer aktörleri belirli prensipler, normlar, kurallar ve karar verme prosedürleri içerisinde, kendi istekleri doğrultusunda davranmaya zorlayabilir.¹⁰²

Politik güce dikkat çeken bir diğer yazar olan Keohane de, uluslararası sistem seçeneklerinin daha güçlü aktörlerin seçimleri doğrultusunda şekilleneceğini varsaymaktadır. Keohane “belirli bir konu üzerinde yoğunlaşan ilgi” (*increased issue density*) ile uluslararası rejimlere olan talep arasında paralellik kurmuş ve karşılıklı

¹⁰⁰ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation and Global Order*, Oxford University Press, 1994, s. 9. Yazarlar tarafından bahsedilen ayırım, NPT metninde taraf devletler arasında NWS ve NNWS olarak yapılan gruplandırma değildir.

¹⁰¹ Oran R. Young, “Regime Dynamics: The Rise and Fall of International Regimes”, *International Organization*, Vol. 36, No.2, 1982, s. 277-297. Ayrıca bkz. Oran R. Young, *International Cooperation*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1989. Young’a göre rejim oluşumunda etkili olan diğer yollar “doğaçlama yolu” ve “müzakere yolu”dur. Doğaçlama rejimler uyuşan beklentiler ile ortaya çıkarken, müzakere sonucu oluşan rejimler açık anlaşmalara dayanmaktadır.

¹⁰² Stephen D. Krasner, “Structural Causes and...”, s.199.

bağımlılığın artması ile rejimlere olan talebin arttığını iddia etmiştir. Keohane aynı zamanda, uluslararası politikada güç ve bağımlılığın uluslararası rejimlerin özellikleri açısından önem arz ettiğini söylemiş ve aktörlerin davranış seçimlerinin daha fazla ağırlığa sahip güçlü aktörlerin etkisinde kaldığını belirtmiştir. Keohane'e göre bu durum, karşılıklı asimetrik bağımlılığın ya da bağımlılığın olduğu kuralların hegemon tarafından belirlendiği rejimlerde gerçekleşmektedir. Daha güçsüz aktörler rejimlerin onlara getirisi göreceli olarak az olsa da, bu rejimlerde yer almayı seçmektedirler. Puchala bu devletleri "köle devletler" olarak isimlendirmekte ve gönüllü olarak olmasa da rejimlerde yer aldıklarını belirtmektedir.¹⁰³

NPT rejimi ve güç faktörü ilişkisi incelediğinde ise NPT rejiminin oluşumunda yıllarca süren uluslararası müzakerelerin yanı sıra, dönemin başat güçleri olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin uluslararası nükleer bir düzenleme yapılabilmesi için üstlendikleri öncü rolün (bazı yazarlar bu rolü dayatma olarak değerlendirmektedirler) etkili olduğu görülmektedir. Aynı büyük güçler müzakereler esnasında görece güçlü olan bazı ülkelerden destek görmüşlerdir. İrlanda, İngiltere, Fransa, Federal Almanya Cumhuriyeti, Mısır, Kanada, İsveç ve Hindistan gibi ülkeler rejimin oluşumu kurallarının ve normlarının belirlenmesinde etkili olmuşlardır. Bu durumda müzakereler ve büyük güçlerin oynadığı rol sonucunda, NPT rejiminin ve unsurlarının ortaya çıkmasının mümkün olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Krasner da 1985 yılında yayınladığı "*Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism*" (Yapısal Çatışma: Küresel Liberalizme Karşı Üçüncü Dünya) başlıklı kitabında, bu noktaya dikkat çekerek sistemde görece daha güçlü devletlerin bu politik güçleri olmadan prensipler, normlar, kurallar ve karar verme prosedürleri içeren rejimlerin oluşturulmasının "imkansız" olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁴ Krasner ayrıca rejimler oluşturulduktan sonra, güç ve rejimler arasındaki ilişkinin zayıflayabileceğini ve ulusal güçlerin rejime yansımayaabileceğini iddia etmektedir. Bu duruma en açık örnek olarak ise rejim içeriside her devletin tek bir oya sahip olmasını, entelektüel kapasitelerin etkin olmasını ve alınacak kararlarda aktörlerin ikna gücünün öne çıkmasını göstermektedir.

Son olarak, Krasner'a göre **normlar ve prensipler** rejimlerin gelişimini ve aktör davranışlarını etkilemektedir. Normlar ve prensipler aynı zamanda herhangi bir rejimin

¹⁰³ Donald J. Puchala, Raymond F. Hopkins, "International Regimes: Lessons..."

¹⁰⁴ Stephen D. Krasner, *Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism*, University of California press, 1984, s. 28-29.

özelliklerini tanımlamada önemli bir role sahiptirler.¹⁰⁵ Bu bağlamda normlar ve prensipler rejimlerin oluşumu, yaşaması ve sona ermesi ile ilgili açıklayıcı özelliğe sahiptirler. Krasner'a göre rejimler iç kaynaklı (endojen) olarak oluşmaktadırlar.¹⁰⁶ Uluslararası rejimlerin normları ise “rejim üyelerinin yapmaları ve yapmaktan kaçınmaları gereken davranışları, meşru ve meşru olmayan davranışlarını ifade etmektedir.”

Çalışmanın bir sonraki bölümünde, birçok yazarın katkı sunduğu uluslararası rejim teorisi, Krasner'ın tanımı çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.4.2.2. Stephen Krasner'ın Tanımı Çerçevesinde NPT Rejimi

Uluslararası rejimlerin prensip ve prosedürleri uluslararası anlaşmalar vasıtası ile kodifiye edilir. Diğer uluslararası rejimlerde olduğu gibi nükleer silahların yayılmasının önlenmesi rejimi bir anlaşma veya kurumdan fazlasından oluştuğunu iddia eden yazarlar, NPT'nin rejim unsurlarının kesişim noktasında yer aldığı konusunda mutabıklardır. Bu nedenle, NPT'nin rejim oluşturan bir anlaşma olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁷ Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, Krasner'a göre rejimler, aktörlerin beklentilerin uyumlaştığı “prensip”, “normlar”, “kurallar” ve “karar verme prosedürleri”nden oluşmaktadır. Bu bölümde ise bahsi geçen kavramlar NPT anlaşması çerçevesinde incelenecektir.

2.4.2.2.1. NPT'nin Prensipleri ve Normları

Krasner'a göre rejim prensipleri gerçeğe dair inançlar iken, rejim normları haklar ve yükümlülükler açısından tanımlanan davranış standartlarıdır. Bu bağlamda uluslararası rejimlerin üyelerinin amaçlarını ve beklentilerini yansıtmaları doğaldır. Bu durum genelde anlaşmaların girizgah (*preamble*) bölümlerinde dile getirilmektedir. NPT'nin girizgah bölümünde, taraf devletlerin “nükleer, bir savaşın bütün insanlığı uğratabileceği yıkıntıyı ve böyle bir savaş tehlikesini önlemek için her türlü çabayı harcamayı ve halkların güvenliğini korumayı amaçlayan önlemlerin alınması gerektiğine” ve “nükleer silahların

¹⁰⁵ Stephen D. Krasner, “Structural Causes and...”, s.200.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Kimberly Gilligan, “The Non-Proliferation Regime and the NPT”, (içinde) Black-Branch, Jonathan L., Fleck, Dieter (eds.), *Nuclear Non-Proliferation in International Law*, Vol 1, T.M.C. Asser Press, 2014, s. 88-89.

yayılmamasının nükleer savaş tehlikesini ciddi biçimde arttıracığına” inandıkları belirtilmektedir.¹⁰⁸

Belirtildiği gibi NPT anlaşmasının temelinde nükleer silah sahibi devletler (*NWS*) ile nükleer silah sahibi olmayan ülkeler (*NNWS*) arasındaki pazarlık yer almaktadır. Aralarında ayrıma gidilmiş olan iki ülke grubunun her birinin, NPT anlaşmasının ilk üç maddesinde yer alan hak ve yükümlülüklerinin NPT rejiminin temel prensiplerini oluşturduğu konusunda mutabık olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda yapılan çalışmalarda, NPT rejiminin rehber prensibi olarak “nükleer silahların yayılmasının uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğu” vurgulanmaktadır. Bu görüşü savunan yazarlara göre, bu nedenle devletler Anlaşma’nın önsözünde “nükleer silahlanma yarışının mümkün olan en kısa zamanda durdurulmasının sağlanması” ve “nükleer silahsızlanma yönünde etkili önlemler almayı üstlenmek konusundaki” niyetlerini açıklamışlardır.

NPT yasa yapıcı kural koyucu (*law-making*) bir anlaşma olması sebebiyle aynı zamanda normatif özelliklere sahiptir. Bu durum, anlaşmaya taraf olan devletlerin Anlaşma’nın getirdiği yeni kuralları gelecekteki davranışlarında benimsemeleri ile açıklanabilir. NPT’nin normatif bir anlaşma olmasının en canlı örneği önsözünde nükleer silahların insanlığın geleceği için tehdit olarak tanımlanmasından anlaşılabilir. NPT’ye göre nükleer silah edinmek ve edindirmek “kötü”dür, nükleer silahsızlanma ise “iyi”dir.

Nükleer silahlar alanında önemli çalışmaları bulunan tarihçi Joseph Pilat’a göre, Anlaşma ile vücut bulan nükleer yayılmanın önlenmesi amacı tüm devletler tarafından ilan edilmiş ve nükleer silahları prestij unsuru olarak görme eğilimindeki devletleri susturarak uluslararası bir norm yaratmıştır.¹⁰⁹ Mevcut rejimin nükleer silahların uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden kötü bir unsur, barışçıl nükleer enerjinin ise iyi olduğunu normatif olarak kabul ettiğini söylemek mümkündür. Aynı konuda çalışmalar yapan uluslararası hukuk Profesörü Beth Simmons’a göre, NPT aynı zamanda “kendi kendini dayatan” (*self-enforcing*) bir anlaşmadır. Taraflar anlaşmayı feshetmekten ziyade, Anlaşma sayesinde elde ettikleri faydayı göz önüne alarak anlaşmaya taraf olmaya devam etmektedirler. Bu

¹⁰⁸ Resmi Gazete, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma (NPT), 28 Kasım 1979, Sayı: 16823. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16823.pdf> (09.01.2014)

¹⁰⁹ Joseph Pilat, Nathan E. Busch (eds.), *Routledge Handbook of...*, s.133.

durum, Anlaşma'nın kendi kendini dayattığının bir göstergesidir.¹¹⁰ Beth Simmons verdiği bir Konferans'ta bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Anlaşmalar standartlar koyarak bilgiyi üretirler ve üye devletlerin bu standartlara riayet sözü vermelerini ve verdikleri sözlere uyup uymadıklarını kontrol etmeyi sağlarlar. Anlaşmalar devletler tarafından yapılır ve onların çıkarlarını yansıtır, fakat sadece çıkarların bir yansıması değildir. Aynı zamanda devletlerin niyetlerini, kabul ettikleri normları belirtirler. Taahhütlerini yasal hale getirirler ve verdikleri sözlerden vazgeçmelerini zorlaştırırlar. Zira uluslararası hukukta, uluslararası anlaşmalar farklı yollarla da olsa ulusal hukuk üzerinde de bağlayıcıdır. Devletler anlaşmaların yanı sıra kurumlar da oluşturabilirler. Devletler kendileri üzerinde otoriteye sahip kurumlar oluşturduklarında, devletler niyetlerini açık bir biçimde göstermiş olurlar. Anlaşma ve kurum oluşturma devletler açısından sadece niyet beyan etme ve açıklama yapmaktan daha pahalıya mal olan bir yol olarak görülse de, bu yolla kendini bağladığı gibi, diğer aktörleri de bu anlaşma ve kurumlar ile bağlamış olmaktadır. Bu sistem çıkarları gerçekleştirmek için oluşturulur.”¹¹¹

Bir diğer uluslararası hukuk profesörü Lawrence Scheineman'a göre devletler tek taraflı deklarasyonlarla nükleer silah edinmeme ya da transfer etmeme yükümlülüğü altına girebilirler, fakat bu kararlarından vazgeçmeleri de mümkündür. Devletler NPT'ye taraf olarak ise uluslararası toplum karşısında nükleer silah edinmeyeceklerine ya da bu silahları diğer devletlere transfer etmeyeceklerine dair çok taraflı hukuki bir yükümlülük altına girmektedirler. NPT uzlaşısının ihtiva ettiği pazarlık karşılıklılığı beraberinde getirmekte ve yayılmanın önünde hukuki bir engel yaratmaktadır. Diğer bir deyişle NPT'nin yasal bağlayıcı yapısı devletlerin bu kararlarından vazgeçmelerini zorlaştırmaktadır.¹¹²

Başkan Bush döneminde nükleer yayılma alanında önemli görevlerde bulunmuş ve ABD'nin NPT Gözden Geçirme delegasyonunda görev almış hukukçu Christopher Ford'a göre “çok taraflı anlaşma rejimleri devletlerin çevrelerini algılamalarına imkan tanıyarak, önceliklerini belirlemelerine ve ortak amaçlar uğrunu yük sırtlanmalarına” olanak tanıyan “gündem belirleme” rolüne sahiplerdir. Bu rejimler aynı zamanda “uluslararası norm” oluşturarak devletlerin diğer aktörler ile olan ilişkilerindeki davranışlarını etkileme

¹¹⁰ Beth A. Simmons, *Mobilizing for Human Rights: International Law in Domestic Politics*, Cambridge University Press, 2009, s. 116, (aktaran) Black-Branch, Jonathan L., Fleck, Dieter (eds.), *Nuclear Non-Proliferation in...*, s. 91. Simmons 2005 yılında kaleme aldığı makalesinde son yıllarda artan sayıda akademisyenin uluslararası hukuki anlaşmaları devletlerin belli alanlardaki taahhütleri çerçevesinde incelemeye başladığını belirtmektedir. Simmons anlaşmaların devletlerin belli politika alanlarında verdikleri sözleri tutmaları konusundaki “en resmi dil” ve “özel bir taahhüt aracı” olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Beth A. Simmons, Daniel J. Hopkins, “The Constraining Power of International Treaties: Theory and Methods”, *American Political Science Review*, Vol. 99, No. 4, 2005, s. 623-631.

¹¹¹ Beth A. Simmons, “Mobilizing for Human Rights”, Duke University School of Law, online konferans, 18 Mart 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=oyoCAxslGhA> (21.02.2016)

¹¹² Lawrence Scheinman, “Does the NPT Matter?”, (içinde) Joseph F. Pilat and Robert E. Pendley (eds.), *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime*, Plenum Press, New York, 1990, s. 55-56.

kapasitesine sahiptirler.¹¹³ Ford'a göre NPT rejimi çerçevesinde ortaya konulan norm oldukça açıktır. Bu norm "yayılmanın önlenmesi" normudur.¹¹⁴ Bu bağlamda, NPT'ye taraf devletlerin, kendilerini bu anlaşma ile yasal olarak bağlayarak nükleer silaha sahip olmama yükümlülüğü altına girdiklerini, diğer yandan komşuları ya da bölgelerinde yer alan anlaşmaya taraf diğer devletlerin de aynı yükümlülük altına girerek nükleer silah edinmelerinin önleme yolunu seçtiklerin söylemek mümkündür.

Siyaset Bilimi profesörü Benjamin N. Schiff göre ise NPT tarafından oluşturulan rejimin ana normları şu şekildedir:

- i) nükleer silahların /nükleer silah kapasitesinin yayılması kötüdür: NPT'nin önsözünde yer alan bu normu tüm taraf devletler kabul etmiştir.
- ii) Barışçıl nükleer teknoloji bilim ve endüstri için iyidir. Bu konu rejim içerisinde her zaman askeri amaçla kullanım riski göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Nükleer silahların yayılması, iyi bir şey olan nükleer teknolojinin barışçıl kullanımının olası kötü yanıdır.
- iii) Rejim evrensel prensiplere uygun olarak hareket etmelidir.
- iv) Devletlerin egemenlik hakları korunmalıdır.
- v) Haklar ve yükümlülükler bakımından taraflar arasında karşılıklılık olmalıdır.¹¹⁵

Benzer bir şekilde, NPT'nin nükleer yayılmanın önlenmesi konusunda devletlere yüklediği hukuki sorumluluklara ek olarak "normatif" bir rolü bulunduğu dikkat çeken Lawrence Scheninman, "norm" kavramını Anlaşma'nın hukuki olarak getirdiği genel kuralların ötesinde bu kuralların altında yatan prensip ve inançlara uygun davranış biçimleri olarak açıklamaktadır. Scheninman'a göre NPT, yayılmanın önlenmesi normunu (*non-proliferation norm*) kodifiye etmekte ve nükleer silah edinmenin yasal olmayan bir davranış olduğunu yansıtmaktadır. Anlaşma'nın, sadece parçalarının birleştirilmesi ile ortaya çıkan tablodan çok daha geniş normatif bir etkisi olduğunu söyleyen yazar, NPT'nin

¹¹³ Christopher A. Ford, "The NPT Regime and...", s. 179-204.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Benjamin N. Schiff, *International Nuclear Technology Transfer: Dilemmas of Dissemination and Control*, London: Croom Helm, 1984, s.23-25.

normatif gücünün artması için katılan devlet sayısının artması ve evrensel olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹¹⁶ Şu anda anlaşma dışında kalan NWS'ler göz önüne alındığında dahi, Anlaşma'nın normatif etkisinin güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Zira uluslararası düzeyde nükleer silah sahibi olmanın yasa dışı olduğu ve engellenmesi gerektiği inancı, uluslararası toplumda artan bir şekilde kabul görmektedir. 2000'li yılların başında ortaya çıkan, “nükleer silahların insani etkileri” konsepti (*humanitarian impacts of nuclear weapons*) bu savı destekler niteliktedir. 2015 Gözden Geçirme Konferansı'nda nükleer silahların devletlerin güvenlik stratejilerinde yer alamaması gerektiğini ve nükleer silahlarla ilgili tartışmalarda bu silahların insani boyutlarının da göz önüne alınmasını talep eden devlet sayısı 159'a ulaşmıştır. 1985 yılındaki Gözden Geçirme Konferansı Nihai Belgesinde devletler, NPT'nin yaşamaya devam etmesinin uluslararası barış ve güvenlik için şart olduğunu belirtmişler ve nükleer silahlanmanın yayılmasının engellenmesi için Anlaşma'nın evrensel kabulünün en önemli yol olduğunu dile getirmişlerdir.¹¹⁷

Avustralyalı diplomat Richard Butler da, NPT'nin yazılı hükümlerinin yanı sıra nükleer silaha sahip olmanın karşısında siyasi ve ahlaki bir engel oluşturduğunu belirtmektedir.¹¹⁸ Butler'a göre, Sovyetler Batı Almanya'nın nükleer silah üretmesinden korktuğu için ABD ile NPT müzakerelerine razı olmuş böylece süper güçlerin nükleer yayılmanın önlenmesi için işbirliği ve anlaşma üzerindeki ortak hakimiyeti başlamıştır. NPT ile iki süper gücün kendi müttefiklerine nükleer silah sağlamalarının önüne geçilmişse de, NPT dikey (vertical)¹¹⁹ silahlanma için herhangi bir hüküm içermemektedir. Dahası bu iki devlet Anlaşma'nın getirdiği barışçıl işbirliği kurallarını gerektiği şekilde uygulamamışlardır.¹²⁰

¹¹⁶ Ibid, s.56

¹¹⁷ “1985 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part I - Organization and Work of the Conference (NPT/CONF.III/64/I)*, Geneva: United Nations,

1985. <https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1985%20-%20Geneva%20%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20I.pdf> (12.10.2014)

¹¹⁸ Joseph F. Pilat, Robert E. Pendley (eds.), *Beyond 1995: The...*, s. 65-71.

¹¹⁹ Literatürde nükleer silahların yayılması konusunda “yatay” (*horizontal*) ve “dikey” (*vertical*) silahlanma kavramları sıklıkla kullanılmaktadır. Yatay silahlanma ile kastedilen bu silahların farklı aktörlere yayılması iken, dikey silahlanma hali hazırda bu silaha sahip aktörlerin ellerindeki nükleer arsenallerinin yenilenmesi ve/veya sahalarının artırılmasıdır.

¹²⁰ Ibid., s. 67.

2.4.2.2.2. NPT'nin Kuralları

Krasner'a göre rejim kuralları spesifik eylem prensipleridir. Bu bağlamda NPT'nin kuralları, rejim üyelerinin yapması ve kaçınması beklenen davranışları içermektedir. Kurallar sayesinde NPT'nin prensip ve normların işlevsellik kazanabildiğini, ölçülebildiğini ve teyit edilebildiğini söylemek mümkündür. NPT açısından değerlendirildiğinde Anlaşma'nın birbiri ile ilişkili iki ana sütunu: i) nükleer silah edinmeme ve transfer etmeme yükümlülüğü, ii) barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere nükleer teknoloji transferi konusunda işbirliği yapma yükümlülüğü ve anlaşma ile varılmak istenen nihai amaç olan nükleer silahlardan arındırılmış bir dünyaya ulaşmak için üçüncü sütunu: iii) nükleer silahsızlanma yükümlülüğü öne çıkmaktadır.

Kurallar aynı zamanda prosedürlerin yerine getirilmesini sağlamaktadırlar. Kurallar genelde uluslararası anlaşmalar ile konulsa da bazı durumlarda uluslararası veya uluslar üstü yapılar tarafından konulabilmektedir. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA)'nın kabul ettiği güvenlik tedbirleri ve UAEA statüsü NPT üye devletlerinin nükleer enerji edinimi/kullanımı ile ilgili uyması gereken kuralları belirlemiştir. Aynı şekilde Zangger Komitesi'nin oluşturduğu nükleer tedarik kuralları kapsamında nükleer ihracatçı devletler, barışçıl amaçlar dışında askeri amaçlar ile kullanılacak maddelerin ihracatını kısıtlayıcı kurallar koymuşlardır. Gerek UAEA gerekse NSG tarafından konulan bu kurallar NPT rejiminin temel kurallarını oluşturmaktadır.

NPT rejiminin içerdiği kurallar Anlaşma'nın ana sütunları çerçevesinde üçüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2.4.2.2.3. NPT'nin Karar Verme Prosedürleri

Uluslararası rejimler çerçevesinde karar verme prosedürleri rejimi oluşturan prensipleri, normları ve kuralları değiştirmek, güncellemek, rejimin etkinliğini gözlemlemek, izlemek ve teyit etmek gibi işlevlere sahiptir. NPT bağlamında bu işlev Anlaşma'nın sahip olduğu gözden geçirme döngüsü tarafından gerçekleştirilmektedir.

Çalışmanın ana kaynaklarını oluşturan NPT gözden geçirme döngüsü dökümanları incelendiğinde, Anlaşma'nın uygulanışının değerlendirilmesi kapsamında birtakım iyileştirilmeler yapılabilmesi için 1995 yılındaki Gözden Geçirme Konferansı'nda NPT rejiminin geleceği açısından üç önemli karar alındığı görülmektedir. Bu kararlar; i)

NPT'nin süresiz olarak uzatılması, ii) “nükleer yayılmanın önlenmesi ve silahsızlanma hedefleri ve prensipleri”ne ilişkin karar, iii) “güçlendirilmiş gözden geçirme süreci” ne ilişkin karar ve iv) nükleer silahlardan arındırılmış Orta Doğu’ya ilişkin kararlardır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu kararlar detaylı bir şekilde incelenecektir.

NPT rejimi çerçevesinde değerlendirdiğimizde akla gelen bir diğer örnek UAEA güvenlik tedbirlerinin uygulanmasının gözlenmesi ve teyidi ile ilgili olarak UAEA içerisinde üye ülke gözlemcilerinden oluşan ekipler tarafından yürütülen faaliyetlerdir. Taraf bir devletin güvenlik denetimi yükümlülüklerinin yerine getirmediğinin Ajans tarafından tespit edilmesi durumunda, UAEA'nun bu durumu önce Ajans Yöneticiler Meclisine (*Board of Governors*) ve ardından BM Güvenlik Konseyi'ne taşınması mümkündür.

2.4.2.3. Stephen Krasner’a Göre Rejim Değişimi

Krasner’a göre rejimler durağan değillerdir ve değişime uğrayabilirler. Bu noktada yapılması gereken ayrım bu değişimin “rejim içi bir değişim” mi olduğu yoksa “rejimi değiştiren bir değişim” mi olduğudur. Krasner’ın rejim teorisi çerçevesinde geliştirdiği rejim değişimi kavramına göre prosedürlerde ve kurallarda yaşanabilecek değişimler rejim içi değişim (*change within a regime*) olarak adlandırılırken, rejim prensipleri ve normlarındaki değişimler rejimin değişimi (*change of regime*) olarak adlandırılmaktadır.¹²¹

Prensip ve normlar rejimin temel özelliklerini tanımlamaktadırlar. Aynı prensipler ne normlar ile tutarlı olan birçok kural ve karar verme prosedürleri bulunabilir.¹²² Bir rejimin normları ve prensipleri terk edildiğinde rejim ya nitelik değiştirerek yeni bir rejime dönüşür ya da yok olur.¹²³

Rejimlerin değişimi üzerinde yapılan değerlendirmeye göre de rejimler iki türe ayrılabilirler. Bunlar evrimsel değişim (*evolutionary change*) geçiren rejimler ve devrimsel değişim (*revolutionary change*) geçiren rejimlerdir. Rejimler farklı nedenlerden

¹²¹ Stephen Krasner, “Structural Causes and...”, s. 185–205.

¹²² Ibid., s.187.

¹²³ Ibid., s.188. Bu noktada Krasner rejimin “zayıflaması” ile rejim değişimi arasında ayrım yapılmasının önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Krasner’a göre rejimin prensipleri, normları, kuralları ve karar verme prosedürlerinin birbirleri ile daha az uyumlu ve tutarlı (less coherent) hale gelmesi ya da rejim içerisindeki uygulamaların rejim prensipleri, normları, kuralları ve prosedürleri ile artan bir biçimde tutarsızlık sergilemesinin rejimin zayıfladığına dair işaretlerdir. Özetle rejimin bileşenleri arasındaki tutarsızlık ve uyumsuzluklar zayıflama belirtileridir. Ibid. s.189.

dolayı değişim geçirebilmektedir. Katılımcıların çıkarlarını ve amaçlarına yönelik fikirlerini değiştirmelerinden ötürü niteliksel olarak değişmekte ise (yeni bir takım bilgilere ulaşılmamasından kaynaklanıyorsa) bu evrimsel nitelikte bir değişimdir. Bu durumda rejimin değişimi, rejimin usulüne iliştin normlar çerçevesinde gerçekleşir ve genelde katılımcılar arasındaki g dağılımlında bir değişime yol amamaktadır. Oysa devrimsel değişim bunun tam zıttıdır ve daha ani gerçekleşmekte olup katılımcılar arasındaki güç dağılımını da derinden etkilemektedir. Kısacası, rejimlerin değişimi g ve çıkar kavramlarıyla yakından ilgilidir. Birçok rejimin uluslararası g yapısında yaşıanan değişimlere bağlı olarak değişmesi söz konusudur. Bu bağlamda devrimsel değişim en sık görülen rejim biçimidir ve söz konusu g yapısındaki değişikliklerle yakından ilgilidir.

Krasner'ın prosedürel değişim ile “rejim içerisindeki gündem belirleme, karar verme mekanizmaları ve uygulama kuralları ilgili yapılan değişiklikleri” kastedilmektedir. NPT Gözden Geçirme Konferansları esnasında ana komitelerin yapısında yapılan değişiklik buna örnek olarak gösterilebilir. Kurumlarla ilgili yapılan ve prosedürel değişiklik olarak tanımlanabilecek çalışmalar genellikle yasal çerçevelere odaklanmıştır. Prensipsel değişim ise, “rejimi tanımlayan ana prensiplerde ve normlarda görülen rejimin ana değerleri ve amacı ile ilgili değişimler değişiklikleri”dir. Krasner ilk değişimi “rejim içerisinde değişim” (*change within the regime*) olarak adlandırırken, ikinci değişimi “rejimin değişimi” (*regime change*) olarak adlandırmaktadır.

Bu noktada vurgulanması gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. NPT'nin metninde değişiklik (tadilat) yapılması (*amendment*) anlaşma hükümleri nedeniyle neredeyse imkansızdır. Bu tadilat için NPT taraf devletlerinin çoğunluğu tarafından önerilen değişikliğin kabul edilmesinin yanı sıra, Nükleer Silah Sahibi Devletlerin tümü ve UAEA Yöneticiler Meclisinde yer alan tüm devletler tarafından bu değişikliğin kabul edilmesi gerekmektedir. Bu erevede, NPT'ye taraf olmadığı halde Ajans yesi olan devletlerin varolduğu (İsrail, Hindistan, Pakistan) ve bu devletlerin tarafı olmadıkları bir anlaşmada değişiklik yapılması konusunda söz sahibi olacaklarının altı çizilmelidir. Bu nedenle, NPT “değiştirilemez”/ “tadilat yapılamaz” (*unamendable*) bir anlaşma olarak görülmektedir. NPT rejimi bağlamında prensipsel bir değişimin, diğer bir deyişle rejimin prensiplerindeki ve normlarındaki değişimin görülmesi olası görülmemektedir.

Çalışma açısından önem arz eden bir diğer nokta ise, her değişim girişiminin değişim ile sonulanmayabileceğidir. Bazı durumlarda bu girişim uzun vadede değişime yol

açabilirken, bir sonuca ulaşmayabilir. Bu girişimler rejim içerisinde çatlakların ya da aktörlerin güçlerin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Fakat değişim ile sonuçlanmamış devam eden girişimler de uzun vadede değişime yol açabileceği için çalışma açısından önem arz etmektedir.

BÖLÜM III

ULUSLARARASI ATOM ENERJİSİ AJANSI'NIN KURULUŞU, NPT MÜZAKERELERİ VE NPT TEMEL UZLAŞISI

1920'li ve 1930'lu yıllarda nükleer teknoloji alanında yapılan bilimsel çalışmaların hız kazanması ile bilim adamlarının keşfettikleri fisyonun (atom çekirdeğinin parçalanması) ortaya çıkartabileceği enerjinin silah yapımında kullanılması fikri, devletleri bu alanda çalışmaya yöneltmiştir. İkinci dünya savaşının ayak sesleri ile birlikte ABD, İngiltere ve Kanadalı bilim adamları işbirliği içerisinde bu çalışmalarını sürdürmekte idiler. Nazi Almanya'sından kaçan Yahudi bilim adamları ve Alman işgali altındaki savaş şartlarındaki Fransa'yı terk eden Fransız bilim insanları, ABD'nin batısındaki bir çölde kurulmuş olan nükleer laboratuvarında çalışmakta idiler. ABD'nin Manhattan Projesi adını verdiği çalışmalar kapsamında yürüttüğü nükleer çalışmalar nükleer bomba üretmesi ile sonuçlanmıştı. ABD bu silahı içinde bulunduğu savaşta kullanmaya karar verdi. 1945 yılının Ağustos ayında Hiroşima ve Nagazaki üzerinde bırakılan bombalar binlerce kişinin ölümüne, Japonya'nın ise teslim olmasına yol açmıştı. Bu saldırı nükleer silahların yıkıcı gücünü gözler önüne sermekte idi. Bu tarihten hemen sonra nükleer teknolojinin kontrolüne yönelik çabalar başlamıştır. Atomu kontrol etme çabalarının tarihinin, atomun parçalanmasının keşfedilmesi kadar eski olduğunu ifade eden nükleer tarihçiler bulunmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle nükleer enerjinin kontrolüne yönelik uluslararası çabalara değinilerek, ABD Başkanı Eisenhower'ın 1953 yılında yaptığı "Barış İçin Atom" konuşması ve bu konuşmada yer alan öneriler çerçevesinde oluşturulan UAEA incelenecektir. Daha sonra ise NPT'nin imzalanmasına giden uluslararası müzakere süreci, Anlaşma'nın üç sütunlu yapısı açıklanacaktır. Bu çerçevede çalışmanın konusunu oluşturan iki sütun arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

3.1. NÜKLEER ENERJİNİN KONTROLÜNE YÖNELİK ÇABALAR: ACHESON-LİLİENTHAL RAPORU VE BARUCH PLANI

1945 yılının 6 ve 9 Ağustos tarihlerinde Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentleri üzerine ABD tarafından bırakılan atom bombalarından sonra aynı yılın Kasım ayında nükleer güç kullanımına dair bilgi sahibi ve atom bombalarının yapımında rolü olan üç

devlet (ABD, İngiltere ve Kanada) Washington’da bir araya gelerek nükleer enerjinin gelişimine dair politikalarını açıklayan ortak bir deklarasyon yayınladılar.¹²⁴ Bu deklarasyon II. Dünya savaşıdan sonra ABD’nin nükleer enerjiye ilişkin planlarını yansıtmaya önemli idi.¹²⁵ Deklarasyonda devletler askeri amaçlar ve sivil amaçlar için kullanılacak olan atom teknolojisinin birbirinden keskin çizgilerle ayrılmadığına vurgu yapmakta ve üzerinde fikir birliğine vardıkları iki amaç belirtmekte idiler. Bu amaçlar özetle “atom enerjisinin yıkıcı amaçlar için kullanılmasını önlemek” ve “atom enerjisinin barışçıl ve insancıl amaçlarla kullanılması için teşvik etmek” idi. Bu devletler çok yakın bir tarihte kurulmuş bulunan Birleşmiş Milletler (BM)’den, deklarasyonda belirtilen amaçlar doğrultusunda çalışacak bir komisyon kurulmasını talep etmekteydiler.

Uluslararası toplumun tarihte ilk defa atom bombasının neden olduğu trajediye tanık olmasından beş ay sonra, BM ilk genel toplantısını Londra’da gerçekleştirdi. 24 Ocak 1946 tarihinde BM Genel Kurulu, aldığı ilk kararda “atom enerjisinin keşfedilmesinin ortaya çıkardığı sorunlarla ilgilenecek” bir Birleşmiş Milletler Atom Enerjisi Komisyonu’nun (BMAEK)¹²⁶, BM çatısı altında kurulması için devletlere çağrıda bulundu.¹²⁷ Bu çağrı ile Komisyon “atom enerjisinin sadece barışçıl amaçlarla kullanılması” amacıyla çeşitli öneriler getirmekle görevlendirilmekte idi.¹²⁸ Komisyonun ayrıca atom enerjisinin uluslararası alanda kontrol altında tutabilmesi amacıyla bilgi değiş tokuşu, barışçıl kullanımın sağlanması ve etkili güvenlik denetimlerinin (*safeguards*) garanti altına alınması ile ilgili öneriler getirmesi planlanmıştı. BMAEK atom enerjisi ile ilgili deklarasyonda belirtilen amaçlara yönelik çalışabilmek için, 12 Haziran 1946 tarihinde ilk toplantısını gerçekleştirdi. Komisyonun üyeleri Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)¹²⁹ beş daimi üyesi ve Kanada’dan oluşmaktaydı.

¹²⁴ Joint Declaration by the Heads of Government of the United States, the United Kingdom and Canada, Nov. 15, 1945, 60 Stat. 1479, T.I.A.S. No. 1504, 3 U.N.T.S. 123 (içinde), George Bunn, “The Nuclear Nonproliferation Treaty”, *Wisconsin Law Review*, 1968, s.766.

http://cisac.fsi.stanford.edu/sites/default/files/Bunn_The_Nuclear_Nonproliferation_Treaty.pdf (14.02.2014)

¹²⁵ George, Bunn. "The Nuclear Nonproliferation Treaty: History and Current Problems." *Arms Control Today*, December, 2003. https://www.armscontrol.org/act/2003_12/Bunn (14.02.2014)

¹²⁶ Resmi belgelerde Komisyonun orijinal ismi United Nations Atomic Energy Commission (UNAC) olarak yer almaktadır.

¹²⁷ Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun aldığı 1 nolu karar için bkz. United Nations General Assembly, Resolution 1, “Establishment of a Commission to Deal with the Problem Raised by the Discovery of Atomic Energy”, 24 January 1946. <https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/032/52/IMG/NR003252.pdf?OpenElement> (15.02.2014)

¹²⁸ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear Nonproliferation Treaty*, Oxford University Press, 2011, s.7.

¹²⁹ United Nations Security Council (UNSC).

Komisyon çalışmalarına devam ederken ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından atom enerjisinin kontrolü ve güvenlik denetimleri ile ilgili olarak kurulan bir komite Mart 1946 tarihinde, *Report on the International Control of Atomic Energy* (Atomik Enerjinin Uluslararası Kontrolü Hakkında Rapor) ya da diğer bir adıyla *Acheson-Lilienthal Raporu* adıyla bilinen bir rapor yayınladı.¹³⁰ Raporda en dikkat çekici uyarı, nükleer teknolojisinin yapısı gereği nükleer silah yapımına olanak sağladığı ve ulusal hükümetlerin ya da uluslararası denetimlerin atom enerjisini kontrol etmede başarılı olamayacağı idi. Rapora göre, barışçıl nükleer teknolojinin geliştirilmesi kaçınılmaz olarak askeri kullanımlara yol açacak ve askeri kullanımın kontrolü mümkün olmayacaktı. Bunu önlemenin yolu ise, tüm uranyum madenleri ve nükleer enerjiye ilişkin tesislerin “uluslararası mülkiyet” altında olmasıydı. Raporda tüm fisil maddeleri kontrol altında tutacak ve barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere ihtiyaçları ölçüsünde devletlere bu maddeleri sağlayacak bir Uluslararası Atomik Gelişim Otoritesi (UAGO)¹³¹ kurulması öngörülüyordu. ABD yönetimi bu raporu BMAEK’e sunma öncesi son çalışmalarını yaparken, iç politikada nükleer enerjiye ilişkin kurumun yönetimine ilişkin sorunlar baş gösterdi. Kongre görevlileri, askeriye mensup kişiler, bilim adamları ve yönetimdeki kişiler ABD içinde kurulacak olan nükleer enerji kurumunun sivil ya da askeri yönetim altında olup olmamasını tartışmakta idiler. Sivil bir atom enerjisi komisyonu fikrini savunanlar bu politik tartışmanın galibi olmuşlardı. Bu sayede Atom Enerjisi Komisyonu 1946 yılındaki Atom Enerjisi Kanunu ile kurulmuş oldu.

132

ABD tarafından Acheson-Lilienthal Raporu BM’ye sunulmadan bir gün önce Başkan Truman tarafından Bernard Baruch iyi bir müzakereci olduğu inancıyla BMAEK’ya delege olarak atandı. Bu dönemde soğuyan ABD-Sovyetler Birliği ilişkilerini göz önüne alan Truman’ın amacı, atom enerjisinin kontrolünü sağlamaya yönelik ileride atılacak adımlarda Sovyetler Birliği’nden herhangi bir güvence almadan ABD’nin nükleer silah programını feshetmesini öngörecektir bir Anlaşma’nın imzalanmasını engellemektir. Baruch Acheson-Lilienthal Raporu’nda yer alan “nükleer teknolojinin uluslararası kontrol altında tutulması” fikrini “ütopik” bir fikir olarak görmekte idi. Bu nedenle, Baruch bu görevi ancak kendisinin liderlik edeceği bir ekibin, bir önceki raporu güncellemesi şartıyla kabul

¹³⁰ United States of America Department Of State, The Acheson-Lilienthal Report, Report on the International Control of Atomic Energy, March 16, 1946, <http://www.learnworld.com/ZNW/LWText.Acheson-Lilienthal.html> (15.02.2014)

¹³¹ International Atomic Development Authority (IADA).

¹³² Benjamin N. Schiff, *International Nuclear Technology...*, s. 38-40.

edeceğini belirtmiştir. Talebinin kabul görmesi sonucu, Bernard Baruch Acheson-Lilienthal Raporunda birtakım değişiklikler öngören planı Komisyon'a sundu.¹³³ Baruch planı, Acheson-Lilienthal Raporunda belirtilen uluslararası ajans fikrine farklı bir boyut getirmiş ve uluslararası mülkiyet fikrinden vazgeçerek, ulusal mülkiyet, denetim ve nükleer silah peşinde olan ülkeleri cezalandıracak yaptırımları savunmuştur. Plan, ayrıca, Amerika'da silahsızlanmayı savunmuş, ancak bunun denetim rejiminin uygulamaya koyulmasının ve uluslararası camianın ABD'nin bu planını kabullenmesinin ardından olabileceğini belirtmiştir.¹³⁴

Bu öneri özünde nükleer silah sahibi tüm devletleri silahlardan arındırmak ve nükleer maddeleri kontrol altında tutacak ve barışçıl amaçlar için adaletli bir şekilde dağıtacak uluslararası bir kuruluşun oluşturulmasını içermekte idi. Bu kuruluş aynı zamanda nükleer maddeleri kullanan tüm devletleri denetleme (*inspection*) yetkisine sahip olacaktı. Baruch Planı'na göre ABD, tam yakıt çevriminin tüm sırlarına haiz bir devlet olarak, Uluslararası Atomik Gelişim Otoritesi'nin kontrol rejimi tam olarak oluşturulmadığı sürece, bu kuruluşun otoritesine tabii olmayacaktı. Bu durum ABD'ye Sovyetler Birliği karşısında stratejik bir avantaj sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda ABD'yi insanoğlunun iyiliği için atomik bir "kutsal emanet" in koruyucusu durumuna getiriyordu.¹³⁵

Henüz kendi nükleer silahını geliştirmemiş olan Sovyetler Birliği¹³⁶ komisyon toplantılarında ABD yaklaşımını reddetmiş ve Komisyonda görev alan Sovyet temsilci Andrei Gromyko aracılığı ile alternatif bir öneri sunmuştur. Bu öneri iki ayrı anlaşma

¹³³ "The Baruch Plan," Presented to the United Nations Atomic Energy Commission, June 14, 1946. <http://www.atomicarchive.com/Docs/Deterrence/BaruchPlan.shtml> (15.02.2014). Çalışmanın yazarının katıldığı bir eğitim programında Joe Pilat ile gerçekleştirdiği görüşme esnasında Pilat, Baruch planının "nükleer teknolojinin kontrolü amacıyla atılan ilk adım" olduğunu belirtmiştir. (Mayıs 2014, Nuclear Boot Camp, Roma, İtalya)

¹³⁴ Sinan Ülgen, Aaron Stein, "Atomun Kontrolüne Yönelik Çabalar ve Nükleer Teknoloji Transferi: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme" (içinde), Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi (EDAM), Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli II, İstanbul, 2012. <http://www.edam.org.tr/EDAMNukleer/Nuclear%20Report%202012/TR/bolum3.pdf> (17.02.2014)

¹³⁵ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s. 7-8

"Kutsal emanet" (Sacred trust) tabiri için bkz; Editorial, Bulletin of the Atomic Scientists, Vol.3, No.6, Jun 1947, s.137-138. Ayrıca bkz. Gregoire Mallard, "Who Shall Keep Humanity's 'Sacred Trust': International Liberals, Cosmopolitans and the Problem of Nuclear Nonproliferation" (içinde), Grégoire Mallard, Catherine Paradiise, Ashveen Peerbaye (eds), *Global Science and National Sovereignty*, Taylor Francis Ebooks, 2008.

¹³⁶ Sovyetler Birliğinin bu dönemde Manhattan projesine sızdığını Amerikan vatandaşı ajanlar sayesinde nükleer silahı geliştirmeye çok yakın olduğu bilinmektedir. Bu konuda yapılmış kapsamlı bir çalışma için bkz. Jeffrey T. Richelson, "Lightning Strikes: The Soviet Union 1945-1953" (içinde) *Spying on the Bomb: American Nuclear Intelligence from Nazi Germany to Iran and North Korea*, New York: W. W. Norton, 2006, s.62-104.

üzerinde çalışılmasını içermektedir.¹³⁷ İlk anlaşma nükleer silahları evrensel olarak yasaklamalı (yasadışı ilan etmeli), ikinci anlaşma ise devletlerarasında barışçıl amaçlarla nükleer bilgi ve teknoloji transferi paylaşımını kontrol eden BMAEK prosedürlerini düzenlemeliydi.¹³⁸ Bu önerisi ile Sovyetler Birliği, nükleer silahların yasaklanmasını ve ABD'nin elindeki nükleer silahları imha etmesini bir neredeyse bir önkoşul olarak talep etmekteydi.

Komisyon BMGKya üç adet rapor sunmuştur fakat iki süper güç arasındaki kaynak maddelere kimin sahip olacağı, nükleer tesislerin yönetimi ve operasyonunun kimler tarafından yapılacağı, ulusal düzeyde silahsızlanmanın nasıl yapılacağı, denetleme ve yaptırım konularında süregelen anlaşmazlıklar neticesinde komisyon çalışmalarını süresiz olarak ertelemiştir. İki devlet arasındaki en büyük anlaşmazlık noktası, Sovyetlerin BMGK veto yetkisinin devreye sokma konusundaki ısrarı idi. Baruch Planı'na göre oluşturulacak olan uluslararası ajans BMGK'nin veto yetkisine tabii olmayacaktı. Başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, komisyonun nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve barışçıl nükleer enerji kullanımının kontrolü ile ilgili daha sonraki yıllarda karşılaşılabilecek ana sorunları belirlediği ve çözüme yolunda aşama kaydettiğini söylemek mümkündür. Bazı yazarlar tarafından Sovyetler Birliği'nin bu çalışmalarda samimi olmadığı ve asıl amacının kendi nükleer silahını geliştirene kadar ABD'yi oyalamak olduğu iddia edilmektedir.

ABD'nin Baruch planı vasıtası ile Sovyetler Birliğinin nükleer silah edinmesinin önüne geçemeyeceği ve sahip olduğu nükleer tekeli devam ettiremeyeceğini anlamasının ardından, iki süper güç arasında II. Dünya Savaşı sonrasında önemli bir işbirliği alanı ortaya çıkmıştır. İki süper güç birbirlerine karşı besledikleri düşmanlığı, daha fazla sayıda nükleer devletin ortaya çıkmasını önlemek amacıyla yumuşatma yoluna gitmişler ve bu karar NPT çatısı altındaki uzlaşya giden yolu açmıştır. NPT'nin yaratıcıları olarak nitelendirilebilecek güçler, gelecek belirsizliklerin gölgesinde kendi çıkarları doğrultusunda bu kararı almışlardır.

3.2. BARIŞ İÇİN ATOM KONUŞMASI VE UAEA'NIN KURULUŞU

1946 yılında ABD Atom Enerjisi Yasası'nı kabul ederek Amerikan hükümetine atomik enerjinin kontrolü ve geliştirilmesi için önemli yetkiler tanıdığı, atom

¹³⁷ Randy Rydell, "Looking Back: Going for Baruch: The Nuclear Plan That Refused to Go Away." *Arms Control Today*. June 2006.

¹³⁸ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s..8

araştırmalarında gizlilik kurallarını getirmiş ve sivil ve askeri araştırma ve geliştirmeleri gözetmesi için sivil Atom Enerjisi Komisyonu'nu kurmuştur.¹³⁹ Bu yasa ile ABD'nin yeterli güvenlik denetimleri yürürlükte olmadığı sürece barışçıl nükleer işbirliğine gitmesi yasaklanmaktaydı. Fakat art arda Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin nükleer bombaya sahip olmaları, ABD'nin nükleer teknolojiye ilişkin olarak yürütmek istediği gizlilik (*secrecy*) politikasını izlemesinin mümkün olmadığını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, ilerleyen günlerde ABD, nükleer bilgiyi kontrol etme politikasında değişikliğe gitme kararı almış ve bu karar Barış için Atom Konuşması ile görünür hale gelmiştir.

8 Aralık 1953 BMGK da ABD Başkanı Dweight D. Eisenhower tarafından yapılan konuşma ile açıklanan “Barış için Atom” (*Atoms for Peace*) önerisi, nükleer teknolojinin tüm insanlığın iyiliği için kullanılabilmesi için uluslararası çabalara ihtiyaç olduğunu vurgulamış ve nükleer yakıt tedarikinden ve barışçıl kullanımın sağlanmasından sorumlu olacak uluslararası bir Ajans'ın oluşturulması önerisini getirmiştir.¹⁴⁰ Eylül 1954'te BM Genel Kurulu'na yapılan öneriyle somutlaşan ABD fikri, yukarıda da ele alındığı gibi, nükleer reaktör yapımında kullanılan nükleer materyallerin toplanması, depolanması ve korunması dahil bir dizi konuda sorumluluk alacak ve bu teknolojiyi insanlığın barışçıl amaçlarına hasredek uluslararası bir kuruma olan ihtiyaca vurgu yapmaktaydı. Bir başka deyişle, bu çağrı insanlığın yararı için çalışacak “nükleer banka/havuz” statüsünde bir uluslararası kurum kurulması çağrısıydı. Görüldüğü gibi, “kötü” ellerde olmasındansa nükleer materyallerin ve teknolojinin bu imkânı nasıl kullanacağını bilen ve “barış sanatına yönelik olarak” kullanabilecekler tarafından “ortak” bir havuzda toplaması en mantıklı seçenek olarak değerlendirilmekteydi.¹⁴¹ Bu öneri aynı zamanda teknoloji transferini uluslararası bir denetim sistemi kurulması ve bu sistemin nükleer tedarikinin askeri amaçlarla kullanılması durumunu tespit etmesi şartına bağlamaktaydı. Sunulan bu şart nükleer tedarikinin denetim altına konulma koşuluna bağlanacağı ve bu koşul sağlanmaz ise tedarikinin gerçekleşmeyeceği anlamına gelmekteydi.

¹³⁹ “Atomic Energy Act of 1946”. Public Law 585, 70th Congress. Excerpted from “Legislative History of the Atomic Energy Act of 1946 (Public Law 585, 70th Congress)” Compiled by James D. Nuse. AEC Headquarters Library, Volume I Principal Documents, U.S. Atomic Energy Commission, Washington DC, 1965. http://science.energy.gov/~media/bes/pdf/Atomic_Energy_Act_of_1946.pdf (17.02.2014)

¹⁴⁰ “Atoms for Peace.” Address by Dwight D. Eisenhower, President of the United States of America, to the 470th Plenary Meeting of the United Nations General Assembly. December 8, 1953. <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech> (15.02.2014)

¹⁴¹ Erdem Denk, “Bir Kitle İmha Silahi Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar” , *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 66, No. 3, 2011, s.103.

Barış için Atom konuşması farklı birçok değerlendirmeye yol açmıştır. Sovyetler Birliği konuşmada sunulan araçların amaca ulaşmada ne kadar etkili olacağı konusunda şüpheli yaklaşmıştır. Her ne kadar herhangi bir ülkeden elindeki silahları ve/veya teknolojiyi teslim etmesini doğrudan talep etmese de, özellikle önerilen denetim faaliyetleriyle “ortak barışçıl nükleer çalışmalar”ın “insanlık”tan ziyade mevcut dünya konjonktürü gereği Batı yararına bir sonuç çıkaracağını düşünen Sovyetler Birliği, “Batı güdümünde olacağı” düşüncesiyle bu yaklaşıma da karşı çıkmıştır.¹⁴²

Eisenhower’ın konuşmasını takip eden yıl ABD Atom Enerjisi Yasasında değişikliğe gidilmiş ve ABD’nin ikili nükleer tedarik anlaşmaları yapmasının önünü açmıştır. Teknoloji transferleri aşağıdaki koşullara bağlanmıştır:

1. İşbirliği yapılan tarafın, tedbirlerin transfer edilen tüm materyallerde geçerli olacağına ve tesis ve materyallerin alıcı devletin yetki alanında kaldığı sürece geçerli olmaya devam edeceğine ilişkin vereceği garanti,
2. Nükleer silahı olmayan ülkelerde, IAEA tedbirlerinin alıcı devletin sınırları içerisinde kalan barışçıl nükleer faaliyetlerin tamamındaki tüm nükleer materyallerde uygulanacağı koşulu,
3. Materyal ve tesislerin üçüncü taraflara yeniden transfer edilmeyeceği ve alıcı devletin herhangi bir patlayıcı cihaz için üretilmiş olan özel nükleer materyalleri veya herhangi bir nükleer patlayıcı cihazın araştırması ya da geliştirmesi için, veya diğer herhangi bir askeri amaç için kullanmayacağına ilişkin garanti,
4. Nükleer silahı olan ülkelerle işbirliği yapılan durumlar haricinde, ABD kökenli teknolojilerin kullanımı aracılığıyla üretilen özel nükleer materyallerin bir nükleer patlayıcı cihazın ateşlenmesinde kullanımı, veya alıcı devletin IAEA tedbir anlaşmasını sona erdirmesi ya da bunu iptal etmesi durumunda, Amerika Birleşik Devletleri’nin transfer edilen bir nükleer materyal ve ekipmanın iade edilmesini şart koşma hakkına sahip olacağını belirten bir hüküm,
5. İşbirliği yapılan tarafın, işbirliği anlaşması uyarınca transfer edilen herhangi bir materyalin veya Kısıtlı Verileri Amerika Birleşik Devletleri’nin rızası olmadan

¹⁴² Fischer, David. “History of the International Atomic Energy Agency, The First Forty Years” IAEA Publications, Vienna : The Agency, 1997, s.30 (aktaran), Erdem Denk, “Bir Kitle İmha...”, s.103.

yetkisiz kişilere ya da işbirliği yapılan tarafın yetki alanının ya da kontrolünün dışına çıkarılmayacağına ilişkin vereceği garanti,

6. Bu anlaşma uyarınca transfer edilen herhangi bir nükleer materyal, veya bu anlaşma uyarınca transfer edilen herhangi bir materyal, üretim tesisi ya da kullanım tesisinde kullanılan veya bunların kullanımı aracılığıyla üretilen herhangi bir özel nükleer materyal için uygun fiziksel güvenliğin sağlanacağına ilişkin garanti,

7. İşbirliği anlaşması uyarınca transfer edilen herhangi bir materyalin ve işbirliği anlaşması uyarınca transfer edilen herhangi bir materyal, üretim tesisi veya kullanım tesisinde kullanılan ya da bunların kullanımı aracılığıyla üretilen herhangi bir materyalin önceden Amerika Birleşik Devletleri'nden onay alınmadan yeniden işlenmeyeceğine, zenginleştirilmeyeceğine veya (plütonyum, uranyum 233 ya da yüzde yirminin üzerinde zenginleştirilmiş uranyum durumunda) başka şekilde biçim veya içerikte değiştirilmeyeceğine ilişkin garanti,

8. İşbirliği anlaşması uyarınca transfer edilen veya bu şekilde transfer edilmiş olan herhangi bir kaynaktan ya da özel bir nükleer materyalden çıkarılmış olan plütonyum, uranyum 233 ve yüzde yirmiden fazla zenginleştirilmiş uranyumun önceden Amerika Birleşik Devletleri tarafından onaylanmamış herhangi bir tesiste depolanmayacağına ilişkin garanti,

9. Transfer edilen herhangi bir hassas nükleer teknolojinin kullanımı ile veya aracılığıyla işbirliği yapılan tarafın yetki alanında üretilen herhangi bir özel nükleer materyalin veya inşa edilmiş olan bir kullanım tesisinin bu alt bölümde belirtilen tüm koşullara tabi olacağına ilişkin garanti.¹⁴³

Atom Enerjisi Yasasında yapılan değişiklikte açıkça görüldüğü gibi, ABD yönetimi ancak birçok koşula bağlı olmak kaydı ile nükleer alanda diğer devletler ile işbirliğine izin verme yolunu seçmiştir. Bu yaklaşım değişikliğinin esas nedenini ABD'de bulunan ve kitle imha silahları ile ilgili olarak dünyanın önde gelen eğitim programlarından birinin kurucusu olan William Potter, süper güçlerin aralarında nükleer madde/teknoloji ticareti konusunda

¹⁴³ EDAM, Nükleer Enerjiye Geçište..., s. 55-56.

ortaya çıkan yarışa bağlamaktadır.¹⁴⁴ Her iki devlet de ekonomik kaygılarla kendi müttefiklerine nükleer reaktör/teknoloji ihraç etmek istiyordu.¹⁴⁵

Eisenhower'ın konuşmasını takip eden süreçte ABD öncülüğünde uluslararası bir otoritenin oluşturulmasına yönelik olarak çok taraflı görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. İlk olarak ABD gelişmiş nükleer programa sahip devletlerden İngiltere, Kanada, Fransa ve uranyum üretici devletlerden Güney Afrika, Belçika, Portekiz ve Avustralya'yı içeren devletler ile (bu grup daha sonra "sekiz-ulus grubu" [*eight-nation group*] olarak adlandırılmıştır) müzakerelere başlamış ve uluslararası Ajans'ın statüsüne dair ilk taslağı Sovyetler Birliği'ne görüş için sunmuştur. 1955 yılında Cenevre'de BM Genel Kurulu tarafından düzenlenen bilimsel bir Konferans'ta katılımcılar, atom enerjisinin barışçıl kullanımının kurulması amaçlanan uluslararası ajans tarafından ne şekilde güvenlik denetimi sistemi altına alınabileceğini tartışmışlardır. Konferans'ta çıkan sonuç, kurulacak Ajans'ın güvenlik denetimi sisteminin nükleer maddelerin fiziksel güvenliğini sağlamanın yanında, bu maddelerin hesabını da tutması (*accounting*) gerektiğidir.

BM üyelerine dağıtılan statü taslağı ile ilgili yorumlar BM'nin onuncu Genel Kurul toplantısında tartışılmıştır. Bu esnada sekiz uluslu gruba dahil olan, Brezilya, Çekoslovakya, Hindistan ve Sovyetler Birliği ile birlikte grup "oniki-ulus grubu" (*twelve-nation group*) halini almıştır. Gruba yeni dahil olan Sovyetler Birliği'nin güvenlik denetimi kuralları ile ilgili fikirlerini taslağa yansıtmasından dolayı hazırlanan yeni taslak bir öncekinden farklılıklar göstermiştir. İkinci taslakta güvenlik denetimi ile ilgili şu sonuca varılmıştı: "devletlerin güvenlik denetimi ile ilgili yükümlülükleri ajansa üye olmaları durumunda değil, Ajans'ın yardımını almaları durumunda doğar." Bu hamle ile hayata geçirilmek istenen düşüncenin, gelişmiş nükleer teknolojiye sahip olmaları nedeni ile ajanstan yardım talep etmeyecek olan devletlerin, Ajans'ın güvenlik denetiminden muaf tutulması olduğu söylenebilir.

27 Şubat 1956 tarihinden 18 Nisan 1956 tarihine kadar geçen sekiz haftalık dönemde, oniki uluslu grup kurulması öngörülen Ajans'ın statüsü üzerinde tam olarak fikir

¹⁴⁴ William Potter'ın Monterey'de bulunan Middlebury College, Center for Non Proliferation Studies'te verdiği "NPT Simulation" seminer dersinde yazar tarafından alınan not. (Ekim 2015, Monterey, ABD)

¹⁴⁵ David Fischer, 1959 yılının sonuna gelindiğinde ABD'nin 42 devlet ile işbirliği anlaşması imzaladığını belirtmektedir. Bkz. David Fischer, "History of the International Atomic Energy Agency, The First Forty Years" IAEA Publications, Vienna : The Agency, 1997, s.29.

birliğine varamasalar da ortak bir noktada buluşmuşlardır.¹⁴⁶ 20 Eylül 1956 tarihinde, 81 üye devletin katılımı ile toplanan “UAEA’nın Statüsünün Belirlenmesi Konferansı”nda gerçekleşen görüşmeler sonucunda, 23 Ekim 1956 tarihinde BM’nin Newyork’taki merkezinde oy birliği ile kabul edilen UAEA Statüsü, 29 Temmuz 1957 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁴⁷ Kabul edilen UAEA, Baruch planında önerilen uluslararası otorite fikrinden ve Eisenhower döneminde sunulan uluslararası ajans fikrinden oldukça farklıdır. Bu kurum ne nükleer enerjinin kurulması ve kontrolünü öngören uluslararası bir organizasyon, ne de üye devletler tarafından kendisine emanet edilmiş/sağlanmış fisyonu uğrayabilen maddelerin koruyucusu/deposu konumunda olacaktır. Ajans’ın üye devletlere nükleer teknoloji geliştirmeleri ve uygulamaları esnasında güvenlik ve sağlık standartları hakkında yardımcı olmak, nükleer alanda bilgi alışverişini sağlamak, ve güvenlik denetimi sistemi ile sivil kullanımların askeri amaçlara kaymadığından emin olmak gibi teknolojik ve politik sorumlulukları bulunmakta idi.¹⁴⁸ UAEA, ABD Başkanı Eisenhower’ın “Barış için Atom” konuşmasından dört yıl sonra (1957) kurulmuş, ancak yakıt bankası önerisi hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Barış için Atom, nükleer tesislerin uluslararası kontrolünü savunanlar ile Amerika Birleşik Devletleri’nin nükleer teknolojiyi tekelinde tutmasını savunanlar arasında bir uzlaşma noktası olmuştur. ABD’nin önceki dönem hedeflediği nükleer maddeleri uluslararası bir ajans tekelinde tutmayı da amaçlamamaktadır.

Joseph Pilat’a göre “Barış için Atom” planı birçok açıdan hem UAEA’nın hem de NPT’nin ilkesel dayanaklarını (*principles underpinnings*) oluşturmuştur.¹⁴⁹ Zira UAEA, Barış için Atom konuşmasında vurgulanan “vizyonu”, “nükleer yayılmanın önlenmesi” ve “atomik enerjinin barışçıl kullanımının teşvik edilmesi” amaçlarını statüsünde yansıtmaktadır. Ayrıca, Ajans’ın günlük denetimi sistemi ise NPT ile sıkı sınıya ilişkilidir. Barış için atom “pazarlığı”nın kalbinde NPT rejiminde olduğu gibi, atomun barışçıl kullanımına erişmek için askeri kullanımlarından feragat etmek bulunmaktadır.

Daniel Joyner ise “Barış için Atom” planının hem UAEA’nın kuruluşunun anlaşılması, hem de NPT’nin üç sütununu oluşturan prensiplerinin ilk defa açık bir şekilde ifade etmesi açısından önemine vurgu yapmaktadır. Baruch planının nükleer yayılmanın

¹⁴⁶ David Fischer, "Safeguards: Past, Present, and Future." *IAEA Bulletin*, Vol. 39, No. 4, 1997, s. 35.

¹⁴⁷ Statüsünün metni için bkz. International Atomic Energy Agency (IAEA), *The Statute of the IAEA* (as amended up to 23 February 1989), <https://www.iaea.org/sites/default/files/statute.pdf> (15.02.2014)

¹⁴⁸ Benjamin N. Schiff, *International Nuclear Technology...*, s.55.

¹⁴⁹ Joseph F. Pilat, “Introduction”, (içinde) Joseph F. Pilat (ed.), *Atoms for Peace: A Future after Fifty Years?* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press/Woodrow Wilson Center Press, 2007, s. 3–4.

önlenmesi amacıyla o güne kadar teklif edilmiş olan ilk evrensel plan olduğunu söylemek mümkündür. Barış için Atom konuşması ise evrensellik vurgusu ile nükleer silahların sınırlandırılması ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımının sağlanması/teşvik edilmesi yolunda ortak bir çaba olarak değerlendirilebilir. Plan çerçevesindeki tüm fisil maddelerin uluslararası ortak mülkiyet altına konulması fikri hayata geçebilmiş olsa idi, kurulacak olan rejimin evrenselliğinin sağlanabileceğini iddia eden yazarlar bulunmaktadır. Barış için atom konuşması ile, oluşturulabilecek bu evrensellik fikrinin ortadan kalktığını ve uluslararası toplumun daha kolay kabul edebileceği gevşek bir rejimin oluşturulmasına başladığını söylemek mümkündür. Bu rejimin en önemli kuralı nükleer teknoloji alanında devletlerarasındaki ticaretin sadece barışçıl amaçlarla kullanılması ve nükleer silahların üretimine katkı sağlayarak bu silahların yayılmasına hizmet etmemesidir.

3.2.1 UAEA'nın Amaçları ve Güvenlik Denetimi Sistemi

UAEA'nın 23 Ekim 1956 da BM Genel Merkezinde toplanan Konferans'ta kabul edilen ve 29 Temmuz 1957 tarihinde 18 devletin onayı ile yürürlüğe giren kurucu statüsü 23 maddeden oluşmaktadır. Statü UAEA'nın kuruluş amacını özetle “nükleer enerjinin barışçıl kullanımının teşvik edilmesi ve askeri amaçlarla kullanımının engellenmesi” olarak tanımlamaktadır.¹⁵⁰

UAEA Statüsü'nün II. maddesi Ajans'ın amacını daha açık bir biçimde belirtmektedir. Bu maddeye göre Ajans'ın amacı “atom enerjisinin dünya barışına, sağlığa ve refaha katkısını arttırmak, genişletmek ve hızlandırmak”tır. Aynı maddede Ajans'ın “mümkün olduğu kadar, Ajans tarafından veya Ajans'ın isteği üzerine veya kendi idaresi veya denetimi altında yapılan yardımların askeri amaçlara hizmet etmemesi için” çaba harcayacağı vurgulanmaktadır.

Statünün III. maddesi Ajans'ın işlevlerini belirlemektedir. Buna göre Ajans'ın temel görevi bir yandan nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını arttırmaya yönelik çalışmalar yapmak iken, diğer yandan bunun nükleer silahların yayılmasına katkıda bulunmamasını sağlamaktır. Statünün III. maddesine göre Bu görevleri yerine getirmek üzer UAEA'ya tanınan haklar çok geniştir. Özetle bu haklar şu şekildedir:

- Nükleer enerjinin barışçıl amaçlar için uygulanması ve geliştirilmesi için gereken araştırma çalışmalarını arttırmak üzere her türlü girişimde bulunmak,

¹⁵⁰ IAEA, *The Statute of...*

- Araştırma ve geliştirme çalışmaları ile atom enerjisinin günlük uygulamaları için gereken her türlü maddeyi, teçhizatı, hizmeti ve tesisi dünyanın az gelişmiş ülkelerinin ihtiyaçlarını gözünde tutarak sağlamak

- Bilimsel ve teknik bilgi değişimini geliştirmek,

- UAEA tarafından sağlanan nükleer yardım ve ekipmanın, askeri amaçlarla kullanılmamasını temin etmeye yönelik bir Nükleer Güvenlik Denetleme Sistemi kurmak ve işletmek,

- Nükleer Emniyet Standartlarını yaratmak veya olanları benimseyerek uygun hale getirmek.¹⁵¹

Ajans yukarıda belirtilen görevlerini yerine getirilirken nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar dışında kullanılıp kullanılmadığını denetleyebilmek için ise güvenlik denetimi sistemi (*safeguards system*) geliştirmiştir. UAEA statüsünün müzakerelerinde Sovyetler Birliği'nin zorunlu denetimlere karşı çıkması ile gönüllülük esasına dayalı güvenlik denetimi sistemi tartışılmıştır. Bu sistemde bir devlet UAEA'nın güvenlik denetimi sistemi altına girmek istediği takdirde ya da Ajans'tan yardım aldığı durumlarda güvenlik denetimlerine tabii olacaktır. Barış için Atom önerisinin de amaçladığı gibi teknoloji transferi üzerinden nükleer teknolojinin kontrolü sağlanmak isteniyordu. Sovyetler Birliği'nin bu önerisine destek veren gelişmekte olan devletler, diğer yandan egemenlik haklarını korumak istemekteydiler. Hindistan statü müzakereleri sürerken gelişmekte olan ve nükleer silah sahibi olmayan devletlerin sözcülüğünü üstlenmiş ve oluşturulmak istenen sistemin ayrımcı olduğunu iddia etmiştir. Bu devletlere göre sistem gönüllülük esasına dayansa bile nükleer teknoloji ve madde ithalatı yapmak istediklerinde, ihracatçı devletlerin talepleri ile karşılaşmaları mümkündür. Bu durumda ihracatçı devletler güvenlik denetimlerini kabul etmeleri için bu devletleri zorlayabilirler. Böylesi bir durum da “gelişmekte olan devletlerin ekonomik büyümesini tehlikeye sokabilecek bir güç asimetrisi” ortaya çıkarabilir.¹⁵² Sovyetler Birliği statü müzakerelerinde güvenlik denetimi sisteminin kendisi için gönüllü olmasını sağladıktan sonra statü görüşmelerindeki itirazlarına son vermiş ve büyük devletler arasında statüye ilişkin uzlaşma sağlanmıştır.

Statünün III. maddesi Ajans'ı “ajans aracılığı ile tedarik edilen madde, hizmet, ekipman, tesis ve bilginin askeri amaçlarla kullanılmadığından emin olmak” amacıyla

¹⁵¹ IAEA, *The Statute of...*, Madde III.

¹⁵² Schiff, Benjamin N. *International Nuclear Technology...*, s.97-98.

güvenlik denetimlerini oluşturmak ve yönetme yetkisi vermektedir. XII. madde ise, Ajans'ın güvenlik denetimlerinin bu görevi yerine getirebilmek için faaliyetler sıralanmaktadır. Ajans tesis ve ekipmanların dizaynını inceleyebilecek, ilgili devlet ile görüştüktan sonra nükleer tesislerin sadece barışçıl amaçlarla kullanıldığından emin olmak için tesisleri denetleyebilecektir (*inspection*). Devletin Ajans kurallarını ihlal etmesinin tespiti halinde bu devlete sağlanan madde ve ekipman geri alınacak durum Ajans Genel Direktörüne bildirilecek ve direktörün Ajans Yöneticiler Meclisi'ne sunacağı raporu tartışacak ve konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne taşıyabilecektir.¹⁵³

UAEA güvenlik tedbirleri Ajansa devletlerin Ajansa bildirdiği tesisleri ve mekanları dışında denetleme yetkisi vermemektedir. İşlevleri sadece devletlerin nükleer maddeleri askeri amaçlar için kullanılmadığını izlemek, denetlemek ve doğrulamaktır. Ulusal düzeyde devletlerin ellerinde bulundurdukları nükleer maddelerin hesabını tutmayı da amaçlamamaktadır.

UAEA bahsi geçen güvenlik denetimlerinin ilk uygulamasını 1956 yılında Japonya'nın ülkesinde bir araştırma reaktörü için üç ton doğal uranyum talep etmesi ile gerçekleştirme fırsatı bulmuştur. Statünün XI. maddesi uyarında Japonya ile Ajans arasında sağlanacak bahsi geçen uranyumun askeri amaçlar için kullanılmayacağından emin olunması için bir ikili anlaşma imzalanması gerekiyordu.¹⁵⁴ Yardım talep eden her ülkenin içinde bulunacağı özel şartları ve Ajans ile imzalanacak ikili anlaşmaların taşınması gereken genel şartların çerçevesini belirleyebilmek için UAEA Yöneticiler Meclisi genel güvenlik denetimleri düzenlemeleri üzerinde çalışmaya başlamıştır.

INFCIRC/26 adıyla bilinen UAEA'nın ilk güvenlik denetimleri belgesi uzun müzakereler neticesinde Ocak 1961 yılında Yöneticiler Meclisi'nde kabul edilmiştir.¹⁵⁵ Müzakerelerin ana konusu, her yardım talebinde bulunan devlet ile Ajans arasında yapılması öngörülen ikili anlaşmaların genel güvenlik denetimleri kurallarına tabii olup olmayacağı idi. Bu konuda bir diğer öneri, yardım başvurusunda bulunan ülkelerin her birinin durumlarının teker teker incelenerek özel anlaşmalar imzalanmasıydı. Başvuruda bulunacak devletlerin genel güvenlik denetimlerinin ne olacağı ve bunların nasıl

¹⁵³ IAEA, *The Statute of...*

¹⁵⁴ David Fischer, *Stopping The Spread Of Nuclear Weapons: The Past And The Prospects*, Psychology Press, 1992, s.246. Ayrıca bkz. David Fischer, "Safeguards: Past, Present..." s. 31-36.

¹⁵⁵ "The Agency's Safeguards", International Atomic Energy Agency Information Circular (INFCIRC), INFCIRC/26, March 31, 1961.
<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infciircs/1961/infcirc26.pdf> (15.02.2014)

uygulanacağı ile önceden bilgi sahibi olmak isteyebilecekleri düşüncesinin ağırlık kazanması sonucunda, güvenlik denetimleri ile ilgili genel kuralları belirleyecek bir belgenin gerekli olduğu konusunda mutabık kalınmıştır.

İlk belgenin kabulünden dört yıl sonra fark edilen bazı eksiklikler, Ajans'ın *INFCIRC/66* isimli yeni bir güvenlik denetimi belgesi kabul etmesine neden oldu.¹⁵⁶ Fark edilen bu eksiklik, Ajans'ın güvenlik denetimi kurallarının devletlerin nükleer işbirliği ile ilgili imzalayacakları karşılıklı işbirliği anlaşmalarına da uygulanabilir olmasıdır. Bu ihtiyacı ortaya çıkararak olay ise, Hindistan ve ABD'nin imzalamayı planladıkları nükleer işbirliği anlaşmasıydı. Ayrıca, ikinci belge ile ilk belgenin denetim alanlarını genişletilmiş ve yeniden işleme tesisleri de güvenlik denetimleri altına sokulmuştur. 1967 yılına gelindiğinde ise, ABD güvenlik denetimlerinin dönüştürme (*conversion*) ve üretim (*fabrication*) tesislerini de kapsamaya başladığı vurgulamaya başlamıştır. 1968 yılının Haziran ayında, bu öneri Yöneticiler Meclisi tarafından kabul edilmiş ve böylece *INFCIRC/66* isimli belge revizyon geçirmiştir. Bu haliyle *INFCIRC/66*, *INFCIRC/26* nın kapsam altına almadığı daha büyük reaktörleri de kapsamaktadır.

UAEA Statüsü "Barış İçin Atom" planı'na uygun oluşturulmuş ve teorik ve kurumsal olarak Eisenhower'ın önerisindeki gibi bir yakıt bankası olarak hizmet edebilecek olsa da, iki süper güç de ellerinde bulundurdukları fisil madde rezervlerini başka bir kuruluşa devretme konusunda çekimser davranmışlardır.¹⁵⁷ Zaman içerisinde UAEA'nın rolü yumuşamış, nükleer enerji teknolojilerinin transferi ve geliştirme desteği için devletler arasında bir aracı ve devletlerin nükleer tesislerinin denetimi için güvenlik denetimi anlaşmalarını idare eden/yöneten bir kurum haline gelmiştir. UAEA'nın güvenlik denetimi rolü NPT anlaşmasının imzalanması ile genişlemiş ve önem kazanmıştır. NPT'nin III. maddesi gereğince Ajans'ın güvenlik denetimleri, NPT güvenlik denetimi sisteminin bir parçası haline getirilmiştir.¹⁵⁸ Bu bağlamda, 1970'li yıllarda oluşturulan Kapsamlı Güvenlik Denetimi Sistemi (*Comprehensive Safeguards System*) ve 1990'lı yıllarda kabul edilen Model Ek Protokol (*Model Additional Protocol*) gelecek bölümlerde ele alınacaktır.

UAEA'nın görev tanımında yer alan bu yapı, tıpkı NPT'nin üç sütunu gibi bir pazarlığı içermektedir. Bu pazarlığa (uzlaşmaya) göre devletler nükleer enerji alanında

¹⁵⁶ "The Agency's Safeguards System", International Atomic Energy Agency Information Circular, *INFCIRC/66*, December 3, 1965. <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1965/infcirc66.pdf> (15.02.2014)

¹⁵⁷ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.12. Ayrıca bkz. David Fischer, *Stopping the Spread...*, s.35.

¹⁵⁸ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.12.

Ajanstan alacakları teknik işbirliği ve yardım karşılığında, nükleer programlarını Ajanın güvenlik denetimine tabii kılmaktadır. Russel Leslie'ye göre Batı'nın ve özellikle NAM üyesi devletlerin bu uzlaşmaya bakışı farklılık arz etmektedir. Batı güvenlik denetimi sistemini öncelerken, diğer devletler yardım ve işbirliği üzerinde durmakta idiler.¹⁵⁹ İki grup arasındaki bu paradigma farkı hak ve sorumluluklarına bakış açılarında da farklılıklara yol açmaktadır.¹⁶⁰

Çalışmanın bir sonraki bölümünde NPT'nin müzakere süreci ve bu süreçte ana sütunlarının ne şekilde yer aldığı değerlendirilecektir.

3.3. NPT MÜZAKARE SÜRECİ VE İMZALANMASI

NPT ile daha sonraki yıllarda vücut bulacak olan “nükleer yayılmanın önlenmesi” kavramı İrlanda tarafından BM Genel Kuruluna sunulan önerileri ile 1958-1961 yılları arasında şekillenmiştir. Shaker'a göre bu kavram iki temel ilkeye dayanmaktadır. İlk olarak, nükleer silahların yayılması sorunu uluslararası bir anlaşma ile çözümlenmelidir. İkinci olarak ise, bu anlaşma hem NWS hem NNWS'lere yükümlülükler getirmelidir.¹⁶¹ Zamanla ortaya çıkacağı gibi, bu kavram sınırlılıklara sahiptir ve bu durum birçok soruna yol açacaktır. Bu sorunlardan bir kısmı NPT müzakerelerinde ve NPT yürürlüğe girdikten sonra uygulamada çözümlenirken, bazı sorunlar çözümsüz kalmıştır.¹⁶²

1958 yılında BM Genel Kurulunun XIII. oturumunda İrlanda tarafından sunulan öneriler ilk meyvelerini üç yıl sonra vermiş ve BM Genel Kurulu 4 Aralık 1961 tarihinde oy birliği ile “Nükleer Silahların Daha Geniş Yayılmasının Önlenmesi” ya da İrlanda'nın bu süreçteki ısrarlı çabalarına atıf yapan ve literatürde “İrlanda Kararı” olarak adlandırılan 1665 sayılı kararı almıştır.¹⁶³ Bu karar özetle, tüm devletleri (özellikle hali hazırda nükleer silaha sahip devletleri), nükleer silahların üretilmesine ilişkin gerekli bilgileri bu silahlara sahip olmayan devletlere transfer etmeme ve nükleer silaha sahip olmayan devletlerin bu

¹⁵⁹ Russell Leslie, “The Good Faith Assumption: Different Paradigmatic Approaches to Non-proliferation Issues”, *The Nonproliferation Review*, vol. 18, no. 3, November 2008, s. 483.

¹⁶⁰ William C. Potter, Gaukhar Mukhatzhanova, *Nuclear Politics and the Non-Aligned Movement: Principles vs Pragmatism*. Routledge, International Institute for Strategic Studies, Adelphi Series, 2012, s. 82.

¹⁶¹ Mohamed I. Shaker, “The Non Proliferation Treaty Regime: A Rereading Before 1995” (içinde), Joseph F. Pilat, Robert E. Pendley (eds.), *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime*, Plenum Press, New York, 1990, s.7.

¹⁶² Ibid., s.8.

¹⁶³ United Nations General Assembly, Resolution 1665 (XVI), “Prevention Of The Wider Dissemination Of Nuclear Weapons”, 4 December 1961. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/167/18/IMG/NR016718.pdf?OpenElement> (15.02.2014)

silahları üretmeme ya da sahip olmama yükümlülüğü altına girdiği uluslararası bir Anlaşma'nın sonuçlandırılması için çaba göstermeye davet etmekte ve tüm devletleri bu amaç için işbirliği yapmaya çağırılmaktadır. İrlanda Kararını önemini Mohamed Shaker şu şekilde ifade etmektedir;

*“İrlanda kararı nükleer silahların yayılmasının düzenleyecek bir Anlaşma'nın temel prensiplerini ortaya sermesi açısından oldukça önemlidir. Bu prensipler NPT'nin I. ve II. maddelerinin temelini oluşturmaktadır. Bu karar ayrıca nükleer silah sahibi devletleri böylesi bir anlaşma müzakerelerine yönlendirmesi açısından çok önemlidir.”*¹⁶⁴

NPT'ye giden süreçte devletler arasındaki müzakerelerin yürütüldüğü en önemli forum on sekiz devletten oluşması nedeniyle adı Onsekiz Uluslu Silahsızlanma Komitesi (*Eighteen Nation Disarmament Committee-ENDC*) olan, ABD ve Sovyetler Birliği tarafından kurulan ve eş başkanlığı yürütülen komite olmuştur. Beş NATO ülkesine ek olarak (Kanada, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık ve ABD), beş Varşova Paktı ülkesi (Bulgaristan, Çekoslovakya, Polonya, Romanya ve Sovyetler Birliği) ve sekiz Bağlantısız devletten (Brezilya, Burma, Etiyopya, Hindistan, Meksika, Nijerya, İsveç ve Birleşik Arap Cumhuriyeti) oluşmaktaydı.¹⁶⁵ 16 Ekim 1964 tarihinde Çin'in gerçekleştirdiği nükleer test, nükleer silahların yayılmasının önlenmesine dair anlaşma müzakerelerinin başlatılmasının önemini bir kez daha vurgulamıştır. İki süper güç arasındaki anlaşmazlıklara rağmen 1965 yılında NPT görüşmeleri başlamıştır.¹⁶⁶ Süper güçler İrlanda kararında dile getirilen prensiplere olan desteklerini belirtmişlerdir. ABD aynı yıl içerisinde BM Genel Kurulunda nükleer silahların daha fazla yayılmasının önlenmesi amacıyla *'Declaration on Disarmament: The United States Programme for General and Complete Disarmament in a Peaceful World'* başlıklı bir öneri sunarken, Sovyetler Birliği *"Memorandum of the Government of the Union of Soviet Socialist Republics on Measures to Ease International Tension, Strengthen Confidence among States and Contribute to General and Complete Disarmament"* başlıklı bir öneri sunmuştur.¹⁶⁷

Bu müzakereler esnasında ABD ve Sovyetler Birliği çok taraflı bir konvansiyonun oluşturulabilmesi için kendilerine ait anlaşma taslaklarını BM organlarına sunmuşlardı. ABD taslak metnini 17 Ağustos 1965te Onsekiz Uluslu Silahsızlanma Komitesi'ne

¹⁶⁴ Mohamed Shaker, *The Nuclear Non-proliferation...*, s.25.

¹⁶⁵ Bağlantısız devletler ilk olarak Eylül 1961 yılında 25 devlet başkanının katılımı ile Belgrad'da biraraya gelmiş ve ilerideki yıllarda sürdürülecek silahsızlanma konferansları/toplantılarında aktif rol alma kararlarını açıklamışlardır. ENDC nin kurulması ile birlikte bu platformdaki yerlerini almışlardır.

¹⁶⁶ Mohamed Shaker, *The Nuclear Non-proliferation...*, s.91.

¹⁶⁷ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.15.

sunarken, Sovyetler Birliği ise 24 Eylül 1965te BM Genel Kuruluna kendi taslak metnini sunmuştur.¹⁶⁸ İki taslak arasındaki temel fark süper güçlerin nükleer yayılmaya yükledikleri farklı anlamlardır. ABD askeri ittifaklarda nükleer yük paylaşımını (*nuclear sharing*) içeren bir tanım yaparken, Sovyetler bu fikre şiddetle karşı çıkıyordu. İki süper gücün taslak planlarının ilgi çekici ortak özelliği ise, ikisinin de Barış için Atom Planının bir parçası olan ve NPT’de yer alan nükleer enerjinin barışçıl kullanım hakkı ve nükleer silahsızlanma sütunlarından bahsetmemeleridir. Joyner bu durumu Onsekiz Uluslu Silahsızlanma Komitesi üye devletlerinin-özellikle iki süper gücün, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ile daha çok ilgilenmelerine bağlamaktadır.¹⁶⁹ Yayılmanın önlenmesine bu denli odaklanılması, sonraki dönemlerde nükleer silah sahibi olan ve olmayan devletler arasında gerçekleşecek müzakereler sonucunda NPT’nin konusu ve amaçları içerisinde yer alacak barışçıl kullanım ve silahsızlanmaya ilişkin sütunlara rağmen, NPT’nin isminin neden değişmediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

İki taslak arasındaki önemli farklılıklar Birleşik Arap Cumhuriyetinin BM Genel Kuruluna bir öneri sunmasına yol açmıştır. Bağlantısız Devletlerden biri olan Birleşik Arap Cumhuriyeti, BM genel Kurulunda iki süper gücün taslaklarının tartışılmasından ziyade Anlaşma’nın sahip olması gerek temel kuralları içeren bir taslağın tartışılması gerektiğini savunmuştur. Bir sonraki adım olarak Komite üyesi sekiz bağlantısız devlet, anlaşma müzakerelerine yol gösterebilmesi amacıyla 2028 nolu kararı BM Genel Kuruluna sunmuşlardır.¹⁷⁰

BM Genel Kurulu 19 Kasım 1965 tarihinde toplanan 20. Genel toplantısında, BM Şartının 11(1) maddesi kapsamında kendisine yüklenen sorumluluk ile, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi anlaşmasının sahip olması gereken özellikleri ve içeriğini betimleyen 2028 sayılı kararı 93 kabul 0 ret oyu ile kabul etmiştir.¹⁷¹ Kararın girişinde nükleer silahların yayılmasının önlenmesinin tüm devletlerin güvenliğinin sağlanabilmesi için önemli bir gerek olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu karar beş prensipten oluşmakta ve ileride imzalanacak NPT anlaşmasının temellerini oluşturmaktadır. NPT müzakere tarihi üzerine kapsamlı bir çalışma yapmış ve 1985 yılındaki NPT Gözden Geçirme

¹⁶⁸ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.16. Ayrıca bkz. aynı sayfadaki 36 nolu dipnot.

¹⁶⁹ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.17.

¹⁷⁰ United Nations General Assembly Resolution 2028 (XX), “Non-Proliferation of Nuclear Weapons.”, 19 November, 1965. <https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/217/91/IMG/NR021791.pdf?OpenElement> (15.02.2014)

¹⁷¹ Ibid.

Konferansı'nın başkanlığını yürütmüş Mısırlı tecrübeli diplomat Mohamed Shaker'a göre, Onsekiz Uluslu Silahsızlanma Komitesi NPT müzakerelerinde "merkezi" bir rol oynamıştır. NPT tarihine ilişkin kapsamlı çalışmasında Shaker, Kurul'un BM tarafından 1965 yılında kabul edilen 2028 (XX) nolu karar ile ortaya konulan ve NPT anlaşmasının temelini oluşturacak olan beş prensipin ortaya çıkmasında üstlendiği önemli role de dikkat çekmektedir.¹⁷² Bahsedilen beş prensip şu şekilde idi:

- Anlaşma nükleer ve nükleer olmayan güçlerin dolaylı ve dolaysız olarak silahlanmasına yol açabilecek açık kapıları (*loopholes*) önlemeli.
- Anlaşma nükleer silaha sahip olan ve olmayan devletler arasında karşılıklı sorumluluk ve yükümlülük dengesi oluşturmalı.
- Anlaşma genel ve tam nükleer silahsızlanmaya yönelik bir adım olmalı.
- Anlaşma'nın etkili bir şekilde uygulanabilmesi için kabul edilebilir kurallar içermeli
- Anlaşma devletlerin kendi bölgelerinde silahsızlanmayı amaçlayan bölgesel anlaşmalar yapma hakkını olumsuz yönde etkilememeli.¹⁷³

Bu prensipler sadece Bağlantısız devletlerin görüşlerini yansıtmamakta aynı zamanda uzun zamandır yürütülen müzakerelerin bir özetini yansıtmaktadırlar. Sonraki yıllar, iki süper gücün karşılıklı müzakerelerine ve Onsekiz Uluslu Silahsızlanma Komitesi toplantılarına sahne olacaktır. 1966 yılında taslak önerisini yenileyen ABD, Ağustos ayında bu öneriyi BM Genel Kuruluna sunmuştur. Uzun ve zorlu geçen müzakereler neticesinde ABD ve Sovyetler eş taslaklar üzerinde anlaşmaya varmışlar ve 24 Ağustos 1967 tarihinde ilk eş taslaklarını sunmuşlardır. Uzun süren müzakerelere ve taslakların

¹⁷² Mohamed I. Shaker, *The Nuclear Non-Proliferation...*, s.37.

¹⁷³ Kararın Orijinal dilindeki metin şu şekildedir;

In 1965, In Resolution 2028 the General Assembly, acting under its powers pursuant to Article 11(1) of the U.N. Charter, agreed upon five 'main principles' which were to underpin a treaty on the proliferation of nuclear weapons. The five principles agreed in Resolution 2028 were:

(a) The treaty should be void of any loopholes which might permit nuclear or nonnuclear Powers to proliferate, directly or indirectly, nuclear weapons in any form;

(b) The treaty should embody an acceptable balance of mutual responsibilities and obligations of the nuclear and non-nuclear Powers;

(c) The treaty should be a step towards the achievement of general and complete disarmament and, more particularly, nuclear disarmament;

(d) There should be acceptable and workable provisions to ensure the effectiveness of the treaty; and

(e) Nothing in the treaty should adversely affect the right of any group of States to conclude regional treaties in order to ensure the total absence of nuclear weapons in their respective territories.

güncellenmesine yol açan ana konular güvenlik garantileri¹⁷⁴, Komite üyesi olmayan devletlerin fikir bildirimleri ve doğrulamanın nasıl yapılacağı idi. Harald Müller, David Fischer ve Wolfgang Kötter'e göre NPT'nin uzun müzakereler sonucu sonuçlandırılabilmesinin ardında yatan neden, ABD'nin güçlü ittifaklar içerisinde yer alan bazı müttefiklerinin nükleer seçeneğini bir kenara bırakmakta ve bir anlaşma sonuçlandırmakta gösterdiği isteksizliktir.¹⁷⁵ ABD ve Sovyetler Birliği 11 Mart 1968 tarihinde uzun müzakereler sonucunda ortak anlaşma taslağını (*joint draft treaty*) Komite'ye sunmuşlardır. 1968 tarihinde toplanan BM Genel Kurulunun 2373 sayılı kararı ile taslak kabul edilmiş ve 1 Temmuz 1968de Washington, Londra ve Moskova'da imzaya açılan anlaşma 5 Mart 1970 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁶

17 Kasım 1966 tarihinde (Komite müzakereleri devam ederken) BM Genel Kurul'u Temmuz 1968 tarihinden önce nükleer güce ilişkin üç başlık altındaki sorulara cevap verecek bir konferans düzenlenmesi kararını almıştır.¹⁷⁷ Bu sorular, şu şekilde sıralanmakta idi: a) nükleer olmayan devletlerin güvenlikleri nasıl sağlanabilir?, b) nükleer silahların yayılmasının önlenmesi amacıyla kaç nükleer olmayan güç işbirliği yapar, c) nükleer araçlar nasıl sadece barışçıl amaçlarla kullanılabilir? 1968 yılının Ağustos ayında toplanan konferans görüşmelerini 28 Eylül'e kadar sürdürmüştür. Konferans'a 92 NNWS ve 4 (Çin hariç) NWS katılmıştır. Konferans sonunda 14 maddeden oluşan ve tavsiye niteliği taşıyan bir karar metni üzerinde mutabık kalmışlardır. BM Genel Kurulu ise 20 Aralık 1968 tarihinde 2456 (XXIII) sayılı genel kurul kararı ile karar metnini kabul etmiştir. 14 maddelik bu karar metnini önemli kılan husus 1975'ten itibaren toplanacak olan NPT Gözden Geçirme Konferanslarında NNWS'lerin pozisyonlarını etkileme gücüne sahip olmasıdır. Özellikle NPT'nin gözden geçirildiği ilk konferanslarda, bu karar metninin etkisi açıkça görülmektedir.

Anlaşma müzakerelerinin ana konusunun nükleer silahların yayılmasının önlenmesine ilişkin olduğu açıktır. Bu konu hem anlaşmaya adını vermekte hem de

¹⁷⁴ 1964 yılında Çinin nükleer denemesinden sonra Hindistan tarafından dile getirilen güvenlik garantisi talepleri söz konusu idi. NNWS'lerin desteğini alan bu talepler 1964-65 yıllarında iki süper güç arasındaki müzakerelere ve önerilere konu olmuştur. ABD devletleri nükleer saldırılara karşı korumayı öngören pozitif güvenlik garantileri önerisini getirirken Sovyetler Birliği NPT'ye taraf olan NNWS'lere karşı NWS'lerin nükleer silah kullanmama yükümlülüğünü getiren negatif güvenlik garantileri tarafından durmuşlardır.

¹⁷⁵ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 19.

¹⁷⁶ Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. <http://www.un.org/en/conf/npt/2005/npttreaty.html>

¹⁷⁷ United Nations General Assembly, Resolution 2153 (XXI), "Non-Proliferation Of Nuclear Weapons", 17 November, 1966. <https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/004/56/IMG/NR000456.pdf?OpenElement> (15.02.2014)

Anlaşma'nın ilk sütununu oluşturmaktadır. Anlaşma'nın diğer iki sütunun oluşturan “nükleer enerjinin barışçıl kullanımı” ve “nükleer silahsızlanma”ya ilişkin olarak müzakerelerde öne çıkan konuların değerlendirilmesi uygun olacaktır.

3.3.1. Müzakerelerde Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımı ve Nükleer Silahsızlanma Konusu

Müzakerelerde nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konusu anlaşma müzakerelerinin son dönemlerinde tartışılmaya başlanmıştır. Bazı devletlerin bilgi ve madde paylaşımına ilişkin özel olarak anlaşma metnine hüküm sokma çabaları ABD ve Sovyetler birliğinin itirazlarıyla karşılaşmış ve bu nedenle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁷⁸ Bu konuyla ilgili ifadeler NNWS'lerin talebi ile 1966 yılının sonuna doğru Anlaşma'nın taslak metnine girmiştir. Mohamed Shaker IV. maddenin formülasyonun Meksika, Nijerya ve İtalya'nın sunduğu önerilerin bir karışımı olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁹ Uzun süren görüşmelerden sonra gelişmekte olan devletlerin ihtiyaçlarına yapılan vurgu ise 1968 yılında Genel Kurul toplantısında Şili tarafından ilk kez dile getirilmiştir.¹⁸⁰

Atomun iyi niyetli kullanımı özdeş anlaşma taslağında ise ilk kez 1967 yılında yer almıştır.¹⁸¹ Metin Tlatelolco anlaşmasından alınmıştır ve NNWS'lerin sivil nükleer faaliyetleri ile ilgili bilgi alışverişinden mümkün olan en fazla ölçüde yararlanma hakkından bahsetmektedir. İtalya yalnızca bilgi alışverişi değil nükleer madde ve ekipmana erişmek hakkının da taslağa eklenmesi gerektiğini savunmuştur. 11 Mart 1968 tarihli taslakta ve Anlaşma'nın nihai metninde bu talepler yer almış ve NNWS'lerin barışçıl nükleer enerji kullanımı hakkı ve bölünebilir maddeye erişim hakkı belirtilmiştir.

Müzakerelerde açıkça görülmektedir ki, nükleer silah sahibi olmayan devletler nükleer silahların yayılmasının önlenmesi amacıyla NPT aracılığı ile getirilen belirli hükümlerle barışçıl nükleer aktivitelerinin kontrol altına alınmasının, ileride nükleer teknolojiye, ekipmanlara ve bilgiye erişimlerine engel olacağı kaygısını yaşamakta idiler. Bu devletler aynı zamanda Anlaşma'nın bu hükümlerinin nükleer silah sahibi devletleri

¹⁷⁸ Christopher A. Ford, “Nuclear Technology Rights and Wrongs: The NPT, Article IV, and Nonproliferation”, (içinde) Henry Sokolski (ed.), *Reviewing the Nuclear Nonproliferation Treaty*, Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, 2010, s.237.

¹⁷⁹ Mohamed I. Shaker, *The Nuclear Non-Proliferation...*, s. 276.

¹⁸⁰ *Ibid.*, s.276-277.

¹⁸¹ Andrew Grotto, “Why Do States That Oppose Nuclear Proliferation Resist New Nonproliferation Obligations?: Three Logics Of Nonproliferation Decisionmaking”, *Cardozo Journal of International & Comparative Law*, Vol. 18, No.1, 2010, Dipnot 96, s.30.

nükleer malzeme ve yakıt tedarikçisi konumuna yükseltmesinden ve bu durumun kendilerini bu devletlerin insafına bırakmasından korkuyorlardı. Shaker'a göre barışçıl amaçlarla atomu kullanma özgürlüğü bu devletlerin nükleer silaha sahip olmamama taahhüdü altına girmelerinin asıl nedeni idi. ABD ve Sovyetler Birliği tarafından sunulan ortak anlaşma metni taslağında yer alan yayılmanın önlenmesi ile ilgili ilk üç madde metninde değişiklik görülmezken, nükleer silah sahibi olmayan devletlerin baskısı ile Sovyetler Birliği tarafından sunulan barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin kullanımını düzenleyen dördüncü madde bu devletlerin istekleri tam olarak karşılanana dek defalarca değişikliğe uğramıştır.¹⁸²

NPT diplomatik tarihinde nükleer teknolojinin barışçıl kullanımı konusunda NNWS'ler tarafından iki süper güç üzerinde oluşturulan baskının diğer bir önemli sebebinin yayılmanın önlenmesi ve barışçıl kullanım prensipleri arasında denge gözetilmesi talebi olduğunu söylemek mümkündür. Bu devletler IV. madde ile hem bu haklarının tanınmasını istemişler hem de barışçıl nükleer enerji faaliyetlerinin gelişiminde NWS'lerin kendilerine yardımda bulunma yükümlüğü altına sokmak istemişlerdir.¹⁸³ IV. maddenin oluşturulması ile ilgili NPT müzakerelerinde asıl tetikleyici faktörün nükleer silah sahibi olmayan devletlerin nükleer silahların yayılmasının önlenmesine yönelik kısıtlayıcı koşulların kendi barışçıl nükleer faaliyetlerini sekteye uğratması, engellemesi korkusu yattığını söylemek mümkündür. Birçok nükleer silah sahibi olmayan devlet, bu nedenle Anlaşma'nın son taslağında yayılmanın önlenmesi ve barışçıl nükleer enerji kullanım hakkı arasında adilane bir öncelik dengesinin kurulmasını istemiş ve bunda da başarılı olmuşlardır. Onlara barışçıl nükleer enerji geliştirmelerinde yardımda bulunmakla yükümlü olanlar ise nükleer silah sahibi devletlerdir. Shaker'a göre, ABD ve Sovyetler Birliği'nin sunduğu ilk taslak metinde ve sonraki eklemelerde barışçıl atoma ilişkin bir ibare yer almamaktadır. Shaker, 1966 yılında, ABD'nin NPT metninde barışçıl nükleer teçhizatın da nükleer yayılmanın önlenmesi çerçevesinde değerlendirilmesine yönelik yaptığı teklif olmasaydı, NPT'nin barışçıl atom ile ilgili hiçbir metin içermemesinin mümkün olabileceğini belirtmektedir.¹⁸⁴

Müzakereler esnasında devletler, NPT'nin görünüşte barışçıl nükleer faaliyetleri yasaklamasının, uranyum zenginleştirme ve plütonyumu yeniden işleme gibi diğer barışçıl

¹⁸² Mohamed I. Shaker, *The Nuclear Non-Proliferation...*, s.274-275.

¹⁸³ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.18.

¹⁸⁴ Mohamed I. Shaker, *The Nuclear Non-Proliferation...*, s.275-276.

nükleer faaliyet görünümlü aktiviteleri de yasaklayıp yasaklamayacağı konusunda tartışmışlardır. Birçok NNWS NPT'nin yayılmanın önlenmesi konusunda getireceği kuralların, nükleer yakıt üretimi gibi diğer hassas nükleer faaliyetleri yasaklamaması konusunda garanti talep etmişlerdir. Shaker'a göre NNWS'lerin kaygısı uluslararası kontrolün NWS'leri nükleer yakıt ve ekipman sağlayan konumunda oldukları için avantajlı bir hale getirmesidir.¹⁸⁵

Sonuç olarak 1967 yılında ABD ve Sovyetler tarafından Komite'ye sunulan taslakta NNWS'lerin barışçıl nükleer uygulamalarına izin veren (diğer maddelerde belirtilen şartlar altında) IV maddesi ortaya çıkmıştır. Bu madde NNWS'lerin barışçıl nükleer kapasite geliştirmelerine ilişkin vazgeçilemez hakları için verdikleri mücadelenin somut kazanımıdır.

Müzakerelerde silahsızlanma konusuna ilişkin olarak ise 1967 yılındaki özdeş taslaklarda nükleer silahsızlanma yükümlülüklerine ilişkin genel tabirlerin kullanıldığını söylemek mümkündür NNWS'ler NPT'nin NWS silahsızlanma yükümlülüğü de getirmesinde ısrarcı olmuşlardır. Ekim 1967 tarihinde Hindistan büyükelçisi yaptığı konuşmada, NPT'de silahsızlanmaya ilişkin ayrı bir madde olması gerektiğini savunmaktaydı. İsveç ve Meksika diğer NNWS'lerinde desteğini alan öneriler sundular. Mohammed Shaker'a göre tarafların daha acil amaçları başarma istekleri nedeniyle "sembolik" ve "idealize" bir kavram olarak taslak metinlerde yer almıştır.¹⁸⁶

24 Ağustos 1967 tarihinde iki devlet tarafından sunulan eş taslaklarda silahsızlanma konusuna sadece önsözde değinilmekte ve önerilen anlaşma maddelerinde yer almamaktadır. Bu tarihten sonra birçok NNWS tarafından ortaya konulan çaba 18 Ocak 1968 yılındaki eş taslak metinlerde silahsızlanmaya ilişkin madde yer almıştır.¹⁸⁷ NNWS'ler müzakereler esansında ayrıca NPT'nin gözden geçirilebileceği bir mekanizma üzerinde mutabık kalınmasını talep ettiler. Beş yılda bir düzenlenmesi planlanan Gözden Geçirme Konferanslarının temeli bu fikir ile ortaya atılmıştır.

Mohammed Shaker'a göre NPT'nin işleyişinin gözden geçirilmesi için bir konferans toplanması fikri 1965 yılında ABD tarafından sunulan NPT taslak metninde yer almaktadır.¹⁸⁸ Bu önerinin taslakta yer almasına yol açan temel etken NPT metninin

¹⁸⁵ Mohamed I. Shaker, "The Non Proliferation Treaty Regime:...", s.11.

¹⁸⁶ Mohamed I. Shaker, *The Nuclear Non-Proliferation...*, s.646.

¹⁸⁷ Ibid., s.564.

¹⁸⁸ Ibid., s..872.

tartışıldığı Onsekiz-Uluslu Silahsızlanma Komitesi (*Eighteen Nations Disarmament Committee*) üyeleri tarafından dile getirilen NWS'lerin silahsızlanmaya yönelik "iyi niyetli" görüşmeler yapma yükümlülüğünün NPT tarafından garanti altına alınmadığına ilişkin kaygılardır. NNWS'lere göre, NPT Gözden Geçirme Konferansları NWS'lerin genel ve kapsamlı (*general and comprehensive*) silahsızlanmaya yönelik yükümlülüklerinin yerine getirip getirmediğini izleme imkanı tanıyacaktı. Fakat gözden geçirme sürecinde ele alınacağı gibi, NNWS'ler de kendi aralarında çeşitli kamplara bölünmüşler (büyük güçlerin nükleer şemsiyesi altındaki devletler ve NAM devletleri gibi)¹⁸⁹ ve NPT Gözden Geçirme Konferanslarında zaman zaman bütünlüklü bir politika takip edememişlerdir.

Görüldüğü üzere NPT dönemim iki süper gücü başta olmak üzere birçok devlet arasında yürütülen uzun müzakereler sonucu ortaya çıkmış bir anlaşmadır. Çalışmanın bir sonraki bölümde NPT'nin üç sütunlu yapısı incelenecektir.

3.4. NPT'NİN ÜÇ SÜTUNLU YAPISI

Nükleer hukuk uzmanı Joyner'a göre NPT iki farklı devletler grubu arasında yürütülen, her iki gruba da farklı ve karşılıklı yükümlülükler yükleyen ve karşılıklı tavizlerle (*quid pro quo*) sonuçlanan pazarlığın neticelerini yazılı hale getiren (*kodifiye eden*) bir kontrat anlaşmasıdır.¹⁹⁰ Anlaşmada tanımlanan devletler grubundan ilki Nükleer Silah Sahibi Devletler (*Nuclear Weapon States-NWS*), diğeri ise Nükleer Silah Sahibi Olmayan Devletlerdir (*Non-Nuclear Weapons States-NNWS*).¹⁹¹ NPT, BM Genel Kurulunda kabul edildiğinde 95 devlet lehte, 4 devlet (Arnavutluk, Küba, Tanzania, Zambia) aleyhte oy kullanmıştır. Arjantin, Brezilya, Fransa ve Hindistan gibi devletleri kapsayan 21 ülke ise çekimser kalmıştır. Brezilya Anlaşma'nın NNWS'leri sürekli olarak kendilerine bağımlı kılmak için süper güçler arasındaki bir anlaşma olduğunu belirtmiştir. Hindistan temsilcisi Azim Hussain ise ülkesinin neden anlaşmaya karşı çıktığını 14 Mayıs 1968 tarihinde şu şekilde açıklamıştır: "Dünya güvenliğini tehdit eden unsur, yalnızca

¹⁸⁹ NAM devletlerinin büyük bölümü gelişmekte olan devletlerden oluşmakta Grup 77 olarak da anılmakta idi. Bu isim ilk olarak 1970 yılında 77 gelişmekte olan devletin BM de düzenlenen bir konferansa birlikte katılması sonucu verilmiş idi. 1970'li yıllarda bu devletlerin sayısı 100'ün üzerine çıkmıştır. William Epstein, *The Last Chance: Nuclear Proliferation and Arms Control*. New York: The Free Press, 1976, s. 248.

¹⁹⁰ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.26-27.

¹⁹¹ Ibid. TBMM tarafından kabul edilen ve Resmi Gazetede yayımlanan NPT anlaşmasının Türkçe çevirisinde bu devletler "Nükleer Silah Sahibi Devlet" ve "Nükleer Silah Sahibi Olmayan Devlet" olarak tanımlanmaktadır. Türkçe literatürde bu devletler "Nükleer Devletler" / "Nükleer Olmayan Devletler" ya da "Nükleer Silaha Sahip Devletler" / "Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devletler" olarak da gruplandırılmıştır. Bu çalışmada Resmi Gazetede yer alan tanım benimsenmiştir.

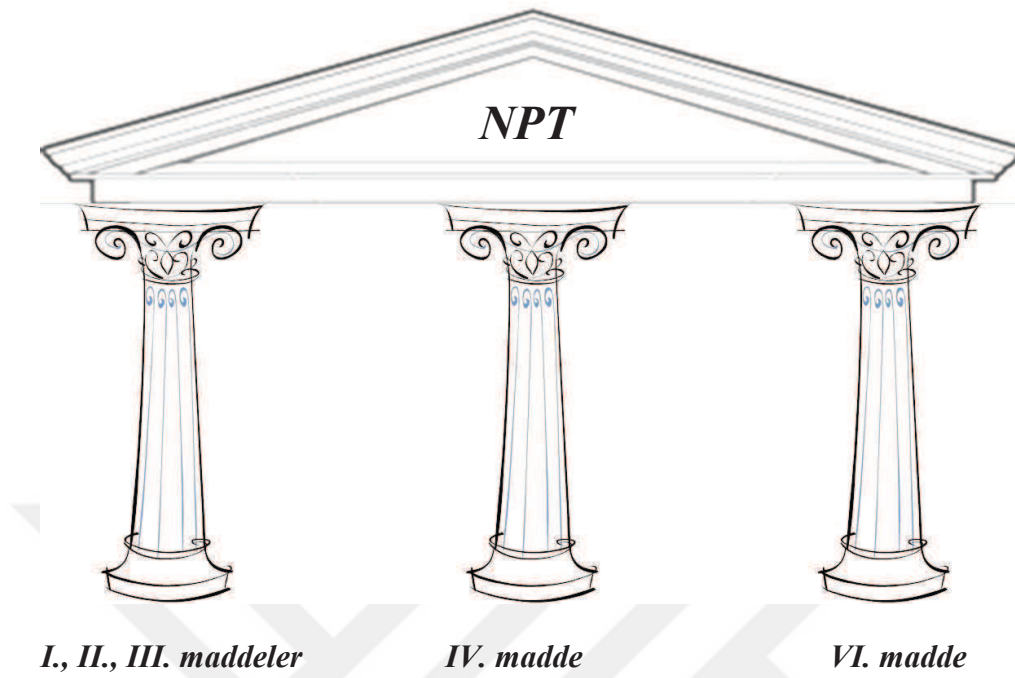
nükleer silahların bu silahlara sahip olmayan devletlere yayılması değil, mevcut nükleer devletlerin bu silahlara sahip olmaya devam etmesidir.” Hussain’e göre NPT’nin etkili olabilmesi için hem NWS hem NNWS’lerin silahlanmasını engellemesi gerekmektedir. Anlaşma “yükümlülükler ve sorumluluklar arasında bir denge gözetmelidir.”¹⁹²

Anlaşma uyarınca Ocak 1967 tarihinden önce nükleer test gerçekleştirmiş olan devletler ve Nükleer Silah Sahibi Devletler olarak tanımlanan devletler, Nükleer Silah Sahibi Olmayan Devletlere hiçbir şekilde nükleer patlayıcı veya bu patlayıcıların yapımında kullanılabilecek madde, teknoloji, bilgi vermeme yükümlülüğünü üstlenirken, Nükleer Silah Sahibi Olmayan Devletler hiçbir şekilde nükleer patlayıcı veya bunların yapımında kullanılan madde, teknoloji, bilgi vs. edinmek yönünde girişimde bulunmama taahhüdü altına girmektedirler. Anlaşma’ya taraf olarak verdikleri bu taahhüde karşılık, Nükleer Silah Sahibi Olmayan Devletler, diğer devletlerden iki talepte bulunmuşlardır. Bu taleplerden ilki, anlaşmada barışçıl amaçlarla nükleer enerji kullanma haklarının tanınması ve Nükleer Silah Sahibi Devletlerin ve diğer nükleer tedarikçilerin bu devletlerin sivil nükleer program geliştirmelerine yardımda bulunmalarınıdır. İkinci talep ise, Nükleer Silah Sahibi Devletlerin genel ve tam nükleer silahsızlanmaya yönelik önlemlerin alınması için iyi niyetle müzakereler yapma yükümlülüğü altına girmeleridir.

NPT anlaşması on bir maddeden oluşmaktadır. Bu anlaşma ile vücut bulan ve bahsedilen iki devletler grubu arasındaki karşılıklı yükümlülükler içeren kurallar bütünü literatürde sıklıkla “büyük NPT pazarlığı/uzlaşısı” (*grand bargain*) olarak adlandırılmaktadır. Büyük pazarlığın kurallarını belirleyen unsur ise anlaşma metninde yer alan ve doğaları gereği birbirleri ile bağlantılı olan üç sütunlu (ayaklı) yapıdır: i) nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, ii) nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve iii) nükleer silahsızlanma. NPT metnine genel olarak bakıldığında I., II. ve III. maddelerin nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ayağını, IV. maddenin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ayağını ve VI. maddenin nükleer silahsızlanma ayağını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Diğer maddeler ise prosedürel konular ile ilgilidir. Aşağıda şekilde (şekil 3.1) NPT’nin üç sütunlu yapısı ve ilgili maddeleri gösterilmektedir.

¹⁹² D. Shyam Babu, *Nuclear Non Proliferation: Towards a Global Regime*, Konark Publishing, 1992, s.17-18.

Şekil 3.1: NPT'nin Üç Sütunlu Yapısı

Anlaşma'nın konusu ve amacı Anlaşma'nın giriş (önsöz) bölümünde açıkça ifade edilmiştir. Giriş bölümü ayrıca tarafların anlaşma müzakereleri esnasındaki motivasyon ve çekincelerinin anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir.¹⁹³ NPT'nin giriş bölümü on iki paragraftan oluşmaktadır ve bu bölüm tematik olarak NPT'nin üç sütunlu yapısına ek olarak getirilmesi öngörülen güvenlik denetimlerinden de bahsetmektedir.¹⁹⁴

İlk üç paragraf nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ile ilgilidir;

“Nükleer bir savaşın bütün insanlığı uğratabileceği yıkıntıyı ve böyle bir savaş tehlikesini önlemek için her türlü çabayı harcamayı ve halkların güvenliğini korumayı amaçlayan önlemlerin alınması gerektiğini göz önünde tutarak,

Nükleer silahların yayılmasının nükleer savaş tehlikesini ciddi biçimde arttıracığına inanarak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun nükleer silahların daha fazla yayılmasının önlenmesi konusunda bir anlaşma akdi için çağrıda bulunan kararlarına uygun olarak,”

Devam eden paragraflar nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ile ilgilidir;

¹⁹³ Richard Gardiner, *Treaty Interpretation*, Oxford University Press 2008, s. 192–197, (aktaran) Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.29.

¹⁹⁴ Anlaşma'nın metni yazar tarafından çevrilmemiş, Resmi Gazete'de 28.01.1969 tarihinde yer alan anlaşma metni çalışmada kullanılmıştır. Bkz. Resmi Gazete, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma (NPT), 28 Kasım 1979, Sayı: 16823. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16823.pdf> (09.01.2014)

“Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın güvenlik denetiminin barışçıl nükleer çalışmalara uygulanışını kolaylaştırmak için işbirliği yapmayı yükümlenerek,

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın güvenlik denetimi dizgesi çerçevesinde belirli stratejik noktalarda aygıtlar ve diğer teknik yöntemler kullanılarak kaynak ve fizyona uğrayabilen özel madde akımına güvenlik denetiminin etkili bir biçimde uygulanması ilkesini daha da geliştirmek için girişilen araştırma, geliştirme ve diğer çabaları desteklediklerini belirterek,

Nükleer silahlara sahip Devletler tarafından patlayıcı nükleer araçların geliştirilmesinden elde edilebilecek teknolojik yan ürünler de dahil olmak üzere, nükleer teknolojinin barışçıl uygulanmasından sağlanacak yararların, nükleer silahlara sahip bulunsun veya bulunmasın, Anlaşmaya Taraf olan bütün devletlerin barışçıl amaçlarına açık tutulması ilkesini doğrulayarak.

Bu ilkenin gerçekleştirilmesi yönünden, Anlaşmaya Taraf, bütün Devletlerin atom enerjisinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesi için, bilimsel bilgi alışverişine, mümkün olan en geniş biçimde katılmak ve tek başlarına veya diğer devletlerle işbirliği yaparak bu gelişmeye katkıda bulunmak hakkına sahip olduklarına inanarak,”

Nükleer silahsızlanma ile ilgili paragraflar ise şu şekildedir;

“Nükleer silahlanma yarışının mümkün olan en kısa zamanda durdurulmasının sağlanması ve nükleer silahsızlanma yönünde etkili önlemler almayı üstlenmek konusundaki niyetlerini açıklayarak,

Bu amaca ulaşılması için bütün devletleri işbirliğine çağırarak,

Atmosferde, uzayda ve su altında nükleer silah den om elerini yasaklayan 1963 Anlaşmasına Taraf Devletlerin, sözkonusu Andlaşma'nın önsözünde bütün deneysel nükleer silah patlamalarının süresiz durdurulmasını sağlamaya çalışmak ve bu amaçla görüşmelere devam etmek konusunda dile getirdikleri kararlılığı hatırlatarak,

Sıkı ve etkili uluslararası denetim altında, genel ve tam bir silahsızlanma Anlaşmasına bağlı olarak, nükleer silahların yapımının durdurulmasını, mevcut bütün nükleer silah stoklarının ortadan kaldırılmasını ve ulusal askeri depoların nükleer silahlardan arındırılmasını ve bunların atıcı araçlarının ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla, uluslararası gerginliğin yumuşamasını ve Devletler arasındaki güvenin güçlendirilmesinin geliştirilmesini isteyerek;

Devletlerin, uluslararası ilişkilerinde Birleşmiş Milletler Yasası gereğince, herhangi bir Devletin toprak bütünlüğüne veya siyasal bağımsızlığına karşı veya Birleşmiş Milletler amaçlarıyla bağdaşmayacak başka bir şekilde kuvvet kullanmaktan veya kuvvet kullanma tehdidinden kaçınmaları ve uluslararası barış ve güvenliğin, dünyanın insan ve ekonomik kaynaklarının en az kısmının silahlanmaya ayrılarak sağlanması gerektiğini hatırlatarak,”

Görüldüğü gibi, Anlaşma'nın giriş bölümünün üç sütunlu yapısına uygun bir şekilde tematik olarak gruplara ayrılması, Anlaşma'nın konusu ve amacı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ortaya çıkan tablo Anlaşma'nın sadece nükleer silahların yayılmasının düzenlenmesini değil, aynı zamanda nükleer enerjinin barışçıl kullanımının düzenlenmesi ve nükleer silahsızlanmanın sağlanmasını hedeflediğidir. Joyner'a göre bu hedeflerin hepsi eşit ağırlıktadır, hiçbirinin birbiri üzerinde üstünlüğü söz konusu değildir ve bu durum anlaşma metninde üç sütun ile ilgili maddeler göz önüne alındığında da açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁵ Müller ise 1970 li yıllarda NPT'nin odaklandığı konular arasındaki dengesizliğin bir "gerçeklik" olduğunu belirtmektedir. Müller'in kastettiği dengesizlik yayılmanın önlenmesi sütununa sağlanan öncelikli yaklaşımdır.¹⁹⁶

Bir sonraki bölümde anlaşma metninde NPT'nin üç sütunun oluşturan anlaşma maddeleri incelenecek, bu alanda çalışan akademisyen ve uzmanların bu sütunlara ilişkin görüşlerine yer verilecektir. Bu bölümde çalışma açısından önem arzeden nokta, Anlaşma metninde yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasında nasıl bir ilişki olduğunun anlaşılması ve bu maddelerin bu ilişki bağlamında değerlendirilmesidir.

3.4.1. Yayılmanın Önlenmesi

Madde I

Anlaşmaya taraf nükleer silah sahibi her Devlet, nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları ya da bu gibi silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, kime olursa olsun, devretmemeyi, ve nükleer silah sahibi olmayan herhangi bir Devlete, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçları yapması veya başka şekilde elde etmesi yahut bu tür silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü elde etmesi için herhangi bir şekilde yardım, özendirme veya isteklendirmede bulunmamayı üstlenir.

Madde - II

Anlaşmaya Taraf nükleer silaha sahip olmayan her Devlet, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçları yahut bu silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü, kimden olursa olsun, doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde devralmamayı; nükleer silahları veya diğer patlayıcı

¹⁹⁵ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s. 33

¹⁹⁶ Harald Müller, "The NPT Review Conferences" (içinde), Emily B. Landau, Azriel Bermant (eds.), *The Nuclear Nonproliferation Regime at a Crossroads*, Bd. Memorandum 137, Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2014, s. 17.

nükleer araçları yapmamayı veya başka şekilde elde etmemeyi ve bu silahların veya patlayıcı araçların yapımı için herhangi bir yardım aramamayı veya almamayı üstlenir.

Anlaşma'nın ilk iki maddesi incelendiğinde açıkça görüldüğü gibi, I. ve II. madde anlaşmaya taraf NWS'lere ve NNWS'lere belirtilen yükümlülükleri getirerek, nükleer silahların yayılmasının önlenmesini amaçlamaktadır.

Madde - III

1. Anlaşmaya Taraf nükleer silaha sahip olmayan Devlet, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın Statüsüne ve Ajans'ın güvenlik denetimi dizgesine uygun olarak, nükleer enerjinin barışçıl amaçla kullanılmasının, nükleer silahlara veya diğer patlayıcı nükleer araçlara saptırılmasını önlemek amacıyla, sadece bu Anlaşma ile üzerine aldığı yükümlülükleri uygulayıp uygulamadığının kanıtlanması amacıyla, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile görüşmeler yoluyla akdedilecek bir anlaşmada belirtilecek güvenlik denetimini kabul etmeyi üstlenir. Bu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi yöntemleri, kaynak ve fizyona uğrayabilen özel madde bakımından hem bu maddelerin herhangi bir ana nükleer tesiste üretimi, işlenmesi veya kullanılması sırasında, hem de böyle bir tesisin dışında bulunduğu sırada uygulanacaktır. Bu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi, anılan Devletin egemenliği altındaki toprakları üzerinde veya kendi kontrolü altındaki herhangi bir yerde yürütülen bütün barışçıl nükleer çalışmalarda kullanılan kaynak ve fizyona uğrayabilen özel maddelerin tümüne uygulanacaktır.

Anlaşma'nın III. maddesinin 1. paragrafı anlaşmaya taraf NNWS'lere, UAEA güvenlik denetimi sistemi altına girme yükümlülüğü getirmektedir.

2. Anlaşmaya Taraf her Devlet (a) kaynak veya fizyona uğrayabilen özel madde veya (b) fizyona uğrayabilen özel maddenin işlenmesi, kullanılması veya üretimi için özel olarak tasarlanmış veya hazırlanmış cihaz, veya maddeyi, kaynak veya fizyona uğrayabilen özel madde, işbu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimine bağlı kılınmadıkça, nükleer silaha sahip olmayan herhangi bir Devlete, kullanma amacı barışçıl da olsa, sağlamamayı üstlenir.

Anlaşma'nın III. maddesinin 2. Paragrafı uyarınca anlaşmaya taraf tüm devletler, belirtilen özelliklere sahip nükleer madde, materyal ve teknolojilerin UAEA güvenlik denetimi altında olmayı sürdürdüğü sürece Anlaşma'ya taraf NNWS'lere tedarik etme yükümlülüğü altına girmektedirler.

3. İşbu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi, Anlaşmanın IV. maddesine uygun biçimde ve işbu madde hükümleri ve önsözde belirtilen güvenlik denetimi ilkesi uyarınca, nükleer maddenin barışçıl amaçlarla işlenmesi, kullanılması veya üretimine ait nükleer madde ve cihazın uluslararası

alışverişi dahil, Tarafların iktisadi ve teknolojik gelişmesini veya barışçıl nükleer çalışmalar alanında uluslararası işbirliğini engellemeyecek şekilde uygulanacaktır.

Anlaşma'nın III. maddesinin 3. Paragrafı, Anlaşma'nın III. maddesi tarafından NNWS'lere getirilen Ajans güvenlik denetimi sistemi altına girme yükümlülüğünün, devletlerin IV. madde kapsamında barışçıl amaçlarla nükleer enerji faaliyetleri yürütmelerini sekteye uğratmadan uygulanacağına ilişkindir.

4, Anlaşmaya Taraf nükleer silah sahibi olmayan devletler, tek başlarına veya diğer Devletlerle birlikte, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın Statüsüne uygun olarak, bu maddenin gereklerini yerine getirmek üzere, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile anlaşmalar akdedeceklerdir. Söz konusu anlaşmaların görüşülmesi, bu Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren ilk 180 gün içinde başlayacaktır. Onay veya katılma belgelerini 180 günlük süreden sonra vermiş olan Devletler için söz konusu anlaşmaların görüşülmeye başlanması, belgelerin sunulma tarihinden sonraya bırakılmayacaktır. Bu anlaşmalar, en geç, görüşülmelerinin başlama tarihini izleyen 18 ay içinde yürürlüğe girecektir.

Anlaşma'nın III. maddesinin 4. Paragrafı anlaşmaya taraf NNWS'lerin, Ajans güvenlik denetimi sistemine nasıl bir takvim çerçevesinde dahil olacaklarını açıklamaktadır.

3.4.2. Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımı

Madde - IV

1. Bu Anlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ve I ve II nci maddelere uygun olarak, Anlaşmaya Taraf olan bütün Devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilmesi ile ilgili vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şekilde yorumlanmayacaktır.¹⁹⁷

Anlaşma'nın IV. maddesinin 1. Paragrafı, III. maddenin ilk iki paragrafına atıfta bulunmakta ve "vazgeçilmez hak" olarak tanımladığı nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılması, üretilmesi ve kullanılması haklarını bu maddelere uygun olarak kullanılabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca Anlaşma'nın hiçbir hükmünün bu hakları olumsuz etkileyecek bir şekilde yorumlanmayacağını garanti altına almaktadır. Fakat

¹⁹⁷ Anlaşma'nın İngilizce metninde IV. maddenin 1. Paragrafı şu şekildedir: "Nothing in this Treaty shall be interpreted as affecting the inalienable right of all the Parties to the Treaty to develop research, production and use of nuclear energy for peaceful purposes without discrimination and in conformity with Articles I and II of this Treaty."

hüküm, bu hakların neler olduğu ve hangi faaliyetleri içerdiği konusunda açıklık getirmemektedir. Bu durum taraf devletlerce bu maddenin farklı yorumlanmasına yol açmıştır

2. Bu Anlaşmaya Taraf bütün Devletler, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasının, sağlayacak cihaz, madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin mümkün olan en geniş ölçüde alışverişini kolaylaştırmayı üstlenirler ve bu alışverişe katılma hakkına sahiptirler. Bunu gerçekleştirebilecek Anlaşmaya Taraf Devletler, dünyanın kalkınmakta olan bölgelerinin ihtiyaçlarını gereğince gözönünde tutarak, özellikle işbu Anlaşmaya Taraf nükleer silahlara sahip olmayan Devletlerin topraklarında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesine, tek başlarına veya diğer Devletlerle veya uluslararası örgütlerle birlikte, katkıda bulunmak üzere işbirliği de yapacaklardır.¹⁹⁸

Anlaşma'nın IV. maddesinin 2. Paragrafı tüm taraf devletleri, anlaşmaya taraf diğer tüm devletler ile, bir önceki maddede belirtilen “vazgeçilmez hak”ların kullanımını sağlamak üzere, nükleer ticareti “mümkün olan en geniş ölçüde kolaylaştırma” yükümlülüğü altına sokmaktadır. Paragrafta ayrıca tüm taraf devletlerin nükleer ticarete dahil olma hakları vurgulanmaktadır. Paragrafın ikinci bölümü, özellikle gelişmekte olan devletlerin barışçıl amaçlarla yürüttükleri/yürütecekleri nükleer faaliyetlere “bunu gerçekleştirebilecek devletlerin” katkıda bulunacaklarını belirtmektedir. Açıkça görüldüğü gibi, Anlaşma'nın IV. maddesi kapsamında oluşturulan ve açıklanan nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunu, yorumlamaya açık ifadeler içermektedir.

Yayılanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasındaki ilişki bağlamında değerlendirildiğinde, çalışmanın önceki bölümlerinde ortaya konan nükleer teknolojinin barışçıl kullanımı ve zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin yayılması Anlaşma açısından da önem arz etmektedir. Nükleer teknoloji ve yeterliliklerin dünyaya yayılmasının, nükleer silahların da yayılmasını sağlayacağına dair birçok görüş mevcuttur. 1957 yılında yayınlanan ABD Ulusal İstihbarat Tahmini Raporu on yıl içerisinde sivil nükleer enerji programlarını kullanarak on kadar ülkenin nükleer silah üretebileceğini

¹⁹⁸ Anlaşma'nın İngilizce metninde IV. maddenin 2. Paragrafı şu şekildedir: “All the Parties to the Treaty undertake to facilitate, and have the right to participate in, the fullest possible exchange of equipment, materials and scientific and technological information for the peaceful uses of nuclear energy. Parties to the Treaty in a position to do so shall also co-operate in contributing alone or together with other States or international organizations to the further development of the applications of nuclear energy for peaceful purposes, especially in the territories of non-nuclear-weapon States Party to the Treaty, with due consideration for the needs of the developing areas of the world.”

öne sürmekte idi.¹⁹⁹ Bu görüş ışığında hareket eden devletler Ajans'ın kurulmasını sağlamış ve NPT rejimini oluşturmuşlardır.

Anlaşma'nın hükümlerine uygun olarak nükleer materyallere sahip bir devletin, nükleer silah üretimi konusunda gerekli bilgi düzeyine sahip olduktan sonra, yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerini feshetmesi ve kısa bir süre içerisinde nükleer silaha sahip olması mümkündür. Bu devletler, NPT taraf olmaları sayesinde zenginleştirme ve yeniden işleme tesislerine yasal olarak sahip olabilir, nükleer yakıt döngüsü faaliyetleri yürütebilir ve (gizli bir biçimde) nükleer silah üretme kapasitesine ulaştıktan sonra ise-üç ay evvelden beyan ederek-NPT anlaşmasından çekilerek kendi nükleer silahını üretebilirler.²⁰⁰

Çalışmanın önceki bölümlerinde belirtildiği gibi normlar, prensipler ve prosedürler barındıran NPT rejimin ortaya çıkmasına sebep olan unsur, nükleer yakıt döngüsünün sahip olduğu bu gizli kapasitedir. Bu nedenle, barışçıl amaçlarla nükleer enerji kullanımı, Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerini içeren I. ve II. maddesine riayet etme şartına bağlanmıştır. Ayrıca Anlaşma'nın III. maddesi ile devletlerin UAEA güvenlik denetimi sistemi çatısı altında bu faaliyetleri yürütmeleri amaçlanmıştır.

Joseph Pilat'a göre NPT'nin temel amacı nükleer silah sahibi olmayan devletlerin bu silahları edinmesinin engellenmesidir. Anlaşma'nın ilk üç maddesi bu amacı açıkça ortaya koymaktadır.²⁰¹ IV. madde ile hayat bulan nükleer enerjinin barışçıl kullanımı hakkı ise III. maddede yer alan hükümler ile kontrol altına alınmak istenmiştir. Pilat'a göre NPT, ABD ve Sovyetler Birliği'nin ortak çıkarlarını yansıtmaktadır. Bu çıkarlar; iki devlet arasındaki ilişkileri dengede tutmak, Avrupa devletleri ve Japonya gibi gelişmiş endüstriyel devletlerin isteklerini gerçekleştirmek, gelecekte umut vaat eden nükleer teknolojiden ticari anlamda faydalanmak ve geliştirmekte olan devletlerin bilimsel ve teknolojik nükleer transfer

¹⁹⁹ United States Central Intelligence Agency, Office of the Director, "Nuclear Weapons Production...", p.1-3. Ayrıca bkz. Sharon Squassoni, *Nuclear Energy: Rebirth or Resuscitation?*, Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2009. 2008 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Güvenlik Birimince hazırlanan raporda da aynı görüş vurgulanarak, dünya çapında özellikle üçüncü dünya ülkeleri arasında nükleer güce olan ilginin artmasının nükleer yayılma riskini "kaçınılmaz" olarak artırdığı belirtilmektedir. Bkz. United International Security Advisory Board, "Report on Proliferation Implications of the Global Expansion of Civil Nuclear Power," State Department, April 2008, p. 1. <http://2001-2009.state.gov/documents/organization/105587.pdf> (18.02.2014) Ayrıca bkz. Economist Intelligence Unit, *The Future of Nuclear Energy: One Step Back, Two Steps Forward*, A Special Report of the Economist Intelligence Unit, 2011.

²⁰⁰ NPT'nin X. maddesi şu hükmü içermektedir: "Taraflardan herbiri, ulusal egemenliğini uygulaarak, Andlaşmanın konusuna giren olağanüstü olayların ülkesinin yüksek çıkarlarını tehlikeye düşürdüğüne karar verirse, Andlaşmadan çekilme hakkına sahip olacaktır."

²⁰¹ Joseph F. Pilat, Robert E. Pendley (eds.), *Beyond 1995: The...*, s.1.

etme umutlarını karşılamaktır. NPT'nin maddeleri tarafların hak ve yükümlülükleri arasında denge kurmayı gözeterek, bu amaçları öz bir biçimde kapsamaktadır.²⁰²

Pilat ayrıca NPT'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde devletlerin nükleer alana artan ilgisi nedeniyle ortaya çıkan küresel güvenlik endişelerine yönelik olarak ortaya konulan en cesur girişim olduğunu belirtmektedir. NPT'nin ana amacı nükleer silahların yayılmasının engellenmesi olmakla birlikte, müzakere tarihine tezat oluşturacak bir biçimde bugün devletlerin büyük çoğunluğu NPT'yi bir silahsızlanma çabası olarak değerlendirdiğini ve silahsızlanma yükümlülüklerinin yerine getirmediğinden şikayet ettiklerini dile getirmektedir.²⁰³ George W. Bush döneminde NPT delegasyonlarını başkanlığını yürütmüş tecrübeli diplomat Christopher Ford da bu görüşe destek vermiş ve Anlaşma'nın sadece "iyi niyetle müzakere etme" yükümlülüğü getirdiğini iddia etmiştir.²⁰⁴

Mohamed Shaker'a göre de NPT'nin varoluş amacı (*raison d'être*) nükleer silahların ve diğer patlayıcı araçların edinilmesinin ve transferinin engellenmesi idi. NPT'nin bu amacını yansıtan ilk iki maddesi ABD ve Sovyetler Birliği arasında geçen uzun müzakerelerin bir sonucudur.²⁰⁵ Bu görüşe destek veren ABD'li diplomat Thomas Graham Jr., ABD ve Sovyetler Birliğinin, NPT müzakerelerindeki asıl niyetinin Anlaşma'nın ilk üç maddesinin kabul edilmesini sağlamak ile sınırlı olduğunu belirtmektedir. İlk iki madde ile nükleer silahların yayılmasının önlenmesini sağlamaya, üçüncü madde ile ise güvenlik denetimi sistemi ile doğrulama (verification) faaliyeti yürütülmesine yöneliktir.²⁰⁶ Lewis Dunn'a göre ise, NPT'nin hayata geçmesi nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve silahsızlanma prensiplerinin, yayılmanın önlenmesi prensibi ile birlikte anlaşmaya dahil edilmesine bağlıydı. Aksi takdirde anlaşma hayata geçemezdi.²⁰⁷ 1975-2000 yılları arasında NPT Gözden Geçirme Konferanslarını inceleyen ABD'li hukukçu ve diplomat

²⁰² Joseph Pilat, "The Future of the NPT and the Nuclear Non Proliferation Regime", (içinde) Joseph Pilat, Nathan E. Busch (ed.), *Routledge Handbook of...*, s. 131-133

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Christopher A. Ford, "Debating Disarmament: Interpreting Article VI of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons." *The Nonproliferation Review* 14, no. 3, 2007, s. 401-428.

²⁰⁵ Mohamed I. Shaker, "The Non Proliferation Treaty Regime:...", s.9.

²⁰⁶ Thomas Graham Jr., "Interpreting the Nuclear Non-Proliferation Treaty", *The Nonproliferation Review*, 19, No.1, 2012, s.140. Diplomatik kariyeri boyunca altı adet ABD Başkanı ile çalışan ve nükleer silahlarla ilgili yürütülen pekçok uluslararası düzenleme müzakerelerinde ABD'yi temsil eden Graham, NPT'nin oluşturulma sürecinde de ABD heyeti içerisinde görev almış diplomatlardandır.

²⁰⁷ Lewis A. Dunn, "The NPT: Assessing the Past, Building the Future", *Nonproliferation Review*, Vol. 16, No. 2, July 2009, s. 158-160.

Carlton Stoiber da bu bağlamda, NPT'nin yaşamı boyunca IV. maddenin giderek artan bir ilgi gördüğünü belirtmektedir.²⁰⁸

Nükleer hukukçu Daniel Joyner'a göre ise NPT diplomatik tarihi bir bütün olarak ele alındığında ortaya çıkan manzara şudur: sıklıkla ifade edildiği üzere, anlaşma temelde nükleer silahların yayılmasını düzenlemeyi amaçlamamaktadır. Aslında anlaşma iki yönlü kullanıma uygun nükleer enerji teknolojisini ve onun kullanım alanlarını düzenlemektedir. Bütün olarak ele alındığında anlaşma kendiliğinden birbiri ile bağlantılı ve varsayımsal olarak eşit olan üç ilkesel sütun tarafından desteklenmektedir.²⁰⁹

NPT anlaşmasının IV. maddesi ile ilgili müzakerelerde nükleer silah sahibi olmayan devletlerin, anlaşma ile getirilmesi amaçlanan nükleer silahların yayılmasının önlenmesine yönelik kısıtlayıcı koşulların/kuralların kendi barışçıl nükleer faaliyetlerini sekteye uğratması ve engellemesi konusunda yaşadıkları korku çalışmanın önceki bölümlerde vurgulanmıştır. NPT'nin son taslağı oluşana kadar geçen süreçte uzun pazarlıklar sonucu IV maddenin birçok kez değiştirilmesi ve yayılmanın önlenmesi ve barışçıl nükleer enerji kullanım hakkı arasında adilane bir öncelik dengesinin kurulması çabaları bu iki sütun arasındaki bağlantıyı/ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

NPT'ye taraf olmayan ve nükleer silah sahibi olan bir devlet olan Pakistan'ın nükleer bombasının babası olarak anılan nükleer bilim adamı Munir Ahmad Khan'a göre, UAEA güvenlik denetimi altındaki nükleer güç reaktörleri ile nükleer silahların yayılmasının arasındaki bağlantı yok denecek kadar zayıftır. Fakat bazı gelişmiş devletler nükleer gücün reddedilmesi yolunu, yayılmanın önlenmesi rejimini teşvik etmek için bir enstrüman olarak kullanmışlardır. Khan'a göre NSG ve London Nükleer Tedarikçiler grubunun eylemleri bu enstrümanlardandır ve NPT'nin IV maddesinin ihlalidir.²¹⁰ Khan bu görüşünü dile getirdiğinde Pakistan Atom enerjisi Komisyonu başkanlığını yürütmektedir.

²⁰⁸ Carlton Stoiber, "The Evolution of...", s. 136

²⁰⁹ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s. 20.

²¹⁰ Munir Ahmad Khan, "Toward a Universal Framework of Nuclear Restarint", (içinde) Joseph F. Pilat and Robert E. Pendley (eds.), *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime*, Plenum Press, New York, 1990, s.86. Munir Ahmad Khan Pakistan'ın nükleer bombasının babası olarak anılmaktadır.

3.4.3. Nükleer Silahsızlanma

Madde - VI

*Anlaşmaya Taraf Devletlerin her biri, nükleer silah yarışının yakın bir tarihte durdurulması ve nükleer silahsızlanmaya ilişkin etkili önlemler ile sıkı ve etkili bir uluslararası denetim altında genel ve tam silahsızlanmaya ilişkin bir anlaşma akdi için görüşmeleri iyi niyetle yürütmeyi üstlenir.*²¹¹

NPT'nin en kısa maddelerinden biri olan ve İngilizce orijinalinde 48 kelimedenden oluşan VI. maddenin, NPT müzakere tarihi incelendiğinde karşılıklı yoğun görüşmeler yoluyla zaman içerisinde Anlaşma metnine eklenildiği görülmektedir.

Nükleer silahsızlanmaya ilişkin olarak net ifadelerle sahip olmayan bu kısa madde, ilerleyen yıllarda NPT gözden geçirme döngüsü müzakerelerinde ve Gözden Geçirme Konferanslarında en fazla tartışılan maddelerden biri haline gelecektir. 1994 yılında Uluslararası Adalet Divanı'na iletilen hukuki bir soruya ilişkin olarak Divan'ın verdiği cevap bu tartışmaları alevlendirmiştir.²¹² Bu madde üzerinde mutabakat sağlanamaması nedeniyle Gözden Geçirme Konferanslarından bazıları Nihai Belge üzerinde anlaşmaya varamamıştır. 1995 yılında NPT Gözden Geçirme Konferansı dokümanlarında yapısal değişikliğe gidilmesi ve prensipler ve hedeflere ilişkin karar belgesi yayınlanması bu madde üzerindeki yoğun tartışmaların bir sonucu olarak görülebilir.²¹³ Aynı şekilde 2000 yılındaki NPT Gözden Geçirme Konferansı'nda kendilerine Yeni Ajanda Koalisyon'u adını veren devletler tarafından kabul edilmesi için baskı yapılan 13 Pratik Adım (*13 practical steps*), NWS tarafından atılan silahsızlanma faaliyetlerinin takip edilmesi ve doğrulanmasının raporlanması amacını taşımaktadır. 2000 yılındaki Konferans'ta nükleer silahsızlanma alanında NNWS tarafından NWS'den alınan taahhütler, 2001 yılında

²¹¹ Anlaşma'nın İngilizce metninde VI. madde şu şekildedir: "Each of the Parties to the Treaty undertakes to pursue negotiations in good faith on effective measures relating to cessation of the nuclear arms race at an early date and to nuclear disarmament, and on a treaty on general and complete disarmament under strict and effective international control."

²¹² 1994 yılında BM Genel Kurulu tarafından bağlayıcı olmayan "danışma görüşü" sağlaması talebi ile Uluslararası Adalet Divanı'na iletilen "herhangi bir koşulda nükleer silah kullanma ya da kullanma tehdidine uluslararası hukukta izin verilmiş midir?" ("Is the threat or use of nuclear weapons in any circumstance permitted under international law?") sorusuna, 1996 yılında verdiği cevapta Divan, bu soruya ilişkin kesin bir görüş bildirmemiştir. Fakat Divan NPT'nin VI. Maddesine vurgu yaparak, nükleer silahsızlanma hedefine ulaşmak için devletlerin sadece iyi niyetle müzakereler sürdürme yükümlülüğünün ötesinde, bu hedefe ulaşma yükümlülüğü altında olduklarını belirtmiştir. Bkz. International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996. <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7497.pdf> (20.11.2015)

²¹³ Carlton Stoiber, "The Evolution of NPT Review Conference Final Documents, 1975-2000", Nonproliferation Review, Vol. 10, Fall/Winter 2003, s.141.

yaşanan 11 Eylül saldırıları ve ABD’de iktidara gelen Bush yönetiminin bu taahhütleri kabul etmemesi ile büyük yara almıştır. Bu tarihten itibaren gözden geçirme döngüsü içerisinde bu madde sürekli bir tartışma konusu olmuş fakat 2010 yılında taraf devletlerin silahsızlanma amacının gerçekleştirilebilmesi amacıyla 64 maddelik bir Eylem Planı kabul etmesi ile olumlu bir yola girilmiştir. Aynı tarihlerde uluslararası düzeyde nükleer silahsızlanma çağrıları arkasına giderek büyüyen “nükleer silahların insanı sonuçları” kavramını da alarak güçlenmiş ve NWS’ler üzerindeki silahsızlanma konusundaki baskılar artmıştır.

BÖLÜM IV

YAYILMANIN ÖNLENMESİ VE NÜKLEER ENERJİNİN BARIŞÇIL KULLANIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BAŞLANGIÇ YILLARI

Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı arasındaki ilişki NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde nasıl izlenebilir? Bu ilişkinin incelenebilmesi için Anlaşma'da yer alan yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerinin ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı haklarının uygulanışının gözden geçirilmesi göz önüne alınacaktır. NPT toplantılarında bu başlıkların; i) *I. ve II. madde kapsamında transfer etmeme ve edinmeme yükümlülüğü*, ii) *III. madde kapsamında güvenlik denetimleri* ve iii) *Anlaşma'nın nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesi*, çerçevesinde tartışıldığı görülmektedir. İlişkinin gözlemlendiği ve yoğun tartışmaların yaşandığı konu başlıklarının başında *güvenlik denetimi sistemi*, *ihracat kontrolleri* ve zaman zaman *nükleer yakıt döngüsünün çok taraflaştırılması önerileri* gelmektedir.

Daha önceki bölümlerde ele alındığı gibi, rejim teorisi rejim değişimine ilişkin açıklamalar getirmektedir. Çalışmanın kuramsal çerçevesinin çizildiği II. bölümünde rejim teorisi çerçevesinde “prosedürel” veya “prensipsel” değişimin kaynakları şu şekilde detaylandırılmıştır: i) iç kaynaklar: rejim üyesi devletlerin politikaları (uygulamaları/söylemleri), rejim üyesi devlet ve devlet toplulukların politikaları ve ii) dış kaynaklar: uluslararası nükleer gelişmeler, uluslararası seviyede devletlerin ilişkileri ve uluslararası sistemde güç dengesi.²¹⁴ Bu bağlamda, iki sütun arasındaki bağlantı incelenirken beş yılda bir yapılan Gözden Geçirme Konferansları öncesi ve sonrası dönemlerinde rejim açısından dönüm noktası özelliği taşıyan uluslararası nükleer gelişmeler ile birlikte rejim üyesi devletlerin birbiri ile olan ilişkileri ve politikaları göz önüne alınacaktır.

Bu noktada, resmi dökümanlara dökülmüş metinlerin uzunca tartışmalardan sonra oluşturulduğunu ve bazen dilin yumuşatıldığını ya da sertleştirildiğini de unutmamak gerekmektedir. Uzlaşmaya varılmış belgeler dışında tarafların Konferans'ta sundukları ve

²¹⁴ NPT konusunda yetkin isimlerden Büyükelçi Dhanapala kitabında bu konuya değinmekte ve Anlaşma rejiminin politik, ekonomik ve teknolojik gelişmelerden, ayrıca devletlerin tek taraflı ve çok taraflı eylemlerinden etkilendiğini belirtmektedir. Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s. 76.

kendi duruşlarını belirten dokümanların incelenmesi de bu noktada önemlidir. Bu bağlamda, toplantılarda dillendirilen karşıt görüşler, bu çalışmanın amaçları açısından bakıldığında ise ilişkiye dair açıklamalar, müzakereler ve tartışmalar önem arz etmektedir. Zira bu tartışmalar ve öneriler ilerideki yıllarda sonuç doğurabilmektedir. Nihai metinlerde uzlaşmaya varılabilmesinde en büyük etkenlerden biri ise, uluslararası nükleer politika alanında öne çıkan devletlerin tutumlarıdır. Anahtar öneme sahip bu devletlerin, nükleer politikaları ve olayları yorumlayışları NPT politikalarını etkilemektedir. Bu nedenle, NPT Gözden Geçirme Konferansları ve dokümanları incelenirken yalnızca meydana gelen olaylar değil, anahtar öneme sahip devletlerin bu olaylara nasıl tepki verdikleri de göz önüne alınmalıdır.

Her beş yılda bir yapılan Gözden Geçirme Konferansı gündeminin içeriğini oluşturan temel etken ise, geçmiş beş yılda yaşanan politik, teknolojik ve hukuki gelişmelerdir. Örneğin 1985 Gözden Geçirme Konferansı'nda ana gündem İsrail'in Irak nükleer tesislerini bombalaması olmuştur. Bu olay ile ilgili yapılan uzun tartışmalar sonucu, olay Nihai dokümanda ise bu durum "İsrail'in askeri saldırısının endişe ile karşılandığı" şeklinde vücut bulmuştur. Aynı şekilde 1990'lı yılların başında K.Kore ve Irak'ın nükleer faaliyetlerinin ortaya çıkmasından sonra, 1995 Gözden Geçirme Konferansı'nın ana tartışma konularından biri güvenlik denetimleri sistemlerinin NPT yükümlülüklerini doğrulama konusundaki zayıflığı ve güçlendirilmesi gerektiği olmuştur. 2000'li yıllarda İran'ın yürüttüğü nükleer faaliyetler de gözden geçirme döngüsünde şiddetli bir biçimde tartışılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde öncelikle çalışmanın ana kaynaklarına ev sahipliği yapan NPT gözden geçirme döngüsünün önemi üstünde durulacak, daha sonra 1970'li yıllar boyunca uluslararası düzeyde ve devletler düzeyinde meydana gelen gelişmeler özetlenerek, bu gelişmelerin bu döngüye ne şekilde yansıdığı değerlendirilecektir. Bu bağlamda, 1975 ve 1980 yıllarında gerçekleştirilen Gözden Geçirme Konferansları, konferans görüşmelerinde öne çıkan konular ve yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı arasındaki ilişki bağlamında incelenecektir.

4.1. GÖZDEN GEÇİRME SÜRECİNİN ÖNEMİ

Çalışmanın önceki bölümlerinde üzerinde durulduğu gibi, NPT'nin uygulanışının gözden geçirilebilmesi için bir “gözden geçirme döngüsü” oluşturulmuştur. Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 9 adet Gözden Geçirme Konferansı (*RevCon*) gerçekleşmiştir. Bu Konferanslardan bazıları mutabakat ile nihai belge üretirken, bazıları bu konuda başarısız olmuştur. NPT gözden geçirme döngüsünün asıl işlevi Anlaşma'nın VIII(3). maddesinde, “önsözdeki amaçların ve Anlaşma hükümlerinin uygulama durumunu saptamak amacıyla Anlaşmanın işleyişini gözden geçirmek” olarak belirtilmektedir. NPT üzerine kapsamlı çalışmaları bulunan büyükelçi Dhanapala bu konferansların ayrıca Anlaşma'nın maddelerinin uygulanışına ilişkin konularda ilerleme kat edilip edilmediğini değerlendirmek ve Anlaşma'nın etkin bir şekilde uygulanabilmesinin teşvik edilmesini sağlamak gibi işlevleri olduğunu savunmaktadır.²¹⁵ Zira Gözden Geçirme Konferansları ve Hazırlık Komitesi Toplantıları (*PrepCom*) sayesinde taraflar hem Anlaşma'nın uygulanışını gözden geçirmekte hem de ortak bir platformda Anlaşma'nın eksikliklerini vb. tartışabilmektedirler.²¹⁶ Bu bağlamda gözden geçirme sürecinin Anlaşma'nın “sağlığı” hakkında da ipuçları verdiğini söylemek mümkündür.²¹⁷ Herald Müller de Gözden Geçirme Konferanslarını rejimin istikrarını ölçen “sismograf”lara benzetmektedir. Bu istikrar rejim üyeler arasındaki oйдаşma ve çatışmalardan doğrudan etkilemektedir.²¹⁸

Çalışmanın bir sonraki bölümünde toplantı dökümanlarında iki sütun arasındaki ilişki incelenecektir. Zira bu toplantılarda dile getirilen görüşler, NPT rejimi için oldukça önemlidir. Gözden Geçirme Toplantıları Nihai Belgelerinin tüm üye devletler üzerinde bağlayıcı gücü olduğu dile getirilmektedir. Farklı bir görüşe göre ise, bu belgeler bağlayıcı değildir ve yalnızca tarafların anlaşma yorumlarını, beklentilerini ifade eden politika

²¹⁵ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and the NPT: An Insider's Account*, United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR), Geneva, Switzerland, 2005, s.110. Dhandapala ilk elden NPT'ye ilişkin tecrübe ve değerlendirmelerini yansıttığı eserinde, Anlaşma'nın kurumsal altyapı açısından zayıf bir görünüm sergilediğini belirtmektedir. Dhandapala'ya göre NPT Gözden Geçirme Konferansları arasında taraflara destek olacak sürekli bir sekretarya bulunmadığı için, bu toplantılar sonucu ortaya çıkan sonuçlar toplu bir şekilde ortak bir hafızaya değil, taraf devletlerin temsilcilerinin bilgisayarlarına, BMnin ilgili birimlerinin dosyalarına ve bu toplantılara katılmış sivil toplum örgütlerinin veri tabanlarına kaydedilmektedir. Ayrıca NPT nin anlaşmaya ilişkin gelişmeleri takip eden bir Yönetici Meclisi de bulunmamaktadır.

²¹⁶ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.61.

²¹⁷ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.62.

²¹⁸ Harald Müller, “The NPT Review...”, s.17.

dokümanlarıdır.²¹⁹ Hukuki olarak hangi görüş öne çıkarsa çıksın NPT Gözden Geçirme Konferansı dokümanlarının devletlerce ortaya konan ve NPT'nin uygulanışı hakkında ve Anlaşma'nın geleceğine yönelik beklentilerini dile getiren resmi dokümanlar olarak kabul edilebilir.

NPT'nin yaşamı boyunca Gözden Geçirme Konferansı görüşmeleri belgelerinde çalışma konusu olan bağlantıyı izlemek çalışma açısından sadece tarihsel bir bakış açısı sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda ilerdeki yıllarda ortaya çıkabilecek tartışmalar ve bağlantının geleceği hakkında öngöründe bulunulmasına imkan tanıyacaktır.

4.2. 1970LERDE NPT REJİMİ, GÖZDEN GEÇİRME KONFERANSLARI VE İKİ SÜTUN ARASINDAKİ İLİŞKİ

4.2.1. Dönem Gelişmeleri

Bu bölümde NPT'nin yürürlüğe girdiği 1970 yılından itibaren, 1980 Gözden Geçirme Konferansı'nın gerçekleştirildiği 1980 yılına kadar geçen on yıllık sürede yaşanan belli başlı uluslararası nükleer gelişmeler incelenecektir. Bu gelişmelerin başında, 1974 yılında Hindistan tarafından gerçekleştirilen “Gülümseyen Buda” nükleer testi, nükleer teknolojiye ilişkin madde, cihaz ve teknolojilerin ihracatına ilişkin olarak oluşturulan ihracat kontrol mekanizmaları ve UAEA güvenlik denetimi sisteminin güncellenmesi gelmektedir.

4.2.1.2. Hindistan'ın “Gülümseyen Buda” Testi ve Diğer Nükleer Gelişmeler

Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi için ağır adımlarla oluşturulan rejim ilk büyük şoku Hindistan'ın 18 Mayıs 1974 tarihinde Rajastan çölünde gerçekleştirdiği nükleer test ile yaşamıştır. Teste Hindistan tarafından verilen isim “Gülümseyen Buda” (Smiling Budha)dır. Hindistan testin “barışçıl” olduğunu ve askeri nükleer program yürütmek gibi bir niyeti olmadığını vurgulamıştır. Testte kullanılan plütonyum Kanada'da barışçıl amaçlarla kullanılan bir reaktör tarafından üretilmiş ve 1950'li yılların sonunda Barış için Atom Konuşması sonrasında, sadece “barışçıl amaçlarla” kullanılmak üzere

²¹⁹ Bu görüş 2003 PrepComda ABD temsilcisi tarafından dile getirilmiş ve ülkesinin 2000 Rev Con nihai belgesini bağlayıcı bir doküman olarak görmediğini belirtmiştir. Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Carlton Stoiber, “The Evolution of...”, s. 127.

Hindistan tarafından temin edilmiş idi.²²⁰ Yakıt ise Hindistan'a aitti ve Hindistan NPT'ye taraf olmadığı için UAEA güvenlik denetimlerine de tabii değildi. Bu durum, NPT dışındaki nükleer silah sahibi olmayan devletlerin silah edinmelerini önlemek için, hali hazırda NPT'ye taraf devletlere uygulanan nükleer ihracatın kontrollerinin tüm devletlere uygulanması konusunda tartışmalara yol açmıştır.

Hindistan'ın gerçekleştirdiği bu nükleer test, NPT'nin evrensel hale gelmesinin önemini ve aynı zamanda gelişmekte olan devletlerin nükleer eşiğe (*nuclear threshold*) yaklaşmakta olduklarının bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.²²¹ ABD açısından ise, bu test nükleer tedarikçi müttefik devletler grubuyla, hassas nükleer teknoloji paylaşımının kurallarının belirlenmesinin zamanının geldiğini anlamını taşımakta idi. Zira ABD'nin hassas nükleer teknoloji alanındaki tekeli sona ermekteydi. Özellikle NPT'ye taraf olmayan Fransa ile nükleer tedarik alanında işbirliğini sağlamak önem arz etmekteydi. Bu durum, Gülümseyen Buda testini izleyen günlerde Londra'da yedi nükleer tedarikçi devletin kapalı kapılar ardında görüşmeler yapmaya başlamasına yol açmıştır.

Belirtildiği gibi NWS'lerin nükleer faaliyetlerin barışçıl amaçlardan saptırılması korkusuna yönelik eyleme geçmesi ancak Hindistan nükleer testinden sonra gerçekleşmiştir. Aslında bu test NPT için bir başarısızlık değildi. Zira Hindistan NPT üyesi bile değildi ve UAEA güvenlik denetimlerine tabii değildi. Fakat bu test, NPT rejiminin eksiklerine işaret etmekte idi. Sadece NWS'lerin korkularını güçlendirip tetiklememiş, aynı zamanda acil bir şekilde güvenlik denetimi faaliyetlerinin yaygınlaştırılması için bir atmosfer hazırlamış idi. Schmeiman bu dönemi, Avrupa'nın Federal Almanya Cumhuriyeti ve Brezilya ile olan nükleer işbirliği anlaşmalarını ve istikrarsız bazı bölgeler ile askıda bekleyen anlaşmalarını da göz önüne alarak, "barış için atom" (*atoms for peace*) döneminin sonu olarak değerlendirmektedir.²²² Sovyet diplomat Timbarbaev ise, 1975 yılında Sovyetler Birliği ve Birleşik Krallık tarafından sunulan nükleer tedarik ile ilgili tüm transferlerde ön koşul olarak kapsamlı güvenlik denetim sisteminin kabul edilmesine ilişkin önerilerin başarısızla sonuçlanmış olmasına dikkat çekmektedir.²²³

²²⁰ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 22

²²¹ Ibid.

²²² Lawrence Scheinman, *The Non-Proliferation Role of the International Atomic Energy Agency: A Critical Assessment*, Washington, D.C., Resources for the Future, 1985. Lawrence Scheinman daha sonra ABDde Assistant Director of the US Arms Control and Disarmament Agency pozisyonunda görev almıştır.

²²³ Roland Timberbaev, *The Nuclear Suppliers Group: Why and How It Was Created (1974-1978)*. Moscow: PIR

Bu gelişmeler ışığında 1977 yılında ABD Başkanı Carter “Uluslararası Yakıt Döngüsü Değerlendirmesi” (*International Fuel Cycle Evaluation-INFCE*) ismini taşıyan ve nükleer silahların yayılması tehlikesini araştırmakla yükümlü kılınan bir oluşum kurmuştur. 1978 yılında ise, ABD Kongresi’nde ABD’nin diğer devletlere sağlayacağı nükleer tedarik şartlarını sıkılaştıran “Nükleer Yayılmanın Önlenmesine İlişkin Kanun” (*Nuclear Non Proliferation Act-NNPA*) kabul edilmiştir. Bahsi geçen girişimlerin nükleer tedarik koşullarını sıkılaştırılmasına yönelik olduğu açıktır. Nükleer tedarik ile ilgili düzenlemeler bağlamında 1970’li yıllarda yaşanan diğer önemli gelişmeler ise Zangger Komitesi ve Nükleer Tedarikçiler Grubu adını taşıyan ihracat kontrol sistemlerinin oluşturulmasıdır.²²⁴

4.2.1.3. İhracat Kontrolleri: Zangger Komitesi ve Nükleer Tedarikçiler Grubu

4.2.1.3.1. Zangger Komitesi

NPT anlaşmasının III. (2) maddesi nükleer ihracat kontrolleri ile ilgili olarak uluslararası hukuki bir zemin oluşturmuştur. Bu maddeye göre taraf devletler “kaynak veya fizyona uğrayabilen özel madde” veya “fizyona uğrayabilen özel maddenin işlenmesi, kullanılması veya üretimi için özel olarak tasarlanmış veya hazırlanmış cihaz, veya maddeyi” bu tarz madde Anlaşma’nın III. (1) maddesinde bahsedilen UAEA’nın güvenlik denetimine bağlı kılınmadıkça, barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere nükleer silaha sahip olmayan herhangi bir devlete sağlamama yükümlülüğü altına girmiştir. Bu hüküm ile tedarikçi devletlere belirli madde ve cihazların ihracatı öncesi, ithalatçı konumunda olan taraf devletlerin Ajans’ın güvenlik denetimi sisteminin bir parçası olduğunu teyit etme zorunluluğu getirildiğini söylemek mümkündür. Fakat bu hüküm çerçevesinde devletlerin hangi madde, materyal ve cihazları ihraç edebileceklerine ilişkin anlaşma hükümlerinde bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle ihracatçı devletlerin ulusal ihracat kontrollerinde

Center,2000.http://kms1.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/54944/ipublicationdocument_singledocument/fd cfddb4-b626-4824-ba71-0c19d2442f79/en/nuclear+suppliers+group.pdf (08.05.2015)

²²⁴ 1970’li yıllarda iki süper güç arasında oluşan yumuşama döneminin de etkisi ile, nükleer silahların kontrolü alanında olumlu gelişmeler de yaşanmakta idi. 1972 yılında iki süper güç arasında belirli tip stratejik silahların sayıca kısıtlanmasını öngören SALT I anlaşması imzalanmış, bu gelişmeyi 1972 yılında balistik savunma füzelerini sınırlayan Anti-Balistik Füze Anlaşması (Anti Ballistic Missile Treaty-ABM Treaty) anlaşmasının imzalanması izlemiştir. 1974 yılında nükleer test patlamalarının ortaya çıkarabileceği nükleer enerji miktarını sınırlayan Eşik Nükleer Test Anlaşması (Threshold Test-Ban Treaty) ve 1976 yılında ise yeralında nükleer testleri yasaklayan Barışçıl Nükleer Patlamalar Anlaşması (Peaceful Nuclear Explosions Treaty) üzerinde mutabakata varılmıştır. 1979 yılında ise ABD ve Sovyetler Birliği arasında SALT-2 anlaşması imzalanmıştır. 1978 ve 1980 yılları arasında ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere öncülüğünde CTBT’nin müzakereye açılma çabaları ise sonuçsuz kalmıştır.

uygulayacağı şartlar ve hangi maddelerin kontrol altında olacağı konusunda belirsizliğinin giderilmesi ve tüm taraflar tarafından aynı şekilde anlaşılması, NPT anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonraki dönemde önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir.²²⁵ Bu ihtiyacın giderilmesi amacıyla Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra, 1971 yılında devletler bahsi geçen kontrol şartlarını görüşmek üzere Viyana'da bir araya gelmişler ve on beş devletin katıldığı bu toplantıya başkanlık eden Profesör Claude Zangger'in adıyla anılmaya başlanan bir komite oluşturmuşlardır.²²⁶

1971-1974 yılları arasında defalarca toplanan Zangger Komitesi, NPT'nin III. maddesi'nin 2 (b) Paragrafı'nda zikredilen “bölünebilir özel maddenin üretimine, işlenmesine veya kullanımına yönelik olarak, özellikle tasarlanmış veya imal edilmiş teçhizat ve malzeme” cümlesiyle neyin kastedildiğinin açıklığa kavuşturulması konusuna odaklanmıştı. Komite çalışmaları neticesinde 3 Eylül 1974 tarihinde UAEA belgesi olarak INFCIRC/209 nolu bir memorandum açıklamıştır. İki memorandumdan oluşan bu belge “tetikleyici liste” (*trigger list*) olarak adlandırılmakta ve hangi maddelerin ya da cihazların ihracatının UAEA'nın güvenlik denetimlerini başlatacağını/tetikleyeceğini belirtmektedir. İlk memorandum, kaynak ve fizyona uğrayabilen özel maddeler ile ilgili iken, ikinci memorandum fizyona uğrayabilen özel maddenin işlenmesi, kullanılması veya üretimi için özel olarak tasarlanmış veya hazırlanmış cihaz, veya maddeler ile ilgilidir.

Bu çerçevede NPT'ye taraf olmayan NNWS'lere nükleer tedarikçi devletlerin yapacağı ihracatlarda üç koşul getirmekte idi;

- i) Alıcı devletten ithal edilen maddelerin nükleer bir patlamada kullanılmayacağı garantisinin alınması
- ii) Bu maddelerin UAEA güvenlik denetimlerine tabi olması
- iii) Alıcı devletin ilk iki kurala uyulacağından emin olmadan tetikleyici listedeki maddeleri tekrar ihraç etmemesi

Bu tarihten itibaren INFCIRC/209 nolu tetikleyici listesi nükleer alanda yaşanan teknolojik gelişmeler ile birlikte güncellenmeye başlanmıştır. Zangger Komitesi nükleer

²²⁵ Detaylı bilgi için bkz. Daniel H. Joyner, “The Nuclear Suppliers Group: History and Functioning”, Vol.11, No.2, *International Trade Law & Regulation*, 2005, s. 33–42. Nükleer Tedarikçiler Grubu resmi web sitesi için bkz. <http://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/> (15.02.2014)

²²⁶ “Zangger Committee”, Nuclear Threat Initiative, <http://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/zangger-committee-zac/> (15.02.2014)

ihracatçı devletlerin nükleer ihracatlarına dair hataya geçirilen ilk düzenleme olması açısından önem arz etmektedir.

4.2.1.3.2. Nükleer Tedarikçiler Grubu

Nükleer silah sahibi olmayan devletlerin bu yıllarda artan nükleer yakıt çevirimi faaliyetleri ve 1974 yılında Hindistan'ın gerçekleştirdiği nükleer test ve özellikle Hindistan'ın kullandığı nükleer madde ve teknolojinin Kanada menşeli bir araştırma reaktörü tarafından kullanılıyor olması, nükleer madde ve teknolojilerin ihracatı konusunu tekrar gündeme getirmiştir. NPT'ye taraf olmayan bir devletle yapılan nükleer ticaret sonucu bu testin gerçekleştirildiğine ilişkin tartışmalar, nükleer tedarikçi devletlerin NPT üyesi olsun ya da olmasın, tüm devletlere yaptıkları ihracatlarda Ajans'ın güvenlik denetimlerinin kabulünü şart olarak getirmeleri gerektiği konusunda yoğunlaşmıştır. Sadece NPT üyesi ihracatçı devletlerden oluşan Zangger Komitesi tetikleyici listesini güncelleme çalışmalarına başlarken, diğer yandan üyelik için NPT üyeliğinin şart olmadığı NSG oluşturulma çabaları başlamıştır.

1975 yılından itibaren Londra'da birçok kez bir araya gelen ve Zangger Komitesinin listesini genişletme amacı güden nükleer tedarikçi devletler "Londra Grubu" veya literatürde kullanılan adı ile Nükleer Tedarikçiler Grubu olarak adlandırılmaktadır. ABD tarafından kurulması önerilen Nükleer Tedarikçiler Grubu'nun amacı, ülkeler arasındaki nükleer işbirliğinin nükleer tedarikçilerin yönergeleri uygulamaları sayesinde nükleer silahların yayılmasına yol açmayacak bir şekilde yapılmasını sağlamaktır. İhracat kontrollerine ilişkin hali hazırda Zangger Komitesi mevcut iken, Londra Grubu adı altında yeni bir nükleer ihracat kontrolü oluşumuna neden ihtiyaç duyulduğu sorusuna ilişkin cevap, Hindistan nükleer testinin Zangger Komitesinin varlığına rağmen gerçekleştirilmiş olmasında bulunabilir. Komitenin bu testi engellemekteki yetersizliği, tedarikçi devletleri yeni bir oluşuma yönlendirmiştir. Nükleer Tedarikçiler Grubunu Zangger Komitesinden ayıran en önemli özelliği, ilkinin sadece NPT'ye taraf devletleri kapsarken, ikincisinin NPT'ye taraf olmayan devletleri bilinçli bir şekilde bu oluşuma dahil etme amacı gütmesidir. Bu dönemde, önemli bir nükleer tedarikçi olan fakat henüz NPT ve dolayısıyla

Zangger Komitesine üye olmayan Fransa'nın bu oluşuma dahil edilmesi yayılmanın önlenmesi amacı açısından büyük önem arz etmektedir.²²⁷

NPT ile direkt bir bağlantısı olmamasına rağmen, Londra grubunun NPT'nin III. maddesinin 2. Paragrafında yer alan hükümleri detaylandırdığını ve “nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımı için teçhizat, madde ve bilginin mümkün olan en geniş ölçüde alışverişini” öngören IV. maddesini yeniden yorumladığını söylemek mümkündür.²²⁸ Diğer yandan, IV. maddenin tedarikçi devletler tarafından yeniden yorumlanma çabaları, NNWS'lerin tepkisine yol açmıştır. Shaker'a göre birçok devlet, Londra Grubu'nun rehber listesini (*guidelines*) “nükleer işbirliğini kısıtlayan” ve “adil olmayan” bir oluşum olarak görmekteydi.²²⁹ Bu memnuniyetsizlik, gelecek yıllarda gerçekleşecek Gözden Geçirme Konferansı'ndaki açıklamalarına yansiyacaktır.

Tedarikçi devletlere göre, zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojisinin ihracatında kısıtlamalar gerekmekte idi. Diğer bir deyişle tedarikçi devletin tedarik edeceği tüm madde ve materyalin UAEA'nın kontrolü altında olmaya devam etmesi amaçlanmakta idi Fakat ithalatçı devlet tarafından kapsamlı güvenlik denetimlerinin uygulanmasının nükleer tedarik için bir koşul olup olmaması gerekliliği konusunda grup üyelerini mutabakata varamıyorlardı. Avustralya, Kanada ve ABD bu gerekliliği savunurken, Fransa, Alman Federal Cumhuriyeti, Belçika ve İsviçre bu fikre karşı çıkmakta idiler. Karşı çıkan devletlere göre, bu zorlama kapsamlı güvenlik denetimlerine karşı çıkan potansiyel ithalatçı devletleri bağımsız hareket etmeye yönlendirebilir ve bu devletleri rejimin içine çekme konusunda işe yarayabilecek nükleer işbirliği kozu kaybedilmiş olurdu. Sonuç olarak oluşturulan NSG rehber listesinde bu konuya değinilmemiştir.²³⁰

Mark Hibbs NSG'nin NPT'nin tek başına nükleer silah sahibi olmak isteyen devletleri caydıramayacağına inanan devletler tarafından kurulduğunu iddia etmektedir.²³¹ 1978 yılının Şubat ayında, uzun müzakereler neticesinde anlaşmaya taraf NNWS'lere yapılacak nükleer ihracat ile ilgili Nükleer Tedarikçiler Grubu üyesi on beş devlet INFCIRC/254 nolu UAEA belgesini açıklamıştır. Genel anlamda Zangger Komitesi memorandumunun içeriğini yansıtmasına rağmen, NSG yönergesi nükleer tesis ve

²²⁷ Tadeusz Strulak, “The Nuclear Suppliers Group”, *The Non-proliferation Review*, 1, No.1, Fall 1993, s. 2-10.

²²⁸ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s.22.

²²⁹ Mohamed I. Shaker, “The Non Proliferation Treaty Regime:...”, s.11.

²³⁰ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s.23.

²³¹ Hibbs Mark, “The Future of the Nuclear Suppliers Group”, Carnegie Endowment for International Peace, 2011.

teknoloji transferini daha da kısıtlayan kurallar getirmektedir. NSG üyesi devletler, ihrac edecekleri madde ve teknolojiler ile ilgili kararlarını vermeden ve lisanslama işlemini gerçekleştirmeden önce, ithalatçı devletten bu maddelerin barışçıl olmayan amaçlarla kullanılmayacağına dair resmi devlet garantisi talep etmekteydiler. Yönerge ayrıca, ihrac edilen madde ve teknolojilerin ithalatçı devlet tarafından yeniden ihrac ya da transfer edilmesine karşı önlem alınmasını öngörmekteydi.

NSG Yönergesinin Zangger Komitesi yönergesinden kapsadığı madde ve ekipman açısından çok az fark gösterdiğini söylemek mümkündür. Zangger Komitesi Anlaşma'nın III. (2) maddesinde açıklanan maddelere açıklık getirip bu maddeleri listelemekle kısıtlı iken, NSG yönergesi bu maddeler dışında ayrıca bu adı geçen maddelerin geliştirilmesi, üretimi, kullanımı için gerekli olacak madde ve ekipmanları da kapsamaktadır. NSG yönergesi ayrıca "çift kullanımlı" maddelerin kontrolüne ağırlık vermektedir. Çift kullanımlı maddelerin ihracatının kontrolü ilerleyen yıllarda ihracatçı devletler ve NNWS'ler arasında yoğun tartışmalara yol açacaktır. Diğer yandan, NSG yönergesinin güvenlik denetimi sistemini genişlettiğini ve yeniden bir çerçeveye oturttuğunu söylemek mümkündür. Bu yönerge NPT III. (2) maddesinin nükleer madde transferine dair kurallarına değişiklik getirmektedir. Bu nedenle, birçok NNWS tarafından NSG, kapalı kapılar ardında bu devletlerin IV. maddeden doğan haklarını kısıtlayıcı kararlar alan bir oluşum olmakla itham edilmiştir. Bu yönergenin açıklanmasını takip eden yıllarda yapılan NPT RevCon toplantılarında NSG'nin varlığı IV. madde hakları çerçevesinde önemli bir yer tutmuştur. Belirli nükleer teknoloji transferlerine yönelik NPT'nin öngördüğü güvenlik denetimlerinin ötesinde, tek taraflı ve zaman zaman geriye dönük kontroller olarak adlandırılan NSG kararları tartışma konusu olmuştur.

NSG toplantısı sonrasında ABD tarafından baskı altında tutulan Fransa, Güney Kore ve Pakistan'a yapacağı ihracatları durduracağını ve bir sonraki bildirim kadar zenginleştirme ve yeniden işleme ihracatlarını durdurduğunu açıklamıştır.²³² ABD ise London İhracatçılar Grubunun çalışmalarının yeterli bulmamaktaydı. Bu nedenle, tek taraflı bazı girişimler yürütme kararı almıştı. 1976 yılında ABD Başkanı Ford, ABD'nin bundan sonra NNWS'lere yapacağı ihracatlarda kapsamlı güvenlik denetimlerini bir ön koşul olarak talep edeceğini açıkladı.²³³ 1976 yılının Kasım ayında iktidara gelen Carter²³⁴

²³² Ibid., s. 23.

²³³ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s 24-25

²³⁴ Başkan Carter nükleer mühendistir.

yönetimi ise bir adım ileri giderek sivil nükleer sanayinde silah üretme kapasitesine sahip maddelerin kullanılmasını yasaklama fikrini öne sürdü. Başkan Carter kapsamlı güvenlik denetimleri koşuluna dayanan ihracat politikasını evrenselleştirmek için girişimlerde bulunmuştur. Fakat NSG rehber listesini zaten isteksizce değiştirmiş olan nükleer tedarikçi devletler bu öneriye sıcak bakmamışlardır.

Bunun üzerine Carter çift yönlü bir politika (*dual track policy*) izleme kararı almıştır. Bir yandan nükleer ihracatlarla alakalı ABD yasaları sıkılaştırılırken, diğer yandan özellikle gelişmekte olan ABD müttefiki devletleri yatıştırmak için nükleer yayılmanın teknik yanları ile ilgili bir diyalogun tarafı haline getirmek istemiştir.²³⁵ Bu diyalogun oluşturulması için kurulan “Uluslararası Nükleer Döngü Değerlendirmesi” (*International Fuel Cycle Evaluation-INFCE*) 1977 ve 1980 yılları arasında çalışmış ve bu konu ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Rapor Carter’in felsefesini doğrulayamamış ve yayılmaya mukavemet göstermesi (*proliferation resistance*) açısından herhangi bir nükleer yakıt döngüsünün diğerlerine göre üstün sayılamayacağı sonucuna varmıştır. Bu durum, diyalogun üyelerinden Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve Sovyetler ve İsviçreli katılımcıları memnun etmiştir.²³⁶

Çift yönlü politikanın ikinci ayağını hayata geçirebilmek amacıyla, 1978 yılında ise ABD Kongresi halen yürürlükte olan ve ABD’nin nükleer politikasına yön veren Nükleer Yayılmanın Önlenmesi Yasasını (*Nuclear Non Proliferation Act -NNPA*) kabul etmiştir. Bu yasa ABD’nin taraf olduğu mevcut tüm nükleer işbirliği anlaşmalarında konu olan ABD kaynaklı yakıtın yeniden işlenmesi ve yeniden ihraç edilmesine ilişkin hükümleri kısıtlayacak şekilde yeniden müzakere edilmesini öngörmektedir.²³⁷ Böylece, ithalatçı devletin bu yakıtı yeniden işleme ya da ihraç etmesi ABD iznine bağlanabilecektir. Oyunun kurallarının ABD tarafından tek tarafı olarak değiştirilmesi, bazı tarafların itirazlarına ve kırgınlıklarına yol açmıştır. Bu tepkinin başlıca nedeni, ABD’nin Uluslararası Nükleer Döngü Değerlendirmesi kapsamında bu devletlerle işbirliği içerisinde olarak algılanmasıdır. Sonuç olarak, Carter yönetiminin yakıt döngüsü yayılma riski konusunu ön plana çıkarmayı başarmışsa da, bu yönde izlediği politika gelişmekte olan ve

²³⁵ Michael J. Brenner, *Nuclear Power and Nonproliferation: The Remaking of US Policy*, Cambridge University Press, 1981.

²³⁶ Harald Müller, David Fischer, and Wolfgang Köttler, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 25

²³⁷ *Ibid.*, s. 25

gelişmiş devletlerin, ABD'nin yayılmanın önlenmesi almak istediği tedbirlere olan tepkinin pekişmesine neden olmuştur.²³⁸

ABD'nin nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik olarak nükleer işbirliği anlaşmalarında yer almasını şart olarak koşmayı planladığı “altın standart” (*gold standart*) olarak adlandırılan ve diplomatik stratejiler sonucu nükleer işbirliği anlaşmaları imzalayacağı devletlere zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerini sağlamama politikası olarak açıklanabilecek politika Başkan Carter döneminde izlenmeye çalışılmışsa da başta Japonya olmak üzere birçok ABD müttefiki devletin tepkisi ile karşılaşmıştır. İlerleyen dönemlerde yeniden gündeme gelecek olan bu strateji Başkan Carter döneminde rafa kaldırılmıştır.

Nükleer Tedarikçiler Grubu açıkladığı bu yönergelerin ardından on üç yıl boyunca bir daha toplanmamış, 1990-91 Körfez Savaşı neticesinde Irak'ın yürütmekte olduğu gizli nükleer/KİS programının açığa çıkması ile birlikte tekrar toplanarak yönergelerini yenileme yoluna gitmiştir.

4.2.1.4. UAEA Kapsamlı Güvenlik Denetimlerinin Güncellenmesi

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi, NPT'nin III. (4) maddesi Anlaşma'ya taraf nükleer silah sahibi olmayan devletlerin, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın Statüsüne uygun olarak, nükleer enerjinin barışçıl amaçla kullanılmasını, nükleer silahlara veya diğer patlayıcı nükleer araçlara dönüştürülmesini önlemek amacıyla, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile güvenlik denetimi anlaşmaları imzalamalarını şart koşturmaktadır. NPT nükleer madde olmadan devletlerin nükleer silah üreteceğini öngörmektedir. Bu bağlamda, tüm nükleer maddelerin (ithal edilmiş olsun ya da devlet tarafından üretilmiş olsun) nerde bulunduğu bakılmaksızın güvenlik denetimlerine tabii olur ise, silahların yayılmasını önlenilebileceği öngörülmektedir. Bu nedenle, Anlaşma'nın III. (1) maddesi kapsamında NPT'nin yürürlüğe girmesinden iki yıl sonra, 1972 yılında, “NPT'ye İlişkin Olarak Ajans ve Devletlerin İmzalaması Gereken Güvenlik Denetimi Anlaşmalarının Yapısı ve İçeriği” (*The Structure and Content of Agreements Between the Agency and States Required in Connection With the Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons*) başlığını taşıyan INFCIRC/153 nolu, Ajans'ın kapsamlı güvenlik denetimleri sistemi tanımlayan

²³⁸ Ibid., s. 26

belge açıklanmıştır. Bu belge Ajans'ın NPT öncesi dönemde oluşturduğu INFCIRC/66 güvenlik denetimleri sistemini güncellemektedir.

Güncellenen güvenlik denetimi sistemi uyarınca devletler, “bütün barışçıl nükleer faaliyetlerinde kullanılan kaynak veya özel bölünebilir maddelerin” envanterini²³⁹ ve bu maddelerin muhafaza edildiği tesislerin proje planlarını Ajans'a bildirme ve Ajans denetçilerinin bu tesislere serbest erişimini sağlama yükümlülüğü altına girmektedirler. Ajans ise, bu bildirimlerin doğruluğunu saptamak için rutin kontroller yapmak ile görevliydi. Ajans ayrıca bu tesislerin içinden ve etrafından örnek alabilecekti. Ayrıca Ajans, bu denetimler esnasında devletlerin barışçıl nükleer programları için teknolojik gelişimlerine zarar vermeme yükümlülüğü altında idi. Denetçiler güvenlik denetimi altındaki tesislerin her noktasına erişim hakkına sahip olmayıp, yalnızca Ajans ve devlet tarafından ortak kararla belirlenmiş stratejik noktalara erişme hakkına sahip idiler. UAEA Statüsünde Ajans'ın denetleme yetkilerine ilişkin ifadeler şu şekildedir:

71. madde: a) Bu anlaşma uyarınca güvenlik denetimine tabi nükleer madde ile ilgili ilk raporun içerdiği bilgilerin doğrulanması; b) İlk raporun tarihinden itibaren ortaya çıkan durumlardaki değişikliklerin tanımlanmasını ve doğrulanması için bu amaca yönelik denetimler yapılabilir.

72. madde: a) Raporların kayıtlarla uygunluğunun doğrulanması; b) Bu anlaşmayla güvenlik denetimine tabi bütün nükleer maddelerin yeri, tanımı, miktarı ve bileşiminin doğrulanması; ve c) Sayılamayan maddenin muhtemel nedenleri, gönderici/alıcı farkları ve defter envanterindeki belirsizlikler hakkındaki bilgilerin doğrulanması için rutin denetimler yapılabilir.

INFCIRC/153 sistemi ülke sınırları dahilindeki nükleer yakıt döngüsü faaliyetlerindeki tüm alanları kapsamı nedeniyle aynı zamanda “Tam Kapsamlı Güvenlik Denetimleri Sistemi” (*full scope safeguards system/comprehensive safeguards*) olarak da adlandırılmaktadır.²⁴⁰ INFCIRC/153 belgesinin 28. paragrafı güvenlik denetimlerin amacını şu şekilde açıklamaktadır: “önemli miktarda (*significant quantity*)²⁴¹ nükleer maddenin barışçıl nükleer faaliyetlerden nükleer silah, diğer nükleer patlayıcı araç üretimi veya bilinmeyen

²³⁹ Güvenlik denetimine tabi bütün nükleer maddelerin envanteri tutulacaktır. Her nükleer madde yığına göre bütün envanter değişiklikleri ve fiziksel envanterler için kayıtlar şunları gösterecektir: madde tanımı, yığın verileri ve kaynak verileri kayıtlarda her nükleer madde yığındaki, uranyum, toryum ve plutonyumun ayrı ayrı hesabı tutulacaktır. Nükleer madde envanterindeki bütün değişiklikleri gösteren envanter değişiklik raporları tutulacaktır.

²⁴⁰ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.60-61.

²⁴¹ UAEA ne göre 9 kg Pultonyum, 25 kg yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum “önemli miktar” olarak adlandırılmaktadır.

amaçlar için dönüştürülmesini zamanında tespit etmek (*timely detection*) ve bu tür bir dönüşümü caydırmak (*deterrence*).”

INFCIRC/153 başlıklı belge ile ilgili bir diğer önemli nokta ise belgenin 77. maddesi uyarınca Ajans’ın devletler ile imzalayacağı güvenlik denetimi anlaşmalarına rutin denetimlere ek olarak “özel denetim” yürütmesine imkan sağlayan maddelerin dahil edilebilmesi ve bu sayede rutin denetim alanları dışındaki noktalara da erişimin sağlanabilecek olmasıydı. Fakat “özel denetim” fikri Nükleer Silah Sahibi Olmayan Devletler tarafından tepki ile karşılanmış ve bu nedenle uygulamada Ajans üye devletlerinden bu tip taleplerde bulunmamıştır. Bu bağlamda, Ajans’ın rolünün rutin denetimler ile devletlerin ulusal raporlama yolu ile ibraz ettiği alanları doğrulama faaliyetleri ile sınırlı kaldığını söylemek mümkündür.²⁴²

1990’lı yıllarda üzerinde çalışmalarda bulunan ve Ajans’ın güvenlik denetimi sistemine önemli değişiklikler getiren Ek Protokol’ün yazarlarından olan Laura Rockwood da bu noktaya dikkat çekmektedir. Rockwood INFCIRC/153 sistemi ile hedeflenenin sadece devlet tarafından güvenlik denetimi sistemi altında bildirilen nükleer maddelerin denetlenmesi olmadığını belirtmekte, fakat sistemin Ajansa rutin bir erişim vermediğini ifade etmektedir. Rockwood’a göre, sistem devletlere nükleer maddeleri güvenlik denetimi sisteminin dışında tutma hakkı tanırken Ajans’a bu maddeleri denetleyebilmek için ilgili devletle anlaşmaya varma koşulu getirmektedir. Rockwood yasal olarak Ajansa tanınan “özel denetim” yetkisine rağmen Ajans’ın faaliyetlerinin devletlerce Ajans’a bildirilen madde ve tesisler üzerinde yoğunlaştığına vurgu yapmaktadır.²⁴³

Bu bağlamda, INFCIRC/153 güvenlik denetimi sisteminin en zayıf yönünün Ajans’ın denetim rolünün devletler tarafından kendisine sunulan raporlarda beyan edilen tesis ve alanlar ile sınırlı olması olduğu söylenebilir. Ajans ile devlet arasında imzalanan bu anlaşmalara ilgili devler NPT üyesi olduğu sürece yürürlükte kalacaktır. Fakat devletlerin ajans ile güvenlik denetimi anlaşması imzalaması için illa NPT üyesi olması gerekmemektedir. NPT’ye üye olan devletlere bu şart getirilirken (180 gün), anlaşmaya taraf olmayan devletler de Ajans’la bu anlaşmayı imzalayabilirler.

INFCIRC/66 ve INFCIRC/153 ün “model” bir anlaşma olmaması diğer bir deyişle içeriğinin devletlerle imzalanacak güvenlik denetimi anlaşmalarında standart olarak

²⁴² Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.60-61.

²⁴³ Laura Rockwood, “The IAEA and International Safeguards”, (içinde) Joseph Pilat, Nathan E. Busch (ed.), *Routledge Handbook of...*, s. 146-147.

kullanılmaması dikkat çekici bir noktadır. Her devletin ajans ile sonuçlandığı anlaşma içeri, şekil ve yürürlük süresi açısından değişiklik göstermektedir. Bu anlaşmaların dilinin statünün III. maddesi A5 bölümünü (güvenlik denetimi altındaki maddelerin askeri amaçlarla kullanılmaması) içerdiğini söylemek mümkündür.²⁴⁴

1991 yılında sona eren Irak savaşından sonra, Irak'ın Ajansa bildirilmemiş gizli nükleer tesislerde yürüttüğü faaliyetlerin açığa çıkmasından sonra uluslararası toplumun büyük bir şok yaşamıştır. Bunun neticesinde Ajans INFCIRC/153 sistemini genişletmek ve bu sistem çerçevesinde hukuken yapmasına olanak olmayan, ek denetimleri yapabilmek amacıyla bir "Ek Protokol" hazırlanması için çalışmalara başlamıştır. INFCIRC/153 madde 77'de belirtilen bildirilmemiş nükleer tesislere erişim ve denetim için adımlar atılmıştır. Bu konu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecektir.

4.2.2. 1975 NPT Gözden Geçirme Konferansı ve İki Sütun Arasındaki İlişki

Çalışmanın bu bölümünde, 1970'li yıllarda yaşanan gelişmelerin 1975 yılında toplanan Gözden Geçirme Konferansına yansıyor yansımadağı ve Konferans görüşmelerinde çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişkinin varlığı incelenecektir. Fakat daha önce Konferans görüşmelerinde öne çıkan konular ve konferans sonucunun değerlendirilmesi uygun olacaktır.

4.2.2.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu

5-30 Mayıs 1975 tarihleri arasında Cenevre'de toplanan ilk Gözden Geçirme Konferansına 95 üye devletten 58 tanesi katılmıştır.²⁴⁵ Anlaşmayı imzalamış olmasına rağmen henüz onaylamamış 7 devlet de karar mekanizmasında yer almamak üzere konferans görüşmelerine katılmıştır. Bu devletler Mısır, Japonya, Panama, İsviçre, Trinidad ve Tobago, Türkiye ve Venezüella'dır. Irak ise Konferans görüşmelerine gözlemci olarak katılmıştır.²⁴⁶

²⁴⁴ Ibid., s. 144.145.

²⁴⁵ "1975 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons", *Final Document: Part I - Organization and Work of the Conference (NPT/CONF /35/I)*, Geneva: United Nations,1975, p.4.<https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1975%20-%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20I.pdf> (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF /35/I olarak anılacaktır.

²⁴⁶ Mohamed Shaker, Konferans görüşmeleri sürerken taraf devlet sayısının arttığını belirtmektedir. Bkz. Mohamed I. Shaker, *The Nuclear Non-Proliferation...*, s.875.

İlk Gözden Geçirme Konferansa katılan ve bu dönemde NPT'ye taraf olan 3 Nükleer Silah Sahibi Devlet (ABD, Birleşik Krallık ve Sovyetler Birliği) Konferansa özel bir ilgi göstermişleridir. Diğer devletlerden üç ya da dört diplomat konferansa katılırken, Sovyetler Birliğini temsilen 17 diplomat, ABD ve Birleşik Krallığı temsilen toplam 12 diplomat Konferansa katılmıştır. Bu ilgi 1970 yılında yürürlüğe giren Anlaşma'nın 1975 yılına kadar geçen sürede işleyişine ilişkin toplanan ilk Gözden Geçirme Konferansı olması ile açıklanabilir.

Konferansın kurumsal yapısına bakıldığında, NPT'nin işleyişinin gözden geçirilmesi için iki ana komitenin kurulduğu görülmektedir. I. Ana Komite'de silahsızlanma ve güvenlik konuları görüşülürken, II. Ana Komite'de güvenlik denetimleri ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konuları tartışılmıştır.

İlk ana komite NPT'ye ilişkin aşağıdaki konuları görüşmekle görevlendirilmiştir:

(1) *Anlaşma'nın I., II. ve III. (1., 2. ve 4. para) maddelerini ve Anlaşma'nın önsözündeki 1.-5. paragrafları;* Bu hükümlerin anlaşmada yer alan nükleer silahların yayılmasının önlenmesi sütununu oluşturduğu söylenebilir.²⁴⁷

(2) *Anlaşma'nın VI. maddesi ve önsözündeki 8.-12. Paragrafları;* Bu hükümler anlaşamaya taraf devletlerin genel ve tam silahsızlanmaya ilişkin bir Anlaşma'nın oluşturulması için görüşmeleri iyi niyetle yürütme yükümlülüğü ile ilgili olup Anlaşma'nın nükleer silahsızlanma sütununu oluşturmaktadır.

(3) *Anlaşma'nın VII. maddesi;* Bu madde taraf devletlerin bölgesel olarak nükleer silahlardan arındırılmasını sağlamak amacıyla bölgesel antlaşmalar yapma haklarına ilişkindir.²⁴⁸

İkinci ana komite ise aşağıdaki konuları görüşmekle görevlendirilmiş idi:

(1) *Anlaşma'nın III. ve IV. maddeleri;* Bu maddeler anlaşma tarafından kabul edilmesi öngörülen güvenlik denetimleri (NNWS'lerin ve NWS'lerin yükümlülükleri) ve Antlaşmaya Taraf olan bütün devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla

²⁴⁷ III. Madde kapsamında dahil edilmeyen 3. Paragraf anlaşma tarafından NNWS'lerin kabul etmesi öngörülen nükleer güvenlik denetimlerinin, Antlaşmanın IV Maddesine uygun biçimde ve barışçıl nükleer çalışmalar alanında uluslararası işbirliğini engellemeyecek şekilde uygulanmasına ilişkindir. Bu paragrafın taraf devletlerce nükleer enerjinin barışçıl kullanımı başlığı altında II. Komite'de incelenmesi öngörülmüştür.

²⁴⁸ Bu tarihte Latin Amerika ve Karayipler'in Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge statüsünü oluşturan Tlatelolco Anlaşması yürürlüktedir. Konferans görüşmelerinde gelecek yıllarda Orta Doğu'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge oluşturulması yoğun olarak tartışılacaktır.

araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilebilmesi için ile ilgili vazgeçilmez haklarına ilişkindir.

(2) *Anlaşma'nın V. maddesi ve önsözündeki 6. ve 7. Paragrafları*; Barışçıl nükleer patlamaların yararlarını taraf devletlerle paylaşmaya ilişkindir.²⁴⁹

Bu komitelerin çalışmalarını yazıya dökmek üzere bir adet yazı komitesi (*drafting committee*) ve üye devletlerin delegasyonlarında yer alan görevlilerin konferansa katılma yetkilerini inceleyen ehliyet komitesi (*credentials committee*) Konferans'ın genel oturumunda oluşturulmuştur.

Açıkça görüldüğü üzere, Konferans görüşmelerinde III. maddenin iki ana komite tarafından tartışılması öngörülmektedir. Bu durumun devletlerin aynı konu ile ilgili farklı komitelerde fikirlerini savunmalarını sağlarken, diğer yandan komite başkanlarının kaleme alacağı ve komitenin üzerinde anlaşmaya vardığı konuları özetleyeceği raporlarda ikiliğe yol açması kaçınılmazdır. Dahası komite başkanlarının raporlarına dayanarak konferans başkanı tarafından kaleme alınan ve katılımcıların onayına sunulan nihai bildiri (*final declaration*) aynı ikilik görülecektir. Özetle bu durum, ilk NPT Gözden Geçirme Konferansını hem birbirini tekrarlayan dokümanlarla meşgul etmek, hem de bu süreci karmaşık hale getirmek anlamına gelmektedir.

1975 yılında toplanan ilk Konferans'ın iyimser bir havada başlamadığını söylemek mümkündür. Önceki bölümlerde üzerinde durulduğu gibi, Konferans öncesi Anlaşma'nın IV. maddesi ile ilgili olarak NSG tarafından alınan Rehber Liste kararı ve ABD tarafından kabul edilen Nükleer Yayılmanın Önlenmesi Kanunu, konferansa katılan birçok taraf devleti tedirgin etmiştir. Aynı zamanda, Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren silahsızlanma sütununda aşama kaydedilememiş olduğuna ilişkin genel kanı, konferansın olumlu bir havada devam etmesini engellemiştir.²⁵⁰

Tüm bu etkenlerin dışında NWS ve NNWS'ler arasında konferansın amacına ilişkin fikir ayrılıkları da bulunmaktadır. Bu konuda iki grup devlet arasında yapılan tartışmalar komite tutanaklarına yansımıştır. NWS'ler ve çoğunluğunu bu devletlerin müttefiklerinin oluşturduğu devletler, NPT'nin ana amacının yayılmanın önlenmesi olduğunu belirtmekte

²⁴⁹ Bu maddenin güncelliğini yitirdiği ve Konferans görüşmelerinde sıklıkla yer bulmadığı söylenebilir. Zira Pakistan tarafından gerçekleştirilen ve barışçıl olduğu iddia edilen "Gülümseyen Buda" nükleer patlamasından beri barışçıl bir nükleer patlama yaşanmamıştır.

²⁵⁰ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 26.

ve konferansın ana amacının NPT'yi evrenselleştirmek ve güvenlik denetimlerini güçlendirmek olduğuna inanmakta idiler. ABD başkanı Gerald Ford'un konferansa ilettiği ve genel oturumda ABD delegasyonu tarafından okunarak konferans tutanaklarına geçen açıklamasında bu tutum açıkça görülmekte idi;

“Bu konferans hayati yükümlülüğümüz olan nükleer silahların yayılmasının durdurulması konusuna odaklanmamız için bize önemli bir fırsat sunmaktadır (...) Anlaşma'nın ana hükümleri olan I. ve II. maddeler taraf devletlerce dikkatle saygı görmektedir.”²⁵¹

Konferansa katılan ve büyük çoğunluğunu geliştirmekte olan devletlerin oluşturduğu bağlantısız ve tarafsız devletler ise, konferansın ana amacının NPT'nin işleyişinin- özellikle VI. madde kapsamındaki silahsızlanma konusundaki gelişmelerin gözlenmesi, Anlaşma'ya taraf NNWS'lere yönelik güvenlik garantilerinin yasal ve bağlayıcı olarak tartışılması ve barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin kullanılmasının görüşülmesi olarak görmekte idiler.²⁵²

Anlaşma'nın ana amacı ve Gözden Geçirme Konferansına ilişkin bu görüşe sahip birçok NNWS, her iki komitede yürütülen görüşmelerde Anlaşma'nın NWS'ler tarafından sadece NNWS'lerin yükümlülüklerine vurgu yapan tek taraflı uygulama olarak ele alınmasından duydukları rahatsızlığı belirtmişlerdir. Bu devletler NWS'lerin yükümlülükleri üzerinde daha fazla durulmasını talep etmişlerdir. Taraflar arasında en sert tartışmalar nükleer silahsızlanma, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve güvenlik güvenceleri konularında yaşanmıştır. Özellikle NWS'lerin VI. madde çerçevesinde “nükleer silah yarışını sonlandıracak iyi niyetli görüşmeler yapma” ve “silahsızlanma yükümlülüğü”nü yeterince yerine getirip getirmediği konusunda devletler arasındaki fikir ayrılıkları önemli tartışmalara yol açmıştır. İran yaptığı açıklamada “Anlaşma'nın kalbinin nükleer silaha sahip devletler ile bu seçenekten vazgeçmiş devletler arasında hak ve yükümlülükler dengesi” olduğuna inandığını belirtmiş konferans nihai bildirgesinde ve NWS'lerin Anlaşma'nın VI. maddesinden doğan silahsızlanma yükümlülüklerine daha fazla vurgu yapılmasını talep etmiştir.²⁵³

²⁵¹ “1975 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part III - Summary Records (NPT/CONF/35/III)*, Geneva: United Nations, 1975, s.18-19 <https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1975%20-%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20document%20Part%20III.pdf> (12.10.2014) Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF/35/III olarak anılacaktır.

²⁵² Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.18

²⁵³ NPT/CONF /35/I ,s. 20-21.

Nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konusunda birçok NNWS, NPT'nin III. maddesi tarafından getirilen güvenlik denetimlerinin kendilerini, Anlaşma'ya taraf olmayan devletlere kıyasla dezavantajlı pozisyona getirdiklerini belirtmişlerdir. NNWS'lere göre taraf olmayan devletler, barışçıl aktivitelerini UAEA'na bildirmeden, nükleer madde ve ekipmanların ithalatını kolayca yapabilmekte idiler.²⁵⁴ Konferans'ta NWS'ler tarafından önerilen ve nihai bildiriye yer almasına çalışılan NPT'ye taraf olmayan devletlere yapılacak olan nükleer ihracatlarda Kapsamlı Güvenlik Denetimlerin ön şart olarak getirilmesi fikri ise nükleer tedarikçi devletler tarafından reddedilmiştir.²⁵⁵ Bu öneri gelecek Konferans görüşmelerinde yoğun bir biçimde tartışılacak ve sonunda kabul görecektir.

Yugoslavya bu Konferans'ta barışçıl nükleer enerji kullanım hakkı ve silahsızlanma konularında aktif katılım göstermiştir. Yugoslavya delegasyonu tarafından sunulan belgede taraflar arasında ana konular üzerinde anlaşma sağlanmadığı, NWS'lerin anlaşma yükümlülüklerini yerine getirmediğini vurgulamış ve silahlanma yarışının, nükleer testlerin ve dikey silahlanmanın devam ettiğini belirtmişlerdir. Yugoslavya ayrıca NNWS'lere, özellikle gelişmekte olan devletlere, barışçıl nükleer enerji alanında yardıma bulunulmadığının altını çizmiştir. İki blok arasında yaşanan yoğun tartışmalar gölgesinde zor da olsa üzerinde konsensusa varılan nihai bildiri görüşmelerinde, Yugoslavya NPT'ye yönelik yaklaşımını yeniden değerlendirebileceğini belirtmiştir.²⁵⁶ Yugoslavya'nın 1975 yılındaki bu Konferans'taki aktif tutumunu William C. Potter, bu devletin 1974 yılında nükleer programını canlandırma kararına bağlamaktadır.²⁵⁷

Hindistan'ın gerçekleştirdiği “barışçıl” nükleer testten kısa bir süre sonra toplanan konferans tutanakları incelendiğinde, devletlerin bu tür patlamalara yönelik endişeleri açıkça görülmektedir. Hollanda ve İsviçre bu tip testlerin askeri amaçları saklamada bir kamuflaj olarak kullanılmasından endişe duyduklarını belirtirken, ABD temsilcisi Klein “barışçıl nükleer patlama” probleminin çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁵⁸

İlk Gözden Geçirme Konferansına ev sahipliği yapan Cenevre'de 5 Mayıs 1975'te başlayan görüşmeler üçüncü haftanın sonuna gelindiğinde, tarafların silahsızlanma (VI.

²⁵⁴ <http://www.reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/npt/history-of-the-npt-1975-1995#NPT1995> (12.10.2014). Değerlendirme için bkz. Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.18.

²⁵⁵ D. Shyam Babu, *Nuclear Non Proliferation: ...*, s.91.

²⁵⁶ Ibid. Yugoslavya'nın bu ifadesi ile Anlaşma'dan ayrılmayı düşünebileceğini dillendirdiği düşünülmektedir.

²⁵⁷ NPT/CONF/35/III, s. 140-141.

²⁵⁸ NPT/CONF/35/III, s.139.

madde) konusunda uzlaşmaya varamaması nedeniyle çıkmaza girmiştir. Fakat 4. Haftanın sonunda başta nükleer silahsızlanma olmak üzere birçok konuda yaşanan tıkanmalara rağmen taraflar nihai belge üretmeyi başarmışlardır. Bu başarının arkasında yatan en önemli faktör ise Dhandapala'ya göre konferans başkanı İsveçli İnga Thorsson'un güçlü yönetimidir.²⁵⁹

77 Grubu (*Group of 77*) diğer adıyla Bağlantısız Devletler Grubu (*Non-Aligned Movement-NAM*) devletleri, Konferans'ın prosedürel kurallara uygun bir biçimde yani oy birliği ile nihai bildiri üretebilmesi için Başkan Thomson'ın sunduğu belgeye destek verdiklerini belirtmişler, fakat konferans esnasında sundukları çalışma kağıtlarına vurgu yapmışlardır. Aynı şekilde Suriye de oluşturulan nükleer ayılmanın önlenmesi yapısının tümünden yıkılmasını önlemek ve konferansın “bir çıktı” üretmesini sağlamak için nihai bildiriye destek verdiğini belirtmiştir.²⁶⁰ ABD temsilcisinin görüşmelerin sonunda belirttiği gibi, konferansa katılan hiçbir devlet taraflarca kabul edilen nihai bildiriden tam olarak memnun değil idi. Temsilci “hiçbir delegasyonun nihai bildiride yer alan değerlendirmelere tavsiyelere koşulsuz destek veremeyeceğinin bilincindeyiz” derken bu gerçeğe vurgu yapmıştır.²⁶¹

İlk Gözden Geçirme konferansının bu denli sıkıntılar yaşaması NPT'nin yürürlüğe girişini takip eden ilk konferans olması ve devletlerin Anlaşma'nın geleceğini öngöremiyor olmaları ihtimali ile açıklanabilir. Bu tarihlerde birçok NNWS hala anlaşma dışında yer almaktaydı (Mısır, Endonezya, Kuzey Kore, Portekiz, Suudi Arabistan, Güney Afrika, İspanya, Sri Lanka, İsviçre, Türkiye, Venezüella, Vietnam). Japonya katılma isteğini belirtse de henüz anlaşmayı imzalamamıştı. Bu durum, NPT'nin evrenselleşip evrenselleşemeyeceği konusunda soru işaretleri doğurmaktaydı.²⁶²

²⁵⁹ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.19.

²⁶⁰ NPT/CONF /35/I, Annex I, s. 26.

<https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1975%20-%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20I.pdf> (12.10.2014)

²⁶¹ NPT/CONF /35/I, Annex II, s.31.

<https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1975%20-%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20I.pdf> (12.10.2014)

²⁶² Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 24.

4.2.2.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi

Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi sütununu oluşturan I. II. ve III. maddelerin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak Konferans tutanakları incelendiğinde, devletlerin ilk iki maddeye ilişkin herhangi olumsuz görüş bildirmediği görülmektedir. Aksine bu Konferans "I. ve II. maddelerin gözden geçirilmesi sonucu tarafların NPT yükümlülüklerini yerine getirdiğini" teyit etmiştir. Belgede ilk ve son defa "konferans tarafından yapılan gözden geçirme sonucu, Anlaşma'nın I ve II maddelerinde belirtilen yükümlülüklerin tüm taraflarca gözetildiği sonucuna varılmıştır" ifadeleri kullanılmıştır.²⁶³ I. ve II. madde yükümlülüklerine tüm tarafların riayet ettiğine dair bu denli açık bir ifadenin bir daha kullanılmadığını söylemek mümkündür.

NWS'lerin diğer devletlere nükleer silah sağlamama ve NNWS'lerin bu silahları edinmeme yükümlülüğünün yerine getirilip getirilmediğinin kontrol edilmesini sağlayan UAEA Güvenlik Denetimi Sistemi ve doğrulama faaliyetlerine ilişkin olan III. madde ile ilgili olarak konferans, UAEA güvenlik denetimin sistemine olan desteğini yinelemiştir. Tüm tarafların ortak faydasını gözetilen bir uygulama olan UAEA'nın güvenlik denetimi sisteminin III (1) maddesine (anlaşmaya taraf devletlerin Ajans ile güvenlik denetimi anlaşması sonuçlandırması) uygun bir biçimde ayırım gözetilmeden uygulanmasına devam edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu sisteme dahil olmayan devletler katılmaya davet edilmiştir.

NWS'lerin NNWS'lere yapacakları nükleer madde ve ekipman ihracatında anlaşmada belirtilen güvenlik denetimi sisteminin kabul edilmesini ön şart olarak getiren madde III (2) ye ilişkin olarak, nihai bildirmede anlaşmada yer almayan ve bu maddenin ötesine geçen ifadeler kullanılmıştır:

*"Konferans anlaşmaya taraf olmayan ithalatçı devletlerin yürüttükleri barışçıl faaliyetlere de güvenlik denetimlerinin uygulanmasını" ve "taraf devletleri bu nihai amaç için çaba harcamaya teşvik eder."*²⁶⁴

Nihai bildirmede yer alan bu ifadelerde dikkat çeken nokta üslubun zayıflığıdır. Zira, Konferans görüşmelerinde Anlaşma'nın ötesine geçerek anlaşmaya taraf olmayan devletlerin de nükleer ithalat yapabilmeleri için Ajans'ın güvenlik denetimi sistemini kabul etmelerini öngören bu öneri, birçok nükleer tedarikçi devlet tarafından reddedilmiştir.

²⁶³ NPT/CONF /35/I, Annex I, s. 2.

²⁶⁴ NPT/CONF /35/I, Annex I, s. 4.

Fakat nihai belgede yer alması engellenememiş, zayıf bir dille bu ifadeler ile yer alması sağlanmıştır. Bu öneri görüşmeler esnasında dönemin UAEA Genel Direktörü Eklund'un Ajans'ın çalışmalarını değerlendirdiği ve Konferans tutanaklarına yansıyan konuşmasında da yer almaktadır.²⁶⁵

III. (3) maddeye ilişkin olarak taraf devletler "UAEA tarafından yürütülen doğrulama (verification) faaliyetlerinin anlaşmaya taraf devletlerin ekonomik, bilimsel veya teknolojik gelişimini ya da barışçıl nükleer faaliyetlerine ilişkin uluslararası işbirliğini sekteye uğratmadığı"²⁶⁶ ifadelerin nihai bildirmede yer alması konusunda mutabık kalmışlardır.

1975 yılı Nihai Belgesinde güvenlik denetimlerinin başarısı ya da etkinliğine dair ise herhangi eleştiri bulunmamaktadır. Nükleer maddelerin fiziksel olarak korunması konusunda ise nükleer maddelerin her zaman etkin bir şekilde korunması gerektiğine vurgu yapılmıştır.²⁶⁷ Ayrıca UAEA'nın bu konuda çalışmalar yaparak tavsiyelerde bulunmasını teşvik etmiş ve devletlere bu tavsiyelere uymaları çağrısı yapmıştır. Aynı yıl UAEA fiziksel koruma yönerge belgesini INFCIRC/225 yayınlamıştır.²⁶⁸

1975 yılı Gözden Geçirme Konferansı Nihai Belgesi ayrıca UAEA güvenlik denetimlerinin "evrensel ve standart bir biçimde uygulanması"na desteğini belirtmiştir.²⁶⁹ Bu bağlamda Güvenlik Denetimlerinin Uygulanması için Tavsiye Grubu (*Standing Advisory Group for Safeguards Implementation-SAGSI*) adında uzmanlardan oluşan bir grup kurulması kararlaştırılmıştır. UAEA güvenlik denetimi uzmanlarından oluşan grubun amacı INFCIRC/153 belgesinde bahsi geçen "önemli miktar" (*significant quantity*) ve "zamanında tespit" (*timely detection*) vb. ifadelerini açıklığa kavuşturmakta.

Anlaşma'nın nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesinin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak 1975 yılı Nihai Bildirmesinde taraflar, NNWS'lerin barışçıl amaçlarla nükleer enerji geliştirme konusundaki vazgeçilemez haklarına ilişkin olarak değerlendirmelerde bulunmuşlar ve IV. maddenin işleyişinden duydukları memnuniyete vurgu yapmışlardır. Anlaşma'nın nükleer enerjinin

²⁶⁵ NPT/CONF/35/III, s. 23.

²⁶⁶ NPT/CONF /35/I, Annex I, s. 3.

²⁶⁷ NPT/CONF /35/I, Annex I

²⁶⁸ "The Physical Protection of Nuclear Material", International Atomic Energy Agency Information Circular INFCIRC/225. <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1975/infcirc225.pdf> (13.10.2014)

²⁶⁹ Annex I, s.3.

barışçıl kullanımı konusunda uluslararası işbirliğine zemin hazırladığını belirten taraflar, bu işbirliğinin artırılması yönünde görüş bildirmişlerdir. Gelişmekte olan devletlerin artan ihtiyaçlarının vurgulandığı nihai bildirmede, bu ihtiyaçların ikili ve çok taraflı kanallarla karşılanması çağrısı yapmışlardır.²⁷⁰

Konferans bölgesel ve çok taraflı nükleer yakıt düzenlemelerine IV. maddenin gözden geçirilmesi çerçevesinde değinmiştir. Çokuluslu nükleer yakıt döngüsü düzenlemeleri (*multilateral nuclear fuel cycle*) başlığı altında yer alan bu merkezler, NPT'nin yürürlüğe girdiği ilk yıllarda ziyadesiyle tartışılmıştır. Önceki bölümlerde değinildiği gibi, aynı öneri 1950'li yıllarda atomun kontrolüne yönelik çabalar çerçevesinde kurulacak Ajans'ın üstleneceği bir rol olarak da tartışılmıştır. Bu bağlamda, IV. madde çatısı altında nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konusunda bölgesel ve çok taraflı nükleer yakıt merkezlerinin kurulması konusu bildirge de yer bulmuştur. Bölgesel ya da çokuluslu nükleer yakıt döngüsü merkezlerinin kurulmasının birçok devletin ihtiyaçlarının ekonomik ve emniyetli bir şekilde sağlanmasına imkan vereceği ve aynı zamanda fiziksel koruma ve UAEA'nın güvenlik denetimlerinin uygulanmasını kolaylaştıracağı belirtilmiştir. UAEA plütonyum yakıt üretimi, atık tesisleri, ve kullanılmış yakıt deposu konusunda yapacakları fizibilite çalışmalarında devletlere yardımcı olmaya çağrılmıştır.²⁷¹ Nükleer yakıt merkezleri konusu ilerleyen dönemlerde nükleer yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ilişkisi kapsamında yoğun tartışmalar sahne olacaktır.

1975 yılında gerçekleştirilen NPT'nin ilk Gözden Geçirme Konferansı görüşmeleri ve nihai bildiri incelendiğinde yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasında herhangi bir gerilimin ortaya çıkmadığı ve taraflar arasında bu iki sütunun ilişkisine ilişkin tartışmaların yaşanmadığını söylemek mümkündür. Bu durumun başlıca nedeni olarak ise Anlaşma'nın henüz evrensel olarak kabul görmemiş olması, Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerini ihlal ettiği düşünülen herhangi bir devlet olmaması ve NNWS'ler tarafından nükleer enerjiye henüz önemli miktarda yatırım yapılmamış olması gösterilebilir.

İlk Gözden Geçirme Konferansı'ndan 4 yıl sonra Havana toplanan Bağlantısız Devletler zirvesinde, bu devletler Havana deklarasyonunu açıklamışlardır. Bu

²⁷⁰ NPT/CONF /35/I, Annex I, s. 6.

²⁷¹ NPT/CONF /35/I, Annex I, s. 6.

deklarasyonda barışçıl kullanım konusuna detaylı bir şekilde değinilmiştir. Bu devlerce “ gelişmiş devletlerin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ile ilgili teknoloji transferinin yoluna engeller koydukları” eleştirisi dile getirilmiştir. Ayrıca deklarasyonda, “gelişmekte olan devletlerin kendi nükleer enerji programlarını oluşturmalarını engellemeye yönelik açık baskı ve tehditlerden duydukları üzüntü” dile getirilmiştir.²⁷² Bu eleştirinin dillendirilmesine yol açan etkenlerin başında, 1974 yılında Hindistan’ın gerçekleştirdiği “barışçıl ”nükleer patlama sonrası, ABD ve Sovyetler Birliği arasında nükleer yayılmanın önlenmesi amacıyla artırılan işbirliği, 1977 yılında ABD’nin kabul ettiği ve çok sıkı ihracat kontrollerini öngören Yayılmanın Önlenmesi Yasası ve 1970’lerde oluşturulan iki yeni nükleer ihracat kontrol mekanizması (Zangger Komitesi ve Nükleer Tedarikçiler Grubu) geldiğini söylemek mümkündür.²⁷³

Havana Deklarasyonunda dile getirilen bazı eleştirilerin NAM tarafından ilerleyen dönemlerdeki Gözden Geçirme Konferansları ve Hazırlık Komitesi Toplantılarında tekrarlandığı göze çarpmaktadır. Bu eleştiriler gelişmiş ülkelerin yardımda bulunmada çekimser kalması, ihracat kontrolü sistemlerinin ayrımcı yapıları konularında yoğunlaşmaktadır. Zaman içerisinde bu eleştirilere NPT’ye ilişkin özel eklemeler yapılmıştır (zorunlu-gönüllü güvenlik denetimleri kabulü, nükleer yakıt döngüsünün çok taraflı hale getirilmesi ve barışçıl kullanımın sekteye uğramaması vb.). Tüm bu eleştirilerin yayılmanın önlenmesi alanında yaşanan gelişmelere ve devlet ya da devlet gruplarının izlediği politikaları sonucu ortaya atılan yeni girişimlerine bağlı olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.²⁷⁴

1975 yılında toplanan ilk Gözden Geçirme konferansı sonrasında yaşanan gelişmeler etkisini 11 Ağustos 7 Eylül 1980 tarihleri arasında Cenevre’de toplanan ikinci NPT Gözden Geçirme Konferansı’nda göstermiştir. Bir aya yakın bir zaman aralığına yayılan görüşmeler sonucunda, taraf devletler nihai belge üzerinde mutabakata varamamışlardır.

²⁷² “6th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement”, Havana/Cuba, 3-9 September 1979, http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/6th_Summit_FD_Havana_Declaration_1979_Whole.pdf (14.02.2015)

²⁷³ William C. Potter, Gaukhar Mukhatzhanova, *Nuclear Politics and...*, s.84.

²⁷⁴ Ibid.

4.2.3. 1980 NPT Gözden Geçirme Konferansı ve İki Sütun Arasındaki İlişki

Çalışmanın bu bölümünde 1970’li yıllarda yaşanan gelişmelerin 1980 yılında toplanan Gözden Geçirme Konferansına ne şekilde yansıdığı ve Konferans görüşmelerinde çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişki incelenecektir. 1975 yılı Gözden Geçirme Konferansına ilişkin bölümde olduğu gibi, öncelikle Konferans görüşmelerinde öne çıkan konular ve konferans sonucu değerlendirilecektir.

4.2.3.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu

11 Ağustos 7 Eylül 1980 tarihleri arasında Cenevre’de toplanan Konferans’a 110 devlet katılmıştır. Anlaşma’yı imzalamış fakat henüz onaylamamış bir devlet olarak Mısır alınan kararlara müdahil olmamak kaydıyla toplantıya kabul edilmiştir. Mısır’ın görüşmeler boyunca NAM devletleri ve NNWS’lerin görüşlerini vurgulamak açısından etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

1979 yılında Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal etmesi, ABD ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan stratejik silahların kısıtlanmasına ilişkin SALT-II anlaşmasının ABD Kongresi tarafından onaylanmasını engellemiştir. Dahası Afganistan’ın işgali ile 1980 yılından itibaren başlayan “yeni soğuk savaş”, kapsamlı test yasağına ilişkin sürdürülen CTBT müzakerelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır.²⁷⁵

1975 yılında toplanan ilk Gözden Geçirme Konferansı’nda taraflar arasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları ikinci Gözden Geçirme Konferansı’nda da tartışmalara yol açmıştır. İlk Konferans’tan farklı olarak ise, 1980 yılında taraflar nihai belge üzerinde mutabakata varamamışlardır. Nihai doküman olarak yayınlanan taslak belgede, konferans sonucu olarak tarafların sunduğu çalışma belgelerinde ve konferans boyunca tutulan tutanaklarda tarafların bakış açılarının yansıtıldığı belirtilmiştir.²⁷⁶ Bu durumun başlıca nedeni olarak iki süper güç arasında süregelen ve önceki Konferans’ta tartışılan silahsızlanma konusunda yaşanan derin fikir ayrılıkları gösterilebilir. Birçok devlet NWS’lerin nükleer silah yarışını sona erdirmeye ve nükleer silahsızlanmanın sağlanmasına yönelik etkin önlemlerin

²⁷⁵ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Köttler, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 26-27. Ayrıca bkz. “The Second NPT RevCon”, *SIPRI Yearbook 1981*, London: Taylor and Francis, 1981, s.297-372.

²⁷⁶ “1980 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part I - Organization and Work of the Conference (NPT/CONF. II/22/I)*, Geneva: United Nations, 1980, NPT/CONF. II/22/I, s.8.

<https://unodaweb.s3.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1980%20-%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20I.pdf> (12.10.2014) Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF. II/22/I olarak anılacaktır.

alınabilmesi için müzakere yürütme sorumluluğunu yerine getirmediğini dile getirmiştir. Konferans'ta tartışılan ana konulardan biri NWS'lerin nükleer silahsızlanma alanında çabalarını artırmaları gerekliliği dir.²⁷⁷ Gelişmekte olan NNWS'ler, CTBTnin biran önce yürürlüğe girmesi için baskı yapmışlardır. Bu konuya dikkat çeken Iraklı temsilci Al Kital, 1975 yılındaki konferansın tartışmaya yol açan ana konuların nihai bildiride “hasıraltı edildiğini” vurgulamış ve aynı konuların 1980 yılındaki konferansın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olduğunu savunmuştur.²⁷⁸

Konferans'ta NPT'ye ilişkin konuların 1975 yılındaki Konferans'ta olduğu gibi iki ana komiteye ayrılarak gözden geçirilmesine karar verilmiştir. İki komiteden ilki yaşanan tartışmalar nedeniyle verimli çalışamamış ve ortak bir rapor üretememiştir. İkinci komite ise ortak bir rapor metni üzerinde mutabakata varabilmiştir. I. Komite görüşmeleri devam ederken sıra III. maddenin gözden geçirilmesine geldiğinde, 1975 yılındaki toplantıda olduğu gibi komite başkanı II. Komitenin, III. maddeyi IV. madde ile ilişkisi bağlamında gözden geçirmeyi planladığını belirterek, bu madde hakkındaki görüşmeleri II. Komiteye bırakmıştır. Komite başkanının amacının aynı konuların her iki komitede de tartışılmasını engelleyerek, konferansın daha verimli çalışmasını sağlamak olduğunu söylemek mümkündür. Bu tarihten sonra yapılacak Gözden Geçirme Konferanslarında da bu uygulamanın çoğunlukla devam ettirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

4.2.3.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi

Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi sütununu oluşturan I. II. ve III. maddelerin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin, özellikle ilk iki maddesinin uygulamasına ilişkin olarak taraflar arasında herhangi bir tartışma yaşanmamış ve NWS ve NNWS'lerin nükleer silah transfer etmeme ve edinmeme yükümlülüklerine riayet ettiği altı çizilmiştir. Anlaşma'nın III. maddesine ilişkin olarak birçok devlet NPT'ye taraf olmayan ve Anlaşma'nın III. maddesi gereği kabul edilmesi gereken güvenlik denetimlerini kabul etmeyen devletler ile yürütülen nükleer işbirliği konusunda endişelerini dile getirmiştir. Önceki Konferans'ta olduğu gibi, bazı devletler ithalatçı devletin anlaşmaya taraf olmasa

²⁷⁷ <http://www.reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/npt/history-of-the-npt-1975-1995#NPT1995>

²⁷⁸ “1980 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part II - Summary Records (NPT/CONF.II/22/II)*, Geneva: United Nations, 1980, s. 97. <https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1980-%20-%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20II.pdf> (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/C0NF. II/22/II olarak anılacaktır.

dahi UAEA güvenlik denetimi sistemine dahil olması halinde nükleer tedarikten faydalanmasının şart olarak getirilmesini savunmuşlardır.

Konferans'ta birçok devlet üretimi ve kullanımı gün geçtikçe artan hassas nükleer madde miktarı, teknolojileri ve bu alanda hacmi giderek artan nükleer ticaret ve nükleer yakıt döngüsü yeterlilikleri göz önüne alınarak, UAEA güvenlik denetimi sisteminin geliştirilmesi gerektiği vurgulamışlardır. Genellikle nükleer silah sahibi devletler ve Batı Bloğu devletleri tarafından destek bulan bu söylemin, UAEA güvenlik denetimlerinin güçlendirilmesi yönündeki ilk çağrı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, ABD Anlaşma'nın III. maddesi 2. paragrafının tedarikçi devletleri nükleer madde ve ekipman ihraç etmeden önce, ithalatçı NNWS'lerin kapsamlı güvenlik denetimlerine sahip olmasının ön şart olarak koşulmasına zorlamamış, sadece bu doğrultuda "tavsiye"de bulunduğunu ifade etmiştir. ABD'ye göre, bu tip ön şartın uygulanması nükleer tedariklerin askeri amaçlarla kullanılması önleme yolunda anlaşmaya taraf devletlerin izleyeceği "sağduyulu" ve "akıllıca" bir politika olacaktır. Özetle, ABD "anlaşmaya taraf olsun ya da olmasın tüm tedarikçi devletleri tüm nükleer madde ve ekipman tedariklerini kapsamlı güvenlik denetimi normuna uygun olarak yapmaya" davet etmiştir.²⁷⁹

Anlaşma'nın nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesinin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak görüşmelerin yürütüldüğü ikinci ana Komitede, tartışmalar nükleer ticaret kontrolleri ve NNWS'lere yapılan nükleer yardım konularında yoğunlaşmıştır. Nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasının teşviki ve geliştirilmesi ile ilgili yapılan tartışmalarda, bazı devletler NPT'nin ana amacının başlangıçta olduğu gibi bugün de nükleer silahların yayılmasının önlenmesi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu görüş birçok NNWS tarafından Anlaşma'nın sütunları arasındaki dengenin göz ardı edilmesi olarak yorumlanmıştır.

Ayrıca birçok gelişmekte olan devlet barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere edinmek istedikleri nükleer ekipman ve teknolojilerin, nükleer tedarikçi devletlerin kısıtlayıcı ihracat politikalarına takıldığından yakınmıştır. Bu devletler aynı zamanda, NPT'ye taraf nükleer tedarikçi bazı devletlerin Anlaşma'ya taraf olmayan devletlerle nükleer ticaret ve işbirliği ilişkisinden duydukları rahatsızlığı yinelemişlerdir. Dönemin aktif Bağlantısız devletlerinden ve nükleer enerji programı yürütme hazırlığında olan Yugoslavya'nın nihai bildiriye dahil olması amacıyla sunduğu çalışma belgesinde, nükleer enerjinin barışçıl

²⁷⁹ NPT/CONF.II/22/II, s.277.

kullanımı ve bu alandaki mevcut uygulamalara ilişkin birçok eleştiri yer almıştır. Yugoslavya'ya göre ilk Gözden Geçirme Konferansı'ndan sonra nükleer tedarikçi devletler, "NPT'nin III maddesinin öngördüğü güvenlik denetimi gerekliliklerinin ve UAEA güvenlik denetimi sisteminin ötesinde, tek taraflı olarak koşullar" öne sürmüşlerdir. Yugoslavya ayrıca devletlerin ikili anlaşmalarla nükleer silahların yayılmasının önlenmesi adı altında kısıtlayıcı koşullar dayattığını ifade etmektedir. Yugoslavya bu koşulların, NPT ya da UAEA çatısı altında tartışılmadan ve diğer üye devletlere danışılmadan oluşturulduğunun konferans tarafından altının çizilmesini talep etmiştir. Nükleer tedarikçi devletlerin NSG çatısı altında yeniden işleme, zenginleştirme ve ağır su üretimi için gerekli tesislerin transferi ve "sözde hassas" nükleer madde ve teknolojilerine ilişkin listenin hazırlanmasında yine NPT taraflarının veya UAEA'nın bir dahlinin bulunmadığının nihai bildirgeye girmesini talep etmiştir. Yugoslavya'ya göre bu ek koşullar, NPT III. maddesinde yer alan, "devletlerin ekonomik ve teknolojik gelişimini engellenmemesi" hükmü ile tezat oluşturmaktadır.²⁸⁰

Yugoslavya ayrıca, Fransa ve Federal Almanya Cumhuriyeti'nin yeniden işleme ve zenginleştirme tesislerinin transferine onay vermeme kararı aldığını belirtirken, Kanada ve Avustralya'nın ise nükleer tedarik öncesi NPT'ye taraf ve UAEA güvenlik denetimine tabii devletlerle iki anlaşma imzalama koşulu dayattığını belirtmiştir. ABD'nin 1978 yılında kabul ettiği NNPA ise Yugoslavya'ya göre ihracat lisansları konusunda NSG koşullarından daha sıkı şartlar getirmektedir. ABD ile daha önceden sonuçlandırılmış nükleer işbirliği anlaşmalarının yeniden görüşülmesi zorunluluğu dayatması, Yugoslavya'yı rahatsız etmekteydi.²⁸¹ Yugoslavya'ya göre bu durum, üçüncü dünya ülkelerinin gelişimini engellemekte ve IV. maddenin 1. paragrafın ihlali anlamına gelmektedir. Yugoslavya'nın açıklamalarının NAM devletlerinin ortak şikayetlerini dillendirdiğini söylemek mümkündür. Zira 1979 yılında Havana'da toplanan Bağlantısız devletler topluluğunun yayınladığı belgede de bu konulara değinildiği görülmektedir.²⁸²

II. Komite görüşmelerinde söz alan Meksika temsilcisi, III ve IV maddenin birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceğini belirtmiş ve "Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği

²⁸⁰ NPT/CONF.II/22/II, NPT/CONF.II/C.II/12/Rev.1

²⁸¹ NPT/CONF.II/22/II, NPT/CONF.II/C. II/SR. 3, s.252-253.

²⁸² "6th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement", Havana/Cuba, 3-9 September 1979,

http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/6th_Summit_FD_Havana_Declaration_1979_Whole.pdf (14.02.2015)

tarihten itibaren IV. maddenin işletilmemesi pahasına III. maddenin öne çıkarıldığını” savunmuştur. Meksika’ya göre Anlaşma’nın III. maddesinin öngördüğü güvenlik denetimi sistemi, pratikte IV. maddenin öngördüğü nükleer ekipman, madde ve bilimsel ve teknik bilgi alışverişine zarar vermektedir ve Meksika rejiminin bu şekilde yorumlanmasına karşı çıkmaktadır. Toplantı Meksika temsilcisinin konuşması şu şekilde yer almıştır:

“Anlaşma yürürlüğe girdiğinde yayılmanın önlenmesi rejimi nükleer silahların ve diğer patlayıcı cihazların edinilmesini ve üretilmesini yasaklarken, bugün bu silahların üretimine hizmet etme ihtimali olan yeterliliklerin edinilmesini engeller hale gelmiştir.”²⁸³

Mısır anlaşmayı imzalamış fakat henüz onaylamamış bir devlet olarak, karar sürecine müdahalesinin olmaması şartıyla katıldığı Konferans’ta, 1985 yılında konferans başkanlığını yürütecek olan Mohamed Shaker tarafından temsil edilmiştir. Shaker, Anlaşma’nın III. ve IV. maddelerinin birbiri ile ilişkisi bağlamında Mısır’ın yayılmanın önlenmesine kararlı bir destek verdiğini belirterek ülkesinin duruşunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“IV. madde tüm devletlere işbirliği alanında vazgeçilmez haklar tanımıştır. Bunun aksini iddia etmek UAEA statüsü ile çelişmektedir. Zira statü devletlerin herhangi bir anlaşmaya taraf olup olmamasına bakmaksızın bu hakkı devletlere tanımaktadır. Bu nedenle Mısır anlaşmaya taraf devletlere ayrıcalıklı muamele yapılmasına karşı çıkmaktadır. Ayrıcalıklı muamele UAEA’nın teknik yardımların dağıtılmasında konusunda öngördüğü üyeleri arasında ayırım yapmama politikasıyla çelişecektir.”²⁸⁴

Shaker ayrıca “nükleer teknoloji alanında işbirliğine hiçbir şekilde yasaklar getirilemeyeceğini, özellikle hassas nükleer madde ve ekipmanlarının transferinin uluslararası güvenlik denetimlerine tabii tutulamayacağını” belirtmiştir. Mısır’a göre nükleer silah geliştirme yolunda olduğu bilinen devletler için kapsamlı güvenlik denetimleri bir kural olmalı iken, diğer devletlerin uluslararası yayılmanın önlenmesi rejimine dahil olmasını sağlayacak en iyi yol bu denetimlerin artan biçimde uygulanması olacaktır.²⁸⁵ Tutanaklarda Mısırlı temsilcilerin, Anlaşma’nın IV. maddesinin “lafzına” ve “ruhuna” uygun hareket edilmediğinden yakındıkları ve nükleer tedarikçi devletleri monopolistik politika izlemekle suçladıkları sıklıkla görülmektedir.²⁸⁶

Konferans görüşmelerinde NAM üyesi diğer devletler de ihracat kontrollerinin ayrımcı olduğunu ileri sürmüşlerdir. 77 Devlet Grubu adıyla sundukları çalışma

²⁸³ NPT/CONF.II/22/II, NPT/CONF.II/C.II/SR.5, s.273.

²⁸⁴ NPT/CONF.II/22/II, NPT/CONF.II/C.II/SR.8

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ NPT/CONF.II/22/II, NPT/CONF.II/SR.9, s.124.

belgesinde, bu devletler, NPT'nin " tarafların karşılıklı sorumluluk ve yükümlülükleri arasında kabul edilebilir bir denge" oluşturmayı amaçladığını vurgulamışlardır. Bu devletlere göre "sorumluluk" NNWS'lerde iken, "yükümlülük" yatay ve dikey silahlanmanın önlenmesi konusunda NWS'lerdedir.²⁸⁷ 77 Devlet Grubu sundukları 7 sayfalık çalışma belgesinde, Yugoslavya'nın sunduğu belgedeki ifadeleri birebir tekrarlayarak, ek koşulların NPT'nin lafzı ve ruhu ile tezat oluşturduğunu öne sürmüşlerdir.²⁸⁸ Bu devletler, ek olarak nükleer tedarikçi devletlerin bu davranışlarının UAEA güvenlik denetimi sisteminin etkinliğinden şüphe duydukları izlenimi verdiğini ve bu durumun UAEA sistemin itibarını zedelediğini belirtmişlerdir. Bu devletler ayrıca yayılmanın önlenmesine ilişkin kaygıların devletlerin nükleer teknoloji edinmesini ve geliştirmesini engelleyen bir bahane olarak kullanılmaması gerektiğini vurgulamışlardır.²⁸⁹

Genişletilmiş kontroller ile ilgili üye devletler kaygılarını dile getirmişler ve nükleer ticaret ile kuralların UAEA çatısı altındaki Tedarik Güvenceleri Komitesi (*Committee on Assurances of Supply-CAS*) bünyesinde görüşülmesini desteklemişlerdir. 1970'li yıllarda başlayan nükleer yakıt döngüsünün ulusal nitelikte olmaktan çıkartılıp çok taraflı hale getirilme çabalarının bir parçası olan bu komite, 1980 Gözden Geçirme Konferansı esnasında sıklıkla buluşmuş ve "nükleer işbirliği ile ilgili evrensel olarak kabul görecektir kurallar dizisi" oluşturmak amacıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Adı geçen Komitenin nükleer işbirliğinin yürütülmesi için "evrensel" kurallar oluşturma çabası NPT ya da herhangi başka bir uluslararası anlaşma ya da kuruluşun barışçıl alanda nükleer işbirliğini düzenleme yetisinden uzak olması ile açıklanabilir. İkinci komite görüşmelerinde tartışılan bir diğer konu olan çokuluslu nükleer yakıt döngüsü düzenlemeleri ile ilgili olarak, önceki yıllardaki istekli dil 1980 belgesinde yerini daha az iyimserliğe bırakmıştır. Sadece tek parafta yer bulmuştur. Gerekli önemin verilmesi için devletlere çağrı yapmaktadır. Bu çağrının dokümanda zayıf bir şekilde yer almasının sebebi devletlerin bu teklife yoğun olarak karşı çıkmaları ile açıklanabilir.

Bu tartışmaların meyvesi olarak, NAM devletlerinin önerisi ile Konferans taslak nihai dokümanında "her devletin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konusundaki tercihleri ve kararlarına saygı duyulması" gerektiği ilk kes yer almış, fakat bu taslak doküman üzerinde mutabakata varılamamıştır. İlerleyen yıllarda bu ifade nihai belgelerde

²⁸⁷ NPT/CONF.II/22/II, NPT/CONF. II/C. 1/2

²⁸⁸ Bu durum Yugoslavya'nın Grup içerisindeki etkin rolünün bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

²⁸⁹ NPT/CONF.II/22/II, NPT/CONF.II/C.II/12, s.252-253.

yer alacaktır. 1978 yılında yayınlanan NSG Yönergesine tepki olarak ise, 1980 Nihai Belgesinde “tarafllara danışılmaksızın tek taraflı olarak tedarik koşullarının getirilmesi kaygı ile karşılanmaktadır” ifadesi yer almıştır.²⁹⁰ 1980 yılındaki Konferans’tan itibaren nükleer teknoloji transferlerine yönelik olarak, NPT’nin öngördüğü güvenlik denetimlerinin ötesinde, “tek taraflı” olarak getirilen NSG yönerge değişikliklerinin kabul edilmesinin tartışma konusu olmaya devam ettiği görölmektedir.

1980 yılı Gözden Geçirme Konferansı kapanışından 3 hafta sonra İran’ın, Irak’ın Bağdat kenti yakınlarındaki Osirak reaktörüne başarısız saldırı girişimi olmuş; 1981 yılında ise İsrail bu tesisi bombalamayı başarmıştır. Bu saldırının yankıları ise 1985 yılında toplanacak olan Gözden Geçirme Konferansı tutanaklarında yer bulacaktır.

²⁹⁰ NPT/CONF .II/21.

BÖLÜM V

YAYILMANIN ÖNLENMESİ VE NÜKLEER ENERJİNİN BARIŞÇIL KULLANIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: 1980-2000 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEM

Çalışmanın IV. bölümünde değerlendirilen 1970’li yıllarda öne çıkan nükleer gelişmeler ışığında, 1975 ve 1980 yılı NPT Gözden Geçirme Konferanslarında NPT maddelerinde alıntı yaparak genel ifadeler ile devletleri anlaşma yükümlülüklerini yerine getirmeye davet eden dökümanlar üretildiği görülmektedir. 1985 yılındaki Konferans ve sonrasında Konferanslara ait belgelerde ise, devletler uzun süredir ya da görece yakın tarihte ortaya çıkmış ve endişe konusu olabilecek konular hakkında daha detaylı bir dil kullanmaya başlamışlardır.

Çalışmanın V. Bölümü, 1980 ve 2000 yılları arasında çalışmaya konu olan yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı arasındaki ilişkinin NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde değerlendirilebilmesi için iki ana bölüme ayırmıştır. İlk bölümde, 1980’li yıllarda yaşanan nükleer gelişmeler ışığında 1985 ve 1990 Konferansları bu görüşmelerde öne çıkan konular ve yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı arasındaki ilişki bağlamında incelenecektir. İkinci bölümde ise, 1995 ve 2000 yılları Gözden Geçirme Konferansları, 1990’lı yıllarda yaşanan nükleer gelişmeler çerçevesinde değerlendirilecektir.

5.1. 1980’LERDE NPT REJİMİ, GÖZDEN GEÇİRME KONFERANSLARI VE İKİ SÜTUN ARASINDAKİ İLİŞKİ

5.1.1. Dönem Gelişmeleri

1980’li yıllar NPT rejimi açısından gerek anlaşmaya taraf devlet sayısının, gerekse Ajans ile güvenlik denetimi anlaşması imzalayan devlet sayısının önemli bir biçimde arttığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda UAEA ile ilgili de belli başlı değişiklikler meydana gelmiş ve Ajans’ın güvenlik denetimleri bütçesi önemli ölçüde artmıştır. 1980 yılında 21 milyon dolar olan bütçe, 1989’da 52.9 milyon dolara yükselmiştir.²⁹¹ 1980’lerin sonunda

²⁹¹ Jan Priest, “IAEA Safeguards and the NPT: Examining Interconnections”, *IAEA Bulletin*, 37, No.2, 1995, s. 9–13.

UAEA ile güvenlik denetimi anlaşması imzalayan devlet sayısı ise 86'ya yükselmiştir. Aynı dönemde, gittikçe güçlenen ve toplu halde hareket eden NAM devletlerinin baskıları ile UAEA'nın yürüttüğü teknik destek programında da mali kapasite artışı görülmektedir.

1981 yılında ABD'de yönetime gelen Başkan Ronald Reagan, ABD'nin nükleer politikasında birtakım değişikliklere gitmiştir. Başkan ilk olarak, Carter yönetimini tarafından durdurulan ticari amaçlarla plütonyumu yeniden işlenmesinin önünü açmıştır. Fakat, aynı dönemde ABD, ihracat kontrollerinin daha sıkı hale getirilmesi yönünde politika benimsemiştir. ABD'nin konferansa sunduğu belgede, 1982 yılında Başkan Reagan'ın kapsamlı güvenlik denetimi konseptini daha da güçlendirmek amacıyla önde gelen nükleer tedarikçi devletleri NNWS ile yapacakları barışçıl faaliyetlere ilişkin yeni nükleer tedarik anlaşmalarında, bu devletlerin bu tür güvenlik denetimlerini kabul etmesini şart olarak koşmaya teşvik ettiğini belirtilmiştir. Belgede ABD'nin bu koşulu kendi nükleer ihracatlarında uyguladığı belirtilirken, diğer nükleer tedarikçileri de bu şartı uygulamaları için ikna etme çabalarının sürdüğü vurgulanmıştır. ABD ye göre, böylesi bir şart "yayılmanın önlenmesi rejimini güçlendirirken, tüm devletlerin güvenliğine katkı sağlayacaktır."²⁹² 1978 yılında Nükleer Yayılmanın Önlenmesi Kanunu'nun eklenmesi ile Nükleer Enerji Yasasında değişikliğe giden ABD, bu adımla fizyona uğrayabilen maddelerin ihracatını anlaşmaya taraf olan (dolayısıyla Ajans ile güvenlik denetimi anlaşması imzalamış bulunan) ya da anlaşmaya taraf olmasa dahi Ajans ile güvenlik denetimi anlaşması imzalayan devletler ile kısıtlamak istemekte idi. Başkan Reagan ayrıca 1981 yılında, ABD'nin tek taraflı ve süresiz olarak, nükleer testlerin yasaklanmasına ilişkin yürütülen müzakerelerden çekildiğini açıklamıştır. Böylece ABD yönetimi ilk defa, "nükleer silahlar ve nükleer caydırıcılık ulusal güvenlik stratejisinin belkemiğini oluşturduğu sürece, nükleer testleri yasaklamanın ABD'nin ulusal çıkarlarına hizmet etmeyeceğini" kabul etmiştir.²⁹³

<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/magazines/bulletin/bull37-1/37103480913.pdf>
(12.06.2014)

²⁹² NPT/CONF.III/18, "United States Information Pertaining To The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons", "1985 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons", *Final Document: Part II - Documents issued at the Conference (NPT/CONF. III/64/II)*, Geneva: United Nations, 1985, s. 1-2.

<https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1985-%20-%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20II.pdf>
s. 1-2 (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF. III/64/II olarak anılacaktır.

²⁹³ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 28.

Çalışmanın önceki bölümünde belirtildiği gibi nükleer enerjinin barışçıl kullanımını alanında, 1977 yılında ABD Başkanı Carter'ın öncülüğü ile UAEA tarafından oluşturulan “Uluslararası Yakıt Döngüsü Değerlendirmesi”nin (INFCE) nükleer ticaretin kurallarına ilişkin aldığı kararların ardından, 1981 yılında yine UAEA tarafından, tedarikçi ve ithalatçı devletler arasında barışçıl nükleer ticaret alanında diyalogun devam ettirilebilmesi amacıyla Nükleer Tedarik Güvencesi Komitesi (*Committee on Assurances of Nuclear Supply-CAS*) kurulmuştur. Yeni komitenin nükleer ticaretin kurallarına ilişkin alacağı kararların, hem NPT'ye taraf tedarikçi ve ithalatçı devletleri, hem de NPT'ye taraf olmayan devletleri kapsamayı öngörülmüştür.²⁹⁴ Fakat CAS çalışmalarına katılan devletlerin, nükleer ticaretin temel prensiplerinden olan yayılmanın önlenmesi yükümlülükleri ve tedarik güvencesi hakkı (*assured supply*) arasındaki dengenin gözetilmesine ilişkin mutabakata varamamaları nedeniyle Komite çalışmaları başarısız olmuştur. Anlaşmaya varamayan taraflar, NSG üyeleri ve önde gelen NPT üyesi olmayan NNWS'lerdir (Arjantin, Brezilya, Hindistan, ve Pakistan).²⁹⁵ 1980'li yılların sonuna doğru Komite'nin, NPT ve NSG yönergelerinin ötesinde nükleer ticaret ile ilgili ilkelerde görüş birliğine varamayacağını anlaşılmasından sonra, ithalatçı devletlerin nükleer ticarete ne tarz “güvencelere” sahip olacakları ancak taraflar arasında sonuçlandırılacak ikili nükleer işbirliği anlaşmaları belirlenecekti.

Benzer bir şekilde, BM çatısında altında 1987 yılında bir araya gelen “Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımında Uluslararası İşbirliğine İlişkin BM Konferansı”nda da (*UN Conference on the Promotion of International Co-operation in the Peaceful uses of Nuclear Energy-UNCPICPUNE*), CAS deneyiminde yaşandığı gibi ihracatçıların/tedarikçilerin etkin güvenlik denetimi talepleri ve eşik devletlerinin koşulsuz tedarik güvencesi talepleri nedeniyle anlaşmaya varılamamıştır. Oysa ki, bu alandaki girişimlerin temel amacı, taraflar arasındaki keskin fikir ayrılıklarının görüşmeler aracılığıyla minimuma indirilmesi ve mümkün olursa ilgili konular üzerinde anlaşma sağlanmasıdır. Ortaya çıkan tablo NPT üyesi (özellikle Güney Asya ve Latin Amerika) devletlerinin nükleer teknolojinin transferine yönelik konularda üçüncü dünya ülkelerine liderlik yapma potansiyeline sahip oldukları, buna karşılık “kuzey tedarikçileri”nin nükleer tedarik konusunda ortak tutumlarını oluşturduğu ve koruduğudur.²⁹⁶

²⁹⁴ Ibid., s. 34.

²⁹⁵ Ibid., s. 34.

²⁹⁶ Ibid., s. 34.

Başta ABD olmak üzere birçok devletin, 1980’li yıllarda barışçıl nükleer ticaretin kurallarının belirlenmesi konusunda bu denli ısrarlı politikalar yürütmesinin nedeni, bu dönemde birçok eşik devletin (*threshhold states*), devletlerin ihracat kontrolleri politikalarındaki açıklardan (*loophole*) faydalanarak, yasadışı yollardan güvenlik denetimine tabii olmayan nükleer faaliyetleri için madde ve malzeme edindiğine dair güçlü kanıtlar bulunmasıdır. Bunun en bariz örneği, Batı Almanya’da bulunan bir tarım mühendisliği firması tarafından Pakistana’ya uranyum dönüştürme (*uranium hexafluoride*) tesisinin gizlice sokulduğunun ortaya çıkmasıdır. Bu gelişme üzerine, 1984 yılında ABD’nin çabalarıyla bir araya gelen NSG, herhangi bir mutabakata varamamıştır.²⁹⁷ Fakat bu ve benzeri skandallar, Batı Almanya’nın ihracat politikasında değişikliğe gitmesine neden olmuştur.

NPT rejimi daha büyük bir darbeyi şüphesiz, NPT’ye taraf bir devlet olan Irak’ın, UAEA güvenlik denetimlerine tabii olan Bağdat yakınlarındaki Osirak nükleer araştırma reaktörünün 1981 yılında İsrail tarafından bombalaması ile almıştır. İsrail’in şüphelenmesine yol açacak şekilde, herhangi bir nükleer enerji programının olası ihtiyacının çok ötesinde nükleer madde ve malzeme ithalatı yapan Irak’a, Fransa tarafından yapılan ihracatın durdurulması için, İsrail iki kez girişimde bulunmuş fakat başarılı olamamıştır. Bu dönemde İsrail, bu reaktörlerde nükleer silah üretmeyi sağlayacak bir dönüştürme işleminin (*conversion*) UAEA tarafından tespit edileceğine dair bir inanca sahip değildi.²⁹⁸ İsrail’in Ajans’ın güvenlik denetimi sistemine güvensizlik duyması ve böylesi bir operasyona girişmesi, diğer devletlerin aynı gerekçelerle benzer şekilde davranmasının önünü açabilirdi.

Irak NPT üyesi olan ve UAEA INFRC/66 güvenlik denetimi anlaşmasını imzalamış bir devlet idi. Böylece Ajans’ın sadece Irak tarafından kendisine bildirilmiş tesislerde denetleme yetkisi bulunuyordu. Bu saldırı ile ortaya çıkan tablo, Ajans’ın “pasif bir şekilde” sadece envanteri takip etmekle sınırlı rolünü ve oluşturulan güvenlik denetimi

²⁹⁷ Ibid., s. 34.

²⁹⁸ Ibid., s. 34. Dönemin İsrail Savunma Bakanı ve Osirak reaktörüne düzenlenen askeri “Opera Operasyonu”nu yürüten kişi olan Menachem Begin, “İsrail’in bölgede herhangi bir nükleer silahı tolere edemeyeceğini” belirtmiştir. Bkz. Avner Cohen, "The Lessons of Osirak and the American Counterproliferation Debate", (içinde) Mitchell Reiss, Harald Müller (eds.), *International Perspectives on Counterproliferation*, Washington D.C.: Woodrow Wilson Center for International Studies, 1995, s.85. İsmi Mısır ölüm tanrısından alan Osirak reaktörünün Fransız menşeli plütonyum üretme kapasitesine sahip bir reaktor olduğu belirtilmektedir. Saldırı sonrası reaktor plütonyum üretemeyecek hale gelmiştir. Cohen bu saldırının Irak’ın yürüttüğü nükleer programı tamamen “öldürmediği” fakat yavaşlattığını belirtmektedir. 1990 yılların başında bu durum açıkça ortaya çıkacaktır.

siteminin zayıflığını gözler önüne sermekte idi. Ayrıca NPT'ye üye olmayan bir devlet tarafından güvenlik denetimi sistemi çatısı altındaki bir tesise yapılan bu saldırı, NPT rejiminin genel olarak otoritesini de sarsıyordu.

Saldırıyı takip eden günlerde, Arap devletlerinin baskısı ile UAEA'nın İsrail'e sağladığı teknik desteğini askıya alınmış ve toplanan UAEA Genel Kurulu İsrail'in operasyon gerekçelerini yersiz bularak, reddettiğini açıklamıştır. Bunun üzerine, ABD İsrail'in hakları yeniden kendisine sağlanıncaya kadar, UAEA aktivitelerinden çekildiğini açıklamıştır. Ajans'ın en büyük destekçisi ve maddi sponsorunun Ajans faaliyetlerinden çekilmesi, NPT rejimi açısından şüphesiz önemli bir gelişme idi. Zira, NPT rejimi nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunlarının uygulanması için Ajans faaliyetlerine büyük oranda ihtiyaç duymaktaydı. Aylar süren görüşmeler neticesinde UAEA Başkanı Hans Blix, ABD'ye bu konuda yeterli güvenceleri sağladıklarını açıklamıştır. Diğer yandan İsrail'in bu saldırısı UAEA ile BMGK arasında karşılıklı etkileşime sebep olmuştur. Ajans Yöneticiler Meclisi saldırı sonrası Konsey'e bir rapor iletmış ve BM Güvenlik Konseyi 19 Haziran 1981 tarihinde oy birliği ile aldığı kararda İsrail'in saldırısını "tüm güvenlik denetimi sistemine karşı büyük bir tehdit" olarak tanımlayarak, İsrail'in bu saldırısını kınamıştır. Karar ayrıca İsrail'e sahip olduğu nükleer tesisleri Ajans'ın güvenlik denetimleri çatısı altına sokması çağrısı yapmaktaydı.²⁹⁹ ABD uluslararası baskı nedeniyle bu oylamada evet oyu kullanmış ve Konsey'in İsrail'i cezalandırıcı bir tutum izlemesini engellemiştir.

1980'li yıllarda UAEA'nın güvenlik denetimi sisteminin güçlendirilmesini sağlayacak gelişmeler de yaşanmıştır. Fransa 1981 Eylül ayında UAEA ile güvenlik denetimi anlaşmasını imzalamıştır. 1982 yılında Sovyetler Birliği aynı öneriyi sunmuştur. Aynı yıl uzun yıllar süren kararsızlığının ardından Çin Halk Cumhuriyeti 1984 yılında UAEA'ya katılmış, 1988 yılında gönüllü NWS tipi güvenlik denetimi anlaşmasını imzalamıştır. Bu adımlar Çin'in önceki ihmalkar ve yayılmaya imkan tanınan ihracat politikalarından vazgeçtiği şeklinde yorumlanmıştır.³⁰⁰ Bu dönemde, NSG de hiçbir toplantı gerçekleştirilmemiş ve tetikleyici listesini yenilememiştir. Sadece Zaggner Komitesi listesine birkaç teknolojik açıklama eklenmiştir. Bu dönemde yayılmanın önlenmesi ve güvenlik denetimleri açısından bir diğer önemli gelişme, 1980 yılında devletlerin yasadışı

²⁹⁹ United Nations Security Council Resolution, 487, 19 June 1981, Madde 5
<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/6C57312CC8BD93CA852560DF00653995> (15.02.2014)

³⁰⁰ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 30.

yollarla nükleer maddeleri barışçıl amaçlardan saptırmaya yönelik harekete geçmesini amaçlayan “Nükleer Maddelerin Fiziksel Korunması Sözleşmesi”nin (*Convention on the Physical Protection of Nuclear Material-CPPNM*) imzaya açılması olmuştur. 1970’li yıllardan itibaren nükleer malzemelerin ve ekipmanların fiziksel olarak korunmasına yönelik çabaları özetleyen bu konvansiyon 1987 yılında yürürlüğe girmiştir.

1979 yılında ABD’nin “Three Miles Island” nükleer tesisinde yaşanan ilk nükleer kazadan sonra, 1986 yılında meydana gelen Çernobil kazası nükleer enerjiye olan güveni derinden sarsmıştır. Bu durum birçok devletin nükleer enerji programlarını durdurmasına ve yavaşlatmasına neden olmuştur. Bununla birlikte nükleer piyasada durgunluk meydana gelmiştir. UAEA hemen reaksiyon göstermiş ve 1986 yılında kabul edilen “Nükleer Kazaların Erken Bildirimine İlişkin Konvansiyon” (*Convention on the Early Notification of Nuclear Accidents*) taraflara nükleer kazaları hemen bildirme yükümlülüğü getirmiştir.³⁰¹ Çernobil kazasının nükleer piyasa üzerindeki etkisinin geçmesi ise uzun yıllar almıştır.

Silahların kontrolü çabaları da bu dönemde hız kazanmıştır. İki süpergüç arasında yürütülen müzakereler sonrasında kısa ve orta menzilli füzelerin kullanımını yasaklayan “Orta Menzilli Nükleer Füze Anlaşması” (*Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty-INF*) 1987 yılında imzalanmıştır. Bu anlaşmayı nükleer silahların kontrolüne ilişkin “Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması” (*Strategic Arms Reduction Treaty-START*) süreci takip etmiştir.

5.1.2. 1985 NPT Gözden Geçirme Konferansı ve İki Sütun Arasındaki İlişki

Çalışmanın bu bölümünde 1980’li yıllarda yaşanan gelişmelerin 1985 yılında toplanan Gözden Geçirme Konferansına ne şekilde yansıdığı ve Konferans görüşmelerinde çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişki incelenecektir. Daha önceki yıllarda gerçekleştirilen Gözden Geçirme Konferansına ilişkin bölümlerde olduğu gibi, öncelikle Konferans görüşmelerinde öne çıkan konular ve konferans sonucu değerlendirilecektir.

5.1.2.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu

27 Ağustos-21 Eylül tarihlerinde Cenevre’de toplanan konferansa 130 taraf devlet katılmıştır. Üçüncüsü gerçekleştirilen NPT Gözden Geçirme Konferansı oldukça farklı bir

³⁰¹ Ibid., s. 35.

uluslararası güvenlik ortamının var olduğu bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, 1981 yılında İsrail, Irak'ın UAEA güvenlik denetimi altındaki nükleer reaktörüne saldırı düzenlemiştir. Kontrolü altında en fazla nükleer silah bulunan ve silahsızlanma yükümlülüğü altında bulunan iki süper gücün nükleer silah stokları, Soğuk savaşın en tepe noktasındaki sayılarına erişmiştir.³⁰² Aynı zamanda, VI. madde kapsamında silahsızlanma konusunda yeterli aşama kaydedilememiştir. Diğer yandan, NPT'ye taraf olmayan İsrail ve Güney Afrika gibi bazı devletlerin nükleer silahlara ilişkin faaliyet yürüttükleri endişesi mevcuttur. NNWS'lere sağlanması tartışılan güvenlik güvencesi konusunda tartışmalar devam etmektedir ve Dhandapala'nın da belirttiği gibi, CTBT'nin yokluğu kalıcı bir hal almışa benzemektedir.³⁰³ Kırılgan bir uluslararası güvenlik ortamı altında, nükleer piyasalarda yaşanan durgunluk, Çernobil nükleer kazasından etkilenmiştir.

Konferans görüşmelerinde, silahsızlanma konusunda ilk iki Gözden Geçirme Konferansı'nda da olduğu gibi, devletlerin büyük çoğunluğu yeterli aşamanın kaydedilemediğini ve bu durumdan kaygı duyduklarını belirtmişlerdir. NPT'nin VI. maddesinin uygulanmasına ilişkin tartışmalar genellikle nükleer testlerin kapsamlı olarak yasaklanmasına dair anlaşmanın sonuçlandırılması çerçevesinde dair yapılmıştır. Katılımcıların çoğu böylesi bir anlaşmanın yapılabilmesi için, 1977 de başlayan üç taraflı görüşmelerin (ABD, Sovyetler, Birleşik Krallık) 1980 yılından sonra devam ettirilmemesini gündeme getirmişlerdir.

Konferans'ta ayrıca, Anlaşma metninde yer almamasına rağmen nükleer tesislere yapılan silahlı saldırılar konusu taraflarca tartışılmıştır. 1981 yılında Irak'ın nükleer tesislerine İsrail tarafından yapılan saldırı bu konunun gündeme gelmesine neden olmuştur. İsrail'in Irak nükleer reaktörüne gerçekleştirdiği saldırının nihai metinde yer alması konusunda ABD İsraili savunan tek devlet olmuş, delegasyonun Washington ile gerçekleştirdiği uzun görüşmeler sonrasında, nihai metne saldırının “derin kaygı” verici bir olay olarak girmesine mutabık olmuştur. Aynı dönemde Irak'ın İran'ın tamamlanamamış nükleer güç santrali inşaatına da saldırıda bulunduğu yönünde iddialar mevcuttur. İran nihai dokümanda Irak'ın kendi topraklarında bulunan ve henüz yapım aşamasında olan Busheir nükleer reaktörüne yönelik saldırısının kınanması yönünde bir ifadenin yer alması için çabalamış, bu metni nihai belgeye sokmayı başaramamış, fakat belgenin eki olarak

³⁰² Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.19-20.

³⁰³ Ibid, s.20.

yayınlanmasını sağlamıştır. 1985 nihai belgesinde güvenlik denetimleri altındaki bir tesise yapılan askeri saldırıdan duyulan kaygı ifade edilmiştir.³⁰⁴

Ortaya konulan tüm olumsuz gelişmelere rağmen Konferans hiç beklenmedik bir biçimde nihai doküman üretmekte başarıya ulaşmıştır. Hatta Müller'e göre bu konferans, ilk üç konferans arasında en verimli ve başarılı konferans olma özelliği taşımaktadır.³⁰⁵ Konferans'ta ilk iki Konferans'tan farklı olarak 3 adet ana Komite oluşturulmuştur. Bunun nedeni, anlaşma kapsamında gözden geçirilen konu başlıklarında ortaya çıkan artış ve taraflar arasında büyüyen anlaşmazlık konularıdır. I. Komitenin başkanlığını 1995 yılında NPT'nin süresiz olarak uzatılması kararının alındığı Gözden Geçirme Konferansı Başkanlığını yürütecek olan Sri Lankalı diplomat Jayantha Dhanapala yürütürken, Konferans başkanlığını Mısırlı tecrübeli diplomat Mohamed Shaker yürütmüştür.

İran'ın, 1980 de başlayan İran-İrak savaşı esnasında 1984 ve 1985 yıllarında Busheir nükleer reaktörüne Irak tarafından yapılan saldırıların nihai belgeye sokma ısrarı, Konferans görüşmelerinin tıkanmasına neden olmuştur. Konferans görüşmeleri esnasında İranlı ve Iraklı temsilciler karşılıklı olarak birbirlerini suçlamışlardır. Konferans başkanı bu devletlerin açıklamalarını Konferans nihai belgesinin eki olarak yayınlama kararı alarak krizi aşma yoluna gitmiştir. Bu krizin aşılması ile konferans Nihai Belge üretmeyi başarmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Nihai Bildirinin, silahlanma yarışının sona erdirilmesi ve silahsızlanma gibi bazı alanlarda eleştiriler getirse de, NPT'yi destekleyici ve güçlendirmeye yönelik bir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Taraflar bildiri metninde “Anlaşma'nın amaçlarına verdikleri desteğin devamını” ve “Anlaşma'nın uluslararası barış ve güvenlik için vazgeçilmez” olduğunu vurgulamışlardır.³⁰⁶ ABD ve Sovyetler Birliği'nin Konferansın başarılı bir sonuca varması için beraber çalışmışlardır. Harald Müller'in de belirttiği gibi 1985 yılında toplanan Gözden Geçirme Konferansı nihai

³⁰⁴ Bkz. “Statement by the Representative of the Islamic Republic of Iran at the 16th plenary meeting of the Third Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons” (içinde). “1985 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part I - Organization and Work of the Conference (NPT/CONF.III/64/I)*, Geneva: United Nations, 1985.

<https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1985%20-%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20I.pdf> (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF.III/64/I olarak anılacaktır.

³⁰⁵ Harald Müller, David Fischer, and Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 31.

³⁰⁶ <http://www.reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/npt/history-of-the-npt-1975-1995#NPT1975> (15.02.2014)

bildirisinin, önceki belgelere nazaran NPT'nin sütunlarını kavrayıcı ve Anlaşma'nın daha iyi işletilmesine yönelik olarak hazırlanmış olduğu ortadadır.³⁰⁷

5.1.2.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi

Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi sütununu oluşturan I. II. ve III. maddelerin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak yapılan görüşmelerde birçok devlet, İsrail ve Güney Afrika'nın güvenlik denetimine tabii olmayan nükleer faaliyetlerini gündeme getirerek bu konudaki şüphelerini ve kaygılarını belirtmişlerdir. 1985 yılı Nihai Bildirgesinde ilk iki maddenin işleyişine ilişkin genel memnuniyet ifadeleri yer bulurken, 1975 teki belgeye benzer bir şekilde riayet konusunda bir kanı belirtilmemektedir.

Konferans görüşmeleri boyunca temsilcileri aracılığı ile yapılan konuşmalarda ve sunulan belgelerde ABD yönetimi, “Anlaşma'nın üç ana amacını yansıtan üç sütunu bulduğunu”, fakat “nükleer silahların daha fazla yayılmasının önlenmesine ilişkin sütunun Anlaşma'nın sürükleyici gücü olduğunu” tekrar tekrar ifade etmiştir. ABD'ye göre nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanındaki uluslararası işbirliği, yayılmanın etkin bir biçimde önlenmesi için belli koşullar altında güçlendirilmelidir.³⁰⁸

Konferans belgeleri incelendiğinde, ABD'nin 1980'li yıllarda barışçıl nükleer ticaretin kurallarının belirlenmesi bağlamında izlediği nükleer politika çerçevesinde, görüşmeleri boyunca Anlaşma'nın çalışmaya konu olan iki sütununu birbiri ilişkilendirmek için büyük çaba sarf ettiğini söylemek mümkündür. ABD temsilcisi, “Anlaşmaya taraf tüm devletlerin nükleer silahların yayılmasının barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğunu kabul ettiğini” ve “bu nedenle I. ve II. madde ile bu tehditin oluşmasını engellemeyi taahhüt ettiklerini” belirtmiştir. ABD'ye göre devletlerin Anlaşma'nın ilk maddesi ile altına girdikleri yükümlülük, güvenlik denetimi yükümlülükleri ve barışçıl kullanım faaliyetleri ile “sıkı bir biçimde” birbirine bağlıdır. ABD bu çerçevede NPT'nin I., II. III. maddeleri ile IV. maddesi arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir ve “Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerinin, güvenlik denetimi sistemi ile birlikte barışçıl nükleer işbirliğine zemin

³⁰⁷ Jozef Goldblat, “The Third Review...”, (aktaran) Harald Müller, David Fischer, and Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s.19.

³⁰⁸ NPT/CONF. III/C. III/SR. 2 (içinde), “1985 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part III - Summary Records (NPT/CONF. III/64/III)*, Geneva: United Nations, 1985, s.352.

<https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1986%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20III.pdf> (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF. III/64/III olarak anılacaktır.

oluşturduğuna” inandıklarını ifade etmiştir. ABD bu ifadenin komite raporuna girmesini talep etmiştir.³⁰⁹

Birçok NNWS ise bu görüşe şiddetle karşı çıkmıştır. Mısır temsilcisi Alfarargi, NPT rejiminin “iki tür yükümlülük arasındaki dengeyi içerdiğini” belirtmiştir. Bu yükümlülükler, “nükleer enerjinin askeri uygulamalarının yaratacağı olumsuz etkiyi en aza indirme yükümlülüğü” ve “nükleer enerjinin barışçıl uygulamaları alanında işbirliğini teşvik etme yükümlülüğü”dür. Mısır’a göre NPT’nin güvenilirliği ve evrensel bir rejim olan silahların yayılmasının önlenmesi rejiminin temelinde yer almaya devam edebilmesi, bu dengeyi koruyabilmesine bağlıdır.³¹⁰ Mısırlı yetkili sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

“NPT’nin yazıya döküldüğü dönemde gelişmekte olan devletlerden çok azı nükleer enerji programına sahipti ve çok azı kısa vadede nükleer enerjiye ihtiyaç duymakta idi. Fakat sosyal ve ekonomik gelişmeler, gelişmekte olan devletlerin elektrik enerjisine olan ihtiyacını artırmıştır. Buna rağmen, nükleer enerji endüstrisinin sermaye yoğun yapısı gelişmekte olan devletleri kısıtlamaktadır. Bu durum ise Anlaşma’nın temel prensiplerinden biri olan nükleer teknolojinin barışçıl kullanımının sağlayacağı tüm faydaların Anlaşma’ya taraf tüm devletlere sağlanması prensibini tehlikeye sokmaktadır.”³¹¹

ABD temsilcisi, UAEA güvenlik denetimi sisteminin mevcut uygulamasının taraf devletlerin ekonomik ve teknolojik gelişimini ya da uluslararası işbirliklerini sekteye uğratmadığını belirtmiş ve güvenlik denetimi sisteminin mevcut yaklaşımla uygulanmaya devam etmesi gerektiğini savunmuştur. Fakat ABD sistemin güçlendirilmesini talep etmektedir. Zira ABD’ye göre:

“yeni nükleer faaliyetler, reaktör sayısının dünya çapında artması ve yeni nükleer teknolojilerin ortaya çıkması, UAEA güvenlik denetimi sisteminin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanında daha fazla güven yaratabilmesini gerekli kılmaktadır. Bu durum ise güvenlik denetimi sisteminin için durağan bir yapıda olmasına imkan vermemektedir.”³¹²

Temsilci, taraf devletlerin hali hazırda barışçıl nükleer aktivitelerini Ajans’ın Kapsamlı Güvenlik Denetimi (CSA) sistemine dahil ederek Ajans’ın denetimi altına soktuklarını belirterek, ihracatçı devletlerin anlaşmaya taraf olmayan devletlerle yapacakları nükleer işbirliği anlaşmaları öncesinde CSA kabulünü şart olarak sunmaları gerektiğini görüşünü tekrar dile getirmiştir.³¹³ Bu denetimleri kabul etmek istemeyen ve denetim altında olmayan nükleer faaliyet yürütme çabasında olan devletler, anlaşmaya

³⁰⁹ NPT/CONF. III/64/III, NPT/CONF. III/C.II/SR.4, s.293.

³¹⁰ NPT/CONF. III/64/III, NPT/CONF. III/C.III/SR.2, s.340.

³¹¹ NPT/CONF. III/64/III, NPT/CONF. III/C.III/SR.2, s. 341-342.

³¹² NPT/CONF. III/64/III, NPT/CONF. III/C.II/SR.2, p.272.

³¹³ NPT/CONF. III/64/III, NPT/CONF. III/C.II/SR.2, p.273.

taraf devletlerin haklarından yararlanmamalıdır. ³¹⁴ Bu bağlamda ABD'nin Anlaşma'nın IV. maddesi tarafından tüm taraf devletlere vaat edilen barışçıl nükleer enerji kullanım hakkını, nükleer yayılmanın önlenmesi sütunu ile farklı bir açıdan da ilişkilendirildiği söylenebilir. ABD ye göre devletlerin gelecekte nükleer işbirliği ve yardımdan faydalanma beklentileri, bu devletleri anlaşmaya taraf olmaya ya da kapsamlı güvenlik denetimlerini kabul etmeye yönlendirecektir.

Bu konuda Birleşik Krallık, Avustralya, Kanada, İsveç ve birçok batı Avrupa ülkesi ABD'nin önerisine destek vermiştir. ³¹⁵ Fakat önceki Gözden Geçirme Konferanslarında tecrübe edildiği gibi, Batı Almanya'nın liderliğinde nükleer tedarikçi bazı devletler (Belçika, İsviçre), NPT'ye taraf olmayan devletlere yapacakları ihracatlarda kapsamlı güvenlik denetimlerini ön şart olarak talep etmeyi reddetmişlerdir. Bunun başlıca sebebi potansiyel ihracatçı devletlerin anlaşma dışında yer alması olarak değerlendirilebilir. Tedarikçi devletler Brezilya ve Pakistan gibi kazanç sağlayacak müşterileri tercih etmişlerdir. ³¹⁶ Kapsamlı Güvenlik Denetimlerinin tedarik şartı olarak kabul edilmesi konusunda ABD'nin çabalarıyla varılan mutabakat dili şu şekildedir;

“Konferans tüm tarafları, yayılmanın önlenmesine yönelik geri döndürülemez (irrevocable) yükümlülükleri üstlenmesine ve ithalatçı NNWS'lerin Kapsamlı Güvenlik Denetimlerini kabul etmesine yönelik olarak etkin adımlar atmaya” teşvik eder.

Konferans Nihai Belgesinde ayrıca “nükleer silahların diğer devletlere yayılmasının önlenmesi için bariyerlerin daha da güçlendirileceği” ifade edilmiştir. ³¹⁷

Nihai Belgede taraflar ayrıca Anlaşma'ya taraf olmayan iki devlete (İsrail, Güney Afrika) nükleer transfer yapılmaması çağrısı yapmışlardır. Bu ifadelerin nihai bildirmede yer almasında NAM devletlerinin baskısının rol aldığı söylenebilir. NAM çalışma belgesinde İsrail ve Güney Afrika'ya yapılan nükleer yardım ile ilgili şu ifadeler yer almıştır:

“Anlaşmada belirtildiği üzere, özellikle gelişmekte olan devletlerin barışçıl amaçlarla nükleer ekipman, madde, bilimsel ve teknolojik bilgilere mümkün olan en geniş ölçüde erişmelerini sağlamak yerine, bazı taraf devletlerin İsrail ve Güney Afrika gibi anlaşmaya taraf olmamasına rağmen nükleer silaha sahip olma kapasitesine sahip devletlerle nükleer

³¹⁴ NPT/CONF. III/64/III, NPT/CONF. III/C.II/SR.2, s.293.

³¹⁵ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s.32.

³¹⁶ D. Shyam Babu, *Nuclear Non Proliferation: ...*

³¹⁷ “Annex 1: Final Declaration of the First NPT Review Conference”, paragraf 11 (içinde), NPT/CONF /35/I.

*alandaki işbirliği yapmaya ve bu devletlere destek olmaya devam ettiği kaygı ile kaydeder.*³¹⁸

Anlaşma'nın nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesinin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak görüşmelerin sadece III. Komite toplantıları ile sınırlı kalmadığı ve önceki paragraflarda değinildiği gibi, diğer komite toplantılarında iki sütun arasındaki ilişki bağlamında tartışıldığı söylenebilir. Bu sütunun daha yoğun olarak görüşüldüğü III. Komite görüşmelerinde ise birçok NNWS'nin nükleer enerjiye sahip olmanın gelişme ibaresi olduğuna vurgu yaptığı görülmektedir. Bu açıklamalar 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol krizleri ve devletlerin nükleer enerjiye olan artan ilgilerini çerçevesinde değerlendirilebilir.³¹⁹

Komite görüşmelerinde önceki konferanslarda olduğu gibi nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanında NNWS'lere teknik destek sağlanması konusunda devletler arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Gelişmiş nükleer tedarikçi devletler nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konusunda vermiş oldukları desteği ve yardımları vurgularken, yardım alan konumundaki bazı devletler bu yardımların yetersiz olduğunu, bu konuda uluslararası işbirliği ve teknik desteğin artması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda tedarikçi devletlerin somut veriler ve vaatler sunmalarını talep etmişlerdir. Bu tartışmalar neticesinde, Komite başkanı raporunda devletlerden bir sonraki Gözden Geçirme Konferansı'nda sunulmak üzere, madde IV ün ikili düzeyde uygulamanın geliştirilmesi kapsamında devletlerin ulusal olarak yaptıkları katkılarına içeren rapor sunmalarını talep etmiştir.³²⁰ Bu talep nihai dokümanda ise şu şekilde yer almıştır:

*“Konferans taraf devletlerden IV. maddenin uygulamasının daha da geliştirilmesi için mümkün olan ikili işbirliği imkanlarını göz önüne almalarını talep eder. Bu amaçla bu alandaki tecrübelerini ulusal katkılar bağlamında önümüzdeki Konferans'ta yazılı bir rapor şeklinde sunmaları talep eder.”*³²¹

Görüşmelerde NNWS'ler güvenlik denetimlerine ve ihracat kontrollerine ilişkin olarak birçok şikayet, öneri ve beklentilerini belirtmişlerdir. Mısır temsilcisi genel oturumda yaptığı konuşmada nükleer yakıtı elde edebilmenin tek koşulunun anlaşmaya

³¹⁸ NPT/CONF.III/52, “States Members of the Non-Aligned Group participating in the Third NPT Review Conference Working Paper Containing Formulation for the Final Declaration on Article IV of the Treaty” (içinde), NPT/CONF. III/64/II.

³¹⁹ Konferansın gerçekleştirildiği dönemde dünya elektrik ihtiyacının %3-4'lük kısmı nükleer enerjiden karşılanmaktadır.

³²⁰ NPT/CONF.III/C.III/4 (içinde), NPT/CONF.III/64/I.

³²¹ NPT/CONF.III/64/1 (içinde), NPT/CONF.III/64/I.

taraf olarak nükleer tesisleri UAEA denetimi altına sokmak olduğunu belirtmiştir. Mısır'a göre başka kısıtlamalara gerek bulunmamaktadır. Bu nedenle Mısır, tedarikçi devletlerin yaptıkları ihracata UAEA güvenlik denetimi sisteminin ötesinde kısıtlama getirmek istediklerinde tepki göstermiştir. Zira “tedarikçi devletlerin bu kısıtlamaları anlaşmaya taraf devletlere uygularken, anlaşma dışındaki devletlere müsamaha göstermesi bir ironi” oluşturmaktadır. Mısır nükleer tedarikle ilgili çabaların rejimi güçlendirmeyi amaçladığının farkında olduklarını belirtmekle birlikte, diğer yandan bu girişimlerin aksi sonuçlara yol açmasından korkulması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü “şiddetli bir biçimde nükleer yakıt edinmek isteyen devletlerin, her zaman bu amaçlarına ulaşmak için bağımsız hareke etmeleri mümkündür.”³²²

Mısır gibi sıkılaştırılan ihracat kontrolleri kaygılarını belirten NAM devletleri ise sundukları çalışma belgesinde şu ifadeleri kullanmışlardır:

*“Hiçbir devlet ya da devletler grubu anlaşma tarafından öngörülen güvenlik denetimlerinin ötesinde, (nükleer) ekipmanlara, maddelere, hizmetlere, bilimsel ve teknik bilgiye erişim ve bunların transferine yönelik tek taraflı ya da kolektif olarak hiçbir önkoşul getirmemeli ve yayılmanın önlenmesi amacıyla şartlar dayatmamalıdır.”*³²³

Irak temsilcisi de Genel Tartışmada yaptığı konuşmada, son beş yılda, IV. maddenin uygulanışı çerçevesinde “ihracatçı devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmediğini gözlemlediklerini” söylemiştir.³²⁴ Irak'a göre madde, ekipman değişimi ve teknolojik ve bilimsel bilgi değiş tokuşu kolaylaştırılmamıştır. Aksine tek taraflı ve NNWS'lere yönelik ayrımcı politikalar ile bu değişim sekteye uğratılmış ve ciddi ölçüde kısıtlanmıştır. Iraklı temsilci konuşmasında bu kısıtlamaların temel laboratuvar aletlerine kadar uzandığını, ekipman isimlerini vererek açıklamaktadır. Irak'ın dikkat çektiği diğer konu ise, ihracatçı devletlerin aynı prensipleri anlaşma dışında kalmayı tercih eden ve nükleer kapasite edinme çabası içinde oldukları bilinen devletlere karşı uygulamamalarıdır. Iraklı temsilcinin verdiği sayılara göre, 1980 yılında nükleer reaktör sayısı 255 iken bu sayı 1985'te 441'e yükselmiştir, fakat yeni reaktörlerin çok küçük bir kısmı gelişmekte olan devletlerde kurulmuştur. “Rejimi ve Anlaşma'nın güvenilirliğini tehlikeye sokan bu durumun” tersine döndürülmesi ise tüm taraf devletlerin sorumluluğudur. Konferans III. ve

³²² NPT/CONF. III/64/III, NPT/CONF. III/SR.6, s. 88.

³²³ “States Members of the Non-Aligned Group participating in the Third NPT Review Conference Working Paper Containing Formulation for the Final Declaration on Article IV of the Treaty”, NPT/CONF. III/52 (içinde), NPT/CONF. III/64/II.

³²⁴ NPT/CONF. III/64/III, NPT/CONF. III/SR.8, s. 99.

IV. maddelerin düzgün bir şekilde uygulanabilmesi amacıyla, karşılıklı anlayış ve kabulün oluşturulabilmesi için kararlılık göstermelidir.³²⁵

Genel oturumda Yugoslavya da yayılmanın önlenmesi prensibine olan bağlılığını yinelerken, bazı ihracatçı devletle tarafından dayatılan kontrol tedbirlerinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda yeni tedbirlerin ancak taraf devletlerin mutabakatı ve UAEA çerçevesinde resmi hale getirilmesi halinde kabul edilebileceği konusunda ısrarını sürdürmüştür.³²⁶ Yugoslavya'ya göre “yayılmanın önlenmesi rejimini güçlendirmek için UAEA sisteminin gerekliliklerinin ötesinde getirilen yeni teklifler, uluslararası güven ve güvenliği sağlamaktan uzaktır.”³²⁷

Komite başkanının tartışmaya sunduğu taslak Komite raporunun görüşmeleri esnasında, NAM devletleri sundukları çalışma belgesine raporda yeterince yer verilmediğinden yakınmışlardır. Nijerya NNWS'lerin barışçıl amaçlarla nükleer enerji geliştirmeleri çerçevesinde işbirliği eksikliğinin raporda yer almasını talep etmiştir. Nijeryaya göre NNWS'ler nükleer silaha sahip olmaktan vazgeçmeleri karşılığında daha fazla desteği hak etmektedirler.³²⁸

Meksika ise NAM devletleri tarafından komite görüşmelerinde sunulan çalışma belgesindeki şu ifadelerin raporda yer alması gerektiğini belirtmiştir:

“Konferans, NPT tarafından öngörülen güvenlik denetimlerinin ötesinde, tek taraflı olarak zorlanan kısıtlayıcı tedbirlerin NPT'nin ruhu ile çatıştığını ve bu nedenle anlaşmaya taraf NNWS'lerin, araştırma, üretim ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımını ciddi bir biçimde kısıtladığını belirtir. Bu kısıtlamalardan bazıları dolaylı olarak Anlaşma'ya taraf devletlerin egemenlik haklarını etkilemektedir. Bu tür tedbirler nükleer enerjinin barışçıl amaçlar için kullanılmasını yavaşlatmakla birlikte, taraflar arasında ciddi sorunlara yol açmış ve taraflar arasındaki güveni zedelemiştir.”³²⁹

Belgede öne çıkan bir diğer paragrafta ise, iki sütun tarafından düzenlenen konular arasındaki ilişkiyi vurgulanmakta ve “yayılmanın önlenmesi ile ilgili kaygıların devletlerin barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji edinmelerini ve geliştirmelerini önlemek ve devletlerin bağımsızlıkları ve egemenlik hakları ile bağdaşmayan şartları dayatmak için bahane olarak

³²⁵ Ibid.

³²⁶ NPT/CONF. III/64/III, NPT/CONF.III/SR.9, s.118.

³²⁷ NPT/CONF. III/64/III, NPT/CONF.III/C.II/SR.5, s.304

³²⁸ NPT/CONF. III/64/III, NPT/CONF.III/C. III/SR. 6, s.372

³²⁹ “States Members of the Non-Aligned Group participating in the Third NPT Review Conference Working Paper Containing Formulation for the Final Declaration on Article IV of the Treaty”, NPT/CONF.III/52 (içinde). NPT/CONF. III/64/III.

kullanılmamalıdır” ifadeleri kullanılmaktadır.³³⁰ Taraflar arasında yaşanan tartışmalar ve birçok tedarikçi devletin karşı çıkması nedeniyle, bu ifadeler taslak nihai bildiriye dahil edilmemiştir.

Çokuluslu nükleer yakıt döngüsü düzenlemeleri ile ilgili olarak 1985 yılı Gözden Geçirme Konferansı belgesi uluslararası plütonyum depolama sistemi için çağrıda bulunmaktadır. Konferans aynı zamanda tüm taraf devletlere çok uluslu katılımın sağlanacağı uluslararası yakıt döngüsü tesislerinin kurulmasının barışçıl kullanım ve nükleer maddelerin askeri amaçlarla kullanılmaması yolunda olumlu bir garanti olarak algılamasını tavsiye etmektedir.³³¹ Fakat bu dönemde devletler tarafından kabul gören genel görüşün, kullanılmış nükleer yakıt ve nihai atığın ulusal sorumluluk (benim arka bahçeme değil-not in my backyard) olduğu söylenebilirdi. Bu dönemde plütonyumu yeniden işlemeyi düşünen devlet sayısının az olduğu görülmektedir. 2000’li yıllara gelindiğine ise artan nükleer yayılma tehdidi ortamında, başta UAEA Genel Direktörü El Baradei olmak üzere birçok aktör tarafından, nükleer yakıt döngüsü merkezlerinin kurulması fikrinin yeniden ortaya atıldığı görülecektir.

Bu dönemde, nükleer yakıt döngüsü yeterliliklerinin daha sıkı ihracat tedbirleri ile kısıtlanması konusunda sadece NWS’ler ve NNWS’ler arasında değil, Batılı güçler arasında fikir ayrılığı yaşanmıştır. Daha sıkı ihracat kontrollerini savunan ABD, Avustralya, Avusturya, İrlanda, İsveç, Kanada gibi başlıca devletlere, Almanya, Belçika, İsviçre, Japonya gibi birçok Batılı devlet sivil nükleer enerjinin kısıtlanmadan kullanım hakkını öne sürerek karşı çıkmışlardır.³³²

Genel olarak değerlendirildiğinde nükleer yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konularında liderliğini ABD’nin çektiği birçok devlet daha güçlü güvenlik denetimleri ve daha sıkı ihracat kontrolleri için yoğun baskı yapmışlardır. Konferans nihai bildirgesinde iki sütun arasındaki ilişkiye dair “anlaşmada yer alan yayılmanın önlenmesi ve güvenlik denetimi taahhütlerinin barışçıl nükleer ticaret ve işbirliği için de gerekli olduğu” belirtilmiştir. Bu ifade birçok NNWS tarafından gelecek yıllarda, yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı arasındaki ilişkinin,

³³⁰ “States Members of the Non-Aligned Group participating in the Third NPT Review Conference Working Paper Containing Formulation for the Final Declaration on Article IV of the Treaty”, NPT/CONF.III/52 (içinde), NPT/CONF. III/64/III

³³¹ Report of Main Committee II, NPT/CONF.III/58, (içinde) NPT/CONF. III/64/II

³³² Jozef Goldblat, “The Third Review of the Non-Proliferation Treaty,” (içinde), *1986 SIPRI Yearbook*, Oxford: Oxford University Press, 1986, s. 469-497, (aktaran) Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s.19.

ilki lehine değiştirilmeye çalışılması ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi amacıyla, devletlerin barışçıl nükleer planlarını etkileyecek girişimlerin olarak değerlendirilmiştir.

5.1.3. 1990 NPT Gözden Geçirme Konferansı ve İki Sütun Arasındaki İlişki

Çalışmanın bu bölümünde 1980'li yıllarda yaşanan gelişmelerin 1990 yılında toplanan Gözden Geçirme Konferansına ne şekilde yansıdığı ve Konferans görüşmelerinde çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişki incelenecektir. Fakat öncelikle Konferans görüşmelerinde öne çıkan konular ve konferans sonucu değerlendirilecektir.

5.1.3.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu

20 Ağustos-14 Eylül 1990 tarihleri arasında Cenevre'de toplanan dördüncü Gözden Geçirme Konferansına 138 taraf devlet katılmıştır. Nükleer silah sahibi olup anlaşmaya henüz üye olmayan Fransa ve Çin görüşmelere gözlemci olarak katılmışlardır.

Başarılı geçen 1985 Gözden Geçirme Konferansı'ndan sonra NPT'ye taraf olan devlet sayısı önemli bir biçimde artmıştır. 1985 yılında Kuzey Kore, 1987 yılında İspanya ve ardından Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn ve Kuveyt anlaşmaya taraf olmuştur.

Fransa'nın da ortaya çıkan nükleer tedarik skandallarından sonra ihracat politikasında değişime girmesi ile birlikte, 1990 yılının Haziran ayında Avrupa Topluluğu (*European Community-EC*) üye devletleri Dublin'de bir araya gelerek bir bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiri Avrupa devlet ve hükümet başkanlarının nükleer yayılmanın önlenmesine yönelik yaptıkları ilk ortak açıklama olması nedeniyle önem taşımaktadır. Bildiride öne çıkan başlıklar şunlardır: i) topluluk üyelerinin yayılmanın önlenmesi rejiminin önemli bir unsuru olan NPT'ye olan bağlılıklarının teyit edilmesi (Fransa anlaşmaya taraf değildir fakat bu açıklama üyeliğin sinyali olarak algılanmıştır), ii) UAEA güvenlik denetimi sisteminin önemi ve mümkün olduğunca evrensel bir şekilde uygulanmasının desteklenmesi, iii) gelişmekte olan devletlerin nükleer araştırma ve nükleer enerji haklarının yayılmanın önlenmesi ve nükleer emniyet göz önüne alınarak desteklenmesi (bu madde nükleeri hiçbir alanda istemeyen devletler ile, nükleer destekçisi devletlerin oyaşmaya vardıkları bir nokta olmuştur).³³³

³³³ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s.40.

Dublin deklarasyonunu, ABD ve Sovyetler Birliğinin Haziran 1990 tarihinde gerçekleştirdikleri ortak zirve deklarasyonu takip etmiş ve iki devlet, devlet başkanları düzeyinde yaptıkları açıklamada yayılmanın önlenmesine ilişkin ortak çıkarlarını vurgulamışlardır.³³⁴ Aynı yıl G7 devletleri ekonomi zirvesinde ilk defa nükleer yayılmanın dünyanın en güçlü 7 ekonomisinin gözünde önemli bir endişe kaynağı olduğunu belirtmişler ve sorumlu bir şekilde yayılmanın önlenmesi politikalarını yürütmeleri gereğini vurgulamışlardır.

Bu gelişmeler ışığında 1990 yılı NPT Gözden Geçirme Konferansına birçok (Batılı) devletin nükleer yayılmanın önlenmesi konusundaki güçlü irade bildirimleri ile geldiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Geçmiş Konferanslarda da gözlemlendiği gibi, bu Konferans'ta da taraflar arasındaki görüşmelerde Anlaşma'nın ana amaçları ve bu amaçların hangi ölçüde gerçekleştirildiği konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Birçok devlet Anlaşma'nın ilk maddesinin açık ihlali gözlemlenmese de, teknolojik bilginin yayılması nedeniyle yatay yayılma tehlikesinin varlığından söz etmişlerdir.

Dördüncü Gözden Geçirme Konferansı'nda nihai bildiri üzerinde mutabakata varamamasının en önemli nedenlerinden biri olarak görüşmeler esnasında Anlaşma'nın silahsızlanmaya ilişkin VI. maddesinin uygulanması konusunda yaşanan fikir ayrılıkları gösterilebilir.

Birçok Batılı devlet bu konuda önemli aşama kaydedildiğini belirtmiş, diğer devletler ise bu konuda devam eden müzakereler ve sonuçlandırılan anlaşmaların önemini vurgulamakla birlikte NWS'ler tarafından yeni nükleer doktrinler ve yeni silahların geliştirilmesi yolu ile dikey (*vertical*) nükleer silahlanmanın var olduğunu iddia etmişlerdir. Nükleer silahsızlanma başlığı altında CTBT ile ilgili yapılan görüşmelerde ise tüm taraflarca üzerinde anlaşılan asıl amacın kapsamlı, küresel ve süresiz bir şekilde nükleer testleri yasaklayacak CTBT nin yürürlüğe girmesi olduğu belirtilirken, bu amaca nasıl ve ne zaman ulaşılacağı konusunda çetin tartışmalar yaşanmıştır. Meksika CTBT'nin yürürlüğe girmesine ilişkin somut adımlar atılmasını ve belli tarihler üzerinde anlaşılmasını talep ederken, ABD ve Birleşik Krallık bu yaklaşımı kabul edemeyeceklerini belirtmişlerdir. Dhandapala'nın kitabında alıntılandığı gibi, ABD büyükelçisi Thomas

³³⁴ Ibid., s. 40.

Graham, Meksika delegasyonundan Marin Bosch'u CTBT konusu üzerinden "konferansı tek başına imha etmek"le suçlamıştır.³³⁵

Yugoslavya NAM ve Batı Avrupa ve Batı Grubuna dahil olmayan NPT üyesi devletler adına yaptığı açıklamada tarafların silahsızlanma yükümlülükleri konusunda yoğun eleştiri, talep ve çekinceler ortaya koymuştur. Bildiride nükleer yayılma tehlikesi birkaç cümle ile yer almakta, o dönemde nükleer silah programı yürüttüklerine dair şüpheler bulunan Irak, Libya, Kuzey Kore'nin isimleri geçmemektedir. Bildiri açıkça nükleer silahların yayılması konusunu ikinci plana atmakta ve Anlaşma'nın silahsızlanmaya ilişkin amaçlarını ön plana çıkarmaktadır. 1995 yılında toplanacak olan gelecek Gözden Geçirme Konferansına atıfta bulunan bildiride "1995 yılı itibariyle NPT'nin özellikle silahsızlanmaya ilişkin yükümlülüklerinin etkin bir şekilde uygulanıyor olması" ulaşılması gereken bir hedef olarak öne çıkartılmaktadır.³³⁶

Askeri nükleer faaliyetler yürüttüğü düşünülen İsrail ve Güney Afrika'nın nihai dokümanda ismen zikredilmesine ilişkin tartışmalar da Konferans gündemini oldukça meşgul etmiştir. ABD ve İngiltere gibi devletler ismen bu devletlerden bahsedilmesine karşı çıkarken, İran, Mısır, Suriye ve Nijerya başta olmak üzere diğer devletler, bu iki devletin isminin 1985 yılındaki nihai belgede yer aldığını ve birçok uluslararası platformda NPT'ye taraf olmayan ve güvenlik denetimi sistemi altında olmayan nükleer programlara sahip bu iki devlete ilişkin karar alındığını (BM Genel Kurulu, Güvenlik Konseyi ve UAEA Genel Konferansı) belirtmişlerdir. Bu devletler tarafından ABD'nin 1985 yılındakine benzer bir ifadeye karşı çıkmasının Komite çalışmalarını çıkmaza sokacağı iddia edilmiştir.

Bahsi geçen ana anlaşmazlık konuları çözülememiş ve bu konular taslak nihai dokümana, bazı devletlerin çekinceleri ile dahil olmuşlardır. Özetle, Konferans sonunda görüşmelerde yaşanan bu görüş ayrılıkları nedeniyle nihai bir doküman üzerinde anlaşmaya varılamamıştır.

³³⁵ Thomas Graham Jr., *Disarmament Sketches*, Seattle: University of Washington Press, 2002, s. 275, (aktaran) Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s. 21.

³³⁶ NPT/CONF.IV/30, (içinde) "1990 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", *Final Document: Part II - Documents issued at the Conference (NPT/CONF.IV/45/II)*, Geneva: United Nations, 1990.

<https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1991%20-%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20%20II.pdf> (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF.IV/45/II olarak anılacaktır.

Ayrıca bkz Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 62-65.

5.1.3.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi

Anlaşma'nın nükleer yayılmanın önlenmesine ilişkin ilk iki maddesinin uygulamasına ilişkin olarak toplanan I. Komite görüşmelerinde, liderliğini ABD'nin yaptığı Batılı devletler tarafından “nükleer eşik devletleri” (*nuclear threshold states*) kavramı kullanılarak, nükleer silah sahibi olma yolunda olan devletlere dikkat çekilmiştir. Komitenin ortaya koyduğu raporda nükleer yayılmanın önlenmesi için tarafların kararlılığı vurgulanmış ve tarafların “ direkt” ya da “ indirekt” olarak nükleer eşik devletlerinin nükleer programlarına yardım etmediklerinin güvencesine olan ihtiyaç dile getirilmiştir.

Anlaşma'nın III. maddesine ilişkin olarak görüşmeler II. Komitede yürütülmüştür. UAEA güvenlik denetimlerin yatay yayılmanın önlenmesindeki başarısının takdirle karşılandığı görüşmelerde, bu denetim sisteminin güçlendirilmesi gerektiği tekrar vurgulanmıştır. Barışçıl nükleer ticaret ve işbirliğinin gerçekleştirilebilmesi için anlaşmada yer alan yayılmanın önlenmesi ve güvenlik denetimi yükümlülüklerin taraflarca yerine getirilmesinin önemi belirtilmiştir.³³⁷ Bu ifade nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu yayılmanın önlenmesi sütunu ile doğrudan ilişkilendiren ve ilkinin ikincisine bağlı olduğunu vurgulayan yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır.

Konferans görüşmelerinde 51 taraf devletin henüz güvenlik denetimi anlaşmalarını neticelendirmediği belirtmiştir. Son Gözden Geçirme Konferansı'ndan bu yana UAEA tarafından yürütülen güvenlik denetimleri faaliyetleri sonucunda nükleer silah yapımına yönelik aktivite tespit edilmediği dile getirilmiştir. Fakat başta ABD olmak üzere birçok devlet tarafından NNWS'lerdeki güvenlik denetimi sistemi dışındaki nükleer faaliyetlerin ciddi yayılma tehlikesi oluşturdukları iddia edilmiştir. II. Komite görüşmelerinde ABD temsilcisi Büyükelçi Rosenthal da güvenlik denetimi anlaşmasını imzalamamış NNWS'lerin topraklarında yürütülen nükleer faaliyetlerin ciddi yayılma riski taşıdığını ve anlaşmazlık kaynağı olduğunu belirtmiştir.³³⁸ Bu ifadelerde yer alan NNWS ibaresine Mısır, İran, Endonezya, Meksika, Yugoslavya gibi devletler şiddetle karşı çıkmışlardır.³³⁹

³³⁷ NPT/CONF.IV/MC.II/1, s.183, (içinde) “1990 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part III - Summary Records (NPT/CONF .IV/45/III)*, Geneva: United Nations, 1990.

<https://unodaweb.s3.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1992%20%20Geneva%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20III.pdf> (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF .IV/45/III olarak anılacaktır.

³³⁸ NPT/CONF .IV/45/III, NPT/CONF.IV/MC.II/SR.2, s.297.

³³⁹ NPT/CONF .IV/45/III, NPT/CONF.IV/MC.II/1, s.183-184.

Zira bu ifadeler NNWS'lerin hepsinin zan altında bırakan ifadeler olarak değerlendirilebilir.

Görüşmeler esnasında tüm devletlere, Anlaşma'ya taraf olmayan NNWS'lere yaptıkları ihracatların herhangi bir nükleer silah programına katkı yapmadığından emin olmaları konusunda çağrı yapılmış ve taraf devletler bütün NWS'lerin gönüllü olarak sivil nükleer tesislerini kapsayacak şekilde UAEA ile güvenlik denetimi anlaşması imzalamalarından duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.

Anlaşma'ya taraf üç NWS, kapsamlı güvenlik denetimlerinin nükleer tedarikçinin önkoşulu olarak talep edilip edilmemesi konusunda fikir ayrılığı yaşamışlardır. ABD önkoşul fikrini desteklerken, Hindistan ve Arjantin'e iki nükleer reaktör ihracatını öngören kontrat imzalan Sovyetler Birliği sessizliğini korumayı seçmiştir. Birleşik Krallığa göre ise, kapsamlı güvenlik denetimlerinin nükleer tedarikçinin önkoşulu olmasının tek koşulu tüm ihracatçı devletlerin bu ihracat politikasını takip etmesidir.

Bu konu, Genel Oturum görüşmelerinde de oldukça öne çıkmıştır. Önceki bölümde değerlendirildiği gibi, 1985 yılında toplanan Gözden Geçirme Konferansı'nda başta ABD olmak üzere birçok devlet Konferansı bu koşulu açıkça kabul etmeye davet etmiştir. Belli başlı devletlerin karşı çıkmasıyla bu öneri nihai metne tedarikçi devletlerin bu prensibi kabul etme yolunda önemli adımlar atması konusunda "tavsiye" niteliğinde girebilmiştir. Bu tarihten itibaren Sovyetler Birliğinin güvenlik denetimi altında olmayan nükleer tesislere yönelik nükleer teknoloji transferlerini öngören müzakerelere girerek, bu "tavsiye"ye uymadığını söylemek mümkündür.³⁴⁰ 1990 yılında gerçekleşen dördüncü Gözden Geçirme Konferansı'nda ise bu konu gündeme daha fazla devlet tarafından desteklenerek gelmiştir. Bu desteğin ardında yatan en önemli nedenlerden biri, şüphesiz yeniden birleşerek tek bir devlet haline gelen Federal Alman Cumhuriyeti'nin 1985 Gözden Geçirme Konferansı'ndan sonra değiştirdiği nükleer ticaret politikasıdır. Bu yeni politika kapsamlı güvenlik denetimlerinin yürürlüğe girmesini sağlarken, bu denetim sisteminin kabul edilmesini ihracat lisanslamasında ön şart olarak getirmiştir. İlerleyen dönemlerde Almanya'yı diğer ihracatçı devletler de takip edecek ve güvenlik denetimi sisteminin kabulü nükleer ihracatta yeni norm olarak kabul edilecekti.³⁴¹

³⁴⁰ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s.70.

³⁴¹ Ibid., s.19.

Bu öneriye 1985 yılında sessiz kalan Japonya da tam desteğini belirtmiştir. Herhangi bir siyasi bloğa mensup olmayan Macaristan gibi Doğu Avrupa devletleri de öneriye destek olmuşlardır. Mısır, Endonezya, Gana, Taylan, Peru gibi NAM devletleri de öneriye destek vermişlerdir.³⁴² NAM devletlerinin bu öneriye verdikleri destek anlaşmaya taraf olmalarının arkasında en önemli itici güç olarak bulunan nükleer enerjinin barışçıl kullanımı hakkında “sadece” kendilerinin faydalanma istekleri ve İsrail gibi anlaşma dışı devletlere nükleer alanda yapılan yardımların kesilmesine istekleri ile açıklanabilir. Bu devletler önceki konferanslarda anlaşma dışı devletlere yapılan yardımlarla ilgili sık sık şikayetlerini ifade etmişlerdir:

Anlaşma dışı devletlerle yapılan nükleer ticaretle ilgili olarak NAM devletleri;

“Anlaşmada belirtildiği üzere, özellikle gelişmekte olan devletlerin barışçıl amaçlarla nükleer ekipman, madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerine mümkün olan en geniş ölçüde erişmelerini sağlamak yerine, bazı taraf devletlerin anlaşmaya taraf olmamasına rağmen nükleer silaha sahip olma kapasitesine sahip devletlerle nükleer alanda işbirliği yapmaya ve bu devletlere destek olmaya devam ettiği kaygı ile kaydeder” ifadelerini kullanmışlardır.³⁴³

İkinci Komite görüşmeleri sonucunda ortaya çıkan raporda nükleer tedarikçi devletlerin “NNWS”lere yapacakları yeni nükleer tedarik düzenlemelerinde bu devletlerin UAEA güvenlik denetimlerinin kabul etmiş olmasını gerekli bir şart olarak talep etmeleri yönünde bir ifade yer almıştır.³⁴⁴ Sovyetler Birliği, Belçika, Birleşik Krallık, İsviçre ve İtalya delegasyonları ise bahsi geçen taleplerin bütün tedarikçi devletlerce şart koşulması halinde karara destek vereceklerini belirtmişlerdir. Bu devletlerin ana çekincelerinin raporda belirtilen şartları kendilerinin uygulaması ve daralan müşteri portföyü nedeniyle nükleer ihracat hacimlerinin düşmesi, diğer yandan ise bazı devletlerin bu karara uymayarak nükleer ticarete devam etme ihtimali olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İkinci komitedeki görüşmeler esnasında anlaşmaya taraf üç NWS de dahil olduğu 24 devletten oluşan bir grup tarafından sunulan öneri ile NPT’ye taraf olsun ya da olmasın tüm devletler Zangger Komitesinin tetikleyici listesini uygulamaya davet edilmiştir.³⁴⁵ Bu sayede devletler NNWS’lere yapılan ve listede bulunan her ihracat kalemi güvenlik

³⁴² Ibid., s.71.

³⁴³ NPT/CONF.IV/45/II, NPT/CONF.IV/L.2

³⁴⁴ NPT/CONF .IV/45/III, NPT/CONF.IV/MC.II/1, s.186

³⁴⁵ NPT/CONF.IV/32/Rev.I, Proposal for inclusion in the final declaration relating to Article III, submitted by Australia, Austria, Belgium, Canada, Czech and Slovak Federal Republic, Denmark, Finland, German Democratic Republic, Germany, Federal Republic of, Greece, Hungary, Ireland, Italy, Japan, Luxembourg, Netherlands, Norway, Poland, Sweden, Switzerland, Union of Soviet Socialist Republics, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, United States of America.

denetimi altına almayı amaçlamışlardır. Öneriyi getiren devletlerin çoğu, hali hazırda bu listeyi kabul etmiş devletlerdir. Bu önerinin önemi ise, ilk defa bir NPT Gözden Geçirme Konferansı'nda resmi olarak tetikleyici listenin yer almasıdır. Bu sayede liste, NPT III. maddesinin 2. Paragrafında yer alan nükleer madde ve ekipmanların neler olduğu konusunda bir yorum getirmiştir.³⁴⁶

Barışçıl nükleer enerji kullanımına ilişkin olarak görüşmelerde nükleer tedarikçi devletler nükleer alanda uluslararası işbirliğinin ve teknik desteğin devam ettiğini belirtmişlerdir. Diğer taraftan, yardımı alan devletlerce bu destek ve yardımlar yeterli görülmemektedir. Bağlantısızlar Hareketine mensup devletler, gelişmekte olan NNWS'lere haksız kısıtlamalar getirildiğini ve barışçıl nükleer işbirliği konusunda verilen vaatlerin yerine getirilmediğini belirtmişlerdir. Bu devletler UAEA'nın bu alandaki rolünün artırılmasını ve Ajans kanalı ile gelişmekte olan devletlere daha fazla yardım sağlanmasını talep etmişlerdir.

NAM devletleri adına Yugoslavya tarafından sunulan bildiriye, nükleer teknoloji transferi alanında işbirliğinin Anlaşma'nın IV. maddesi uyarınca bir yükümlülük olduğu hatırlatılmıştır. Bildiriye Bağlantısız Devletler bu yükümlülüğün yeterli bir biçimde yerine getirilmediğinden yakınmakta ve gelişmekte olan devletlere bu bağlamda adil olmayan kısıtlamalar uygulandığını belirtmektedirler. Aynı belgede barışçıl nükleer enerji kullanım hakkı ile yayılmanın önlenmesine yönelik tedbirler arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir. Belgede yayılmanın önlenmesine yönelik önlemlerin, devletlerin öncelikleri, çıkarları ve ihtiyaçlarına uygun bir biçimde ekonomik ve sosyal gelişmelerini sağlamak için barışçıl amaçlarla nükleer enerji üretme konusundaki vazgeçilemez haklarını tehlikeye atmaması gerektiğini belirtilmiştir.³⁴⁷ Gelişmekte olan devletlerin ekonomik ve sosyal gelişmelerinin yayılmanın önlenmesi tedbirleri ile sektöre uğratılması riskine ilişkin bu ifadeler NPT Gözden Geçirme Konferanslarında hem NAM devletleri hem de gelişmekte olan diğer devletlerce sık sık kullanılacaktır.³⁴⁸

NAM devletleri yaptıkları bir başka açıklamada yayılmanın önlenmesi ile ilgili kaygıların devletlerin "barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji edinmelerini ve geliştirmelerini

³⁴⁶ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Köttler, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 87.

³⁴⁷ "Statement On Behalf Of The Non-Aligned And Other States Parties To The Npt Not Taking Part In The East European Or Western Groups By The Co-Ordinator Of The Group", NPT/CONF.IV/30, s. 83, (içinde) NPT/CONF.IV/45/II.

³⁴⁸ Ibid.

önlemek için” ve “egemenlik hakları ile bağdaşmayan şartları” dayatmak için “bahane olarak kullanılmamalıdır” ifadelerini kullanmışlardır.³⁴⁹

NAM devletlerinin bu konuda duydukları kaygı ve ortaya koydukları eleştirel yaklaşım açıklamanın ilerleyen bölümlerinde açıkça görülmektedir:

“NPT tarafından öngörülen güvenlik denetimlerinin ötesinde, tek taraflı olarak zorlanan kısıtlayıcı tedbirlerin NPT'nin ruhu ile çatıştığını ve bu nedenle anlaşmaya taraf NNWS'lerin, araştırma, üretim ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımını ciddi bir biçimde sınırlandırdığını/kısıtladığını belirtir. Bu kısıtlamalardan bazıları dolaylı olarak anlaşmaya taraf devletlerin egemenlik haklarını etkilemektedir. Bu tür tedbirler nükleer enerjinin barışçıl amaçlar için kullanılmasını yavaşlatmakla birlikte, taraflar arasında ciddi sorunlara yol açmış ve (taraflar arasında) güveni zedelemiştir. Dahası Londra Tedarikçiler Grubu gibi çok taraflı anlaşmaların oluşturulması ve belli başlı nükleer tedarikçi devletlerce tek taraflı ve geriye dönük kanunların yürürlüğe konması, gelişmekte olan devletlerin nükleer enerjinin barışçıl uygulamalarına ve özellikle nükleer güce erişme haklarını daha da zedelemiştir.”³⁵⁰

NAM devletlerine göre;

“Hiçbir devlet ya da devletler grubu anlaşma tarafından öngörülen güvenlik denetimlerinin ötesinde, (nükleer) ekipmanlara, maddelere, hizmetlere, bilimsel ve teknik bilgiye erişim ve bunların transferine yönelik tek taraflı ya da kolektif olarak hiçbir önkoşul getirmemeli ve yayılmanın önlenmesi amacıyla Anlaşma'nın güvenlik denetimlerinin ötesinde şartlar dayatmamalıdır.”³⁵¹

NAM bildirisine destek veren İran genel oturumda yaptığı konuşmada Anlaşma'nın IV. maddesine uyulmadığını belirtmiştir. İran'a göre endüstrileşmiş devletler özellikle NWS'ler çok taraflı anlaşmalar aracılığı ile gelişmekte olan devletlerin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı önünde “üstesinden gelinemez” engeller koymaktadırlar. Aynı zamanda bazı endüstrileşmiş devletler gelişmekte olan devletlere barışçıl uygulamalarla ilgili nükleer madde ve teknoloji transferini kısıtlayıcı tek taraflı yayılmanın önlenmesi kuralları getirmektedirler. Bu kurallar nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanında önceki düzenlemeleri kapsayan geriye dönük yeniden uygulamalar öngörmektedir. İran'a göre bu tarz tedbirler Anlaşma'nın IV. maddesinin ihlali olup gelişmekte olan devletlerdeki barışçıl nükleer faaliyetlere ciddi biçimde zarar vermektedir. İran anlaşmaya taraf olan ilk devletlerden olmasına ve tüm nükleer tesislerini UAEA güvenlik denetimi sistemi altına sokmasına rağmen hali hazırda büyük yatırımlar yaptığı (4 milyar dolar) iki nükleer tesisini

³⁴⁹ NPT/CONF.IV/45/II, NPT/CONF.IV/L.2.

³⁵⁰ NPT/CONF.IV/45/II, NPT/CONF.IV/L.2. İtalik yazı tipi yazar tarafından eklenmiştir. Açıklamanın son cümlesinin daha önce toplanan Gözden Geçirme Konferanslarında kullanılan dil ile önemli bir farklılık gösterdiği söylenebilir. Zira nükleer ihracatçı bir grubun ismi ilk kez zikredilerek bu grubun uygulamalarının barışçıl nükleer ticarete zarar verdiği iddia edilmiştir.

³⁵¹ NPT/CONF.IV/45/II, NPT/CONF.IV/L.2.

bu nedenle tamamlayamadığını ifade etmiştir. Sahip olduğu araştırma reaktörünün düzgün bir biçimde çalıştırılması için gerekli maddelere uygulanan ihracat lisansı kısıtlamaları nedeniyle de araştırma faaliyetlerini yürütemediğini belirtmiştir.³⁵²

İran temsilcisi Soltanieh ise tedarikçi devletlere karşı daha sert bir dil kullanarak endüstrileşmiş bazı devletleri özellikle NWS'leri CAS çatısı altında işbirliği yapmamakla suçlamıştır. İran'a göre ayrıca UNCICPUNE konferanslarında gelişmekte olan devletlere yapılacak nükleer teknoloji transferlerine yeni kısıtlamalar getirilmesi söz konusudur.³⁵³

Birçok NNWS'in bu çerçevedeki şikayetlerine karşı ABD Temsilcisi Stoiber'in III. Komite görüşmeleri esnasında yaptığı konuşma ABD'nin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konusundaki yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Temsilci NPT tarafından sağlanan çerçeve olmadığı takdirde nükleer işbirliğinin daha farklı ve hatta olumsuz bir durumda olacağını belirtmiştir. ABD ye göre NPT de yer alan "suistimal etme" (*misuse*) olasılığına karşı açık ve bağlayıcı güvence olmaksızın devletlerin nükleer silah üretmesine yardımcı olabilecek madde ekipman ve teknolojilerin transferinde tedarikçi devletlerin "isteksiz olmaları" mümkündür.³⁵⁴

Temsilci ayrıca NPT'nin IV. maddesinin taraf devletleri NNWS'ler ile işbirliği ve değişim yükümlülüğü altına soktuğunu ve ilgili maddenin bu devletlere "yardım etmek"ten (*assistance*) bahsetmediğini iddia etmiştir. Açıkça görüldüğü gibi, ABD görüşmeler boyunca NNWS'lerin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanındaki yakınmalarına hak vermemekte ve hatta NPT'nin var olmadığı bir dünya düzeni çizerek, böyle bir düzende NNWS'lerin nükleer enerji konusunda çok daha kötü ve yardıma muhtaç bir durumda olacaklarını belirtmiştir. Şüphesiz bu söylem kendilerini Anlaşma'nın eşit paydaşları olarak gören ve nükleer enerji edinmek için nükleer silah edinme yoluna gitmeyeceğini taahhüt eden birçok NNWS'in psikolojik olarak aşağılanmış hissetmesine ve tepki duymasına sebep olacaktır.

ABD temsilci ayrıca hükümetinin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konusunda "suistimal" lerin yaşanmaması için gerçekleştirilecek uluslararası işbirliğine ilişkin evrensel bir biçimde kabul görecekt prensiplerin oluşturulmasına verdiği önemi vurgulamıştır. Bu bağlamda UNCICPUNE kapsamında bu işbirliğinin teşviki ancak nükleer silahların yayılmasına ilişkin kaygıların karşılıklı kabul edilebilir bir biçimde göz

³⁵² NPT/CONF .IV/45/III , NPT/CONF.IV/SR.8, s.149.

³⁵³ NPT/CONF .IV/45/III, NPT/CONF.IV/MC.III/SR.2, s.380.

³⁵⁴ NPT/CONF .IV/45/III, NPT/CONF.IV/MC.III/SR.2, s.365.

önüne alınması ile mümkün olabilecektir. Bu konu ayrıca UAEA Tedarik Güvencesi Komitesi çalışmaları ile doğrudan ilişkilidir. ABD bu çalışmalara evrensel prensipler konusunda fikir birliğine varmak amacıyla yıllarca aktif bir biçimde katılmıştır. Temsilci ayrıca, devletlerarasındaki nükleer işbirliğini oluşturmaya ilişkin olarak geçmiş Gözden Geçirme Konferanslarında, “evrensel” olarak kabul edilebilecek “bütüncül” ve “tatmin edici” özelliklere sahip bir “prensipler bütünü”nün ortaya çıktığını savunmuştur.³⁵⁵ ABD ye göre o güne kadar az sayıdaki devletin NPT ve onun merkezinde yer alan bir kavram olan kapsamlı güvenlik denetimlerinin uluslararası nükleer işbirliğinin gerçekleştirilmesinde kabul edilmesi gereken bir şart olduğu konusundaki muhalefetleri bu ön şartı getirme çabalarını başarısız kılmıştır. ABD’ye göre Gözden Geçirme Konferansı’nın kapsamlı güvenlik denetimlerin anlaşamaya taraf olan ya da olmayan tüm tedarikçi devletlerce nükleer tedarik bir ön şartı olarak kabul edilmesi yönündeki görüşünü kayda geçirmesi gerekmektedir. ABD uzun süredir bu uygulamayı sürdürmektedir.

Bu bağlamda ABD temsilcisi Anlaşma’nın III. ve IV. maddesi arasındaki bağlantıya dikkat çekmiş ve bu bağlantının uluslararası nükleer ticarete sağlam bir temel sağladığını ifade etmiştir. ABD’ye göre NPT yi hazırlayanlar bir ulusun tüm nükleer programını güvenlik denetimi altına sokmayı kabul etmesinin, bu ulusun sadece barışçıl amaçlarla nükleer faaliyet yürüteceğinin kesin bir kabulü olarak algılamışlardır. Bu uluslar, uluslararası nükleer ticarete somut ve özel faydaları hak etmektedirler.

NAM ve Batı Avrupa ve Batı Grubuna dahil olmayan NPT üyesi devletler Gözden Geçirme Konferansı’nda 5 sayfadan oluşan ve IV. maddenin uygulanışına, Londra Tedarikçi Grubu rehber listesine, NPT dışı devletler ile gerçekleştirilen işbirliğinden duyulan rahatsızlık ve Anlaşma’ya taraf gelişmekte olan NNWS’lere uygulanan ayrımcılığa ilişkin şikayetlerini dile getiren bir açıklama yapmışlardır. Açıklamada nükleer teknolojinin enerji dışı kullanımları için teknik desteğin önemli bir biçimde artırılması, NPT tarafından getirilen güvenlik denetimlerinin ötesinde yayılmanın önlenmesi koşullarının olmaması gerekliliği, diğer bir ifade ile tedarikçi devletlerin rehber listelerine, ABD’nin Yayılmanın Önlenmesi Kanununa, plütonyumun yeniden işlenmesine ilişkin Alman ve Fransız ambargosuna karşı çıkmaktaydılar.³⁵⁶

³⁵⁵ *NPT/CONF .IV/45/III*, NPT/CONF.IV/MC.III/SR.2, s.367.

³⁵⁶ *NPT/CONF.IV/45/II*, NPT/CONF.IV/L2

Endonezya tarafından sunulan NAM açıklamasında, Anlaşma'nın IV. maddesinin ruhuna aykırı bir biçimde hassas nükleer teknoloji tedariğinin durdurulmasından yakınılmıştır.³⁵⁷ “Tüm taraf devletlerin NPT'nin IV maddesi 1. paragrafı uyarınca, ekonomik ve sosyal gelişme önceliklerine uygun olarak, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanmak üzere program uygulama ve geliştirme alanındaki vazgeçilmez hakları”nın vurgulandığı açıklamada, “ekonomik gelişme için nükleer enerjinin barışçıl kullanımının önemi”, “ nükleer enerjinin gelişmekte olan devletlerin büyümelerinin hızlandırılmasındaki önemli rolü” ve gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasında var olan “teknolojik ve ekonomik açığın kapatılması” gereği belirtilmiştir.³⁵⁸

Bu belgede açıkça görüldüğü gibi, birçok NWS endişelendiren unsur nükleer yayılma tehdidi ve beraberinde yayılmanın önlenmesine ilişkin NPT dışında ve ötesinde bir takım kısıtlayıcı tedbirler getirilmesidir. Kendi söylemleri ile belgede bahsi geçen “kısıtlayıcı girişimler” ise bu devletleri endişelendirmiş ve birlikte harekete geçmeye itmiştir. Müller'e göre ilgili devletlerin bu reaksiyonu 1980'li yıllara ait korkuların bir yansımasıdır. 1990'lı yıllarda NPT üyesi olup nükleer güç ya da hassas nükleer teknoloji edinme peşinde olan devlet sayısı gözle görülür bir biçimde azalmıştır. Müller ayrıca, Konferans genel oturumunda aynı devletlerce yapılan ihracat kontrollerinin sıkılaştırılmasına destek veren ve kapsamlı güvenlik denetimi sistemini destekleyen açıklamalara dikkat çekmekte ve Yugoslavya tarafından açıklanan belgede, bu devletlerin isimlerinin ilgili devletlerce yeterli görüşmelere yapılmadan hasbelkader yer almış olabileceğini iddia etmektedir.³⁵⁹

İsrail'in Irak'ın barışçıl nükleer faaliyetler yürütüldüğü iddia edilen ve Ajans'ın güvenlik denetimi kontrolünde olan Osirak nükleer tesisine yönelik gerçekleştirdiği saldırı sonrası, Irak'ın Osirak'ta gizli bir nükleer silah programı yürüttüğü şüphesi, UAEA güvenlik denetimi sisteminin etkinliğinin sorgulanmasına neden olmuş ve bu sistemin değişime ve iyileştirmeye ihtiyaç duyduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu ihtiyaç, nihai belge üretemeyen 1990 Gözden Geçirme Konferansı II. Ana Komite tartışmalarında güvenlik denetimlerini gözden geçiren grubun yayınladığı belgede vurgulanmaktadır.³⁶⁰

³⁵⁷ NPT/CONF.IV/45/II, NPT/CONF.IV/L2

³⁵⁸ NPT/CONF.IV/45/II, NPT/CONF.IV/L2

³⁵⁹ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s.63.

³⁶⁰ NPT/CONF.IV/45/III, NPT/CONF.IV/MC.II/1, s.6

Sloss'a göre komite görüşmeleri yeni bir "aktivist yaklaşım"a imkan sağlamıştır.³⁶¹ Belgede ilk defa Ajans'ın "rastgele denetimleri" de içeren yeni güvenlik denetimleri yaklaşımları üzerinde çalışması önerilmektedir. Ajans bu özel denetleme yetkisini 1993 yılına kadar kullanmayı hiç talep etmemiş olsa bile, 1971 yılında kabul INFRC/153 başlıklı belge (paragraf 73 ve 77) Ajansa bu "özel denetim yetkisi"ni sağlamaktadır.³⁶²

Osirak nükleer reaktörünün bombalaması sonrası İsrail, ABD'nin de katılımı ile Birleşmiş Milletler düzeyinde kınanmış ve bu olay nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanıldığı iddia edilse bile her an nükleer silah üretmek için suiistimal edilebileceğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Sloss NPT'ye taraf olup nükleer faaliyetlerini Ajans denetimleri altına sokan devletlerin genelde "iyi" devletler (*good guys*) olarak algılandıklarını ve Ajanstan herhangi bir tesis ya da nükleer faaliyet saklamadıklarının varsayıldığını belirtmektedir. 1990 yılına kadar UAEA'nın bu nedenle NPT tarafından kabul edilmesi öngörülen güvenlik denetimi anlaşmalarını uyarınca "kısıtlı" bir rol oynadığını ve sadece devletlerce kendisine bildirilen nükleer maddelere ilişkin raporları doğruladığını söylemek mümkündür. 1990 yılından sonra ise Ajans kendisine bildirilmemiş nükleer madde ve tesis var olmasına karşı "özel denetleme yetkisi" çerçevesinde daha "aktivist" bir role bürünmüştür.³⁶³

5.2. 1990'LARDA NPT REJİMİ, GÖZDEN GEÇİRME KONFERANSLARI VE İKİ SÜTUN ARASINDAKİ İLİŞKİ

5.2.1. Dönem Gelişmeleri

1980'li yıllarda iki süper güç arasında yaşanan yumuşama döneminin ardından Sovyetler Birliğinin parçalanması ile sona eren Soğuk Savaş, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi bağlamında çok önemli bir sorunu uluslararası kamuoyunun önüne sermiştir. Bu sorun, Sovyetler Birliği topraklarında ve bağımsızlığını ilan eden eski Sovyetler Birliği devletlerinde bulunan 27.000 den fazla nükleer silah ve fizyona uğrayabilen nükleer maddelerdir.³⁶⁴

³⁶¹ David Sloss, "It's Not Broken So Don't Fix It: The International Atomic Energy Agency Safeguards System and the Nuclear Nonproliferation Treaty", *Virginia Journal of International Law*, 35, 1995, s. 862.

³⁶² David Sloss, "It's Not Broken...", s. 861.

³⁶³ David Sloss, "It's Not Broken...", s. 862.

³⁶⁴ Amy F. Woolf, *Nuclear Weapons in Russia: Safety, Security, and Control Issues*, Congressional Research Service Issue Brief, August 15, 2003, <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/ib98038.pdf> (15.02.2014)

Sovyetler Birliğinin halefi olarak Rusya, NPT rejiminin bir parçası olmaya devam edeceğini belirtmiş, bağımsızlığını kazanan devletler ise NPT'ye NNWS statüsü ile üye olmuşlardır. Fakat, başta Ukrayna, Kazakistan, Belarus (bu devletlerin topraklarında Sovyet nükleer silahlarının yaklaşık %95'i bulunmaktaydı), Gürcistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan topraklarında bulunan nükleer silahlar ve nükleer madde, materyal ve ekipmanlar pekçok açıdan endişe kaynağı idiler. Tüm bu nükleer silahların komuta merkezi Moskova'da idi ve nükleer silahların bulunduğu Ukrayna, Kazakistan ve Belarus yetkililerin bu silahları hareke geçirme imkanı bulunmamaktaydı. Buna rağmen, bu silah ve maddelerin güvenliği ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı bu bölgede yasadışı yollarla ülke dışına kaçırılma ihtimalleri endişe uyandırmaktaydı. Büyük bir ekonomik bunalımın yaşandığı Rusya'da, işsiz kalan birçok nükleer bilim adamı ve uzmanın varlığı da tedirgin edici idi. Zira bu kişiler devlet ve devlet dışı aktörlerin nükleer silah geliştirmelerine yardımcı olabiliyorlardı.

Bu şartlar altında harekete geçen ABD ve Rusya, görüşmelerin ardından 1991 yılının Eylül ayında bahsi geçen devletlerin topraklarından taktik nükleer silahların çekileceğini açıklamışlardır. ABD Başkanı Bush ve Sovyetler Birliği lideri Gorbachev tarafından yapılan açıklamayı takip eden 3 yıl içerisinde bu üç devletten nükleer silah ve maddeler çıkartılmıştır. 1991 ve 1993 yıllarında ise bu iki devlet arasında stratejik nükleer silahların ve bunların ulaştırma araçlarının sınırlandırılmasına ilişkin START I ve START II anlaşmalarının imzalanmıştır. 1990'lı yıllarda nükleer alanda yaşanan olumlu gelişmelerin başında 1993 yılının Kasım ayında BM Genel Kurulu I. Komitesi tarafından CTBT nin müzakereye açılması çağrısı yapan kararı gelmektedir. "Silahsızlanma Konferansı" (*Conference on Disarmament-CD*) tarafından kurulan "Nükleer Testlerin Yasaklanmasına ilişkin Ad Hoc Komite" bu müzakerelerin yürütüleceği uluslararası platform olacaktır. Olumlu diğer önemli bir gelişme ise 1995 yılında toplanan 5. Gözden Geçirme Konferansı'nda NPT'nin yürürlüğü süresiz olarak uzatılmasıdır.

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından, NPT rejimi ve özellikle UAEA güvenlik denetimi sistemi açısından yaşanan en önemli gelişme ise şüphesiz Irak'ın yürüttüğü gizli nükleer faaliyetlerin ortaya çıkmasıdır. Uluslararası kamuoyunu şok eden bu gelişme sonrası, Ajans'ın güvenlik denetimlerinin ve nükleer ihracat kontrol rejimlerinin güçlendirilmesine yönelik yoğun çabalar görülecektir. Yine 1990'lı yıllarda NPT rejimi içinde ve dışında yer alan K. Kore, Hindistan ve Pakistan'ın ardı ardına gerçekleştirdiği

nükleer testler nükleer silahların yayılması tehdidini bir kez daha uluslararası kamuoyunun gündemine getirmiştir.

Gerek Soğuk Savaş döneminde gerekse Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ve Sovyetler Birliği/Rusya'nın nükleer silahların daha fazla devlete yayılmasının önlenmesi konusunda işbirliği içine girdiği söylenebilir. Bu durum, NPT'nin oluşturulması sürecinden itibaren bazı konularda sekteye uğrasa da, bu çizgide devam edecektir. 1990'lı yılların ortalarından itibaren ise ABD ve Rusya ilişkileri birçok gelişmeden dolayı olumsuz bir seyire girmiştir. Bu gelişmeler nedeniyle 23 Eylül 1995 tarihinde yaptığı toplantısında Silahsızlanma Konferansı CTBT ile ilgili bir sonuca varamayacak ve ABD senatosu 1999 yılında CTBT nin onaylanmasına 51'e karşı 48 oyla karşı çıkacaktır. NATO Nisan 1999 tarihindeki toplantısında "Stratejik Konsept" çerçevesinde, ittifaka üye devletlerin güvenlik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için nükleer silahların önemini vurgulayacaktır. Bir kaç gün sonra ise Rusya lideri Putin taktik nükleer silahların yerleştirilmesine ilişkin bir kararname imzalayacaktır.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde 1990'lı yıllarda ortaya çıkan önemli nükleer gelişmeler incelenecek ve bu gelişmeler çerçevesinde rejim aktörlerinin bazıları tarafından atılan adımlar değerlendirilecektir. Oluşturulan NPT rejimi ve güvenlik denetimi sistemine rağmen, nükleer silahların yayılmasına ilişkin tehditin halen var olduğunu gözler önüne seren bu gelişmelerin başında, Irak ve K. Kore tarafından uzun yıllardır sürdürülen gizli nükleer programların açığa çıkması gösterilebilir. 1990'lı yıllarda ayrıca bu gelişmeler ışığında UAEA ve NSG platformlarında nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda yeni adımlar atılmıştır. Bu adımlar, UAEA güvenlik denetimi sistemi kapsamında Model Ek Protokol'ün kabul edilmesi ile güçlendirilmesi ve NSG çatısı altında nükleer ticarete ilişkin yeni kuralların kabul edilmesidir.

5.2.1.1. Irak'ın Nükleer Programının Açığa Çıkması

Robert Jervis'in "*Güvenlik Rejimleri*" başlıklı makalesinde belirttiği gibi, devletler kendi kendine yardım esasının geçerli olduğu bir uluslararası sistemde ancak ciddi uluslararası şoklar gerçekleştiğinde bu şokun kötü sonuçları ile başetmek için çaba gösterirler. Jervish bu durumun "tarihi bir gerçek" olduğunu belirtmektedir.³⁶⁵ 1991 yılında

³⁶⁵ Robert Jervis, "Security Regimes", *International Organization*, Vol.36, No.2, 1982, s. 357-378. Ayrıca bkz. Robert Jervis, "Cooperation under the Security Dilemma" (içinde), *The Use of Force*, Art, Robert; Waltz, Kenneth; New York: University Press of America, 1993.

yaşanan Körfez Savaşı esnasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler bu tespiti destekler niteliktedir. Bu savaş devletlerin mevcut yayılmanın önlenmesi politikalarının gözden geçirmesine neden olmakla kalmamış, yayılmanın önlenmesi ve NPT rejimi üzerinde büyük etkiye sahip olmuştur.

I. Körfez Savaşından sonra BMGK 3 Nisan 1991 tarihli 687 nolu kararı (S/RES/687) ile Irak'tan mevcut tüm kimyasal ve biyolojik silahları imha etmesini ve BM Özel Komisyonu'nun (*United Nations Special Commission-UNSCOM*) denetimine açmasını istemiştir.³⁶⁶ BMGK'nın 687 nolu bu kararına göre, imha ve denetim konusunda yetkisi bulunan UAEA ve UNSCOM, 9 Haziran 1991 tarihinde kimyasal silahlara ilişkin, 30 Haziran 1991 tarihinde ise nükleer silahlara ilişkin denetim işlevine başlamıştır. Bu esnada BMGK 17 Haziran'da aldığı 699 sayılı kararla UNSCOM ve UAEA'nın Irak'ta gözlem faaliyetlerini sürdürme konusunda tam yetkili olduklarını teyit etmiştir.

Bu ortak misyon tarafından yürütülen denetimler sonucunda ortaya çıkartılan gizlenmiş nükleer tesisler, maddeler ve faaliyetler BMGK'nın 15 Ağustos 1991 tarihli 707 nolu kararı ile açıklanmıştır.³⁶⁷ Irak'ın kitlesel imha silahlarının tespiti ve imhasından sorumlu olan BM Özel Komisyon Başkanı Rolf Ekeus, 1991 yılının Ekim ayının ilk haftasında yaptığı açıklamada, Irak'ın nükleer silah üretebilecek kapasiteye ulaştığını iddia etmekte ve Irak'ın nükleer silah geliştirme programını yürüttüğüne ilişkin kanıtların ele geçirildiğini belirtmektedir.³⁶⁸ Ayrıca, Irak'ta incelemelerde bulunan UAEA Genel Direktörü Hans Blix de, Iraklı bilim adamlarının atom bombası projesinin yanı sıra, hidrojen bombası projesi üzerinde de çalıştıklarını ortaya çıkardıklarını açıklamıştır. Program ortaya çıkartıldığında Irak nükleer bomba yapımı için gerekli olan yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyuma sahip değildir. Fakat Irak'ın geliştirmekte olduğu zenginleştirme tesisinin onu bu amaca taşıyacağı değerlendirilmektedir. 1981 yılında İsrail tarafından bombalanan Osirak nükleer reaktörünün bulunduğu alanda faaliyet gösteren Tuwaitha Nükleer Araştırma Reaktörü, Irak'ın yürüttüğü nükleer programın merkezi

³⁶⁶ United Nations Security Council Resolution 687, 3 April 1991. <http://www.un.org/Depts/unmovic/documents/687.pdf> (10.05.2015)

³⁶⁷ United Nations Security Council Resolution 707, 15 August 1991. <http://www.un.org/Depts/unmovic/documents/707.pdf> (10.05.2015)

³⁶⁸ Irak'ın yürüttüğü gizli nükleer programının açığa çıkmasına ilişkin kronolojik bir değerlendirme için bkz. Jeffrey T. Richelson, "Inspectors and Spies: Iraq from the End of the Gulf War through December 1998", (içinde) *Spying on the Bomb: American Nuclear Intelligence from Nazi Germany to Iran and North Korea*, New York: W. W. Norton, 2006, s.447-469.

konumundaydı. Bu reaktörde uranyum zenginleştirme başta olmak üzere, plütonyum ayrıştırılması ve yeniden işlenmesi faaliyetleri de sürdürülmekte idi.

Bu gelişmeleri takiben 1991 yılında gerçekleştirilen UAEA Genel Konferansı'nda ABD, "Ajansa bildirilmemiş nükleer faaliyetlerin belirlenmesini sağlayacak güçlü bir sistem" in oluşturulması için çağrıda bulunmuştur. BMGK de Irak'ın nükleer programını bir daha geri dönemeyecek bir biçimde ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atmaya hazırlanmaktaydı. Konsey'in 687 nolu kararı ile BM Özel Komisyonu ve UAEA, NPT ve UAEA'nın mevcut INFCIRC/153 sisteminin ötesinde yetkilerle donatılmış idi.³⁶⁹ Bu karar ile denetçiler nükleer bomba izin sürebilmek için Irak'taki tüm alanlara erişebilecekti. UAEA ayrıca, bu madde ve ekipmanların ülkeden çıkartılması ve güvenli şekilde yok edilmesini sağlayacaktı. Ülkesi topraklarında bu denli geniş ve detaylı bir denetlemeye izin vermek durumunda kalan Irak, NPT'den doğan nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin haklarından her alanda mahrum kalıyor, aynı zamanda nükleer silah üretimine yol açabilecek hassas nükleer teknoloji geliştirmesi ve hassas nükleer maddelere sahip olması yasaklanıyordu. Irak'ın BM ve UAEA'nın faaliyetlerine zorluk çıkarma girişimleri sonucu BM Güvenlik Konseyi'nin 707 sayılı kararı almıştır. Bu karara göre, 687 sayılı karar tam olarak uygulanıncaya ve Ajans Irak'ın güvenlik denetimi anlaşmasına tam olarak riayet ettiğini doğrulayana kadar Irak'ın tarım, tıp ve endüstriyel amaçlarla izotop kullanımına sınırlama getirilmiştir.³⁷⁰ BMGK tarafından alınan 687 sayılı ve 707 sayılı kararlar, NPT yükümlülüklerini ihlal eden herhangi bir devletin, barışçıl nükleer enerji faaliyetlerin kısıtlanması tehdidi ile karşı karşıya olduğunu açık bir biçimde göstermektedir.

Bu zorlama ile topraklarında derinlemesine denetime izin veren Irak'ın elinde 40 kg dan fazla HEU tuttuğu bilgisi haber ajanslarına bomba gibi düşmüştür.³⁷¹ Uluslararası kamuoyu şokta idi. Tahmin edilen miktar Fransa ve Sovyet kaynaklı 15-16 kg HEU idi ve bu miktar nükleer bomba yapımı için yeterli değildi. Takip eden günlerde, NPT üyesi olan ve UAEA güvenlik denetimi altında bulunan Irak'ın nükleer bomba üretebilmek için tüm ekonomik ve teknik kapasitesini kullandığı ortaya çıkmıştı. Ajans Yöneticiler Meclisi tarafından BMGK'ye sunulan rapor ile 15 Ağustos 1991 tarihinde Konsey Irak'ın resmi olarak NPTyi ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Bu karardan sonra Konsey Ajansa Irakın nükleer programının yeniden canlandırılmaması için geniş yetkiler vermiştir. Bu yetkiler,

³⁶⁹ United Nations Security Council Resolution 687.

³⁷⁰ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 133.

³⁷¹ Ibid., s. 134.

vizesiz ulaşım, ülke içi zorluk yaşamadan ulaşım, her alana erişim, fotoğraflama vb. yetkileri kapsamaktadır. Rapor'da ayrıca, Irak'ın gelişmekte olan bir devletin "Manhattan Projesi"ni hayata geçirmekte olduğu belirtilmektedir.³⁷² Uzmanlara göre Irak'ın bombaya sahip olmasına 2 ya da 3 yıl var idi. Uzmanlar Irak'a yardım ettiği düşünülen Batılı şirketlerin de bir listesini çıkarmışlardır.

I. Körfez Savaşı'ndan çıkartılacak kritik ders, nükleer yayılma tehdidinin asıl kaynağının UAEA'ya bildirilmiş ve Ajans'ın güvenlik denetimi altındaki sivil nükleer tesislerdeki faaliyetler değil, Ajansa bildirilmemiş gizli nükleer silah programları olduğu idi.³⁷³ Ayrıca, Irak mevcut nükleer ihracat kontrolü sisteminin zayıflıklarından faydalanmış ve ülke dışından önemli miktarda ekipman, madde ve teknoloji ithal edebilmiştir. Tedarikçi devletler bu zayıflığı acı bir tecrübe ile öğrenmiş bulunmaktaydılar. NPT üyesi bir devlet diğer devletleri aldatmış fakat güvenlik denetimi sistemi bu aldatmayı ortaya çıkaramamıştır. Bu durumun ortaya çıkması ise ancak bir savaş sayesinde olmuştur.

Ajans'ın güvenlik denetimi sistemi incelenirken üzerinde durulan INFRC/153 kapsamında 73. ve 77. maddelere dayanarak, Ajans'ın gizli nükleer faaliyetlere yönelik harekete geçememesinin nedeni ise, Ajans'ın gizli faaliyetlerin gerçekleştiği ya da nükleer yakıtı nerede bulacağına dair yeterli istihbari bilgiye sahip olmamasıdır. Ayrıca, UAEA'nın rutin denetimleri o kadar sıradandır ki, denetçiler kendilerine bildirilen yerler dışında etrafta şüphe uyandırarak kanıt aramaya yeltenmemişlerdir.³⁷⁴

Irak tecrübesi aynı zamanda mevcut güvenlik denetimi sisteminin bir başka açığını ortaya çıkarmıştır. Mevcut sistem NNWS'lere yapılan nükleer madde transferleri merceğe altına alırken, Ajansa bildirilmeden bir nükleer tesisin tam bir paket halinde NPT'ye taraf bir NNWS ye transfer edilmesine izin vermekte idi. Bu durum ise, güvenlik denetimi sisteminin güçlendirilmesi gerektiğini ortaya çıkarmakta idi.³⁷⁵

İsrail ve Bomba kitabının yazarı İsraili akademisyen Avner Cohen'e göre Irak, 1981 yılında İsrail'in Osirak reaktörüne gerçekleştirdiği saldırı sonrası uluslararası kamuoyuna yürütmekte olduğu nükleer programın geri dönülemez bir biçimde yok olduğu imajını verirken, Irak topraklarında birbirinden çok uzak noktalarda, yeraltını da kullanarak

³⁷² Ibid., s. 134.

³⁷³ Ibid., s.132.

³⁷⁴ Ibid., s.132.

³⁷⁵ Ibid., s. 133. Ayrıca bkz. David Fischer, *Towards 1995: The Prospect for Ending the Proliferation of Nuclear Weapons*, Aldershot Press, 1993.

nükleer çalışmalarını sürdürmüştür. 2000’li yılların başında yasadışı gizli bir nükleer tedarik şebekesinin başında olduğu anlaşılan Pakistanlı nükleer bilim adamı A. Q. Khan’ın ise, I. Körfez Savaşı’ndan hemen önce Irak’a nükleer silah dizaynı sağlamayı teklif ettiği 2000’li yılların ortalarında yapılan arşiv çalışmaları ile ortaya çıkmıştır.³⁷⁶

5.2.1.2. Kuzey Kore’nin Nükleer Programının Açığa Çıkması

UAEA’nın INFCIRC/153 başlıklı güvenlik denetimi sisteminin eksikliklerine dair ikinci uyarı K. Kore ile ilgili yaşanan gelişmelerdir. K.Kore NPT’yi 1985 yılında imzalamış fakat NPT üyesi olduktan sonra 180 gün içinde imzalaması gereken UAEA ile güvenlik denetimi anlaşmasını 1992 yılına kadar onaylamamıştır. 1990 yılındaki Gözden Geçirme Konferansı’nda devletler bu konuyu gündeme getirmişlerdir. K. Kore niyayet 30 Ocak 1992 tarihinde güvenlik denetimi anlaşmasını imzalamış ve ilk bildirimini aynı yılın Mayıs ayında yapmıştır. Bu bildirimden edinilen izlenim K. Kore’nin küçük çaplı bir yakıt döngüsü kapasitesine sahip olduğudur. UAEA Haziran 1992 tarihinde K.Kore topraklarında denetimlerine başlamış ve denetimler sonucunda nükleer silah yapımı düzeyinde nükleer madde bulundurup bulundurmadığına dair dürüst olmadığı sonucuna varmış idi.

Ayrıca, Ocak 1993 tarihinde ABD’ye ait uydular tarafından K. Kore topraklarında Yongbyon bölgesinde bir nükleer tesisinin görüntüleri tespit edilmiştir. Ajans bu bölgeye erişim izni talep etmiş fakat K. Kore bu bölgenin askeri bölge olduğunu öne sürerek bu talebi reddetmekle kalmayıp, Ajans’ı NPT’den çekilmek ile tehdit etmiştir. Şubat 1993 tarihinde Genel Direktör Blix, Ajans tarihinde ilk kez UAEA Yöneticiler Meclisinden, INFCIRC/153 güvenlik denetimi paragraf 73 ve 77 çerçevesinde özel denetim yetkisi talep etmiştir. Yöneticiler Meclisi ise, yaptığı görüşmeler sonucunda mevcut uydu görüntülerinin özel denetim yetkisi için yeterli bir kanıt olduğunu belirterek bu izni vermiştir.

Bu hamleye cevap olarak K. Kore Anlaşma’nın 10. maddesine uygun olarak 12 Mart 1993 tarihinde, anlaşmada belirtilen 3 aylık süre olan 12 Haziran 1993 tarihinden itibaren

³⁷⁶ Bkz. David Albright, Corey Hinderstein, “Documents Indicate A.Q. Khan Offered Nuclear Weapon Designs to Iraq in 1990: Did He Approach Other Countries?”, February 4, 2004. http://www.isis-online.org/publications/southasia/khan_memo.html (10.02.2015)

geçerli olmak üzere NPT den çekilme niyetinde olduğunu açıklamıştır.³⁷⁷ Bu durum, NPT rejiminin güvenilirliğini ve devletler üzerindeki yaptırım gücünü gündeme getirmiştir.

Bu açıklamadan sonra karmaşık diplomatik görüşmeler başlamıştır. Batılı devletler K. Kore ile ilgili bir Güvenlik Konseyi kararı alınması amacıyla konuyu BM zeminine taşımayı amaçlamışlardır. 1 Nisan 1993 tarihinde UAEA Yöneticiler Meclisi K.Kore'nin nükleer güvenlik denetimi yükümlülüklerine uymadığı sonucuna vararak konuyu BMGK'ye taşımışlardır. Konsey'de daimi üye olarak yer alan Çin'in muhalefetini yumuşatması ile birlikte, K. Kore'ye ilişkin çok sert olmayan bir karar alınmıştır.³⁷⁸ 11 Mayıs 1993 tarihinde alınan ve 2 sayfadan oluşan 825 sayılı Güvenlik Konseyi Kararında, Konsey NPT'ye bağlılığını teyid etmiş ve K. Kore'yi 12 Mart 1993 tarihinde yaptığı açıklamayı gözden geçirmeye, NPT den doğan yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerini yerine getirmeye ve güvenlik denetimi anlaşmasına uygun hareket etmeye davet etmiştir.

K. Kore'nin bu açıklamasından kısa bir süre sonra başlayan ABD-K. Kore görüşmeleri sonucunda K. Kore Anlaşma'dan çekilme kararını askıya aldığını, kararın geçerlilik kazanacağı günden bir gün önce duyurmuştur. ABD ile müzakerelere devam eden K. Kore, güvenlik denetimleri yükümlülüklerine ilişkin özel bir statü talep etmiş ve böylece mevcut nükleer faaliyetleri hakkında güvelik denetimlerin kabul ederken, geçmiş faaliyetlerine ilişkin Ajans denetimlerine tabii olmayı reddetmiştir.³⁷⁹ K. Kore ve ABD arasındaki görüşmeler sürerken K. Kore'nin 1994 yılının Mayıs ayında Ajans deneticilerinin gözetimi dışında kullanılmış yakıt paletlerini reaktörlerden çıkarıp değişik yerlerde depolamaya başlamaları krizi derinleştirmiştir. Bu paletlerin incelenmesi, K. Kore'nin sürdürmekte olduğu nükleer programının tarihçesi hakkında Ajans'a kesin bilgilere ulaşmasını sağlayacaktı. Hem tesislerin kaç yıldır çalıştığı, hem de kullanılmış yakıtlardan edinilen plütonyumun alınıp alınmadığı belli olacaktı. Clinton yönetimi, K. Kore'nin bu hamlesine karşılık konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne taşıma niyetinde olduğunu ve ekonomik yaptırım kararı alınmasını talep edeceklerini bildirmiştir. K. Kore ise bu hamleyi savaş ilanı olarak kabul edeceğini duyurmuştur.

³⁷⁷ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 143.

³⁷⁸ United Nations Security Council Resolution 825, 11 May 1993. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/280/49/IMG/N9328049.pdf?OpenElement> (10.05.2015)

³⁷⁹ <http://www.nti.org/learn/countries/north-korea/nuclear/> (10.02.2015)

Ayrıca bkz. Jeffrey T. Richelson, "Rogues: Iraq, North Korea, Libya and Pakistan through 1991", (içinde) *Spying on the Bomb: American Nuclear Intelligence from Nazi Germany to Iran and North Korea*, New York: W. W. Norton, 2006, s. 317-359.

1994 yılında karşılıklı görüşmeler sonucu Ekim ayında sonuçlandırılan Çerçeve Anlaşma ile K. Kore bazı reaktörlülerindeki faaliyetlerini dondurma ve Ajans'ın bu dondurmaya denetlemesine izin vermeyi kabul ederken, ABD 2003 yılında tamamlanması öngörülen bir plan çerçevesinde K. Kore topraklarında iki hafif su reaktörü inşa edecek konsorsiyumun başında yer alma sözü vermiştir. ABD ayrıca kendisi tarafından "güç kullanımı ya da güç kullanma tehditline" karşı resmi bir güvence vermiştir. Bu tarihten sonra yumuşayan ilişkiler, 2001 yılında Başkan Bush tarafından gözden geçirilecek olan K. Kore politikası sonrası tekrar gerilecek ve K. Kore 2003 yılında NPT den tek taraflı olarak çekildiğini açıklayacaktır.

1990'lı yıllarda yaşanan uluslararası nükleer gelişmelerden diğerleri ile gerçekleştirilen nükleer testlerdir. 15 Mayıs 1995 tarihinde 1995 Gözden Geçirme Konferansı'ndan hemen sonra dünya Çin'in nükleer testine şahit olmuştur. Çin ikinci nükleer testini aynı yılın 17 Ağustos tarihinde gerçekleştirmiştir. 5 Eylül tarihinde ise, Fransa nükleer test gerçekleştirmiş ve bu testi Ekim'de, Kasım'da ve Aralık'ta gerçekleştirdiği diğer testler izlemiştir. Bu dönemde ABD'nin de nükleer test hazırlığında olduğuna dair tartışmalar mevcuttur. BM çatısı altında toplanan Silahsızlanma Konferansı ise 23 Eylül 1995 tarihinde yaptığı toplantısında CTBT ile ilgili bir sonuca varamamış ve bu testlere karşı kayıtsız kalmaya seçmiştir.³⁸⁰

Halihazırda nükleer silaha sahip olan ve NPT rejimine taraf olan bu devletler dışında, Hindistan ve Pakistan da 1998 yılında nükleer test gerçekleştirmişlerdir. 11 Mayıs ve 13 Mayıs 1998 tarihlerinde Hindistan nükleer testler gerçekleştirmiş ve Pakistan hemen ardından 28 Mayıs 1998te 5 adet nükleer test yaptığını duyurmuştur.³⁸¹ Bu testler NPT ve CTBT'ye taraf olmayan devletlerce yapılmış olsa bile, küresel silahsızlanma ve yayılmanın önlenmesi prensipleri ile tezat oluşturmuşlardır.³⁸² BMGK Haziran'da toplanarak bu testleri kınadığını açıklamış³⁸³ ve iki devleti NPT'ye taraf olmaya davet etmiştir. Dhandapala'ya göre NPT üyesi olmayan bu iki devlet tarafından gerçekleştirilen testler

³⁸⁰ *Multilateral Diplomacy and...*,s.76.

³⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. "Nuclear Weapons – India," Federation of Atomic Scientists. <http://www.fas.org/nuke/guide/india/nuke/index.html>. (10.02.2015) ; "Nuclear Weapons – Pakistan," Federation of Atomic Scientists. <http://www.fas.org/nuke/guide/pakistan/nuke/index.html>. (10.02.2015)

³⁸² Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*,s.80.

³⁸³ United Nations Security Council Resolution 1172, 6 Jun 1998 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/158/60/PDF/N9815860.pdf?OpenElement> (10.05.2015)

NPT rejimin evrensel olarak kabul edilmemiş olduğunu uluslararası kamuoyuna sert bir şekilde hatırlatmıştır.³⁸⁴

5.2.1.3. UAEA Güvenlik Denetimleri: Model Ek Protokol

1990 yılındaki NPT Konferansı'nda nihai belge üretilmemiş olmasına rağmen, güvenlik denetimi sistemi ile görüşmelerin yapıldığı II. Komitede, kendi topraklarında güvenlik denetimlerine tabii olması gereken nükleer maddeleri Ajansa bildirim bildirmedeği konusunda şüphe bulunan devletlere, Ajans'ın özel denetleme faaliyetleri yürütmesi fikri ortaya atılmıştır. Konferansı takip eden günlerde (Eylül 1990) Ajans Direktörü UAEA Genel Kurulunda yaptığı konuşmada güvenlik denetimi sisteminin güçlendirilmesi gereğini dile getirmiş ve 77. maddeden doğan hakların kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Rockwood'un da belirttiği gibi üye devletler arasında Ajans'ın doğrulama rolünü hukuki ve pratikte genişletmeye karşı çıkanlar da mevcuttur. Fakat ilerleyen yıllarda üye devletlerin güvenlik önceliklerini gözden geçirmeleri, Ajans'ın sadece bildirilen nükleer maddeleri ve faaliyetleri doğrulama rolünün kısıtlayıcı yapısını değerlendiren devletler, bu eksikliğin giderilmesi için adım atmışlardır. Devletlerin talebi, Ajans'ın sadece bildirilen nükleer maddelerin "doğrulu"ğunu değil, aynı zamanda bu bildirim "tam"lığını diğer bir deyişle devletlerin Ajans'a bildirmedeği madde ve faaliyet olmadığının teyit edilmesidir.³⁸⁵ Bu tanım literatürde "doğruluk" (*correctness*) ve "tamlik" (*completeness*) olarak sıklıkla kullanılmaktadır.

1991 yılındaki I. Körfez Savaşı sonrası Nisan ayında ülkeye giren UAEA denetmenleri Saddam Hüseyin rejiminin ülkenin farklı bölgelerinde konuşlandırılmış, gelişmiş düzeyde nükleer program faaliyetleri yürüttüklerini tespit etmişlerdir. Dönemin UAEA Genel Direktör Yardımcısı David Kay'e göre "bu program 12-18 aylık bir süre sonunda Irak'ın nükleer patlayıcı bir araç üretmesine yetecek kadar fisil madde üretmesini sağlayabilirdi."³⁸⁶ Sloss'a göre, Irak'ın nükleer programının ortaya çıkmış olması iki açıdan önemli idi. İlk olarak, NPT'ye taraf ve Ajans'ın güvenlik denetimleri altındaki bir devletin böylesi bir programı gizli bir şekilde yürütmüş olması, Ajans'ın güvenlik denetimlerinin uygulanması konusundaki zayıflığına işaret etmekteydi. İkinci olarak, Irak

³⁸⁴ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.111.

³⁸⁵ Laura Rockwood, "The IAEA and...", s. 148.

³⁸⁶ U.S. Senate, Committee on Foreign Relations, Nuclear Proliferation: Learning from the Iraq Experience, Hearing before the Committee on Foreign Relations, 102 Cong., 1st Sess., October 17, 1991, s. 20, (aktaran) Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.61.

deneyimi uluslararası kamuoyunu gizli nükleer madde ve tesislerin daha saldırgan bir yaklaşımla ortaya çıkartılmasının mümkün olduğuna ikna etmiş idi.³⁸⁷

UAEA ile INFCIRC/153 güvenlik denetimi anlaşmasını imzalamış ve Ajans'ın denetimleri altında olan bir ülkede böylesi geniş ve gelişmiş düzeyde bir nükleer programın keşfedilmesi rahatsızlık uyandırıcı bir gelişme idi. Daha da rahatsız edici bir diğer gerçek ise, Ajans'a bildirilmediği anlaşılan nükleer tesislerden birinin UAEA denetçileri tarafından denetlenen Tuwaitha Nükleer Araştırma Reaktörünün hemen yanında yer alması idi.³⁸⁸ Ajans denetçilerinin “burnunun dibinde” yeralan böyle bir tesisin saklanabilmesi INFCIRC/153 güvenlik denetimi sistemine olan uluslararası inancı sarsmıştı.³⁸⁹ Irak Ajans'ın “burnunun dibinde” nasıl yıllarca gizli nükleer faaliyetleri sürdürebilmiştir? Rockwood'a göre bu sorunun cevabı basit olduğu kadar yersizdir. Zira sorun hukuki otorite eksikliğinden kaynaklanmamaktadır. INFCIRC/153 (paragraf 2) Ajansa bütün kaynak ve fisil maddeler üzerinde güvenlik denetimi uygulama hakkı ve yükümlülüğü getirmektedir. Maalesef yıllar içerisinde Ajans ve üye devletler Ajans'ın yetkisinin devlet tarafından kendisine bildirilen nükleer maddeyi doğrulamak olduğu fikrini benimsemişler ve ülke içerisinde bildirilmemiş nükleer madde olmadığından emin olma çabasının ise devlet tarafından reddedileceğine kanaat getirmişlerdir. Ajans kendisine bildirilmemiş nükleer madde ve faaliyetlerin tespiti için denetleme/inceleme yapma yükümlülüğüne/sorumluluğuna sahip olsa da, Sekretarya böylesi bir denetime ihtiyaç olduğu bilgisini edinmeden bu talepte bulunamazdı.. Bu bilginin ise, yürütülen rutin kontroller aracılığı ile ya da farklı kaynaklardan gelmesi mümkün değildi. Gelen bilgi çok inandırıcı olmadığı sürece ve denetime tabii olacak devletin güçlü karşı çıkması durumunda, Ajans Yöneticiler Meclisinin desteğinin sağlanması mümkün görünmemekteydi.³⁹⁰

Bu tecrübenin ardından 1991 yılında UAEA Genel Kurulunda konuşan Genel Direktör Hans Blix, Ajans'ın güvenlik denetimleri sisteminin “daha dişli” bir hale getirilmesi gerektiğini belirtti (*IAEA safeguards system with 'more teeth'*). Blix'e göre güvenlik denetimlerinin gizli nükleer faaliyetleri ortaya çıkarabilmesi için üç temel

³⁸⁷ David Sloss, “It's Not Broken...”, s. 862-863.

³⁸⁸ Bu konuda yazılmış detaylı bir çalışma için bkz. Lawrence Scheinman, “Lessons from Post-War Iraq for the International Full-Scope Safeguards Regime”, *Arms Control Today*, 23 April 1993.

³⁸⁹ Theodore Hirsch, ‘The IAEA Additional Protocol: What it is and Why it Matters,’ *The Non-proliferation Review*, Fall–Winter 2004, (aktaran) Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.62.

³⁹⁰ Ibid. s. 148-149.

özelliğe sahip olması gerekmektedir: i) Ajans kısa süre öncesi bildirimle şüphelendiği alanları denetleyebilmeli, ii) Ajans'ın hangi alanları denetleyeceğini tespit etmesi için üye devletler Ajans ile istihbarat bilgilerini paylaşmalı, iii) Ajans denetleme yetkilerinin konusunda Güvenlik Konseyi'nin tam desteğine sahip olmalı.³⁹¹

1993 yılının Şubat ayında Ajans Genel Direktörünün K. Kore topraklarında anormal bir durum tespit ettiğini Yöneticiler Meclisine rapor etmesi ile, K.Kore'nin kapsamlı güvenlik denetimleri yükümlülükleri altında Ajansa yaptığı bildirimlerim tamlığı konusundaki şüpheler artmıştır. Direktör raporunda özellikle çevre örneklerinin incelenmesi ile görülen anormalliğin yanısıra bazı devletlerce sağlanan istihbari uydu görüntülerinden bahsetmektedir. Direktörün raporu çerçevesinde, Meclis K.Kore'nin kapsamlı güvenlik denetimleri anlaşmasına riayet edip etmediğinin tespiti için ilgili alanlara özel denetim yetkisi çerçevesinde erişim talep etme kararı almıştır.³⁹² Ajans'ın bu talebi, kapsamlı güvenlik denetimleri altında devletlerin yaptığı bildirimlerin doğruluğu ve tamlığına ilişkin Ajans'ın hak ve yükümlülüklerini teyit etmekte idi.³⁹³ Fakat K. Kore Ajans'ın bu talebini reddetmiştir. Bunun üzerine Yöneticiler Meclisi konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne taşıma kararı almıştır.³⁹⁴

Irak ve K. Kore topraklarında tespit edilen Ajans'a bildirilmemiş nükleer madde, tesis ve faaliyetlerin ortaya çıkmasının ardından, 1993 yılının Haziran ayında UAEA Yöneticiler Meclisi, Genel Direktör'den güvenlik denetimlerinin geliştirilmesine ilişkin somut önerileri içeren rapor talep etmiştir. Aralık 1993 tarihinde Genel Direktör, güvenlik denetimi sistemini güçlendirmeyi amaçlayan 93+2 programı önerisini Meclise sunmuştur. Bu tarihten itibaren Meclis bünyesinde 93+2 önerisi ile ilgili devletlerle danışma görüşmeleri başlamıştır. Sekretarya Şubat ve Mayıs 1995 yılında nihai raporlarını Meclise sunmuştur.

³⁹¹ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Köttler, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 139.

³⁹² International Atomic Energy Agency, "Report On The Implementation Of The Agreement Between The Agency And The Democratic People's Republic Of Korea For The Application Of Safeguards In Connection With The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons, GOV/2636", 26 February 1993. <https://ahlabauer.files.wordpress.com/2013/03/gov2636.pdf> (10.02.2015)

³⁹³ Laura Rockwood, "The IAEA and...", s. 150.

³⁹⁴ International Atomic Energy Agency, "Report By The Director General On The Implementation Of The Resolution Adopted By The Board On 25 February 1993 (Gov/2636) And Of The Agreement Between The Agency And The Democratic People's Republic Of Korea For The Application Of Safeguards In Connection With The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons (INFCIRC/403), GOV/2645", 1 April 1993, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B6D274E9C8CD3CF6E4FF96FF9%7D/Disarm%20GOV2645.pdf> (10.02.2015)

Sunulan 93+2 programının içeriği kapsamlı tedbirler getirmekte idi. Bu tedbirler özetle şu yenilikleri içermekte idi:

- i) Ajans'ın bilgiye erişiminin artırılması ve devletin sahip olduğu nükleer madde, tesis ve yürüttüğü nükleer faaliyetlere ilişkin edinilen bilginin ajans tarafından etkin bir biçimde değerlendirilmesi,
- ii) Ajans denetçilerine daha fazla fiziksel erişim sağlanması,
- iii) Mevcut sistemin optimal kullanımı.

Rockwood'a göre bu yenilikler temelde tesis düzeyindeki (*facility-level*) yaklaşımdan, devlet düzeyindeki (*state-level*) yaklaşıma doğru bir kaymayı ifade etmekte idi. Bu durum ise, bir devletin nükleer programının tamamının devletin tamamı göz önüne alınarak bütüncül ve bağlantılı bir yaklaşımla görüntülenmesi anlamına geliyordu. Bu tedbirler iki bölüm ile tanımlanmış idi. İlk bölüm, Ajans'ın mevcut hukuki yetkisi altında yürütülen faaliyetlerden oluşmakta idi. İkinci bölüm ise ileride kabul edilecek olan Model Ek Protokol'e temel oluşturan bir tedbirdi. Bu tedbir, Ajans'ın yürüttüğü faaliyetleri tamamlayıcı hukuki bir yetkinin geliştirilmesi idi. İkinci bölümde belirtilen hukuki yetkinin tanımlanabileceği hukuki bir metnin ortaya çıkartılabilmesi için Kurul tarafından görevlendirilen Komite, 1997 yılında "Ajans ile devletler arasında güvenlik denetimlerinin uygulanmasına ilişkin Model Ek Protokol" üzerinde anlaşmaya varmıştır. Bu süreçte üye devletler tarafından INFCIRC/153 güvenlik denetimi sistemini güçlendirmek ve boşluklarını gidermek için başlatılan görüşmeler zorlu geçmiştir. Özellikle gelişmekte olan devletler bu önerilen yeni neo-koloniyal bir "dünya düzeni" için bir taktik olduğundan şüphe etmişlerdir. Genel kurul görüşmeleri neticesinde, 1997 yılında, Genel Direktör'ün talep ettiği hususları karşılayacak Model Ek Protokol (INFCIRC/540) UAEA Yöneticiler Meclisinde kabul edilmiştir.

Model Ek Protokol (INFCIRC/540) adıyla anılan yeni belge, Ajans'ın kapsamlı güvenlik denetimleri yükümlülükleri altında devletlerin yaptıkları bildirimlerinin doğruluğu ve tamlığının teyit edilmesi amacının daha iyi bir şekilde başarılabilmesi için yeni araçlar sağlamaktadır. Model Ek Protokol'ün Ajans denetçilerinin statüsünü muhasebecilikten dedektifliğe yükseltmeyi amaçladığı literatürde sıklıkla belirtilmektedir. INFCIRC/540'ın yerini aldığı INFCIRC/153 güvenlik denetimi sistemini iki alanda

güçlendirdiği ve genişlettiği gözlenmektedir.³⁹⁵ İlk olarak, Ek Protokol devletlere ülke sınırları içerisinde yürütülen nükleer yakıt döngüsü faaliyetleri ile ilgili daha detaylı bilgi verme yükümlülüğü getirmektedir. INFCIRC/153 güvenlik denetimi sistemi çerçevesinde devletlerin Ajans'a bildirmekle yükümlü olduğu nükleer madde envanteri ve bunların üretiminde, işlenmesinde ve kullanılmasında kullanılan tesislere ek olarak, Ek Protokol ile kendi başlarına nükleer madde içermeseler bile, devlet ya da özel tesislerde yürütülen nükleer yakıt döngüsüne ilişkin tüm araştırma ve geliştirme faaliyetlerini bildirme yükümlülüğü getirmektedir. INFCIRC/153 sistemin altındaki güvenlik denetimleri sadece fisil maddeleri kapsamakta, tesisleri kapsamamaktadır. Ayrıca, yeni nükleer tesislerin dizayn bilgilerinin mümkün olan en kısa sürede Ajans ile paylaşılması öngörülmektedir. (bu süre ülkeler ve ajans arasındaki güvenlik denetimi anlaşmalarında 180 gün olarak belirtilmektedir).

İkinci olarak, Ek Protokol Ajansa INFCIRC/153 güvenlik denetimi sistemi çerçevesinde sahip olduğu denetleme yetkilerine ek olarak "tamamlayıcı erişim" (*complementary access*) yetkisi tanımaktadır. Bu yetki sayesinde Ajans, INFCIRC/153 güvenlik denetimi sistemi çerçevesinde devletlerce bildirilen stratejik noktaları denetleme hakkına ek olarak, Ajans'a bildirilmiş alanlar içerisinde herhangi bir yere erişim sağlayabilecektir. Ajans erişim sağladığı bu alanlarda toprak, su ve hava numuneleri olarak bölünebilir maddelerin varlığını araştırabileceklerdir. Bu alanlar içerisinde bulunan hassas yerleri ziyaret öncesi ise devletin izni gerekmektedir.

Ayrıca, Ajans, kendisine devletlerce sunulan ve nükleer yakıt döngüsü teknolojilerine ilişkin araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yürütüldüğü bildirilen tüm yerlere, bu bilgilerin "doğruluğu" (*correctness*) ve "eksiksizliği" (*completeness*) ile ilgili soru işaretlerini ortadan kaldırmak amacıyla erişim sağlayabilecektir. INFCIRC/153 kapsamında nükleer madde işlenmesine ilişkin olarak bu süreçte ilk aşamalar rutin kontrollere tabii tutulmamakta idi. Irak ise bu açığı gizli nükleer faaliyetleri için kullanmış idi. Bu nedenle, Ek Protokol devletlerin tüm nükleer yakıt döngüsü faaliyetlerini denetim altına almayı amaçlamaktadır.

Tüm bu denetleme işlevlerini yerine getirmek üzere ülke topraklarına erişimden önce Ajans tarafından devletlere yapılan ve INFCIRC/153 sisteminde bir hafta olan yasal

³⁹⁵ Bkz. Arms Control Association. "Fact Sheet: The IAEA 1997 Additional Protocol at a Glance". <https://www.armscontrol.org/factsheets/IAEAProtoco> (15.04.2015)

bildirim süresi de 24 saat gibi kısa bir süreye düşürülmektedir. Ek Protokol ile getirilen bir başka değişiklik ise vizelere dairdir. INFCIRC/153 sisteminde bir zorunluluk değil iken, Ek Protokol uyarınca devletler Ajans denetçilerine “çok girişli” vize vermekle yükümlüdürler. Joyner’a göre bu değişiklik öncesinde, ülke topraklarına erişim için bir ya da birkaç ay süren vize işlemleri yaklaşan Ajans denetimleri öncesinde denetime uğrayacak devletlere daha erken bir uyarı işlevi görmektedir.³⁹⁶

INFCIRC/153 ve Ek Protokol arasındaki bir diğer önemli fark ise Ek Protokol’ün devletler tarafından gönüllülük esasına bağlı olarak kabul edilmesi yani kabulünün zorunlu olmamasıdır. Joyner’a göre durum, Ek Protokol’ün NPT’nin III. (4) maddesinde belirtilen güvenlik denetimi yükümlülüklerinin bir parçası olarak değerlendirilemeyeceğinin bir kanıtıdır.³⁹⁷

Ek Protokol ile getirilmek istenen tüm bu değişiklikler, Ajans’a bir ülke içerisinde nükleer ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan tüm nükleer faaliyetleri izleme yetkisi vermeyi amaçlamakta idi. Bu sayede Ajans nükleer yakıt döngüsünün ön yüzünün başlangıç noktası olan maden aşamasından, döngünün arka yüzünde son nokta olan nükleer atıkların idaresine kadarki tüm yakıt döngüsü faaliyetlerini izleme ve devletlerin Ajans’a sağladığı nükleer faaliyetlerine ilişkin bilgileri diğer uydu görüntüleri ve çevresel numuneler vb. kaynaklardan edindikleri bilgiler ile karşılaştırma yetkisine sahip olacaktı. Asıl amaç devletlerin bildirimleri ile Ajans’ın edindiği bilgiler arasındaki tutarsızlıkların açığa kavuşturulması idi. Ajans zaman içerisinde numunede oluşabilecek değişikliklerin önüne geçebilmek için numunelerini UAEA merkezine götürmektense laboratuvarlarını numune alınacak yere taşımaya başlamayı hedeflemekte idi. Ajans’ın eriştiği sonuçlar ise Ajans Direktörüne ve Yöneticiler Meclisine sunulacak idi.

INFCIRC/153 modeline göre güvenlik denetimi anlaşmasını onaylamış olan bir ülke tüm nükleer tesislerinin envanterini UAEA’ya bildirmek ve denetime açmak zorunda değil iken, bildirim zorunluluğu, herhangi bir tesise, güvenlik denetimine tâbi olan nükleer maddenin sokulmasından 180 gün önce doğmakta idi. Teorik olarak, bir ülke, içine denetime tâbi bir nükleer madde koymadığı müddetçe, bildirimde bulunmadan istediği nükleer tesisleri kurabilirdi. UAEA Governörler Meclisi, 1992’de üye ülkeleri, yaptıkları güvenlik anlaşmalarına bir Ek Protokol yaparak, bu gibi tesisleri daha henüz planlama

³⁹⁶ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.63.

³⁹⁷ *Ibid.*, s.62-63.

sürecinde iken UAEA'ya bildirmeye ısrarla davet etmiştir. Ek Protokol'e taraf olan devletler, Protokol'ün ekinde belirtilen belirli madde ve ekipmanların ihracatı ile ilgili Ajans a detaylı bilgi vermekle yükümlü idiler. Madde ve materyalin kimliği, miktarı, ithalatçı devlet tarafından hangi alanda kullanılacağı ve ihracatın gerçekleştirildiği/gerçekleştirileceği tarih gibi detaylar Ajans tarafından talep edilmekte idi.³⁹⁸ Ajans ayrıca kendisine yapılan ihracat bildirimini doğrulamak amacıyla Protokol'e taraf olması kaydıyla ithalatçı devletten ilgili bilgileri talep edebilecekti.

Miller, Ek Protokol'ü Ajans'ın güvenlik denetimi sistemine yapılan önemli bir "takviye" ve "güven artırıcı önlem" olarak nitelemektedir.³⁹⁹ SIPRI raporunda yer alan ifadeler ile ise, kapsamlı güvenlik denetimleri ile Ek Protokol'ün kombinasyonu devletlerin yürüttükleri nükleer faaliyetlerin sadece barışçıl olduğuna olan güveni artıracaktır.⁴⁰⁰

Ek Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren gerek NPT toplantılarında gerekse NSG toplantılarında Ek Protokol'ün ithalatçı devletlerce kabulünün bu devletlere yapılacak nükleer ihracatlarda tedarik şartı olarak şart koşulmasına ilişkin tartışmalar yaşanacaktır.

5.2.1.4. İhracat Kontrolleri: Nükleer Tedarikçiler Grubu

Irak mevcut nükleer ihracat kontrolü sisteminin zayıflıklarından faydalanmış ve ülke dışından önemli miktarda ekipman, madde ve teknoloji ithal edebilmişti. Tedarikçi devletler bu zayıflığı acı bir tecrübe ile öğrenmiş bulunmaktaydılar. Nükleer Tedarikçiler Grubu (NSG) devletleri de bu zayıflığın farkına varmışlardır. Hollanda'nın daveti ile bu ülkeler 14 yıl aradan sonra ilk kez Şubat 1991 de toplanmışlardır.

Irak'ın gizli bir şekilde yürüttüğü nükleer programının Körfez Savaşı sonrasında açığa çıkması, nükleer tedarikçi devletlerin nükleer ihracat kontrollerinin sıkılaştırılması ve devletlerarası uyumun sağlanması ihtiyacına işaret etmektedir. Savaş esnasında ve sonrasında ortaya çıkan tablo, nükleer silah yapımında kullanılan madde ve teknolojilerin kontrolünün NSG ihracat kontrolleri yönergesi ile sağlanmasının zorluğudur. Zira Irak'ın

³⁹⁸ International Atomic Energy Agency, "Model Protocol Additional to the Agreement(s) between State(s) and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards", INFCIRC/540 (Corrected), September 1997. <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc540c.pdf> (15.02.2014)

³⁹⁹ Steven E. Miller, *Nuclear Collisions: Discord, Reform & the Nuclear Nonproliferation Regime*, Cambridge, MA: American Academy of Arts and Sciences, 2012, s.31.

⁴⁰⁰ Ian Anthony, Christer Ahlström, Vitaly Fedchenko, *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group*, SIPRI Research Report no. 22, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 36.

nükleer silah programının Batılı şirketlerden yapılan ve doğrudan nükleer silah yapımında kullanılabilen maddeler yolu ile değil, sivil kullanıma uygun ve fakat nükleer silah yapımında da kullanılabilen “çift kullanımlı” maddelerden yasal bir şekilde faydalandığı ortaya çıkmıştır.⁴⁰¹

Hem Zangger Komitesi hem de NSG tetikleyici listeleri NPT'nin III (2) maddesinde belirtilen kaynak veya fizyona uğrayabilen özel madde ve bunların işlenmesi, kullanılması veya üretimi için özel olarak tasarlanmış cihaz veya maddeler üzerine yoğunlaşmaktadır. Fakat Irak tecrübesi ile ortaya çıkan tablo NSG yönergelerinin yenilenmesi yönünde çalışmalara zemin hazırlamaktaydı. 1991 yılının Mart ayında Lahey'de-13 yıl aradan sonra, toplanan NSG üyeleri tetikleyici listelerini gelişen teknolojiye uyumlu hale getirecek şekilde güncelleme çalışmalarına başlamışlardır. Önceki toplantılarda yaşanan tartışmaların aksine, Körfez savaşı tecrübesinin etkisi ile gelişmekte olan devletlerin gelişmiş devletlerin nükleer madde, ekipman ve teknoloji tekeli kurma amacında olduğu kaygıları bir nebze de olsa yumuşamıştı. Böylece devletler kontrolleri sıkılaştırma görüşmelerine başlamışlardır. Önceki yıllarda bu yönde taleplere şiddetle karşı çıkan Almanya bile, ihracat kontrollerinin güncellenmesi için ilgi duymakta idi.

Bu toplantıda ABD çift kullanımlı maddelerin ihracatına ilişkin bir öneri sunmuş ve ABD önerisi çerçevesinde üye devletler nükleer ile ilgili çift kullanımlı madde ve teknolojilere dair mevcut NSG ihracat kontrollerini tamamlayıcı bir liste oluşturma kararı almışlardır. Toplantıda Almanya tarafından sunulan öneri ise, grup üyelerinin henüz üstünde anlaşmaya varamayacağı bir konu idi. Almanya kapsamlı güvenlik denetimlerinin tüm nükleer tedariklerde şart olarak koşulmasını öneriyordu. Grup üyeleri bu konuyu bir sonraki yıl Polonya'daki toplantıda görüşme kararı almışlardır.

1992 yılında Varşova'da toplanan genel kurul toplantısında, 1977 yılında oluşturulan rehber liste yaşanan teknolojik gelişmeler ışığında güncellenmiştir. NSG üyesi devletler Nükleer ile İlişkili Çift Kullanımlı Ekipman, Madde ve İlgili Teknolojilerin Transferine ilişkin iki bölümden oluşan rehber listeyi (*Guidelines for Transfers of Nuclear-related Dual-use Equipment, Material and Related Technology*) kabul etmişlerdir.⁴⁰² 1979 yılında

⁴⁰¹ David Albright and Mark Hibbs, 'Iraq and the Bomb, Were They Even Close?' *The Bulletin of Atomic Scientists*, April 1992, s. 16–28.

⁴⁰² International Atomic Energy Agency, Communications received from certain member states regarding guidelines for the export of nuclear material, equipment or technology, INFCIRC/254/Rev.1/Part 1, July 1992.

onbeş üye devlet tarafından kabul edilen INFCIRC/254 nolu belgenin güncellenmiş hali INFCIRC/254/REV 1.Part 2 başlığı ile UAEA tarafında 1992 yılında yayınlanmıştır.

NSG Part 2, adıyla anılan yeni düzenleme çift kullanımlı nükleer maddelerin transferine ilişkin yönergeler dizisinden ve yaklaşık 65 adet malzeme ve teknoloji isimlerini içeren bir listeden oluşmaktadır. Yeni yönergeye göre, tedarikçiler aşağıda belirtilen durumlarda listede yer alan malzeme, materyal, yazılım ve ilgili teknolojilerin transferine izin vermemeliydiler;

- i) NNWS tarafından nükleer patlatma faaliyetlerinde ya da güvenlik denetimine tabii olmayan nükleer yakıt döngüsünde kullanılacak olursa,
- ii) Bu tarz bir faaliyete dönüştürülme riski söz konusu ise,
- iii) Transferler nükleer silahlanmanın bertaraf edilmesi amacına uygun değil ise

1992 yılında NSG devletlerinin Varşova toplantısında aldıkları bir diğer önemli karar ise, üye devletler tarafından NPT dışındaki devletlere yapılacak nükleer ile ilgili ihracatlarda kapsamlı güvenlik denetimi anlaşmasının kabulünün ön şart olarak koşulması kararı idi.⁴⁰³

1994 yılında NPT Rehber Listenin I. kısmına “yayılanın önlenmesi prensibi (*non-proliferation principle*) dahil etmiştir. Bu prensip ile tedarikçi devletlerin yapacakları nükleer ihracat öncesi, ihraç edilen madde ve teknolojilerin ithalatçı devletler tarafından nükleer silah yapımında ya da nükleer terörizm faaliyetlerinde kullanılmaması konusunda emin olmaları durumunda ihracatı gerçekleştirmeleri öngörülmektedir. Bu koşul, NPT’ye taraf olmanın kendi başına nükleer tedariğin garantisi olmadığı, tedarikçi devletlerin kararlarının önemli bir etken olduğunun göstergesidir.⁴⁰⁴

Rehber listeye yapılan bu eklemenin listeye “sübjektiflik” ve “hüküm verme” unsurlarını kattığını belirten Çift kullanım Çalışma Grubu Başkanı Carlton Thorne, bu

http://www.iaea.org/inis/collection/NCLCollectionStore/_Public/23/068/23068563.pdf?r=1&search=%25221NFCIRC%252F254%252FRev.1%252FPart%25201%2522 (13.10.2014)

International Atomic Energy Agency, Communications received from certain member states regarding guidelines for the export of nuclear material, equipment or technology, INFCIRC/254/REV 1.Part 2, July 1992.http://www.iaea.org/inis/collection/NCLCollectionStore/_Public/23/072/23072490.pdf?r=1&search=%25221NFCIRC%252F254%252FRev.1%252FPart%25201%2522 (13.10.2014)

⁴⁰³ International Atomic Energy Agency, “Statement on full-scope safeguards adopted by the adherents to the Nuclear Suppliers Guidelines: meeting of adherents to the Nuclear Suppliers Guidelines”, INFCIRC/405, May 1992.<https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc405.pdf> (13.10.2014)

⁴⁰⁴ Anthony, Ian; Ahlström, Christer; Vitaly Fedchenko, *Reforming Nuclear Export...*, s.21.

prensip dışında rehber listenin tamamıyla objektif olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁵ Rehber liste 2003 yılında nükleer terörizm gündemi ile yeniden güncellenecektir. NSG tetikleyici listesinin uygulanması zorunlu değildir ve gönüllülük esasına dayanmaktadır.

Yapısı, üyeleri ve faaliyetlerine ilişkin bir web sayfasına sahip olan NSG hakkında NNWS'ler, özellikle NAM devletleri tarafından dillendirilen eleştiri NSG'nin saydamlık eksikliği ve karar alma mekanizmalarına ithalatçı devletlerin dahil edilmemesidir. Bu konu NPT toplantılarında sıklıkla dile getirilecek ve ihracat kontrol rejimlerinin PUNE haklarını olumsuz etkileyip etkilemediği taraflarca tartışılacaktır.

5.2.2. 1995 Gözden Geçirme ve Uzatma Konferansı ve İki Sütun Arasındaki İlişki

Çalışmanın bu bölümünde 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmelerin 1995 yılında toplanan Gözden Geçirme Konferansına ne şekilde yansıdığı ve Konferans görüşmelerinde çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişki incelenecektir. 1995 yılında toplanan Konferans'ın gözden geçirme döngüsünde özel ve önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu Konferans'ta başta NPT'nin yürürlüğünün süresiz olarak uzatılması olmak üzere, hem NPT rejimini hem de gözden geçirme sürecini etkileyecek kararlar alınmıştır. Konferans görüşmelerinde öne çıkan konular ve Konferans'ta alınan bu kararlar değerlendirildikten sonra, Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi sütununu oluşturan I. II. ve III. maddelerinin ve Anlaşma'nın nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesinin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin devletlere ait görüşler incelenecektir.

5.2.2.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular, Alınan Kararlar ve Konferans Sonucu

17 Nisan-12 Mayıs 1995 tarihleri arasında New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Merkezinde toplanan beşinci Gözden Geçirme Konferansı'na 175 taraf devlet katılmıştır.⁴⁰⁶ Konferans'ta taraflar NPT'nin uygulanışının gözden geçirilmesinin yansırı,

⁴⁰⁵ Carlton. E. Thorne, (ed.), *A Guide to Nuclear Export Controls*, Proliferation Data Services: Burke, Va., 1997, (aktaran) Anthony, Ian; Ahlström, Christer; Vitaly Fedchenko, *Reforming Nuclear Export...*, s.21.

⁴⁰⁶ "1995 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons", *Final Document: Part I-Organization and Work of the Conference (NPT/CONF.1995/32)*, New York:United Nations,1995.<https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/fi>

Anlaşma'nın X. (2) maddesinin öngördüğü üzere, Anlaşma'nın belli periyodlarla ya da süresiz olarak uzatılıp uzatılmayacağı konusunda karar vermişlerdir. Bu karar, Anlaşma'nın ayakta kalmaya devam edip etmeyeceğini belirleyecek hayati bir karardır.⁴⁰⁷ Konferans başkanlığını yürüten Sri Lankalı diplomat Dhanapala'ya göre, taraflar arasında Anlaşma'nın süresiz olarak uzatılması lehinde konferansın açıldığı tarihten itibaren giderek güçlenen bir destek söz konusuydu.⁴⁰⁸ Bu konferans sonucu alınan en önemli kararlardan biri NPT'nin yürürlüğünün süresiz olarak uzatılması olmuştur.

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra mirasçısı Rusya NWS statüsünde anlaşmaya taraf olmaya devam etmiştir. 1992 yılında Çin ve Fransa'nın NPT'ye NWS taraf olmaları ile 1995 yılında gerçekleştirilen konferans tüm NWS'lerin katıldığı ilk Gözden Geçirme Konferansı olmuştur. Özellikle I. Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın gizli nükleer faaliyetlerin ortaya çıkması ve K. Kore'nin askeri nükleer faaliyetlerinin devletlerin NPT rejimine olan ilgilerinin artırdığını söylemek mümkündür. Müller'e göre devletler Konferans görüşmelerine geldiklerinde 1990 yılında başarısızlıkla sonuçlanan konferansın da sağladığı tecrübe ile, NPT rejimini ayakta tutmaları ve geliştirmeleri gerektiğinin farkında idiler.⁴⁰⁹

Süper güçler arasında oluşan yumuşama ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile sona eren Soğuk Savaş dönemi, NPT'nin başlıca unsurlarından olan nükleer silahların ortadan kaldırılması hedefinin gerçekleştirilmesi konusunda uluslararası camiaya umut vermiştir. Süper Güçlerin nükleer gücün nükleer silah sistemlerini devreden çıkarma çalışmalarına başlaması, başarılı bir Gözden Geçirme Konferansı için uygun siyasi ortamı yaratmaktaydı.⁴¹⁰ Bu bağlamda, Konferans Batılı NWS ve Sovyetler Birliğinin halefi olan Rusya'nın özel önem atfettiği özel bir konferans olma özelliği taşımaktadır.⁴¹¹

Taraf devletlerin ulusal açıklamalarını takip eden genel kurlun ardından konferans, Anlaşma'nın üç ana sütununu temsil edecek biçimde, üç ana komiteye ayrılmıştır. Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği 1970 yılından itibaren toplanan beşinci Gözden Geçirme

naldocs/1995%20NY%20NPT%20Review%20Conference%20Final%20Document%20Part%20I.pdf (12.10.2014)

⁴⁰⁷ Dunn, Lewis A. "The Collapse of the NPT - What If?", (içinde) Pilat, Joseph F.; Pendley Robert E. (eds.), *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime*, Plenum Press, New York, 1990.

⁴⁰⁸ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s. 6.

⁴⁰⁹ Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s.159.

⁴¹⁰ Tariq Rauf, Rebecca Johnson, "After The NPT's Indefinite Extension: The Future of the Global Nonproliferation Regime", *Nonproliferation Review*, Fall 1995, s. 31.

⁴¹¹ Harald Müller, "The NPT Review...", s. 19

Konferansı'nda taraf devletler herhangi bir oylama yapılmaksızın, NPT rejimi ve bu rejimin geleceği açısından üç önemli karar üzerinde fikir birliğine varmışlardır. Bu kararlar; i) NPT'nin süresiz olarak uzatılması, ii) “nükleer yayılmanın önlenmesi ve silahsızlanma hedefleri ve prensipleri”ne ilişkin kararın alınması, iii) “güçlendirilmiş gözden geçirme süreci” ne ilişkin karar alınması yönünde çağrı yapılması ve iv) Ortadoğu hakkında karar alınmasıdır.⁴¹²

5.2.2.1.1. “NPT'nin Süresiz Olarak Uzatılması”na İlişkin Karar

1965 ve 1968 yılları arasında gerçekleştirilen NPT müzakerelerinde önde gelen gelişmiş NNWS'lerin nükleer silahların yayılmasını süresiz olarak engelleyecek bir anlaşma oluşturulması fikrine sıcak bakmamaları nedeniyle, anlaşma metnine eklenen bir madde ile (X. madde, 2. Paragraf) Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinden 25 yıl sonra bir konferans toplanarak Anlaşma'nın geleceğine, diğer bir deyişle süresiz olarak yürürlükte kalıp kalmayacağına ilişkin karar alınması öngörülmüş idi.⁴¹³

Anlaşma'nın nükleer silahsızlanmaya ilişkin getirdiği yükümlülüklerin NWS'lerce yerine getirilmediğini iddia eden, başta NAM üyesi birçok NNWS, Anlaşma'nın süresiz olarak uzatılmasına karşı çıkmışlar, fakat NWS ve müttefiklerinin direnci ile karşılaşmışlardır. Bu kararın alınmasını engelleyemeyeceklerini anlayan devletler Orta Doğu'da nükleer silahlar konusunda bir karar alınması için çabalamış ve bu konuyu (Müllere'e göre Anlaşma'nın dördüncü sütunu olarak) alınan kararlara dahil etmeyi başarmışlardır.⁴¹⁴ Nükleer Silahlardan Arındırılmış bir Orta Doğu'ya ilişkin olarak BM düzeyinde ilk öneriyi 1974 yılında getiren Mısır ve İran, bu kararın alınmasında etkin rol oynamışlardır.

Taraflar arasında yapılan müzakereler ve değiş tokuş edilen tavizler sonrasında, 11 Mayıs 1995 tarihinde Gözden Geçirme Konferansı'nın dağılmasından bir gün önce taraf devletler Anlaşma'nın süresiz olarak yürürlükte kalmasına karar vermişlerdir.

⁴¹² Extension of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT/CONF.1995/L.6, May 9, 1995; Principles and Objectives for Nuclear Non-Proliferation and Disarmament, NPT/CONF.1995/L.5, May 9, 1995; and Strengthening the Review Process for the Treaty, NPT/CONF.1995/L.4, May 10, 1995

Detaylı bilgi için Konferans Başkanlığını yürüten Büyükelçi Jayantha Dhanapala'nın şu makaleleri incelenebilir: Jayantha Dhanapala, “NPT at a Crossroads, *The Nonproliferation Review*, Spring 2000, s. 138-145; Jayantha Dhanapala, “Reinforcing the NPT Regime: International Challenges & Opportunities”, IAEA BULLETIN, 41/4/1999, 5-8. <https://www.iaea.org/sites/default/files/41403590508.pdf> (12.10.2014)

⁴¹³ Tariq Rauf and John Simpson, “The 1999 NPT Prepcom”, *The Nonproliferation Review*, Winter 1999, s.119.

⁴¹⁴ Harald Müller, “The NPT Review...”, s.20-21.

5.2.2.1.2. “Nükleer Yayılmanın Önlenmesi ve Silahsızlanma Hedefleri ve Prensipleri”ne İlişkin Karar

Konferans görüşmeleri esnasında birçok taraf devlet tarafından Anlaşma'nın hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için izlenmesi gereken yollar yoğun olarak tartışılmıştır. Güney Afrika Dışişleri Bakanının genel oturumda yaptığı konuşma, bu bağlamda büyük önem arz etmektedir. Bakan delegasyonun Anlaşma'nın süresiz olarak uzatılmasına olan desteğini belirtmiş ve aynı zamanda Anlaşma'nın hükümlerinin uygulanmasının ölçülmesi ve gözden geçirme sürecini güçlendirmek için “nükleer yayılmanın önlenmesi ve silahsızlanma prensipleri” ne ilişkin bir açıklama yapılması çağrısında bulunmuştur. Dhanapala'ya göre, Güney Afrika'nın bu girişimi konferansın yönünü ve hedeflerini büyük ölçüde belirlemiştir.⁴¹⁵ Konferans Başkanı Dhanapala'nın anılarında belirttiği gibi, Anlaşma'nın hedefleri ve prensiplerine ilişkin kararların-özelikle nükleer silahsızlanmanın uygulanmasının başarısız olması NPT rejimini tehlike atabilirdi.⁴¹⁶

Görüşmeler sonunda Anlaşma metninde yer alan yükümlülüklerinin yanı sıra devletlerin Anlaşma'nın uygulanmasına ilişkin performanslarını değerlendirmek üzere yedi prensip ve hedef ortaya konulmuştur. Bu prensip ve hedefler şu şekildedir: evrensellik, silahların yayılmasının önlenmesi, nükleer silahsızlanma, nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler, güvenlik güvenceleri, güvenlik denetimleri, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı. Açıkça görüldüğü gibi, belirtilen başlıklar Anlaşma'nın özünde bulunan üç sütununu da kapsayan konulardır. Bu başlıklar ile ölçütler (*yardstick*) oluşturulması ise, gelecek Gözden Geçirme Konferanslarında Anlaşma'nın koşulları ile birlikte, hem devletlerin kat ettikleri mesafeyi ölçebilmek, hem de Anlaşma'nın genel durumunu değerlendirebilmek açısından önemlidir.⁴¹⁷

5.2.2.1.3. “Güçlendirilmiş Gözden Geçirme Süreci”ne İlişkin Karar

1970-1995 yılları arasında taraflar Anlaşma'nın VIII (3). maddesi uyarınca, beş yılda bir toplanarak Gözden Geçirme Konferansları düzenlememişlerdir. 1995 yılında alınan kararlarla ise, 1997 yılından başlamak üzere 10 gün sürecek hazırlık komitesi toplantılarının

⁴¹⁵ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s. 7.

⁴¹⁶ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.58.

⁴¹⁷ Jayantha Dhanapala, “NPT at a...”, s.139-140.

yapılması kararlaştırılmıştır.⁴¹⁸ Bu toplantıların amacı, Gözden Geçirme Konferansı öncesi tarafların Anlaşma'nın uygulanışı hakkında ön görüşme yapmalarını sağlamak ve tavsiyelerde bulunmaktır.⁴¹⁹ 1995 yılındaki konferans Anlaşma'nın uygulanışı bağlamında geçmişe yönelik değerlendirmelerin yansırı, geleceğe yönelik değerlendirmeler yapılması ve aşama kaydedilmesi öngörülen alanların belirlenmesi kararı alınmıştır.

Güçlendirilmiş gözden geçirme sürecine ilişkin alınan kararda nükleer silahsızlanma, güvenlik denetimleri, ihracat kontrolleri, nükleer silahlardan arındırılmış bir Orta Doğu ve PUNE konularındaki grupların oluşturduğu Ana Komitelerin yapısında değişiklik yapılmamış, bundan sonra toplanacak olan hazırlık toplantılarında ana komitelerin altında belli konularla yakından ilgilenmek üzere tamamlayıcı heyetlerin kurulmasına yönelik tavsiyelerin oluşturulması kararlaştırılmıştır.⁴²⁰

Bu kararın alınmasının başlıca nedeninin Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren değerlendirmesi gereken konuların artması, tarafların fikir ayrılıklarının devamlı hale gelmesi olduğu söylenebilir.

5.2.2.1.4. “Nükleer Silahlardan Arındırılmış Orta Doğu”ya İlişkin Karar

Anlaşma rejimi ve geleceği açısından Konferans'ta alınan en önemli kararın Orta Doğu'nun tüm kitle imha silahlarından ve bu silahların kullanılma/fırlatılma araçlarından arındırılmış bir bölge haline getirilmesi amacını içeren karar olduğunu söylemek mümkündür.⁴²¹ Bu karar oylama yapılmaksızın alınmıştır. Kararda belirtilen nükleer silahlardan arındırılmış bir Orta Doğu (*Middle East Nuclear Weapon Free Zone - MENWFZ*) amacına yönelik olarak tüm bölge devletlerinin mümkün olan en kısa süre içerisinde gerekli adımları atmasını ve tüm taraf devletlerin (özellikle NWS) bu amacı desteklemeleri isteği vurgulanmıştır. Bu karar çerçevesinde taraf devletlere NPT'ye taraf olmaları çağrısı yapılmış ve UAEA ile güvenlik denetimi anlaşması imzalamaları istenmiştir. Kararda ayrıca Orta Doğu da güvenlik denetimleri kontrolü dışında nükleer

⁴¹⁸ Tariq Rauf, Rebecca Johnson, “After The NPT's...”, s. 35.

⁴¹⁹ Jayantha Dhanapala, “NPT at a...”, s.139.

⁴²⁰ Ibid. s.139.

⁴²¹ “Draft Resolution submitted by the Russian Federation, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and United States of America”, NPT/CONF.1995/ L.8, (içinde) “1995 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part II - Documents issued at the Conference (NPT/CONF.1995/32 (Part II)*, New York: United Nations, 1995.

<https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1995%20-%20NY%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20II.pdf> (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde *NPT/CONF.1995/32 (Part II)* olarak anılacaktır.

tesislerin varlığı konusunda duyulan endişe vurgulanmıştır. NPT'ye taraf üç NWS hükümeti bu kararın himayecisi oluşlardır. Bu devletler ABD, Rusya, Birleşik Krallık'tır.⁴²²

Orta Doğu'ya ilişkin alınan bu karar "Orta Doğu Kararı" (*Middle East Resolution*) adıyla anılmaktadır. 2008 yılındaki Hazırlık komitesi görüşmelerinde NAM ve Arap Ligi devletleri, Orta Doğuya ilişkin bu kararın alınmasının kendileri açısından, NPT'nin süresiz olarak uzatılmasına onay vermelerin, sağlayan bir pazarlık unsuru olduğunu belirtmişlerdir.⁴²³ Müller'e göre NPT'nin süresiz olarak uzatılması kararı bir kenara bırakıldığında, 1995 yılındaki konferans nükleer Orta Doğu sorununu NPT'nin merkezine yerleştirmesi açısından büyük öneme sahiptir.⁴²⁴

Dhanapala'nın anılarında sıklıkla yer verdiği gibi, NAM devletleri 1975 yılındaki Konferans'ın gözden geçirme sonuçlarından memnun değillerdir. Batılı devletlerin gözden geçirme esnasında yürüttüğü müzakere tarzının, NAM tarafından önerilen ifadelerin raporlardan çıkartılmasını amaçladığını belirtmişlerdir.

Alınan önemli kararlara rağmen konferans, NPT'nin uygulanışının gözden geçirilmesine ilişkin olarak kullanılacak dil üzerinde yaşanan fikir ayrılığı nedeni ile nihai bildiri üretememiştir. Dhandapala'ya göre Konferans'ta kabul edilen gözden geçirme sürecinin güçlendirilmesi kararıyla ironi oluşturacak bir biçimde Konferans'ta nihai bildiri üretilmemesinin başlıca nedenleri taraflar arasındaki fikir ayrılıkları üzerinde ortak bir dile ulaşmak için zamanın kısıtlı olması ve süresiz uzatma kararının Konferans'ta fazlaca yer alarak zaman çalmasıdır.⁴²⁵

Bu bağlamda Konferansın Nihai Bildiri üretmekte başarısız olmasının, Konferansın başarısızlıkla sonuçlandığı anlamına gelmeyeceğini ifade eden Konferans Başkanı Dhanapala, bu durumu şu şekilde gerekçelendirmektedir;

⁴²² Jayantha Dhanapala, "NPT at a...", s. 140. OrtaDoğu'ya İlişkin karar metni için bkz. "Resolution on the Middle East", NPT/CONF.1995/32 (Part I), Annex.
https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/1995NPT/pdf/Resolution_MiddleEast.pdf (12.10.2014)

⁴²³ "Statement on Behalf of the Group of Non-Aligned States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons at the General Debate of the Second Session of the Preparatory Committee for the 2010 Review Conference of the States Parties to the Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons," Geneva, Switzerland, s. 4.

⁴²⁴ Harald Müller, "The NPT Review...", s.21.

⁴²⁵ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.10.

“NPT Gözden Geçirme Konferansı’nda Nihai Bildiri üzerinde anlaşmaya varılması ancak tarafların bu yönde irade göstermesi sonucu mümkündür. Aynı şekilde Konferans bildiri için konsensüs sağlayamıyorsa bu da tarafların iradesinin bir ürünüdür. Konferansların nihai bildiri üzerinde anlaşmaya varma konusunda “başarısızlık”la sonuçlandığını söylemek ancak politik iradelerin başarısız olduğunu söylemek isteniyorsa doğru olabilir. Aksi hale Gözden Geçirme Konferansını başarısızlıkla itham etmek, sıcak havadan dolayı termometreyi suçlamaya benzer. Nihai bildiri üzerinde konsensüsa varmakta başarısızlık yaşıyorsa, bu durum taraflar arasında derin politik problemlerin varlığının habercisi olabilir. Bu problemler Anlaşma’nın gözden geçirilmesi ile ilgili olabildiği gibi, daha geniş açıdan bakıldığında, uluslararası politik meseleler de olabilir. Bu bağlamda konferans Anlaşma’nın sağlığını ve canlılığını ölçmek için önemli bir araç görevi görebilir. Barometre analogisi ile açıklanacak olursa, gözden geçirme süreci tarafların fırtına ya da güneşli havaya hazırlanmasını sağlayabilir.”⁴²⁶

5.2.2.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi

Anlaşma’nın yayılmanın önlenmesi sütununu oluşturan I. II. ve III. maddelerin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak, I. Ana Komite iki toplantı gerçekleştirmiştir.⁴²⁷ Komite raporunda taraflar Anlaşma’nın tam ve etkin bir biçimde uygulanmasının uluslararası barış ve güvenliğin teşvik edilmesi açısından önemli olduğunu ve nükleer silahların ve nükleer patlayıcı maddelerin yayılmasının önlenmesi için izlenecek en etkin yolun tüm tarafların anlaşmaya riayet etmesi olduğunu vurgulamamışlardır.⁴²⁸ Nükleer bir savaşın kazananın olmayacağını belirttiği raporda, nükleer silahların varlığının nükleer savaş riskini getirdiği ve devletlerin güvenliğini tehlikeye soktuğu ifade edilmiştir. 1995 yılında gerçekleşen Konferans’ta anlaşmaya taraf Irak’ın ve K. Kore’nin II maddeye riayet etmediğine ilişkin herhangi bir ifade yer almazken, 2000 yılına gelindiğinde bu devletlerin II madde ihlaline ilişkin ifadeler Konferans tutanaklarında ve Nihai Belgesinde yer alacaktır.

NPT’ye taraf olmayan devletler tarafından geliştirilmeye çalışılan nükleer programlarla ilgili duyulan endişe ise belgede yer almıştır. Bu ifadelerin yer aldığı paragrafta, Orta Doğu bölgesi ve İsrail’in isimleri geçmektedir.

Anlaşma’nın III. maddesine ilişkin olarak görüşmeler II. Ana Komitede yürütülmüştür. 400 sayfadan oluşan Komite tutanakları incelendiğinde güvenlik

⁴²⁶ Jayantha Dhanapala, Multilateral Diplomacy and...,s.16-17.

⁴²⁷ I. Ana Komite tutanakları için bkz. NPT/CONF.1995/MC.I/SR.1-12, (içinde) “1995 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, Final Document: Part III - Summary Records and Verbatim Records (NPT/CONF.1995/32 (Part III)), New York: United Nations, 1995. <https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1995%20-%20NY%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20III.pdf> (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF.1995/32 (Part III) olarak anılacaktır.

⁴²⁸ NPT/CONF.1995/32 (Part III), NPT/CONF.1995/MC.I/1.

denetimleri konusunun komitenin en fazla üzerinde çalıştığı konulardan biri olduğu görülmektedir. Komite görüşmelerinde bu konuda sunulan çalışma belgelerinin büyük bir kısmı çoğu UAEA'nın güvenlik denetimi sistemini güçlendirmek üzere oluşturduğu 93+2 programını desteklemiş ve kapsamlı güvenlik denetimi sisteminin önemini vurgulamıştır. Güvenlik denetimlerinin güçlendirilmesi ve kapsamlı güvenlik denetimlerinin tedarik ön şartı haline getirilmesi konusunda taraflar arasında önemli anlaşmazlıkların yaşanmadığı fakat nükleer ihracat kontrolleri ve bu kontrollerin devletlerin barışçıl nükleer enerji geliştirme haklarına etkisi konularında başta NAM devletleri olmak üzere birçok NNWS ile ABD'nin başını çektiği diğer devletler arasındaki fikir ayrılıklarının derinleştiği görülmektedir.⁴²⁹

Komite görüşmeleri sonucunda ortaya çıkan raporda nükleer silahların yayılmasının önündeki engellerin daha da güçlendirilmesi gerektiği vurgulanırken, UAEA güvenlik denetimi sisteminin hayati rolü vurgulanmıştır. Devletler bir kez daha bu sisteme dahil olmaya teşvik edilmiştir.⁴³⁰ Raporda ayrıca anlaşmada yer alan yayılmanın önlenmesi ve güvenlik denetimi taahhütlerinin barışçıl nükleer ticaretin gerçekleştirilmesi için gerekli olduğunun altı çizilmiştir. Anlaşmada güvenlik denetimlerinin barışçıl nükleer enerji haklarına zarar vermeden uygulanması konusundaki hükümler ise aynı ifadeler ile tekrar edilmiştir. Bu konuda NNWS'ler ile mutabık olan NAM devletleri sundukları çalışma belgesinde, Ajans'ın “kapsamlı güvenlik denetimlerinin nükleer madde ve teknolojilerin transferinde tedarik şartı olarak uygulanmasını” desteklediklerini belirtirken, devletlerin nükleer faaliyetlerini Ajans'a bildirmeyen ve NPT'ye taraf olmayan devletlere yardım yapmaktan kaçınmaları çağrısı yapmışlardır.⁴³¹

ABD temsilcisi Rosenthal yaptığı konuşmada, Irak'ın gizli nükleer programının ortaya çıkmasına değinerek, bu durumun UAEA güvenlik denetimlerinin daha da güçlendirilmesi gereğini ortaya çıkardığını söylemiştir. ABD'ye göre bunun başarılması için gerekli olan eylem ise “ek tedbirler” uygulamak olacaktır.⁴³²

İran temsilcisi Baeidinejad görüşmeler esnasında söz alarak “güvenlik denetimi sistemi güçlendirildiğinde, hiçbir NWSin, Ajans tarafından anlaşmaya riayet edilmediğinin

⁴²⁹ II. Ana Komite tutanakları için bkz. NPT/CONF.1995/MC.II/SR.1-10, (içinde) NPT/CONF.1995/32 (Part III).

⁴³⁰ NPT/CONF.1995/32 (Part III), NPT/CONF.1995/MC.II/1.

⁴³¹ “Working paper submitted by the Movement of Non-Aligned Countries: Article III and VII – Nuclear safeguards, nuclear weapon free zone and export control”, NPT/CONF.1995/MC.II/WP/18 (içinde) NPT/CONF.1995/32 (Part III)

⁴³² NPT/CONF.1995/32 (Part III), s. 293.

tespit edilmediği sürece, anlaşmaya taraf hiçbir NNWS in barışçıl nükleer madde, ekipman ve teknoloji edinmelerini engelleyemeyeceğinin” Konferans bildirisine girmesini talep etmiştir.⁴³³ Bu talep başta ABD olmak üzere birçok devlet tarafından reddedilmiştir.

1992 yılında Nükleer Tedarikçiler grubunun nükleer tedarik şartı ile ilgili kararı almasının ve II. Ana Komite görüşmelerinde de bu kuralın kabul edilmesinin ardından, Konferans’ta:

“nükleer yayılmanın önlenmesi ve silahsızlanma hedefleri ve prensipleri” ne ilişkin alınan kararda “sonuçlandırılacak olan yeni tedarik anlaşmalarında (kaynak ya da bölünebilir özel madde veya ekipmanların ya da bölünebilir özel maddenin işlenmesi, kullanılması veya üretimi için özel olarak tasarlanmış veya hazırlanmış cihaz veya maddelerin) NNWS’lere transferinde Ajans’ın tam kapsamlı güvenlik denetimlerinin kabul edilmesinin”

gerekli bir ön koşul olarak içermesi gerektiği ifadeleri yer almıştır.⁴³⁴ Bu durum, kapsamlı güvenlik denetimlerinin kabul edilmesinin taraf devletlerce nükleer tedarik ön şartı olarak kabul edildiği anlamına gelmektedir.

Anlaşma’nın nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesinin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak nükleer enerjinin barışçıl kullanımının tartışıldığı III. Komitenin görüşmelerinde, en çok tartışmaya sahne olan başlıklardan biri ise nükleer tedarik konusu olmuştur. Bu konu üzerinde yaşanan yoğun tartışmalar, iki sütun arasındaki sıkı ilişkiyi bir kez daha gözler önüne sermektedir.⁴³⁵ Başta İran olmak üzere birçok NAM devletleri, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılması hakkının şartsız olarak değerlendirirken, gelişmiş NNWS’ler bu hakkın Anlaşma’nın I. ve II. maddeleri ile olan ilişkisini öne çıkarmışlardır.

İran, ihracat kontrollerinin Anlaşma’nın barışçıl amaçlar için nükleer madde ve teknolojiye ayrımcılık yapılmaksızın erişim sağlama yükümlülüğünün “ihlali” (violation) olduğunu savunmuştur.⁴³⁶ Zangger Komitesi ve Nükleer Tedarikçiler Grubu üyesine mensup nükleer tedarikçi devletler ise ihracat lisanslamalarının, devletlerin Anlaşma’nın I. ve II. maddelerine riayet edip etmediklerinin garanti (teminat) altına alınması için önemli bir araç olduğu konusunda ısrarcı olmuşlardır.

⁴³³ NPT/CONF.1995/32 (Part III), s. 352.

⁴³⁴ “Decision 2: Principles and Objectives for Nuclear Non-Proliferation and Disarmament,” 1995 NPT Extension Treaty, NPT/CONF.1995/32/DEC.2.

https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/1995-NPT/pdf/1995-NY-NPTReviewConference-FinalDocumentDecision_2.pdf (12.10.2014)

⁴³⁵ III. Ana Komite tutanakları için bkz NPT/CONF.1995/MC.III/SR.1-6, (içinde) NPT/CONF.1995/32 (Part III).

⁴³⁶ Tariq Rauf, Rebecca Johnson, “After The NPT’s...”, s. 29, dipnot 9.

Anlaşma'nın IV. maddesi ile teminat altına alınan ve vazgeçilmez bir hak olan nükleer enerjinin barışçıl kullanımı hakkı ve bu maksatla yapılacak olan işbirliğinin hangi teknolojileri kapsadığı konusu, özellikle çift kullanımlı “hassas” nükleer maddeler üzerindeki ihracat kontrollerinin bağlamında yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Bu hakkın, nükleer yakıt döngüsünün hassas alanları olan zenginleştirilmiş uranyum ve yeniden işlenmiş plütonyumu ve zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerini kapsayıp kapsamadığı konusu konusunda taraflar arasında derin fikir ayrılıklarının olduğunu söylemek mümkündür.⁴³⁷ Anlaşma'nın IV. maddesine ilişkin sundukları çalışma belgesinde NAM devletleri “NPT’ye taraf olan ve UAEA ile ilgili güvenlik denetimi anlaşmasını yapmış olan tüm devletlerin barışçıl nükleer teknolojiye erişiminin serbest ve engellenmeden olması garanti altına alınması gerektiği”ni (ilk kez) vurgulamışlardır.⁴³⁸

III. Ana Komite tarafından yayınlanan taslak raporda “Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımı ve NPT” başlığı altında Anlaşma'nın IV. maddesinde yer alan metin aynen tekrarlanırken, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı hakkının Anlaşma'nın ana amaçlarından biri olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda devletlerin bu alanındaki karar ve tercihlerine, bu devletlerin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanında yaptığı uluslararası işbirliği anlaşmalarını ve yakıt döngüsü politikalarını tehlikeye sokmadan saygı duyulması gerektiğini belirtilmiştir.⁴³⁹ Raporda ayrıca gelişmekte olan taraf devletler için anahtar öneme sahip nükleer teknolojilerin transferinde ve yakıt döngüsü hizmetlerinde bu devletlere öncelik verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

ABD temsilcisi Stoiber III. Ana Komite görüşmelerinde iki sütun arasındaki “hayati” ilişkinin kabul edilmesinin önemini belirterek, ABD hükümetinin Anlaşma hükümlerini ne şekilde yorumladığına açıklık getirmiştir. Temsilci “etkin bir yayılmanın önlenmesi sisteminin olmadığı bir durumda devletin nükleer patlayıcı kapasite edinmesine yol açabilecek madde ve teknoloji transferinde istekli olmayacağını” altını çizerek, hükümetinin Anlaşma'nın IV. maddesini birçok NNWS ten farklı bir biçimde yorumladığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“bu madde (IV. madde) barışçıl amaçlarla nükleer enerji geliştirme hakkını ‘ayrım gözetilmeksizin’ taraflara tanımaktadır. Bu tanımın tartışmalara yol açması doğaldır. ... bu tanım Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerini üstelenen devletlerin

⁴³⁷ Jayantha Dhanapala, “NPT at a...”, s.142.

⁴³⁸ “Working paper submitted by Indonesia on behalf of the Group of Non-Aligned and Other States: Article IV and related issues”, NPT/CONF.1995/MC.III/WP.5, (içinde) NPT/CONF.1995/32 (Part II).

⁴³⁹ III. Ana Komite Raporu için bkz. NPT/CONF.1995/MC.III/1, (içinde) NPT/CONF.1995/32 (Part II).

ekonomik gelişmişlik düzeyleri, politik yapıları ya da siyasi ilişkilerine bakılmaksızın barışçıl nükleer gelişmede kendi yollarını seçebilmeleri anlamına gelmektedir.”⁴⁴⁰

IV. maddenin nükleer işbirliği için kullandığı “mümkün olan en geniş ölçüde” ifadesi hakkında da yorumda bulunan ABD temsilcisi, bu ifadenin her taraf devletin talep ettiği her türlü işbirliğinden yararlanabileceği anlamına gelmediğini belirtirken, taraf devletlerin diğer ulusların hangi nükleer faaliyetlerine destek verip vermeme konusunda seçme hakları olduğunu iddia etmiştir. Temsilci ayrıca pratikte devletlerin nükleer yakıt döngüsü gelişimi ile ilgili seçim yapmaları mümkün iken ve bu seçimlere saygı duyulması gerekirken, Anlaşma’nın IV. maddesinin diğer devletlerin kendileri tercih etmedikleri sürece bu devletlere aktif olarak destek olma mecburiyetinde olmadıklarını iddia etmiştir. ABD ye göre ayrıca, Anlaşma’nın IV. maddesi “kaynak transferi” ya da “destek verme” koşulu içermemektedir ve “barışçıl amaçlarla nükleer enerji geliştirmek isteyen uluslar bunu ayağı yere sağlam basan ekonomik, teknik ve yayılmanın önlenmesi temellere oturtmalıdır.”⁴⁴¹

ABD temsilcisi tarafından nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin ortaya konulan bu görüşlerin, Anlaşma’ya dair ABD hükümetinin bakış açısını yansıttığı açıktır. İlgili toplantı tutanakları incelenirken bu açıklamalara tepki olarak birçok NNWS tarafından itirazların yükseldiğini görmek ise şaşırtıcı olmamıştır.

Genel Oturum görüşmelerinde ülkesinin Anlaşma’nın işleyişine ilişkin genel yaklaşımı hakkında açıklama yapan İran temsilcisi Moradi özellikle ihracat kontrolleri üzerinde durmuştur. Temsilci “UAEA güvenlik denetimi sisteminde ‘açıklar’ (gaps) olduğunu iddia eden az sayıdaki tedarikçi devletin ‘tek taraflı’ olarak ihracat rejimleri oluşturmaya karar vermelerinin, Anlaşma’nın amaçları içerisinde olmadığını” belirtmiştir. Şüphesiz kastedilen bu rejimler Zangger Komitesi ve Nükleer Tedarikçiler Grubu’dur. Bu devletlerin kapalı kapılar ardında gizli toplantılarda kararlar aldığını iddia edilen açıklamada bu durumun devletlerin vazgeçilemez bir hak olan barışçıl nükleer enerjiye ilişkin haklarını tanımamak anlamına geldiği ifade edilmiştir. İran temsilcisi ayrıca, kendilerini “hukukun üstünde” gören bu devletlerin “niyet okuyuculuğu” na soyunduklarını, bu durumun ise Anlaşma’nın ruhuna aykırı olduğunu belirtmiştir.⁴⁴²

⁴⁴⁰ NPT/CONF.1995/32 (Part III), NPT/CONF.1995/MC.III/SR.1, s. 364-365.

⁴⁴¹ Ibid.

⁴⁴² NPT/CONF.1995/32 (Part III), s.48

III. Komite toplantılarında İran Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren NNWS'lerin Anlaşma'nın IV. maddesinin tam bir şekilde uygulanmasını talep etmeye devam ettiklerini fakat bunun gerçekleşmediği gibi, anlaşma dışı devletlerin nükleer silah sahibi olduklarını dile getirmiştir. Nükleer yayılma probleminin yatay veya dikey kısıtlamalarla çözülemeyeceğini belirten İran'a göre bu problemin çözümü tüm ihracat kontrol rejimlerini feshederek, gerekli görülen alanlarda, anlaşmaya taraf tüm devletlerin katılımıyla saydam uluslararası mekanizmalar kurulmasıdır.⁴⁴³ İran bu teklifini konferans görüşmeleri boyunca defaten tekrar etmiştir.

Bu konuda NAM devletleri İran'a destek vermişler ve kapalı kapı kulüplerini eleştirmişlerdir. Sundukları çalışma belgesinde NAM devletleri, ihracat kontrollerinin ayrımcılık yapılmadan ve barışçıl kullanımı engellemeden yapılmasının garanti edilmesi isteğini tekrarlamışlardır. Teknoloji transferi konusunda bu tür grupların kararlarının Anlaşma'nın amaçları ile uyumlu olabilemesi için, kararların tüm taraf devletlerin katılımı ile alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun için NAM devletleri "NNWS'lere yapılacak olan ihracat kontrolü tetikleyici listesininin kriter ve prosedürlerinin belirlenmesi için ad hoc komite kurulması çağrısı yapmışlardır."⁴⁴⁴ Dhandapala anılarında, İran'ın son dakikada NAM çalışma belgesinde yer alan "tek taraflı olarak zorlanan kısıtlayıcı tedbirler"den duyduğu üzüntüyü teyit eden ifadelerin raporda yer almasını talep etmesi nedeniyle, Komite çalışmalarının sonunda konsensus ile bir rapor yayınlamadığından bahsetmektedir.⁴⁴⁵ Rapora dahil edilmek istenen bu ifade ile NSG tarafından uygulanan kontrollerin kastedildiği ise açıktır.

Özetle, Konferans görüşmeleri NPT'nin süresiz olarak uzatılması ve NPT rejiminin geleceği için önemli kararları almada başarılı olmuştur. Diğer yandan çalışma için önem arz eden nükleer yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasındaki ilişkinin taraflar arasında daha önceki Konferans görüşmelerinde şahit olunmadığı kadar gerilime ve tartışmalara yol açtığını söylemek mümkündür. Taraf devletler arasında yayılmanın önlenmesi amacıyla oluşturulan nükleer ihracat kontrol

⁴⁴³ NPT/CONF.1995/32 (Part III), s.313

⁴⁴⁴ NPT/CONF.1995/32 (Part II), NPT/CONF.1995/MC.II/WP.18. Gözden Geçirme Konferansı'ndan aylar sonra, aynı yılın Ekim ayında Kolombiya'da yapılan toplantılarında da NAM hükümet ve devlet başkanları "gelişmiş devletlerin ad hoc ihracat kontrol rejimleri aracılığı ile barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin kullanılması için gerekli olan madde, ekipman ve teknolojiye erişim üzerinde gittikçe artan kısıtlamalar" konusundaki endişelerini belirtmişlerdir. Bkz. NAM Summit Declaration, Cartagena, Colombia, 18–20 Oct. 1995, <http://www.nam.gov.za/xisummit/index.html> (aktaran) Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s. 95, dipnot 204.

⁴⁴⁵ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.69.

rejimleri, Anlaşma'nın IV. maddesinin yorumlanması vb. konularda ile ilgili derin görüş ayrılıkları Konferans tutanaklarına açık bir biçimde yansımıştır. Nükleer ihracata ilişkin ilerideki yıllarda alınacak yeni tedbirler, bu devletlerin şikayetlerini artıracak, daha sonraki yıllarda toplanacak olan Gözden Geçirme Konferansı ve Hazırlık komitesi toplantılarında yoğun tartışmalara yol açacaktır.

5.2.3. 2000 NPT Gözden Geçirme Döngüsü: Hazırlık Komitesi Toplantıları ve 2000 Gözden Geçirme Konferansı

Çalışmanın bu bölümünde 1995 yılında alınan "Anlaşma'nın gözden geçirilmesi sürecinin güçlendirilmesi" kararı çerçevesinde 1997, 1998, 1999 yıllarında toplanan Hazırlık Komitesi Toplantıları ve 2000 yılı Gözden Geçirme Konferansı, 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler ışığında değerlendirilecektir. Komite ve Konferans görüşmelerinde çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişki incelenecektir. Hazırlık Komitesi toplantıları bu çerçevede özetlendikten sonra, daha önceki yıllarda gerçekleştirilen Gözden Geçirme Konferansına ilişkin bölümlerde olduğu gibi, öncelikle Konferans görüşmelerinde öne çıkan konular ve konferans sonucu değerlendirilecektir.

5.2.3.1. 1997 Hazırlık Komitesi Toplantısı

7-18 Nisan 1997 tarihinde New York'ta gerçekleştirilen ve 2000 yılında toplanacak NPT Gözden Geçirme Konferansı öncesinde bir araya gelen ilk Hazırlık Komitesi toplantılarına 149 taraf devlet katılmıştır.

İlk Hazırlık Komitesi Toplantısı mini bir Gözden Geçirme Konferansına dönüşmüş ve komite çalışmalarına katılan 149 devlet çalışma zamanının büyük kısmını gelecek Gözden Geçirme Konferansı için prosedürel hazırlıklar yapmakla geçirmişlerdir (Konferans'ın nerede toplanacağı, toplantı dilleri, STKların katılımı, Ana Komite başkanların seçimi vb.). Bu toplantıda hemen hemen hiçbir prosedürel konuda ciddi tartışmalar yaşanmamış ve NPT'ye ilişkin konularda ortaya çıkan görüş farklılıklarının tartışılması için ise yeterli zaman kalmamıştır.⁴⁴⁶ Taraf devletler, Komitenin nihai raporuna girebilmesi için kendi önceliklerinin ve politikalarının yer aldığı çalışma belgelerini sunmuş ve Komite Başkanı sunulan bu belgelerin bir sentezini oluşturarak komite

⁴⁴⁶ Tariq Rauf, "The April 1998 NPT PrepCom", *The Nonproliferation Review*, Winter 1998, s.130.

raporunu hazırlamıştır.⁴⁴⁷ Dhandapala anılarında bu belgenin oluşturulması ise sancılı olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁸

Toplantıda ABD temsilcisi Lawrence Scheinman üç sütun arasındaki dengeye şu şekilde vurgu yapmaktadır:

*“NPT onu oluşturan parçalarının bütününden daha fazlasını ifade etmektedir. NPT’nin üç hedefi- nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, nükleer silahlılaşmanın teşvik edilmesi ve etkin güvenlik denetimleri çerçevesinde nükleer enerjinin barışçıl kullanımının teşvik edilmesi- karşılıklı olarak birbirlerini güçlendiren ve ayrı bir şekilde değerlendirilemeyecek hedeflerdir. ABD barışçıl nükleer işbirliğine, nükleer yayılmanın önlenmesi ya da nükleer silahlılaşma hedeflerinden daha az kendini adanmış değildir.”*⁴⁴⁹

Aynı toplantıda Çin temsilcisi Sha Zukang’un açıklaması da bu dengeye dikkat çekmektedir:

*“Anlaşma’nın üç hedefi ... eşit bir biçimde önemlidir ve karşılıklı olarak birbirlerini tamamlamaktadırlar. Bu amaçlardan hiçbiri göz ardı edilemez. Gözden geçirme süreci, bu nedenle, bu üç hedefe eşit ilgi göstererek, kapsayıcı ve dengeli bir şekilde yürütülmelidir.”*⁴⁵⁰

NAM devletleri tarafından Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımı konusunda sunulan çalışma belgesinde ise güncellenen NSG rehber listesine ilişkin memnuniyetsizlik açık bir şekilde görülmekte idi:

*“NWS ve NNWS’lerin tümü tarafından tarafından ayrıcalık gözetilmeksizin Andlama’ya Taraf olan bütün devletlerin sahip olduğu ve vazgeçilemez bir hak olan nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilebilmesi hakkı teyid edilmelidir. Ayrıca özgür, engellenmeyen ve ayrımcı olmayan bir şekilde tüm taraf devletlere nükleer teknoloji transferinin sağlanması garanti altına alınmalıdır. Taraf devletler madde IV uygulanmasına yönelik taahhütlerini teyit etmelidirler. Anlaşma’nın öngördüğü güvenlik denetimlerinin ötesinde tek taraflı bir şekilde zorlanan ve barışçıl nükleer enerjinin geliştirilmesini kısıtlayan kısıtlayıcı tedbirler kaldırılmalıdır.”*⁴⁵¹

⁴⁴⁷ Report of the Preparatory Commission on its first session, NPT/CONF.2000/PC.I/32.

⁴⁴⁸ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.87.

⁴⁴⁹ U.S. Statement to the First Preparatory Committee Meeting for the 2000 NPT Review Conference, April 8, 1997, (aktaran) Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s. 37-38.

⁴⁵⁰ Statement by H.E. Mr Sha Zukang, Ambassador for Disarmament Affairs and Head of Delegation of the People’s Republic of China at the First Session of the Preparatory Committee for the 2000 Review Conference of the Parties in the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons, April 8, 1997 (aktaran) Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s. 38.

⁴⁵¹ “Working paper presented by the members of the Movement of Non-Aligned Countries parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)”, NPT/CONF.2000/PC.I/10.

5.2.3.2. 1998 Hazırlık Komitesi Toplantısı

27 Nisan-8 Mayıs 1998 tarihleri arasında Cenevre’de toplanan ikinci Hazırlık Komitesi toplantısına 97 devlet katılmıştır. 1997 yılında genel olarak prosedürel konuların görüşüldüğü ilk toplantıdan sonra bir araya gelen taraf devletler, 1995 yılında alınan karar çerçevesinde 2000 yılında toplanacak Konferans’ta tartışılmak üzere Ortadoğu’ya oluşturulması planlanan MENWFZ, silahsızlanma, ihracat kontrolleri vb. konularında ön görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Görüşmeler sonunda toplantıda sunulan görüşlerin özetlendiği Başkanın çalışma belgesi üzerinde anlaşmaya varılamamıştır. Her devletin kendi ifadelerini bu belgeye dahil etme arzusu sonucu, belgede aynı konuda farklı ifadelerin yer alması nedeniyle 51 sayfalık bir belge olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁵² Komite görüşmelerinin sonunda taraflar memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir.⁴⁵³

1998 Hazırlık Komitesi toplantısında temsilcilerinin açıklamaları aracılığı ile ABD’nin NPT’nin sütunlarına yönelik olarak denge ve önceliğe dair bakış açısında bazı değişiklikler olduğu gözlemlenmektedir. NWS’ler ortak açıklamalarında yine geleneksel denge söylemi ile sütunlar arasındaki ilişkiye vurgu yapmışlardır. ABD Büyükelçisi Noman Wulf’un konuşmasında öne çıkan konu ise, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve silahsızlanma sütunlarından ziyade yayılmanın önlenmesi sütununa öncelik veren vurgulamalardır. Büyükelçinin konuşmasında öne çıkan silahların yayılması vurgusu, “NPT’ye uygun biçimde davranma”, “NPT’ye evrensel riayet” ve “NPT güvenlik denetimlerini güçlendirme” vurguları ile iç içe geçmiştir. Ayrıca, önceki ABD açıklamalarına nazaran Büyükelçi Wulf’un açıklamasında barışçıl nükleer enerji konusu daha az yer almaktadır.⁴⁵⁴

Bu dönemde NPT toplantılarının içerisinde gerçekleştirildiği politik ve güvenlik ortamı ABD Büyükelçisinde konuşmasında farkına varılan kaymayı açıklamaya yardımcıdır. Hindistan ve Pakistan nükleer testleri 1998 Hazırlık Komitesinin tamamlanmasından birkaç hafta sonra gerçekleşmesine rağmen, ABD politika yapıcılarının

⁴⁵² NPT/CONF.2000/PC.II/35, 9 June 1998

⁴⁵³ Tariq Rauf, “PrepCom Opinion: Farewell to the NPT’s Strengthened Review Process?”, *Disarmament Diplomacy*, No. 26, May 1998, <http://www.acronym.org.uk/dd/dd26/26tariq.htm> (10.02.2015). Ayrıca bkz. Rebecca Johnson, “Brinkmanship”, Second NPT PrepCom, ACRONYM Institute Briefing No. 9, 8 May 1998.

⁴⁵⁴ Statement by Ambassador Norman A. Wulf, Representative of the United States of America, to the Second Session of the Preparatory Committee Meeting for the 2000 NPT Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons. April 27, 1998, (aktaran) Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s. 38.

aklında bu ihtimalin bu tarihten önce de önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Aynı dönemde Irak, BMGKnin 687 sayılı kararına ters düşen bir politika ile UAEAnın izleme ve doğrulama programları ile işbirliğine gitmemeyi sürdürmektedir. Bu durum, 1998 yılının Aralık ayında uluslararası denetçilerin Irak topraklarından çekilmesine yol açacaktır. Tüm bu gelişmeler uluslararası kamuoyu ve devletler nezdinde nükleer silahların yayılması tehdidini bir kez daha ortaya koymaktadır.

1998 Hazırlık Komitesi görüşmelerinde ise NAM devletleri, 1997 yılında sundukları belgelerle benzer ifadeler içeren çalışma belgeleri sunmuşlar ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı haklarını kısıtladıklarını iddia ettikleri ihracat kontrolü tedbirlerinin kaldırılmasını talep etmişleridir.⁴⁵⁵

5.2.3.3. 1999 Hazırlık Komitesi Toplantısı

10 Mayıs-21 Mayıs 1999 tarihleri arasında New York'ta toplanan 2000 yılı Gözden Geçirme Konferansı öncesi son Hazırlık Komitesi Toplantısına 158 taraf devlet katılmıştır. Taraflar arasında yaşanan uzun tartışmalardan sonra Komite Başkanının sunduğu Rapor dört kez güncellenmiştir.⁴⁵⁶ Görüşmelerde Komite toplantısından bir yıl önce gerçekleştirilen Hindistan ve Pakistan nükleer testlerinin etkisi görülmektedir. Komite Başkanı açılış konuşmasında, bu testleri küresel yayılmanın önlenmesi rejimi için önemli bir “darbe” olarak değerlendirmiştir.⁴⁵⁷ Dhandapalaya göre 2000 yılında toplanacak olan Gözden Geçirme Konferansı için somut öneriler getirmekten çok uzak kalan Komite toplantısı hayal kırıklığı yaratmıştır.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ “Working paper presented by the members of the Movement of Non-Aligned Countries parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)”, NPT/CONF.2000/PC.II/5.

⁴⁵⁶ “Final Report of the Preparatory Committee for the 2000 NPT Review Conference”, NPT/CONF.2000/1

⁴⁵⁷ “Opening of the Conference by the Chairman of the third session of the Preparatory Committee”, (içinde) “2000 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Volume III; Part IV-Summary records NPT/CONF.2000/28 (Part IV)*, New York: United Nations,

2000.<https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/2000%20-%20NY%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20IV.pdf>

Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde *NPT/CONF.2000/28 (Part IV)*, olarak anılacaktır.

⁴⁵⁸ Dhandapala, Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*,s.89. Ayrıca bkz. Rebecca Johnson, “NPT Report: The NPT Third PrepCom: What Happened and How”, *Disarmament Diplomacy*, No. 37, May 1999, <http://www.acronym.org.uk/dd/dd37/37npt.htm>. (13.10.2014)

5.2.3.4. 2000 Gözden Geçirme Konferansı

Çalışmanın bu bölümünde Gözden Geçirme Konferansına ilişkin bölümlerde olduğu gibi, öncelikle Konferans görüşmelerinde öne çıkan konular ve konferans sonucu değerlendirilecektir.

5.2.3.4.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu

24 Nisan-19 Mayıs 2000 tarihleri arasında New York' ta gerçekleştirilen altıncı Gözden Geçirme Konferansına 157 taraf devlet katılmıştır. Bu Konferans 1995 yılında Anlaşma'nın gözden geçirme sürecinin güçlendirilmesi kararı ile sonuçlanan Konferans sonrasında 1997, 1998 ve 1999 yıllarında toplanan Hazırlık Komisyonu toplantılarını izleyen ilk Gözden Geçirme Konferansı olma özelliğini taşımaktadır. Bir önceki Konferans'tan sonra nükleer alanda yaşanan kaygı verici uluslararası gelişmeler göz önüne alındığında, 2000 yılında toplanacak olan Konferansa ilişkin prosedürel konuları tartışmak ve görüşülmesi öngörülen konularla ilgili Konferansa tavsiyelerde bulunmak üzere toplanan Hazırlık Komisyonu toplantılarının prosedürel konular dışındaki ana konularda anlaşmaya varamamış olmaları şaşırtıcı olmamalıdır.

Zira ABD Senatosu 1999 yılında da CTBT nin onaylanmasını reddetmiş, 1998 yılında anlaşmaya taraf olmayan Hindistan ve Pakistan tarafından nükleer testler gerçekleştirilmiştir. Bu testlerin uluslararası kamuoyuna nükleer silahların yayılması tehdidini bir kez daha hatırlattığını söylemek mümkündür. Anlaşma'ya taraf olmayan ve birbirini tehdit olarak algılayan bu iki devletçe nükleer caydırıcılıklarının tesisi için gerçekleştirilen testlerin, Anlaşma'nın ana sütunlarından olan yayılmanın önlenmesi ve silahsızlanma amaçları ile çeliştiği ise açıktır. Hindistan ve Pakistan tarafından gerçekleştirilen nükleer testlerin etkisi Konferans'ta açıkça görülmüştür. Taraflar bu testlerin NPT'ye ve onun merkezinde yer aldığı yayılmanın önlenmesi rejimine etkisini tartışmışlardır. ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright ülkesi adına yaptığı Konferans genel oturumundaki açılış konuşmasında, bu testlerin küresel yayılmanın önlenmesi rejimine bir “meydan okuma” olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁹ U.S. Statement to NPT Review Conference, United Nations, New York, April 24, 2000, NPT/CONF.2000/28 (Part IV), s. 17.

Aynı süreçte NPT'ye taraf olan Irak ve K. Korenin güvenlik denetimlerin ihlal ettiği yönündeki iddialar uluslararası kamuoyunu meşgul etmeye devam etmektedir. Anlaşma'nın II. ve III. maddelerine riayet etmemekle itham edilen Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, Gözden Geçirme Konferansına katılmamıştı. Konferans belgesinde "UAEA'nın Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin topraklarındaki nükleer maddeler ile ilgili yaptığı bir önceki bildirimini doğruluğunu ve tamlığını doğrulayamadığını ve bu nedenle bu ülkedeki nükleer maddelerin barışçıl amaçlardan saptırılmadığını sonucuna varamadığı" belirtilmektedir.

Irak ile ilgili durum da karışık bir yapı arz etmektedir. UAEA tarafından 1991 öncesinde güvenlik denetimi anlaşmasına riayet etmediği tespit edilmiş olan Irak devletinin temsilcileri Konferans'taki yerlerini almışlardır. Ajans'ın raporlarına göre Irak topraklarındaki tüm gizli faaliyetler tespit edilmiş, ekipman imha edilmiş ve nükleer maddeler ortadan kaldırılmış idi. 2000'li yılların başında ise Irak, NPT güvenlik denetimi anlaşmasına uygun olarak UAEAnın düzenli denetimine ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle Irak, 1995 yılından beri anlaşmaya riayet ettiğini ve BMGK Kararlarının bu konferans bağlamında tartışılmasının yersiz (anlamsız) olduğunu savunmuştur. ABD ve Irak arasında Konferans boyunca Irak'ın anlaşmayı ihlal edip etmediğine ilişkin görüşmelerde kullanılan dil ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır.

Konferans'ta bir ilk yaşanmış ve nükleer silah sahibi 5 devlet ortak bir bildiri sunmuşlardır. Bu bildiri, NWS'lerin aralarındaki belli konulardaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak ortak çalışma iradesinin bir göstergesi olarak algılanabilir. Konferans'ta ayrıca nihai belgenin bir parçası olarak nükleer silahsızlanma alanında tarafların yükümlülüklerini sistematik ve ilerleyici çabalar neticesinde yerine getirebilmeleri için onüç adımdan oluşan bir plan ortaya konmuştur. Bu planın sunulması ve kabul edilmesi Yeni Ajanda Koalisyonu üyesi devletlerin NWS ve NNWS'le arasında oynadıkları "arabulucu" rol ile mümkün olmuştur. "13 Pratik Adım" (*13 Practical Steps*) adı ile kabul edilen kararlar nükleer silahsızlanma hedefine ulaşılması için izlenmesi öngörülen 13 adımı içermektedir.

2000 yılı Gözden Geçirme Konferansı nihai doküman üretmeyi başarmıştır. Bir önceki Konferansa başkanlık etmiş olan Sri Lankalı diplomat Dhandapala'ya göre, 2000 Gözden Geçirme Konferansı öncesi gerçekleştirilen Hazırlık Komitesinde taraflar arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları ve yaşanan tartışmalar göz önüne alındığında, Gözden

Geçirme Konferansı'nda Nihai Belge üzerinde anlaşmaya varılması bir sürprizdir. Dış etkenlerden kaynaklanmayan bu sürpriz sonucun nedeni ise, NPT içi faktörlerdir. Konferansa Sri Lanka'yı temsilen katılmış diplomat Dhandapala anlarında, bu olumlu sonuca al-ver dengesi üzerine kurulmuş etkin diplomasi ve uzlaşmaya kararlı delegasyonlar sayesinde ulaşıldığını ifade etmektedir.⁴⁶⁰ Uzlaşma dokümanına ulaşmak üzere harcanan yoğun çaba, ABD ve Irak arasında Irak'ın anlaşmaya riyeti konusunun belgeye nasıl bir dil ile yansıtılacağı konusunda yaşanan son dakika görüşmelerinde Konferans saatinin durdurulması ile açık bir şekilde görülebilir.

ABD temsilci Wulf Konferans sonrası yaptığı değerlendirmede, konferans tarafından kabul edilen Nihai Belgenin, içeriği sağlam, gerçek bir uzlaşma belgesi olduğunu söylemiştir.⁴⁶¹ Harald Müllere göre ise, gerek başarılı ve sorunsuz gözden geçirme süreci gerekse ileride atılacak adımlarla ilgili anlaşmaya varılması nedeniyle, 2000 Gözden Geçirme Konferansı o zamana kadarki en başarılı konferanstır.⁴⁶²

Konferansa başkanlık eden Cezayirli diplomat Abdallah Baali, NPT Gözden Geçirme Konferansları tarihinde ilk defa kapsamlı müzakereler sonucunda taraflarca tam olarak oydaşmaya/fikir birliğine varıldığını belirtmektedir. Nihai belge üretmede başarılı olan konferanslardan 1975 yılındaki Konferans'ta nihai doküman konferans başkanı tarafından kaleme alınmıştır. 1985 yılında taraflarca kabul edilen nihai doküman ise tarafların nükleer silahsızlanmaya ilişkin görüş ayrılıklarının dokümana yansıtılması şartı ile konsensusla kabul edilmiştir. 1995 yılında toplanan ve Anlaşma'nın yürürlüğünü sınırsız bir süre için uzatan Konferans'ta ise karar paketi oylamaya sunulmadan kabul edilmiş fakat Konferans Anlaşma'nın 1990 ve 1995 yılları arasındaki dönemdeki uygulanmasının gözden geçirilmesine ilişkin olarak mutabakata varamamıştır.⁴⁶³

5.2.3.4.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi

Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi sütununu oluşturan I. II. ve III. maddelerinin ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesinin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak Konferans görüşmelerinde, NWS ve NNWS'lerin iki

⁴⁶⁰ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.89.

⁴⁶¹ Norman A. Wulf, "Observations from the 2000 NPT Review Conference", *Arms Control Today*, November 2000.

⁴⁶² Harald Müller, "The NPT Review...", s.22.

⁴⁶³ Tariq Rauf, "Ambassador Abdallah Baali on the 2000 NPT Review Conference", *The Nonproliferation Review*, Fall-Winter 2000, s.1-2

sütuna ve bu sütunlar arasındaki bağlantıya ilişkin görüş ayrılıkları yoğun olarak *ihracat kontrolü rejimleri*, *güvenlik denetimleri* ve özellikle toplantı görüşmelerinden üç yıl önce kabul edilmiş olan *Ek Protokol* konularında ortaya çıkmıştır.

Mısırlı temsilci iki sütun arasındaki bağlantıya III. Komite görüşmelerinde yaptığı konuşmada değinmiştir. Temsilci NPT'nin nükleer silahların yayılması amaçlarken aynı zamanda barışçıl nükleer enerji alanında işbirliğini öngördüğünü belirterek, şunları söylemiştir:

“NPT'nin ortaya koyduğu üzere nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konunun bir yarısı iken, nükleer enerji barışçıl kullanımı için teknoloji transferi ve teknik işbirliği konunun diğer yarısıdır. NNWS'lerin, özellikle gelişmekte olan devletlerin, önüne bu tarz transfer ve işbirliği alanında konulan keyfi engellemeler nükleer bilgi ve üretim kabiliyeti (know-how) edinmelerini engellemeyi amaçlamakta ve Anlaşma'nın IV maddesinin ihlal edilmesi (breach) anlamına gelmektedir.”⁴⁶⁴

Mısırlı temsilcinin açıklamasında da açık bir şekilde görüldüğü gibi, Mısır NSG tarafından getirilen ihracat kısıtlamalarını Anlaşma'nın IV. maddesinin ihlali olarak görmektedir. Mısır'ın da içerisinde etkin bir rol oynadığı Bağlantısız Devletler Grubu ise, sunduğu çalışma belgesinde iki sütun arasındaki bağlantıya şu ifadelerle dikkat çekmişlerdir:

“Anlaşma'ya taraf devletler nükleer enerjinin anlaşmaya taraf devletlerce barışçıl amaçlarla kullanımını sekteye uğratmadan, nükleer silahları ve diğer patlayıcı cihazların yayılmasını önleme yükümlülüğü altına girmişlerdir. Taraf devletler arasında ayırım yapmadan ve engeller çıkarmadan nükleer enerjinin barışçıl kullanımı için madde, ekipman, bilimsel ve teknolojik bilgi transferi yapma yükümlülüklerini yerine getirmelidirler.”⁴⁶⁵

ABD ve müttefik devletleri ise, anlaşmaya ilişkin olarak yayılmanın önlenmesi odaklı bakış açılarını konferans görüşmelerinde bir kez daha dile getirerek iki sütun arasındaki bağlantıya dikkat çekmişlerdir. ABD temsilcisi yaptığı konuşmada Anlaşma'nın “nükleer silahların yayılmasının önünde politik ve hukuki bir engel oluşturarak güvenliği ve atomun barışçıl kullanımını sağladığını” belirtmiştir.⁴⁶⁶ Bu açıklama, ABD ye göre

⁴⁶⁴ NPT/CONF.2000/28 (Part IV), Summary record of the 2nd meeting, s.283.

⁴⁶⁵ “Working Paper submitted by members of the Group of Non-Aligned States parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, NPT/CONF.2000/WP.18, (içinde) “2000 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Volume II; Part III- Documents issued at the Conference, NPT/CONF.2000/28 (Part III)*, New York: United Nations, 2000.

<https://unodaweb.s3accelerate.amazonaws.com/wpcontent/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/2000%20-%20NY%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20IV.pdf> (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF.2000/28 (Part III olarak anılacaktır.

⁴⁶⁶ NPT/CONF.2000/28 (Part IV), s.140

barışçıl nükleer enerjinin kullanımı için nükleer silahların yayılmasının önlenmesi gereğini açıkça ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde iki sütun arasındaki ilişki bağlamında taraflar arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları, i) güvenlik denetimleri ve özellikle Ek Protokol ve ii) ihracat kontrolleri başlıkları altında incelenecektir.

5.2.3.4.2.1. Güvenlik Denetimleri ve Ek Protokol

Irak'ın 1980'li yıllarda yürüttüğü gizli nükleer programın I. Körfez Savaşı ile ortaya çıkmasının ardından, 1990'lı yıllarda tartışılmaya başlanan ve 1997 yılında UAEA Yöneticiler Meclisi tarafından kabul edilen Ek Protokol'ün uluslararası güvenlik denetimi sistemini güçlendirici bir önlem olarak müzakere edilmesine, NAM üyesi birçok devletin destek verdiğini söylemek mümkündür. Ek Protokol'ün kabulünün ardından birçok NAM üyesi devlet Protokol'ü onaylayarak yürürlüğe sokmuştur. Konferans görüşmelerinde Ek Protokol ile ilgili olarak ortaya çıkan anlaşmazlık konusu, Protokol'ün *“evrenselleştirilmesinin bir öncelik olup olmadığı”* ve Protokol'ün *“NPT çerçevesinde doğrulama (verification) standartı olarak NNWS'lere zorunlu hale getirilip getirilmemesi”* olmuştur. NAM devletlerinin birçoğu tarafından özellikle ikinci konuda gösterilen direnç, bu devletlerin Ek Protokol'ün kabul edilmesine karşı oldukları yönünde bir genel kanı oluşmasına neden olmuştur. Bu kanının ise, bu devletlerin Ek Protokol'e yönelik politikalarını yansıtmadığını söylemek mümkündür.

2000 yılı Gözden Geçirme Konferansı'nda Ek Protokol'e hali hazırda taraf olmuş 70den fazla NAM üyesi devlet, mevcut güvenlik denetimi sistemini güçlendirmeye yönelik olarak Model Ek Protokol'ün kabul edilmesini desteklemişlerdir. Fakat bu devletler Protokol'ün kabul edilmesinin gönüllülük esasına bağlı olduğunun da ayrıca kabul edilmesini istemişlerdir. Halihazırda UAEA Yöneticiler meclisince kabul edilen Ek Protokol'ün kabulünün zorunlu değil gönüllülük esasına bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

NAM devletlerinden bazıları ise, Batılı devletlerin duruşuna yakın bir şekilde Protokol'ün zorunlu hale getirilmesini savunmuşlardır. 2000 Gözden Geçirme Konferansı'nda önde gelen NAM devletlerinden biri olan Güney Afrika güvenlik denetimlerine ilişkin sunduğu Çalışma Belgesinde *“tüm devletlerin Ek Protokol'ü*

imzalaması ve yürürlüğe sokması gerektiğini” ifade etmiştir.⁴⁶⁷ Bazı NAM üyeleri daha ileriye giderek, Ek Protokol’ün evrensel olarak kabul edilmesinin “usulsüz” ihracat kontrol kısıtlamalarına son getireceğini savundukları görülmüştür.⁴⁶⁸ Bu yaklaşımın Ek Protokol’ün tedarik koşulu olarak kabul edilmesini destekler bir görüş olduğunu söylemek mümkündür. Hatırlanacağı gibi, 1995 yılındaki Konferans’ta kapsamlı güvenlik denetimlerinin ithalatçı devletçe kabul edilmesi NNWS’lere yapılacak olan tedarikte önkoşul olarak kabul edilmiştir. 2000 yılında ise, Ek Protokol’ün aynı şekilde tedarik önşartı olarak kabul edilmesi Konferans görüşmelerinde dile getirilmeye başlanmıştır. Genel Oturum görüşmelerinde ABD müttefiki Avustralya NNWS’lere yapılan nükleer tedarikte Ek Protokol’ün kabulünün ön koşul olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁶⁹ Dile getirilen bu görüş devletlerarasında fikir ayrılıklarını su yüzüne çıkarmış ve Ek Protokol’e ilişkin tartışmaların fitilini ateşlemiştir.

Konferans müzakerelerinde taraflar arasında Ek Protokol’ün NPT çerçevesinde güvenlik denetimlerinin “*yeni standardı*” haline getirilmesi konusunda da tartışmalar yaşanmıştır. ABD Temsilcisi John B. Ritch güvenlik denetimlerinin nükleer maddelerin yasadışı yollarla barışçıl olmayan amaçlar için kullanılmasının önlemedeki rolünün önemini vurgulayarak, kapsamlı güvenlik denetimleri ve Ek Protokolle birlikte “*optimum kombinasyon*” sağlanarak bu rolün daha etkin bir biçimde oynanabileceğini savunmuştur. ABD’ye göre oluşturulacak yeni sistem ile bildirilen nükleer tesislerdeki nükleer maddelerin barışçıl olmayan amaçlarla kullanılması engellenirken, bildirilmemiş nükleer faaliyetlerin tespit edilmesi sağlanabilecektir. Bu kombinasyon ile ortaya çıkacak güvenlik denetimi sistemi, yayılmanın önlenmesi rejiminin güçlendirecek ve bu sayede uluslararası güvenlik güçlü kılınacaktır. ABD temsilcisi, ülkesinin Ek Protokol’ün yaygın bir biçimde kabul edilmesini ve uygulanmasını umduğunu belirtmiş ve güçlendirilmiş güvenlik denetimi sisteminin “yeni uluslararası standart” haline gelmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁷⁰ ABD aynı zamanda 1995 Konferansı’nda kabul edilen NNWS’lere yapılacak olan nükleer tedarikte Kapsamlı Güvenlik Denetimlerinin kabulünün şart olarak koşulması kararını hatırlatmış ve tarafları bu karara uymaya davet etmiştir.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ “Working paper submitted by South Africa”, NPT/CONF.2000/MCII/WP.1 (içinde) NPT/CONF.2000/28 (Part III).

⁴⁶⁸ William C. Potter, Gaukhar Mukhatzhanova, *Politics and the...*, s. 66.

⁴⁶⁹ NPT/CONF.2000/28 (Part IV) s.29

⁴⁷⁰ NPT/CONF.2000/28 (Part IV), s.199-200.

⁴⁷¹ NPT/CONF.2000/28 (Part IV), s.201.

Konferans'ta sundukları çalışma belgesinde NAM devletleri, Kapsamlı Güvenlik Denetimlerinin kabulünün Anlaşma'nın III. maddesi 2. Paragrafında belirtilen özelliklere sahip maddelerin tedariği öncesi gerekli önşart olarak koşulmasını zaten desteklediklerini belirterek, "Anlaşma'nın gerekli kıldığı güvenlik denetimlerinin ötesinde, tek taraflı olarak dayatılan ve barışçıl nükleer gelişmeyi engelleyen tedbirlerin kaldırılması gerektiğini" belirtmişlerdir.⁴⁷² NAM devletlerince belirtilen "anlaşma tarafından gerekli kılınan güvenlik denetimleri" ile kastedilen sistemin Ajans'ın Kapsamlı Güvenlik Denetimi sistemi olduğunu ve Ek Protokol'ün kabul edilmesi için bu devletlere uygulanan "zorlama"nın bu sisteminin "ötesinde" bir tedbir olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. İki sütun arasındaki ilişki bağlamında, NAM devletleri kendilerine dayatılan bu "zorlama"nın Anlaşma'nın IV. maddesinden kaynaklarının barışçıl nükleer enerji haklarını kullanmalarını engellediğini iddia etmektedirler.

Aynı belgede NAM üyesi devletler Anlaşma'nın güvenlik denetimi yükümlülüklerinin yerine getirilmediğine dair kaygı duyan tarafların konuyu UAEAnın bilgisine sunması gerektiğini savunmuşlar. Ajans görev tanımı çerçevesinde konuyu inceleyerek, karara varacak ve gerekli adımları atacaktır. NAM devletlerine göre "Ajans tarafından onaylanmamasına rağmen (onaylanmadığı sürece), bu tarz suçlamalarla karşı karşıya kalan hiçbir devlet, Anlaşma'nın kendisine tanıdığı vazgeçilmez haklarını kullanmaktan alıkonulmamalıdır."⁴⁷³ Bu ifadelerin NAM devletlerince sunulan çalışma belgesine girmesinin nedeni, yaşanan uluslararası nükleer gelişmeler nedeniyle nükleer silahlanmanın yayılması kaygısının arttığı 1990'lı yıllarda, nükleer faaliyetleri ile ilgili soru işareti oluşabilecek NAM üyelerin Anlaşma kapsamındaki haklarının (Irak örneğinde görüldüğü gibi) askıya alınmasını arzu etmemeleri ile açıklanabilir.

NAM devletleri arasında güçlü bir konuma sahip Mısır, Ek Protokol'ün kabul edilmesinin memnuniyetle karşılarken aynı zamanda güvenlik denetimi rejiminin UAEA ile Kapsamlı Güvenlik Denetimi anlaşması sonuçlandırmamış ya da rejime üye olmayıp nükleer program yürüten devletleri de kapsamaması gerektiğini belirtmiştir. Mısır'ın kastettiği devletin İsrail olduğu konusunda şüpheye yer bulunmamaktadır.⁴⁷⁴

⁴⁷² "Working Paper submitted by members of the Group of Non-Aligned States parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", NPT/CONF.2000/WP.18, (içinde) *NPT/CONF.2000/28 (Part III)*.

⁴⁷³ Ibid.

⁴⁷⁴ NPT/CONF.2000/28 (Part IV), s. 209.

5.2.3.4.2.2. İhracat Kontrolleri

Irak'ın yürüttüğü gizli nükleer programın gün yüzüne çıkmasından çok kısa bir süre sonra ABD öncülüğünde NSG üyesi devletlerin çift kullanımlı nükleer maddeler ve teknolojilere ilişkin tetikleyici listesini güncellemesi, gelişmekte olan devletlerce kaygı ile karşılanmıştır. Konferans görüşmelerinde ABD temsilcisi nükleer silahlanmaya yol açmadan barışçıl amaçlarla nükleer madde ve teknolojilerin tedariğinin sağlanması gerektiğini belirtmişler, bu nedenle özellikle çift kullanımlı madde ve teknolojilerin ihracat kontrollerine tabii olmasının gereğini vurgulamışlardır. ABD'ye göre, Irak'ın nükleer programından da anlaşılacağı gibi bu tip teknolojiler hızla yayılmaktadır.⁴⁷⁵

Komite görüşmelerinde yaşanan tartışmalarda İran ve Mısır gibi devletler ise bazı devletler tarafından kendilerinin görüşü alınmadan tek taraflı ve “tekelci bir yaklaşımla” ihracat kontrollerine dair kararlar alındığını ve bu kararların diğer devletlere “dayatıldığını” dile getirmişlerdir. Nükleer maddeleri ithal eden devletlerin de bu maddelerin ihracatına ilişkin alınacak kararlarda karar alma mekanizmasında yeri olduğunu savunmuşlardır. Bu devletler ayrıca bu tarz kararların “kapalı kapılar ardında” alındığını ve NPT'nin hiçbir devlete böyle bir hak vermediğini belirtmişlerdir. Gelişmekte olan devletler komite görüşmelerinde nükleer tedarikçi devletlerin NPT hükümleri uyarında barışçıl işbirliği alanında işbirliği yükümlülüğü altında olduğunu ısrarla vurgulamışlar ve kendileri için nükleer enerji seçeneğinin sürdürülebilir kalkınma için bir gereklilik olduğunu söylemişlerdir.

İran temsilcisi Kharrazi Konferans genel oturumunda yaptığı konuşmada, nükleer tedarikçi devletleri sistematik olarak nükleer teknoloji transferi yapmayı reddetmekle suçlamıştır. Temsilci ayrıca UAEA tarafından tespit edilmemesine rağmen Anlaşma'ya riayet etmeme bahanesi ile barışçıl nükleer teknolojiye erişimin engellendiğinden yakınmıştır. Temsilci şu ifadeleri kullanmıştır;

“Anlaşma'ya taraf gelişmekte olan NNWS'lere sistematik olarak nükleer teknoloji transferinin reddedilmesi ve nükleer tedarikçi devletlerce uygulanan kısıtlayıcı ihracat kontrolü politikaları kaygı vericidir. Nükleer yayılmanın önlenmesi bahanesi ile oluşturulan ad hoc rejimler ayrımcı politikalar üretmektedir. Bu tarz rejimlerin varlığı Anlaşma'nın ve UAEA nin güvenilirliğine zarar vermektedir. 1995 yılında alınan karara rağmen, bazı devletler diğer taraf devletlerin anlaşmaya riayetine ilişkin kararlar vermekte ve bu devletlerin barışçıl nükleer teknolojiye erişimini engellemeye yönelik tedbirler almaktadır. NWS'lerin anlaşma tarafından belirlenen ana uzlaşmanın kendi taraflarında

⁴⁷⁵ NPT/CONF.2000/28 (Part IV), s.201.

kalan sorumlulukları yerine getirmemeleri rejimi istikrarsız hale getirmektedir... Konferans Anlaşma'nın IV. maddesinin uygulanmasının garanti altına alınması için gerekli tedbirleri almalıdır. ... Uluslararası barışçıl nükleer ticaretin geliştirilmesi için genel kabul görmüş düzenlemeler ve ortak tutum oluşturulması gerekmektedir.”⁴⁷⁶

Sunduğu çalışma belgesinde de İran. Nükleer Tedarikçiler Grubuna üye devletleri grup çalışmalarında saydamlığı geliştirmeye yönelik adımlar atmaya davet etmiştir. İran ayrıca, nükleer ihracat kontrol rejimlerinde, “diyalog”, “işbirliği” ve “saydamlık” çerçevesinde karar alma mekanizmalarının çalışması gerektiğini belirtmiştir. İran’a göre nükleer teknoloji transferine ilişkin rehber listeler UAEA çatısı altında hem tedarikçi hem de ithalatçı devletlerin katılımı ile çok taraflı görüşmeler ile oluşturulmalıdır.⁴⁷⁷ Mısır temsilcisi de yaptığı konuşmada İran’a destek vermiş, NNWS’lerin halen nükleer bilgi ve teknolojiye erişimde engellerle karşılaştığından yakınmıştır ve ihracat kontrollerinde saydamlığın artırılmasını talep etmiştir.

NAM devletleri sundukları çalışma belgesinde, gelişmekte olan devletlere barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere yapılan madde, ekipman ve teknoloji ihracatına adil olmayan kısıtlamalar uygulandığını belirtmiş ve bu durumdan kaygı duyduklarını söylemişlerdir. “Nükleer yayılmaya ilişkin kaygı verici durumlara çok taraflı olarak müzakere edilmiş, evrensel, kapsamlı ve ayrımcı olmayan düzenlemelerle cevap verilebileceğini” savunmuşlardır. Yayılmanın önlenmesi için kontrol düzenlemelerinin, tüm devletlerin katılımına açık ve saydam olması gerektiğini savunan NAM devletleri, bu düzenlemelerin barışçıl amcalarla kullanılmak üzere madde, ekipman ve teknolojiye erişimi kısıtlamaması ve gelişmekte olan devletlerin gelişmelerini sekteye uğratmaması gerektiğini belirtmişlerdir.⁴⁷⁸ Bu devletler ekonomik ve sosyal gelişmelerinin bu kontroller nedeni ile zarara uğrayacağından kaygı duyduklarını belirtirler de, NSG üyesi birçok devlet bu görüşe karşı çıkmıştır. Gelişmekte olan bir devlet olan Arjantin’i temsil eden temsilci Gerardo Bompadre, ülkesi NSG üyesi olduktan sonra otuzdan fazla nükleer işbirliği anlaşması imzaladığını belirtmiştir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ NPT/CONF.2000/28 (Part IV), s.41.

⁴⁷⁷ “Safeguards and export controls, Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran”, NPT/CONF.2000/MC.II/WP.14, (içinde) NPT/CONF.2000/28 (Part III).

⁴⁷⁸ “Working Paper submitted by members of the Group of Non-Aligned States parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, NPT/CONF.2000/WP.18, (içinde) NPT/CONF.2000/28 (Part III).

⁴⁷⁹ NPT/CONF.2000/MC.III/SR.3, (içinde) NPT/CONF.2000/28 (Part IV).

ABD'nin Anlaşma'ya ilişkin yayılmanın önlenmesi odaklı bakış açısının konferans görüşmeleri sonucu üzerinde uzlaşmaya varılan nihai belgede “yumuşatılmış ifadelerle” yer bulduğunu söylemek mümkündür. Konferans nihai belgesinde yer alan ifade ile:

“Konferans anlaşmada yer alan yayılmanın önlenmesi ve güvenlik denetimi taahhütlerinin barışçıl nükleer ticaret ve işbirliği için de önemli (elzem) olduğunu ve UAEA güvenlik denetimlerinin barışçıl nükleer enerji gelişimine ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımındaki işbirliğine hayati bir katkı sağladığını” vurgulamıştır.⁴⁸⁰

Konferans ayrıca Anlaşma'nın III (2) maddesinde tanımlanmamış nükleerle bağlantılı, çift kullanımlı ve nükleer silahların yayılması ve dolayısı ile Anlaşma'nın tamamı ile ilgili ekipman, teknoloji ve maddelerin varlığını kabul ederek tüm taraf devletlere anlaşmaya taraf olmayan devletlere yaptıkları nükleer ile ilişkili çift kullanımlı eşya (madde) ticaretlerinin herhangi bir nükleer silah programına yardım etmemesi yönünde emin olmaları çağrısı yapmıştır.⁴⁸¹ Nihai belge ayrıca, Anlaşma'nın nükleer enerjinin barışçıl kullanımlarının geliştirilmesi için uluslararası işbirliği ve güven tesis ettiğini ve bu kullanımları teşvik ettiğini teyit etmiştir.

Belgenin ilerleyen bölümlerinde ise NNWS'lerin konferans görüşmelerinde dillendirdiği kaygılarına yer verilmiş ve UAEA güvenlik denetimlerinin güçlendirilmesinin, teknik destek ve nükleer alanda işbirliğini olumsuz yönde etkilememesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁸² Ayrıca, NAM devletlerinin konferans boyunca vurguladıkları IV maddede yer alan barışçıl nükleer enerji haklarına ilişkin görüş, nihai belgede şu ifadeler ile yer almıştır;

“Anlaşmada yer alan hiçbir unsur, anlaşmaya taraf devletlerin barışçıl amaçlarla ve Anlaşma'nın I. II. ve III. maddeleri ile uyumlu bir biçimde nükleer enerji ile ilgili araştırma, geliştirme ve kullanım hakkı olan vazgeçilmez hakları etkileyecek şekilde yorumlanmamalıdır.”

Belgede yer alan aynı madde, Anlaşma'nın IV. maddesini yorumlayan şu ifadeler ile devam etmektedir:

“Konferans bu hakkın Anlaşma'nın ana amaçlarından olduğunu kabul eder. Bu bağlamda, konferans nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanında her devletin karar ve tercihlerine

⁴⁸⁰ “2000 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Final Document, Part I, NPT/CONF.2000/28, Article III and preambular paragraphs 4 and 5, especially in their relationship to article IV and preambular paragraphs 6 and 7, Para 11”. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/2000%20-%20NY%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Parts%20I%20and%20II.pdf> (12.10.2014)

⁴⁸¹ Ibid, Para 37.

⁴⁸² Ibid, Para 32.

*bu devletlerin bu alanda yaptığı uluslararası işbirliği anlaşmalarını ve yakıt döngüsü politikalarını tehlikeye sokmadan saygı duyulması gerektiği teyit emiştir.*⁴⁸³

2000 Gözden Geçirme Konferansı Nihai Belgesin incelendiğinde ortaya çıkan bir diğer unsur ise, Anlaşma'nın III maddesinde öngörülen UAEA güvenlik denetimlerinin bir değerlendirmesi yapılmış olmasıdır. Daha önceki Gözden Geçirme Konferansı'nda belgelerinde görülmeyen bu değerlendirmenin yapılmasının nedeninin, UAEA ve BM Özel Komisyonunun (UNSCOM) Irak'ta ortaya çıkardığı nükleer program olduğu söylenebilir. Belgede UAEA güvenlik denetimlerinin ana odağını oluşturan Ajans'a bildirilmiş nükleer maddelere ilişkin yürüttüğü göreve ilişkin memnuniyetten bahsedilmekte ve Ajansa bildirilmeyen faaliyetlere ilişkin harekete geçmenin önemine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda, UAEA güvenlik denetimlerinin bildirilmeyen nükleer madde ve faaliyetlerin var olmadığına ilişkin sınırlı bir güvence sağlayabildiği belirtilmektedir.⁴⁸⁴

⁴⁸³ Ibid, Para 2.

⁴⁸⁴ NPT/CONF.2000/28 (Part IV).

BÖLÜM VI

YAYILMANIN ÖNLENMESİ VE NÜKLEER ENERJİNİN BARIŞÇIL KULLANIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: 2000-2015 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEM

Çalışmaya konu olan yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı arasındaki ilişkinin NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde değerlendirilebilmesi için, çalışmanın diğer bölümlerinde izlenen yol, VI. bölümünde de izlenmiştir. 2000 ve 2015 yılları arasındaki dönem üç ana bölüme ayırmıştır. İlk bölümde, 2000’li yıllarda yaşanan nükleer gelişmeler ışığında 2005 ve 2010 yılı Konferansları, bu görüşmelerde öne çıkan konular ve yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı arasındaki ilişki bağlamında incelenecektir. İkinci bölümde, 2015 yılı Gözden Geçirme Konferansı, 2010-2015 yılları arasında yaşanan uluslararası gelişmeler çerçevesinde değerlendirilecektir. İran’ın yürüttüğü nükleer programa ilişkin, 2000’li yılların başından itibaren uluslararası düzeyde sürdürülen müzakerelerin somut bir meyvesi olan İran ve P5+1 Devletleri Arasında İmzalanan “Kapsamlı Ortak Eylem Planı” (KOEP) ise son bölümde ele alınmıştır. KOEP’nin içerdiği hükümler incelenmiş ve çalışmaya konu olan NPT Rejimi ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasındaki ilişki kapsamında Plan’ın belli hükümleri değerlendirilmiştir.

6.1. 2000-2010 DÖNEMİNDE NPT REJİMİ, GÖZDEN GEÇİRME KONFERANSLARI VE İKİ SÜTUN ARASINDAKİ İLİŞKİ

6.1.1. Dönem Gelişmeleri

2000’li yıllar NPT rejimi açısından birçok gelişmeye sahne olmuştur. Başta İran’ın yürüttüğü gizli nükleer programın ortaya çıkması, K.Kore’nin gerçekleştirdiği nükleer testler ve K. Kore ile gerçekleştirilen çok taraflı müzakereler, Pakistanlı nükleer bilim adamı Abdul Quadeer Khan’ın uluslararası çapta yasadışı nükleer tedarik zinciri yürüttüğünün anlaşılması, nükleer silahların yayılması tehdidini tekrar uluslararası kamuoyunun gündemine getirmiştir. Yine 2000’li yılların başında ABD’de yaşanan yönetim değişikliği ile George W. Bush’un ABD Başkanı olması, bu değişimden kısa bir süre sonra ABD’nin New York kentinde bulunan ikiz kulelere yönelik gerçekleştirilen

terörist saldırılar ABD'nin güvenlik politikalarını etkilemiştir. ABD'nin nükleer politikasında da kendini gösterecek olan bu etki, ABD öncülüğünde, çalışmanın konusu olan yayılmanın önlenmesi ve barışçıl nükleer enerji kullanımı sütunları arasındaki dengeyi değiştirecektir. ABD ilk sütuna ağırlık veren bir nükleer politika izleyecek ve bu politikasını öncülüğünü üstlendiği girişimler ile desteklemeye çalışacaktır. ABD'nin izlediği yayılmanın önlenmesini sütununu önceleyen ve zaman zaman tek taraflı olarak izlenen bu politika, NPT gözden geçirme döngüsünde başta NAM devletleri olmak üzere, birçok NNWS tarafından eleştiriye ve dirence maruz kalacaktır.

NPT konusunda tecrübeli diplomat Dhandapala da 2000 yılının Kasım ayında ABD Başkanı olarak G. W. Bush'un seçilmesinin, NPT açısından önemli olduğunu belirtmektedir. Bu tespiti gerekçe olarak ise, Bush'un önceki başkanlar gibi CTBT'yi desteklememesini, ABD'nin devam eden ABM üyeliğini sorgulamasını ve genel anlamda çok taraflılığın ve çok taraflı kurumların rolünü önemsememesini göstermektedir.⁴⁸⁵ Gerçekten de, 1 Mayıs 2001 tarihinde, 11 Eylül saldırılarından dört ay kadar önce ABD Başkanı Bush'un National Defense Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada açıkladığı, yeni ABD yönetiminin stratejik vizyonu, Dhandapala'nın görüşünü destekler niteliktedir. Bu vizyon "ABM anlaşmasının kısıtlamalarından özgür, ulusal güvenlik ihtiyaçlarının minimum nükleer silah ile karşılanması"ni içermektedir.⁴⁸⁶ 11 Eylül saldırılarından üç ay sonra yaptığı konuşmada ise Başkan Bush, terörizm ve kitle imha silahlarının yayılması tehlikesi arasında direkt bir bağlantı kurmuş, "haydut devletlerin" ve teröristlerin kimyasal, biyolojik ve nükleer silah edinmelerini sağlama ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁷ Bu konuşmadan çok kısa bir süre sonra 13 Aralık 2001'de ise ABD, ABM anlaşmasından çekilme niyetini açıklamıştır.

Ocak 2002 tarihinde Başkan Bush "Birliğin Durumu" (*State of Union*) konuşmasında 11 Eylül sonrası dönemde güvenlik politikasında "önleyici müdahalenin" gerekli olduğunu ifade etmiştir. Irak, İran ve K. Kore'yi şeytan eksenli devletleri olarak tanımlarken, bu "dünyanın en tehlikeli rejimlerinin" "dünyanın tahrip gücü en yüksek" silahları ile ABD'yi

⁴⁸⁵ Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*,s.93.

⁴⁸⁶ George W. Bush, "Remarks by the President to Students and Faculty at National Defense University." Speech at the National Defense University, May 1, 2001.

<https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/05/20010501-10.html> (10.02.2015)

⁴⁸⁷ United States White House, Office of the Press Secretary, "President Speaks on War Efforts to Citadel Cadets."The Citadel, Charleston, South Carolina, December 11, 2001.

<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/12/20011211-6.html> (10.02.2015)

tehdit etmelerine izin vermeyeceklerini belirtmiştir.⁴⁸⁸ 2002 yılının Haziran ayında yaptığı başka bir konuşmasında ise ABD toprakları üzerindeki olası bir KİS saldırısı sonuçlarından bahsetmiş, haydut devletler ve terörist gruplar ile geleneksel caydırma stratejileri ile mücadele edilemeyeceğini belirtmiştir. Bush “bir devleti ya da vatandaşlarını korumak zorunda olmayan gölge terörist ağlarla mücadelede” caydırıcılığın hiçbir anlam ifade etmediğini iddia etmiştir.⁴⁸⁹

Başkan’ın konuşmalarında pek çok kez ifade ettiği nükleer silahların yayılmasının önlenmesine ilişkin güvenlik politikası yaklaşımı kendini 2002 yılının Eylül ayında açıklanan ABD’nin yeni “Ulusal Güvenlik Stratejisi” (*National Security Strategy-NSS*) belgesinde göstermektedir. Bu belge “terör örgütlerinin veya haydut devletlerin kitle imha silahı kapasitesi elde etmesini engellemek için önleyici saldırı kullanılması politikasını” içermektedir.⁴⁹⁰ Bush yönetimine göre, ABD’nin düşmanları “açık bir şekilde kitle imha silahı edinme niyetlerini açıklamışlardır. Birleşik Devletler ise bu çabaların başarılı olmasına müsaade etmeyecektir.” Belgede öngörülen strateji “Amerika’nın bu tip tehditler oluşma aşamasında iken eyleme geçmesidir.” Zira ABD’nin kendisini ve dostlarını “en iyisini” umarak savunması mümkün değildir.⁴⁹¹ ABD yine 2002 yılında yayınladığı “Nükleer Duruş Değerlendirmesi” (*Nuclear Posture Review-NPR*) belgesinde, nükleer silahlara olan ihtiyaç bir kez daha dillendirilirken, Donald Rumsfeld tarafından kaleme alınan önsözde şu ifadeler yer almaktadır:

*“kitle imha silahlarına sahip terörist ya da haydut devletler, Amerika’nın kendi ya da müttefiklerinin güvenliğine ilişkin taahhütlerini yerine getirip getiremeyeceğini test edeceklerdir. ... devletleri ABD ve müttefik ittifakları tehdit edecek siyasi, askeri veya teknolojik eylemlerden caydıracak daha geniş yeterliliklere ihtiyaç bulunmaktadır.”*⁴⁹²

Nükleer Duruş Değerlendirmesi belgesinde ayrıca, olası bir hasmın Amerika veya müttefiklerini tehdit edebilecek yeterlilikler geliştirmesini engellemek için, saldırı amaçlı “nükleer ve konvansiyonel kuvvetlerinin”, “aktif ve pasif müdafaa gereçlerinin” ve “güçlü

⁴⁸⁸ United States White House, Office of the Press Secretary, “President Delivers the State of the Union Address.” January 29, 2002. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html> (10.02.2015)

⁴⁸⁹ United States White House, Office of the Press Secretary, “President Bush Delivers Graduation Speech at West Point”, June 1, 2002 <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html> (10.02.2015)

⁴⁹⁰ “Prevent Our Enemies from Threatening Us, Our Allies and Our Friends with Weapons of Mass Destruction,” *The National Security Strategy of the United States of America*. September 2002.

<http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf> (10.02.2015)

⁴⁹¹ Ibid.

⁴⁹² United States of America Department of Defense, “Nuclear Posture Review Report”, <http://archive.defense.gov/news/Jan2002/d20020109npr.pdf> (10.02.2015)

ve yeniden canlandırılmış savunma altyapısının” birleşimiyle oluşturulacak yeni bir üçlü yapının kullanılmasını öngörülmektedir.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde 2000’li yıllarda ortaya çıkan önemli nükleer gelişmeler incelenecek ve bu gelişmeler çerçevesinde rejim aktörlerinin bazıları tarafından atılan adımlar değerlendirilecektir.

6.1.1.2. İran’ın Gizli Nükleer Faaliyetlerinin Ortaya Çıkması

İran’ın nükleer teknolojiye karşı olan ilgisinin 1950’li yıllarda başladığını söylemek mümkündür. Bu durumu kanıtlayan en açık örnek olarak İran’ın ABD’nin Barış için Atom projesine Türkiye ile birlikte dahil olan ilk devletlerden biri olması gösterilebilir. Şah yönetimindeki İran, 1950’li yıllar boyunca ABD nükleer yardımı almıştır. 1967 yılında ABD, İran’ın Tahran Nükleer Araştırma Reaktörüne HEU sağlamıştır. İran 1958 yılında UAEA’na üye olmuş ve 1968 yılında imzaladığı NPT’yi 1970 yılında onaylamıştır. 1973 yılında ise İran Atom Enerjisi Organizasyonu Şah’ın talimatı ile kurulmuştur. 1974 yılında İran Siemens şirketinin alt şirketlerinden biri ile Bushehr’de hafif su reaktörünün inşası için kontrat imzalamıştır. Ajans ile müzakere ettiği güvenlik denetimi anlaşması ise 1974 yılında yürürlüğe girmiştir.⁴⁹³ Bu dönemde birçok yabancı şirketle kontratlar imzalayan İran, diğer yandan nükleer alanda eğitime ağırlık vererek bu alanda yetişmiş insan gücüne sahip olmayı hedeflemiştir. Mark Hibbs 1970’li yılların ortasında İran’ın gaz santrifüjleri faaliyetlerine ek olarak, “lazer zenginleştirme” ile ilgili yabancı şirketlerle kontratlar imzaladığına dikkat çekmektedir.⁴⁹⁴ 1979 yılında yaşanan devrimden sonra nükleer alanda oldukça aşama kat etmiş olan İran’da, iktidara gelen Ayetullah Humeyni, İran’ın nükleer programını durdurmuş, Bushehr’deki çalışmalara son verilmiş ve bu bağlamda birçok yabancı şirket ile imzalanan kontratlar iptal edilmiştir. Bu durum, 1984 yılında Humeyni’nin Bushehr’i tamamlamak için uluslararası ortaklardan yardım istemesine kadar sürecektir. 1981 yılında yaşanan İran-İrak savaşından sonra ise, İran’ın nükleer teknolojiye ve ulusal nükleer yakıt döngüsü edinmeye daha fazla yatırım yapmaya başladığı

⁴⁹³ International Atomic Energy Agency, “The Text Of The Agreement Between Iran And The Agency For The Application Of Safeguards In Connection With The Treaty On The Non-Proliferatio Of Nuclear Weapons”, INFCIRC/214, 13 December 1974.

<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1974/infcirc214.pdf> (15.02.2014)

⁴⁹⁴ Mark Hibbs, “Iran and the Evolution of Safeguards”, Carnegie Endowment for International Peace, December 16 2015. <http://carnegieendowment.org/2015/12/16/iran-and-evolution-of-safeguards-pub-62333> (20.12.2015). Hibbs, UAEA’nın 2007 yılında sunduğu raporlarında(IAEA GOV/2007/58) bu durumu Yöneticiler Meclisine ilettiğini belirtmektedir. Ibid, dipnot 7.

söylenbilir.⁴⁹⁵ İsraili akademisyen Avner Cohen'in, İsrail'in yürüttüğü nükleer programı arşiv belgeleri ve mülakatlarla anlattığı *Israel and the Bomb* başlıklı kitabında, İran'ı nükleer programı sürdürmeye iten asıl etkenin Irak ile yaşadığı bu savaş olduğu belirtilmektedir.⁴⁹⁶

1980'li yıllarda ve 1990'lı yılların başında Pakistan ve Çin ile yakın nükleer işbirliğine giren İran'ın, 1987 yılında A. Q. Khan'ın başında olduğu yasadışı nükleer tedarik şebekesinden P1 tipi santrifüjler temin ettiği ortaya çıkmıştır. Almanya'da üretilen bir teknoloji olan bu santrifüj teknolojisine ait bilgiler, A. Q. Khan tarafından santrifüj zenginleştirme teknolojisi alanında uluslararası olarak hizmet veren ilk şirketlerden biri olan URENCO'dan çalındıktan sonra Pakistan'da geliştirilmiş ve P2 modeli ortaya çıkartılmıştır.⁴⁹⁷ İlk modele göre daha hızlı dönme kapasitesi bulunan P2 tipi santrifüjleri, İran 1995 yılında yine aynı şebekeden temin etmiştir.⁴⁹⁸ 1995 yılında Rusya Bushehr nükleer reaktörünü tamamlayabileceğini ve üç reaktör daha inşa edebileceğini açıkladıktan sonra Rusya ve İran ikili nükleer işbirliği anlaşması imzalamışlardır.⁴⁹⁹ Uzun süredir İran'ın nükleer yakıt döngüsüne ilişkin faaliyetlerinden rahatsız olan ABD ise, nükleer tedarikçi devletlere İran ile nükleer işbirliği yapmamaları konusunda baskı yapmıştır. ABD örneğin Arjantin ile İran arasında yapılacak olan uranyum zenginleştirme ve ağır su üretme tesisine ilişkin işbirliği anlaşmasına engel olmuştur. Bu dönemde Rusya'nın İran'a gaz santrifüj tesisi ve nükleer yakıt üretim tesisi inşa edeceğine dair istihbarat raporları ABD'nin eline geçmiş ve Rusya ve İran arasındaki nükleer işbirliğinin geleceğinden kaygı duyan ABD yönetimi, İran'a gerçekleştirilen teknoloji transferi ile ilgili kaygılarını Rusya

⁴⁹⁵ <http://www.nti.org/learn/countries/iran/facilities/> (15.06.2015)

⁴⁹⁶ Yazarın ABD'de bulunan Center for Non Proliferation Studies merkezinde katıldığı seminer.

⁴⁹⁷ Khan'ın URENCO'nun alt yüklenici şirketlerinden birinde çalışmaya başladıktan kısa bir süre sonra, yetkisi olmamasına rağmen erişim sağladığı bazı nükleer tesislerden bu belgeleri çaldığı değerlendirilmektedir. A. Q. Khan yasadışı nükleer ağı hakkında detaylı bilgi için bkz. David Albright, Corey Hinderstein, "The A. Q. Khan Illicit Nuclear Trade Network and Implications for Nonproliferation Efforts", *Strategic Insights* 5, July 2006. <http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/11090/albrightJul06.pdf?sequence=1> (10.02.2015); Mark Fitzpatrick (ed.), *Nuclear Black Markets: Pakistan, A.Q. Khan and the Rise of Proliferation Networks*. London: International Institute for Strategic Studies, 2007.

⁴⁹⁸ David Albright, Jacqueline Shire, "Iran Installing More Advanced Centrifuges at Natanz Pilot Enrichment Plant: Factsheet on the P-2/IR-2 Centrifuge", Institute for Science and International Security (ISIS), February 7, 2008. http://www.isis-online.org/publications/iran/ISIS_Iran_P2_7Feb2008.pdf (10.02.2015)

⁴⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. The International Institute for Strategic Studies, *Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment*, London, 2005, <https://www.iiss.org/-/media/silos/press%20releases/2005/iran-strategic-sd-press-statement/iran-strategic-sd-press-statement.pdf> (12.02.2015). R. Jeffrey Smith and Michael Dobbs, "Russia Promised to Sell Centrifuge Plant to Iran; Bomb Grade Uranium Could be Made There", *The Washington Post*, 29 April 1995. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/04/29/russia-promised-to-sell-centrifuge-plant-to-iran/99afd483-a459-4a9b-90a7-9b9f70ac9ed5/> (12.02.2015)

Devlet Başkanı Boris Yeltsin'e iletmiştir. Bill Clinton ve Boris Yeltsin arasında yapılan görüşmeler sonucunda iki devlet, Rusya'nın Bushehr reaktörünün tamamlanmasından sonra İran ile nükleer işbirliğine girmeme konusunda anlaşmıştır.⁵⁰⁰ Üst düzeyde gerçekleştirilen bu anlaşmaya rağmen, ABD'li yetkililerin Rus bilim adamlarının ve kurumlarının İran'ın nükleer programında rol oynamaya devam ettikleri konusunda şüpheleri ise devam etmiştir. Arak'ta yapımı süren ağır su reaktörün inşasında ve nükleer yakıt döngüsünün zenginleştirme ve yeniden işlemeyi içeren hassas bölümleri ile ilgili olarak, İran'a Rus bilim adamları tarafından destek verildiği sıkça iddia edilmiştir.⁵⁰¹

NPT rejimine NNWS statüsü altında dahil olan İran'ın nükleer faaliyetleri, 2002 yılının sonunda İran "Ulusal Direniş Konseyi" (*National Council of Resistance of Iran*) tarafından sızdırılan belgeler ile açığa çıkmıştır. İran'ın sahip olduğu gizli nükleer tesislerin varlığı ve Tahran yakınlarında Ajansa bildirmemiş iki adet nükleer tesise sahip olduğu 2002 ve 2003 yıllarında istihbarat teşkilatlarının çalışmaları sonucu ortaya çıkan uydu görüntüleri ile tespit edilmiştir.⁵⁰² Ajans bu tarihlerde belli devletler tarafından bilgilendirilmiş ve bu konuda hemen çalışmalarına başlamıştır.⁵⁰³

Tahran'ın güneyinde *Natanz* bölgesinde tespit edilen tesisin *uranyum zenginleştirme tesisi*, *Arak* bölgesinde tespit edilen tesisin ise doğal uranyumun reaktörlerde kullanılarak ortaya nükleer bomba yapımında kullanılacak *plütonyum* üretiminde kullanılabilecek bir *ağır su üretim tesisi* olduğu uydu görüntülerinin incelenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu tesisler nükleer yakıt döngüsünün hassas aşamalarını oluşturmaktaydılar. Açığa çıkan bu tesisler, İran'ın 20 yıldan uzun bir süre boyunca, Ajans'ı kandırmaya yönelik olarak bilinçli ve sistematik bir şekilde nükleer faaliyetlerinin "üstünü örtme" / "gizleme" politikası izlediği anlamına gelmekteydi.⁵⁰⁴ Hibbs, İran'ın 20 yıldan uzun bir süre önce yürürlüğe koyduğu Kapsamlı Güvenlik Denetimi Anlaşması çerçevesinde, Ajans tarafından yürütülen denetleme faaliyetlerinde, kendisine bildirilmemiş bir nükleer faaliyet tespit etmediğini (ya da bu durumu yazıya dökmediğini) vurgulamaktadır. Hibbs, İranlı yetkililer ile bu konuda gerçekleştirdiği görüşmelerde, yetkililerin kendisine 2002 yılında

⁵⁰⁰ <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (15.06.2015)

⁵⁰¹ The International Institute for Strategic Studies, *Iran's Strategic Weapons...*

⁵⁰² David Albright, Corey Hinderstein, "Iran Building Nuclear Fuel Cycle Facilities: International Transparency Needed" Institute for Science and International Security, Institute for Science and International Security (ISIS), ISIS Issues Brief, 12 Dec. 2002. <http://www.isis-online.org/publications/iran/iranimages.html> (15.02.2015)

⁵⁰³ Mark Hibbs, "Iran and the..."

⁵⁰⁴ Ibid.

İran'ın gizli nükleer faaliyetleri ile ilgili Ajans'a bilgi verilmesinden önceki 5 yıllık süre boyunca, Ajans çalışanlarının "İran'ın Kapsamlı Güvenlik Denetimi Anlaşmasına riayet etmediğine dair şüphe" duyduklarını belirttiklerini söylemektedir.⁵⁰⁵

Konu 17 Mart 2003 tarihinde UAEA Yöneticiler Meclisi toplantısında görüşülmüş ve 6 Haziran 2003 tarihinde Ajans Genel Direktörü "İran'ın gizli nükleer faaliyetleri ve bu faaliyetlerin İran'ın güvenlik denetimi yükümlülükleri ile ilişkisini irdeleyen" raporunu Ajans Yöneticiler Meclisi'ne sunmuştur.⁵⁰⁶ Raporunda Genel Direktör, İran'ın ülkeye ithalat yolu ile giren "nükleer maddelerin, bu maddelerin ne şekilde kullanıldığının ve hangi tesislerde muhafaza edildiğinin ve nasıl işleme uğradığının" Ajans'a bildirilmemesi nedeniyle, İran'ın "Güvenlik Denetimi Anlaşmasıyla öngörülen yükümlülüklerini yerine getirmediği" sonucuna varmaktadır.⁵⁰⁷

18-19 Haziran 2003 tarihlerindeki toplantısında, Direktör'ün raporunu değerlendiren Yöneticiler Meclisi, İran'ın Güvenlik Denetimi Anlaşmasını yükümlülüklerini yerine getirme konusunda başarısız olduğunun altını çizerek, güven artırıcı bir önlem olarak İran'ı Natanz'da bulunan Pilot Nükleer Yakıt zenginleştirme tesisine yeni nükleer madde sokmamaya davet etmiştir. Raporda ayrıca İran, "Ek Protokol'ü biran önce *koşulsuz olarak* yürürlüğe sokmaya" davet edilmiştir.⁵⁰⁸ 12 Eylül 2003 tarihinde ise, Yöneticiler Meclisi İran'a ilişkin ilk kararını almıştır. Bu kararda İran;

i) Ajans ile saydam bir şekilde işbirliği yapmaya,

⁵⁰⁵ Mark Hibbs, "Iran and the...".

⁵⁰⁶ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, GOV/2003/40", Report by the Director General, June 6, 2003. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-40.pdf> (15.02.2014)

⁵⁰⁷ Mark Hibbs aynı dönemde ABD nin başını çektiği koalisyon güçleri Irak'a yönelik bir askeri hareket başlatmış olduğuna dikkat çekmekte, bu hareketin nedeni olarak ise Başkan Bush'un Saddam Hüseyin'a karşı yürüttüğü "yayılmanın önlenmesi savaşı" nı göstermektedir. Bu dönemde İran'ın birçok NAM üyesi devletin desteğini alarak bir "mağdur" söylemi geliştirdiğini iddia eden Hibbs, İran'ın ana söyleminin ABD nin "ayrımcı" politikaları nedeniyle NPT den doğan barışçıl nükleer enerji hakkını kullanamadığı ve bu haksız ithamlar ile Irak gibi kendisine de bir askeri hareket gerçekleştirilebileceği idi. 2003-2005 yılları arasında İran nükleer müzakere ekibinde yer alan bir diplomata atıf yapan Hibbs ayrıca, İran'lı yetkililerin Irak savaşı döneminde ABD ve bazı Avrupalı devletler arasında yaşanan siyasi gerilimleri vurgulamakta, İran'ın Batılı güçler arasındaki bu gerilim nedeniyle kendisine uygulanan yaptırımları geciktirdiğini belirtmektedir. Mark Hibbs, "Iran and the...".

⁵⁰⁸ Bu bilgi Ajans Genel Direktörü'nün Yöneticiler Meclisine sunduğu GOV/2003/75 sayılı raporun giriş kısmından alınmıştır. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", Report by the Director General, GOV/2003/75, 10 November 2003.

<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-75.pdf>

- ii) sahip olduğu nükleer madde/tesis ve yürüttüğü faaliyetlere ilişkin Güvenlik Denetimi Anlaşmasında yer alan bildirim/raporlama yükümlülüklerini yerine getirmeye,
- iii) güven artırıcı bir önlem olarak uranyum zenginleştirme ve yeniden işlemeye ilişkin faaliyetlerini askıya almaya,
- iv) güven artırıcı önlem olarak Ek Protokol'ü bir an önce yürürlüğe sokmaya,
- v) barışçıl amaçlar dışında kullanım olmadığı konusunda Ajans'ı temin etmek için şimdiye kadar Ekim 2003 tarihine kadar Ajans tarafından talep edilen bildirimle ilişkin faaliyetleri yerine getirmeye davet edilmiştir.⁵⁰⁹

2003 yılının Eylül ve Ekim aylarında UAEA İran Atom Ajansı tarafından Ajans'a bildirilen Tahran araştırma reaktöründe, Natanz'da bulunan Pilot nükleer yakıt tesisinde denetleme faaliyetleri gerçekleştirmiş, çevresel örnek almış ve İranlı yetkililer ile İran'ın sürdürdüğü nükleer faaliyetler ve inceleme sonuçları ile ilgili görüşmüştür. Ajans yetkilileri açık kaynaklardan Tahran'ın batısında bulunan Kolahdouz bölgesinde zenginleştirme faaliyetlerinin yürütüldüğüne ilişkin edindikleri bilgiler doğrultusunda, bu bölgede bulunan tesislere erişim için İran'la görüşmüşler ve İranlı yetkililer tarafından tesise erişimleri sağlanmıştır. Bu tesislerden de çevresel numuneler alınmıştır.

9 Ekim 2003 tarihinde ise İran Atom Enerjisi Kurumu Başkan yardımcısı E. Khalilipour tarafından Ajansa iletilen bir mektup ile İran daha önce Ajansa bildirmedikleri nükleer araştırma faaliyetlerine ilişkin Ajansa bilgi vermiş ve Esfahan'da nükleer teknoloji merkezinde ve Tahran nükleer araştırma merkezinde nükleer araştırma faaliyetleri gerçekleştirdiğini duyurmuştur. 16 Ekim 2003 tarihine gelindiğinde ise İran'ın daveti ile Ajans Genel Direktörü, İran Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri Dr. H. Rohani ile görüşmüştür. Rohani bu görüşmede İran'ın "*geçmiş ve mevcut nükleer faaliyetleri ile ilgili Ajansa bir rapor sunacaklarını*" ve saydam bir şekilde uygulama niyetinde oldukları "*Ek Protokol'ü yürürlüğe sokmaya hazır olduklarını*" belirtmiştir.⁵¹⁰ Kasım 2003 tarihinde,

⁵⁰⁹ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, GOV/2003/69", Resolution adopted by the Board on 12 September 2003. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-69.pdf> (15.02.2014)

Bu tarihten sonra İran'ı nükleer faaliyetlerine ilişkin uluslararası kamuoyunu bilgilendiren raporlar yılda dört defa Ajans Genel Sekreterliği tarafından hazırlan raporlar olacaktır.

⁵¹⁰ 2013 yılında İran devlet Başkanı olacak olan Rohani, hukuk alanında yüksek lisans ve doktora derecelerine sahip olan bir diplomat olarak İranın nükleer programına ilişkin yürütülecek olan uluslararası müzakerelerde İran heyetinin başkanlığının yapacaktır.

İran nükleer zenginleştirme ve yeniden işlemeye ilişkin faaliyetlerini 10 Kasım'dan itibaren askıya almaya karar verdiğini Ajansa bildirmiştir. Ekim 2003 tarihinde Avrupa Birliği (AB) üyesi üç devlet ile (AB3-Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık) bir anlaşma imzalayan İran, aynı taahhütleri bu devletlere de vermiştir.⁵¹¹ Bu tarihlerde ABD'nin İran'la yürütülen nükleer müzakerelere dahil olmaması ilgi çekici olmakla birlikte şaşırtıcı değildir. Zira Bush yönetiminde şahin politikalar izleyen, küresel terörizm ile savaş adı altında güvenlikleştirme politikaları yürüten ABD'nin, "şeytan ekseninde" bir "haydut devlet" olarak tanımladığı İran ile müzakere etmesi beklenen bir gelişme değildir.

Bu dönemde, İran tarafından yapılan açıklamalar ve atılan adımlar, bu devletin Ajans ve uluslararası aktörler ile işbirliği yapacağı şeklinde değerlendirilmiştir. Bu adımlar Ajans tarafından yayınlanan raporlarda "sınırlı" (*limited*) ve "tepkisel" (*reactive*) olarak değerlendirilmiş fakat İran'ın tesislerini Ajans'a açma kararı memnuniyetle karşılanmıştır. İran'a ilişkin Ajans'ın Kasım 2003 tarihinde yayınladığı Yöneticiler Meclisi raporunda, İran'ın santrifüj ve lazer teknolojileri, zenginleştirme ve plütonyumu yeniden işleme faaliyetlerine ilişkin yaptığı denetleme faaliyetleri sonuçlarını değerlendiren Ajans, raporun bulgular bölümünde şu sonuçlara yer vermiştir:

- i) İran'ın nükleer programı tamamlanmış (*complete*) bir şekilde nükleer yakıt döngüsü ön ucuna (*front end*) sahiptir.
- ii) İran uranyum zenginleştirme programı kapsamında 18 yıldır santrifüj zenginleştirme programı, 12 yıldır ise lazer zenginleştirme programı yürütmektedir.⁵¹²
- iii) İran bu teknolojileri kullanarak az miktarda LEU ürettiğini ve yüksek miktarlarda yapılan dönüştürme, fabrikasyon ve ışınlama işlemlerini ve az miktarda plütonyum yeniden işleme faaliyetlerini Ajans'a bildirmediğini kabul etmiştir.⁵¹³

⁵¹¹ Paul Kerr, "With Deadline Looming, European Foreign Ministers Strike Deal to Restrict Iran's Nuclear Program", November 1, 2003. https://www.armscontrol.org/act/2003_11/Iran (15.02.2014). Açıklamanın metni için bkz. "Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers", International Atomic Energy Agency, 21 October 2003. http://www.dirco.gov.za/foreign/Multilateral/inter/iaea_iran/other_iran_statement.doc (15.02.2014)

⁵¹² Ajans bu bilginin kendisine İran tarafından verildiğini belirtmektedir.

⁵¹³ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", Report by the Director General, GOV/2003/75, 10 November 2003, s.8. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-75.pdf> (15.02.2014)

Bu bulgular ışında Ajans, İran'ın "kapsamlı güvenlik denetimleri ile uyumlu olmayan aktiviteler yürüttüğü" sonucuna varmaktadır.⁵¹⁴

Ajans raporun ekinde yer alan 14 sayfalık teknik kronolojide, İran'ın o tarihe kadar yürüttüğü ve Ajans'ın erişebildiği nükleer faaliyetlere (uranyum dönüştürme, UF6 üretimi, yeniden işlemeye ilişkin deneyler, gaz santrifüj ve lazer teknolojileri ile uranyum zenginleştirme, A&G faaliyetleri, ağır su programı vb.) yer vermiştir. Raporda Ajans ayrıca, İran'ı kendisi ile daha fazla işbirliği yapmaya ve nükleer faaliyetleri açığa çıkıttıktan sonra imzaladığı fakat onaylamadığı UAEA Ek Protokol'ünü yürürlüğe sokmaya davet etmiştir. Bu tarihe kadar Ajans ile sınırlı işbirliği içerisinde olan İran, Aralık 2003 tarihinde Ek Protokol'ü imzalamış ve geçici olarak uygulamaya koymuştur.⁵¹⁵ İran Ajans ile işbirliğine, Ajans'ın İran'ın güvenlik denetimi ihlali yaptığına ilişkin görüşünü BM Güvenlik Konseyi'ne taşıması durumunda kendi üzerinde var olan politik baskının artmasından çekinmesi nedeniyle gittiği sıklıkla dile getirilmiştir.⁵¹⁶

2003 yılında İran'ın Ajans'a bildirmeden inşa ettiği tesislerde, hem uranyum zenginleştirme hem de plütonyum bombası yapımına katkı sağlayabilecek ağır su üretimi işlemi gerçekleştirdiğinin ortaya çıkması, başta ABD olmak üzere uluslararası kamuoyunu alarma geçirmiştir. Açığa çıkan nükleer faaliyetleri sonrası, Ajans ile işbirliğine gitme niyetini açıklayan ve AB-3 devletleri ile anlaşma imzalayan İran, nükleer faaliyetleri konusunun Ajans aracılığı ile BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasını engellemiştir. 2004 yılına gelindiğinde ise, İran'ın sahip olduğu santrifüjlerine ait bazı bilgileri Ajans'tan sakladığına ilişkin iddialar ve İran'ın P1 ve P2 tipi santrifüjlerine ilişkin Ajansa hatalı bilgiler verdiğini kabul etmesi ile İran ile Ajans arasındaki ilişkiler gerilmiştir. Bu dönemde zaten diken üzerinde bulunan uluslararası kamuoyu, 2005 yılının Ağustos ayında 2 ay önce iktidara gelen Ahmedinejad yönetimindeki İran'ın, tekrar nükleer zenginleştirme ile araştırma faaliyetlerine başladığını açıklaması ile alarma geçmiştir. Aynı ay AB 3 devletlerinin anlaşma önerilerini reddeden İran, bu devletler ile sürdürdüğü müzakerelere son vermiştir. Bu duruma tepki UAEA Yöneticiler Meclisinden gelmiş ve Ajans, İran'ın güvenlik denetimi anlaşmasına riayet etmediğini belirttiği bir karar almıştır.⁵¹⁷ 3 Ocak

⁵¹⁴ Ibid., s. 9.

⁵¹⁵ "Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards", IAEA, 18 December 2003. <https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-signs-additional-protocol-nuclear-safeguards> (15.02.2014)

⁵¹⁶ Mark Hibbs, "Iran and the...".

⁵¹⁷ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran and related Board resolutions Resolution adopted on 11 August 2005", GOV/2005/64, 11 August 2005. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2005-64.pdf> (15.02.2014)

2006 tarihinde İran'ın UAEA nezdindeki büyükelçisi Soltanieh İran'ın 10 Ocak tarihi itibari ile uranyum zenginleştirme araştırma ve geliştirme faaliyetlerine geri döneceğini Ajansa bildirmiştir.⁵¹⁸ "UAEA ile imzaladığı güvenlik denetimi anlaşması çerçevesinde araştırma ve geliştirme faaliyetleri geliştirebileceğini" belirten İran, bu faaliyetlerin "nükleer yakıt üretimi için olmadığını" iddia etmiştir.

Bu gelişmelerin yaşandığı tarihlerde gerçekleştirilen NPT Hazırlık Komitesi toplantıları ve Gözden Geçirme Konferansı'nda İran'ın nükleer programına ve çalışmaya konu olan yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı hakkı konusunda sert tartışmalar yaşanmıştır. NPT tarihinin en büyük başarısızlığı ile sonuçlanan 2005 yılı Gözden Geçirme Konferansı'ndan hemen sonra, ABD Başkanı Bush Kitle İmha Silahlarına destek veren kurum ve kişilerin finansal varlıklarını donduran 13382 sayılı Başkanlık Kararnamesini imzalamıştır. Bu tarihten sonra İran ile Batı ilişkilerinin daha da gerildiği görülecektir.

ABD Başkanı Bush'un Ocak 2006 tarihinde İran'a karşı gerçekleştirdiği hamlesini, Şubat 2006 tarihinde Ajans'ın Yöneticiler Meclisi kararı izlemiştir.⁵¹⁹ Kararda, "İran'ın nükleer programının barışçıl olduğuna ilişkin soruları cevaplaması" ve "bu konuda güven tesis etmesi gerektiği" belirtilmektedir. Kararda ayrıca, "İran nükleer mevzusuna ilişkin tüm belge ve raporların BM Güvenlik Konseyi'ne Ajans Direktörü tarafından bildirilmesi gerektiği" belirtilmektedir. Karar sonrası harekete geçen Ajans Direktörü, 4 Şubat tarihinde konuyu Güvenlik Konseyi'ne rapor etmiştir. Bu hamleden iki gün sonra ise İran, Aralık 2003 tarihinden itibaren gönüllü olarak uyguladığı Ek Protokol'ü uygulamaya devam etmeyeceğini, sadece Kapsamlı Güvenlik Denetimi Anlaşması yükümlülüklerini yerine getirmeye devam edeceğini ilan etmiştir. Bu hamle, Ajans'ın o dönemde İran'ın nükleer yakıt üretme amacıyla yürütmediğini iddia ettiği faaliyetlerinin "yokluğunu" (*absence*) teyit edemeyeceği anlamına gelmektedir. İran'ın Mart 2007 tarihinde, yine 2003 yılında uygulamayı kabul ettiği ve Kapsamlı Güvenlik Denetimi anlaşmalarını tamamlayıcı bir rol üstlenen 3.1 nolu yasayı uygulamayacağını duyurması, Ajans açısından aynı anlama gelmektedir. Zira bu yasa devletlere inşa etmeyi planladıkları nükleer tesisleri henüz inşaat başlamadan planlama aşamasında Ajansa bildirme yükümlülüğü getirmektedir.

⁵¹⁸ Statement by Ambassador A. A. Soltanieh, Resident Representative of the Islamic Republic of Iran to the IAEA, Vienna, 2 Feb. 2006, <http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/laeaIran/index.shtml> (15.02.2014)

⁵¹⁹ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, GOV/ 2006/14." Report by the Director General , February 4, 2006. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2006-14.pdf> (15.02.2014)

Mark Hibbs İran'ın Ek Protokol'ü geçici olarak uyguladığı 2003-2006 tarihleri arasında Ajans'ın İran'ın yürüttüğü nükleer faaliyetlere ilişkin çevresel numune incelemesi, askeri alanların ziyareti ve belgelerin incelenmesi birçok önemli bilgi edindiğini belirtmektedir. Özellikle 2004 yılının Haziran ve Eylül aylarında Ajans'ın "tamamlayıcı erişim" hakkı çerçevesinde, altı alanda gerçekleştirdiği denetim faaliyetlerinde, uranyum dönüştürülmesi ve plütonyum ayrıştırılması faaliyetlerinin yürütüldüğüne ilişkin önemli bilgiler edindiğini ve yeniden işleme ekipmanları bulunduğuna dikkat çekmektedir.⁵²⁰ Hibbs'e göre Ajans'ın İran'ın hakkında bildirim yapmadığı nükleer faaliyetlerine ilişkin edindiği bilgi arttıkça, taraflar arasındaki diplomatik ilişkiler zayıflamaya başlamıştır.

Ajans'ın Şubat 2006 tarihinde konuyu Güvenlik Konseyi'ne taşımasını takiben Güvenlik Konseyi'nin tüm üyelerini temsilen bir Başkanlık Açıklaması yapılmıştır.⁵²¹ Haziran 2006 tarihinde aralarına katılan ABD, Çin ve Rusya ile birlikte bundan sonra P5+1 (ABD, Çin, Rusya, İngiltere, Fransa + Almanya) ya da AB3+3 (Almanya, Fransa, İngiltere+ABD, Rusya, Çin) olarak anılacak olan devletler, İran'a nükleer zenginleştirme faaliyetlerini durdurması ve Ek Protokol'ü yürürlüğe koymasına karşılığında gelişmiş nükleer teknoloji sağlamayı teklif etmişlerdir. İran'ın bu teklife olumlu bir yanıt vermemesi üzerine, BM Güvenlik Konseyi oy birliği ile 1696 sayılı kararı almıştır. Zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması talebinin yinelenildiği kararda, İran'ın nükleer programı ile ilişkisi olduğuna inanılan 10 kurum ve 12 kişinin yabancı mal varlıkları dondurulmuştur.⁵²² İran'ın işbirliğine yanaşmayarak Arak'ta ağır su reaktörü inşasına devam edeceğini açıklaması üzerine Güvenlik Konseyi 2006 yılının Aralık ayında bir karar daha almıştır.⁵²³ Kararda İran tüm nükleer zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerini durdurmaya ve Ajansa bu faaliyetlerin durdurulduğunun teyidini sağlamak için erişim tanımaya davet edilmektedir. Bu kararları düzenli Ajans raporları ve Mart 2007, Mart 2008 tarihlerindeki Güvenlik Konseyi kararları izlemiştir.⁵²⁴

⁵²⁰ Mark Hibbs, "Iran and the...". Detaylı bilgi için bkz. IAEA GOV/2006/14, IAEA GOV/2004/60

⁵²¹ "UN Security Council Presidential Statement on Iran", (içinde) Paul Kerr, "UN Urges Iran to Halt Enrichment", *Arms Control Today*, April 1, 2006. https://www.armscontrol.org/act/2006_04/uniranurges#Sidebar (15.02.2014)

⁵²² United Nations Security Council, "Resolution 1696 (2006)." July 31, 2006. www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8792.doc.htm (15.02.2014)

⁵²³ United Nations Security Council, Resolution 1737, 27 December 2006. https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1737-2006.pdf (15.02.2014)

⁵²⁴ Detaylı bilgi için bkz. International Atomic Energy Agency "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008)

2008 yılının ortalarına gelindiğinde, İran nükleer faaliyetlerinin halen devam etmekteydi. 14 Haziran 2008 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Manuchehr ile görüşen AB Dış İlişkiler Temsilcisi Javier Solana, İran'a yeni bir teklifte bulunmuştur. Hafif su reaktörü teknolojilerine erişim, nükleer yakıt tedariki teminatı ve ekonomik teşvik paketlerini içeren bu yeni teklifin karşılığı olarak bu devletler İran'ın nükleer zenginleştirme faaliyetlerini dondurmasını talep etmekte idiler.⁵²⁵ P5+1 devletlerinin bu girişimi de Ayatollah Khamenei'nin "İran'ın yoluna devam edeceğini" açıklaması ile başarılı olamamıştır. İran'ın bu açıklamasının ardından BM Güvenlik Konseyi 1835 sayılı yeni bir karar almıştır.⁵²⁶

2009 yılının Eylül ayında, İran Ajans'a ikinci pilot zenginleştirme tesisi inşa ettiğini bildirmiştir. İran Fordow Nükleer Zenginleştirme Tesisinin %5 oranında zenginleştirilmiş uranyum üreteceğini ve 2,794 santrifüje sahip olacağını, 2012 yılında ise faaliyete başlayacağını açıklamıştır.⁵²⁷ 2009 yılının sonbaharında P5+1 devletleri ile yeniden başlayan müzakereler esnasında İran, Ajans yetkililerin Fordow tesisini ziyaretine onay vermiştir. Tesisin ne zaman inşa edildiğine ilişkin incelemelerde bulunan yetkililer açık kaynaklardan edindikleri bilgiler ile, tesisin 2002-2004 yılları arasında inşa edilmeye başladığını ve İran'ın bu tesisi gizli bir şekilde inşa ettiğini belirlemişlerdir. Bu durum, Genel Direktörün 2010 yılında sunduğu detaylı raporunda yer almıştır.⁵²⁸

İran ve P5+1 devletleri arasında yürütülen görüşmeler sonucunda taraflar İran'ın yakıt paleti üretimi için Rusya ve Fransa'ya 1200 kg LEU göndermesi konusunda prensipte anlaşmışlardır. Görüşmeler resmîlik kazanmaya çok yaklaşırsa da, bir anlaşma üzerindeki müzakereler başarısız olmuş ve İran Ajansa elinde bulunan LEU'yu %20 oranına kadar (HEU) zenginleştireceğini bildirmiştir. Birkaç gün sonra Ahmedinejad yaptığı açıklamada, hali hazırda %20 oranında zenginleştirilmiş uranyumu ürettiklerini, bu orandan fazla oranda da zenginleştirebileceklerini fakat bunu yapmayı tercih etmediklerini

and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran." Report by the Director General, February 18, 2010, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2010-10.pdf> (15.02.2014)

⁵²⁵ Julian Borger, "International Diplomats to Visit Tehran to Deliver Nuclear Ultimatum," *The Guardian*, 14 June 2008. <https://www.theguardian.com/world/2008/jun/14/iran.nuclear> (15.02.2014)

⁵²⁶ United Nations Security Council Resolution 1835, 27 September 2008.

https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1835-2008.pdf (15.02.2014)

⁵²⁷ <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (15.06.2015)

⁵²⁸ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, GOV/2010/46", 16 September 2010. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2010-46.pdf> (15.02.2014)

duyurmuştur.⁵²⁹ Bu açıklamayı takiben İran Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Ali Akbar Salehi İran'ın 10 zenginleştirme tesisi daha kurmayı planladığını duyurmuş ve inşaata bir yıl içerisinde başlayacaklarını belirtmiştir. Bu gelişmeler sonrasında Aralık 2009 tarihinde ABD Temsilciler Meclisi İran'a petrol sağlayan yabancı şirketlere karşı yaptırım kararını almıştır.⁵³⁰

2003 yılından itibaren İran'ın nükleer faaliyetlerinin barışçıl olup olmadığı, bu faaliyetlerin NPT rejimi içerisinde yasal olup olmadığı çerçevesinde yoğun olarak tartışılmıştır. İran'ın nükleer silah edinme peşinde olduğunu iddia eden ABD başta olmak üzere birçok Batılı devlet, görüşlerini NPT gözden geçirme döngüsü içerisinde ifade etmişlerdir. Nükleer faaliyetlerinin NPT çatısı altında hukuki olduğunu iddia eden İran ise, tecrübeli diplomatları aracılığı ile, Batılı devletlerin nükleer silahların yayılmasının önlenmesi için sundukları Ajans denetimlerini güçlendirecek, nükleer yakıt döngüsü faaliyetlerini kısıtlayacak ya da nükleer ihracat ile ilgili yeni kısıtlamalar getirecek önerilere, Anlaşma'nın IV. maddesini öne sürerek karşı çıkacaklardır. Batılı devletler ise, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı hakkından faydalanılabilmesi için, Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerinin yerine getirilmesi gerektiğini iddia edeceklerdir.

Çalışmanın ilk bölümünde detaylı bir şekilde açıklandığı gibi, nükleer teknolojinin doğası gereği Anlaşma'nın iki sütunu arasında "birbirinden ayrılamaz" bir bağ bulunmaktadır. İran nükleer programı çerçevesinde bu bağ, NPT gözden geçirme görüşmelerinde açıkça ortaya çıkmaktadır.

6.1.1.3. Abdul Qadeer Khan Ağının Ortaya Çıkması

2003 yılının ilk aylarında ortaya çıkan İran'ın gizli nükleer programı konusunda Batılı devletleri en fazla şaşkınlığa uğratan unsurlardan biri, İran'ın yasadışı uluslararası bir tedarik şebekesinde nükleer teknoloji, madde ve materyal edindiğinin anlaşılması ve bu sayede Ajans'a bildirmeden zenginleştirme, yeniden işlemeye ilişkin faaliyetleri yürütmüş olmasıdır. Aynı yıl Libya, yaklaşık on yıldır gizli bir şekilde zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetleri yürüttüğünü, bu faaliyetler için gerekli madde ve teknolojiyi de İran'ın edindiği gibi yasadışı bir ticaret ağından edindiğini itiraf etmiştir. Bu tarihlerde ne İran, ne Libya Ek Protokol'e taraf devletlerdir.

⁵²⁹ <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (15.06.2015)

⁵³⁰ "House Passes Iran Gasoline Sanctions Bill," *Reuters*, 15 December 2009. <http://www.reuters.com/article/us-usa-iran-sanctions-idUSTRE5BE61K20091216> (16.02.2014)

İki ülke örneğinde ortaya çıkan kaygı verici yan, devlet dışı aktörlerin nükleer tedarikte oynadıkları roldür. Bu durum, uluslararası kamuoyunun ve Ajans'ın gündemine devlet dışı aktörlerin nükleer teknoloji ve madde tedarikindeki yeni rolünü getirmiştir. Zira Ajans o güne değin aldığı tüm önlemlerde, nükleer faaliyetlerin ve nükleer ticaretin sadece devlet tekelinde olduğunu varsaymaktaydı. Ajans'a göre ancak devletler nükleer silahlanabilirdi. Fakat, bu dönemde ortaya çıkan tablo devlet dışı aktörlerin de bu silahı İran ve Libya'nın kullandığı yasadışı ticaret ağını kullanarak edinme ihtimalinin olduğu idi. Nükleer yakıt döngüsünün hassas bölümlerine ilişkin nükleer madde ve teknoloji tedariki sağlayan bu yasa dışı şebekeye ilişkin detaylar ortaya çıktıkça, tehlikenin boyutları net bir şekilde anlaşılıyordu. Merkezinde Pakistanlı nükleer bilim adamı Dr. Abdul Qadeer Khan'ın yer aldığı bu şebeke, kıtalararası nükleer madde ve teknoloji transferi gerçekleştirmekteydi.⁵³¹ 4 Şubat 2004 tarihinde televizyonlarda yayınlanan kısa bir açıklama yapan Khan, gerçekleştirdiği eylemlerden dolayı “özür” dilemiştir.⁵³² Bu açıklamanın hemen ardından Pakistan hükümeti Khan'ın yürüttüğü faaliyetleri onaylamadığını açıklamıştır.

Bu ağın ortaya çıkmasından sonra yaptığı açıklamada ABD hükümeti, “A. Q. Khan şebekesi kararlı kişilerin ticaret kontrollerindeki açıklardan nasıl faydalanabildiklerini ve nükleer silah yapımında kullanılabilecek hassas madde, ekipman ve teknolojileri dünyaya yayabildiklerini göstermiştir” ifadelerini kullanmıştır.⁵³³ Bu tip hassas maddelerin günümüz uluslararası piyasasında takibin zorluğunun altına çizildiği açıklamada, bunun “samanlıkta iğne aramak” kadar zor olduğu belirtilmiştir.

Yasadışı nükleer tedarik şebekesi ile ilgili olarak yaşanan gelişmeler uluslararası kamuoyunun gündemine bu tarz nükleer madde ve teknolojilerin bu şebekeler yolu ile terörist örgütlerin eline geçme ihtimallerini, dolayısıyla nükleer güvenlik ve nükleer terörizm konularını getirmiştir.

⁵³¹ Khan aynı zamanda Pakistan'ın nükleer bombasının “babası” olarak da anılmakta idi. Zira Khan görev yaptığı URENCO'ya ait tesislerden zenginleştirilmiş uranyumu çalarak, Pakistan'da yürüttüğü çalışmalar sonucu Pakistan'ın ilk nükleer testinin başarı ile sonuçlanmasında büyük rol oynamış bir bilim adamı idi.

⁵³² “A Brief History of Pakistan's Nuclear Program,” Federation of Atomic Scientists, <http://www.fas.org/nuke/guide/pakistan/nuke/aqkhan020404.html> (10.02.2015)

⁵³³ Thomas Countryman, “Addressing Next Generation Proliferation Challenges”, U.S. Department of State, Assistant Secretary, Bureau of International Security and Nonproliferation, The Commonwealth Club, San Francisco, CA October 26, 2012.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2012/11/20121101138176.html#ixzz3dhPzo9cz> (10.02.2015)

6.1.1.4. Nükleer Güvenlik Konusu ve BMGK 1540 Sayılı Kararı

“Güvenlik” (*security*) ve “emniyet” (*safety*) kelimelerinin pek çok dilde aynı kelime ile ifade ediliyor olması, bu alanda çalışma yapan kişileri zor duruma sokmaktadır.⁵³⁴ Nükleer güvenlik ve nükleer emniyet arasındaki ayrım “niyet” ile yapılabilir. Nükleer güvenliği ilgilendiren konular nükleer maddelerin kötü niyetli olarak zarar verici faaliyetlerde kullanılması iken nükleer emniyet ile ilgili konular istemsiz bir şekilde nükleer reaktörlerde meydana gelen ve reaktörün düzgün bir biçimde çalışmasını engelleyen sonuçlardır. Bu nedenle nükleer madde, materyal ve teknolojilerin devlet dışında yer kötü niyetli kişilerin/örgütlerin erişiminden korunması nükleer güvenlik ile ilgilidir. Gerguson ve Potter 2004 yılında yayınlanan “*Nükleer Terörizmin Dört Yüzü*” başlıklı kitaplarında, nükleer terörizmin dört ihtimal dahilinde gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Bu ihtimallerden ilki kötü niyetli kişilerin nükleer silahı çalmalarıdır. İkinci olarak, nükleer silah yapımında kullanılacak madde ve teknolojiye sahip olarak nükleer silahı üretmeleridir. Üçüncü olarak nükleer tesislere gerçekleştirilebilecek sabotaj eylemleridir. Son olarak ise, terörist örgütlerin radyoaktif maddeler ile “kirli bomba” üretme ihtimalleridir.⁵³⁵

1960’lı yıllarda müzakere edilen ve 1970 yılında yürürlüğe giren NPT’nin nükleer terörizm tehdidi ya da ve devlet dışı aktörlerin yarattığı nükleer tehdit konusunda hüküm içermemesi normal karşılanmalıdır. 1972 yılında nükleer maddelerin fiziksel güvenliğine ilişkin tavsiye kararlarını oluşturan Ajans’ın girişimleri ile Nükleer Maddelerin Fiziksel Olarak Korunmasına ilişkin Konvansiyon, 1980 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu konvansiyon sadece uluslararası taşımacılık esnasında (devletlerin sınırları içerisindeyken değil) bu maddelerin korunmasına ilişkin hükümler içermektedir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Sovyet topraklarında bulunan çok miktarda radyoaktif madde ve materyalin kötü niyetli kişilerin eline geçmekten korunması için fiziksel tedbirler alınmıştır.

11 Eylül saldırılarına kadar, uluslararası kamuoyu nezdinde devlet dışı aktörlerin hassas nükleer maddelere erişimlerinin yaratabileceği tehditin görünür olmadığını söylemek mümkündür. 2002 yılında UAEA çatısı altında Nükleer Güvenlik Ofisinin kurulmuş olması bu düşüncüyü doğrular niteliktedir. Aynı yılın Mart ayında ise, UAEA

⁵³⁴ Bkz. Dipnot 21.

⁵³⁵ Charles Ferguson, William Potter, *The Four Faces of Nuclear Terrorism*, New York: Routledge, 2005.

Yöneticiler Meclisi terörist eylemlere karşı nükleer ve radyoaktif maddelerin dünya çapındaki korunmasını geliştirecek bir prensip kararı almıştır.

Ajans'ın 11 Eylül saldırılarına gösterdiği bu tepkiyi izleyen yıllarda ortaya çıkan A. Q. Khan ağı, nükleer güvenlik konusundaki endişeleri güçlendirmiş ve terörizm tehditline karşı uluslararası düzeyde topyekün ve sistematik olarak çaba gösterilmesi gerektiğini göstermiştir. Ajans nükleer güvenlik ile ilgili çalışmalarını eğitim, ikili işbirliği, danışmanlık hizmeti vb. alanlara yaymıştır. Nükleer güvenlik konusu ve nükleer terörizm tehdidi konusu NPT gözden geçirme sürecinde de taraflarca vurgulanacak ve uluslararası işbirliği çağrıları yenilecektir. Fakat anlaşmaya taraf her devletin nükleer terörizm tehdidinde ilişkin farklı tehdit algısı olduğunu ve bu tehdidin devletlerin güvenlik stratejilerinde farklı öncelik sırasında olduğu söylenebilir. Zira 2004 yılında nükleer terörizm tehdidinde karşı BM Güvenlik Konseyi nezdinde alınan ve tüm BM üyesi devletler üzerinde bağlayıcı olan karara farklı devletler farklı tepkiler vermişlerdir.

6.1.1.4.1. BM Güvenlik Konseyi'nin 1540 sayılı Kararı

2003 yılının Eylül ayında ABD Başkanı George W. Bush, yayılmanın önlenmesine ilişkin olarak BM Güvenlik Konseyi tarafından bir karar alınması için tüm BM devletlerine bir çağrı yapmıştır. Bu karar ile amaçlanan, “kitle imha silahlarının yayılmasının cezalandırılması, sıkı nükleer ihracat kontrolleri uygulanması ve devletlerin sınırları içerisindeki tüm hassas maddeleri korumalarının” sağlanmasıdır.⁵³⁶ Bu konuda bir Güvenlik Konseyi kararı alınması önerisinin arkasında yatan ABD düşüncesi ise, bu tip teknolojilere erişmek isteyen devlet dışı aktörlere karşı “geleneksel yayılmanın önlenmesi yaklaşımları ile başarılı olunamayacağı”dır. BM tarafından 2004 yılında yayınlanan “Daha Güvenli Bir Dünya: Bizim Ortak Yükümlülüğümüz” (*A More Secure World: Our Shared Responsibility*) başlıklı raporun da ABD'nin bu yaklaşımı desteklediği görülmüştür.⁵³⁷

BM Statüsünün VII. bölümü altında yer alan yetkilerini kullanarak, BM Güvenlik Konseyi 28 Nisan 2004 tarihinde 1540 sayılı kararı almıştır. Bu karar ile tüm BM üyesi devletlere “nükleer, biyolojik veya kimyasal silahlarla ilgili ya da bu silahların ulaşım

⁵³⁶ “Address by US President George W. Bush, UN General Assembly 7th Plenary Meeting”, New York, N.Y., 23 September 2003.

<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/9DDA0019888B4AEA85256DBA004D23C3> (10.02.2015)

⁵³⁷ United Nations, “A More Secure World: Our Shared Responsibility”, Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change, UN document A/59/565 and Corr. 1, 4 Dec. 2004, http://www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf (11.02.2015)

araçları ile ilgili yapacakları ihracatlarda, uluslararası bir ihracat kontrol düzenlemesine taraf olsunlar ya da olmasınlar, uygun etkin önlemler alma, ulusal hukuki yapılarını sıkı ihracat kontrollerini uygulayacak şekilde düzenleme ve bu kuralları uygulama” yükümlülüğü getirilmiştir.⁵³⁸ Kararda ayrıca üye devletlerin “nükleer, kimyasal veya biyolojik silah ya da bu silahların ulaştırma vasıtalarını geliştirmek, edinmek, üretmek, taşımak, ya da kullanmak niyetinde olan devlet dışı aktörlere hiçbir şekilde destek olmamaları” na dair ifadeler yer almıştır. Bunun sağlanabilmesi için ise “devletlerin ulusal prosedürler çerçevesinde etkin hukuki kararları almaları ve uygulamaları” gerekmektedir. Bu karar ile devlet ya da devlet dışı aktörlerin bu tip silahlara veya patlayıcı aygıtlara erişmesinin önündeki hukuki bariyerler güçlendirilmiştir. Ayrıca bu karar ile ilk kez bir Güvenlik Konseyi kararında devlet dışı aktörlerin varlığı zikredilmiştir.

Dört sayfalık kararda, devletlerin karar doğrultusunda ne şekilde ulusal hukuki yapılarını düzenleyecekleri ise yer almamıştır. BM çatısı altında oluşturulan “1540 Sayılı Karar Komitesi” (1540 Komitesi) ile devletlere ulusal hukuki altyapılarını ne şekilde düzenleyecekleri konusunda destek sağlanırken, devletler tarafından 1540 sayılı kararın uygulanması konusunda kat edilen aşamanın yer aldığı raporların Komite web sayfasında yayınlanmasına karar verilmiştir. 27 Nisan 2006 tarihinde Güvenlik Konseyi 1673 sayılı karar ile 1540 Komitesinin görev süresini uzatmıştır. 2011 tarihinde ise 1540 sayılı kararın yürürlüğü 10 yıllığına uzatılmıştır.

BM Güvenlik Konseyi nezninde böylesi bir karar alınmasının ardında yatan bir başka neden ise, özellikle nükleer silahların yayılmasının önlenmesi için nükleer ticareti kontrol altına almak amacıyla kurulan NSG ve Zaggner Komitesinin evrensel bir üyeliğe sahip olmamasıdır. Kararın sadece Güvenlik Konseyi üyesi devletler tarafından alınması fakat BM üyesi tüm devletleri bağlayıcı bir karar olması farklı tepkiler ile karşılaşmasına neden olmuştur.

⁵³⁸ UN Security Council Resolution 1540, 28 Apr. 2004.
www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1540%20(2004) (11.02.2015)

6.1.1.5. ABD Başkan'ı George W. Bush'un 2004 Yılında Yaptığı Konuşma ve Getirdiği Öneriler

2004 yılını Şubat ayında Ulusal Savunma Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada Başkan, Bush, NSG üye devletleri tarafından NNWS'lere yapılan nükleer ticareti düzenleyen rehber listenin, çift kullanımlı nükleer teknolojilerin ticaretini daha da kısıtlayıcı biçimde güncellenmesi gerektiğini vurgulamıştır. NPT'nin IV. maddesini Anlaşma'nın bir açığı (*loophole*) olarak tanımlayan Bush, konuşmasına bu "açığı" kapatmak için öneriler ile devam etmiştir. Başkan Bush'un yaptığı konuşmanın bu konu ile ilgili bölümü şöyledir;

"Dünya bugün nükleer silahların yayılma tehlikesini ilave etmeden sivil nükleer tesisler kurabilmek için emniyetli bir sistem inşa etmelidir. Dünyanın önde gelen nükleer tedarikçileri, devletlere zenginleştirme ve yeniden işleme (enrichment and reprocessing-E&R) haklarından feragat ettikleri sürece sivil reaktörleri için uygun fiyattan yakıt tedarik etmelidirler. Nükleer enerjiyi barışçıl amaçlar çerçevesinde kullanmayı amaçlayan uluslar için zenginleştirme ve yeniden işleme gerekli (elzem) değildir. NSG üyesi 40 ulus hali hazırda faaliyet gösteren zenginleştirme ve yeniden işleme tesislerine sahip olanlar dışındaki devletlere, zenginleştirme ve yeniden işleme ekipmanı ve teknolojisini satmayı reddetmelidirler. Bu adım yeni devletlerin nükleer bomba üretimi için fisil madde geliştirmesini önleyecektir. Nükleer yayılmacıların, NPT anlaşmasını yasadışı silahlar üretmek için gerekli madde ve altyapıyı edinmek amacıyla dalga geçercesine manipüle etmesine izin verilmemelidir."

7 Mart 2005 tarihinde yedinci kez toplanacak Gözden Geçirme Konferansı öncesinde yaptığı açıklamada ise Bush, nükleer silahların yayılması tehlikesinin uluslararası güvenliği tehdit ettiğini vurgulayarak, bu tehditle mücadele için güçlü bir şekilde harekete geçilmesi gerektiğini ve "devletlerin sivil nükleer program örtüsü altında nükleer madde üretmelerini sağlayan açıkların kapatılması gerektiğini" tekrarlamıştır. ABD'ye göre bunun için tüm NPT üyeleri harekete geçmelidir.⁵³⁹

Aynı konuşmasında UAEA'nın denetleme görevlerinden bahseden Bush, ABD ve diğer ulusların Ek Protokol'e olan desteğini vurgulamıştır. Başkan'ın NPT'nin IV. maddesi ile oluştuğunu iddia ettiği açığın kapatabilmek için bir diğer önerisi de "sadece UAEA Ek Protokol'ünü imzalayan devletlerin, sivil nükleer programları için ekipman ithalatına izin

⁵³⁹ United States White House, Office of the Press Secretary, "Statement by the President", March 7, 2005. <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2005/03/20050308111807dmslahrellek0.8192255.html#ixzz3daxeb4XZ> (11.02.2015). Metindeki bazı cümleler yazar tarafından italik hale getirilmiştir.

verilmesi” dir. Başkan Bush, nükleer yayılma ile mücadelede ciddi olan devletlerin Ek Protokol’ü onaylaması ve uygulaması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁴⁰

Bu konuşmanın ardından Ek Protokol’ün tedarik şartı haline getirilmesine ilişkin tartışmalar NSG çatısı altında da yaşanmıştır. Önceki bölümlerde ortaya konulduğu gibi, 1992 yılında NSG üyeleri ithalatçı devletin UAEA Kapsamlı Güvenlik Denetimleri sistemini kabul etmesinin tedarik şartı olarak kabul etmişlerdir. Başkan Bush’un önerisi ise, bu şartı bir adım ileri taşımak anlamına gelmekteydi. Bir sonraki bölümde, bu bağlamda NSG çatısı altında yaşanan tartışmalar değerlendirilecektir.

6.1.1.5.1. NSG Yönergelerinde Değişiklik Girişimleri

Belirtildiği gibi, Başkan Bush’un öne sürdüğü önerilerden ilki zenginleştirme ve yeniden işleme kapasitelerini geliştirmeye yönelik olarak çalışmalar yapan NNWS'lere, nükleer tedarikçi devletler tarafından yapılmakta olan nükleer teknoloji ve yakıt tedariki ile ilgilidir. Bush, bu tedarikin sona erdirilebilmesi için NSG Yönergelerinde değişikliğe gidilmesini önermiş ve bir adım daha ileri giderek hali hazırda zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojisine sahip olmayan NNWS'lere, NSG üyeleri tarafından bu teknolojilere ilişkin tedarik yapılmamasını savunmuştur. ABD'ye göre, nükleer yakıt döngüsünün hassas teknolojileri olan zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerini geliştirmek ve sahip olmaktan “vazgeçtiğini” diğer bir deyişle bu hakkından “feragat ettiğini” bildiren devletlerin sivil reaktörlerinde kullanılmak üzere nükleer tedarikçi devletlerce uygun koşullar ile nükleer yakıt sağlanmalıydı. Bu girişim ileride kurulması amaçlanan ve sadece üyelerine nükleer yakıt ve diğer teknolojileri sağlayacak olan uluslararası nükleer yakıt bankası tesislerinin önemli sinyallerinden biri olarak görülebilirdi.

NSG tarafından belirlenen rehber listenin orjinalinde tedarikçi ve ithalatçı devletler arasında gerçekleştirilecek anlaşmalarda “nükleer silah yapımında kullanılacak” maddelerin kullanımı, yeniden işlenmesi, transferini kısıtlayan hükümler yer almaktadır. 2003 yılında nükleer terörizm tehditi ile mücadele için NSG çatısı altında gerçekleştirilen

⁵⁴⁰ United States White House, Office of the Press Secretary, “President Announces New Measures to Counter the Threat of WMD.” Speech at the National Defense University, February 11, 2004. <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/02/20040211-4.html> (11.02.2015).

tartışmalarda bu dil “nükleer silah ya da diğer patlayıcı aygıtlarda kullanılabilir” maddeleri içerek şekilde daha kapsayıcı bir şekilde güncellenmiştir.⁵⁴¹

NSG üyeleri zaman içerisinde, rehber listede bulunan maddelerin “yeniden transfer edilmesi” hakkında kontrolleri sıkılaştırmış, ithalatçı devletin kendisine sağlanan ve tetikleyici listede bulunan herhangi bir maddeyi yeniden transfer etmeden önce, tedarikçi devlet ile arasında hükümetler bazında güvence sağlanmasına dair bir karar almıştır. Bu güvence sağlansa dahi, ilk ithalatçı devletin diğer bir devlete sağladığı maddelerin tekrar transfer edilmesi durumunda, yine NSG üyesi tedarikçi devletin onayı gerekmektedir. Bu hamle, nükleer madde ve materyallerin takibinin yapılabilmesi açısından önemlidir.

2004 yılında NSG tedarikçi devletleri, yapacakları tüm ihracatları (tetikleyici listede yer alsın ya da almasın) herhangi bir nükleer patlayıcı üretiminde kullanılması ihtimaline dair değerlendirilmeye tabii tutma kararı almıştır. Bu karar NSG üyelerinin muhtemel tedarik maddelerine ilişkin “kapsamlı” (*catch-all*) bir yaklaşım geliştirdiğinin bir göstergesidir.⁵⁴² Bazı NSG üye devletleri ise bu uygulamayı 1990’lardan itibaren ulusal ihracat kanunları ile hali hazırda hayata geçirmişlerdir.

27 Mayıs 2004 tarihinde Bush’un konuşmasını takip eden ilk NSG toplantısında yaptığı açıklamada, dönemin ABD NPT delegasyonu Başkanı John Bolton, “NSG’nin yayılmanın önlenmesi rejimindeki açıkları tespit etmesi ve kapatması gerektiğini” vurgulamıştır.⁵⁴³ ABD’ye göre zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin ve ekipmanlarının yaygınlaşması nükleer yayılma riskini artırmakta ve gizli nükleer program yürütme niyetinde olan devletlerin bu teknolojilere erişmesini sağlamaktadır. Temsilci sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

“Geçmişte zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerini gizli olarak yürütmek isteyen ve NPT’yi ihlal eden dört NPT üyesi devletlerin (İran, Irak, Libya ve K. Kore) gizli programları açığa çıkmıştır. Bu devletlerin yasadışı A. Q. Khan şebekesi ile bağının ortaya çıkması, bu şebekenin uluslararası yayılmanın önlenmesi rejimine verdiği önemli zararı gözler önüne sermektedir.”⁵⁴⁴

⁵⁴¹ Anthony, Ian; Ahlström, Christer; Vitaly Fedchenko, *Reforming Nuclear Export...*, s.21.

⁵⁴² Ibid. s.108.

⁵⁴³ John R. Bolton, “Under Secretary for Arms Control and International Security Statement to the 2004 Nuclear Suppliers Group Plenary Meeting”, Goteborg, Sweden May 27, 2004
<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/06/20040607171128adynned0.3113367.html#ixzz3dbunVv1u> (10.02.2015)

⁵⁴⁴ Ibid.

NSG'nin geçmişte de ortaya çıkan nükleer yayılma tehdidine karşı harekete geçtiğini belirten temsilci, 1990'ların başında Saddam Hüseyin'in nükleer silah üretme çabalarının ortaya çıkmasının ardından "çift-kullanımlı" ekipmanların kontrolünün sıkılaştırıldığını ve aynı zamanda tetikleyici listesinde yer alan madde ve ekipmanların transferi için Ajans'ın kapsamlı güvenlik denetimlerinin kabulünün tedarik şartı olarak kabul edildiğini belirtmiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra NSG nükleer terörizm tehdidi ile mücadele için rehber listesini yeniden güncellemiştir. ABD'ye göre NSG bu yönde tekrar harekete geçmelidir.

Başkan Bush'un konuşmasının ardından, NSG içerisinde başlayan rehber listeyi güncelleme çalışmaları, INFCIRC/254 (bölüm I) kapsamında zenginleştirme ve yeniden işlemeye ilişkin transferlerin düzenlendiği 6. ve 7. paragraflarda yoğunlaşmıştır. Rehber listede, bu teknolojileri elinde tutan tedarikçi devletlerin ihracat yapma kararlarında "kısıtlama koyma"ları (*exercise restraint*) istenirken, yapılan değişiklik ile ithalatçı devletin karşılaması gereken özel şartlar getirilmiştir. Bu şartlar şu şekildedir:

- i) NPT'ye üye olmak ve tam olarak riayet etmek,
- ii) Hakkında UAEA Yöneticiler Meclisi tarafından güvenlik denetimlerine ya da uygulamasına riayet etme ile ilgili eksiklik tespit edilmemiş olmak,
- iii) BMGK in 1540 sayılı kararı himayesinde BMGK a ithalatçı devletin etkin ihracat kontrolleri uygulandığının bildirilmesi,
- iv) tedarikçi ve ithalatçı devlet arasında yeniden transfer öncesi tedarikçinin izninin alınması, patlayıcı amaçlı kullanılmama ve etkin güvenlik denetimi uygulanmasının kabulüne ilişkin anlaşma olması.

Güncellenen rehber liste, tedarikçi devleti Kapsamlı Güvenlik Denetimleri ile birlikte Ek Protokol'ün tedarik şartı olarak koşmaya davet etmekte (call upon) ve tedarikçi devletlere aşağıdaki maddelerde belirtilen çağrışı yapmakta idi:

- i) ithalatçı devletler ile uranyum zenginleştirmenin %20 seviyesi ile kısıtlanmasına dair yasal anlaşma imzalanması,
- ii) teknoloji üretimi ve dizaynına ilişkin transfer yapılmaması,
- iii) ithalatçı devletin kendisine sağlanan zenginleştirme v eyeniden işleme teknolojilerini ya da ekipmanı kopyalaması ihtimalni saf dışı bırakması,

Aynı dönemde UAEA ve NSG içerisinde tartışılan bir diğer konu ise NSG üyeleri tarafından yapılacak zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerine ilişkin tedariklere “kara kutu” (*black box*) uygulamasının getirilmesidir. ABD’nin getirdiği bu öneriye göre, tedarikçi devletler ithalatçı devletlere “tamamlanmış” ve “kullanıma hazır” sistem ve tesisler sağlayacaktı. Diğer bir deyişle, kapasite transferi yapar iken teknoloji transferi yapmamış olacaktı. ABD ayrıca ithalatçı devletin “içerisinde bulunduğu bölgedeki güvenlik durumunun” ve sağlanacak tedarikğin “bölgedeki komşu devletlerin hassas nükleer teknoloji arayışına girmelerini tetikleyip tetiklemeyeceğinin” göz önüne alınmasını talep etmiştir.

NSG içerisinde yapılan tartışmalar sonucunda 2008 yılında nükleer transfer öncesi şartları belirleyen, objektif ve subjektif kriterleri içeren bir metin (*clean text*) taslağı hazırlanmıştır. Objektif kriterler, tedarikçi devletlerin zenginleştirme ve yeniden işlemeye ilişkin tedarik öncesi zorunlu olarak göz önüne alması gereken kriterleri belirtmektedir. Bu kriterler ithalatçı devletin, i) NPT üyesi olup, anlaşmaya riayet etmesi, ii) Ek Protokol’ü yürürlüğe sokmuş olması ve ona tam olarak uyması, iii) NSG rehber listesini istikrarlı bir biçimde bağlı olması, iv) BMGK 1540 sayılı kararında belirtilen ihracat kontrollerini uyguluyor olması, v) tedarikçi devlet ile son kullanım, güvenlik denetimleri ve yeniden transfere ilişkin hükümetler arası anlaşma yapmış olması, vi) Ajans’ın emniyet (*safety*) standartlarını uyguluyor olması ve uluslararası emniyet kurallarına riayet etmesini içermektedir. Subjektif kriterler ise tedarikçi devletlerin “bir ülkenin istikrar ve güvenlik durumunu göz önüne alarak tedariki reddetme ihtimalini” içermektedir.⁵⁴⁵ Bu kriterler, NSG toplantılarında yapılan görüşmelerde ABD ve diğer devletlerin önerilerin harmanlanması ile ortaya çıkmıştır.

NSG üyesi olan ve Ek Protokol’ü yürürlüğe sokmamış bulunan üç devlet (Güney Afrika, Brezilya ve Arjantin) grup toplantılarında Ek Protokol’ün kabul edilmesinin gönüllülük esasına dayandığını belirterek muhalefet sergilemişlerdir. NSG üyesi Türkiye de, “temiz metin “önerisine ve özellikle “kara kutu” ile transfer fikrine karşı çıkmıştır. Türkiye’nin bu yaklaşımının güvenlik açısından “problemlı” bir bölge olarak algılanan Orta Doğu bölgesine yakınlığı nedeniyle ithalat taleplerinin tedarikçi devletler tarafından reddedilme ihtimalinin varlığı ile açıklanabilir. Bu durum, nükleer yayılımın önlenmesi

⁵⁴⁵ Fred McGoldrick, “Limiting Transfers of Enrichment and Reprocessing Technology: Issues, Constraints, Options”, Report for Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School: Cambridge, MA, May 2011.

rejiminin sadık bir üyesi ve NATO nükleer şemsiyesi altında ABD müttefiki bir devletin, sahip olduğu nükleer enerji planları nedeniyle NSG içerisindeki bu girişimin öncüsü olan ABD'nin önerisine karşı çıkmak olarak değerlendirilebilir.

Öneriye soğuk yaklaşan diğer devletlerden Kanada, Hollanda ve Güney Kore gibi nükleer tedarikçi devletler ise ticari kaygılar ile nükleer yayılmanın önlenmesine bağlılık sergileyen ve güvenlik denetimlerini eksiksiz bir biçimde uygulayan devletlerin yapacağı ithalatların objektif kriterler dışında tedarikçilerin uygulayabileceği subjektif kriterlere bağlı kılınmasına karşı çıkmışlardır. Grup içerisindeki uzun tartışmalara rağmen bir sonuca ulaşamamış, bazı devletler bireysel olarak tedarik şartı olarak Ek Protokol'ü uygulayacaklarını duyurmuşlardır. Örneği G8 devletleri (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, Birleşik Krallık ve ABD), 2009 yılından itibaren nükleer tedarik anlaşmalarında Ek Protokol şartını uygulayacaklarını beyan etmişlerdir.⁵⁴⁶

2010 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen 21. yıllık olağan NSG toplantısında da Ek Protokol'ün tedarik şartı olarak kabul edilmesi konusunda yoğun tartışmalar yaşanmış ve üye devletler mutabakata varamamışlardır. Bu konuya ilişkin NPT gözden geçirme döngüsü içerisindeki tartışma ise yoğun bir şekilde devam etmiştir. Zira ABD yönetimi nükleer ihracata ilişkin olarak NSG çatısı altında getirmek istedikleri evrensel şartları NPT toplantılarında dile getirmeye devam etmiştir. NPT'ye taraf olup NSG içerisinde yer almayan, diğer bir deyişle kapalı bir şekilde yapılan NSG toplantılarına ve karar alma mekanizmalarına dahil olmayan, başta NAM olmak üzere birçok NNWS ise, ABD ve müttefiklerinin bu önerilerini sert bir biçimde ret etmişlerdir. Yoğun bir şekilde devam eden tartışmalar gölgesinde, 2011 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen toplantıda NSG üyesi devletler, güncellenmiş bir rehber liste üzerinde anlaşmaya varacaklardır. Bu konu 2010-2015 dönemi nükleer gelişmelerine ilişkin bölümde incelenecektir.

6.1.1.5.2. Nükleer Yakıt Döngüsünün Çok Taraflılaştırılma Çabaları: Nükleer Yakıt Bankaları

Bush'un 2004 yılındaki konuşmasına "ilham" kaynağı olan fikir ve öneriler 2003 yılının Eylül ayında UAEA Genel Konferansı'nda UAEA Genel Direktörü Mohamed ElBaradei tarafından yapılan konuşmada dillendirilmiştir. Genel Direktör, "dünya çapında

⁵⁴⁶ Mark Hibbs, "Nuclear Suppliers Group and the Additional Protocol", Nuclear Energy Brief, Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, 2010.

nükleer gücün muhtemel artışı ve bununla ilişkili olarak nükleer yayılma endişeleri göz önüne alındığında kullanılmış yakıt ve radyoaktif atığın yönetimi ve bertaraf edilmesi ile ilgili çok taraflı girişimlerin imkan ve faydasının incelenmesi gerektiğini” belirtmiştir.⁵⁴⁷

Genel Direktör Mohamed ElBaradei tarafından Ekim 2003 yılında Economist’te yayınlanan ve NPT rejiminin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği vurgulanan makalesinde, ElBaradei “uranyum zenginleştirmenin NPT tarafından yasaklanmadığını” fakat “bu işlemin sofistike ve pahalı bir işlem olduğunu” belirtmektedir.⁵⁴⁸ Mevcut rejimde NNWS’lerin uranyum zenginleştirmesi ya da yeniden işleme teknolojisine sahip olmasının “yasa dışı olmadığını” belirten Genel Direktör, bu devletlerin ellerinde nükleer silah üretimi düzeyinde (weapon-grade) nükleer madde bulundurmalarının da yasa dışı olmadığını vurgulamıştır.⁵⁴⁹ Genel Direktör ayrıca nükleer silahların üretimine dair bilgilere ulaşmanın kolay olduğunu, herhangi bir devletin NPT’den ayrılarak nükleer silah edinmeye yükümlülüğünden kurtulduğu takdirde, aylar içerisinde nükleer silaha sahip olabileceğini iddia etmiştir. Mevcut silahların yayılmasının önlenmesi rejimi çerçevesinde oluşturulan güvenliğin, kendimizi rahat hissedebilmemiz için fazla “narın” hale geldiğini belirten Genel Direktör, bu nedenle yeni bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu söylemiştir Çift kullanımlı teknolojilerin ve nükleer gücün yayılmasının doğasında olan nükleer yayılma risklerine yönelik olarak, Genel Direktör üç parçadan oluşan bir öneri sunmuştur.

İlk olarak sivil nükleer programlarda işlenen (imal edilen) ve silah yapımında kullanılabilecek maddelerin (ayrıştırılmış plütonyum ve yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum) kullanılmasının kısıtlanması ve aynı zamanda yeniden işleme ve zenginleştirme yolu ile yeni maddelerin üretilmesinin çok uluslu kontrol altında kurulacak tesislerin kontrolüne verilmesi gerekmektedir. İkinci olarak, kullanılacak olan nükleer enerji sistemleri nükleer maddelerin doğrudan nükleer silah yapımında kullanılabilmesini önleyecek şekilde geliştirilmelidir. Bu sistemler devletleri nükleer maddeleri nükleer silaha çevirmelerini engellemeli, tesislerin gizli bir şekilde bu maddelerin üretiminde

⁵⁴⁷ “Statement of the Director General Dr. Mohamed ElBaradei to the 47th Regular Session of the IAEA General Conference”, 15 September 2003.

<https://www.iaea.org/newscenter/statements/statement-forty-seventh-regular-session-iaea-general-conference-2003> (15.02.2014)

⁵⁴⁸ Mohamed ElBaradei, “Towards A Safer World”, Economist, 16 October 2003.

<http://www.economist.com/node/2137602> (15.02.2014)

⁵⁴⁹ Direktörün belirttiği bu nokta NPT IV. maddesi kapsamında zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin yasal olup olmadığı tartışması açısından önem arz etmektedir. Bu konu NPT gözden geçirme döngüsünde yoğun tartışmalara neden olmaktadır.

kullanılmasını engellemeli ve barışçıl kullanımın devamının garanti edilebilmesi için etkin bir gözetime olanak sağlamalıdır. Genel Direktör bu amacın “çağ ötesi bir rüya” olmadığını da belirtmektedir. Üçüncü olarak, kullanılmış yakıtın ve radyoaktif atıkların yönetimi ve bertaraf edilebilmesi için çokuluslu yaklaşımlar değerlendirilmelidir.

Genel Direktör 12 Şubat 2004 tarihinde New York Times da yayınladığı bir başka makalesinde ise “bugün bazı devletlerin yasadışı tedarik ağlarından nükleer silah yapımında kullanılabilecek yeterlilikler edinme niyetinde olduğu açıktır” ifadesini kullanmıştır.⁵⁵⁰ Dört ay sonra 2006 yılının Haziran ayında, Washington Post gazetesinde yayınlanan makalesinde ise nükleer yayılmaya ilişkin hassas maddelerin tedarikini düzenleyecek “bağlayıcı” ve “anlaşma temelli” bir kontrol düzenlemesinin oluşturulması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵¹

Bu çerçevede Ajans çatısı altında bir çalışma başlatan ve bağımsız uzmanlar grubu oluşturan Genel Direktör, bu konuda “Nükleer Yakıt Döngüsüne ilişkin Çok Taraflı Yaklaşımlar” (*Multilateral Approaches to the Nuclear Fuel Cycle*) başlıklı bir rapor hazırlatmıştır.⁵⁵² Bu raporda nükleer yakıt döngüsünün hassas bölümlerini oluşturan zenginleştirme ve yeniden işleme yeterliliklerine ilişkin olarak uygulanma ihtimali olan oniki adet öneri yer almıştır.⁵⁵³ Anlaşmadan doğan IV. madde haklarının altının çizildiği raporda, devletlerin Anlaşma'nın I. ve II. maddesine riayet ettikleri sürece, nükleer silah üretimi için kullanılmamak üzere teknolojik gelişme haklarını varlığından bahsedilmiş, vazgeçilmez olan bu hakkın ancak farklı bir anlaşma ile yeniden düzenlenebileceği vurgulanmıştır. Nükleer yakıt döngüsünün farklı aşamalarına ilişkin oluşturulabilecek çok taraflı modelleri ve farklı seçenekleri avantaj ve dezavantajları ile inceleyen raporda, nükleer yakıt döngüsü faaliyetlerinin yalnızca çok taraflı bir çerçevede yürütülmesini öngören yeni bir “uluslararası norm” oluşturulması ihtimalinden bahsedilmiştir. Bu yaklaşıma göre, devletlerin ulusal olarak nükleer yakıt döngüsü faaliyetleri yürütmeleri

⁵⁵⁰ Mohamed ElBaradei, “Saving ourselves from destruction”, *New York Times*, 12 Feb. 2004. <https://www.iaea.org/newscenter/statements/saving-ourselves-self-destruction> (15.02.2014)

⁵⁵¹ Mohamed ElBaradei, “Rethinking Nuclear Safeguards”, *Washington Post*, 14 June 2006. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/06/13/AR2006061301498.html> (15.02.2014)

⁵⁵² International Atomic Energy Agency, “Multilateral Approaches to the Nuclear Fuel Cycle: Expert Group Report submitted to the Director General of the International Atomic Energy Agency.” Infcirc/640, February 22, 2005. <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2005/infcirc640.pdf> (15.02.2014)

⁵⁵³ Rapor hakkında detaylı bilgi ve sunulan önerilerin incelemesi için bkz. Yuri Yudin, *Multilateralization of the Nuclear Fuel Cycle: Assessment of Existing Proposals*, Geneva: United Nations, 2009.

mümkün olmayacaktır. Raporda böyle bir ihtimalin uluslararası hukukta özellikle NPT'ye ilişkin olarak temel bir değişiklik gerektireceği belirtilmiştir.

2005 ve 2006 yıllarında nükleer yakıt döngüsünün çok taraflılaştırılması ve yakıt tedariki için güvencelerin sağlanması konusunda toplantılar düzenleyen UAEA, birçok rapor yayınlamıştır. Nükleer yakıt bankalarının oluşturulması yolu ile nükleer yayılma riskinin en aza indirilebilmesinin mümkün olduğu fikri bu raporlarda sıklıkla yer almıştır.

William C. Potter, “Nükleer Politika ve Bağlantısız Hareket” isimli kitabında, çokuluslu yakıt düzenlemelerinin aslında 1946 yılında sunulan Baruch planda yer aldığını ve bu fikrin NPT'nin müzakere edilme sürecinde yeniden gündeme geldiğini hatırlatmaktadır.⁵⁵⁴ Çalışmanın önceki bölümlerinde incelendiği gibi bu fikir 1975 yılında gerçekleştirilen ilk Gözden Geçirme Konferansı'nda da yoğun bir biçimde tartışılmıştır.

ABD Başkan'ı Bush ve Ajans Genel Direktörü El Baradei'in öncülüğünü yaptığı uluslararası girişimler sonucu, 2009 ve 2010 yıllarında, UAEA Yöneticiler Meclisi tarafından nükleer yakıt bankaları hakkında iki adet projeye ilişkin karar alınmıştır. İlk kararda Rusya'ya ait 120 ton LEU'nun içinde bulunacağı ve Rusya Federasyonu tarafından “sahip olunacak, finansmanı sağlanacak ve faaliyetleri yürütülecek” bir yakıt bankası projesi onaylanmıştır. Bu bankadan yakıt sağlayabilmek için, Ajans üyesi devlet önce Ajansa talepte bulunacak ve bu yakıtı ticari amaçlarla değil, sivil programlarda kullanacağına ilişkin bildirimde bulunacaktır. Ajans bu devlete tedarik sağlanıp sağlanmayacağı konusunda karar verecek, olumlu karar alınması durumunda ise piyasa fiyatından bu devlete LEU sağlanacaktır. Bunun için ise, talepte bulunan devletin Ajans kapsamlı güvenlik denetimleri altında olması ve Ajans Yöneticiler Meclisi tarafından, güvenlik denetimlerinin uygulanması veya riyeti konusunda inceleme altında olmaması gerekmektedir. Bu devletin kendi nükleer yakıt döngüsü geliştirme hakkından da vazgeçmesi ya da Ek Protokol'ü kabul etmesi gerekmektedir.

UAEA Yöneticiler Meclisinde kabul edilen ikinci proje, Ajans himayesi bir nükleer yakıt bankasının kurulmasına ilişkindir. Bu bankanın finansmanı Ajans üyesi devletlerin bağışları ile sağlanacaktır. 2006 yılında, bu projenin hataya geçmesi için Nükleer Tehdit Girişimi adındaki kar amacı gütmeyen bir kuruluş tarafından 50 milyon dolarlık bir bağış sağlanmıştır. Bunu ABD hükümetinin 50 milyon dolarlık bağışı, Norveç'in 5 milyon dolar ve AB nin 25 milyon avroluk bağışları takip etmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt

⁵⁵⁴ William C. Potter, Gaukhar Mukhatzhanova, *Nuclear Politics and...*, s.90-92.

de ilerleyen tarihlerde 10 milyon dolarlık bağış yapacaklarını açıklamışlardır. Rusya'nın sahip olacağı banka gibi bu nükleer yakıt bankasından da yakıt sağlamak için aynı şartları taşımak gerekmektedir. Ayrıca, talepte bulunacak devletin Ek Protokol'ü kabul etmeleri ya da ulusal nükleer yakıt döngüsü faaliyetlerinden vazgeçilmeleri talep edilmemektedir. Potter bu bankaların kurulmasının NPT'nin IV. maddesinde yer alan hakların kullanımının yeniden yorumlanması gerektiğini ortaya çıkaracağını ve ne Batının ne de NAM devletlerinin bunu yapmaya hazır olduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁵ Bush döneminde ısrarla vurgulanan ve hassas nükleer teknoloji ve madde tedarikinde ön şart olarak getirilmesi için baskı yapılan bu ki şartın, iki nükleer yakıt bankasının tedarik şartlarında da yer almaması önemlidir. Bahsedilen bu şartların önceki yıllarda başka platformlarda dile getirilmiş olmasının, gelişmekte olan devletleri olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Bush'un önerilerini şiddetli bir biçimde karşı çıkan, başta NAM devletleri olmak üzere gelişmekte olan devletlerin oluşturduğu blok ve bu şartların proje tekliflerinde yer alması durumunda Yöneticiler Meclisi tarafından kabul edilmeme ihtimali bu açıdan anlamlıdır.

2006 yılının Mayıs ayında ABD, Fransa, Almanya, Birleşik Krallık, Rusya ve Hollanda tarafından UAEA Yöneticiler Meclisine sunulan LEU rezervlerinin oluşturulmasına ilişkin öneride Ek Protokol'ün kabul edilmesi ve hassas nükleer yakıt döngüsü faaliyetlerinden vazgeçilmesi tedarik şartı olarak öne sürülmüştür. Birçok Ajans üyesi tarafından Anlaşma'nın IV. maddesine aykırı olduğu gerekçesi ile reddedilen bu öneri, bu konuda şartların getirilmesinin zorluğunu kanıtlamıştır. Bu öneriye karşı çıkan devletlerin başında, hali hazırda nükleer yakıt döngüsü programlarına sahip devletler (Brezilya, Güney Afrika) ve yeni yayılmanın önlenmesi tedbirlerine farklı nedenler ile karşı çıkan NNWS'ler gelmiştir. Birçok NAM üyesi devlet, kendi öncelikleri olan nükleer teknolojinin tıp, enerji ve tarım gibi alanlarda daha etkin bir şekilde kullanılması için çaba harcanması gerekirken, nükleer yakıt bankalarını tartışmanın "zaman kaybı" olduğunu iddia etmişlerdir.

2006 yılında Bush yönetimi tarafından hayata geçirilen bir diğer oluşum ise "Küresel Nükleer Enerji Ortaklığı" (*Global Nuclear Energy Partnership-GNEP*)'dir. Bu girişiminin amacı web sitesinde "nükleer yakıt döngüsü içerisinde yer alan nükleer teknolojinin askeri amaçlar için kullanılmasına imkan sağlayan uranyum zenginleştirme ve plütonyumu yeniden işleme aşamalarına ilişkin teknolojilerinin yayılmasını kısıtlayarak nükleer

⁵⁵⁵ William C. Potter, Gaukhar Mukhatzhanova, *Nuclear Politics and...*, s..95.

enerjinin yayılmasını sağlamak” olarak belirtilmektedir. Bu oluşum nükleer yakıtın uluslararası piyasada belli tedarikçi devletler tarafından sağlanmasını ve ortaya çıkan kullanılmış yakıtın, yakıtı satın alan devletten yeniden işleme için geri alınmasını öngörmektedir. Oluşuma katılacak devletlerden Küresel Nükleer Enerji Ortaklığı'nın prensiplerini içeren bir bildirgeyi imzalamaları istenmiştir.⁵⁵⁶ Bildiride devletlerden sahip oldukları herhangi bir haktan vazgeçmeleri talep edilmediği belirtilmekle aksine oluşumun amacının hassas nükleer teknolojilerin kullanımına alternatif olabilecek uluslararası tedarik çerçeveleri aracılığı ile nükleer yayılma tehdidini azaltmak olduğu belirtilmektedir.⁵⁵⁷ Fakat birçok NNWS, devletler arasında nükleer yakıt “tedarikçisi” ve “kullanıcısı” ayrımı yapılmasına karşı çıkmış ve bu girişimin NPT den doğan haklarına zarar vermesinden kaygı duyduklarını belirtmişlerdir.

Bush Yönetimi döneminde zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin tedarikinin kısıtlanması konusunda gösterilen yoğun çabalar göz önüne alındığında, 2005 yılında Başkan Bush'un Hindistan'a yönelik farklı bir politika izleyeceğini açıklaması ve ABD'nin 18 Temmuz 2005 tarihinde ekonomik kaygılar ile NPT üyesi olmayan Hindistan ile imzaladığı çerçeve nükleer işbirliği anlaşması (*123 Agreement*) NNWS'lerin tepkisini çekmiştir. Varılan anlaşmaya göre, Hindistan askeri ve sivil nükleer tesislerini birbirinden ayırarak tüm sivil nükleer tesislerini UAEA'nın denetimi altına sokacaktır. Karşılığında ise, ABD Hindistan ile sivil alanda nükleer işbirliği yapacaktır. 1 Ağustos 2008 tarihinde Ajans ile güvenlik denetimi anlaşmasını sonuçlandıran Hindistan, NPT dışında kalmaya devam etmiştir. Zira nükleer silah sahibi olan Hindistan'ın, NPT'ye NWS statüsünde katılması mümkün değildir. Fakat Hindistan NSG üyesi bir devlet olan ABD'nin Hindistan ile sivil nükleer işbirliği içerisine girebilmesi için Hindistan'ın Ajans'ın denetim sistemine girmesi gerekmektedir. Bu sayede NSG üyelerinin tedarik öncesi ithalatçı devletten talep ettiği şartlardan en önemlisini karşılamıştır. Bu şart UAEA Kapsamlı Güvenlik Denetimi Anlaşmasını uygulama şartıdır. Hindistan'ın Ajans'ın güvenlik denetimi anlaşmasını onaylamasının ardından, Bush yönetimi tarafından 1974 yılında Hindistan'ın gerçekleştirdiği nükleer teste tepki olarak kurulan NSG üyelerine yapılan baskı ile Hindistan'a nükleer ihracat yapılması için bir “muafiyet” kararı (*exemption*) çıkartılmıştır. Karar 6 Eylül 2008 tarihinde uzun tartışmalar sonucu alınmıştır. Böylece Hindistan, grup

⁵⁵⁶ Leonor Tomero, “The Future of GNEP: The International Partners”, Bulletin of the Atomic Scientists, 31 July 2008. <http://thebulletin.org/future-gnep-international-partners> (17.02.2014)

⁵⁵⁷ “Global Nuclear Energy Partnership Statement of Principles”, September 16, 2007, <http://www.aec.go.jp/jicst/NC/kokusai/20070916e/1.pdf> (17.02.2014)

üyeleri devletlerden sivil nükleer teknoloji ve yakıt temin edebilecektir. Bu kararın ardından 1 Ekim 2008 tarihinde ABD Senatosu ABD ve Hindistan arasında imzalanan çerçeve anlaşmasını onaylamıştır.⁵⁵⁸

NSG üyelerine baskı yapılarak Hindistan'a ilişkin istisnai kararların alınması, NAM devletlerini oldukça rahatsız etmiş, bu konu NPT gözden geçirme döngüsünde sıklıkla gündeme getirilmiştir.⁵⁵⁹

6.1.1.6. K. Kore'nin Gerçekleştirdiği Nükleer Testler

K. Kore'nin yürüttüğü nükleer programa ilişkin olarak 1990'lı yıllarda yaşanan kriz, uluslararası müzakereler ve Çerçeve Anlaşması sayesinde geçici olarak çözülmüş gibi görülmüş, iki taraf da Çerçeve Anlaşmasında yer alan hükümlerin uygulanmasının gecikmesinden memnun değildi. K. Kore hafif su reaktörlerinin yapımının gecikmesinden şikayet ederken, ABD K. Kore'nin güvenlik denetimleri uygulamalarının tamlığından şüphe duymaktaydı.⁵⁶⁰

2001 yılında ABD iktidara gelen Bush yönetimi, K. Kore'ye karşı yeni bir politika izlenmesi gerektiğini düşünmekteydi. Güvenlik denetimi kontrollerinin sıklaştırılması, K. Kore'ye yapılan füze ihracatlarına yasak getirilmesi ve Çerçeve Anlaşmasının uygulamasının geliştirilmesi konularında yeni politikalar üreten yönetim, K. Kore'de inşa edilmesi üzerinde anlaşmaya varılan reaktörlerin yapımının bu şartlar sağlandıktan sonra tamamlanmasını öngörmekteydi. 2002 yılında ABD kaynaklı istihbarat raporları, K. Kore'nin uranyum zenginleştirme faaliyetleri yürüttüğüne ilişkin bilgiler içermekte ve Pakistan tarafından bu teknolojilerin K. Koreye balistik füzeler karşılığında sağlandığı sonucuna varmaktaydı. İlerleyen tarihlerde ise, Pakistanlı nükleer bilim adamı A. Q. Khan'ın, K. Kore'ye yasadışı yollardan hassas nükleer teknoloji sağladığı ortaya çıkmıştır.

Bu gelişme üzerinde ABD ve K. Kore karşılıklı olarak Çerçeve Anlaşma hükümlerini yerine getirmeyeceklerini açıklamışlardır. 10 Ocak 2003 tarihinde ise K. Kore NPT'nin X. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde anlaşmadan tek taraflı olarak ayrıldığını ilan etmiştir. K. Kore'nin nükleer silah üretme kararlığının anlaşılmasının yanı

⁵⁵⁸ CNN, "Senate approves nuclear deal with India". October 1, 2008.

<http://edition.cnn.com/2008/POLITICS/10/01/us.india.nuclear/> (17.02.2014)

⁵⁵⁹ Bkz. William Potter, 'India and the New Look of US Nonproliferation Policy', *The Nonproliferation Review*, Vol. 12, No. 2, July 2005, s. 343-354.

⁵⁶⁰ <http://www.nti.org/learn/countries/north-korea/nuclear/> (10.02.2015)

sıra, K. Kore NPT anlaşmasından çekilen ilk ve tek devlet olma özelliği taşımaktaydı. Şüphesiz bu durum NPT rejimi açısından da olumsuz bir gelişme idi.

Bu gelişmeyi izleyen dönemde ABD müzakere çabalarına devam etmiş, ABD-K.Kore ve Çin'in yer alacağı üçlü müzakereler yürütmek istemiştir. Daha sonra Japonya, G. Kore ve Rusya'nın da katılımıyla görüşmeler altı devletin katıldığı bir yapıya kavuşmuştur. Bu müzakereler "Altı Taraflı Görüşmeler" (*Six Party Talks*) olarak adlandırılmaktadır. Fakat ABD ve K. Kore arasında devam eden anlaşmazlıklar görüşmeleri çıkmaza sokmuştur.

Bu görüşmelerin devam ettiği dönemde 2004 Eylül ayında, New York gazetesinde Güney Kore'nin elinde silah yapımına yeterli uranyum bulundurduğuna dair bir haber çıkmıştır.⁵⁶¹ Bu haber Kore Atom Enerjisi Araştırma Enstitüsü tarafından hemen yalanlanmıştır. Enstitü başkanı uranyum zenginleştirme çalışmalarının olduğunu kabul etmiş fakat zenginleştirilen miktarın çok küçük ve zenginleştirme oranının silah yapımı için gerekli olan orana uzak olduğunu belirtmiştir. Dhandapalaya göre iddiaların doğru olması halinde bu durum, nükleer yakıt döngüsünün kontrolü konusundaki kural ve normların yeniden değerlendirilmesine yol açacak bir iddiadır.⁵⁶²

2006 yılının Ekim ayına gelindiğinde ise, K. Kore nükleer bir test gerçekleştirdiğini duyurmuştur. Hemen akabinde, BM Güvenlik Konseyi 14 Ekim 2006 tarihinde aldığı 1718 sayılı karar ile K. Kore'nin "gerçekleştirdiğini iddia ettiği" nükleer testi kınadığını açıklamıştır. Bir dizi ekonomik yaptırım kararının yer aldığı kararda, K. Kore'ye NPT'ye geri dönmeye ve başka test gerçekleştirmemeye çağırılmıştır. Karar BM üyesi tüm devletler ise K. Koreye doğrudan ya da dolaylı tedarik yapmamaları çağırısı yapmıştır. Taraf devletler ayrıca kararın kabul edildiği tarih itibariyle kendi kontrollerinde bulunan K.Kore'ye ait tüm mali varlıkları ve fonları dondurmaya çağırılmıştır. Bu kararın alınmasının ardından diplomatik görüşmelerin yeniden canlanması için yoğun diplomatik çaba harcayan Çin, 2006 yılının Aralık ayında tarafları bir araya getirmeyi başarmıştır. Fakat bu görüşmelerde de aşama kaydedilememiştir.

⁵⁶¹ David E. Sanger, William Broad, "South Koreans Say Secret Work Refined Uranium", *New York Times*, 3 September 2004.

http://www.nytimes.com/2004/09/03/world/asia/south-koreans-say-secret-work-refined-uranium.html?_r=0 (10.02.2015)

⁵⁶² Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.86.

2007 yılında bu görüşmeler sonuç vermiş ve taraflar bir anlaşmaya varmışlardır.⁵⁶³ Bu anlaşma uyarınca K.Kore ana nükleer tesislerini ABD ve UAEA gözetimde kapatacak (bunun için 60 günlük bir süre tanınmakta idi) ve nükleer programına ilişkin geçmiş ve mevcut tüm faaliyetlerin yer aldığı bir raporu Ajansa sunacaktı. K. Kore ayrıca NPT ve Ajans çatısı altına geri dönecekti. Bunun karşılığında ise, taraflar K. Kore'nin enerji alanında yardımı içeren bir paketi kabul edecekler idi. ABD ayrıca K. Kore'ye ait 25 milyon dolarlık varlıkları serbest bırakacaktı. Bu anlaşmayı takip eden ikinci bir açıklama ile K. Kore'nin Ajans'a sunacağı rapora ilişkin son tarih 31 Aralık 2007 olarak belirlenmekte idi.⁵⁶⁴ K. Kore bu tarihte raporunu sunmamıştır. Anlaşma'nın uygulanışına ilişkin anlaşmazlıklar ilişkileri bir kez daha germiş ve 2009 yılının Mayıs ayında K. Korenin NPT Gözden Geçirme Konferansı görüşmeleri sürerken ikinci nükleer testini gerçekleştirmesi ve çok taraflı müzakerelere dönmeyeceğini açıklaması ile kopma noktasına gelmiştir. Bu gelişmeyi BM Güvenlik Konseyi'nin 12 Haziran 2009 tarih ve 1874 sayılı Güvenlik Konseyi kararı ve ekonomik yaptırımlar izlemiştir.

6.1.1.7. ABD'de Yönetim Değişimi ve Başkan Obama'nın Prag Konuşması

20 Ocak 2009 da ABD gerçekleştirilen seçimler ile iktidara Barack Hüseyin Obama gelmiştir. Cumhuriyetçi partiye mensup şahin politikalar izleyen G. W. Bush yönetim döneminden sonra, Demokrat Parti'ye mensup hukukçu bir liderin ABD'de yönetime gelmesi ABD'nin nükleer politikasında belli başı değişikliklere neden olacak ve bu durum NPT dokümanlarındaki dilin değişmesine neden olacaktır. İktidara geldikten hemen sonra Prag'da bir konuşma yapan Obama, “nükleer silahlardan arınmış bir dünyada tüm devletlerin nükleer teknolojiden barışçıl olarak faydalanmasını” içeren bir vizyon ortaya koymuştur. Obama sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

“Sivil nükleer işbirliği için nükleer yayılma riskinin var olmadığı yeni bir çerçeve oluşturmalıyız. Uluslararası yakıt bankları sayesinde devletler nükleer yayılma riski olmadan barışçıl nükleer enerjiye ulaşabilirler.”

Obama bu hakkın “nükleer silah üretmeyeceğini ilan eden tüm ulusların özellikle gelişmekte olan ulusların hakkı” olduğunu vurgulamıştır. NPT'nin ana uzlaşısının çok açık

⁵⁶³ “Initial Actions for the Implementation of the Joint Statement” 13 February 2007 http://www.nti.org/media/pdfs/Initial_Actions_for_the_Implementation_of_the_Joint_Statement.pdf?_=1322866091 (15.02.2014)

⁵⁶⁴ “Second-Phase Actions for the Implementation of the Joint Statement”, 3 October 2007, http://www.nti.org/media/pdfs/SecondPhase_Actions_for_theImplementation_of_the_Joint_Statement.pdf?_=1323208444 (15.02.2014)

olduğunu belirten Obama, Anlaşma ile nükleer silah sahibi devletlerin silahsızlanacağını, nükleer silah sahibi olmayan devletlerin bu silahları edinmeyeceğini ve tüm devletlerin barışçıl nükleer enerjiye erişebileceğini belirtmiştir. Obama konuşmasına kuralların “bağlayıcı” olması gerektiğini ve ihlallerin “cezalandırılması” gerektiğini söyleyerek devam etmiş ve tüm dünyanın nükleer silahların yayılma tehdidine karşı birlik olması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁶⁵

Prag konuşmasından 5 gün sonra ise ABD yönetimi yenilenen Nükleer Duruş Değerlendirmesi’ni açıklamıştır. Belgede, ABD’nin ulusal güvenlik stratejisinde nükleer silahların rolünün azaltılması amacı dillendirilirken, NPT’ye riayet eden nükleer silah sahibi olmayan devletlere karşı nükleer silahların kullanılmayacağı ifade edilmiştir. Belgede ayrıca ABD’nin CTBT’yi onaylama yönünde adımlar atma niyeti yer almıştır.⁵⁶⁶

2000’li yılların sonunda nükleer alanda yaşanan bir diğer önemli gelişme ise ABD’nin Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile imzaladığı sivil nükleer işbirliği anlaşmasında yer alan ve “altın standart” olarak adlandırılan bir maddedir. Bu maddeye göre BAE gönüllü bir şekilde zenginleştirme ve yeniden işleme hakkından feragat etmiştir.⁵⁶⁷ ABD’nin zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin yayılmasının kısıtlanması yönelik attığı bu adımın evrensel olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda ise tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır.⁵⁶⁸

6.1.2. 2005 NPT Gözden Geçirme Döngüsü: Hazırlık Komitesi Toplantıları ve 2005 Gözden Geçirme Konferansı

Çalışmanın bu bölümünde 2000’li yıllarda yaşanan gelişmeler ışığında 2002, 2003, 2004 yıllarında toplanan Hazırlık Komitesi Toplantıları ve 2005 yılı Gözden Geçirme Konferansı, değerlendirilecektir. Komite ve Konferans görüşmelerinde çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişki incelenecektir. Hazırlık Komitesi toplantıları bu çerçevede

⁵⁶⁵ United States White House, Office of the Press Secretary, “Remarks by President Barack Obama,” Prague, Czech Republic, April 5, 2009. http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered/ (11.02.2015)

⁵⁶⁶ United States of America Department of Defense, Nuclear Posture Review Report, April 2010. http://www.defense.gov/Portals/1/features/defenseReviews/NPR/2010_Nuclear_Posture_Review_Report.pdf (11.02.2015)

⁵⁶⁷ Anlaşma’nın metni için bkz. “Agreement for Cooperation Between the Government of the United States of America and the Government of the United Arab Emirates”, May 21, 2009. <http://www.state.gov/documents/organization/140162.pdf> (11.02.2015)

⁵⁶⁸ Michael Singh, “The Case for Zero Enrichment in Iran”, Arms Control Today, https://www.armscontrol.org/act/2013_03/The-Case-for-Zero-Enrichment-in-Iran (17.02.2014)

özetlendikten sonra, daha önceki yıllarda gerçekleştirilen Gözden Geçirme Konferansına ilişkin bölümlerde de olduğu gibi, öncelikle Konferans görüşmelerinde öne çıkan konular ve konferans sonucu değerlendirilecektir.

6.1.2.1. 2002 Hazırlık Komitesi Toplantısı

2000 yılında gerçekleştirilen ve gerek konsensüs ile nihai belge üretme konusunda, gerekse nükleer silahsızlanmanın başarılması için izlenecek yol haritasının belirlenmesi konusunda oldukça başarılı geçen altıncı Gözden Geçirme Toplantısı sonrası, 8-19 Nisan 2002 tarihleri arasında New York'ta 138 devletin katılımı ile Hazırlık Komitesi Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantının ise, 2000 yılında nükleer silahsızlanmaya ilişkin üzerinde anlaşmaya varılmış bulunan "13 Pratik Adım"ın uygulanmasına ilişkin olarak taraflar arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle başarılı geçtiğini söylemek mümkün değildir. Toplantı görüşmeleri esansında taraflar nükleer silahsızlanmaya ilişkin olarak gerçekleştirdikleri silahsızlanma uygulamalarına ilişkin raporları nasıl oluşturacakları ya da Komite toplantılarının gündeminin hangi konuları içereceği konularında bile anlaşmaya varamamışlardır. Toplantı sonunda başta silahsızlanma olmak üzere ana konulara ilişkin gündem üzerinde anlaşmaya varamayan taraflarca sunulan çalışma belgeleri, toplantılar sonunda Komisyon Başkanı tarafından kaleme alınan raporda özetlenmiştir. Toplantının gündemine damga vuran gelişme ise, ABD ye yönelik olarak düzenlenen 11 Eylül saldırıları olmuştur. ABD'de yönetime gelen G. W. Bush yönetiminin deklere ettiği "küresel terörizm ile savaş" politikası ise ilk etkilerini bu toplantıda göstermeye başlamıştır.

NPT'ye ilişkin kitabında, Kanadalı Senator Douglas Rocheten'e atıfta bulunan Dhandapala, 2002 Hazırlık Komitesi toplantısının 2000 yılında toplanan Gözden Geçirme Konferansı'nda kabul edilen 13 Pratik Adım belgesinde belirtilen nükleer silahsızlanma hedeflerine ulaşılmasına ilişkin umutları yıprattığını belirtmiştir. Zira NWS net bir şekilde nükleer arsenellerinin toptan yok edilmesine yönelik attıkları adımdan vazgeçmişlerdir. ABD ise politika değişikliğini açıkça dile getirmiş ve 2000 yılında kabul edilen 13 Pratik aAdımdan bazılarını (CTBT ve ABM anlaşmalarının onaylanması vb.) artık desteklemeyeceğini açıklamıştır.⁵⁶⁹

⁵⁶⁹ Douglas Roche, "The NPT: Crisis and Challenge, Report and Assessment of Non-Proliferation Treaty Preparatory Committee Meeting", New York, 8-19 April 2002, p. 3,

11 Eylül terörist saldırılarının ardından toplanan ilk Hazırlık Komitesi Toplantısı olması nedeniyle, taraflarca yapılan açıklamalarda terörizmle mücadelede işbirliği vurgusu sıklıkla yapılmıştır. Bu bağlamda Konferans süresince, nükleer yakıt döngüsü aşamalarında alınması gereken güvenlik ve emniyet tedbirleri ile ilgili özel oturumlar yapılmıştır. Nükleer terörizm riskine dikkat çekilen görüşmelerde, ABD ve müttefiklerinin oldukça aktif bir tutum takınarak nükleer yayılma tehdidinde ek olarak nükleer terörizm tehdidi vurgusu yaptıklarını söylemek mümkündür. ABD delegasyonu yaptığı açıklamalarda, 11 Eylül saldırılarının barışçıl nükleer işbirliğinin taraflarının nükleer madde ve tesislerin emniyet ve güvenliğini sağlama zorunluluğunu bir kez daha hatırlattığını belirtmiştir. Bu saldırılan insanlığa bir uyarı olduğunu belirten ABD temsilcileri, barışçıl nükleer programların teröristlerin potansiyel saldırılarına açık olduğunu söylemişlerdir. ABD'ye göre bu saldırılar, “nükleer tesislere yönelik saldırılar olabilecekleri gibi, nükleer ya da radyoaktif silah yapımında kullanılacak maddeleri ele geçirme amacı da taşıyabilirler. Nükleer ihracat ile ilgili kontrollerin uygulanmasının bu durumu engelleyebilir, fakat bazı devletlerin bu kontrollerde buldukları açıkların teröristlerce de bulunup kullanılması mümkündür.”⁵⁷⁰ Nükleer terörizm tehditine karşı alınabilecek bir diğer önlem ise güçlü bir güvenlik denetimi sistemidir. Bu sistem hem nükleer silahların yayılmasının hem de nükleer terörizm tehdidinin önündeki ilk bariyerdir.

Komite görüşmeleri esnasında K. Kore ile 1994 yılında üzerinde anlaşmaya varılmış bulunan Çerçeve Anlaşma'nın uygulanmasına ilişkin sorunlar da gündeme gelmiş, K. Korenin gerçekleştirdiği füze testleri tartışılmıştır. Ayrıca Irak'ın nükleer programını canlandırma çabası içerisinde olduğuna dair iddialar da görüşmelerde tartışılmıştır.⁵⁷¹

Nükleer silahların yayılmasına ve nükleer terörizm tehdidine ilişkin kaygılar ABD temsilcisi Büyükelçi Wulf'un Komite görüşmelerinde yaptığı konuşmada açıkça görülmektedir. Wulf, Irak ve K. Kore'nin anlaşmayı geçmişte ihlal ettiğini belirtirken, konuşmasında nükleer yayılma tehditinden 13 paragrafta bahsetmiştir. Anlaşma'nın diğer iki sütunu olan silahsızlanma ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konuları ise üçer

<http://www.gsintitute.org/archives/000095.shtml>, (aktaran) Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*, s.93. Hazırlık Komitesi'nin başkanlığını yapan ABD'li Büyükelçi Salander, sonraki yıllarda kendisi ile gerçekleştirilen bir mülakatta, komite toplantılarının 11 Eylül saldırıları sonrasına denk gelmesi nedeniyle ABM anlaşmasından çekilme, CTBT'yi onaylamama ya da tek taraflı politikalar izleme gibi hassas konularda, ABD ye diğer devletlerce baskı yapılmadığı ve ülkesinde gerçekleşen terörist saldırıdan dolayı bu politikanın anlayışla karşılandığını söylemektedir.

⁵⁷⁰ Ibid.

⁵⁷¹ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.39.

paragrafta yer bulmuştur. Bu durum Komite görüşmelerinde ABD'nin NPT'nin sütunlarına attığı önemi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Wulf aynı zamanda ABD'nin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve silahsızlanma sütunları arasındaki ilişkiye yönelik süregelen söylemini sertleştirerek “Anlaşma'nın devletler arasındaki barışçıl nükleer işbirliğine olanak sağladığını” fakat anlaşma tarafından sağlanan diğer imkanlar (faydalar) gibi, bu hakkın kullanımının Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi taahhütlerine “sıkı bir şekilde” riayet edilmesine bağlı olduğunu söylemiştir.⁵⁷² “Bazı devletlerin gerçek niyetlerini Anlaşma'ya taraf olmaları ile çelişmesi konusunda uyanık olmalıyız” diyen Wulf, Irak'ın NPT'nin saygınlığından /güvenilirliğinden faydalanarak kendini örtbas ettiğini ve anlaşmadan doğan yükümlülüklerine zıt hareket ettiğini belirtmiştir. Wulf'un bu açıklama ile Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasında “sıkı bir bağlantı” kurduğunu söylemek mümkündür. Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerine “sıkı” bir biçimde uymayan devletlerin IV. maddeden doğan haklarını kullanamayacağını iddia eden Wulf, “nükleer silahların yayılması riskinin nükleer terörizm riskini de beraberinde getirdiği”ni savunmuş ve “nükleer silah peşinde koşan ve aynı zamanda teröristlere yataklık eden devletlerin uygar dünyaya tehdit oluşturduğunu” söylemiştir.

Wulf Anlaşma'nın IV. maddesine ilişkin yaptığı bir başka konuşmada, Anlaşma'nın IV maddesinin “önemli” olduğunu fakat hiçbir maddenin “birbirinden bağımsız olmadığını” belirtmiş, bu hakkın kullanımına ilişkin ABD bakış açısını şu şekilde ifade etmiştir:

“Barışçıl nükleer işbirliği olanaklarından güçlü ihracat kontrolleri olmadan faydalanmak mümkün değildir... UAEA güvenlik denetimlerinin uygulanmasının ötesinde ulusal ve çok taraflı tedbirler olmadan bu alanda güçlü uluslararası işbirliğini güven içerisinde devam ettirmek mümkün değildir... Nükleer Tedarikçi Devletler Grubunun (NSG) Ajans'ın CSA kabul edilmesini ihracat şartı olarak koşması önem arz etmektedir. Ek Protokol'ün kabul eden devlet sayısı arttıkça Nükleer Tedarikçi Devletler Grubunun Ek Protokol'ü tedarik koşulu olarak değerlendirmesinin uygun olacağına inanmaktayız.”⁵⁷³

⁵⁷² “Statement by Ambassador Norman A. Wulf, Representative of the United States of America, to the First Session of the Preparatory Committee Meeting for the 2005 NPT Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons”, April 8, 2002. <http://2001-2009.state.gov/t/isn/rls/rm/9919.htm> (12.10.2014)

⁵⁷³ “Statement by Ambassador Norman A. Wulf, Representative of the United States of America, to the First Session of the Preparatory Committee Meeting for the 2005 NPT Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons”, April 17, 2002. <http://2001-2009.state.gov/t/isn/rls/rm/9926.htm> (12.10.2014)

ABD'ye göre "Anlaşma'nın maddelerinin hepsi, daha büyük bir amaç olan yayılmanın önlenmesi amacıyla hizmet etmek için çalışmaktadır." Bu nedenle tüm taraf devletler anlaşmayı güçlü tutmak için çalışmalıdır. Ancak güçlü bir anlaşma ile IV. maddede yer alan nükleer işbirliği olanaklarında faydalanmaya devam edilebilir. ABD'nin konferans boyunca tekrarladığı diğer bir husus ise, nükleer enerjinin barışçıl kullanım hakkına anlaşmaya taraf "sorumlu" devletlerin sahip olduğudur. Bu hak, Anlaşma'nın "yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerine sadık kalındıkça" ve "yayılmanın önlenmesi hükümlerine destek verildiği" sürece kullanılabilir.

ABD temsilcisinin bu açıklamasında da görüldüğü gibi ABD, Anlaşma'nın bir sütununu diğerlerinin üstünde görmekte ve barışçıl nükleer işbirliğinin ancak Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi sütununu geliştirerek mümkün olduğunu savunmaktadır. Bu söylem değişimi iki sütun arasındaki ilişkinin nasıl değiştiğinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu toplantıdan yedi yıl sonra nükleer hukuk uzmanı Joyner ile gerçekleştirdiği mülakatta Wulf, nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin bu söylem değişiminin bilinçli bir çaba olmadığını, fakat o dönemde (1998'den itibaren) farklı bir gerçeklikle karşı karşıya olduklarını ifade etmiştir. Anlaşma'nın büyük ölçüde evrensel bir biçimde kabul gördüğünü belirten Wulf, bu dönemde iki devletin anlaşma yükümlülüklerini ihlal ettiğinin farkına varıldığını söylemiştir.⁵⁷⁴

Komite çalışmalarının ilerleyen günlerinde söz alan diğer ABD temsilcilerinden büyükelçi Javitz, 1990'lı yıllarda ki Irak ve K. Kore'nin nükleer programlarına değinmiş ve bu devletler dışında potansiyel ihlalciler devletlerin, sahte barışçıl niyet açıklamalarına karşı uyanık olmaları gerektiğini söylemiştir. ABD'ye göre henüz anlaşma ihlali yakalanmamış/tespit edilmemiş nükleer silaha sahip olma arzusuna sahip anlaşmaya taraf devletler var olabilir.⁵⁷⁵

Büyükelçi Wulf yaptığı diğer bir konuşmada, UAEA'nın güvenlik denetimi sisteminin güçlendirilmesine değinmiştir. Model Ek Protokol'ün kabulünün yavaş bir şekilde ilerlediğini belirtmiş, geliştirilmiş güvenlik denetimi sistemi ile Ajans'ın nükleer maddelerin barışçıl amaçlar dışında kullanımını tespit edebileceğini ve güvenlik denetimi yükümlülüklerine riayeti teyit edebileceğini söylemiştir. ABD bu açıklama ile nükleer

⁵⁷⁴ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.39.

⁵⁷⁵ "Statement By Ambassador Eric M. Javits Permanent Representative Of The United States Of America To The Conference On Disarmament to the First Session Of The Preparatory Committee For The 2005 Npt Review Conference Structured Debate", April 12, 2002.
http://nuclear-statements.org/sites/default/files/12April_USA.pdf (12.10.2014)

program yürüten tüm tarafları 2005 Gözden Geçirme Konferansına kadar Ek Protokol'ü yürürlüğe sokmaya davet etmektedir. Bu adımı atmayan devletlerin “izole edilmesi” gerektiğini söyleyen ABD temsilcisi, NPT'ye olan “samimi bağlılığın”, Ajans'ın denetleme imkanlarının “genişletilmesini” kabul etmek olduğunu iddia etmiştir.⁵⁷⁶ ABD tarafından görüşmeler boyunca sıklıkla dillendirilen bu görüşe NAM devletleri karşı çıkmıştır. Ajans'ın güvenlik denetimi sisteminin evrensel bir şekilde uygulanmasını destekleyen ve kapsamlı güvenlik denetimlerini yürürlüğe sokmamış devletleri en kısa zamanda bunu yapmaya davet eden NAM üyesi devletler, hali hazırda nükleer silah geliştirmeyeceğini ilan etmiş yayılmanın önlenmesi normuna sadık NNWS'in ek tedbirleri kabul etmeye zorlanmaması gerektiğini belirtmişlerdir.⁵⁷⁷

Toplantıda yaşanan bu tartışmalar ışığında, bir sonraki yıl toplanacak olan Hazırlık Komitesi toplantısına olumsuz bir hava ile girildiğini söylemek mümkündür.

6.1.2.2. 2003 Hazırlık Komitesi Toplantısı

28 Nisan-9 Mayıs 2003 tarihleri arasında Cenevre'de toplanan Hazırlık Komitesi toplantısında K. Kore ve Irak'ın oluşturduğu nükleer yayılma tehdidine ek olarak ortaya çıkan İran'ın gizli nükleer faaliyetleri damgasını vurmuştur. İran'ın açığa çıkan nükleer programı ile ilgili olarak taraflar nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve nükleer yayılmanın önlenmesi ilişkisi çerçevesinde yoğun tartışmalar yaşamışlardır. Taraflar arasında tartışmaya yol açan bir diğer konu ise, 2002 yılındaki toplantıda üzerinde anlaşmaya varılamayan silahsızlanma uygulamalarına ilişkin raporlar olmuştur. Bu toplantıda da NWS'ler Anlaşma'nın VI. maddesine ilişkin uygulamalarına dair yazılı bir rapor sunmamışlar, sadece sözlü olarak faaliyetlerinden bahsetmişlerdir.

ABD'nin Irak işgali sonrası gerçekleştirilen ilk Hazırlık Komitesi toplantısı olma özelliğini taşıyan 2003 Hazırlık Komitesi Toplantısının, aynı zamanda NPT rejiminin karşılaştığı birçok yeni zorluk gölgesinde geçtiğini söylemek mümkündür. Dönem

⁵⁷⁶ “Statement by Ambassador Norman A. Wulf, Representative of the United States of America, to the First Session of the Preparatory Committee Meeting for the 2005 NPT Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons”, April 17, 2002. <http://2001-2009.state.gov/t/isn/rls/rm/9926.htm> (12.10.2014)

⁵⁷⁷ “Working paper submitted by Indonesia on behalf of the members of the Movement of Non-Aligned Countries parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons at the First Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, NPT/CONF.2005/PC.I/WP.2. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2005/PC.I/WP.2 (12.10.2014)

gelişmeleri bölümünde de ele alındığı gibi, K. Kore toplantıdan iki ay önce Ocak ayında anlaşmadan çekilme niyetini açıklamış, ABD'nin İran'ın nükleer faaliyetlerinin barışçıl amaçlardan saptığına ilişkin iddiaları artmış, 2002 yılının Aralık ayında ABD Ulusal Güvenlik Strateji belgesini yayımlamıştır.

Artan nükleer terörizm tehdidi algısı ise, taraf devletlerin açıklamalarına önceki toplantılarda olduğu gibi yine yansımıştır. Nükleer terörizm konusu hem nükleer ihracat kontrolleri hem de barışçıl nükleer uygulamalar çerçevesinde görüşülmüştür. NSG ve Zangger Komitesinin uygulamaları bazı devletler tarafından NPT lafzına aykırı olmakla suçlanmış ve özellikle İran tarafından gelişmekte olan devletlerin barışçıl amaçlar için nükleer madde ve ekipmana ulaşmasına engel olduğu iddia edilmiştir.

ABD yönetimi, temsilcileri aracılığı ile konferans boyunca Anlaşma'nın ana amacının nükleer silahların yayılmasının önlenmesi olduğunu iddia etmiştir. ABD'ye göre bu durumun en önemli kanıtı Anlaşma'nın ismidir. 33 yıldır bu ana sorunla mücadele etmek için devletler bir araya gelmektedir.⁵⁷⁸ ABD ye göre bazı taraf devletlerin ise anlaşmayı kötüye kullanarak nükleer silah üretimi için bölünebilir madde üretme kapasitesine sahip olmaya çalışmaktadır. K. Kore ve Irak'ın ihlallerinin dışında yeni gelişmeler olduğunu belirten ABD temsilcileri, İran'ın barışçıl olduğunu iddia ettiği nükleer programının uluslararası güveni sarstığını belirtmişlerdir. İran'ın "ekonomik olarak ağır bir külfet getirecek ve enerji ihtiyaçları ile açıklanamayacak bir biçimde", Natanz'ta zenginleştirme tesisi inşa ettiğini, ayrıca ağır su kullanan reaktörü olmamasına rağmen Arak'ta ağır su tesisi inşa ettiğini söylemişlerdir. Taraf devletlere, İran'a Ek Protokol'ü kabul etmesi yönünde baskı yapması çağırısında bulunan ABD, tedarikçi devletleri de İran'a nükleer ihracatı durdurmaya çağırmıştır.

Anlaşma'nın ortak güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunduğunu belirten ve anlaşmayı ihlal eden devletlere karşı hareket geçilmesi gerektiğini belirten ABD temsilci Semmel, UAEA tarafından güvenlik denetimlerine uymadığının tespiti halinde bu devlete yapılan sivil nükleer desteğin kesilmesi gerektiğini savunmuştur.⁵⁷⁹ ABD'ye göre "NPT

⁵⁷⁸ "Statement by Assistant Secretary of State John S. Wolf Representative of the United States of America To the Second Session of the Preparatory Committee for The 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", April 28, 2003.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2003/04/20030428181548ynnedd0.3930475.html#ixzz3dOyewBXC>

⁵⁷⁹ "Statement by Deputy Assistant Secretary of State Andrew K. Semmel, Alternative Representative of the United States of America to the Second Session of the Preparatory Committee for the 2005 NPT Review Conference Articles I and II", May 1, 2003.

sadece bir uluslararası norm olarak kalmamalı, tarafları anlaşmaya riayet etmeye zorlayacak tedbirler” alınmalıdır. Ancak bu şekilde gelecekteki ihlaller önlenebilir. Bu bağlamda, temsilci BM Güvenlik Konseyi’nin oynayacağı zorlayıcı rol ve Ajans’ın güvenlik denetimlerinin güçlendirilmesi ile ilgili kararlar alınması gerektiğini belirtmiştir.

Komite görüşmeleri esnasında yaptığı diğer bir konuşmada Semmel, Ek Protokol’ün NPT’ye taraf devletler için bir standart haline getirilmesi gerektiği savunmuş ve 2005 yılına kadar NSG ve Zangger Komitesi üyesi devletlerce Ek Protokol’ün nükleer ihracatta bir ön koşul olarak sunulması gerektiğini söylemiştir.⁵⁸⁰ ABD’ye göre nükleer tedarikte kapsamlı kontrol (*catch-all control*) kavramının kabul edilmesi gerekmektedir ve NSG bu kavramı tedarik şartları arasına almalıdır. Şüphe altındaki taraf devletlere çift kullanımlı nükleer madde transferinin yasaklanması ihracat kontrollerinin dolayısıyla NPT’nin güçlenmesini sağlayacaktır. “Bu devletler işbirliğini hak etmemektedirler” ve bu işbirliğini nükleer silah yapımında kullanılabilecek hassas nükleer madde tedarikinde kullanmaktadırlar. NPT’ye taraf tedarikçi devletler, söz konusu bu devletler nükleer programları ile ilgili güveni yeniden tesisi etmeye yönelik adımlar atıncaya kadar bu devletlere nükleer tüm ticareti keserek NPT’nin uygulanmasına önemli katkı sağlayabilirler. NPT’nin ana prensiplerinden biri olan “kuralları ihlal edenler değil, kurallara bağlı kalanlar fayda sağlar” prensibi uygulanmasını sağlayan bir anlayış benimsenmelidir.⁵⁸¹

IV. maddenin uygulanışına ilişkin görüşmelerde tekrar söz alan Semmel, ABD’nin bu maddeye ilişkin hukuki görüşünü açıklayıcı bir yorumda bulunmuş ABD’nin 2002 yılındaki retorik değişimini devam ettirerek şunları söylemiştir:

“IV. madde izole edilmiş, bağımsız bir madde değildir. Bu maddede belirtilen nükleer enerji geliştirmeye ilişkin vazgeçilmez hak bahsedilmiş bir hak değil, direkt olarak Anlaşma’nın I. II. ve III. maddelerine ispat edilebilir bir riayetten doğmaktadır. IV maddede belirtilen haklardan sadece Anlaşma’nın I. II. Ve III. maddelerine riayet eden taraf devletlerin yararlanabilmesi temel bir prensiptir ve taraf devletler bu prensibi desteklemelidirler. ... Devletlerin barışçıl niyetlerine ilişkin yaptıkları açıklamalar tek başına yeterli değildir. UAEA güvenlik denetimlerin hiçbir zaman mutlak bir garanti

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2003/05/20030505182253rethcirj0.7209436.html#ixzz3dOvweIbY> (12.10.2014)

⁵⁸⁰ “Statement by Deputy Assistant Secretary of State Andrew K. Semmel Alternate Representative of the United States of America To the Second Session of the Preparatory Committee For the 2005 NPT Review Conference Articles III and VII IAEA Safeguards, Nuclear Export Controls and Nuclear-Weapon-Free Zones”, May 5, 2003.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2003/05/20030506143242rethcirj0.7209436.html#axzz3dOltCIH6> (12.10.2014)

⁵⁸¹ Ibid.

sağlamadığını hepimiz biliyoruz. Bu nedenle özellikle büyük nükleer programlara sahip devletler belirttikleri “barışçıl niyetlerini” ve “saydamlık” iddialarını Ajans’ın güçlendirilmiş güvenlik denetimlerini-Ek Protokol’ü uygulayarak güçlendirebilirler.”⁵⁸²

ABD, temsilcileri tarafından yapılan konuşmalar, IV. maddenin ABD tarafından yapılan hukuki yorumunu açıkça ortaya koymaktadır. ABD’ye göre IV. madde haklarını kullanabilmek için anlaşmada belirtilen I. ve II. maddeye riayet etmenin yanında, III. maddeye riayet etmek de zorunludur. ABD’nin anlaşmanın IV. maddesi ve III. maddesi arasında kurduğu bu bağlantıyı “normatif” ilişki olarak değerlendiren uluslararası nükleer hukuk uzmanı Joyner’a göre, NNWS’lerin IV. maddede belirtilen haklarından faydalanmaları, I. ve II maddeye riayete ek olarak, III maddeye riayet etmeleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu yorumdan hareketle Joyner, ABD’nin, NPT’ye taraf herhangi bir NNWS’in UAEA güvenlik denetimi anlaşmasını ihlal etmesinin Anlaşma’nın III. maddesinin ihlali olarak yorumladığını belirtmektedir.⁵⁸³

IV. madde haklarını belli şartlara bağlayan bu yorumun, Ek Protokol’ün NNWS’lerce uygulanmasının nükleer tedarikğin ön şartı olarak sunulmasında önemli bir hukuki zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Nükleer tedarikçi devletler ithalatçı devletlerin yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerin yerine getirip getirmediğinden bu şart sayesinde emin olabileceklerini iddia etmişlerdir.

Güvenlik denetimleri ihlalleri resmi olarak tespit edilmediği sürece, NNWS’lerin barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji edinme “hakkı” olduğunu iddia edenler olduğunu belirten ABD temsilcileri, bu hakkın anlaşmanın II. ve III. maddelerine riayet etme şartına bağlı olduğunu öne sürmüşlerdir. ABD’ye göre; “endişeler ve resmi olarak ortaya konulmamış ihlal bulgularının yokluğu durumunda dahi nükleer bu devletler ile nükleer ticaret durdurulmalıdır.” Dumanı tüten bir silah tespit etmedikleri sürece endişe kaynağı devlete karşı harekete geçilmemesi gerektiğini savunanlara cevaben temsilci, gizli nükleer programlar sayesinde geliştirilen silahların bir mantar bulutuna yol açabileceklerini

⁵⁸² “Statement by Dr Andrew K. Semmel, Alternative Representative of the United States of America, to the Second Session of the Preparatory Committee for the 2005 NPT Review Conference. Peaceful Nuclear Cooperation: NPT Article IV, Geneva, Switzerland”, May 7, 2003, http://www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmamentfora/npt/prepcom03/2003statements/7May_US.pdf (12.10.2014)

⁵⁸³ Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.69

söylemiştir. Bu nedenle şüphe kaynağı devletlere karşı nükleer tedarikçi devletlerin daha dikkatli davranması gerekmektedir.⁵⁸⁴

İran kendisine nükleer programına ilişkin iddialar yönelten temsilcilere, bu konuların görüşülmesi için en uygun platformun UAEA olduğunu söylemiştir. İran temsilcisine göre, ülkesinin saklayacağı hiçbir şey olmadığı için Ajans ile işbirliği içerisinde. İranlı temsilci ABD’yi ikili ilişkilerindeki problemlerden dolayı nükleer programını objektif olarak değerlendirmemekle itham etmiştir. “ABD konferans boyunca önemli bir zamanının İran’a suçlamalar yöneltmekle harcarken”, nükleer silah sahibi İsrail’e değinmeyerek “çifte standart” uygulamaktadır.⁵⁸⁵ İran’ın durumu hala Ajans’ın değerlendirmesi altında olduğundan, ABD’nin bu yaklaşımını haksız bulan İran, “ABD’nin bu yaklaşımının Ajans’ın doğrulama ve denetleme sürecini olumsuz etkileyebileceğini” belirtmiştir. Ülkesine yöneltilen soruların İranlı uzmanlarca daha sonra cevaplandırılacağını söyleyen İranlı temsilci, Anlaşma’nın VI. maddesi ve 13 Pratik Adımın uygulanmasına ilişkin soruların ise hala cevaplanmadığını söylemiştir.⁵⁸⁶ ABD’yi nükleer silahsızlanmaya ilişkin çabaları yıpratmakla suçlamıştır.⁵⁸⁷

6.1.2.3. 2004 Hazırlık Komitesi Toplantısı

2005 Gözden Geçirme Toplantısı öncesi, 26 Nisan 7 Mayıs 2004 tarihleri arasında New York’ta toplanan Hazırlık Komitesi toplantısına 123 devlet katılmıştır. Taraflar arasında önceki toplantılarda görülen prosedürel ve Anlaşma’nın işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin ana konularda derin fikir ayrılıkları devam etmiştir. Toplantıda Bush yönetimi 13 pratik adımın tamamını ve 1995 Gözden Geçirme Konferansı’nda alınan Ortadoğu’ya ilişkin kararın, uygulanmasına yönelik herhangi bir mekanizmayı desteklemediklerini bildirmiştir.⁵⁸⁸ Büyükelçi Dhanapala’nın Kanadalı Aenator Roche’den yaptığı alıntı ile bu tarihlerde “NPT tarihindeki en derin kriz” in yaşanmakta olduğunu

⁵⁸⁴ “Statement by Assistant Secretary of State John S. Wolf Representative of the United States of America to the Second Session of the Preparatory Committee for The 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, April 28, 2003
<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2003/04/20030428181548yinnedd0.3930475.html#ixzz3dOyewBXC> (12.10.2014)

⁵⁸⁵ Summary Record of the 19th Meeting, NPT/CONF.2005/PC.II/SR.4, 23 May 2003.

⁵⁸⁶ Summary Record of the 19th Meeting, NPT/CONF.2005/PC.II/SR.19, 30 June 2003.

⁵⁸⁷ Summary Record of the 19th Meeting, NPT/CONF.2005/PC.II/SR.4, 23 May 2003.

⁵⁸⁸ “Statement of the United States, Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, NPT/CONF.2005/PC.III/ WP.28, 7 May 2004.
http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2005/PC.III/WP.28 (12.10.2014)

söylemek yanlış olmayacaktır.⁵⁸⁹ Bu gelişme ışığında, Komite görüşmeleri sonunda uzlaşa ile bir belge üretmek mümkün olmamış, görüşmeler esnasında taraflarca sunulan belgeleri özetleyen başkanın raporu çalışma belgesi olarak yayınlanmıştır.⁵⁹⁰ Ayrıca Komite başkanı, bir yıl sonra toplanacak olan Gözden Geçirme Konferansı'nda görüşülmesi önerisiyle çeşitli konu başlıklarından oluşan 8 sayfalık çalışma belgesi daha yayınlamıştır.⁵⁹¹

2003 Hazırlık Komitesi toplantısından bu yana, A. Q. Khan yönetimindeki gizli ve yasadışı nükleer tedarik ağının ortaya çıkması ve Irak'ın KİS faaliyetlerine ilişkin olarak, başta ABD olmak üzere birçok devletin istihbarat teşkilatlarının değerlendirme hatası yapmış olduğunun kabul edilmiş olması, görüşmelerin genel havasını etkilemiştir. Nükleer alanda son dönemde yaşanan bu gelişmeler devletlerin açıklamalarına ve çalışma belgelerine yansımıştır. 2002 ve 2003 yılında liderliğini ABD'nin yaptığı bir grup devlet tarafından Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasındaki ilişkiye ilişkin söylemin sertleştirilerek devam ettiğini söylemek mümkündür.

ABD ve destekçisi devletler nükleer silahların daha da yayılmasının önlenmesi ise Anlaşma'nın II. ve III. maddesine riayetın doğrulanmasının ve ihlal durumunun yeniden değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişler, bu maddeye riayetın barışçıl nükleer programlara desteğin kriteri olması gerektiğini savunmuşlardır. ABD Başkanı Bush'un toplantı öncesi yaptığı konuşmaya paralel olarak, bu devletler ayrıca zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin bu tesislere sahip olan ve anlaşmaya uyma konusunda olumlu sicili olan devletlerle sınırlandırılmasını savunmuşlardır. ABD temsilcisi Bolton konuşmasında, Anlaşma'nın II. ve IV. maddesi arasındaki ilişkiyi, bu maddelerin "özünde olan" bir bağlantı olarak değerlendirmiş ve nükleer silah edinme çabasına girerek II. madde ile uyumlu davranmayan taraf devletin, barışçıl nükleer enerji geliştirme hakkını "ceza olarak" kaybedeceğini söylemiştir.

ABD temsilcisi Sanders yaptığı konuşmada NPT'nin merkezinde yer alan uzlaşa/pazarlık NNWS'lerin nükleer silah üretme çabasına girmeyeceği taahhüdü altına

⁵⁸⁹ Douglas Roche, "Re-nuclearization or Disarmament: A Fateful Choice for Humanity", Middle Powers Initiative, May 2004, p. 1, <http://www.gsstitute.org/mpi/pubs/npt-analysis.pdf>, (aktaran) Jayantha Dhanapala, *Multilateral Diplomacy and...*,s.98.

⁵⁹⁰NPT/CONF.2005/PC.III/WP.27, 10 May 2004.

⁵⁹¹ NPT/CONF.2005/PC.III/WP.30, 21 May 2004.

girmesi ve bu taahhüdünü yerine getirmesi şartı ile (conditioned upon) Anlaşma'nın IV. maddesinde belirtilen barışçıl nükleer program geliştirme hakkı çerçevesinde yardım alabileceğini belirtmiştir. Bugüne kadar birçok devletin Anlaşma'nın IV. maddesinden doğan hakları uluslararası güvenliği tehdit eden yasadışı nükleer silah programlarını geliştirmek amacıyla kötüye kullandığını belirten temsilci, bu kötüye kullanımın devam etmesi durumunda barışçıl nükleer işbirliğinin zarar göreceğini belirtmiştir.⁵⁹² İki sütun arasındaki ilişkiye taraf devletler tarafından anlaşmaya yürürlüğe girdiğinden beri her Gözden Geçirme Konferansı'nda değinildiğini söyleyen ABD'li temsilci, nükleer teknolojinin barışçıl ve silah yapımı amaçlarıyla kullanımı arasında keskin bir çizgi çizilmesi gerektiğini söylemiştir. Temsilci ayrıca, Anlaşma'nın IV. maddesinin 1. Paragrafının barışçıl nükleer işbirliğinin I. ve II. maddeye uygun bir biçimde gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu noktadan hareket eden temsilci, güvenlik denetimlerinin Anlaşma'nın I. ve II. maddesinde belirtilen yükümlülüklerle uyulup uyulmadığının belirlenmesinde yardımcı olduğunu bu nedenle bu linke III. maddenin eklenmesi gerektiğini savunmuştur. Zira "I. II. Ve III. maddelerinin Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülükleri olarak değerlendiren açıklamada açık bir biçimde IV. maddede yer alan haklardan faydalanmak bu yükümlülüklerle uyma şartına bağlanmaktadır". IV. maddenin tedarikçi devletlere de sorumluluklar yüklediğini söyleyen temsilci, "tedarikçi bir devletin nükleer silah programı yürüttüğüne inandığı ya da I. ve II. maddeye riayet etmediğini veya güvenlik denetimi yükümlülüklerini yerine getirmediğine inandığı bir devletle IV. maddede belirtilen işbirliğini sürdürme zorunluluğu olmadığını ve tedarikçi devletin bu işbirliğini durdurabileceğini" belirtmiştir. ABD ye göre ithalatçı her devlet anlaşmaya tam olarak riayet ettiğine dair bir güven telkin etmelidir.

Açıklamanın bu kısmında İran'ın nükleer programına değinen temsilci, şunları söylemiştir:

"İran örneğinde olduğu gibi bir devletin yürüttüğü faaliyetler nükleer silah edinme çabası içinde olduğu niyetini işaret ediyorsa, tedarikçi devletin bir araya gelerek ihlale ilişkin konsensüs oluşturmalarını beklemek uluslararası güvenlik için çok risklidir. Bu durumda tedarikçi devletler yayılmanın önlenmesi normlarını ihlal edildiği şüphesi ortadan"

⁵⁹² "Statement by Ambassador **Jackie W. Sanders**, Special Representative of the President of the U.S. to the Third Session of the Preparatory Committee For the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", April 29, 2004. <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/20040511143946ftllehctim0.4599573.html#ixzz3dX5ROjr5> (12.10.2014)

*kalkıncaya değin bu devletle gerçekleştirdiklerin nükleer alandaki tüm işbirliğini durdurmalılardır.*⁵⁹³

İlerleyen günlerde ABD'nin diğeri bir temsilcisi tedarikçi devletlere İran'a nükleer alanda destek sağlamama konusunda çağrıda bulunmuştur. ABD'ye göre NPT güvenlik denetimi anlaşmasının defalarca ihlal eden İran'ın bu yardımı almaya hakkı yoktur.⁵⁹⁴

Bush yönetimi tarafından benimsenen zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerin yayılmasının kısıtlanması politikası bağlamında konuşmasına devam eden temsilci şunları söylemiştir;

*“İran gibi birçok devlet geçen 15 yıl boyunca barışçıl maske altında nükleer silah programlarını geliştirmek için zenginleştirme ve yeniden işleme kapasitesine sahip olmak istemiştir. Yayılmanın önlenmesi rejimi zenginleştirme ve yeniden işleme kapasitelerinin sadece Anlaşma'ya taraf olan ve hali hazırda bu kapasiteye sahip devletlerle sınırlandırılarak güçlendirilmelidir. Zenginleştirme ve yeniden işlemeden vazgeçen ve Anlaşma'nın II. ve III. maddesine riayet eden devletler sivil nükleer reaktörlerinde kullanılmak üzere uygun fiyatlı yakıt erişebilmelidirler. Bu yaklaşım sayesinde taraf devletlerin sivil programları için gerekli yakıt erişimleri sağlanırken, nükleer silahların yayılmasının önlenmesine yardımcı olarak yeni bir standart geliştirilerek, Başkan Bush'un önerdiği gibi Anlaşma'nın barındırdığı açık giderilebilecektir.”*⁵⁹⁵

Konferans görüşmeleri boyunca bu önerisini tekrarlayan ABD'ye göre, “zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin yeni devletlere yayılmasının ekonomik bir gerekçesi bulunmamaktadır.” ABD delegasyonu görüşmeler esnasında sık sık Anlaşma'da ulusların nükleer silah yapımında kullanılabilen bölünebilir madde üretmeden de barışçıl nükleer gücü kullanabileceklerini belirtmiştir. ABD “Anlaşma'nın hassas nükleer yakıt çevrimi teknolojileri ile böyle bir hak sağlamadığını” iddia etmiştir.⁵⁹⁶

İhracat kontrolleri konusunda ise Tedarikçi aktör sayısındaki artışa dikkat çeken ABD temsilcisi Semmel, NSG dışındaki devletlerden edinilen madde ve ekipmanların nükleer silah yapımında kullanılmadığından emin olmaları gerektiğini söylemiştir. ABD ye göre Ek Protokol mükemmel olmasa da tam ve etkin bir biçimde uygulandığı takdirde gizli

⁵⁹³ Ibid.

⁵⁹⁴ “Statement by John S. Wolf, Assistant Secretary for Nonproliferation, Alternate Representative of the United States of America to the Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, May 4, 2004. <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/200405101544482xtkcollub0.7858545.html#ixzz3dP1hd9ky> (12.10.2014)

⁵⁹⁵ “Statement by Ambassador Jackie W. Sanders...”

⁵⁹⁶ “Statement by John R. Bolton Undersecretary of State for Arms Control and International Security to the Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, April 27, 2004. <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/04/20040427162116jatia0.2419092.html#ixzz3edKuHHGq> (12.10.2014)

nükleer faaliyetleri açığa çıkarma konusunda Ajans için yeni bir araç olabilecektir. Temsilci Başkan Bush'un konuşmasına atıf yaparak Ek Protokol'ün kabul edilmesinin nükleer tedarikte şart olarak görmek istediklerini belirtmiştir.⁵⁹⁷ Temsilci konuşmasına şu şekilde devam etmiştir; "Bazı terörist gruplar KİS edinme peşinde koşmaktadırlar. Bu gruplar ve anlaşma ihlali yapan devletler arasındaki muhtemel bağ ise dehşet verici senaryoları akla getirmektedir" sözleriyle nükleer terörizm tehdidini NPTyi ihlal ettiği iddia edilen devletlerle ilişkilendiren ABD'nin diğer bir temsilcisi Rademaker, bu durumun uluslararası barış ve güvenliğe ciddi bir tehdit oluşturduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁸ ABD'ye göre terörizm tehdidiyle savaşmanın yolu NPT, UAEA güvenlik denetimleri ve ihracat kontrolleri mekanizmaları çatısıdır.⁵⁹⁹

ABD'nin sunduğu çalışma belgesinde de Ek Protokol konusundaki ısrarını sürdürmüştür. ABD ye göre "taraf devletlerin NPT'ye olan bağlılıklarını ölçmede Ek Protokol'ün anahtar standart haline getirilerek, Ek Protokol'ün 2005 yılının sonunda nükleer tedarik koşulu (*condition of nuclear supply*) haline getirilmesi gerekmektedir."⁶⁰⁰

Görüşmeler esnasında Ek Protokol konusunda ABD'ye destek veren pek çok NWS ve destekçi devletleri gelecekte yapılacak tüm nükleer transferlerde Ek Protokol'ün onaylanmasının şart olarak koşulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Avrupa Birliği devletleri de ayrıca yaptıkları açıklamada bu amaca yönelik çalışma yapacaklarını ifade etmişlerdir.⁶⁰¹ G8 devletleri de aynı yıl yaptıkları toplantıda NSG rehber listesini

⁵⁹⁷ "Statement by Andrew K. Semmel, Deputy Assistant Secretary for Nonproliferation to the Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons on NPT Articles III and VII: IAEA Safeguards, Nuclear Export Controls and Nuclear-Weapon-Free Zones", April 29, 2004

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/20040510170150dmslahrellek0.968609.html#ixzz33dbPyBBwX> (12.10.2014)

⁵⁹⁸ "Statement by Stephen G. Rademaker, Assistant Secretary of State for Arms Control to the Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of the Non-Proliferation of Nuclear Weapons on NPT Article VI", May 3, 2004.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/20040510183829liameruoy0.3259699.html#ixzz3dbuFkKPS> (12.10.2014)

⁵⁹⁹ "Statement by Ambassador **Jackie W. Sanders** Special Representative of the President of the U.S. for the Non-Proliferation of Nuclear Weapons to the Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons on Safe and Secure Peaceful Nuclear Programs", May 4, 2004.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/200405101616052xtkcollub0.9337122.html#ixzz3edH6Liu1> (12.10.2014)

⁶⁰⁰ 'Recommendations to the 2005 NPT Review Conference on strengthening the implementation of articles I, II, III, IV', working paper submitted by the United States, NPT/CONF.2005/PC.III/ WP.19.

⁶⁰¹ "Statement by H. E. Mr. Richard Ryan, Ambassador, Permanent Representative of Ireland to the United Nations, on behalf of the European Union, in the General Debate, Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, New York", 26 Apr. 2004, http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_3439_en.htm

güçlendirme ve nükleer tedarik anlaşmalarında Ek Protokol'ün gerekli bir yeni standart haline gelmesi için çaba harcayacaklarını ifade etmişlerdir.⁶⁰²

NAM devletlerinin liderliğinde pek çok devlet ise Ajans'ın CSA sisteminin evrenselleşmesi gerektiğini belirtmiş fakat Ek Protokol'ün NNWS'lere dayatılmasına karşı çıkmışlardır. Bu devletler Anlaşma'nın sütunları arasındaki dengenin gözetilmesi gerektiğini belirtmiştir. Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesine ilişkin yükümlülükler ihlale dildiğinde güçlü bir cevap verildiği gibi, Anlaşma'nın diğer iki sütunun –barışçıl kullanım ve silahsızlanma, ciddi bir şekilde uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Sundukları belgede NAM üyesi devletler hali hazırda nükleer silah üretmeyeceklerini beyan eden ve yayılmanın önlenmesi normlarına bağlı olan NNWS devletlere yeni yaptırımlar ve kısıtlamalar öneren uluslararası çabalardan memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. “Nükleer yayılmaya ilişkin sorunların ve kaygıların BM şartı ve uluslararası hukuk çerçevesinde oluşturulan, evrensel, kapsamlı, ayrımcı olmayan ve çok taraflı görüşmeler sonucu ortaya çıkan anlaşmalar ile çözülebileceğini” ifade etmişlerdir.⁶⁰³

Görüşmelerde Brezilya başta olmak üzere birçok NNWS, İran'ın nükleer programının kendilerine yeni yükümlülükler getirmek için bir “bahane” olarak kullanılmasından endişe ettiklerini belirtmişlerdir. Ek Protokol'ün Anlaşma'nın III. maddesi çerçevesinde değerlendirilmesi ve Protokol'ün yeni doğrulama standardı ya da nükleer tedarik şartı olarak sunulmasından rahatsızlık duyduğunu belirten Brezilya, yaptığı açıklamada “bir iki hilekarın yakalanmasının herkese yeni kuralla dayatmak için yeterli olduğu yönündeki mantığa” katılmadığını ifade etmiştir.⁶⁰⁴

Yaşanan derin görüş ayrılıkları nedeniyle, Komite görüşmelerinde Anlaşma'nın işleyişinin değerlendirilmesi ve geleceğe yönelik olarak 2005 yılı Gözden Geçirme Konferansına sunulmak üzere önerileri içeren bir belgenin üretilmesi mümkün olmamıştır.

(12.10.2014). Ayrıca bkz. “Statement by Mr Adrian McDaid on behalf of the European Union, third session of the Preparatory Committee to the 2005 NPT Review Conference”, 29 April 2004. <http://www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/npt/prepcom04/eu29.pdf> (12.10.2014)

⁶⁰² G8, ‘Sea Island Summit 2004: G8 Action Plan on Nonproliferation’, Sea Island, Ga., 9 June 2004, <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2004seaisland/nonproliferation.html>, (aktaran) Anthony, Ian; Ahlström, Christer; Vitaly Fedchenko, *Reforming Nuclear Export...*, s.78, dipnot 173.

⁶⁰³ “Working paper submitted by Malaysia on behalf of the Group of Non-Aligned and Other States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, NPT/CONF.2005/PC.III/WP.24.

⁶⁰⁴ “Statement by H. E. Sergio de Duarte, Ambassador at Large for Disarmament and Non-Proliferation Matters”, <http://www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/npt/prepcom04/BrazilCL3.pdf> (12.10.2014)

Müller'e göre 2005 yılı konferansı öncesi Komite toplantıları süreci Bush yönetiminin tavrı nedeniyle yara almıştır. Yönetimin ana müzakerecisi olan John Bolton hem NAM devletleri hem de birçok Batılı devlet gözünde “persona non grata”/istenmeyen kişi konumuna gelmiştir.⁶⁰⁵

Komite toplantıları dönemindeki tek taraflı ve zorlayıcı politikasını devam ettiren ABD yönetiminin, 2005 yılındaki Gözden Geçirme Konferansı'nda silahsızlanma konusunda işbirliğinden uzak tutumu ve yayılmanın önlenmesine ilişkin tedbirleri yakıt döngüsünün yayılmasının kısıtlanması ve ihracat kontrollerinin sıkılaştırılması yolu ile güçlendirmek istemesi şaşırtıcı olmayacaktır. Ayrıca son komite toplantısının gündeminde olan İran'ın nükleer faaliyetlerine ilişkin tartışmalar yoğun bir biçimde 2005 yılı Konferansı'nda yaşanacaktır.

ABD'nin NPT ihlali konusunu geniş bir bakış açısıyla yorumladığını söylemek mümkündür. ABD'li temsilci Wolf, NPT'nin hayata geçmesinde görev alan ABD baş müzakerecisinin, 1968 yılında ABD Senatosu oturumunda yaptığı konuşmaya atıfta bulunmuş ve “Anlaşma'nın ihlalini oluşturan nükleer silah üretmenin nihai ürünün ortaya çıkması ile sınırlı olmadığını, aynı şekilde nükleer silah edinmek amacıyla gerçekleştirilen belirli faaliyetlerin var olduğu gerçeğinin, Anlaşma'nın ihlali olduğunu belirttiğini” ifade etmiştir.⁶⁰⁶ Temsilcinin değindiği hassas nükleer teknoloji zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetleridir.

Dhanapala görüşmeler esansında Ek Protokol'ün “yeni doğrulama standardı” (*new verification standart*) olarak kabul edilmesine artan bir destek olduğunu belirtmiştir. Büyükelçiye göre zaman içerisinde, Ek Protokol'ün Anlaşma'nın güvenlik denetimi amaçlarını gerçekleştirilmesinin değerlendirilmesinde başka bir nirengi noktası haline gelmesi mümkündür.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ Harald Müller, “The NPT Review...”, s. 22-23

⁶⁰⁶ “Statement by John S. Wolf, Assistant Secretary for Nonproliferation, Alternate Representative of the United States of America Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons on NPT Articles I and II”, April 30, 2004. <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/200405111739022xtkcollub0.9058344.html#ixzz3dP5Bbjhp> (12.10.2014)

⁶⁰⁷ Jayantha Dhanapala, “NPT at a...”, s.124.

6.1.2.4. 2005 Gözden Geçirme Konferansı

6.1.2.4.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu

2-27 Mayıs 2005 tarihleri arasında New York'ta toplanan Konferansa 153 taraf devlet katılmıştır. Konferans öncesi toplanan Hazırlık Komitesi toplantılarında yaşanan derin fikir ayrılıkları ve yoğun tartışmalar nedeniyle sekizinci kez toplanan Konferans, üzerinde mutabakata varılmış bir gündeme sahip olmadan başlamıştır. Hazırlık Komitelerinde taraflar arasında ortaya çıkan gergin hava ilk gününden itibaren Konferans görüşmelerine de hakim olmuştur.

Konferans görüşmelerinde öne çıkan konular arasında, başta toplantı öncesi detayları ortaya çıkan İran'nın nükleer programı ve K.Korenin anlaşmadan çekilme kararı olmak üzere, 2000 yılından itibaren NPT rejiminin karşı karşıya kaldığı sorunlar yer almıştır. 2000 yılındaki Konferans'ta üzerinde mutabakata varılan nükleer silahsızlanmaya ilişkin 13 pratik adımın uygulanışı konusunda yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Müller'in de belirttiği gibi, ABD delegasyonunun 2000 yılındaki Konferans'ta alınan kararların bir önceki yönetim döneminde kabul edildiği ve yeni ABD yönetiminin bu kararlara uymak gibi bir niyetinin olmadığını belirtmesi ile hali hazırda gergin olan konferans ortamının daha gergin bir hal almış ve Anlaşma'nın gözden geçirilmesi süreci derin bir yara almıştır.⁶⁰⁸

Konferansın açılış konuşmasını yapan UAEA Genel Direktörü ElBaradei, anlaşma rejiminin karşı karşıya kaldığı sorunlu konularla ilgili Ajans'ın görüşlerini dile getirmiştir. Bu görüşlerin, Ajans çalışmalarında etkin bir role sahip bulunan ABD'nin konferans boyunca dillendireceği görüşlerle paralellik göstermesi şaşırtıcı değildir. NPT'nin özünde "güvenlik" ve "gelişme" yattığını belirterek sözlerine başlayan El Baradei konuşmasına şu sözlerle devam etmiştir:

"Taraflar devletler farklı önceliklere sahip olsalar dahi, gelişmiş teknoloji vasıtası ile devletlerin gelişmesinin sağlanması ve nükleer tehdidin ortadan kaldırılarak herkes için güvenliğin sağlanması her devletin paylaştığı ortak amaçlardır. ... 2000 yılındaki Konferans'tan bu yana dünyada yaşanan gelişmeler (terörizmin yükselişi, gizli nükleer programların açığa çıkması, nükleer kara borsanın ortaya çıkması vb) yeni gerçeklikleri

⁶⁰⁸ Harald Müller, "The NPT Review...", s.23.

ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu gerçeklikler ise NPT'nin hassas noktalarını su yüzüne çıkarmıştır."⁶⁰⁹

El Baradei'in konuşmasında NPT'ye ilişkin vurguladığı hassas noktalar ise şunlardır:⁶¹⁰

- i) hassas nükleer bilgi ve kapasiteye daha fazla devletin sahip olması,
- ii) Ek Protokol'e taraf olmamaış devletlerde Ajans'ın doğrulamada yaşadığı kısıtlamalar,
- iii) NWS ve NNWS'ler arasında devam eden eşitsizlik algısı, ve en kaygı verici olarak iv) OrtaDoğu ve Kore yarımadasında ortaya çıkan nükleer tehditler.

El Baradei tarafından dile getirilen Anlaşma'nın "hassas" noktalarının, Başkan Bush tarafından 2004 yılında dile getirilen Anlaşma'nın "açıkları" (loophole) fikrine benzer özellikler taşıdığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda belirtilen "hassas" noktalara ilişkin ise, Ajans tarafından dile çözüm önerileri, Başkan Bush tarafından sunulan "eylem planı"ndan çok da farklı değildir. Ajansa göre son dönemde ortaya çıkan tüm bu yeni gerçeklikler ışığında, "NPT'nin ortak amaçları olan güvenlik ve gelişmeye ulaşmak için kullanılacak mekanizmaların evrilmesi/değişmesi gerekmektedir."⁶¹¹ Bu değişim ise ancak Anlaşma'nın yaşayan ve dinamik bir rejim oluşturduğuna ve değişim gösteren gerçekliklere uyum sağlayabileceğine inanmak ve bu şekilde hareket etmekle olacaktır.

Direktör tarafından çözüm paketinin içerisinde yer alan konuların başında Ek Protokol'ün anlaşmaya her taraf devlet tarafından UAEA güvenlik denetimi sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Direktör aynı zamanda zenginleştirme ve yeniden işleme alanındaki faaliyetler de dahil olmak üzere nükleer yakıt döngüsünün hassas kısımları konusunda kontrolün artırılması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, Anlaşma'nın çalışmaya konu olan iki sütunu arasındaki bağlantıya değinen Direktör "bu kontrollerin sıkılaştırılması ile barışçıl nükleer teknolojinin kullanımının yayılması arasında bir uyumsuzluk olmadığını" belirtmiş, aksine nükleer yayılma riskinin azaltılmasının barışçıl nükleer uygulamaların kullanımının daha da arttırılmasına imkan

⁶⁰⁹ "2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons", *Final Document: Part III - Summary records NPT/CONF.2005/57 (Part III)* New York: United Nations, 2005, s.7.

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/292/21/PDF/N0829221.pdf?OpenElement> (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF.2005/57 (Part III) olarak anılacaktır.

⁶¹⁰ Ibid.

⁶¹¹ Ibid.

sağalacağını söylemiştir. Direktör'e göre nükleer yakıt döngüsünün mümkün olan en üst düzeyde kontrolünün sağlanabilmesi için mevcut mekanizmalardan farklı, adil ve etkin bir mekanizma uygulanmalıdır. Ajans'ın nükleer yakıt için fisil madde sağlanması ve kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesi servisini içeren iki çeşit nükleer yakıt döngüsü servisi sunmasına ilişkin görüşmelerin devam ettiğini belirten El Baradei, uluslararası toplumu bu konuda ortak çalışmaya davet etmiştir.

Konferans Başkanlığını yürüten Brezilyalı tecrübeli Diplomat Sergio Duarte'in tüm çabalarına rağmen, dört haftalık bir takvime sahip olan konferansın ilk üç haftasında toplantı gündemi üzerinde dahi anlaşmaya varamayan taraflar nihai bir belge üretme konusunda başarısız olmuşlardır. Bu durum NPT rejimi için benzeri görülmemiş bir "facia" olarak değerlendirilmiştir.⁶¹² Çalışmanın yazarının, Konferans başkanı Sergio Duarte ile konferans görüşmelerinden on yıl sonra gerçekleştirdiği mülakatta, Duarte içerisinde bulunulan koşullarda "konferansın başarısızlığa mahkum olduğunu" belirtmiştir.⁶¹³ Konferans'tan bir yıl sonra 2006 yılında verdiği bir diğer mülakatta ise Duarte, yürüttüğü başkanlık görevini "kimsenin takdir etmediği nankör bir görev" olarak tanımlamış ve Gözden Geçirme Konferanslarında nihai belge üretme konusunda başarıya ulaşmak için tüm tarafların çaba harcaması gerektiğinin altını çizmiştir.⁶¹⁴

6.1.2.4.2. Konferans Görüşmelerinde Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi

Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi sütununu oluşturan I. II. ve III. maddelerinin ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesinin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak, Konferans görüşmelerinde iki sütun arasındaki ilişkiye dair taraflar arasındaki anlaşmazlıklar, İran'ın nükleer programı, Ek Protokol'ün nükleer tedarik şartı olarak kabul edilmesi, sıkılaştırılmak istenen ihracat kontrolleri ve nükleer yakıt döngüsünün çok taraflılaştırılması konularında ortaya çıkmıştır. Bush yönetimi ve müttefikleri tarafından anlaşma rejimi dışında yürütülen ve yayılmanın önlenmesi sütunun güçlendirilmesini amaçlayan tedbirlerle, "Anlaşma'nın açıklarının

⁶¹² Rebecca Johnson, "Politics and Protection: Why the 2005 NPT Review Conference Failed," *Disarmament Diplomacy* 20, 2005, www.acronym.org.uk/dd/dd80/80npt.htm, (aktaran) Harald Müller, "The NPT Review...", s.23.

⁶¹³ Yazarın Büyükelçi Sergio Duarte ile gerçekleştirdiği mülakat, 2 Kasım 2015, Nagazaki, Japonya. Büyükelçi Duarte ülkesi Brezilya'yı NPT müzakere sürecinde Eighteen-Nation Committee'de temsil etmiş tecrübeli bir diplomattır.

⁶¹⁴ Jean du Preez, "Keeping the NPT Together: A Thankless Job in a Climate of Mistrust (Interview with Ambassador Sergio Duarte)," *Nonproliferation Review*, Vol.13, March 2006.

kapatılması çabaları”, özellikle İran’ın nükleer faaliyetleri konusunda yapılan tartışmalarda vücut bulmuştur. 2000’li yılların başından itibaren İran’ın yürüttüğü nükleer faaliyetlere ilişkin olarak uluslararası toplum, özellikle ABD tarafından dillendirilen iddialar taraf devletlerin özellikle ABD ve İran’ın konferans boyunca karşılıklı olarak yaptıkları açıklama ve sunduğu belgelere yansımaktadır. ABD temsilcisi Rademaker Konferansın açılış görüşmelerinde yaptığı konuşmada, ABD’nin Konferans’tan beklentilerini şu şekilde ifade etmektedir;

“ABD hükümeti Konferansın Anlaşma dışında kalan belli faaliyetlere destek vermesini beklemektedir: Ek Protokolün kabul edilmesinin nükleer tedarik şartı haline getirmek, zenginleştirme, yeniden işleme ve hassas nükleer teknolojinin yayılmasını kısıtlayarak anahtar öneme sahip açığı kapatmak, Ajans aktivitelerine destek olacak UAEA Yöneticiler Meclisi çatısı altında bir Güvenlik Denetimi Komitesi oluşturmak, PSI girişimini güçlendirmek.”⁶¹⁵

ABD yönetiminin sürükleyici güç rolünü üstlendiği “anlaşma dışı” faaliyetlere yaptığı vurgu ve bu faaliyetlere destek verilmesi talebi, ABD’nin anlaşma dışı mekanizmalar oluşturmayı sürdürme niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Zira ABD’ye göre Anlaşma tarihi boyunca en önemli meydan okuma ile karşı karşıyadır. Bu durum, NPT’nin “ana” amacı olan nükleer silahların yayılmasının önlenmesi amacına zarar vermekte ve yayılmanın önlenmesi rejimine olan güveni azaltmaktadır. Bu nedenle ABD, Konferans nihai belgesinde, son Konferans’tan bu yana Anlaşma’nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerine riayet edilmesinde zorluklarla karşılaşıldığının vurgulanması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.

ABD İran’ın sürdürdüğü gizli nükleer faaliyetlerin açığa çıkmasını Anlaşma’nın yayılmanın önlenmesi sütununun bir ihlali olarak değerlendirme eğilimindedir. ABD’ye göre İran’ın gizli nükleer tesislerin varlığı, kasıtlı bir biçimde UAEA güvenlik denetimlerinin ihlal edilmesi anlamına gelmekteydi. Barışçıl amaçlarla meşrulaştırılmayacak zenginleştirme ve yeniden işleme tesislerinin edinilmesi gibi faaliyetler ise NPT’nin ihlali anlamına gelmekteydi. ABD bu görüşünün Konferans nihai belgesinde yer almasını talep etmiştir. Zira ABD, “İran’ın sürdürme niyetinde olduğu

⁶¹⁵ “Statement by Assistant Secretary Stephen Rademaker, Assistant Secretary of State for Arms Control 2005 NPT Review Conference United Nations General Assembly”, 02 May 2005. <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2005/05/20050503115116ajatia0.8156855.html#ixzz3dbN ZfBjV> (12.10.2014). Ayrıca bkz. NPT/CONF.2005/57 (Part III), p.17-19.

zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin ekonomik bir meşruiyeti bulunmadığını” iddia etmektedir. ABD temsilcisi Sanders’ın yaptığı konuşmada, İran’ın nükleer faaliyetlerine ilişkin ABD bakış açısını şu şekilde özetlemektedir:

“İran zenginleştirme programına gizli bir şekilde sahip olmak istemiş ve NPT çatısı altındaki güvenlik denetimi yükümlülüklerini ihlal etmiştir. Başka bir devletin İran’ın Bushehr reaktörüne yakıt sağlama isteği göz önüne alındığında İran’ın zenginleştirme programının akla yatkın sivil bir amacı görülmemektedir.”⁶¹⁶

Bu çerçevede, ABD uluslararası toplum ve İran tarafından izlenmesi gereken adımları kendi bakış açısı ile Konferans’ta dile getirmiştir. İran’ın faaliyetlerini anlamının ihlali olarak değerlendiren ABD’ye göre, anlaşmayı ihlal eden devlete uygulanabilecek yaptırımlar arasında şu tedbirler yer almalıydı: “i) BM Güvenlik Konseyi’nin uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edildiği durumlarda harekete geçtiği şekilde harekete geçilmesi, ii) ihlalde bulunan bu devletle nükleer işbirliğinin sonlandırılması ve iii) önceki dönemde temin edilmiş olan madde ve ekipmanların geri alınması.”⁶¹⁷

İhlalde bulunan devlet olan İran’ın ise yeniden bu rejimin bir üyesi olarak kabul edilebilmesi için, “i) Anlaşma’ya sıkı bir şekilde riayet etmesi, ii) Ek Protokol’ü uygulaması ve iii) tam ve geri dönülemez bir biçimde nükleer silah programına ilişkin tüm bileşenleri sökmeye çalışması” idi. Ayrıca İran zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerine kesin olarak son vermeli” idi.⁶¹⁸

ABD’nin İran’ın zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerine son vermesi talebine ABD müttefiki devletler destek vermiştir. İngiltere temsilcisi Freeman yaptığı konuşmada “bir devlet nükleer alandaki isteklerinin barışçıl olduğuna ilişkin uluslararası topluma güven telkin etmediği sürece nükleere tedarikçi devletlerden hassas nükleer teknoloji edinmeyi ya da IV madde haklarından faydalanmayı beklememelidir” ifadelerini kullanmıştır.⁶¹⁹

Aynı doğrultudaki konuşmasında ABD temsilcisi Semmel “İran’ın uzun süredir devam ettirdiği aldatıcı davranışlarının mantıklı tek açıklamasının, Anlaşma’nın II. maddesini ihlal ederek nükleer silah kapasitesi geliştirmek” olduğunu iddia etmiştir.

⁶¹⁶ NPT/CONF.2005/57 (Part III), s.150.

⁶¹⁷ “Strengthening the implementation of articles I and II of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Working paper submitted by the United States”, NPT/CONF.2005/WP.60, 25 May 2005. Ayrıca bkz. Amendments submitted by the United States of America to the Chairman's working paper of Main Committee I

and the working paper of the Chairman of Subsidiary Body I, NPT/CONF.2005/WP.62, 27 May 2005.

⁶¹⁸ Ibid.

⁶¹⁹ NPT/CONF.2005/57 (Part III), s.246.

ABD'ye göre, tarihsel olarak bakıldığında ve yürüttüğü gizli nükleer faaliyetler ve uluslararası toplumu yanıltıcı çabaları göz önüne alındığında İran, “hala” nükleer silah kapasitesi peşinde olmadığını kanıtlamalıdır. Uluslararası topluma bu güvenceyi verebilmesi için ise “fisil madde üretiminin tamamen durdurması ve bertaraf etmesi gerekmektedir.” Bu sözlerle İran'ın izlemesi gereken yolu tarif eden ABD temsilcisi, konuşmasının devamında ise İranlı yetkililerin iddia ettiği gibi, “ABD hükümetinin NPT'yi yeniden yazmaya çalışmadığı” ve Anlaşma'ya uyan devletlerin hukuki haklarını kullanmalarını engelleme amaçlarının olmadığını söylemiştir. Tersine ABD'nin bu duruşu “Anlaşma'nın amaçları ve kurallarına olan bağlılığından” kaynaklanmaktadır. ABD'li temsilci konuşmasının sonunda ülkesinin bölgesel ve küresel güvenlik için İran'ı seçtiği nükleer yoldan döndürmek için uluslararası toplum ile çalışmak istediğini belirtmiştir.⁶²⁰

İran ise ABD'nin İran tarafından yürütülen barışçıl nükleer programa ilişkin “takıntılı” durumunun ve İran'a tekrar tekrar aynı suçlamaları yöneltmesinin “içler acısı” bir durum olduğunu iddia etmiştir.⁶²¹ ABD'nin iddialarını şiddetle reddeden İran ve kendisi ile ilgili hiçbir UAEA dokümanının İran'ın NPT'yi ihlal ettiğine ilişkin bir ibare taşımadığını belirtmiştir. İran'a göre, ABD'nin haksız ve yanlış suçlamaları, Ajans'ın kararlarına ve raporlarına ters düşmektedir. NAM devletleri de sundukları çalışma belgesiyle isim vermeden İran'a destek vermişlerdir. Bu devletler şu ifadeleri kullanmışlardır:

“Anlaşma tarafından garanti altına alınmış olan taraf devletlerin vazgeçilmez hakları tam olarak korunmalı ve hiçbir devlet UAEA tarafından onaylanmayan hiçbir suçlama sonucu bu hakkı kullanmaktan alıkonulmamalıdır.”⁶²²

NAM devletleri arasında aktif bir rol oynayan Mısır da şu ifadelerle İran' a destek vermiştir:

“Devletlerin barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji kullanımı haklarını kısıtlamak ve bunu haklı bir zemine oturtmak için bu hak ile yayılmanın önlenmesi tedbirleri arasında bağ kurmak kusurlu bir mantıktır.... son zamanlarda yaşanan nükleer yayılma konuları devletlerin nükleer teknoloji edinmesini engellemek için bir bahane olarak kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu çabalar IV. madde ve NPT'yi yeniden yorumlama ve içeriğini değiştirme çabalarıdır.”⁶²³

⁶²⁰ NPT/CONF.2005/57 (Part III), s.209-210.

⁶²¹ NPT/CONF.2005/57 (Part III), s. 235.

⁶²² Ibid.

⁶²³ NPT/CONF.2005/57 (Part III), s.237.

Bu çerçevede ABD ve NAM devletleri arasındaki tartışmayı değerlendiren Müller'e göre, ABD'nin yayılmanın önlenmesine ilişkin olarak taraf devletlere daha sert tedbirler kabul ettirme çabalarına en sert şekilde karşı çıkan devletlerin başında gelen Mısır ile aynı öncelikleri farklı nedenlerle paylaşan İran, ABD politikalarına karşı çıkarken Mısır'ın geniş omuzlarının arkasına saklanmıştır.⁶²⁴ Nükleer programa sahip olmayan Mısır'ın Konferans'taki önceliğinin İsrail'in anlaşma rejimine dahil edilmesinin sağlanması, 1995 yılındaki Konferans'ta Ortadoğu'ya ilişkin olarak alınan kararın uygulanması ve 2000 yılında somutlaşan nükleer silahsızlanmaya ilişkin 13 Pratik Adım'ın uygulanmasının sağlanması olduğunu söylemek mümkündür. Mısır'ın İran'ın barışçıl nükleer program yürütme hakkına yaptığı vurgu ise kendi önceliklerini gerçekleştirmek için başta ABD olmak üzere NWS'lerin Konferans'taki duruşlarını zayıflatma politikası olarak görülebilir. Ayrıca NPT'nin oluşturulma sürecinde en başından beri aktif bir rol oynayan Mısır için, Anlaşma'nın barışçıl nükleer enerjiye ilişkin sütunun nükleer silahsızlanma ile birlikte en fazla öncelik verdiği sütunlar olduğunu söylemek mümkündür. Konferans belgeleri incelendiğinde, İran ve Mısır'ın barışçıl kullanım hakkı konusunda aynı noktada durduklarını söylemek mümkün iken, Müller'in "İran'ın Mısır'ın geniş omuzları arkasına saklandığı" yönündeki değerlendirmesi Mısır'ın bahsedilen tarihi rolüne vurgu yapmaktadır.

NAM üyesi olmayan ve zenginleştirme ve yeniden işleme programlarına sahip bir NNWS olan Brezilya ise İran'ın nükleer programı konusunda NAM devletlerinden farklı bir tutum takınmıştır. "Nükleer enerji programlarının silah için bir örtü olarak kullanılması ihtimalinin kendisini rahatsız ettiğini" belirten Brezilya, anlaşmayı yanlış bir şekilde "açıklara/zayıf noktalara sahip olmakla suçlamanın" Anlaşma'nın yeniden yorumlanması riskini taşıdığını belirtmiştir. "Sürekli değişen uluslararası ortamda, devletlerin yasal haklarını terk ederek enerji güvenliklerini tehlikeye atarak başka devletler tarafından yapılacak nükleer yakıt tedarikine bel bağlamalarının" beklenmesinin gerçekçi olmadığını savunmuştur.⁶²⁵

Genel Oturumda yaptığı konuşmada İran temsilcisi Kharrazi, İran'nın hassas nükleer teknoloji alanındaki çalışmalarına devam etme kararlılığını net bir biçimde ifade etmiştir:

"Barışçıl nükleer teknolojiye erişimin yayılmanın önlenmesi bahanesi adı altında teknik üstünlüğe sahip ayrıcalıklı devletlerle sınırlandırılmasın yönelik girişimler Anlaşma'nın

⁶²⁴ Müller, Harald Müller, "The NPT Review...", s.23.

⁶²⁵ NPT/CONF.2005/57 (Part III), .s.242.

*lafzı ve ruhunu açıkça ihlal etmektedir. Bu durum ayrıca, Anlaşma'nın VI. maddesinde belirtilen hak ve yükümlülükler arasındaki dengeye de zarar vermektedir. Nükleer yayılmaya yol açmayacak teknolojilere ilişkin olarak, keyfi bir biçimde kendi kendine hizmet eden kriterler ve eşikler Anlaşma'nın altını oymaktadır. İran barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere, nükleer teknoloji alanında zenginleştirme de dahil olmak üzere tüm hukuki haklarını kullanmaya kararlıdır... Hiç kimse UAEA otoritesi altında gerçekleşen hukuki bu faaliyeti durdurmaya yönelik aldatici görüşlerin etkisinde kalmamalıdır. Dahası bu hukuki faaliyetin durdurulmasının sözde nükleer silah kapasitesine erişimi engelleyemeyeceği, aksine bu tarz bir gelişmeye yol açacağı tarihi olarak kanıtlanmıştır.”*⁶²⁶

İran görüşmeler esansında özellikle Anlaşma'nın IV. maddesine ilişkin çok sayıda doküman sunmuştur. III. Komite görüşmelerinde İran'ın sunduğu nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin çalışma belgesi o tarihe kadar bu konuda sunulan belgelere nazaran çok daha kapsamlı olup 6 sayfadan oluşmaktadır. Bu belgede İran IV. Maddenin güvenlik endişeleri ve özellikle gelişmekte olan devletlerin sosyo-ekonomik gelişmeleri için gereklilikler arasındaki dengeyi tesis etmek üzere anlaşmaya dahil edilmediğini belirtmiş ve konferans boyunca sıklıkla bu maddenin NNWS'lerin Anlaşma'ya dahil olma kararlarındaki teşvik edici rolünü vurgulamıştır. İran'a göre vazgeçilemez bir hak olan “nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla ayırım gözetilmeksizin kullanımı hakkı Anlaşma'nın temelini oluşturmaktadır”. Bu hak iki sav sonucu ortaya çıkmıştır. İlk olarak bilimsel ve teknolojik gelişmeler/başarılar bazı ulusların monopolik hakkı değil insanlığın ortak mirasıdır ve insanlığın durumunun düzeltilmesi için kullanılmalı, baskı kurma ve terör aracı olarak istismar edilmemelidir. İkinci sav ise, her sağlam hukuki enstrümanın temelini oluşturmakta olan haklar ve yükümlülükler arasındaki dengenin gözetilmesidir. Bu denge devletleri rejime dahil olmaya ve riayet etmeye sevk ederek hukuki rejimin yaşam süresini garanti altına almaktadır.⁶²⁷

Nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanındaki işbirliğine yönelik olarak görüşlerini belirten İran, 2000 yılındaki konferans nihai dokümanına giren şu ifadeye dikkat çekmiştir: “her devletin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanındaki tercih ve kararlarına, bu devletin nükleer enerji ve yakıt çevrimi politikalarına ilişkin uluslararası işbirliği anlaşmalarına tehlike oluşturmadan saygı gösterilmelidir.”⁶²⁸ İran bu noktadan hareketle Anlaşma'nın IV. maddesi ile devletlere sağlanan hakların sadece “nükleer enerjinin faydaları”na indirgenmesi yaklaşımını bu haklara getirilmek istenen bir kısıtlanma olarak

⁶²⁶ NPT/CONF.2005/57 (Part III), s. 28.

⁶²⁷, “Peaceful use of nuclear energy, Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran for Main Committee III”, NPT/CONF.2005/WP.50, 19 May 2005

⁶²⁸ Ibid.

gördüğünü ve bu yaklaşımın Anlaşma'nın lafzı ile çelişkili ve kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. İran temsilcisi sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

“Küresel çapta artan elektrik talebi, artan petrol ve doğalgaz fiyatları ve elektrik tedarikindeki belirsizlikler daha fazla devletin nükleer enerjiye yönelmesine yol açmıştır. İran'a göre bu durum nükleer yakıt döngüsü tesislerinin geliştirilmesini de kapsayacak bir biçimde nükleer bilgi ve maddeye olan talebi arttırmıştır. İran, önümüzdeki yıllarda nükleer yakıtın ilgili piyasada kazanç getireceğini değerlendirmektedir. Fakat İran'a göre gelişmekte olan devletler Anlaşma'nın IV. maddesi tarafından kendilerine sağlanan vazgeçilemez haklarından mahrum bırakılmaktadır. Bu hakkı kullanmak isteyen devletler yayılmanın önlenmesi bahanesi adı altında birçok nükleer teknoloji ve maddeye ulaşmakta kısıtlamalara maruz kalmaktadır. Tekelci politik kısıtlamalar ile nükleer yakıt temini ve yeniden işleme alanlarındaki engellemeler gelişmekte olan devletlerin nükleer enerji tesislerinin çalışmasını riske atmaktadır. Nükleer tedarikçiler, nükleer güç santrallerinin çalışmaya devam edebilmesi için nükleer yakıtı ihtiyaç duyan bu devletlere istedikleri dayatmaları zorlayabilmektedirler.”⁶²⁹

NPT'nin IV. maddesinin gözden geçirildiği III. Komite görüşmelerinde ABD Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesine ilişkin yükümlülükler riayet edilmemesine ilişkin bir kriz ile karşı karşıya kaldığını tekrar vurgulamıştır.⁶³⁰ ABD'ye göre bazı devletler tarafından haksız bir biçimde iddia edildiği üzere, bu devletlerin hukuki nükleer programları ya da nükleerle ilintili teknolojilere erişimlerinin kısıtlandığına dair iddialar doğru değildir. Bu nedenlerle, ABD bu konferansa IV. maddenin tüm yönleri ile derinlemesine gözden geçirilmesi gerektiğine inandığını belirterek, Anlaşma'nın barışçıl nükleer enerji kullanım hakkını düzenleyen IV. maddesini kendi açısından yorumlamıştır.

Nihai dökümanda barışçıl nükleer enerji programlarına ilişkin olarak ABD'nin görmek istediği ifadeler şu şekildedir:

- i) Konferans Anlaşma'nın IV. maddesinin belirli bir nükleer madde, ekipman veya teknolojinin transferini gerekli kılmadığını teyit eder.*
- ii) Konferans NPT'nin nükleer yakıt döngüsü ve tesislerini elde etmeyi yasaklamadığını veya garanti etmediğini teyit eder.*
- ii) Barışçıl nükleer programların NPT'nin yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerine uygun olup olmadığı birçok etkene bağlı olmalıdır: saydamlık düzeyi, güvenlik denetimi yükümlülüklerine çok sıkı bir şekilde riayet etme programın barışçıl amaçlarla tutarlılığı.⁶³¹*

ABD'nin ısrarla dillendirdiği bir başka konu ise IV. madde ile NNWS'lere tanınan haklar ile ilgili idi. Anlaşma metninde IV. maddenin 2. Paragrafında yer alan ifadeler;

⁶²⁹ NPT/CONF.2005/WP.50, s. 718-720

⁶³⁰ “Strengthening implementation of article IV of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Working paper submitted by the United States”, NPT/CONF.2005/WP.57, 23 May 2005

⁶³¹ Ibid.

“Anlaşma’ya Taraf, bütün Devletlerin nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının için, madde ekipman bilimsel bilgi alışverişine, mümkün olan en geniş biçimde katılma hakkına sahip olduğunu” yorumlayan ABD, “mümkün olan en geniş biçimde” (*fullest possible exchange*) faydalanma ifadesinin “işbirliğinin sınırlandırılabilirliğine” işaret ettiğini iddia etmiştir. ABD’ye göre:

“Anlaşma’nın IV. maddesi taraf devletleri diğer devletlerle nükleer işbirliği yapmaya ya da onlarla nükleer yardımda bulunmaya mecbur bırakmamaktadır.” Ayrıca anlaşma, *“ne nükleer teknolojinin paylaşılmasını şart koşmakta ne de bu teknolojiye sahip devletlerin NNWS’ler belirli madde ve teknolojileri paylaşmasını zorunlu kılmaktadır.”*⁶³²

ABD’ye göre Anlaşma’nın genel amaçları ve I. ve III. madde yükümlülükleri göz önüne alındığında, tedarikçi devletlerin belli devletlere yapacakları tedarik ve yardımların genel yayılmanın önlenmesi amaçları ve yükümlülükleri ile uyumlu olup olmadığını değerlendirmeleri gerekmektedir. ABD aynı zamanda Anlaşma’nın riayet gösteren devletlerin tam yakıt döngüsüne sahip olup olamayacakları konusunda sessiz kaldığını iddia etmiştir.⁶³³ Başkan Bush’un ifade ettiği gibi uluslararası güvenliğin sağlanması ve yayılmanın önlenmesi için zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin yayılmasının kısıtlanması gerekmektedir.⁶³⁴

ABD tarafından Anlaşma’nın IV. maddesinin güçlendirilmesi ile ilgili sunulan belgede, “ilgili hakkın kullanımına ilişkin maddenin açık ve belirsizliğe yer vermediğini” belirtmiş ve devletlerin bu hakkı kullanabilmeleri için Anlaşma’nın I. ve II. maddelerinde belirtilen yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerine riayet etmeleri gereği vurgulanmıştır. I. ve II. maddeyi ihlal eden devletlerin bu haktan yararlanamayacağı iddia edilmiştir. İhlalde bulunan devletle ikili veya UAEA aracılığı ile sağlanan tüm nükleer yardım durdurulmalıdır. ABD bazı devletlerin bölünebilir madde üretme kabiliyetine sahip olduktan sonra anlaşmayı ihlal etme ya da anlaşmadan çekilme riskinin bulunduğunu iddia etmiştir ve bu durumun potansiyel teröristlerin eline bu kabiliyetlerin geçmesi ile ilişkilendirmiştir.⁶³⁵ ABD ye göre tedarikçi devletler nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanındaki işbirliğinde Anlaşma’nın yayılmanın önlenmesi amaçları ile uyumlu hareket etmelidirler. ABD konferansın sonuç belgesinde NPT’nin yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerine sıkı bir biçimde riayet etmenin nükleer teknolojinin barışçıl

⁶³² NPT/CONF.2005/57 (Part III), s. 231

⁶³³ Ibid.

⁶³⁴ NPT/CONF.2005/57 (Part III), s.231-232.

⁶³⁵ “Strengthening the implementation of articles I and II of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Working paper submitted by the United States”, NPT/CONF.2005/WP.60, 25 May 2005

kullanımlarına olan uluslararası güveni artıracığının belirtilmesini talep etmişlerdir. Zira ABD'ye göre, belli taraf devletler barışçıl nükleer enerji programı yürütme dış görünüşü altında nükleer silah programı yürütmektedirler. Nükleer teknolojinin sadece barışçıl amaçlarla kullanımı ise güvenlik denetimlerinin güçlendirilmesi ile olacaktır.

6.1.2.4.2.1 UAEA Güvenlik Denetimleri ve Ek Protokol

ABD ve müttefik devletleri UAEA güvenlik denetimleri ve bunların güçlendirilmesine ilişkin tüm görüşmelerde, Ek Protokol'ün “evrensel bir biçimde kabul edilmesinin önemini” vurgulamış ve Protokol'ün “Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerinin anahtar bir standardı olduğunu” iddia ederek, bu ifadelerin ve toplantı belgelerinde yer almasına uğraşmıştır.⁶³⁶ ABD Anlaşma'nın III. maddesinin uygulanmasının güçlendirilmesi başlığı altında sunduğu çalışma belgesinde “UAEA güvenlik denetimi sisteminin sadece nükleer silahların yayılmasına karşın ortak güvenliğimizi sağlamakta yardımcı olmadığını aynı zamanda barışçıl nükleer gelişmenin istismar edilmediği konusunda güven oluşturduğunu” belirtmiştir.⁶³⁷ 2004 yılında Başkan Bush tarafından yapılan konuşmaya atıfta bulunan belge, Bush'un “UAEA'nın ana görevini yerine getirebilmesi için ihtiyacı olan tüm araçlara sahip olduğundan emin olmalıyız” sözlerinden hareketle, bu nedenle “Ek Protokol'ün doğrulama standardı olarak kabul edilmesinin, uluslararası güvenlik denetimi sistemini güçlendirerek, Ajansa ihtiyacı olan destek ve erişimi sağlayacağını belirtmiştir.”⁶³⁸

Güvenlik denetimlerinin, ihracat kontrolleri sistemi ile birlikte ele alınması gerektiğini belirten ABD, etkin güvenlik denetimleri için yeni bir standart oluşturan Ek Protokol'ün kabul edilmesinin nükleer tedarik düzenlemelerinde ön şart olarak kabul edilmesi gerektiği fikrini tekrarlamıştır. Bu konuda İran Libya ve Kuzey Kore'nin gizli olarak yürüttüğü zenginleştirme programlarını örnek gösteren ABD, bu teknolojinin gizli tedarik yolları ile daha fazla aktörün eline geçmesinden duyduğu rahatsızlığı belirtmiş, bu teknolojilerin daha sıkı bir biçimde kontrole dilmesi gerektiğini savunmuştur. Devletlerin uluslararası piyasada nükleer yakıt hizmetleri bulunmasına rağmen zenginleştirme ve

⁶³⁶ “Amendments submitted by the United States of America to the Chairman's working paper of Main Committee I and the working paper of the Chairman of Subsidiary Body I”, NPT/CONF.2005/WP.62, 27 May 2005.

⁶³⁷ “Strengthening implementation of article III of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Working paper submitted by the United States”, NPT/CONF.2005/WP.58, 24 May 2005.

⁶³⁸ Ibid.

yeniden işleme faaliyetleri yürütmek istemelerinin “ekonomik olarak anlaşılabilir olmadığı” defaten belirtmiştir. ABD’ye göre, bu imkanların ve faaliyetlerin yayılmasının durdurulması devletlerin yasal barışçıl nükleer faaliyetlerine zarar vermeyecektir.⁶³⁹

Konferansa katılan AB üyesi devletler bu girişiminde ABD’ye güçlü bir biçimde destek vermişlerdir. NSG çatısı altında ABD ile birlikte çalışan bu devletler Ek Protokol’ün nükleer ihracatların ön şartı olması gerektiğini belirtmişler ve NSG rehber listelerinde değişikliğe gidilerek, güvenlik denetimi yükümlülüklerini ihlal eden devletlere yapılan nükleer madde, ekipman ve teknoloji transferinin acilen durdurulması yönünde düzenleme yapılması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁴⁰ Güvenlik denetimlerinin güçlendirilmesinin görüldüğü II. Komite görüşmeleri esansında sundukları çalışma belgesinde AB devletleri, bu düzenlemeye ek olarak zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin tedariği ile de ek kriterler getirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁶⁴¹ İngiltere temsilcisi John Freeman da ülkesinin bu konuda ABD ye verdiği desteği şu sözlerle belirtmiştir;

“...UAEA'nın çalışmaları NPT'yi desteklemekte ve uluslararası yükümlülüklerinden kaçmaya çalışan ve onları reddeden devletlerin karşısında ileri hatta yer almaktadır... Hassas nükleer maddelerin tedariğinde gelecekte (UAEA'nın) Kapsamlı Güvenlik Denetimi Sistemi Anlaşmasının ve Ek Protokol'ün birlikte oluşturacakları bir kombinasyonu ön şart olarak görmek istiyoruz.”⁶⁴²

İran başta olmak üzere NAM devletleri NPT tarafından kapsamlı güvenlik denetimleri anlaşmalarının ana hukuki güvenlik denetimi mekanizması olarak kabul edildiğini belirtmişler ve güvenlik denetimleri ve teknik işbirliği alanında tek taraflı olarak kriterler belirlenmesinin ve çifte standart uygulanmasının önlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. İran II. Komiteye sunduğu dokümanda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Tüm NWS'ler ve anlaşmaya taraf olmayan devletlerce kabul görmediği müddetçe Ek Protokol amaçlarına ulaşamayacaktır... UAEA güvenlik denetimlerinin taraf devletlerin barışçıl nükleer programları için güvence sağlamak olan rolü kabul edilmelidir. Bu rolün gerçekleştirilmesi için tek kriter Anlaşma'nın II. maddesinde belirtilen güvenlik denetimi yükümlülüklerine riayet edilmesidir. Kendileri bu konuda (riayet etme) şüpheli bir

⁶³⁹ NPT/CONF.2005/57 (Part III), s. 186-187.

⁶⁴⁰ “Working paper based on the European Union Statement for Main Committee III”, NPT/CONF.2005/WP.45, 18 May 2005.

⁶⁴¹ NPT/CONF.2005/WP.44, 18 May 2005

⁶⁴² “Statement by Ambassador John Freeman, Head of UK Delegation, to the Seventh Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, May 5, 2005, (aktaran) Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.60.

*durumda iken, başkalarının riayet edip etmedikleri konusunda hükümler vermek yayılmanın önlenmesine zarar vermektedir.*⁶⁴³

NAM devletleri 1995 yılında alının karar atıfta bulunarak, yeni nükleer tedarik düzenlemelerinde ihracat şartı olarak sadece Anlaşma'nın II. maddesinde belirtilen kapsamlı güvenlik denetimlerinin kabulünün ön şart olarak kabul edilebileceğini savunmuşlardır. NAM devletlerinin Ek Protokol'ün nükleer tedarikinin ön şartı haline getirilmesi ve Ajans'ın güvenlik denetimi sisteminin bir parçası olarak kabul edilmek istenmesine şiddetli bir biçimde tepki verdikleri açıktır.

2000 yılındaki Konferans'tan sonra, Ek Protokol'e NAM devletlerince verilen bu desteğin zaman içerisinde azalması, ABD'nin 1995 ve 2000 Gözden Geçirme Konferanslarında verdiği silahsızlanma ve MENWFZ taahhütlerini yerine getirmekten kaçınması ve yine aynı dönemde ortaya çıkan nükleer terörizm tehdidinin engellenmesi amacıyla, nükleer silahların yayılmanın önlenmesi tedbirlerinin sıkılaştırılma girişimlerine bağlanabilir. Batı tarafından (ABD ve müttefikleri) Ek Protokol'ün evrenselleştirilme ve hatta zorunlu hale getirilme çabaları, ABD'nin bu dönemde gittikçe artan tek taraflı politikaları çerçevesinde değerlendirilmelidir. ABD'nin BMnin İzleme, Doğrulama ve Denetleme Komisyonu sonuç raporuna rağmen Irak'ı işgal etmesi, silahsızlanma alanında gerekli adımların atılmaması ve nükleer silah sahibi olmayan devletlerin kaygılarını önemsemez tavır ile birleştğinde Ek Protokol'e yönelik desteğin azalması anlam kazanmaktadır.⁶⁴⁴

6.1.2.4.2.2. İhracat Kontrolleri

İhracat kontrolleri ile ilgili olarak özellikle hassas nükleer madde ve teknoloji tedarikine getirilmek istenen yeni kısıtlama ve koşullar devletlerarasında tartışmalar yol açmıştır. ABD ve müttefik devletleri nükleer ihracatın nükleer yayılmaya sebep olmasının önlenmesi için yeni tedbirler alınması gerektiğini savunurken, birçok NNWS ve İran'ın başını çektiği NAM devletleri ABD ve müttefikleri tarafından kendilerine "dayatma" olarak gördükleri yeni şartları kabul etmeyeceklerini belirtmişler ve nükleer tedarik rejiminin mevcut uygulamalarından yakınmışlardır.

⁶⁴³ NPT /CONF.2005/WP.48, 19 May 2005

⁶⁴⁴ William Potter, Gaukhar Mukhatzhanova, *Nuclear Politics and...*, s. 66-67.

ABD sunduğu belgede zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerin yayılmasının önemli bir risk oluşturduğunu belirtmiştir. Kolektif bir biçimde bu yayılmaya tepki verilmelidir. ABD İran gibi bazı devletlerin gizli bir biçimde bu teknolojileri kullanacağı tesisler peşinde olduğunu belirtmiş ve Başkan Bush'un sunduğu zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerine ilişkin daha sıkı kontrollerin getirilmesini tekrar önermiştir. ABD ye göre Anlaşma'nın bu tarz teknolojilerin gereksiz yayılmasına imkan veren açıkları kapatılmalıdır. Zenginleştirme ve yeniden işleme tesislerine hali hazırda sahip olmayan devletler Anlaşma'ya tam olarak riayet ettikleri takdirde uygun bir fiyattan nükleer yakıt edinebilmelidirler. ABD'nin konferans nihai belgesinde güvenlik denetimlerinin güçlendirilmesi ve ticaret kontrolleri ile ilgili başlığı altında yer almasını talep ettiği konular şu şekilde özetlenebilir:

“i) Nükleer tedariğin yeni standardı olarak 2005 yılının sonuna kadar Ek Protokol'ün kabul edilmesi gerekmektedir ve Protokol'ün uygulanması Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerine bağlılığın anahtar şartı olarak kabul görmelidir.

ii) Anlaşma'ya riayet eden, zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyeti sürdürmeyen ve güvenlik denetimi yükümlülüklerini yerine getiren taraf devletlere sivil nükleer reaktörlerinde kullanılmak üzere nükleer yakıt sağlanmalıdır.

iii) Nükleer madde, ekipman ve teknoloji sadece barışçıl nükleer faaliyetlerini UAEA güvenlik denetimleri altında sürdüren ve güvenlik denetimleri dahil olmak üzere yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerini yerine getiren devletlere sağlanmalıdır.”⁶⁴⁵

Çift kullanımlı maddelerin de etkin bir biçimde kontrol altında tutulması gerektiğini belirten ABD, nükleer madde ekipman ve teknolojilerin teröristlerin eline geçmesi ihtimaline karşı nükleer ihracat kontrolleri sıkılaştırılması gerektiğini belirtmiştir. ABD'ye göre NNWS'lere gerçekleştirilen ihracat aşağıdaki durumlarda yapılmamalıdır:

“i) Herhangi bir nükleer patlayıcı faaliyette kullanılacaksa, ya da

ii) Güvenlik denetimi altında olmayan nükleer yakıt döngüsü faaliyetinde kullanılacaksa, ya da

iii) İthalatçı devletin bu tür bir faaliyet yürütme riski varsa, ya da

iv) Tedarik nükleer silahların yayılmasının önlenmesine ters düşüyorsa, ya da

v) Nükleer terörizm riski mevcutsa.”⁶⁴⁶

ABD'nin fikir ve önerilerine şiddetle karşı çıkan İran ise, II. Komite görüşmelerinde sunduğu belgede “şeffaf olmayan ve ayrımcı nükleer ihracat rejimleri taraf devletlerarasında yeni bir ayırım yaratabilir ve şüphe ve güvensizlik doğurabilir” ifadelerini

⁶⁴⁵ NPT/CONF.2005/WP.58, 24 May 2005

⁶⁴⁶ Ibid.

kullanmıştır.⁶⁴⁷ İran III. Komiteye sunduğu çalışma belgesinde “devletlerin nükleer yayılmanın önlenmesi amacıyla aldıkları tedbirler geliştirmekte olan devletler barışçıl kullanım haklarına zarar vermemelidir” demektedir. İran’a göre “bazı devletlerin dış politika amaçlarına ulaşmak için kılıf olarak kullandıkları haksız kısıtlamalar IV. madde yükümlülüklerinin açık bir ihlalidir.” Sunduğu doküman ile sert bir dil benimseyen ve ABD’yi suçlayan İran temsilcisi sözlerine şöyle devam etmiştir:

“UAEA gözetimi altında ikili ve çok taraflı olarak yürütülen barışçıl nükleer işbirliği ad hoc rejimler ya da başka devletler tarafından kısıtlanmamalıdır. Tek taraflı olarak baskıyla uygulanan ihracat kontrolü rejimleri Anlaşma’nın ruhu ve lafzı ile çelişki arz etmekte ve geliştirmekte olan devletlerin barışçıl amaçlarla nükleer madde ekipman ve teknolojilere erişimini engellemektedir. Yayılmanın önlenmesine ilişkin düzenlemeler tüm devletlerin katılımına açık ve şeffaf bir biçimde olmalıdır.”⁶⁴⁸

NAM devletleri de İran’a destek vererek Kapsamlı Güvenlik Denetimlerinin yürürlükte olduğu devletlere yapılan nükleer tedarığın kısıtlanmaması çağrısı yapmışlardır.⁶⁴⁹

6.1.2.4.2.3. Nükleer Yakıt Döngüsüne Çok Taraflı Yaklaşımlar

Konferans’ta üzerinde en çok tartışılan konulardan biri de nükleer yakıt döngüsün çok taraflılaştırılması konusu olmuştur. Önceki bölümlerde incelendiği gibi, 2000’li yılların başından itibaren UAEA Direktörü El Baradei tarafından gündeme getirilen bu konu, Bush’un 2004 yılında yaptığı konuşmada da önemli bir yer almıştır. UAEA uzmanları tarafından hazırlanan rapor sonrası toplanan Gözden Geçirme Konferansı’nda da devletler, çok taraflı nükleer yakıt döngüsü hakkında yaklaşımlarını gerek sundukları çalışma belgeleri ile gerekse Komite toplantılarındaki konuşma ve tartışmalarında dile getirmişlerdir. Uzun yıllardır zenginleştirme faaliyetlerini sürdüren Arjantin, uzmanlarca hazırlanan raporla ilgili olarak değerlendirmelerini sunduğu çalışma belgesinde şu ifadeleri kullanmıştır:

“Şu anda tam nükleer yakıt faaliyetlerinin sadece çok taraflı olarak yürütülmesi fikri uygulanabilir değildir. Uluslararası yayılmanın önlenmesi sistemi ve onun güvenlik denetimi rejmi yayılma risklerine karşı hukuki ve siyasi olarak karşılık vermektedir. Böylesi bir sistemin etkin bir biçime uygulanabilmesi için uluslararası kamuoyunun fikir birliğinde varması gerekmektedir. Yayılma ile mücadele ederken, ortak bir güvenlik sisteminin düzgün bir biçimde uygulanması, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi

⁶⁴⁷ NPT /CONF.2005/WP.48, 19 May 2005

⁶⁴⁸ NPT/CONF.2005/WP.50.

⁶⁴⁹ “Substantive issues to be considered by Main Committee II of the 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, NPT/CONF.2005/WP.19.

hussunda uluslararası normlara mükemmel bir biçimde riayete eden devletler de dahil olmak üzere barışçıl amaçlarla nükleer enerji geliştirmek ve kullanmak isteyen tüm devletlere yönelik yeni kısıtlamalar getirilmesine göre daha uygun ve etkili olacaktır.”⁶⁵⁰

İran ise Anlaşma'nın devletlere sağladığı vazgeçilemez hakkın kullanımı ile ilgili tek sınırlamanın "barışçıl amaçlar" ile kullanılması olduğunu belirtmiştir. İran'a göre ne NPT müzakerelerinde ne de anlaşma metninde zenginleştirme nükleer yakıt döngüsünü de kapsayacak bir biçimde herhangi bir nükleer teknolojiye ilişkin kısıtlama yer almaktadır. Nükleer yakıt döngüsüne ilişkin yürütülen uluslararası diyalog ve bağımsız uzmanlarca dillendirilen yakıt döngüsüne çok uluslu yaklaşım fikri bu tartışmalar katkı sağlamaktadır. Fakat NPT'ye taraf devletler arasında hassas bir biçimde tesis edilmiş olan hak ve yükümlülükler arasındaki dengenin korunması da çok önemlidir. Dahası anlaşma hali hazırda taraflar arasındaki fikir ayrılıkları nedeniyle zor zamanlar geçirmektir. Nükleer teknolojinin herhangi bir alanında taraf devletlerin varolan haklarını inkar etmek ya da bu haklara kısıtlamalar getirmeye yönelik çözüm reçeteleri sunmak Anlaşma'nın bütünlüğün ve güvenilirliğine ciddi bir darbe vuracaktır.

İran ayrıca ABD'nin önerdiği uluslararası yakıt bankası fikrine karşı çıkmış ve yakıt ihtiyacını karşılamak için tedarik konusunda geliştirmekte olan devletlere güvence vermeyen bu piyasaya bel bağlamayacağını belirtmiştir. Geçen 25 yıl boyunca ABD'nin İran'ın nükleer madde, ekipman ve teknolojiye erişimini engellemek için büyük çaba harcadığını savunan İran, nükleer yakıtın koşullar öne sürülmeden hiçbir geliştirmekte olan devletlere sağlanmadığını belirtmiştir. İran'a göre bu devletler yanlışlığı defalarca kanıtlanan yanıltıcı ve boş vaatlere bel bağlayamazlar.⁶⁵¹

Potter da çok taraflı nükleer yakıt döngüsüne ilişkin olarak ElBaradei'in önerisine nükleer tedarikçi devletler ve Batı müttefiki NNWS'ler destek verirken, İran, Brezilya, Mısır başta olmak üzere birçok NAM devletinin şüpheyle yaklaşmasının sürpriz olmadığını belirtmiştir.⁶⁵² Brezilya anlaşma dışı mekanizmalar ile nükleer maddelerin tedariğinin kısıtlandığından yakınmıştır. Anlaşmayı ihlal etmemiş hiç bir devletin diğerleri ile birlikte topluca cezalandırılması gerektiğini ve IV. madde haklarından mahrum bırakılmaması gerektiğini savunmuştur.⁶⁵³ AB ülkeleri ise bu öneriye tam destek

⁶⁵⁰ "Working document submitted by Argentina, Multilateral Nuclear Fuel Cycle Arrangements", NPT/CONF.2005/WP.33, 11 May 2005

⁶⁵¹ NPT/CONF.2005/57 (Part III), s.214.

⁶⁵² William C. Potter, Gaukhar Mukhatzhanova, *Nuclear Politics and...*, s..89.

⁶⁵³ NPT/CONF.2005/57 (Part III), s.243.

vermişlerdir. Sundukları dokümanda nükleer yakıt hizmeti ile ilgili olarak uygun şartlar altında erişim garantileri verilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁶⁵⁴

NAM devletleri sundukları çalışma belgesinde tek taraflı olarak zorla uygulanmak istenen reçetelere karşı çıkmış ve çok taraflı çözümlerin silahsızlanma ve uluslararası güvenlik sorunlarına çözüm olacağını belirtmişlerdir.⁶⁵⁵

Konferans görüşmeleri sonunda üç komitenin hiçbirinin raporları üzerinde konsensusa varamaması, konferansın nihai belge üretememesine ve bu anlamda başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır. Kapanış oturumunda söz alan ABD temsilcisi Sanders, başarısızlıkla sonuçlansa dahi, bu konferansın önemli olduğunu belirtmiştir. ABD ye göre Anlaşma'nın II. maddesi ile ilişkili olarak anlaşmaya riayet edilmemesi konusunun detaylı bir şekilde tartışılmış olması önemlidir. Ayrıca nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve Anlaşma'nın I. II. ve III. maddelerinde yer alan yükümlülükler arasındaki bağlantıları irdelemesi ve bu bağlamda somut öneriler getirmesi açısından bu konferans bir ilki gerçekleştirmiştir.

İran'ın nükleer programına ilişkin ABD'nin sürdürdüğü sert ve “zenginleştirmeye sıfır tolerans” gösterme politikası etkilerini konferans tartışmalarında ve dokümanlarında göstermiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan Konferans sonrası Başkan Bush İran'a karşı ABD'nin nükleer programla ilgili ilk yaptırım kararını imzalayacaktır.

6.1.3. 2010 NPT Gözden Geçirme Döngüsü: Hazırlık Komitesi Toplantıları ve 2010 Gözden Geçirme Konferansı

Çalışmanın bu bölümünde 2007, 2008, 2009 yıllarında toplanan Hazırlık Komitesi Toplantıları ve 2010 yılı Gözden Geçirme Konferansı görüşmelerinde çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişki, 2005 yılı Konferans'ı için yapıldığı gibi 2000'li yıllarda yaşanan uluslararası nükleer gelişmeler ışığında değerlendirilecektir.

6.1.3.1. 2007 Hazırlık Komitesi Toplantısı

Otuz yılı aşkın bir süreye yayılan NPT Gözden Geçirme Konferansları tarihinde taraflar arasında en derin krizin yaşandığı 2005 yılı Konferansını izleyen ilk Hazırlık

⁶⁵⁴ “Working paper based on the European Union Statement for Main Committee III”, NPT/CONF.2005/WP.45, 18 May 2005.

⁶⁵⁵ “Substantive issues to be considered by Main Committee II of the 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, NPT/CONF.2005/WP.19.

Komitesi toplantısı, 30 Nisan -11 Mayıs 2007 tarihleri arasında 160 devletin katılımı ilk kez Viyana’da toplanmıştır. Başkanlığını Büyükelçi Yukiya Amano’nun yaptığı 2007 yılı Komite toplantısının da başarısızlığa çok yakın geçtiğini söylemek mümkündür. Taraflar arasında görüşülecek gündem maddeleri üzerinde mutabakata varılması bile yaklaşık bir hafta sürmüştür. Fakat Komite rapor üretmeyi başarmıştır.

İran’ın Ajans’ın güvenlik denetimleri yükümlülüklerini ihlal edip etmediği konusu gündemin en çok tartışılan başlıklarından biri olmuştur. İran örneği üzerinden açıklamalarda bulunan ABD ve müttefiki devletler, 2005 yılındaki Konferans’ta gözlemlendiği gibi, Anlaşma’nın IV. maddesi ve III. maddesi arasındaki bağlantıyı öne çıkarmaya çalışmışlardır. Anlaşma’nın IV. maddesinde yer alan nükleer enerjinin barışçıl kullanım hakkının, Anlaşma’nın I. II. ve III. maddesinde yer alan yükümlülüklerle ilişkisi olduğunu belirten bu devletler, bu yükümlülükler tam olarak uyulması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁵⁶ ABD temsilcisi Ford konuşmasında, “NPT’nin üstün amacının yayılmanın önlenmesi olduğunu” tekrarlamış, “diğer iki sütun olan silahsızlanma ve barışçıl kullanımın bu ana amaç üzerine oturduğunu” iddia etmiştir. Temsilci ayrıca tekrar tekrar NPT’nin III. maddesinin NNWS’lere UAEA ile güvenlik denetimi anlaşması imzalama yükümlülüğü getirdiğini vurgulamıştır.⁶⁵⁷

İran başta olmak üzere birçok NAM devletleri ise bu söyleme şiddetle karşı çıkmışlar ve 2005 yılında sundukları argümanları içeren benzer dökümanlar sunmuşlardır. Bu devletler Anlaşma’nın sütunları arasında var olan dengenin gözetilmesi gerektiğini belirtmişler ve gönüllülük esasına dayanan güven artırıcı tedbirlerle hukuki yükümlülükler arasında ayırım yapılmasının şart olduğunu altını çizmişlerdir.⁶⁵⁸

Başkan Amano’nun görüşmeler sonunda sunduğu özet belgesinde en çok dikkat husus büyükelçinin “UAEA güvenlik denetimi sisteminin güçlendirilmesi” ve “Ek Protokol’ün evrenselleştirilmesi gerektiği” yönünde fikir beyan etmiş olmasıdır. Büyükelçi ayrıca “nükleer yakıt tedariğinin ve yakıt döngüsünün çok taraflı hale getirilmesi” gerektiğini belirtmiştir. Amano’nun hazırladığı özet belgede ayrıca, “yayılmanın önlenmesi

⁶⁵⁶ “Statement by Ambassador John Duncan, Head of the UK Delegation to the First Preparatory Committee for the Eighth Review Conference of the Nuclear Non- Proliferation Treaty”, April 30, 2007. http://www.un.org/en/conf/npt/2007/statements/UK_30_04_pm.pdf (12.10.2014)

⁶⁵⁷ “The 2010 NPT Review Cycle So Far: A view from the United States of America”, Dr. Christopher A. Ford, United States Special Representative for Nuclear Nonproliferation, 20 December 2007, <https://2001-2009.state.gov/t/isn/rls/rm/98382.htm> (12.10.2014)

⁶⁵⁸ NPT/CONF.2010/PC.I/WP.12

rejiminin anahtar unsurları arasında, ihracat kontrollerini öne çıkarması” uzun yıllardır bu kontrollerden yakınan NAM devletlerinin tepkisini çekmiştir. Zira Komite Başkanı’nın sunduğu özet belgenin görüşmeler boyunca taraflarca üzerinde anlaşmaya varılan konuları ağırlıklı olarak yansıtması beklenirken, anlaşmazlık konularına ise dengeli bir şekilde raporda yer vermesi beklenmekte idi.

6.1.3.2. 2008 Hazırlık Komitesi Toplantısı

28 Nisan-9 Mayıs 2008 tarihleri arasında Viyana’da toplanan Hazırlık Komitesi toplantısında, bir önceki toplantıya hakim olan gergin hava sürmüştü, özellikle İran’ın anlaşmaya riyeti ve sürdürmekte olduğu zenginleştirme programına ilişkin konular iki sütun arasındaki ilişki bağlamında şiddetle tartışılmıştır. Bu toplantı ABD’nin Bush Yönetimi ile temsil edildiği son toplantı olmuştur.

ABD yönetimi Konferans’ta anlaşmaya ilişkin nükleer yayılmanın önlenmesi odaklı politikası sürdürmüştür. Görüşmeler başlamadan yaptığı açılış konuşmasında ABD temsilcisi Ford, 1968 yılında “Onsekiz Uluslu Silahlanma Komitesi” (*Eighteen-Naton Committee on Disarmament*) toplantısında Kanadalı temsilcinin sözlerine atıf yaparak ve NPT müzakereleri esansında hakim olan düşüncenin, Anlaşma’nın “öz”ünü (core) yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerinin oluşturduğunu belirtmiştir.⁶⁵⁹ Ford yaptığı diğer açıklamada ise, Anlaşma’nın yayılmanın önlenmesine ilişkin sütununun sadece diğer sütunlardan biri değil, Anlaşma’nın ana amacı ve temeli olduğunu tekrar dile getirmiştir. ABD’ye göre bu durum Anlaşma’nın başlığı göz önüne alınca açıkça ortadadır.⁶⁶⁰

ABD delegasyonu yaptığı açıklamalarda anlaşmaya riayet etmemenin barışçıl nükleer işbirliğinin temeli olan güveni derinden sarstığını iddia etmiştir. Güvenlik denetimlerini düzenleyen III. madde ile barışçıl nükleer enerji kullanımına ilişkin IV. maddeyi ilişkilendiren ABD temsilcileri, “nükleer teknoloji transferini güvenlik denetimi kontrolü altında barışçıl amaçlar ile yapıldığına dair güvencelerin var olmadığı bir

⁶⁵⁹ “Opening Remarks by Dr. Christopher A. Ford United States Special Representative for Nuclear Non-proliferation, to the 2008 NPT Preparatory Committee :A Recipe for Success at the 2010 Review Conference” April 28, 2008. (içinde) Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.77.

⁶⁶⁰ “Remarks by Dr. Christopher A. Ford, United States Special Representative for Nuclear Nonproliferation 2nd Session of the Preparatory Committee for the 2010 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: Facing Up to the Most Fundamental Challenge to the NPT”, May 5, 2008. <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2008/05/20080505162020eaifas0.1089441.html#ixzz3dc2hQX4A> (13.10.2014)

ortamda, bu tür transferlerin yapılmasının imkansız hale gelebileceğini” iddia etmiştir.⁶⁶¹ ABD delegasyonu, ABD yönetiminin güvenlik denetimlerine riayet etmemek ile NPT yükümlülüklerini yerine getirmemek arasında doğrudan bağlantı kuran söylemini tekrarlayarak, şu ifadeleri içeren açıklamalar yapmışlardır:

“UAEA sadece devletlerin güvenlik denetimi anlaşmalarına riayet edip etmedikleri konusunda karara varabilirken, NPT’ye riayet konusunda bir hüküm verememektedir. Bu kararı anlaşmaya taraf devletler verebilir. Güvenlik denetimleri nükleer madde ve materyallerin sadece barışçıl amaçlarla kullanımından emin olmamızı sağladığından, güvenlik denetimi anlaşmaları NPT çatısı altındaki yayılmanın önlenmesine riayetin anahtar bir parçasını oluşturmaktadır.”

ABD ayrıca taraf devletlerin nükleer faaliyetlerini Anlaşma’nın I. ve II. maddesine uygun olarak sürdürme yükümlülüğü altında girdiğini ve bu maddeleri ihlal eden devletlerin IV. madde haklarını ileri sürerek bu ihlalin sonuçlarından (diğer devletlerin nükleer programına karşı aldığı tedbirler vb) “kurtulamayacağını” belirtmiştir. ABD’ye destek veren Fransa, temsilcisi Jean-François Dobelle aracılığı ile şu açıklamayı yapmıştır:

*“yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerini ve UAEA güvenlik denetimi anlaşmalarının gereklerini yerine getirmekte başarısız olan veya nükleer faaliyetleri barışçıl neticelere yönelik olmayan hiçbir devlet, Anlaşma’nın IV. maddesinde koşulan şartlardan faydalanmayı” beklememelidir.*⁶⁶²

Beş NSW ise, yaptıkları ortak açıklamada, Anlaşma’nın IV. maddesinde yer alan hakların anlaşma hükümleri ve güvenlik denetimleri prensipleri uyarınca kullanılabileceğini ifade etmişlerdir.⁶⁶³ Görüşmeler esnasında ana tartışma konuları ile ilgili olarak NAM başta olmak üzere birçok NNWS nin ise geçmiş yıllara benzer açıklamalar yaptığı görülmektedir.

⁶⁶¹ “Working paper submitted by the United States of America Second Session of the Preparatory Committee for the 2010 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Compliance And The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons” May 2, 2008. <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2008/05/20080502190301xjsnommis0.138653.html#ixzz3dbIes1nK> (13.10.2014)

⁶⁶² “Statement by H.E. Ambassador Jean-François Dobelle, Permanent Representative of France to the Conference on Disarmament, Head of the French Delegation, to the Second Session of the Preparatory Committee for the 2010 NPT Review Conference”, April 28, 2008.

⁶⁶³ “Statement on behalf of China, France, the Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the United States of America, to the 2008 Non-Proliferation Treaty Preparatory Committee, delivered by Ambassador John Duncan, UK Ambassador for Multilateral Arms Control and Disarmament”, May 9, 2008.

6.1.3.3. 2009 Hazırlık Komitesi Toplantısı

2010 yılı Gözden Geçirme Konferansı öncesi son Hazırlık Komitesi toplantısı 4-15 Mayıs tarihleri arasında New York'ta toplanmıştır. Bu son toplantıda amaç önceki iki hazırlık komitesi tarafından kendisine iletilen özet raporlardan faydalanarak çalışmak ve Anlaşma'nın gözden geçirilmesi hususunda gelecek yıl toplanacak Konferansa tavsiyelerde bulunmaktı.

Rebecca Johnson'un ifadesi ile 2009 yılında toplanan Hazırlık komitesi ihtiyaç duyulan bir başarı hikayesidir.⁶⁶⁴ Obama yönetiminin ABD de yönetime gelmesi ve 5 Nisan 2009 tarihinde Başkan Obama'nı Prag da yaptığı konuşma ile sinyallerini verdiği, "nükleer silahlanmanın önlenmesi ve silahsızlanma alanında çok taraflı politika izleme niyeti" komite çalışmalarına olumlu bir atmosfer olarak yansımıştır. Uzun zamandır görülmediği kadar başarılı bir toplantı gerçekleştirilmiş ve 2005 yılı Gözden Geçirme Konferansı'nda tarafların fazlaca zamanının alan ve ana konuların tartışılmasını erteleyen gündem ve prosedürel konular üzerinde 2010 Konferansı öncesi anlaşmaya varılabiliştir. 2010 Gözden Geçirme Konferansına dair olumlu sinyal olarak değerlendirilebilecek 2009 Hazırlık Komitesi toplantısı, yine de 2010 yılında başarılı bir toplantı gerçekleştirilebilmesi NPT rejiminin güçlendirilmesi ve evrensel silahsızlanma hedefine yaklaşabilmek için tarafların çaba sarf etmesi gerektiğine de işaret etmektedir. CTBT konusunda Obama yönetimi Bush yönetiminden daha ılımlı bir tutum sergilemiş, Rusya ile Aralık ayında sona erecek START anlaşması için yeni görüşmeler yapma konusunu gündeme getirmiştir.

ABD'nin yeni yönetimi, kendi döneminin ilk NPT'ye ilişkin toplantısında, Bush yönetiminin NPT'ye riayet edilmemesi ve anlaşma ihlallerinin cezalandırma konusundaki politikasının daha yumuşak bir dil benimseyerek devam ettirmiştir. ABD adına NPT Gözden Geçirme Konferansı Delegasyon Başkanı Dışişleri Başkan Yardımcısı Rose Gottomoeller konferansın genel oturumunda yaptığı açılış konuşmasında, Başkan Obama'nın Konferansa gönderdiği mesajı iletmış idi. Bu mesajda, taraf devletlerin Anlaşma'nın belli alanlarındaki görüş ayrılıklarının olmasının normal olduğu belirtilmekteydi. Başkan'ın kullandığı ılımlı söylem ise dikkat çekmekteydi. Mesajda

⁶⁶⁴ Rebecca Johnson, "Laying Substantive Groundwork For 2010: Report Of The 2009 NPT PrepCom", 1 August 2009, PrepCom, <http://www.acronym.org.uk/dd/dd91/91npt.htm#en01> (13.10.2014)

ayrıca sık sık ortak hedeflere ulaşmak için işbirliği çağrısı yapılmakta idi.⁶⁶⁵ Gottemoeller komite görüşmeleri esansında, hükümetinin NPT'nin sağladığı çerçevenin sağlam olduğuna inandığını fakat nükleer silahlar ve nükleer terörizm tehditine karşı bu çerçevenin güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun ise ancak taraflar arasında işbirliği ve ortak anlayış geliştirilirse mümkün olacağını söylemiştir. Bir önceki yönetimin keskin söyleminden vazgeçildiğinin açık bir işareti olarak Gottemoeller ABD'nin gözden geçirme sürecinde Anlaşma'nın üç sütunu arasında "denge gözeteyeceğini" belirtmiştir.⁶⁶⁶

Mısır sunduğu dokümanda, NPT'nin ana amacının nükleer silahsızlanma olduğunu savunmuş ve bu amacın gerçekleştirilemediğinin Komite raporunda teyit edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Komite Başkanının 2010 yılındaki Konferans için hazırladığı tavsiye belgesinin son halinde ise, taraf devletlerin Anlaşma'nın birbirini besleyen üç sütunu arasında dengeyi sağlaması gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁶⁶⁷

İran'ın yürüttüğü nükleer program ile ilgili tartışmalar ise devam etmiştir. ABD zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin pahalı ve gereksiz olduğunu belirtirken⁶⁶⁸, İran ülkelerin nükleer yakıt döngüsüne ilişkin verecekleri kararlara saygı duyulması gerektiğini tekrarlamış ve "Ek Protokol de dahil olmak üzere Ajans'ın güvenlik denetimi sisteminin hiçbir noktasında, NPT metninde ya da Ajans'ın statüsünde zenginleştirme ve yeniden işlemeyi yasaklayan ya da kısıtlayan bir ibare olmadığını" ifade etmiştir.⁶⁶⁹

2010 yılı Gözden Geçirme Konferansı ABD Yönetimi değişimi sayesinde ılımlı bir havada gerçekleştirilmiştir.

6.1.3.4. 2010 Gözden Geçirme Konferansı

Çalışmanın bu bölümünde 2010 yılı Gözden Geçirme Konferansı görüşmelerinde öne çıkan konular ve konferans sonucu değerlendirildikten sonra, çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişki, 2000'li yıllarda yaşanan uluslararası nükleer gelişmeler ışığında değerlendirilecektir.

⁶⁶⁵ "Opening Statement by Rose Gottemoeller, Assistant Secretary Bureau of Verification, Compliance, and Implementation at the Third Session of the Preparatory Committee for the 2010 Non-Proliferation Treaty Review Conference", May 5, 2009. <http://www.state.gov/t/avc/rls/122672.htm> (13.10.2014)

⁶⁶⁶ NPT/CONF.2010/PC.III/SR.3, s.3.

⁶⁶⁷ Final Draft Version of Chair's Recommendations to the 2010 NPT Review Conference, NPT/CONF.2010/PC.III/CRP.4/Rev.2., 15 May 2009.

⁶⁶⁸ NPT/CONF.2010/PC.III/SR.3, s.3-4.

⁶⁶⁹ "Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran, Peaceful Research, Production and Use of Nuclear Energy", NPT/CONF.2010/PC.III/WP.7, 13 April 2009.

6.1.3.4.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu

3-28 Mayıs 2010 tarihleri arasında 172 taraf devletin katılımı ile New York'ta toplanan sekizinci Gözden Geçirme Konferansı birçok açıdan önceki tarihlerde toplanan Konferans'lardan farklı idi. İlk olarak 2005 yılında "felaket" ile sonuçlanan son Konferans'ın ardından NPT rejiminin güç kaybettiği ve yıkılma tehlikesi altında olduğuna dair oluşan genel kanı, bu Konferans'a rejimi kurtarmak için ayrı bir sorumluluk vermekte idi. Son Konferans'tan bu yana, Bush yönetiminin yayılmanın önlenmesi tedbirlerini zorlayıcı bir dille öne çıkartan ve bunu yaparken çok taraflı müzakereleri ve nükleer silahların kontrolü ve silahsızlanmayı reddeden yaklaşımı rejime büyük zarar vermiş idi. Yine ABD yönetiminin 2005 yılında NPT rejimi dışında bir devlet olan Hindistan ile sonuçlandığı nükleer işbirliği anlaşması, Kuzey Kore'nin 2005'ten 2010 yılına kadar geçen sürede gerçekleştirdiği iki nükleer test ve İran'ın yürüttüğü nükleer faaliyetlere ilişkin tartışmalar, konferansın sıcak bir ortamda geçeceğinin habercisi idi. Obama'nın 2009 yılında Başkan olmasının ardından Nisan 2009 da yaptığı Prag konuşması NPT rejimini güçlendirmeye, Başkan Bush döneminde reddedilen silahsızlanma çabalarının canlandırılmasına ve "nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya" hedefine vurgu yapmakta ve 2010 yılı Gözden Geçirme Konferansı öncesinde taraflar arasında oldukça gergin olan ortamı yumuşatmaya yardımcı olacaktı.⁶⁷⁰ Fakat ABD yönetiminin Başkan Obama'nın konuşmasında da öne çıkardığı gibi yürütmekte olduğu nükleer yayılmanın önlenmesine ilişkin politikaları tek taraflı ve diğer devletlerin fikirlerine önem vermeden değil, diğer devletleri ikna ederek çok taraflı bir biçimde devam ettirmeye kararlı olduğunu söylemek mümkündür. ABD Yönetimi'nin bu tutumu Konferans tutanaklarında açıkça ortaya çıkmaktadır.

ABD adına genel oturumda konuşma yapan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği 1970 yılında olduğu gibi, dünyanın bugün de yeni bir nükleer yayılma riski ile karşı karşıya olduğunu söylemiştir. Clinton sözlerine şöyle devam etmiştir:

"1970'li yıllarda nükleer silahların yayılmasının kaçınılmaz olduğuna dair var olan karamsar bakış açısı bugün yine bu silahların yayılmasının önlenemez olduğunu savunmakta ve bu durumla yaşanması gerektiğini savunmaktadır. Başkan Obama'nın 2009 yılında yaptığı konuşma ise önem arz etmektedir. NPT'nin tüm sütunlarının güçlendirilmesi,

⁶⁷⁰ William C. Potter, Patricia Lewis, Gaukhar Mukhatzhanova, Miles Pomper, *The 2010 NPT Review Conference: Deconstructing Consensus, CNS Special Report*, June 17, 2010.

kuralların bağlayıcılığının olması, ihlallerin cezalandırılması gerektiği ve kelimelerin anlamı olması olmasını belirten Obama bu Gözden Geçirme Konferansı da güçlü bir uluslararası tepkinin oluşturulması gerektiğini belirtmiştir.”⁶⁷¹

2010 yılı Gözden Geçirme Konferansı’nda, ABD’nin açıklamalarında kullandığı dilin Bush Yönetimi dönemine kıyasla oldukça yumuşadığını ve Anlaşma’nın üç sütunu arasındaki dengeye sık sık atıf yaptığını görmek mümkündür. ABD temsilcileri konferans boyunca Anlaşma’nın üç sütununun birbirini beslediğini ve bu sütunlardan hiçbirinin diğerine zarar vermemesi gerektiğini vurgulamışlardır. ABD yayılma tehditleri ile mücadele ederken barışçıl kullanım haklarına zarar verme riski yaratmaktan kaçınacağını açıkça duyurmuştur. Bu söylem değişiminin ana nedeninin Bush döneminde sürdürülen yayılmanın önlenmesini önceleyen politikaların, başta gelişmekte olan devletler olmak üzere bir çok devlet tarafından büyük tepki ile karşılanmış olması gösterilebilir. NPT rejimine mensup bu devletlerin zorlama yolu ile ABD tarafından yürürlüğe konulmak istenen yeni tedbirlere olan direncinin kırılarak, bu tedbirleere katılımlarının sağlanması ancak bu devletleri ikna etmek yolu ile mümkün görünmektedir. Bu politika değişikliğinin ise bu devletlerin belleğinde geçmişte yaşanmış tecrübeleri silip silemeyeceği ve ABD’nin politikalarına karşı oluşturdukları önyargılı/ tedbirli tutumlarından vazgeçip vazgeçmeyecekleri Konferansın ilerleyen günlerinde ortaya çıkmıştır. Bu devletler tedbirli yaklaşımlarını sürdürmüşlerdir.

2000 ve 2005 yıllarında Konferanslardan daha olumlu bir havada başlayan 2010 Konferansı’nda, taraflar olumlu bir sonuca ulaşmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. 2010 yılı Konferansı’nda olumlu sonuca ulaşmaya ilişkin ortaya çıkan ilginç bir tablo mevcut idi. 2010 yılına değin toplanan tüm konferanslarda uzlaşma belgesi Anlaşma’nın geçmişe yönelik uygulaması ele alınırken, 2010 yılı Konferansı’nda Anlaşma’nın işleyişinin değerlendirilmesinin yanı sıra ve Anlaşma’nın üç sütununu da kapsayan ve bu sütunlarla ilgili olarak ileriye yönelik atılması gereken adımları içeren yeni bir bakış açısı getirmiştir. Belgede ayrıca ilk defa Anlaşma’nın X. maddesi uyarınca anlaşmadan çekilme konusu yer

⁶⁷¹ “2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Volume III; Part IV- Summary records, NPT/CONF.2010/50 (Vol. III)* New York: United Nations, 2010, s.27. [\(http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20\(VOL.%20III\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20(VOL.%20III)) (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF.2010/50 (Vol. III) olarak anılacaktır.

almıştır. Konferans'ta ayrıca 2012 yılında MENWFZ'a ilişkin bir toplantının yapılması kararlaştırılmıştır.

Dört haftalık müzakereler sonucunda 189 taraf devlet tarafından ortaya çıkartılan 28 sayfalık nihai belgeyi ABD başkanı Obama, “küresel yayılmanın önlenmesi rejiminin en önemli sütunları olan yayılmanın önlenmesi, nükleer silahsızlanma ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunlarını geliştirmeye yönelik pratik adımların yer aldığı” bir belge olarak değerlendirmiştir.⁶⁷²

Potter konferans öncesinde taraflarca genel olarak ve özellikle II. Komite görüşmeleri esnasında tartışılması öngörülen ana konunun İran'ın UAEA güvenlik denetimi anlaşmalarına riayeti olacağını ve bu konunun konferans görüşmelerini tıkayabileceğini belirtmiştir. Fakat görüşmelerde güvenlik denetimleri konusu daha geniş bir şekilde ele alınmış ve özellikle Ek Protokol'ün durumu, ihracat kontrolleri ve nükleer madde ve teknoloji tedarikinde koşulların tartışıldığını belirtmiştir.⁶⁷³

6.1.3.4.2. Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi

Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi sütununu oluşturan I. II. ve III. maddelerinin ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesinin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak, Konferans görüşmelerinde iki sütun arasındaki ilişkiye dair taraflar arasındaki anlaşmazlıklar, yine Ek Protokol'ün nükleer tedarik şartı olarak kabul edilmesi, sıkılaştırılmak istenen ihracat kontrolleri ve nükleer yakıt döngüsünün çok taraflılaştırılması konularında ortaya çıkmıştır. Yayılmanın önlenmesi ve barışçıl nükleer enerji kullanımına ilişkin olarak ABD'nin konferans boyunca kullandığı dil yumuşamış olmasına rağmen, ABD temsilcileri bu iki sütun arasındaki bağlantıya dikkat çekmeye devam etmişlerdir. III. Komite görüşmelerinde ABD'li temsilci, devletlerin Anlaşma'nın IV. maddesinde belirtilen haklarını yayılmanın önlenmesine ilişkin yükümlülüklerini yerine getirdikleri müddetçe kullanabileceklerini tekrar etmiştir.⁶⁷⁴

Yayılmanın önlenmesine ilişkin olarak UAEA'nın oluşturduğu güvenlik denetimi sistemine ilişkin olarak ise, ABD konferansın genel oturumunda sunduğu belgede CSA tek

⁶⁷²“Remarks by Thomas Countryman, Assistant Secretary, Bureau of International Security and Nonproliferation”, October 26, 2012, <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/article/2010/06/20100601133524esnamfuak0.697735.html#axzz4WfuFWHgR> (12.10.2014)

⁶⁷³ Bkz. William C. Potter, Patricia Lewis, Gaukhar Mukhatzhanova, Miles Pomper, *The 2010 NPT...*

⁶⁷⁴ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 248.

başına yeterli olmadığına açıkça ortada olduğunu belirtmiştir. Temsilci ABD'nin tüm taraf devletlerin Ek Protokol'ü kabul ederek yürürlüğe sokması gerektiğine inandığını belirtmiş ve CSAün Ek Protokol ile birlikte UAEA güvenlik denetimlerin gerekli standardı olarak kabul görmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁷⁵

6.1.3.4.2.1. UAEA Güvenlik Denetimleri ve Ek Protokol

Güvenlik Denetimlerinin görüşüldüğü II. Komite görüşmelerinde ABD temsilcisi, UAEA güvenlik denetimlerinin sadece hali hazırda bilinen ve yeni ortaya çıkan yeni tehditlere cevap vermekle kalmayıp, ileride ortaya çıkabilecek ve öngörülemez yeni zorluklara da cevap verebilecek şekilde geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kapsamlı Güvenlik Denetimleri ve Ek Protokol bir bütün olarak Anlaşma'nın III. maddesinde belirtilen amaçlara hizmet edebilecek özelliğe sahiptir. ABD bir adım daha ileriye giderek Ek Protokol'ün yeni tedarik anlaşmalarında doğrulama standardı olarak getirilmesinin ihracat kontrolü sistemlerini güçlendireceğini belirtmiştir.⁶⁷⁶ Bu açıklama ile ABD'nin Ek Protokol'ü Anlaşma'nın içerisine dahil etme çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Başta NAM devletleri olmak üzere birçok gelişmekte olan devlet bu noktada ABD ye karşı çıkmışlardır.

ABD müttefiki devletler ise bu görüşe güçlü bir biçimde destek vermişlerdir. Genel oturumda sundukları belgede Vienna Group of Ten devletleri , anlaşmaya taraf NNWS'lerin Anlaşma'nın III. maddesi uyarınca anlaşmada öngörülen güvenlik denetimlerini kabul etmesi gerektiğini belirtmiş ve artık bugün Kapsamlı Güvenlik Denetimlerinin, Ek Protokol ile birlikte Anlaşma'nın doğrulama standartlarını temsil ettiğini iddia etmiştir. Bu devletler bu doğrulama standartının NNWS'ler ile yapılacak yeni nükleer tedarik düzenlemelerinde koşul olarak getirilmesini savunmuşlardır.⁶⁷⁷ Aynı doğrultuda, Viyana Grubu devletleri nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin olarak IV. maddeye olan bağlılıklarını yenilemiş ve bu alandaki işbirliğinin ön şartı olarak NNWS'lerin yayılmanın önlenmesi ve doğrulama yükümlülüklerinin yerine getirmelerini

⁶⁷⁵ NPT/CONF.2010/50 (Vol. II), s.350.

⁶⁷⁶ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 209. ABD tarafından yapılan Ek Protokolün evrenselleştirilmesine ilişkin çağrının yeni bir çağrı olmadığı bu noktada belirtilmelidir. ABD bu çağrıyı Ek Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yapmaya başlamış ve BMGK 2009 yılında aldığı 1887 nolu kararında tüm devletlere Protokolü imzalama, onaylama ve uygulama "daveti" yapmıştır. Bkz. United Nations Security Council Resolution 1887, 24 September 2009, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/NKorea%20SRES%201887.pdf> (10.05.2015)

⁶⁷⁷ "Working paper submitted by Australia, Austria, Canada, Denmark, Finland, Hungary, Ireland, the Netherlands, New Zealand, Norway and Sweden (the Vienna Group of Ten)", NPT/CONF.2010/WP.17.

gördüklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda, bu devletler Ek Protokol'ün evrensel bir biçimde kabul edilmesinin barışçıl nükleer işbirliğinin yer bulabileceği istikrarlı, açık ve saydam bir uluslararası güvenlik ortamı yaratacağına inanmaktadırlar.⁶⁷⁸

Konferans görüşmelerinde Ek Protokol'ün doğrulama standardı haline getirilmesine şiddetle karşı çıkan devletlerin başında Brezilya gelmektedir. Brezilya aynı zamanda Ek Protokol'ün uygulanması ile NPT'nin III. maddesine riayet arasında ilişki kurulmasına da karşı çıkmakta idi. Brezilya'ya göre NPT III. maddesine riayet edilip edilmediğinin tespiti UAEA güvenlik denetimlerinin yetki alanında idi ve böylesi bir ilişkilendirme NPT'nin yeniden yorumlanması anlamına gelmekte idi. Brezilya temsilcisi bir Gözden Geçirme Konferansı da şöyle demektedir “buraya (NPT'nin III. maddesine) riayet eden bir devlet olarak geldik ve riayet etmeyen bir devlet olarak ayrılmayacağız.”⁶⁷⁹

İran temsilcileri konferans boyunca ülkelerinin NPT ihlali konusu her masaya geldiğinde ABD'nin NPT'nin yayılmanın önlenmesine ilişkin I. maddeyi nükleer alanda rejim dışı devletlere yardımcı olarak uzun yıllardır ihlal ettiğini belirtmiş ayrıca ABD Hindistan nükleer anlaşmasının anlaşmanın ve NSG'nin Hindistana ilişkin kararının Anlaşma'nın III. maddesi ikinci paragrafının ihlali olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁰ İran'a göre ABD hükümeti anlaşmayı ihlal eden hukuksuz davranışlarından dikkati uzaklaştırmak amacıyla nükleer terörizmin konusunu kendi nükleer arsenalını yenilemek için kullanmaktadır. Ayrıca ABD UAEA'nı yayılma riski bahanesi ile NNWS'lere üzerinde “baskı aracı” olarak kullanmaktadır.⁶⁸¹ İran konferans boyunca NPT rejiminin karşı karşı kaldığı zorluklar dolayısıyla yeni düzenlemelere ihtiyaç duyduğunu, bunların başında ise bazı NWS'lerin keyfi olarak uyguladığı ve nükleer yayılmaya imkan veren tedbirler olduğunu belirtmiştir. İran'a göre bu durumun engellenmesi için konferans tarafından güçlü bir stratejinin belirlenmesi gerekmektedir. ABD ve müttefiklerine göre anlaşmaya taraf olmayan bazı devletlerin gizli olarak nükleer silah programı geliştirmeleri savunulabilmektedir. Daha da kötüsü bu devletlerin nükleer programlarına NSG aracılığı ile nükleer teknoloji, madde ve ekipman desteği sağlanabileceğine inanmaktadırlar.⁶⁸²

⁶⁷⁸ “Working paper submitted by Australia, Austria, Canada, Denmark, Finland, Hungary, Ireland, the Netherlands, New Zealand, Norway and Sweden (the Vienna Group of Ten)”, NPT/CONF.2010/WP.19.

⁶⁷⁹ William C. Potter, Gaukhar Mukhatzhanova, *Nuclear Politics and...*, s. 65.

⁶⁸⁰ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 15, 2010.

⁶⁸¹ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 15, 2010.

⁶⁸² NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 211.

Konferans'ta sunulan NAM çalışma belgesi güvenlik denetimleri, Ek Protokol ve tedarik şartları konularında 2010 Gözden Geçirme Konferansı öncesi gerçekleştirilen Hazırlık Komitesi NAM dokümanlarının özeti niteliğinde idi.⁶⁸³ Bu çalışma belgesine dayanarak genel oturumda NAM devletleri adına söz alan Endonezya yetkilisi, anlaşma nükleer enerjinin barışçıl kullanımı için şartlar koşulmasına yer bırakmadığını belirtmiş bu nedenle anlaşmaya taraf NNWS'lere uygulanan adaletsiz ve talihsiz kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini söylemiştir.⁶⁸⁴ NAM üye devletleri, esas NPT uzlaşısındaki dengenin gözetilip restore edilerek eski haline getirilmesini ve talep etmekte idiler. Bu devletlere göre, NPT rejiminin sürükleyici gücü yayılmanın önlenmesi kesinlikle değil idi ve uzlaşımın sütunları arasındaki dengenin kaybolması NPT rejiminin çözülmesi anlamına gelmekte idi.⁶⁸⁵

NAM devletleri arasında etkin bir konuma sahip olan İran da sunduğu belgede, Anlaşma'nın sütunları arasındaki dengenin korunmasının Anlaşma'nın güvenilirliği açısından hayati önem taşıdığını ifade etmiştir. İran'a göre NWS'lerin yerine getirmesi beklenen silahsızlanma taahhütleri dururken, NNWS'lerin yeni yükümlülükler üstlenmesi mümkün değildir.⁶⁸⁶

Mısır temsilcisi Abdelaziz genel oturumda ülkesi adına yaptığı konuşmada anlaşmanın üzerine kurulu olduğu hassas dengeye zarar verecek girişimlerden kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. NWS'lerin silahsızlanma yolunda attıkları adımların NNWS'lere yayılmanın önlenmesi ve barışçıl kullanım alanlarında anlaşmada öngörülene ek olarak yeni yükümlülükler getirmemesi gerektiğini belirtmiştir. Mısır NNWS'lerin nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin haklarının anlaşmada yer aldığını ve bu devletlere yayılmanın önlenmesi ya da tarafların anlaşmadan çekilmesinin sınırlandırılması bahaneleri ile ek kısıtlamalar uygulanmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸⁷

Arap Ligi devletlerini temsilen yaptığı konuşmada ise temsilci, NNWS'lere ek yükümlülükler yüklenmemesi gerektiğini ifade ederek, Ek Protokol'ün zorunlu kılınma

⁶⁸³ "Working paper submitted by the members of the Group of Non-Aligned States parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", NPT/CONF.2010/WP.46.

⁶⁸⁴ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 13.

⁶⁸⁵ "Statement on Behalf of the Group of Non-Aligned States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons at the General Debate of the Second Session of the Preparatory Committee of the 2010 Review Conference of the States Parties to the Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons", s. 2.

⁶⁸⁶ "Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran on Nuclear Disarmament", NPT/CONF.2010/WP.49.

⁶⁸⁷ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 81.

çabalarına karşı olduklarını vurgulamıştır.⁶⁸⁸ Sundukları çalışma belgesinde de bu devletler kapsamlı güvenlik denetimlerinin NPT çerçevesinde hukuken bağlayıcı olduğunu Ek Protokol'ün ise zorunlu değil isteğe bağlı olduğunu iddia etmişlerdir. Ek Protokol'ün kabul edilmesinin zorunlu olmaması ve devletlerin barışçıl nükleer teknolojiye erişim önünde bir şart olarak konulmaması gerektiğini savunmuşlardır.⁶⁸⁹

Potter NAM devletleri tarafından Ek Protokol'ün zorunlu hale getirilmesine ilişkin gösterilen güçlü dirence dikkat çekmekte, fakat Ek Protokol'ün nükleer tedarikğin ön şart haline getirilmesinin bu devletlerce daha fazla eleştirildiğini vurgulamaktadır. Potter'a göre bu güçlü eleştirinin nedeni bu girişimin Ek Protokol'ü zorunlu hale getirmede bir arka kapı olarak görülmesi ve Ek Protokol'ü yürürlüğe koymayan devletlerin dışlanması/cezalandırılması ve yasal haklarından mahrum bırakılması düşüncesidir. Ek Protokol'ü imzalamış devletler bile Ek Protokol'ün uluslararası nükleer piyasadan alım yapabilmenin koşulu olarak getirilmesi fikrini eleştirmekte idiler.

Birçok NAM üyesi devlet Ek Protokol'ü imzalamış ve yürürlüğe sokmuş olmasına rağmen, Ek Protokol'ün isteğe bağlı olarak kalmasında ısrar etmekte ve “hukuki yükümlülükler ile güven artırıcı isteğe bağlı tedbirler arasındaki ayrımın yapılmasının” önemine vurgu yapmakta idiler. Bu vurgunun önemi ise NAM devletlerine göre “isteğe bağlı taahhütlerin zaman içerisinde hukuki güvenlik denetim yükümlülükleri haline gelmesinin önlenmesi” dir.

NAM devletleri Anlaşma'nın III. maddesince öngörülen mevcut güvenlik denetimlerini yeterli bulduklarını söylemek mümkündür. CSA sahip devletlerin barışçıl nükleer enerji kullanımı hakkına kısıtlamalar getirilmesine, nükleer madde ekipman ve teknoloji transferi önüne engeller çıkartılmasına şiddetle karşı çıkmakta idiler. Ek Protokol'ün kabul edilip edilmemesi devletlerin bağımsız olarak verecekleri bir karardır.⁶⁹⁰ NAM devletleri Konferansın nihai belgesinde bu ifadenin yer almasını talep etmekte idiler. İran temsilci de II. Komite görüşmeleri esnasında hukuki yükümlülükler ve güven artırıcı önlemler ayrımına dikkat çekmiştir.⁶⁹¹ İran sunduğu diğer belgede “Anlaşma'nın ana prensiplerinin altının boşaltıldığını ve NPT'nin tek amaca hitap eden bir anlaşmaya

⁶⁸⁸ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 141.

⁶⁸⁹ “Arab position regarding issues before the 2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons Working paper on disarmament submitted by the Lebanese Republic on behalf of the States members of the League of Arab States”, NPT/CONF.2010/WP.39, s. 545.

⁶⁹⁰ ‘Working Paper Submitted by the Members of the Group of Non-Aligned States Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons’, NPT/Conf.2010/ WP.46, 28 April 2010.

⁶⁹¹ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 213.

çevrilmeye çalıştığını” iddia etmiştir. “Silahsızlanma ve barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere nükleer madde ve teknolojilere erişimin engellendiğini” söylemiştir. İran’a göre:

*“Anlaşma’nın başka hükümleri yokmuşçasına NNWS’lerin yayılmanın önlenmesi yükümlülükleri üzerinde fazlasıyla durulmaktadır. Böylesi bir yaklaşımın sonucu olarak belli devletler barışçıl nükleer teknolojiye erişimi sadece (bazı hallerde rejim üyesi dahi olmayan) müttefikleri ile sınırlı tutmak istemişler ve bu alanda bir tekel yaratamaya uğraşmışlardır.”*⁶⁹²

II. Komite görüşmeleri esansında Mısır yetkilisi İsrail’in herhangi bir güvenlik denetimine tabii olmayan nükleer programına dikkat çekerek şunları söylemiştir:

*“Orta Doğuda güvenlik denetimlerine tabii olmayan nükleer tesislerin varlığı devam ederken, bölgedeki hali hazırda güvenlik denetimleri yükümlülüklerine riayet eden devletlerden doğrulamaya ilişkin olarak UAEA ile Ek Protokol anlaşmaları imzalayarak ek yükümlülükler altına girmelerinin istenmesi hayret vericidir.”*⁶⁹³

Brezilya yetkilisi Ek Protokol’ün Anlaşma’nın özündeki yükümlülüklerle ilişkin uzlaşıda olmadığını söylemiştir. Brezilya’ya göre uluslararası topluma henüz nükleer silahlardan arındırılmış bir dünyanın vücut bulabileceği bir zaman aralığı dahi sunulamazken, zaten nükleer silah seçeneğinden vazgeçen ve benzersiz taahhütler altına giren NNWS’lerden ek yükümlükler altına girmelerini beklemek adi değildir. Doğrulamanın genişletilmesini sağlayacak bu ek yükümlülükler nükleer silahları yasaklayacak bir konvansiyonun bir parçası olarak hayata geçirilebilir.⁶⁹⁴

NPT’den doğan haklarının zarar görmesinden korkan ve devam eden kısıtlamalarla karşı karşıya kalan NAM devletleri, “nükleer silahların yayılmasıyla ilgili endişeler, taraf devletlerin Anlaşma’nın IV. maddesinde belirtilen ayrıma uğramaksızın nükleer bilim ve teknoloji geliştirmelerine ilişkin vazgeçilmez haklarını kısıtlamamalıdır” vurgusunu konferans boyunca sık sık yapmışlardır. Bu devletler Ajans’ın kapsamlı güvenlik denetimi altında olmak şartıyla barışçıl nükleer teknolojinin gelişmekte olan devletlerin sürdürülebilir sosyo-ekonomik gelişimi için önemini vurgulamışlardır.

NAM devletlerin Ek Protokol’ün kapsamlı güvenlik denetimi ile birlikte yeni “doğrulama standartı” ve “tedarik şartı” olarak getirilmesi karşısında gösterdikleri güçlü dirence karşı, II. Komite Başkanı Volodymyr Yelchenkonun hazırladığı taslak raporda Ek Protokol’ü NPT’nin III. madde yükümlülükleri ile ilişkilendiren güçlü bir dilin kullanılmış

⁶⁹² “Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran on non-proliferation”, NPT/CONF.2010/WP.61.

⁶⁹³ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 202.

⁶⁹⁴ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 206.

olması sürpriz bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.⁶⁹⁵ Komite başkanı, başta ABD olmak üzere çoğu batılı devlet tarafından dillendirilen argümanları destekleyecek bir dille, Anlaşma'nın II. maddesinde belirtilen amaçların en iyi Ek Protokol'ün kabulü ile gerçekleşeceğini belirtmiştir. Ek Protokol'e ilişkin yaşanan gelen fikir ayrılıkları göz önüne alındığında bu taslak raporun Konferans görüşmeleri sonunda kabul edilmemiş olması şaşırtıcı değildir. Başta Mısır, Brezilya, İran ve Güney Afrika olmak üzere birçok NNWS III. madde ile Ek Protokol arasında böyle bir bağlantının kurulmasının tehlikeli olduğunu iddia etmişlerdir. Bu duruma tepki gösteren Japon delegasyonu, NAM devletlerinin Ek Protokol'den nefret etmesinin “üzüntü verici” olduğunu söylemiştir.

Ek Protokle ilişkin olarak kullanılacak dille ilgili fikir ayrılıkları giderilemeyince Nihai Dökümanda UAEA Genel Kurulunun 53/14 nolu kararında kullanılan dil kullanılmıştır. Bu karara göre “bir devlet hem geleneksel güvenlik denetimleri hem de Ek Protokol'ü kabul ettiği takdirde, her iki enstrümanda da bulunan tedbirler genişletilmiş doğrulama standart olarak kabul edilecektir.” Nihai dokümanda kapsamlı güvenlik denetimlerinin kısıtlarından bahsedilip, Ek Protokol'e ilişkin olumlu ifadeler kullanılırken birçok NNWS'in tepkisi nedeniyle Ek Protokol'ü hukuki bir zorunluluk olan sunan bir dil kullanılmamıştır. Nihai dokümanda Ek Protokol'ü yürürlüğe sokmamış devletlere bunu gerçekleştirme çağrısı tekrarlanmış, Ek Protokol'ün Ajansa bildirilmemiş nükleer madde ve faaliyetlerin var olmadığını teyit etmede çok önemli bir araç olduğu vurgulanmıştır. Taraf devletlerin Ek Protokol'ü yürürlüğe sokup sokmamalarının ise tamamıyla kendi egemen kararları olduğunu belirtmiştir.

2010 yılı Konferansı'nda kabul edilen ve çoğunlukla nükleer silahsızlanmaya ilişkin atılması öngörülen adımları içeren 64 Maddelik Eylem Planı'nda ise, devletlerin nükleer enerji geliştirirken aynı zamanda güvenlik denetimi yükümlülüklerini de yerine getirmeleri gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁶⁹⁶

Müller, özellikle 2010 Gözden Geçirme Konferansı'nda yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konularının fazlasıyla “iç içe geçtiğini” belirtmektedir. Müller'e göre NAM devletlerinin sahip oldukları derin fakat temelsiz “güvensizlik” duygusu, bu devletlerin rejimi güçlendirmeye yönelik adımlara karşı çıkmalarına ve bu girişimleri nükleer enerjinin barışçıl kullanım haklarını engelleyici araçlar olarak

⁶⁹⁵ William C. Potter, Patricia Lewis, Gaukhar Mukhatzhanova, Miles Pomper, *The 2010 NPT...*, s. 14.

⁶⁹⁶ Bkz. Eylem 57

görmelerine neden olmuştur.⁶⁹⁷ Bu nedenle, bu devletler silahsızlanma konusunda taahhütler talep etmiş ve rejimi güçlendirmeye yönelik reform çabalarına karşı çıkmışlardır.⁶⁹⁸

6.1.3.4.2.2. İhracat Kontrolleri

Konferans görüşmelerinde Ek Protokol'ün kabulünün nükleer tedarikğin ön şartı olarak getirilmesi mümkün olmamışsa da, özellikle II. Komite çalışmaları esansında ihracatçı devletlerin diğer devletlere yapacakları nükleer tedarik öncesinde, bu devletlerin Ek Protokol'ü yürürlüğe sokup sokmadıklarını dikkate almalarına ilişkin tartışmalar yoğun olarak yaşanmıştır. Bu söylem taslak eylem planına da girmiştir. Bu durum NSG'ya kartel gözüyle bakan ve girişimi nükleer tedarikçe getirilmeye çalışılan yeni kısıtlama ve IV. madde haklarının ihlali olarak gören birçok NAM devletinin tepkisiyle karşılanmıştır. Bu devletler 2008 yılında NSG tarafından Hindistan'a tanınan ayrıcalık kararını masaya taşıyarak, NSG "çifte standart" uyguladığını belirtmişlerdir. Bir temsilci ise NSG un kendi prensiplerini ve rehber listelerini ihlal ettiğini belirtmiştir.⁶⁹⁹

1995 yılında gerçekleştirilen ve NPT'nin yürürlüğünü süresiz olarak uzatan Gözden Geçirme Konferansı'nın "nükleer yayılmanın önlenmesi ve silahsızlanmaya ilişkin prensip ve hedefler" kararına atıfta bulunan çoğu devlet, yeni nükleer tedariklerde kapsamlı güvenlik denetimlerinin kabulünün ön şart olarak koşulduğunu belirtmişlerdir. Bazı NAM devletleri 2010 yılındaki nihai dokümana yalnızca yeni değil mevcut nükleer düzenlemelerin de bu prensibe uyması gerektiği ibaresini sokamaya uğraşmışlardır. Bu talep yoğun olarak Arap NAM devletlerinden gelmiştir. Bunun nedeni ise ABD ve Hindistan arasında gerçekleştirilen nükleer anlaşmanın İsrail veya Pakistan ile gerçekleşmesine mani olmak istemeleridir.⁷⁰⁰

ABD'nin bu girişime karşı çıkması sonucu, nihai dokümanda sadece "tedarikçi devletlerin yaptıkları nükleer ihracatların nükleer silah geliştirilmesine doğrudan ya da dolaylı yoldan yardım etmediğinden" emin olmaları çağrısı yer almıştır. İhracat kontrolleri ile ilgili olarak sundukları belgede Vienna Group of Ten devletleri bu kontrollerin barışçıl nükleer işbirliği için hayati olduğunu söylemişler, Anlaşma'nın I. II. ve III. maddelerinde

⁶⁹⁷ Harald Müller, "The NPT Review...", s.25.

⁶⁹⁸ Harald Müller, "A Nuclear Nonproliferation Test: Obama's Nuclear Policy and the 2010 NPT Review Conference," *The Nonproliferation Review*, Vol. 18, No.1, 2011, s. 219–236.

⁶⁹⁹ William C. Potter, Patricia Lewis, Gaukhar Mukhatzhanova, Miles Pomper, *The 2010 NPT...*, s. 14.

⁷⁰⁰ Ibid.

yer alan yayılmanın önlenmesi yükümlülükleri ve madde IV’de belirtilen barışçıl kullanıma dair amaçlarla arasında “açık” bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu bu ilişki nihai belgede yer almalıdır.⁷⁰¹

İran da nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ile ilgili olarak 2005 yılında Gözden Geçirme Konferansı’nda sunduğu belgeye çok benzer bir belge sunmuş, özellikle NSG uygulamalarını eleştirmiştir. NSG gibi ah hoc rejimlerin Anlaşma’nın ruhuna aykırı olduğunu belirten İran, özellikle zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin ne anlaşma ne Ajans statüsü ne de Ek Protokol tarafından yasaklandığı belirtmiştir. NSG’nin Hindistan’a ilişkin aldığı kararın ABD baskısı ile alındığını savunan İran, bu kararın hem Anlaşma’nın III. maddesinin 2. paragrafının hem de 1995 yılındaki Konferans kararının ihlali olduğunu ve bu durumun konferans tarafından tespit edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁷⁰² NAM da sunduğu çalışma belgesinde barışçıl amaçlarla transfer edilecek nükleer madde ve ekipmanların anlaşma tarafından “hassasiyetlerine göre” sınıflandırılmadığını belirtmiş sadece bunların kapsamlı güvenlik denetimleri altında olması şartını koştuğunu belirtmiştir.⁷⁰³

Kabul edilen nihai dokümanda ise, ihracat kontrollerinin nükleer yayılmanın önlenmesi konusundaki güveni arttırdığı belirtilirken, Eylem Planında tedarikçi devletlere nükleer ile alakalı yapacakları ihracatların nükleer silah üretime doğrudan ya da dolaylı olarak yardımcı olmadığından emin olma çağrısı yapmıştır.

2010 yılındaki Konferans’a ilişkin uzmanların ortak kanısı Konferans’ın Ek Protokol’ün evrensel olarak uygulanması yönünde hatırı sayılır bir destek bulmakta başarısız olduğudur.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ “Working paper submitted by Australia, Austria, Canada, Denmark, Finland, Hungary, Ireland, the Netherlands, New Zealand, Norway and Sweden (the Vienna Group of Ten)”, NPT/CONF.2010/WP.17.

⁷⁰² Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran, Peaceful research, production and use of nuclear energy”, NPT/CONF.2010/WP.53. Ayrıca bkz. “Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran”, NPT/CONF.2010/WP.61.

⁷⁰³ “Working paper submitted by the members of the Group of Non-Aligned States parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, NPT/CONF.2010/WP.46.

⁷⁰⁴ David Albright, Andrea Stricker, “After the 2010 NPT Review Conference: Advancing the Non-Proliferation Pillar”, July 15, 2010, s. 1. <http://isis-online.org/isis-reports/detail/after-the-2010-npt-review-conference-advancing-the-non-proliferation-pillar/23> (10.02.2015)

6.1.3.4.2.3. Çok Taraflı Yakıt Düzenlemeleri

Konferans görüşmelerinde nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin tartışmaların yaşandığı diğer bir konu ise çok taraflı yakıt düzenlemeleridir. ABD konferansın genel oturumunda sunduğu belgede Başkan Obama'nın 2009 yılında yaptığı Prag konuşmasında yer alan nükleer yayılma riskini artırmadan devletlerin barışçıl nükleer enerjiye ulaşmasına imkan vermek için uluslararası yakıt bankası kurulması gerektiği fikrini Konferans görüşmeleri esnasından sürekli vurgulamıştır. ABD yönetiminin "beşikten mezara" adını verdiği bir kavram kapsamında, sivil nükleer programlarda kullanılmak üzere LEU yakıt temini ve kullanılmış yakıtın geri alınmasının sağlanacağı bir çokuluslu sistemin oluşturulmasının amaçladığını belirtmiştir.⁷⁰⁵ Bu sistem 2000'li yıllarda UAEA Direktörü Baradei ve sonrasında ABD Başkanı Bush tarafından canlandırılmaya çalışılan yakıt bankası sistemidir. ABD'ye göre bu sistem nükleer yakıt güvencesi mekanizması olarak uluslararası nükleer yakıt piyasasının işleyişini destekleyecektir. Vienna Group of Ten devletleri, ABD görüşüne destek vererek bu mekanizmanın maliyetleri azaltacağı, yakıt güvencesi sağlayacağı, nükleer işbirliğinin güvenli bir ortamda sürürülmesini sağlayacağını ve nükleer yayılma riskini azaltacağını belirtmiştir.⁷⁰⁶

İran başta olmak üzere birçok NAM devleti bu öneriye karşı çıkmışlardır. İran bu önerinin devletlerin ulusal nükleer yakıt geliştirmeye ilişkin vazgeçilmez haklarını sınırlama tehlikesi içerdiğini belirtmiştir.⁷⁰⁷ Bu konunun ele alındığı II. Komite görüşmeleri esnasında söz alan İranlı temsilci Naziri bunun çok boyutlu ve karmaşık bir konu olduğunu belirtmiş, teknik, hukuki, ticari ve ekonomik etkileri olabileceğini söylemiştir.⁷⁰⁸ İran ile aynı görüşleri paylaşan NAM devletleri sundukları çalışma belgesinde konunun çok boyutluluğuna ve siyasi yönlerine dikkat çekerek, bu konuda

⁷⁰⁵ "2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons", *Final Document: Volume II; Part III-Documents issued at the Conference, NPT/CONF.2010/50 (Vol. II)* New York: United Nations, 2010, s.359.

[http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20\(VOL.%20II\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20(VOL.%20II)) (12.10.2014). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF.2010/50 (Vol. II) olarak anılacaktır.

⁷⁰⁶ "Working paper by Australia, Austria, Canada, Denmark, Finland, Hungary, Ireland, the Netherlands, New Zealand, Norway and Sweden (the Vienna Group of Ten) on Articles III (3) and IV, and the sixth and seventh preambular paragraphs, especially in their relationship to article III (1), (2) and (4), and the fourth and fifth preambular paragraphs (approaches to the nuclear fuel cycle)", NPT/CONF.2010/WP.18.

⁷⁰⁷ "Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran, Peaceful research, production and use of nuclear energy", NPT/CONF.2010/WP.53.

⁷⁰⁸ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), p. 261, 2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons Final Document Volume III Part IV Summary records and list of participants

kapsamlı ve saydam görüşmelerin ayırım yapmama esasına dayanarak ve devletlerin çekinceleri göz önüne alınarak yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, nükleer faaliyetlerin hassasiyetleri öne sürülerek devletleri barışçıl nükleer faaliyetlerinden vazgeçirmeye çabalarını reddeceklerini belirtmişlerdir.⁷⁰⁹

Brezilya temsilcisi III. Komitede yaptığı konuşmada hiçbir devletin nükleer madde ve teknolojiler konusunda diğer devletlerin iyi niyetlerine bel bağlamaya zorlanamayacağını, ülkesinin bu konuda olumsuz deneyimler yaşadığını belirtmiştir.⁷¹⁰

Konferans nihai dokümanında çok taraflı nükleer yakıt döngüsüne ilişkin görüşmelerin UAEA yetkisi altında devam ettirilmesi yönünde ifadeler yer alırken, yakıt tedarigi ve kullanılmış yakıtın geri alınması konusunda oluşturulması muhtemel mekanizmaların devletlerin anlaşmada belirtilen haklarını etkilememesi gerektiği vurgulanmıştır. Eylem planının 47. maddesinde devletlerin ulusal olarak izleyecekleri nükleer yakıt döngüsü politikalarına saygı duyulması gerektiği vurgulanırken, 58. Eylem maddesinde nihai dökümandaki ifadeler tekrarlanmıştır.

6.2. 2010-2015 DÖNEMİNDE NPT REJİMİ, GÖZDEN GEÇİRME KONFERANSLARI VE İKİ SÜTUN ARASINDAKİ İLİŞKİ

6.2.1. Dönem Gelişmeleri

2009 yılında ABD’de yaşanan yönetim değişimi nükleer alanda etkilerini 2010’lu yılların başından itibaren göstermeye başlamıştır. Ayrıca ABD’nin yeni yönetim ile birlikte İran’ın sürdürmekte olduğu nükleer programına ilişkin yavaş bir biçimde politika değişimine gitmesi ve “sıfır zenginleştirme”⁷¹¹ inadından vazgeçmesi İran ile müzakerelerin yeniden başlamasına imkan tanımıştır. İran’da yaşanan yönetim değişikliği ile birlikte Ahmedinejad hükümetinin yerine, İran’ın nükleer programı konusunda oldukça bilgili olan hatta İran’ı nükleer müzakerelerde temsil etmiş olan Hassan Rouhani’nin gelmesi de müzakerelerin yapıcı bir şekilde devam etmesine olanak sağlamıştır.

Bu dönemde ayrıca NAM üye devletleri başta olmak üzere birçok NNWS tarafından desteklenen “nükleer silahların insani sonuçları” (*humanitarian consequences of nuclear*

⁷⁰⁹ “Working paper submitted by the members of the Group of Non-Aligned States parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, NPT/CONF.2010/WP.46.

⁷¹⁰ NPT/CONF.2010/50 (Vol. III), s. 245.

⁷¹¹ İran’ın nükleer programı açığa çıktığı tarihten itibaren ABD yönetimi İran ile varılacak herhangi bir anlaşmada İran’a zenginleştirme hakkı tanımayacağını belirtmekte idi.

weapons) ya da diğer adlarıyla “nükleer silahların insani etkileri” (*humanitarian impacts of nuclear weapons*), “insani girişim” (*humanitarian initiative*) konsepti güç kazanmıştır. 2010 yılında gerçekleştirilen Gözden Geçirme Konferansı Nihai Belgesinde “nükleer silahların herhangi bir kullanımının katastrofik (felaket) sonuçlara yol açabileceği” ifadesi yer almıştır. Bu tarihten sonra toplanacak olan Hazırlık Komitesi görüşmelerinde bu konsept NWS ve NNWS’ler arasında derin tartışmalara yol açacaktır. NNWS’lerin “insani etki” söylemini nükleer silahsızlanma konusunda NWS’lere daha fazla baskı yapabilmek amacıyla kullandıklarını söylemek mümkündür.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde 2000-2015 yılları arasında ortaya çıkan önemli nükleer gelişmeler incelenecek ve bu gelişmeler çerçevesinde rejim aktörlerinin bazıları tarafından atılan adımlar değerlendirilecektir.

6.2.1.1. UAEA “Devlet Düzeyinde Güvenlik Denetimi” Konsepti

2013 yılının Eylül ayında, Ajans Sekreteryası, Yöneticiler Meclisine güvenlik denetimi sisteminin güçlendirilmesi ve etkinliğinin daha da artırılması amacıyla bir rapor iletmiştir. Raporun başlığı “Devlet Düzeyinde Güvenlik Denetimlerinin Uygulanmasının Geliştirilmesi ve Kavramsallaştırılması”dır.⁷¹² Raporda başlıkta belirtilen bu yaklaşımın Ajans’ın hukuki yetkilerinde bir değişiklik öngörmediği, fakat Ajans ve üye devletlerin faydasına olacak şekilde güvenlik denetimlerinin uygulanışının, veriminin ve etkinliğini artırmayı hedeflediği yer almaktaydı. Devleti, yürüttüğü faaliyetleri ve kapasitesini (nükleer yakıt döngüsü yeterlilikleri ve teknolojik kabiliyetleri) bütüncül olarak değerlendiren bu konsept, her ülke özelinde güvenlik denetimlerinin uygulanışının değerlendirilmesi öngörülüyordu.

6.2.1.2. Nükleer Tedarikçiler Grubunun Rehber Listesinin Güncellenmesi

24 Haziran 2011 tarihinde NSG nükleer zenginleştirme ve yeniden işleme transferlerine ilişkin olarak ithalatçı devletlerin kontrol listesinde bulunan madde, meteryal ve teknolojilerin transferi öncesinde yerine getirmesi gereken şartları içeren rehber

⁷¹² International Atomic Energy Agency, “The Conceptualization and Development of Safeguards Implementation at the State Level.” GOV/2013/38, Vienna. August 12, 2013. <https://armscontrollaw.files.wordpress.com/2012/06/state-level-safeguards-concept-report-august-2013.pdf> (11.02.2015)

listesinde birtakım değişiklikler yapacağını duyurmuş idi. Bu durum ithalatçı devletlere yeni şartlar getirilmesi anlamına gelmekteydi.

2004 yılında ABD Başkanı Bush'un konuşmasını izleyen süreçte ABD'nin NSG içerisinde nükleer tedarik koşulların sıkılaştırılması ve yeni kriterler getirilmesi yönündeki çabaları 2008 yılında "temiz metin" adı altında bir taslağın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu metinde, NSG üyelerinin büyük çoğunluğunun reddettiği hali hazırda zenginleştirme ve yeniden işleme tesislerine sahip olan devletler dışındaki devletlere yapılacak bu tarz teknoloji transferlerinin yasaklanması önerisi dahil edilmemişti. Üye devletler yasaklama yerine yeni kriterlerin getirilmesi yönünde görüş bildirmişlerdi. Aynı şekilde Bush yönetimi tarafından NSG üyeleri tarafından kabul edilmesi istenen ek kriterler grup üyelerinin tepkisi ile karşılaşmıştır. Bu nedenle 2008 yılını takip eden günlerde, NSG üyesi devletler taslak önerinin içeriği, ABD'nin ek kriter önerileri ve devletlerin ulusal tedarik politikaları konusunda yoğun tartışmalar yaşamışlardır. Özellikle Ek Protokol'ün tedarik şartı olarak getirilmesine ilişkin yeni kriter önerisi Ek Protokol'e taraf olmayan Brezilya ve Arjantin'in yoğun itirazlarına yol açmıştır.⁷¹³ Bu nedenle konsensus ile karar alan NSG tarafından zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin transferine ilişkin yeni bir rehber liste üzerinde anlaşmaya varılamamıştır. 2011 yılının Haziran ayında ise konsensus sağlanmış ve grup yaptığı açıklama ile "yasal ticareti sekteye uğratmadan yayılma tehditleri ile mücadele etmeyi hedefleyen" yeni kuralları içeren güncellenmiş rehber listesini INFCIRC 254/Rev.10/Part I adıyla yayınlamıştır.⁷¹⁴ Yeni rehber listede hassas nükleer teknolojinin transferini düzenlemeye yönelik olan ve listede VI. ve VII. Paragraflardan oluşan bölümün genişletildiği görülmektedir.

Güncellenen rehber liste ile NSG üyesi devletlere ithalatçı devlet taslak metinde yer alan altı adet objektif kriteri yerine getirmediği takdirde, bu devlete hassas nükleer teknoloji transeferi yapmama yükümlülüğü getirilmektedir. Bu kriterler VI. paragrafın (a) bendinde belirtilmektedir:

- i) ithalatçı devletin NPT üyesi olması,
- ii) UAEA güvenlik denetimi sistemine riayet etmesi,

⁷¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fred McGoldrick, "Limiting Transfers of...", ve Mark Hibbs, "Nuclear Suppliers Group...".

⁷¹⁴ Nuclear Suppliers Group Public Statement, Nuclear Suppliers Group Plenary, 27 June 2011. http://www.mid.ru/en/eksportnyj-kontrol/-/asset_publisher/UhKoSvqyDFGv/content/id/202066 (10.02.2015)

- iii) BMGK 1540 sayılı kararında belirtilen yükümlülükleri yerine getiriyor olması,
- iv) tedarikçi devlete tedarik edilen teknoloji ve maddelerin yeniden transfer edilmeyeceği ve herhangi bir patlama amacıyla kullanılmayacağı ve güvenlik denetimi sistemi altında kullanılacağı konularında güvence vermesi,
- v) nükleer tesislerin fiziksel güvenliğine ilişkin uluslararası normlara uygun hareket ediyor olması,
- vi) UAEA ve uluslararası emniyet konvansiyonlarına bağlı olması.

Bu şartlara ilave olarak VI paragrafın (a) bendinde objektif ve sübjektif kriterlerin harmanlanmasından oluşan ucu açık bir cümle ile devam etmekte idi: “ bu tip transferlere izin verilmesi konusunda tedarikçiler potansiyel alıcı ile iletişime geçerek alıcının zenginleştirme ve yeniden işleme tesislerinin, ekipman ve teknolojilerin sadece barışçıl amaçlarla kullanılma niyetinde olduğundan emin olmalıdır.” Bu ifadenin devamında ise tedarikçi devletin “ayrıca ulusal takdir hakkı ve uygulanabilir bütün ilgili faktörlerin göz önüne alınacağı” yer almaktadır. Belirtilen “ilgili faktörler” ile kastedilenin ne olduğu açık olmasa da uzmanlar ithalatçı devletin kendi için ve bölgesindeki istikrar ve güvenlik ortamına, tedarik öncesi taraflar arasında sonuçlandırılacak ön düzenlemelere ve ithalatçı devletin bu teknolojilere neden ihtiyaç duyduğuna ilişkin tutarlı sebepler sunmasına işaret etmektedirler.⁷¹⁵ Sübjektif kriterler olarak daha önce gündeme gelen bu kriterlerin güncellenmiş listede açık bir şekilde yer almamış olmasının değişik yorumlara sebep olacağı açıktır.⁷¹⁶

VI. paragrafın c bendi ise Ek Protokol’ün tedarik şartı olarak kabul edilmesine ilişkindir. Brezilya ve Arjantin’in muhalefeti ile güncellenmiş rehber listede hassas nükleer transfer ile ilgili şu şartlar belirtilmiştir: “sadece ithalatçı devlet Kapsamlı Güvenlik Denetimi anlaşması ile birlikte Ek Protokol’ü yürürlüğe sokmuş ise ya da bu beklenirken (pending this) UAEA ile işbirliği içerisinde ve UAEA Yöneticiler Meclisi tarafından onaylanmış uygun bir bölgesel güvenlik denetimi anlaşması uyguluyor ise” bu tedarik gerçekleştirilebilir. Bölgesel işbirliği anlaşmasından kastın Brezilya ve Arjantin tarafından

⁷¹⁵ Mark Hibbs, “New Global Rules for Sensitive Trade”, Nuclear Energy Brief, Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, 28 July 2011.

⁷¹⁶ Andrea Viski, “The Revised Nuclear Suppliers Group Guidelines: A European Union Perspective”, EU Non-Proliferation Consortium Non-Proliferation Papers, No. 15, May 2012. <http://www.nonproliferation.eu/web/documents/nonproliferationpapers/andreaviski4fba1277ab8f9.pdf> (10.02.2014)

oluşturulan ve uygulan Nükleer Materyallerin Kontrol ve Muhasebesi için Brezilya-Arjantin Ajansı (Brazilian–Argentine Agency for Accounting and Control of Nuclear Materials –ABACC) anlaşması olduğuna şüphe yoktur. Fakat hassas nükleer tedariğin gerçekleşmesi için bu devletlerin Ek Protokol’ü onay sürecinde (*pending this*) olmaları gerekip gerekmediği tartışma konusudur. NSG güncellenmiş listesinin yayınlamasının hemen ardından ABACC web sitesinde açıklama yapan iki devlet “NSG nin ABACC anlaşmasının Ek Protokol’e alternatif olarak kabul ettiğini” duyurmuştur.⁷¹⁷

VI. paragraf genel olarak hangi şartlar altında hassas nükleer tedariğin gerçekleştirilebileceğine ilişkin iken VII. paragraf bu kriterleri sağlayan devletlere ne şekilde bu tedariğin yapılacağı ile ilgilidir. Güncelleme öncesinde ithalatçı devlet uranyumu %20’den fazla zenginleştirmeyeceği konusunda garanti verirken, yeni rehber liste ile “özel düzenlemeler” başlığı altında yeni şartlar yer almaktadır. VII. paragrafın (a) bendinde yer alan ilk şartlar ithalatçı devletin %20 üst sınır ile zenginleştirme yapabileceğini tekrarlarken, tedarikçi devletler “bu zenginleştirme sınırının aşılmasını zorlaştıracak tesisleri dizayn ve inşa etmek için çalışmaya davet etmektedir” denmektedir. Aynı paragrafın (b) bendi ise grup içerisinde “kara kutu” önerisine ilişkin tartışmaların bir ürünüdür. Bu bende göre tedarikçiler teknoloji dizaynı ve üretimine ilişkin transferleri önlemeye çağırılmışlardır. Ayrıca ithalatçı devletlerin, tesislerin kopyalanmasına izin verilmediği transfer şartlarını kabul etmesi gerektiği belirtilmektedir.

Açıkça görüldüğü gibi, uzun yıllar süren bir müzakere sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan güncellenmiş rehber liste önceki rehber listeden hassas nükleer teknoloji ve ekipmanın transferine getirdiği kısıtlamalar ve ek şartlar bakımından oldukça farklı bir tablo sunmaktadır. Yeni listeye yönelik olarak 2015 NPT gözden geçirme döngüsünde yoğun tartışmalar yaşanacak ve yeni düzenlemeye özellikle NAM devletleri sert eleştiriler getireceklerdir.

6.2.1.3. İran’ın Nükleer Programı ve Uluslararası Müzakereler

2010 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilen Gözden Geçirme Konferansı sonrasında, 17 Mayıs 2010 tarihinde Brezilya ve Türkiye tarafından arabuluculuğunda İran ile bir mutabakata varılmış ve bu mutabakat “Tahran Bildirisi” ile açıklanmıştır. Bu anlaşmaya

⁷¹⁷ Brazilian–Argentine Agency for Accounting and Control of Nuclear Materials (ABACC), “NSG recognizes the Quadripartite Agreement as an alternative criterion to the Additional Protocol”, 28 June 2011. <http://www.abacc.org.br/?p=3846&lang=en> (14.02.2014)

göre, İran elinde bulunan LEU stoğunun yarısını (1,200 kg) Türkiye'ye göndermeyi kabul etmekte bunun karşılığında medikal araştırma reaktöründe kullanılmak üzere 120 kg %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum almayı taahhüt etmekteydi.⁷¹⁸ Bu mutabakat, Batılı devletler tarafından kabul görmemiştir. Zira ABD, İran'a yönelik yeni bir yaptırım paketi üzerinde çalışmaktaydı ve İran'ın topraklarından çıkartmayı kabul ettiği miktarı az bulmaktaydı.⁷¹⁹ ABD yönetiminin İran'a yönelik "sıfır zenginleştirme" (*zero-enrichment*) politikasını devam ettirmek istemesi ve anlaşmanın "sıfır zenginleştirme" şartı içermemesi, mutabakatın kabul görmemesine neden olmuştur.⁷²⁰

Brezilya ve Türkiye'nin çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, aynı yılın Haziran ayında BM Güvenlik Konseyi 1929 sayılı karar ile İran'a yönelik başka bir yaptırım paketini daha onaylamıştır.⁷²¹ Bu paketin hedefinde genel olarak, İran'ın nükleere ilişkin faaliyetleri yer almaktaydı. Birçoğu hali hazırda ABD ve AB devletleri tarafından yaptırım altında olan İran devletine ait taşıyıcı firmalar baskı altına alınmıştır. Aynı yılın Ekim ayında, P5+1 devletleri İran'a nükleer programının barışçıl olarak kalmasına yönelik garanti vermesi koşulu ile müzakerelerin devam etmesi için yeni bir teklif götürmüşlerdir. İran ise, müzakerelere devam etmek için uluslararası yaptırımların kaldırılmasını talep etmiştir. İran'ın müzakerelerin ön şartı olarak tüm ekonomik yaptırımların kaldırılması konusundaki ısrarı müzakerelerin çok kısa sürmesine neden olmuştur.

2011 yılının Temmuz ayında, Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov İran ve P5+1 devletlerinin karşılıklı olarak adımlar atarak müzakerelere aşamalı olarak devam etmesi yönünde bir teklif getirmiştir.⁷²² Teklif uyarınca İran'ın atması istenen adımlar, İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini bir tesisle sınırlaması, zenginleştirme oranını %5 ile sınırlandırması, nükleer tesisleri dizayn aşamasında Ajans'a bildirmeyi öngören 3.1 kodunu uygulamaya başlaması, Ek Protokol'ü onaylaması, ve son olarak zenginleştirme

⁷¹⁸ Peter Crail, "Brazil, Turkey Broker Fuel Swap with Iran," *Arms Control Today*, June 2010.

https://www.armscontrol.org/act/2010_06/FuelSwap (14.02.2014)

⁷¹⁹ <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (15.06.2015)

⁷²⁰ Trita Parsi, *Analysis: Iran's Nuke Deal Irritates Washington*, ABC News, May 18, 2010. <http://abcnews.go.com/International/analysis-irans-nuclear-deal-turkey-brazil/story?id=10681106> (10.05.2015)

Yazarın Harvard Üniversitesi Belfer Merkezinde görev yapan Profesör Steven Miller ile gerçekleştirdiği görüşmede Miller, bu tarihten itibaren İran'ın santrifüj sayısının hızla artması nedeniyle ABD'nin bu "inadından" vazgeçtiğini belirtmiştir. Yazarın Steven Miller ile görüşmesi, Kasım 2015, Nagazaki, Japonya.

⁷²¹ United Nations Security Council, Resolution 1929, June 9 2010.

https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1929-2010.pdf (10.05.2015)

⁷²² "Russia Proposes 'Phased' Resolution of Iran Nuclear Standoff", 14 July 2011.

<http://www.nti.org/gsn/article/russia-proposes-phased-resolution-of-iran-nuclear-standoff/> (10.05.2015)

faaliyetlerini üç aylığına askıya alması idi. Bu adımların karşılığında P5+1 devletleri ise, aşama aşama uyguladıkları tek taraflı ve BM Güvenlik Konseyi kararı uyarınca uyguladıkları yaptırımları kaldıracaklardı. İran bu teklife sıcak baktığını belirtmiş fakat ABD başta olmak üzere İngiltere ve Fransa yaptırımların görece erken bir evrede kaldırılmasına karşı çıkmışlardır. Bu nedenle görüşmelerin başlaması mümkün olmamıştır. Aynı yılın Kasım ayında, UAEA İran'ın nükleer faaliyetleri ile kapsamlı bir rapor yayınlamıştır. Bu raporu özel kılan en önemli özellik ise raporun ekinde yer alan İran'ın nükleer programının “muhtemel askeri yönleri” ile ilgili bir bilgiler içermesi idi.⁷²³ Rapora göre İran “nükleer patlayıcı araç gelişimi ile ilgili olarak” birçok faaliyet içerisinde bulunmakta idi. Bu faaliyetler arasında “askeriye ile ilişkisi olan” kurum ve kişilerden “nükleer ile alakalı çift kullanımlı ekipman ve madde” tedariki yapmak, “nükleer madde üretimi için bildirim yapılmaksızın (gizli) faaliyetler yürütmek”, A. Q. Khan ağında nükleer ilah üretimine ilişkin bilgi ve belge temin etmek” ve “test bileşenleri de dahil olmak üzere yerel olarak geliştirilecek nükleer silah dizaynı üzerinde çalışmak” yer almaktaydı. Raporda ayrıca bu faaliyetlerin halen devam ediyor olabileceğinin altı çizilmekteydi.⁷²⁴ Raporun yayınlanmasından sonra, BM Güvenlik Konseyi İran'ın nükleer programı ile ilgili çözümlenemeyen konulara ilişkin artan kaygısını belirtmiş, İran'ı güvenlik denetimi yükümlülüklerini yerine getirmeye davet etmiştir. Raporun yayınlanmasından 10 gün sonra ise yeni bir Genel Kurul kararı alınmıştır.⁷²⁵

Bu tarihten sonra ABD'nin İran'a yönelik tek taraflı olarak uyguladığı yaptırımlar artmış, petrol ve doğalgaz alanında İran hükümeti ve İran şirketleri adına faaliyet gösteren yabancı finansal kuruluşlara yaptırım gündeme gelmiştir. ABD hükümeti Şubat 2012 tarihinde ise, ABD'deki İran Merkez Bankasının ve İranlı tüm finansal kuruluşların mal varlığını dondurma kararı almıştır.⁷²⁶

Aynı yıl İran'ın Parchin askeri tesislerinde nükleer silah üretimi ile ilişkisi olabilecek yüksek patlayıcı kapasiteye sahip testler yürüttüğü iddiası Ajans gündemine gelmiştir.

⁷²³ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, GOV/2011/65" Report by the Director General, 8 November 2011. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2011-65.pdf> (15.02.2014)

⁷²⁴ Ibid.

⁷²⁵ International Atomic Energy Agency, Resolution adopted by the Board of Governors, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of United Nations Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, GOV/2011/69", 18 November 2011. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2011-69.pdf> (15.02.2014)

⁷²⁶ United States of America Department of the Treasury, "Fact Sheet: Implementation of National Defense Authorization Act Sanctions on Iran," February 6, 2012. <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1409.aspx> (16.02.2014)

Ajans'ın tesisi ziyaret talebi uzun görüşmeler sonucunda İran tarafından olumlu karşılanmış fakat Ajans ziyareti öncesinde İran'ın askeri alanın belli bölgelerini boşaltarak asfalt ile kapladığı iddiası ABD'de faaliyet gösteren Uluslararası Güvenlik ve Bilim Enstitüsü (*Institute for Science and International Security-ISIS*) tarafından yayınlanan uydu görüntüleri ile gündeme gelmiştir.⁷²⁷ Bu durum Genel Direktör'ün Mayıs 2013 tarihinde yayınlanan raporunda da yer almıştır.⁷²⁸

2012 yılının Şubat ayında, ABD'nin tek taraflı yaptırımların güçlendirilmesi kararını izleyen dönemde, Avrupa Birliği tarafından İran ile yürütülen görüşmelerin yeniden canlandırılması teklifi gelmiştir.⁷²⁹ AB Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton öncülüğünde başlatılan girişim ile Nisan 2012 tarihinde İran ve P5+1 devletleri İstanbul'da buluşmuştur. Yapıcı geçen görüşmelerin ardından taraflar Mayıs ayında Bağdat'ta görüşmelere devam etme kararı almışlardır. Bağdat'ta gerçekleşen görüşmelere gelirken P5+1 devletlerinin İran'dan talepleri şu şekildedir: İran'ın zenginleştirilmiş uranyum (U-235) seviyesi %20 seviyesi ile sınırlandırılması, hali hazırda üretmiş olduğu %20'den fazla zenginleştirme oranına tüm zenginleştirilmiş uranyumun ülkesinden çıkarması ve topraklarında bulunan Fordow nükleer zenginleştirme tesisini kapatması⁷³⁰. Bu taleplerin İran tarafından gerçekleştirilmesi karşılığında bu devletler İran'ın sivil havacılık programına parça sağlamak, tıbbi amaçlarla kullanılmak üzere isotop sağlanmasını üzerine görüşmek, nükleer emniyet alanında işbirliği yapmayı vadetmişlerdir. Bu devletler ayrıca, İran'a karşı fazla BM yaptırımını kabul etmekten "kaçınma" teklifinde bulunmuşlardır.

İran P5+1 devletlerinin teklifi ile ilgilendiğini ve zenginleştirme oranını %20 ile sınırlamaya kabul edebileceğini belirtmiş, fakat bunun için mevcut bazı yaptırımların (petrol sanayisi ve merkez bankası üzerinde uygulanan) kaldırılmasını talep etmiştir.⁷³¹ Bu esnada İran'ın nükleer programı ile bu devletlere sunduğu bir öneri gündeme gelmiştir. Bu öneriye göre, İran NPT anlaşması ile kendisine tanınmış "vazgeçilmez bir hak olan" uranyum zenginleştirme hakkının, P5+1 devletleri tarafından tanınmasını talep etmekte,

⁷²⁷ David Albright and Paul Brannan, "New Satellite Image Shows Activity at Parchin Site in Iran," Institute for Science and International Security, May 8, 2012. <http://isis-online.org/isis-reports/detail/new-satellite-image-shows-activity-at-parchin-site-in-iran/8#images> (10.02.2015)

⁷²⁸ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, GOV/2013/27 " Report by the Director General, May 22, 2013. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2013-27.pdf> (10.02.2015)

⁷²⁹ "Statement by European Union High Representative Catherine Ashton on the Iranian Nuclear Issue," *PRNewswire*, March 6, 2012. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/128765.pdf (10.02.2015)

⁷³⁰ <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (15.06.2015)

⁷³¹ Ibid.

UAEA ile işbirliği yapması karşılığında yaptırımların hafifletilmesini istemekte, nükleer enerji ve nükleer güvenlik alanlarında işbirliğine açık olduğunu belirtmektedir. P5+1 devletleri ise, herhangi bir yaptırımın kaldırılabilmesi için önce taleplerinin yerine getirilmesini istemiştir. Bu devletlere göre sürecin eşzamanlı işlemesi mümkün görülmemektedir. Bu durumda taraflar ana konular üzerinde yaşanan fikir ayrılıkları nedeniyle görüşmelere devam edememişlerdir. İlerleyen günlerde alt düzey teknik görüşmeler devam ederken, ABD ve AB'nin İran'a yönelik yaptırımlarını sertleştirdiğini söylemek mümkündür.

2013 yılının Kasım ayına gelindiğinde, P5+1 ve İran arasındaki görüşmeler Kazakistan'ın Alma Ati şehrinde yeniden canlandırılmış ve P5+1 devletleri İran'a yeni bir öneri sunmuşlardır. Bu devletler, İran'ın uranyum zenginleştirme oranını %20 ile sınırlamasını, elinde bulunan medikal izotoplar üretimi haricindeki %20 oranında zenginleştirilmiş uranyumun ülke dışına çıkartmasını, Ajans'ın genişletilmiş güvenlik denetimlerini kabul etmesini, Fordow nükleer yakıt tesisinin geleceği uzun vadede taraflar arasında görüşülürken ilk etapta altı aylık bir süre bu tesisteki faaliyetlerin askıya alınmasını talep etmişlerdir. Bu adımların karşılığında İran'a altın, değerli maden ve petrokimya ürünlerinin ticareti ile ilgili uyguladıkları yaptırımları gevşetme önerisi getirmişlerdir. İran ise %20 zenginleştirme oranını kabul edebileceğini fakat bu devletlerin İran'ın zenginleştirme hakkını tanımasını talep ettiğini belirtmiş, ayrıca bankacılık ile ilgili yaptırımların kaldırılmasını istemiştir.⁷³² Karşılıklı öneri ve talepler olumlu karşılanmamış ve görüşmeler tekrar çıkmaza girmiştir. 2013 yılının Mayıs ayında ise Başkan Obama "İran riyali ile önemli miktarda işlem gerçekleştiren" ya da ülke dışında İran riyali hesabına sahip olan tüm yabancı finansal kuruluşlara karşı yaptırım kararını imzalamıştır.

Haziran 2013 tarihinde Hassan Rouhani'nin İran Cumhurbaşkanlığına gelmesi ile İran'ın nükleer müzakerelerdeki pozisyonun değişmeye başladığını söylemek mümkündür. 2003-2005 yılları arasında nükleer müzakerelerde İran delegasyonunun başkanlığını yapan Rouhani ilk basın toplantısında, İran'ın nükleer programını şeffaflaştırarak uluslararası toplum ile olan gerilimi yumuşatacağının sinyallerini vermiştir.⁷³³ P5+1 ile nükleer

⁷³² Laura Rozen, "The P5+1 Nuclear Proposal to Iran in Almaty: Document," The Back Channel, *Al-Monitor*, June 9, 2013.

<http://backchannel.al-monitor.com/index.php/2013/06/5444/p51-almaty-confidence-building-proposal-to-iran/> (10.02.2015)

⁷³³ Damien McElroy, "Iran's Rouhani Vows to Work to Lift Sanctions on Iran", *The Telegraph*, August 3, 2013.

müzakerelerin devam ettirilmesi ve İran üzerindeki yaptırımların kaldırılmasının sağlanması amacıyla beyan eden Rouhani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde ABD yetkilileri ile görüşmelerin "gizli" olarak başlatıldığı belirtilmektedir.⁷³⁴

2013 yılının Ekim ve Kasım aylarında P5+1 ve İran ile gerçekleştirilen müzakereler sonucunda 24 Kasım 2014 tarihinde taraflar "ortak eylem planı" (*joint plan of action*) üzerinde mutabakata vardıklarını duyurmuşlardır. Bu plan, gelecek altı aylık dönemde karşılıklı atılması gereken adımları içermekte ve taraflar arasında kapsamlı bir anlaşmaya varılabilmesi için gerekli zamanı tanımaktadır. Bu dönemde ayrıca, İran ve UAEA arasında Ajans'ın İran'ın nükleer programına ilişkin yürüttüğü doğrulama faaliyetlerine ilişkin geçmişte yaşanan ve mevcut bulunan sorunların çözümü ile ilgili olarak "çerçeve işbirliği" (*framework for cooperation*) üzerinde anlaşmaya varılmıştır.⁷³⁵

2 Nisan 2015 tarihinde ise taraflar İsviçre'nin Lozan kentinde bir hafta süren müzakereler sonucunda İran'ın nükleer programına ilişkin bir anlaşmaya varılabilmesi için "Lozan Çerçevesi" (*Lausanne Framework*) üzerinde mutabık kalmışlardır.⁷³⁶ Yapılan açıklama ile taraflar arasındaki müzakerelerin kapsamlı bir anlaşma ile sonuçlandırılabilmesi için 30 Haziran "son tarih" olarak belirlenmiş olsa da, bu konuda taraflar başarılı olamamış ve bu tarih uzatılmıştır.

Uzun süren müzakereler sonucunda 15 Temmuz 2015 tarihinde Viyana'da P5+1 devletleri ile İran arasında "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" (*Joint Comprehensive Plan of Action-JCPOA*) üzerinde anlaşmaya varıldığı duyurulmuştur. Lozan'da mutabık kalınan plan çerçevesinin Viyana'da üzerindeki anlaşılan plandan bazı farklı hükümlere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu farklılıklara "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" hükümleri incelenirken değinilecektir. Fakat daha önce İran nükleer müzakereleri devam ederken toplanan NPT Hazırlık Komitesi toplantıları ve Kapsamlı Ortak Eylem Planı BM

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/10220564/Hassan-Rouhani-vows-to-lift-sanctions-on-Iran.html> (10.02.2015)

⁷³⁴ Bradley Klapper, Matthew Lee, Julie Pace, "Secret US-Iran Talks Set Stage for Nuke Deal," *Associated Press*, November 24, 2013. <http://talkingpointsmemo.com/news/secret-us-iran-talks-set-stage-for-nuke-deal> (13.02.2015)

⁷³⁵ International Atomic Energy Agency Press Release, "Iran Sign Joint Statement on Framework for Cooperation", November 11, 2013. <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-iran-sign-joint-statement-framework-cooperation> (14.02.2015)

⁷³⁶ Avrupa Birliği taarfindan "Joint Statement by EU High Representative Federica Mogherini and Iranian Foreign Minister Javad Zarif" başlığı ile duyurulan Lozan ortak açıklaması, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından "Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program" başlığı ile duyurulmuştur. Tam metin için bkz. United States of America Department of State, "Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program", April 2, 2015. <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/04/240170.htm> (06.05.2015)

Güvenlik Konseyi tarafından onaylanmadan 27 Nisan-22 Mayıs 2015 tarihleri arasında toplanan NPT Gözden Geçirme Konferansı'ı ve iki sütun arasındaki ilişki incelenecektir.

6.2.2. 2015 NPT Gözden Geçirme Döngüsü: Hazırlık Komitesi Toplantıları ve 2015 Gözden Geçirme Konferansı

Çalışmanın bu bölümünde 2015 yılı Gözden Geçirme Konferansı görüşmelerinde öne çıkan konular ve konferans sonucu değerlendirildikten sonra, çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişki, 2010-2015 yılları arasında yaşanan uluslararası nükleer gelişmeler ışığında değerlendirilecektir. Fakat bundan önce 2012, 2013 ve 2014 yıllarında toplanan Hazırlık Komitesi Toplantıları değerlendirilecektir.

6.2.2.1. 2012 Hazırlık Komitesi Toplantısı

2015 yılında toplanacak olan Gözden Geçirme Konferansı öncesi ilk Hazırlık Komitesi toplantısı 111 devletin katılımı ile 30 Nisan-11 Mayıs 2012 tarihleri arasında Viyana da yapılmıştır. 2010 yılındaki Konferansı takip eden dönemde güçlenen nükleer silahsızlanma çabaları bağlamında nükleer silahların kullanımının olası insani etkilerinin yeni bir başlık olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Komite toplantısında haftalar önce yeniden başlayan İran ve P5+1 arasındaki görüşmeler Konferans'ta bu konuya ilişkin kullanılan dili oldukça yumuşatmıştır. Komite görüşmeleri öncesi İstanbul'da gerçekleştirilen P5+1 (AB 3+3) görüşmelerinden olumlu bir gelişme olarak bahsedilmiştir. İran yürüttüğü nükleer programın barışçıl olduğunu, nükleer silah edinmeyi amaçlamadığını ve İran'ın güvenlik doktrininde nükleer silahlara yer olmadığı iddiasını tekrarlamış ve dini lider Ayetullah Hamanei nükleer silahlara sahip olmanın “günahkâr bir eylem olduğu” yönündeki fetvasını hatırlatmıştır. İran ayrıca Ajans tarafından son 10 yılda gerçekleştirilen incelemelerde barışçıl nükleer programının silah üretimi için kullanıldığına ilişkin herhangi bir kanıtı ulaşamadığını belirterek, İran'ın adalet ve karşılıklı saygı çerçevesinde yapıcı görüşmelere açık olduğunu belirtmiştir. İran temsilcisi Akhondzadeh, devletin vazgeçilmez bir hak olan nükleer enerji ve teknolojinin barışçıl kullanımı hakkını kullanmaktan vazgeçmeyeceğini bir kez daha belirtmiştir.⁷³⁷

ABD'nin de konferans boyunca İran'ın nükleer programına ilişkin kullandığı dilin oldukça yumuşadığı görülmektedir. İran ile P5+1 arasında sürdürülen görüşmelerin

⁷³⁷ NPT/CONF.2015/PC.I/SR.3, s.5

önemine dikkat çeken ABD, barışçıl nükleer enerji kullanımı konusunda da dilini yumuşatmış, Başkan Obama döneminde başlatılan “Barışçıl Kullanım Girişimi”ne dikkat çekerek ABD’nin Anlaşma’nın IV. maddesinde yer alan yükümlülüklerini yerini getirdiğini vurgulamıştır. Başkan Obama tarafından vurgulanan sivil nükleer işbirliği kapsamında devletlere sivil reaktörlerinde kullanılmak üzere nükleer yakıt sağlanması amacıyla kurulması planlanan çok taraflı yakıt bankalarının avantajları dile getirilmiştir.

Nükleer silahsızlanma konusunda kaydedilen aşama konusunda ise NNWS’lerin oldukça şikayetçi bir dil kullandıkları görülmektedir. NAM devletlerinin birçoğu anlaşmada yer alan silahsızlanma taahhütlerinin yerine getirilmediğinden yakınmış, devletlerin ve özellikle NATO’nun güvenlik konseptinde hala nükleer silahların rolünün büyük olduğunu belirtmiştir. Anlaşma’nın sadece yatay yayılmanın engellenmesinde değil dikey yayılmanın da engellenmesinde anahtar rolü olduğunu belirtmişlerdir.⁷³⁸

İran Anlaşma’nın karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan birinin, silahsızlanma yükümlülükleri ile ilgili herhangi bir “doğrulama ve zorlama mekanizmasının olmaması” olduğunu iddia etmiştir. İran bazı NWS’lerin Anlaşma’nın VI. maddesinde belirtilen silahsızlanma yükümlülüklerini yerine getirmemesinin anlaşmaya ciddi zorluklar yaşattığını belirtmiştir.⁷³⁹ Son yıllarda Anlaşma’nın ana prensiplerinin altı oyularak tek yönlü bir anlaşmaya dönüştürülmeye çalışıldığını iddia eden İran, nükleer silahsızlanma ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin yükümlülüklerin yerine getirilmediğini iddia etmiştir. İran’a göre dönemde NNWS’lerin yayılmanın önlenmesine ilişkin yükümlükleri öne çıkartılırken bu devletlerin barışçıl nükleer teknolojiye erişimde ciddi kısıtlamalarla karşılaşmışlardır.

Yayılmanın önlenmesi rejimini güçlendirmek adına kurulduğunu ve faaliyet gösterdiğini iddia eden NSG’nin rejim üyesi olmayan Hindistan’a yönelik kararını hatırlatan İran, bu kararın NPT’ye zarar verdiğini iddia etmiştir.

Özellikle ABD’nin kendisine yönelik ithamlarını hatırlatan İran, devletlerin yürüttüğü barışçıl programlara ilişkin olarak ortaya atılan asılsız iddiaların sonuçları olduğunu belirterek, ithama maruz kalan devlete siyasi ve ekonomik zararlar verdiğini belirtmiştir. İran anlaşmazlıkların çözümü için hukuki mekanizmaların kurulmasını

⁷³⁸ Working paper submitted by the members of the Group of Non-Aligned States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Nuclear Disarmament”, NPT/CONF.2015/PC.I/WP.36.

⁷³⁹ “Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran, Non-proliferation in all its aspects NPT/CONF.2015/PC.I/WP.33.

önermiştir. İran aynı zamanda asılsız iddialara maruz kalan devletlere ilişkin verilen kararların düzeltilmesi ve bu devletlerin uğradıkları zararların tazmin edilmesi için düzenlemeler yapılmasını teklif etmektedir.

NAM devletleri ise siyasi motivasyonlarla tek taraflı olarak dayatılmak girişimlerin barışçıl nükleer enerji geliştirme haklarına zarar vereceğinden endişe duyduklarını belirtmiş, güvenlik denetimlerinin uygulanmasına ilişkin yorumların devletlerin vazgeçilmez haklarına zarar verecek şekilde kullanılmaması gerektiğini belirtmiştir. Anlaşma'nın III. maddesinde belirtilen güvenlik denetimlerinin Anlaşma'nın IV maddesi ile uyumlu ve devletlerin zarar vermeden uygulanması yönünde açık hüküm olduğunu vurgulamışlardır.⁷⁴⁰

6.2.2.2. 2013 Hazırlık Komitesi Toplantısı

22 Nisan- 3 Mayıs 2013 tarihleri arasında Cenevre'de toplanan Komite görüşmeleri, nükleer alanda birçok gelişmenin yaşandığı ve eş zamanlı olarak birçok uluslararası görüşmenin yürütüldüğü bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. P5+1 devletleri temsilcileri ve İran temsilcileri 2012 yılında Bağdat ve Moskova'daki görüşmelerinin ardından, Komite toplantısından iki hafta kadar önce Almati'de tekrar bir araya gelmişlerdir. Aynı dönemde 2010 Konferansı'nda 2012 yılı sonuna kadar toplanması öngörülen Nükleer Silahlardan Arındırılmış Orta Doğu Konferansının gerçekleştirilebilmesi için BM Genel Sekreteri öncülüğünde görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmış ve 2012 yılı bitmesine rağmen Konferansın ne zaman toplanabileceğine dar bir tarih bile kararlaştırılamamıştır.

2012 yılının Aralık ayında Kuzey Kore uzun menzilli bir roketi uydu olarak ateşlediğini duyurmuş, iki ay sonra 2013 yılının Şubat ayında ise nükleer test gerçekleştirmiştir. 27-29 Haziran 2012 ve 18-19 Nisan 2013 tarihlerinde, komite görüşmelerinin hemen öncesinde P5 devletleri 2010 yılında kabul edilen eylem planının silahsızlanmaya ilişkin noktalarına verdikleri desteği vurgulamak için güven artırıcı toplantılarda bir araya gelmişlerdir. 4-5 Mart 2013 tarihleri arasında ise Norveç'in Oslo kentinde nükleer silahların insani etkilerini tartışmak üzere bir konferans toplanmıştır. 127 Devletin katıldığı bu toplantıya, P5 devletleri katılmamışlardır. Komite görüşmelerinde

⁷⁴⁰ "Working paper submitted by the Group of Non-Aligned States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, The inalienable right to develop research, production and uses of nuclear energy for peaceful purposes" NPT/CONF.2015/PC.I/WP.24.

süregelen tartışma konularına ek olarak iki konunun özellikle öne çıktığını söylemek mümkündür. Bu konular MENWFZ ve nükleer silahların insani etkileri üzerine yapılan ortak açıklamadır. Güney Afrikalı diplomat Abdul Minty'nin altmıştan fazla devletin imzasını taşıyan metni okuması taraf devletlerce alkışlanmıştır.

Komite görüşmeleri öncesinde ve sırasında taraflar arasında hakim olan genel havayı Komite Başkanlığını yürüten Romen Büyükelçi Cornel Feruta “zorlayıcı” ve “olumsuz” olarak nitelerken, bu durumun nedeni olarak uluslararası toplumun Anlaşma'nın üç sütununa ilişkin olarak zorluklarla karşı karşıya olmasını ve Orta Doğu'ya ilişkin toplanması öngörülen konferansın gerçekleştirilememiş olmasını göstermektedir.⁷⁴¹

2010 Konferansının başarıya ulaşmasının önemli aktörlerinden olan Mısır'ın, MENWFZ konusunda yeterine ilerleme kaydedilememiş olmasını öne sürerek Komite toplantısını terk etmesi önemli bir gelişmedir. Mısır temsilcisi Büyükelçi Badr NPT gözden Geçirme Konferanslarında ve Hazırlık komitelerinde konsensus ile alınan birçok kararın uygulanmadığını ve bunun cezasız kaldığını belirtmiştir. Mısır bu durumda anlaşma ile 1968 yılında oluşturulan ana oyaşamaya (pazarlığa) geri dönülmesi gerektiğini belirtmiştir.

Taraflar arasına süregelen fikir ayrılıkları toplantı görüşmeleri tutanaklarında açıkça görülebilir. NAM devletleri adına konuşan İranlı temsilciler Ek Protokol'ün kabul edilmesinin hukuki bir zorunluluk olmadığını tekrar vurgulayarak Ajansı bu bağlamda herhangi “yetki aşımı” (*ultra vires*) faaliyetleri engellemek konusunda göreve davet etmişlerdir. Zira bu tip faaliyetler/davranışlar Ajans'ın bütünlüğüne ve güvenilirliğine zarar verebilir.⁷⁴² Bu devletler ayrıca Anlaşma'nın konusu ve amacı ile tutarlı olmayan ve anlaşmada yer alan hak ve yükümlülüklerin yeniden tanımlanması girişimlerini ve Anlaşma'nın ötesine geçen şartların getirilmesini reddettiklerini ifade etmişlerdir.⁷⁴³

ABD is genel oturumda yaptığı açıklamada uluslararası işbirliğinin önemini vurgulamış ve Anlaşma'nın bu işbirliğinin merkezinde yer aldığını söylemiştir. 2010 yılında alınan kararların uygulanışın devletler tarafından değerlendirilmesi gerektiğini

⁷⁴¹ William C. Potter, “Interviews Ambassador Cornel Feruta On the Road to the 2015 NPT Review Conference”, *The Nonproliferation Review*, Vol.21, No.1, 2014, s.11-20.

⁷⁴² Working paper submitted by the Group of Non-Aligned States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Safeguards” NPT/CONF.2015/PC.II/WP.18.

⁷⁴³ NPT/CONF.2015/PC.II/SR.1, s.6

ifade eden ABD’li temsilciler bu değerlendirmenin Anlaşma’nın tüm sütunlarına dengeli bir yaklaşımla yapılması gerektiğini söylemişlerdir.⁷⁴⁴

Başkan Bush döneminde, başta NAM devletleri olmak üzere birçok devlet Anlaşma’nın yayılmanın önlenmesi sütunun öne çıkartıldığını ve dengenin gözetilmediğini iddia ederken, 2015 yılında toplanacak Konferans öncesi güç kazanan “insani etki” ve nükleer silahsızlanma konularının ABD’yi rahatsız ettiğini söylemek mümkündür. Önceki gözden geçirme döngülerinde sütunlar arasındaki dengenin bozulduğu ve yeniden koruma altına alınmasına yönelik eleştirilen NAM devletlerinden gelirken, 2010 sonrası ABD silahsızlanma sütunun öne çıkarıldığını ifade etmeye başlamıştır.

Komite başkanının toplantılarda taraflar arasındaki görüşmelerde öne çıkan konuları özetlediği özet belgesine (*factual summary*)⁷⁴⁵ İran başta olmak üzere birçok NAM devleti kendi görüşlerine yeterince yer verilmediği ve bazı konularda üzerinde mutabakata varılmadığı halde belgede anlaşma sağlanmış gibi yansıtıldığı gerekçesi ile itiraz etmişlerdir.⁷⁴⁶ Bu belge tamamen başkanın sorumluluğundadır.

6.2.2.3. 2014 Hazırlık Komitesi Toplantısı

28 Nisan-9 Mayıs 2014 tarihlerinde New York’ta 2015 yılındaki Gözden Geçirme Konferansı öncesi toplanan son Hazırlık Komitesinin ana görevi, gelecek konferans için gündem belirlemek ve konferansa tavsiyelerde bulunmaktır. Böylece hazırlık komitesi görüşmelerinde üzerine anlaşamaya varılmış noktalar belirlenebilecek, devletler Konferans öncesi ulusal stratejilerini belirleyerek görüşmelere katılabileceklerdir.

Komitenin Başkanlığını UAEA da görev yapmış tecrübeli bir diplomat olan Perulu büyükelçi Enrique Roman-Morey yürütmüştür. Genel oturumda birçok devletin konuşma yapmakta ısrarcı olması nedeniyle toplantı takviminin gerisine düşülmüştür. Yapılan konuşmalarda ise yeni önerilerin getirilmesinden ziyade eski söylemlerin tekrarlandığı görülmektedir.

Devletler tarafından vurgulanan ana konuların başında, Nükleer Silahlardan Arındırılmış Ortadoğu ile ilgili toplanması öngörülen konferansın gerçekleştirilememesinden dolayı duyulan memnuniyetsizlik, silahsızlanma alanında atılan

⁷⁴⁴ NPT/CONF.2015/PC.II/SR.1, s.11

⁷⁴⁵ NPT/CONF.2015/PC.II/WP.49.

⁷⁴⁶ NPT/CONF.2015/PC.II/SR.17.

adımların yetersizliği ve nükleer silahların insani etkileri gelmektedir. İran Konferansın toplanamamasına sebep olarak, tüm bölge devletleri hazır olmasına rağmen İsrail'in konferansa katılmayı reddetmesini ileri sürmüştür. Ayrıca İran'a göre, anlaşma yürürlüğe girdiğinden beri NWS'ler silahsızlanma için ciddi tek bir adım atmamışlar ve VI. madde yükümlülüğünü yerine getirmekte başarısız olmuşlardır. Aksine bu devletler yeni tür nükleer silahlar üretebilmek için araştırma geliştirme faaliyetlerini sürdürmekte, mevcut silahlarını modernleştirmektedirler. Dahası anlaşmaya taraf olmayan devletlerin nükleer silah geliştirmelerinde yardımcı olmaları Anlaşma'nın lafzına ve ruhuna aykırıdır.

Holy See temsilcisi yaptığı konuşmada nükleer silahların küresel olarak yasaklanması gereğini vurgulamıştır. Bu öneri 2010 yılında gerçekleşen Konferans sonrası yapılan insani etki toplantılarında öne çıkmış olmakla birlikte, NPT çatısı altında birçok devlet tarafından dillendirilmesi önem arz etmektedir. Zira böylesi bir yasağın hayata geçirilebilmesi nükleer silahsızlanmanın tam olarak başarılabilmesine bağlıdır.

Brezilya temsilcisi ise yaptığı konuşmada yayılmanın önlenmesi ve silahsızlanma konusunda ülkesinin duruşunu tekrarlamıştır. Ülkesinin nükleer silahların yayılmasının önlenmesine olan bağlılıklarını belirtirken, silahsızlanma alanında aşama kaydedilmediği sürece yayılmanın önlenmesi konusundaki girişimlerin başarısızlığa mahkum olduğunu söylemiştir. Ek Protokol'ün evrenselleşmesine ise ancak tam silahsızlanma başarıldığı zaman destek vereceğini belirtmiştir. Brezilya nükleer enerjinin barışçıl kullanımı başlığı altında yaptığı konuşmada insanlık için en büyük tehdidin sivil nükleer faaliyetler değil nükleer silahlar olduğunu söylemiştir. Nükleer teknolojinin güvenli ve emniyetli kullanımı insanlığın yararına ve nükleer güvenlik ve emniyete ilişkin haklı endişelerin devletlerin nükleer enerjiye ilişkin vazgeçilmez haklarını kısıtlamada bahane olarak kullanılmaması gerekmektedir. Brezilyalı temsilci görüşmeler esnasında ayrıca NPT rejiminin tüm yükünün NNWS'lerin omzuna yüklenmesini kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Hali hazırda anlaşmaya uygun hareket eden ve yükümlülüklerini yerine getiren devletlere giderek artan bir şekilde yükümlülüklerin empoze edilmesine karşı çıkmıştır. Ek Protokol'ün kabul edilip edilmemesini devletlerin egemen kararları olduğunu ve bu durumun 2010 Eylem Planında da açıkça yer aldığını belirtmiştir.

Bu görüşe destek veren NAM devletleri UAEA Yöneticiler Meclisi tarafından Ek Protokol'ün devletlerin zorunlu bir şekilde kabul etmesi gereken bir tedbir olarak onaylanmadığını belirtmişlerdir. Nükleer silahsızlanmada aşama kaydedilmediği sürece

güvenlik denetimi sisteminin güçlendirilmesini kabul etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Birçok NAM üyesi devletin Ajans'ın devlet düzeyindeki güvenlik denetimi sistemi yaklaşımına da mesafeli durduğu görülmektedir.

Mısır temsilcisi NNWS'lerin güvenlik denetimlerine ilişkin hukuki yükümlülüklerin artırılırken NWS'lerin silahsızlanma yükümlülüklerinin yerine getirip getirilmediğine dair hukuki bir mekanizma olmamasından yakınmıştır. Mısıra göre bu durum NPT çatısı altında var olan silahsızlanma ve yayılmanın önlenmesi boyutları arasındaki ilişkiyi kopartmakta ve nükleer silahların NPT çatısı altında varlığını devam ettirmesine yol açmaktadır. NPT çatısı altında silahsızlanma başarılacak ise bu böyle devam etmemelidir.

Komite görüşmeleri sonrası Başkan Enrique Roman-Morey tarafından 2015 Konferansına tavsiye niteliğinde hazırlanan taslak belgede Anlaşma'nın üç sütununa da değinilmiştir. Belgede 2010 Nihai Dökümanı ve 64 maddelik Eylem Planında kullanılan dilin sıklıkla yeraldığını söylemek mümkündür. Başkanın taslağında yer alan birtakım öneriler bazı devletlerce yeterli bulunmazken, bazı devletler tavsiyelerin fazla ileri gittiğini ileri sürmüşlerdir.

Özellikle silahsızlanma konusunda NAM devletleri kullanılan dilin yeterince güçlü olmadığını ileri sürerken, NWS'ler Başkanın 2010 Eylem Planı'nda yer alan silahsızlanmaya ilişkin hedeflerin (özellik 5 nolu eylem) gerçekleştirilebilmesi için zaman aralıkları belirlemiş olmasını kabul edilemez bulmuşlardır. NWS'ler bu önerilerin Eylem Planında üzerinde anlaşılan taahhütlerin ötesine geçtiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca bu devlet silahsızlanma için uluslararası güvenliğin sağlan olması gerektiğini belirtmişler ve bu olmadıkça silahsızlanmaya ilişkin yeni tedbirleri kabul edemeyeceklerini belirtmişlerdir. NAM devletleri adına söz alan Endonezya temsilcisi ise Başkan tarafından sunulan tavsiye metninde NAM tarafından sunulan ve bu devletler için önceliği olan konuların yer almadığını, Anlaşma'nın sütunlarına eşit şekilde önem verilmediğini ve İsrail'in NPT'ye katılımı için herhangi bir çağrı yapılmadığını belirtmiştir. Temsilci ayrıca Hazırlık Komitesinin önce Gözden Geçirme Konferansı kararlarını yeniden tasdk etmek gibi bir yetkisi olmadığını, sadece bu kararları hatırlatmaya yetkili olduğunu belirtmiştir.

Arap Birliği adına konuşan Irak yetkilisi de NAM devletlerinin görüşlerine katıldıklarını belirtmiş, Başkanın tavsiyelerin Arap Birliği devletlerinin taleplerini karşılamadığını söylemiştir. Açıklamada İsrail'e anlaşmaya katılma ve nükleer tesislerini Ajans denetimi altına sokma çağrısı yapılmamış olması vurgulanmıştır.

ABD sunduğu önerilerden dolayı Başkan'a ve ekibine teşekkür etmiş, faydalı öneriler olduğunu söylemiş fakat bu taslak önerilerin bazılarını kabul etmeye hazır olmadığını belirtmiştir. Komite Başkanı yaptığı değerlendirmede taraf devletlerin konsensüs oluşturmaya yönelik çalışabilmeleri için yeterli zaman bulunmadığını belirtmiştir Başkan yetkisini kullanarak toplantı esnasında sunulan tüm önerilerin yer aldığı bir çalışma belgesini 2015 yılında toplanacak olan Gözden Geçirme Konferansına sunmaya karar vermiştir. Böylelikle son Hazırlık Komitesi toplantısı amacına ulaşamamış ve 2015 yılı Konferansı öncesinde belli konularda fikir birliğinin sağlanması, prosedürel konuların halledilmesi ve Konferans'a öneriler sunma konusunda başarısız olmuştur. Bu olumsuz hava 2015 yılı Konferans görüşmelerine yansımıştır.

6.2.2.4 2015 Gözden Geçirme Konferansı

Çalışmanın bu bölümünde 2015 yılı Gözden Geçirme Konferansı görüşmelerinde öne çıkan konular ve konferans sonucu değerlendirildikten sonra, çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişki, 2010-2015 yılları arasındaki dönemde yaşanan uluslararası nükleer gelişmeler ışığında değerlendirilecektir.

6.2.2.4.1. Konferans Görüşmelerinde Öne Çıkan Konular ve Konferans Sonucu

27 Nisan – 22 Mayıs 2015 tarihleri arasında 161 devlet New York'ta toplanan NPT Gözden Geçirme Konferansı 2012, 2013 ve 2014 yıllarında yapılan Hazırlık Komitesi toplantılarında öne çıkan konuların tekrar tartışıldığı bir platform olmuştur. Konferans görüşmelerinde öne çıkan başlıca konunun “nükleer silahların insani etkileri” konusu olduğunu ve bu konunun NWS ile NNWS'ler arasında tartışmalar yol açtığını söylemek mümkündür. Avusturya'nın öncülük ettiği 159 NNWS, bilinçli ya da kaza sonucu bir kullanım sonun doğabilecek bu “katastrofik etkilerin” ortaya çıkmasının önlenmesi için NWS'lerin biran önce NPT'nin VI. maddesinde belirtildiği gibi nükleer silahsızlanmaya ilişkin etkin tedbirler almalarını talep etmişlerdir. Bu devletlerden çoğu ayrıca NWS'lerin nükleer silahsızlanmanın ne şekilde başarılacağı konusunda nirengi noktalarını (*benchmarks*) içeren açık taahhütlerin yer aldığı bir zaman çizelgesi bildirmelerini istemişlerdir. NWS'ler ise bu fikre şiddetle karşı çıkmışlardır.

Avusturya'nın başını çektiği devletler grubu nükleer silahların doğurabileceği katastrofik sonuçlar ışığında nükleer silahların yasaklanmasına ilişkin bir Anlaşma'nın

savunuculuğunu yapmışlardır. 2010 yılında kabul edilen Eylem Planı çerçevesinde nükleer silahsızlanmaya ilişkin plan maddelerinin NWS'ler tarafından uygulanmadığını belirten birçok NNWS önlerindeki beş yıllık süre boyunca NWS'ler tarafından silahsızlanma konusunda atılacak adımlara dair somut güvenceler talep etmişlerdir. Avusturya'nın öncülüğünü yaptığı bu devletler ayrıca nükleer silahların hiçbir koşul altında (*under any circumstances*) kullanılmamasına ilişkin ifadenin Konferans tarafından kabul edilerek Nihai Belgeye dahil edilmesi konusunda yoğun çaba göstermişlerdir. Bu devletler 21. yüzyıl şartlarında nükleer silahların devletlerin güvenlik doktrinlerinde yeri olmadığını savunmuşlar ve NWS tarafından sunulan “uluslararası güvenlik koşullarının “nükleer silahsızlanmaya uygun olmadığı ve nükleer silahsızlanmanın bir anda değil “adım adım” (*step by step approach*) gerçekleştirilebileceği argümanına karşı çıkmışlardır. Belli başlı bu alanlarda yaşanan tartışmaların Konferans görüşmelerinin nihai belge üretme konusunda başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtığını söylemek mümkündür.

Konferans görüşmelerinde yoğun bir şekilde tartışılan bir diğer konu ise Nükleer Silahlardan Arındırılmış Ortadoğu konusu olmuştur. 2010 yılında gerçekleştirilen Gözden Geçirme Konferansı Nihai Belgesinde 2012 yılında toplanması öngörülen MENWFZ'ye ilişkin konferans 2013 yılına ertelenmiş fakat daha sonra da toplanamamıştır. Hatta Mısır delegasyonu, 2013 yılı Hazırlık Komitesi toplantısından 1995 yılı Gözden Geçirme Konferansı'nda Ortadoğu'ya ilişkin alınan kararın uygulanmadığı ve bu konuda yeterli çaba harcanmadığını belirterek ayrılmıştır. Mısır'ın asıl şikayeti konferansın ana sponsorlarından ABD ve Birleşik Krallık'ın İsrail'den taraf olmaları ve konferans çalışmalarını sürüncemede bırakmalarıdır. Zira taraflar konferansın organizasyonu ve ele alacağı ana konular üzerinde dahi anlaşmaya varamamışlardır. Bu tartışmalar 2015 yılı Gözden Geçirme Konferansı'nda da yoğun bir şekilde yaşanmış ve tarafların Nihai Belge üzerinde anlaşmaya varmasını imkansız hale getirmiştir. Uzmanlar tarafından ortaya konulan ortak kanı Rusya'nın devlet grupları arasında arabuluculuk yaparak Orta Doğu'ya ilişkin ortak bir dil oluşturma çabaları ABD ve Rusya arasında Ukrayna krizi nedeniyle gerilen siyasi ilişkilerin etkisiyle de ABD tarafından destek bulamadığıdır.⁷⁴⁷ ABD Nihai Belge taslağında önerilen dilin uzun dönemli politika tercihlerine uygun olmadığını

⁷⁴⁷ William C. Potter, “The Unfulfilled Promise of the 2015 NPT Review Conference”, *Survival*, V.58, N.1, s. 153-154.

“üzülerek” belirtmiş ve taslağı desteklemeyeceğini söylemiştir.⁷⁴⁸ Bu açıklamaya Birleşik Krallık ve Kanada da destek vermişlerdir.

Konferansın Nihai Belgenin kabul edilmesi konusunda yaşadığı başarısızlığa ilişkin olarak William Potter Konferansa katılan hiçbir ülke grubun-ki bu gruplaşmalar çerçevesinde aynı devletlerin birden fazla grupta yer aldığını söylemek mümkündür, taslak nihai metinden memnun olmadığını belirtmektedir. Potter’a göre başta Avusturya olmak üzere, Küba, Meksika, Yeni Zelanda, Güney Afrika gibi silahsızlanma konusunda aktif devletler taslak metinde nükleer silahların insani etkilerine ilişkin olarak görmeyi arzu ettikleri güçlü dili görememişleridir. Bu nedenle, bu devletler kapanış konuşması dahi yapmamışlardır.⁷⁴⁹

NPT gözden geçirme döngüsünü uzun bir süredir takip eden ve başkanlığını yaptığı nükleer silahsızlanma alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşu ile NPT Konferanslarına katılan Rebecca Johnson 2015 yılı Konferansı’nda ortaya çıkan sonucu kapsamlı bir şekilde yorumlamıştır. Johnson’a göre 1995 yılından beri NPT’nin uygulanışı çok az ilerleme kaydetmiştir. Nükleer Silah Sahibi Devletler, 1995 yılında Anlaşma’nın süresiz olarak uzatılması kararını da arkalarına destek olarak alarak, her beş yılda bir kendilerine yöneltilen ve “diplomatik bir ritüel” haline gelen eleştirilere maruz kaldıkları sürece, nükleer silahlarını ellerinde tutma özgürlüğüne (Johnson bu durumu bir “politik derebeylik” olarak değerlendirmektedir) sahip olduklarını varsaymaktadırlar.⁷⁵⁰ Johnson’ın kaleme aldığı makalede de açıkça görüldüğü gibi 2015 yılı Gözden Geçirme Konferansı Anlaşma’nın son yıllarda öne çıkan sütunlarından olan nükleer silahsızlanma konusunda ve özellikle Anlaşma’ya taraf birçok devletin desteklediği “nükleer silahların insani etkileri” hareketi kapsamında Nükleer Silah Sahibi Devletlerin yoğun eleştirilere maruz kaldığı bir Konferans olmuştur.

Çalışmanın konusu olan iki sütun arasındaki ilişki ise yine ihracat kontrolleri ve UAEA güvenlik denetimleri sistemi özellikle Ek Protokol’ün uluslararası bir doğrulama standartı haline getirilmesi ve tedarik şartı olarak kabul edilmesi konularında yaşanmıştır.

⁷⁴⁸ “Remarks by Rose Gottemoeller, Under Secretary Of State For Arms Control And International Security on the Conclusion of the 2015 Nuclear Nonproliferation Treaty Review Conference” , May 22, 2015. <http://www.state.gov/t/us/2015/242778.htm> (07.06.2015)

⁷⁴⁹ William C. Potter, “The Unfulfilled Promise...”, s. 155.

⁷⁵⁰ Johnson Rebecca, “NPT: Cornerstone of Nuclear Nonproliferation or Stumbling Block, Open Democracy, 28 May 2015. <https://www.opendemocracy.net/5050/rebecca-johnson/npt-107-nations-pledge-to-negotiate-on-nuclear-disarmament> (07.06.2015)

Fakat bu tartışmaların önceki Gözden Geçirme konferansları ya da Hazırlık Komitesi toplantılarında yaşandığı gibi İran'ın sahip olduğu nükleer programa odaklanmadığı ve bu konu üzerinden yürütülmediğini söylemek mümkündür. Zira uluslararası toplum ve İran arasında sürmekte olan ve Konferans'tan hemen önce üzerinde anlaşmaya varılmış bulunan taslak bir anlaşma metninin varlığı, taraflar arasındaki dilin yumuşamasına yol açmıştır.

6.2.2.4.2. Yayılmanın Önlenmesi ve PUNE İlişkisi

Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi sütununu oluşturan I. II. ve III. maddelerinin ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesinin işleyişinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak tartışmalar yine UAEA Ek Protokol'ü, sıkılaştırılan ihracat kontrolleri çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Önceki konferans ve toplantılarda gündeme gelen çok taraflı yakıt düzenlemeleri konusunda ise şiddetli tartışmalar yaşanmadığını söylemek mümkündür. ABD delegasyonu bu konuya sunduğu çalışma belgesinde değinmiş ve Başkan Obama'nın 2009 yılında yaptığı konuşmayı hatırlatarak “sivil nükleer işbirliği alanında nükleer yayılmaya neden olmadan nükleer enerjinin yayılmasını sağlamaya yönelik” bir girişim olan, uluslararası yakıt bankası fikrini desteklediğini bir kez daha dile getirmiştir. NNWS'lerin birçoğu ise bu konuya temkinli yaklaşmaya devam etmişlerdir.

Bu tartışmalar II. ve III. Komite çatısı altında gerçekleştirilmiş ve komite başkanları konferansın sona ermesine bir hafta kala konferans başkanına sunulmak üzere ortak bir rapor sunmuşlardır. Ortak rapordaki dil ise iki komite tarafından üzerinde anlaşmaya varılmış bir dil olmaktan uzak olmakla birlikte her iki komitede de görüşmelerin sona ermiş olmasından dolayı bu dil üzerine tartışma gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Bu nedenle, NAM devletleri tarafından komite başkanlarının sunduğu ortak rapora ilişkin itirazlar ayrı bir belge olarak sunulmuştur.⁷⁵¹ Fakat Konferans'ta NAM devletler grubunun başkanlığını üstlenen İran'ın konferans görüşmeleri esnasında grup toplantıları düzenleyerek grup içerisinde konsensüs aramaktan ya da NWS'lere karşı argümanlar üretmekten ziyade NAM dokümanlarında daha önce belirtilen ifadeleri çalışma belgelerine yansıttığına ilişkin görüşler bulunmaktadır.⁷⁵² İran tarafından sergilenen bu yaklaşımın

⁷⁵¹ NAM's Comments Revised Draft Chairman's working paper: Main Committee III, NPT/CONF.2015/MC.III/CRP.5

⁷⁵² Yazarın Mısırlı ve Şilili üst düzey diplomatlarla yaptığı görüşme. Nisan 2016, Monterey, CA. Ayrıca bkz. William C. Potter, “The Unfulfilled Promise...”, dipnot 8-9, s. 176.

nedeni olarak, kendi nükleer programına ilişkin olarak P5+1 devletleri ile yürüttüğü müzakerelerin olumlu olarak devam etmesini görmek mümkündür. Bu nedenle, Ek Protokol ve ihracat kontrolleri konularında belli başı NAM devletlerinin bireysel olarak yaptıkları sert açıklamalar olsa da bu devletler grup belgelerinde ortak bir tutum sergileyememişlerdir. Başta ABD ve diğer NWS'ler olmak üzere birçok ABD müttefiki devlet nükleer enerjinin barışçıl kullanımının Anlaşma'nın I., II. ve III. maddelerinde belirtilen yükümlülüklerle uygun bir biçimde mümkün olduğunu birkez daha tekrarlamışlardır. Sunduğu çalışma belgesinde ABD yumuşak bir dil kullanmış ve UAEA çatısı altında gerçekleştirilen teknik yardım fonuna yaptığı katkıdan bahsetmiştir.⁷⁵³

6.2.2.4.2.1. UAEA Güvenlik Denetimleri ve Ek Protokol

2010 yılında toplanan Gözden Geçirme Konferansı'ndan bu yana 24 devlet daha Ek Protokol'ü yürürlüğe sokmuştur. 2015 yılı Mayıs ayına gelindiğinde Ek Protokol'e taraf devlet sayısı 124'tür. Konferansın tutanakları incelendiğinde de ABD barışçıl nükleer enerji konusunda sert bir dil kullanmak kaçındığını söylemek mümkün iken, Ek Protokol'ün evrensel doğrulama standardı haline getirilmesi ve tedarik şartı olarak kabul edilmesi konusunda ısrarını devam ettirdiği görülmektedir.⁷⁵⁴ Konferans tutanaklarında ise ABD'li diplomatların sıklıkla barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji değişiminin sağlanması için yayılmanın önlenmesinin başarılmasını önkoşul (*prerequisite*) olduğunu ileri sürdükleri görülmektedir. ABD, devletlerin hukuki haklarını reddeden herhangi bir yayılmanın önlenmesi yaklaşımının başarıya ulaşamayacağını kabul etmektedir. Fakat yayılma riskini artırmadan devletlerin barışçıl nükleer enerjiye erişmelerinin sağlanması için sivil nükleer işbirliğinde “yeni çerçevelere” ihtiyaç durulduğunu belirtmektedir.⁷⁵⁵ ABD'ye göre bu koşul sağlanmadan bir devletin sivil nükleer alanda işbirliği yapmasının mümkün değildir.⁷⁵⁶ Barışçıl nükleer teknoloji ve ekipmanların askeri amaçlarla kullanılmasını engelleyen UAEA güvenlik denetimi sistemi şüphesiz uluslararası toplumun elinde bulunan en önemli araçtır. Başta Mısır, Brezilya ve İran olmak üzere birçok NNWS

⁷⁵³ “Working paper submitted by the United States of America, Implementing the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: peaceful uses of nuclear energy”, NPT/CONF.2015/WP.46/Rev.1

⁷⁵⁴ “2015 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part III - Summary records, NPT/CONF.2015/50 (Part III)* New York: United Nations, 2015.

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2015/50\(PartIII\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2015/50(PartIII)) (15.05.2016). Bu belge çalışmanın ilerleyen bölümlerinde NPT/CONF.2015/50 (Part III) olarak anılacaktır.

⁷⁵⁵ NPT/CONF.2015/MC.III/SR.1, s.8.

⁷⁵⁶ NPT/CONF.2015/MC.II/SR.2, s.5.

Ajans'ın güvenlik denetimi sistemi çatısı altında bulunan Kapsamlı Güvenlik Denetimi anlaşmasının NPT'nin III. maddesinde belirtilen sistem olduğunu savunurken, ABD ve müttefik devletleri Ek Protokol'ün Anlaşma'nın III. maddesi ile doğrudan ilişkili olduğunu ileri sürmeye devam etmişleridir. Bu nedenle, ABD henüz taraf olmayan tüm devletlerin Ek Protokol'ü yürürlüğe sokması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁵⁷

Sunduğu çalışma belgesinde İran barışçıl nükleer enerjinin temiz, çevreye dost ve istikrar sağlayan bir enerji kaynağı olduğundan ve toplumların ekonomik gelişmesinde önemli bir yer tuttuğunu vurgulamıştır. İranlı temsilciler Anlaşma'nın nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere transferini yasaklamadığını, bariz bir şekilde bu teknolojilerin UAEA Kapsamlı Güvenlik Denetimlerine tabii olması gerektiğini belirttiğini söylemişlerdir. İran'a göre Anlaşma'nın IV. maddesinde “yeniden yorumlamaya” ya da nükleer enerjinin barışçıl kullanımını kısıtlamaya yer bulunmamaktadır.⁷⁵⁸ Anlaşma'nın IV. maddesine atıf yapan İran bazı devletler tarafından alınan nükleer yayılmanın önlenmesine ilişkin tedbirlerin anlaşamaya taraf gelişmekte olan devletlerin barışçıl nükleer enerji haklarına zarar vermek yerine bu devletlere faydası olması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, 2010 yılı Gözden Geçirme Konferansı Eylem Planınının 51. maddesi uyarınca nükleer enerjinin barışçıl kullanımını için yapılan nükleer madde, ekipman ve teknolojiler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir. Tek taraflı olarak uygulanan ihracat kontrol rejimlerinin Anlaşma'nın lafzı ve ruhu ile çeliştiğini iddia eden İran, Ajans'ın Kapsamlı güvenlik denetimi sistemine ve kabul edilmesi gönüllülük esasına dayanan Ek Protokol'ün metninde dahi zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin yasaklandığı ya da kısıtlandığı bir kural olmadığını belirtmiştir.⁷⁵⁹ İran ayrıca BMGK tarafından alınan kararlara atıfta bulunarak bazı devletler tarafından BMGK yolu ile barışçıl nükleer enerji kullanım hakkını kısıtlamaya yönelik girişimlerin ya da gönüllülük esasına dayalı tedbirlerin zorunlu hale getirilmek istenmesinin Anlaşma'nın IV. maddesini ihlal ettiğini öne sürmüştür.⁷⁶⁰

İran'ın başkanlığını yürüttüğü NAM devletleri de özellikle II. ve III. Komite toplantılarında “hukuki yükümlülükler ile gönüllülük esasına dayalı güven artırıcı

⁷⁵⁷ NPT/CONF.2015/MC.II/SR.5, s.2.

⁷⁵⁸ NPT/CONF.2015/MC.III/SR.2, s.6.

⁷⁵⁹ “Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran, The inalienable right to develop research, production and uses of nuclear energy for peaceful purposes”, NPT/CONF.2015/WP. 43

⁷⁶⁰ NPT/CONF.2015/MC.III/SR.2, s.6.

önlemlerin arasında açık bir ayırım yapılmasının önemini” sürekli dillendirmişlerdir.⁷⁶¹ NAM devletleri Anlaşma’nın III. maddesi tarafında korunan vazgeçilmez haklarının kullanımının tek taraflı ve siyasi girişimlerle engellenmek istenmesinden derin endişe duyduklarını da ifade etmişlerdir. Arap Ligi devletleri adına konuşma yapan Tunuslu diplomat, birçok Arap devletinin Ek Protokol’ü imzalamış olmasına rağmen, gönüllü olarak imzalanan bu Protokol’ün barışçıl nükleer enerji teknolojilerine erişmenin önünde bir ön şart olarak getirilme çabalarına şiddetle karşı çıktıklarını belirtmiştir. Temsilci bu tip şartların anlaşma dışı devletlere uygulanmadığının altını çizmiştir. Bu ifade ile kastedilen devletin İsrail olduğu açıktır. NAM devletleri ayrıca hali hazırda bazı devletler tarafından Ek Protokol’ün tedarik şartı olarak uygulandığını belirterek bu uygulamanın en kısa zamanda sona erdirilmesini talep etmişlerdir.⁷⁶²

Brezilya delegasyonu Ek Protokol’ün “doğrulama standardı” haline gelebilmesi için Anlaşma’nın yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Brezilya ayrıca Protokol’ün NNWS’lere tedarik şartı olarak getirilmesinin ise hiçbir hukuki dayanağının olmadığını ve kabul edilirse Anlaşma’nın IV. maddesinin lafzı ve ruhuna ters düşeceğini belirtmiştir.⁷⁶³

Mısır delegasyonu da Ek Protokol’ün Ajans’ın güvenlik denetimi sistemi içim ek bir enstrüman olarak görülmesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.⁷⁶⁴ Nükleer madde ve tesisler Kapsamlı Güvenlik Denetimlerin kontrolü altında oldukça devletlerin ihtiyaçları doğrultusunda enerji yelpazelerinin içeriğine karar verme hakları olduğunu söyleyen Mısırlı temsilciler, devletlerin vazgeçilmez hakları üzerinde hukuksuz bir şekilde uygulanan kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini dile getirmişlerdir.⁷⁶⁵

6.2.2.4.2.2. İhracat Kontrolleri

İran sunduğu çalışma belgesinde önceki toplantılarda dile getirdiği görüşleri tekrar dillendirmiştir. İhracat kontrollerine ilişkin olarak NPT’ye taraf çok az sayıda devletin oluşturduğu “sözde” Nükleer Tedarikçiler Grubu ve Anlaşma’ya taraf olmayan devletler ile gerçekleştirilen nükleer işbirliğinin 1995 ve 2000 yılında alınan kararların ihlali olduğunu iddia etmiştir.

⁷⁶¹ NPT/CONF.2015/MC.II/SR.1, s.16.

⁷⁶² NPT/CONF.2015/MC.III/SR.1, s.2.

⁷⁶³ NPT/CONF.2015/MC.II/SR.2, s.8.

⁷⁶⁴ “Working paper submitted by Egypt, Peaceful use of nuclear energy”, NPT/CONF.2015/WP.38.

⁷⁶⁵ NPT/CONF.2015/MC.III/SR.1, s.11.

İran ayrıca “yayılma karşıtı” (*proliferation proof*) ya da “yayılma sağlayıcı” (*proliferation prone*) teknolojiler olarak adlandırılan teknolojilerin ihracat kontrollerinde kriter olarak şart koşulmasının NPT’nin altını oyacağını söylemiştir. Belgede “İran nükleer yakıt döngüsü de dahil olmak üzere nükleer teknolojinin her alanında çalışmalarına devam edecektir” ifadeleri yer almaktadır.⁷⁶⁶

NAM devletleri sundukları çalışma belgesinde önceki toplantılarda savundukları görüşleri tekrarlamışlardır. İhracat kontrolleri konusunda Konferans’ın yayılmanın önlenmesi kontrol düzenlemelerinin şeffaf ve tüm taraf devletlerin katılımına açık olması gerektiğini vurgulamasının talep etmiştir. Bu ifade ile kastedilen düzenlemenin, NSG ve bu grubun karar alma mekanizması olduğu açıktır.

22 Mayıs 2015 tarihinde Nihai Doküman üzerinde anlaşma sağlama konusunda başarısız olarak sonlandırılan Gözden Geçirme Konferansı’ndan yaklaşık iki ay sonra ise uluslararası düzeyde nükleer alanda çok önemli bir gelişme yaşanmış ve İran ve P5+1 devletleri arasında sonuçlandırılan taslak plan BM düzeyinde onaylanmıştır. Bu plan çalışmaya konu olan NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde barışçıl nükleer enerji kullanımı ve yayılmanın önlenmesi sütunları arasındaki ilişkiye ve bu ilişkiye dair anlaşamaya taraf devletlerce uzun yıllardır sürdürülen tartışmalar ile yakından ilgilidir.

6.2.3. İran ve P5+1 Devletleri Arasında İmzalanan “Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)”

20 Temmuz 2015 tarihinde BM Güvenlik Konseyi Planın BM tarafından kabul edilmesi ve çalışır hale gelebilmesi için 2231 sayılı kararı P5+1 devletleri ve İran arasında mutabık kalınan Kapsamlı Ortak Eylem Planı’nı (KOEP) onaylamıştır.⁷⁶⁷ Bir ana belgeden ve beş adet ek belgeden oluşan Plan, toplamda 154 sayfadan oluşmaktadır. Ana belge planın ana hatlarını ortaya koyarken, ek belgelerde “nükleer ile ilgili taahhütler”, “yaptırımlar”, “sivil nükleer işbirliği”, anlaşmazlıkların çözümü için oluşturulan “ortak komisyon”un detayları ve çalışma şekli ve planın “uygulanmasına ilişkin plan” konuları detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

⁷⁶⁶ “Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran, The inalienable right to develop research, production and uses of nuclear energy for peaceful purposes”, NPT/CONF.2015/WP.43.

⁷⁶⁷ United Nations General Assembly Resolution 2231, 20 July 2015

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2231\(2015\) \(15.05.2016\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2231(2015) (15.05.2016))

Planın İngilizce dilindeki başlığı “Joint Comprehensive Plan of Action” olarak kullanılmakta ve bu dildeki çalışmalarda “JCPOA” olarak kısaltılmaktadır. BMGK tarafından alınan karar iki ek belgeyi içermektedir. Bu ekler, KOEP nin metni ve P5+1 devletleri ve İran’ın ortak açıklamasıdır.

Ana belgenin önsöz bölümünde taraflar “planın İran’ın nükleer programının sadece barışçıl olacağını” garanti altına aldığını belirtmekte ve planın “tam olarak” uygulanmasının bölgesel ve uluslararası barış ve güvenliğe katkı sağlayacağına inandıklarını vurgulamaktadırlar. Planın P5+1 devletlerinin kaygılarının, “doğrulama” ve saydamlık” sağlayan kapsamlı tedbirler ile giderileceğinin altı çizilmektedir. Önsöz bölümünde ayrıca planın BMGK yaptırımlarını ve İran’ın nükleer programı ile ilgili uygulanan tek ve çok taraflı yaptırımların kaldırılmasını “doğuracağı” belirtilmektedir.

Belgenin giriş ve genel hükümler bölümünde teknik detaylara girilmemektedir. Planın BMGK tarafından onaylanması gereken ve tarafların gönüllü olarak uygulamayı kabul ettikleri “karşılıklı taahhütler” içerdiği ve “adım adım” bir yaklaşımı benimsediği vurgulanmaktadır. İran’ın “hiçbir koşul altında” nükleer silah geliştirme ve edinme peşinde olmayacağını taahhüt ettiği belirtilmekte ve planın başarılı bir şekilde uygulanmasının İran’ın NPT çatısı altındaki ilgili maddeler uyarınca barışçıl amaçlarla nükleer enerji kullanma hakkını kullanmasına imkan vereceği söylenmektedir. Giriş ve genel hükümler bölümünde ayrıca İran’ın nükleer programının NPT’ye taraf diğer NNWS’lerin programları ile aynı şekilde muamele göreceği belirtilmektedir. Bu bağlamda, taraflar arasında kabul edilen planın içerdiği tüm hükümlerin ve tedbirlerin sadece taraflar arasında uygulanma amacı taşıdığı, bunların başka bir devlet için emsal oluşturmayacağı vurgulanmaktadır. Uluslararası hukukun temel prensipleri ve NPT kapsamında yer alan hak ve yükümlülükler ve uluslararası olarak kabul görmüş prensip ve pratikler için emsal teşkil etmediği belirtilmektedir.

Karşılıklı taahhütlere ilişkin olarak planın içerdiği önemli tarihler, “planın uygulanması” başlığı altında şu şekilde açıklanmaktadır⁷⁶⁸:

Sonuçlandırma günü (*finalisation day*), taraflar arasındaki müzakerelerin sonuçlandığı ve hemen ardından JCPOA ye ilişkin karar önerisinin onay için BMGK’ne gönderildiği günü⁷⁶⁹,

Kabul edilme günü (*adoption day*), planın ve plan dahilindeki tüm taahhütlerin yürürlüğe gireceği, BMGK tarafından planın kabul etmesini izleyen 90. Günü, ya da taraflarca üzerinde anlaşılacak daha erken bir günü

⁷⁶⁸ United States of America Department of State, Joint Comprehensive Plan of Action, Annex V, Implementation Plan, <http://www.state.gov/documents/organization/245324.pdf> (15.05.2016)

⁷⁶⁹ Sonuçlandırma günü 14 Temmuz 2015 olarak kabul edilmektedir. Ayrıca BMGK nin Plan’ı onaylayan kararının (UNSCR 2231) alındığı gün olan 20 Temmuz 2015 tarihi de zikredilmektedir.

Uygulama günü (*implementation day*), taraflar arasında üzerinde anlaşılması olan taahhütlerin eş zamanlı olarak uygulandığına ilişkin UAEA Genel Direktörünün raporunun yayınlandığı günü,⁷⁷⁰

Geçiş günü (*transition day*), planın kabul edilme gününden itibaren 8 yıl sonrasını ya da Ajans Genel direktörünün İran'daki tüm nükleer maddelerin sadece barışçıl amaçlarla kullanıldığını dair “genişletilmiş sonuç” (*broader conclusion*) belgesini sunduğu günü,⁷⁷¹

BMGK kararının askıya alınma günü (*termination day*), planın kabul gününden 10 yıl sonrasına denk gelen tarihte BMGK tarafından verilen kararlar planın askıya alınacağı günü⁷⁷² ifade etmektedir.

Nükleer silahlar alanında birçok uzman bünyesinde bulunduran Harvard Üniversitesi Belfer Bilim ve Uluslararası İlişkiler merkezi tarafından yayınlanan raporda, Plana ilişkin birçok ek belgenin uluslararası topluma açıklanmadığına dikkat çekilmektedir. Bu belgeler arasında P5+1 devletleri arasında imzalanan ve gelecek on yılda BM faaliyetlerine ilişkin bir anlaşma ve İran'ın UAEA na sunacağı “zenginleştirme ve zenginleştirmeye ilişkin Ar-Ge planı” (*enrichment and enrichment R&D plan*) da bulunmaktadır.⁷⁷³

Yayımlanmış önlenmesi ve barışçıl kullanım arasındaki ilişki bağlamında çalışmanın bir sonraki bölümünde Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nda yer alan hükümler, Plan'ının ihtiva ettiği tüm belgeler (ana belge ve beş adet ek belge)⁷⁷⁴ gözönüne alınarak incelenecektir. Bu çerçevede İran'ın “uranyum zenginleştirme”, “plütonyum yeniden işleme” programları ve Ajans'ın İran'ın nükleer programını nasıl gözlemleyeceğine (*monitoring*), denetleyeceğine (*inspection*) ve doğrulayacağına (*verification*) ilişkin “saydamlık ve güven artırıcı önlemler” ana başlıklar altında değerlendirilecektir.⁷⁷⁵

⁷⁷⁰ Uygulama günü Genel Direktör Yukia Amano tarafından ilgili raporun yayınlandığı tarih olan 16 Ocak 2015 tarihidir.

⁷⁷¹ 18 Ekim 2023.

⁷⁷² 18 Ekim 2025.

⁷⁷³ Belfer Center for Science and International Affairs, “The Iran Nuclear Deal: A Definitive Guide”, Harvard Kennedy School, August 2015, s.1.

<http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/IranDealDefinitiveGuide.pdf?webSyncID=bb7b76a1-01c5-7466-1b75-bb97e52e72c4&sessionGUID=7639e346-e56c-8ee5-ca4b-9bd6a656e803> (14.05.2016)

⁷⁷⁴ Ek belgeler şu başlıkları taşımaktadır: Ek I: Nükleer ile İlgili Tedbirler (Nuclear-related Measures); Ek II: Yaptırımlar ile İlgili Taahhütler, (Sanctions-related commitments) ;Ek III: Sivil Nükleer İşbirliği (Civil Nuclear Cooperation); Ek IV: Ortak Komisyon (Joint Commission); Ek V: Uygulama (Implementation).

⁷⁷⁵ Bu değerlendirmeler Plan'ın ana metninde yer alan başlıklar kullanılarak yapılacak olup özellikle Nükleer ile İlgili Tedbirleri içeren Ek-1 belgesinden faydalanılacaktır.

6.2.3.1. Uranyum Zenginleştirme

İran'ın Fordow ve Natanz nükleer tesislerinde yürüttüğü santrifüj çalışmaları ve uranyum zenginleştirme faaliyetleri nükleer silah üretme kapasitesine erişmesi kaygısını beraberinde getirmekte idi. Yürüttüğü gizli nükleer programın açığa çıkmasının ardından uluslararası toplum tarafından kaygıyla izlendiği üzere, İran'ın enerji üretimi için gerekli olan zenginleştirme oranını artırarak silah üretmesi teknolojik olarak mümkündür. İran'ın uranyum bombası üretmesi ihtimali çerçevesinde Plan ile ilgili çalışmalarda sıklıkla karşımıza çıkan “patlama için gerekli süre” (*break-out time*) kavramı, İran'ın bir adet nükleer silah üretmek için ihtiyaç duyduğu önemli uranyum miktarına (*significant quantity*) sahip olma süresi olarak açıklanabilir. Harvard üniversitesi uzmanları hazırladıkları raporda, İran ile herhangi bir anlaşmaya varılmaması durumunda İran'ın Natanz ve Fordow nükleer zenginleştirme tesislerindeki tüm santrifüjleri ve elinde bulunan tüm LEU'yu kullandığı takdirde 2 ile 3 ay arasında uranyum bombası üretebileceğini iddia etmektedirler.⁷⁷⁶

İran'ın uranyum bombası üretmesinin önüne geçebilmek amacıyla, Planda İran'ın uranyum zenginleştirme programına ilişkin aşağıdaki hükümler yer almaktadır.

-“İran 10 yıllık bir süre içerisinde IR-1 model santrifüjlerini aşama aşama devre dışı bırakacak ve bu süreçte Natanz zenginleştirme tesisindeki santrifüj sayısını 5060'a indirecektir. Devre dışı bırakılacak santrifüj ve zenginleştirmeye ilişkin altyapı malzemeleri UAEA gözetimi altında depolanacaktır.”⁷⁷⁷

Plan'ın kabul edildiği dönemde İran'ın mevcut uranyum zenginleştirme programının 15,500 adeti Natanz nükleer tesislerinde ve 3000 adeti Fordow nükleer tesislerinde olmak üzere yaklaşık 18,500 adet ilk nesil IR-1 tipi santrifüjlere sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca İran'ın Natanz'da daha gelişmiş bir teknolojiye sahip olan IR-2 tipi santrifüjlerden 1000 adet daha elinde tuttuğu belirtilmektedir. Natanz tesislerinde test ve deney aşamasında olan başka santrifüjler de bulunmakta olup, bunlar kullanımda değildir. İran'ın elinde bulundurduğu santrifüj sayısının 19,500 civarında iken, aktif olarak uranyum

⁷⁷⁶ Belfer Center for Science and International Affairs, “The Iran Nuclear...”, s.27.

⁷⁷⁷ United States of America Department of State, Joint Comprehensive Plan of Action, Annex I, Nuclear-related measures. <http://www.state.gov/documents/organization/245318.pdf> (15.05.2016)

zenginleştirme faaliyeti yürüttüğü santrifüj sayısı toplam 10,000 civarında olduğu söylenebilir.⁷⁷⁸

Bu madde ile İran'ın elindeki santrifüj sayısında önemli ölçüde azalmaya gidilmesi öngörülmekte, bu sayede 10 yıllık bir süre boyunca önemli miktarda zenginleştirilmiş uranyum üretmesinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Fakat 10 yıllık sürenin sona ermesi ile birlikte bahsi geçen “break out time” / “patlama için gerekli süre” nin azalacağına dair uzman görüşleri bulunmaktadır.⁷⁷⁹

-“10 yıllık süre boyunca İran bozulan santrifüjlerin aynı tip santrifüjlerle değiştirilmesi dışında yeni santrifüj üretmeyecektir. 10 yıllık süre sonunda üzerinde mutabık kalınan sayılarda IR-6 ve IR-8 model santrifüj üretmeye başlayacaktır. Üretilen santrifüjler İran'ın uzun dönemli zenginleştirme planı kapsamında kullanılincaya dek Natanz tesisinde Ajans'ın sürekli gözetimi altında tutulacaktır.”

İran'ın elinde bulundurabileceği santrifüj tipi ve sayıları, ne tip santrifüjleri hangi şartlar altında ne zaman üretebileceğinin ilişkin maddeler planının en çok dikkat çeken maddelerinden olmuştur. Zira İran'ın yeni santrifüj üretmesinin 10 yıla sınırlandırıldığı göz önüne alındığında, bu sürenin sonunda üzerinde anlaşmaya varılan yeni santrifüjler üretebileceği söylenebilir. Bu santrifüjler ise Ajans'ın sürekli gözetimi altında bulunacak ve İran'ın Ajans'a sunacağı uzun dönemli zenginleştirme programı çerçevesinde faaliyete alınabilecektir. Bu hüküm ile İran'ın 10 yıllık santrifüj üretimi kısıtlamasından sonra kontrolsüz bir şekilde santrifüj üretmesinin önü kesilirken, diğer yandan kontrollü ve Ajans'ın gözetimi altında üretilen santrifüjlerin de İran'a belli bir program çerçevesinde kullanılması amaçlanmaktadır.

10 yıllık süreden sonra ise İran yeni nesil santrifüj üretimine başlayabilecektir. Fakat İran'ın zenginleştirmeye ve Ar-Ge ye ilişkin programı halka açık olmadığından üretilmesi planlanan santrifüj tip ve sayıları hakkında yorum yapılamamaktadır.

⁷⁷⁸ Belfer Center for Science and International Affairs, “The Iran Nuclear...”, s. 23.

⁷⁷⁹ Washington DC. de bulunan Institute for Science and International Security uzmanları 13 yıllık bir süreden sonra “breakout time”ın 6 aya ineceğini, 15 yıllık bir süreden sonra ise bu sürenin birkaç haftaya kadar düşebileceğini iddia etmektedirler. Detaylı bilgi için bkz. David Albright, Houston Wood, Andrea Stricker, “Breakout Timelines Under the Joint Comprehensive Plan of Action”, ISIS Report, August 18, 2015.

http://www.isisonline.org/uploads/isisreports/documents/Iranian_Breakout_Timelines_and_Issues_18Aug2015_final.pdf (15.05.2016)

-“İran uzun vadeli plan çerçevesinde 15 yıllık süre boyunca uranyum zenginleştirme ile ilgili faaliyetlerine (güvenlik denetimi altındaki araştırma ve geliştirme faaliyetleri de dahil olmak üzere) sadece Natanz zenginleştirme tesisinde devam edecektir. Bu zenginleştirme faaliyetleri %3.67 zenginleştirme oranı ile sınırlandırılacaktır.”

Bu hüküm ile İran’ın belirtilen süre boyunca diğer zenginleştirme tesisi olan Fordow’da zenginleştirme ile herhangi bir faaliyet yapmayacağı garanti altına alınmakta ve sadece Natanz’da gerçekleştirilecek zenginleştirme faaliyetleri için %3.67 üst sınırı getirilmektedir.

-“İran 15 yıllık süre boyunca elinde en fazla %3.67 oranında zenginleştirilmiş, 300 kg uranyum (uranium hexafluoride-UF6) tutabilecektir. İran’ın elinde bulunan fazla miktar uluslararası fiyatlar göz önüne alınarak satılacak veya doğal uranyum karşılığına uluslararası alıcılar ile takas edilecek veya İran tarafından doğal uranyuma çevrilecektir. İran zenginleştirilmiş uranyum miktarını toplamda arttırmayacak bir şekilde zenginleştirmeye ilişkin araştırma ve geliştirme faaliyetlerine devam edecektir.”⁷⁸⁰

Bir önceki madde ile belli bir süre için İran’ın nükleer zenginleştirme faaliyetlerine getirilen zenginleştirme üst sınırı (*cap*) şartına ek olarak, bu şartları sağlayan uranyum miktarına da 300 kglık sınırlama getirilmektedir. İran’ın elinde 15 yıl boyunca en fazla %3.67 oranında zenginleştirilmiş 300 kg LEU (UF6) bulundurabileceği değerlendirildiğinde, 10 yıllık santrifüj üretme kısıtlaması sona erse dahi 5 yıl daha mevcut stoğuna ekleme yapamayacağı iddia edilebilir. Fakat 15 yıllık süre dolduğunda hali hazırda santrifüj sayısını artırmış olacağı öngörülen İran’ın, zenginleştirme programına devam etme kararı alması durumunda HEU uranyum üretimine devam edebileceği değerlendirilebilir. Hatta İran’ın 15 yıllık zenginleştirme tavanı kısıtlaması (*cap limit*) sona erdikten sonra Ajans’ın güvenlik denetimine tabii olarak araştırma reaktörü yakıtı üretmek ya da izotop üretimi gibi sivil amaçlarla HEU üretimine başlaması dahi söz konusu olabilir.⁷⁸¹

İran’ın uranyum zenginleştirme konusunda geçmişteki performansını inceleyen ISIS raporu İran 5000 adet IR-1 tipi santrifüj ile her ay 100 kg 3.67 oranında zenginleştirilmiş

⁷⁸⁰ 1 nolu ek belgede belirtildiği gibi İran 10 yıllık süre boyunca bu A&G faaliyetleri sadece IR-4, IR-5, IR6 ve IR-8 santrifüjlerini içerebilecek ve İran farklı izotopların ayrıştırılması teknolojilerine ilişkin çalışma gerçekleştiremeyecektir.

⁷⁸¹ Belfer Center for Science and International Affairs, “The Iran Nuclear...”, s.5.

LEU üretebileceğini belirtmektedir.⁷⁸² Bu durum İran'ın her ay 300 kg lık sınırın üçte birini üretebileceği anlamına gelmektedir. Bu durumda İran 300 lık stok sınırını karşılamak için LEU miktarını düzenli bir şekilde azaltmalıdır. Planda İran'a iki seçenek sunulmaktadır. İran uygulama günü öncesi fazlalık uranyumu ya yurtdışına çıkartacaktır ya da doğal uranyuma çevirecektir.⁷⁸³ Plan'da İran'ın satış yolunu tercih etmesi durumunda AB3+3 devletlerinin olanaklarından İran'ı faydalandıracakları ve Kazakistan'daki yakıt bankası işler hale geldiğinde İran'ın fazla uranyumunu bu bankaya satabileceği belirtilmektedir. Fakat uluslararası yakıt piyasasında LEU konusunda herhangi bir arz sıkıntısı yaşanmadığı göz önüne alındığında İran'n müşteri bulması zor görülmektedir. ISIS raporunda bu şartlar altında İran için en mantıklı seçeneğin LEU üretimini durdurmak olduğunun altı çizilmektedir.⁷⁸⁴ ISIS raporunda Planın kabul edildiği dönemde İran'ın elinde 10.000 kg LEU bulunduğu belirtilmektedir.⁷⁸⁵ İran'ın elinde bulunan %20 oranına yakın zenginleştirilmiş uranyum miktarı ise 230 kg dır (sarı pasta formunda). Hali hazırda elinde üst sınırın çok üzerinde LEU bulunan İran'ın elinde bulunan %20 civarında zenginleştirilmiş uranyumu %3.67 sınırına çekmesi mantıklı görülmemektedir. Raporda İran'ın bu uranyumun büyük miktarını Uygulama Günü öncesinde ülke dışına çıkaracağı öngörülmektedir.⁷⁸⁶ Uygulama günü öncesinde İran, 200 kglık LEU sınırı içerisinde kalabilmek amacıyla elinde bulunan 11.000 kg civarında değişik formlarda LEU yu ülke dışına çıkarmıştır.⁷⁸⁷ Ajans Genel Direktörü Amano'nun 16 Ocak 2016 tarihinde BMGK 2231 sayılı karar çerçevesinde sunduğu ve "uygulama günü raporu" adıyla kısaltılan

⁷⁸² Institute for Science and International Security, "Reconciling the 300 kg Cap with Iran's Monthly Production of Low Enriched Uranium", July 22, 2015. http://isisonline.org/uploads/isisreports/documents/Reconciling_the_300_kg_Cap_with_Iran%E2%80%99s_Monthly_Production_of_LEU_Final.pdf (07.06.2016)

⁷⁸³ Doğal uranyuma işleme çevirme işleme reaktörlerde daha önce kullanılmış ve içerisinde doğada bulunan da az, %0.3 oranında ya da daha az U-235 bulunduran bitik uranyum malzemesi ile karıştırılarak yapılabilmektedir.

⁷⁸⁴ Institute for Science and International Security, "Reconciling the 300..."

⁷⁸⁵ Institute for Science and International Security, "When is the 300 Kilogram Cap on Low Enriched Uranium not a Cap?", July 21, 2015. http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/300_kg_LEU_cap_Final.pdf (07.06.2016)

⁷⁸⁶ Institute for Science and International Security, "Removing Stocks of Near 20 Percent Enriched Uranium", July 21, 2015. http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/Near_20_percent_LEU_Final.pdf (07.06.2016)

⁷⁸⁷ David Smith, "Iran ships 25,000 lb of low-enriched uranium to Russia as a part of Nuclear Deal", The Guardian, Dec 28 2015. <https://www.theguardian.com/world/2015/dec/28/iran-ships-uranium-russia-nuclear-deal> (07.06.2016)

raporunda İran'ın elinde bulundurduğu %3.67 oranına kadar zenginleştirilmiş uranyum miktarının 300 kgdan fazla olmadığı belirtilmektedir.⁷⁸⁸

- Rusya tarafından üretilmiş ve İran'a sağlanmış olan reaktör yakıtı 300 kglık sınıra dahil edilmeyecektir. Tahran Araştırma reaktörü için İran'ın uluslararası piyasa fiyatlarından yakıt edinmesi sağlanacaktır. Bu limitler dışında kalan uranyumun %5 ve %20 oranları arasında zenginleştirilmiş olan kısmı ya Tahran Araştırma Reaktörü'nde kullanılmak üzere işlemden geçirilecek (yakıt paletlerine dönüştürülecek), ya ticari amaçlarla İran dışına çıkartılacak ya da %3.67 oranı ya da altında zenginleştirilmiş bir hale getirilecektir. İran araştırma reaktörü için ek yakıtı ihtiyaç duyarsa uluslararası piyasa fiyatlarından kendisine yakıt temin edilecektir."

Planda öne çıkan bir diğer konu ise Tahran Araştırma Reaktöründe kullanılması mümkün görünen zenginleştirilmiş uranyumdur. 1967 yılında ABD tarafından 5.58 kg zenginleştirilmiş uranyum ile birlikte İran' a temin edilen Tahran Araştırma Reaktörü Arjantin Uygulamalı Araştırma Enstitüsü tarafından LEU ile çalışabilir bir duruma dönüştürülmeden önce tıbbi amaçlı izotoplar üretmekte idi. Aynı dönemde Arjantin İran' a ayrıca 115 kg civarında güvenlik denetimi sistemi kontrolü altında LEU sağlamıştır.⁷⁸⁹ Dönüştürülmüş araştırma reaktörünün yakıt paletleri için %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum kullanılması gerekmektedir. Plan öncesi İran'ın elinde %20 oranı civarında zenginleştirilmiş 228 kg uranyum bulunmaktaydı.⁷⁹⁰ ISIS raporunda, İran'ın 15 yıl boyunca %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum üretemeyeceğinin altı çizilirken bu durumda elinde bulunan 228 kg'lık zenginleştirilmiş uranyum deposunu yakıt paleti üretiminde kullanıp tükettikten sonra Tahran araştırma reaktörü için uluslararası yakıt sisteminden sağlayabileceği belirtilmektedir.⁷⁹¹

- "15 yıllık süre boyunca İran Fordow tesisinde ise uranyum zenginleştirmeye ilişkin herhangi bir faaliyet yürütmeyecek ve bu tesiste nükleer madde bulundurmayacaktır. İran Fordow tesisini 15 yıllık bir süre için nükleer fizik ve teknoloji merkezine dönüştürecektir. Fordow tesisinin bir kanadında 1044 adet IR-1 tipi santrifüj kalacaktır. Bunların dışında

⁷⁸⁸ International Atomic Energy Agency, Board of Governors, "Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)", Report by the Director General, 16 January 2016. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov-inf-2016-1.pdf> (07.06.2016)

⁷⁸⁹ Christina Walrond, "Timeline 1967-1993: Argentine Low-Enriched Uranium At Tehran Research Reactor," Institute for Science and International Security, 7 October 2009, www.isisnucleariran.org (06.06.2016)

⁷⁹⁰ Institute for Science and International Security, "Removing Stocks of..."

⁷⁹¹ Institute for Science and International Security, "Removing Stocks of..."

kalan tüm santrifüjler ve zenginleştirmeye ilişkin altyapı Ajans gözetiminde muhafaza edilecektir.”

Natanz nükleer tesisinde muhafaza edilecek 5000 civarı IR-1 tipi santrifüj de göz önüne alındığında, Fordow tesisindeki santrifüjler ile birlikte İran'ın elinde 6000 civarında santrifüj bulundurabileceği söylenebilir. Natanz tesislerindeki santrifüjler LEU üretmeye devam ederken Fordow tesisinde bulunan 3000 civarındaki santrifüjlerin sadece 1/3 ü medikal amaçlarla izotop üretecek, geri kalanı ise Ajans gözetiminde muhafaza edilecektir.

Plan'a ilişkin en çok tartışılan konulardan biri Fordow nükleer tesisindeki zenginleştirme faaliyetlerin sınırsız olarak değil, 15 yıl süre ile durdurulmuş olmasıdır. Bu duruma dikkat çeken İranlı yetkililer Plan hükümlerinin bu tesislerde bulunan santrifüjleri imha etmeyi içermediğini, 15 yıllık süre sonunda bu santrifüjlerin yeniden çalıştırılmaya başlanacağını ifade etmişlerdir. Santrifüjlerin çok hassas sistemlere sahip makineler olduğunu belirten ABD'li uzmanlar ise, 15 yıl boyunca depolarda kullanılmadan muhafaza edilen santrifüjlerin yeniden eski kapasitelerinde çalışıp çalışamayacaklarının soru işareti olduğunu belirtmektedirler.⁷⁹²

6.2.3.2. Plutonyum Yeniden İşleme

İran'ın henüz inşası tamamlanmamış ve faaliyette bulunmayan Arak ağır su reaktörünü faaliyete geçmesi durumunda bu reaktörün kullanılmış yakıt vasıtası ile yıllık üreteceği plütonyum miktarının bir ya da iki nükleer silah üretimi için yeterli olduğu belirtilmektedir. Planın ağır su reaktörleri, kullanılmış yakıt ve yeniden işlemeye ilişkin olarak getirdiği kısıtlamaların 15 yıllık süre sonunda İran'ın planları ve niyetlerine bağlı olarak şekilleneceği açıktır. Zira planda kullanılan ifadeler İran'ın güç ve araştırma alanında ağır sudan ziyade hafif su ile çalışan reaktörlere bel bağlamayı “plan”ladığına, kullanılmış yakıtı ülke dışına çıkarmaya “niyetlenmekte” olduğuna ve kullanılmış yakıtı yeniden işlemeye ya da yeniden işleme tesisi inşa etmeye “niyeti olmadığına” ilişkindir.

Planda İran'ın plütonyum yeniden işleme programına ilişkin aşağıdaki hükümler yer almaktadır.

⁷⁹² David Blair, “Iran starts removing thousands of centrifuges in line with nuclear deal”, The Telegraph, Nov 2 2015. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/11970271/Iran-starts-removing-thousands-of-centrifuges-in-line-with-nuclear-deal.html> (06.06.2016)

- “İran Arak ağır su araştırma reaktörünü P5+1 devletleri ile varacağı anlaşmada belirtildiği dizayna göre yeniden inşa edecektir. Arak reaktörü nükleer silah geliştirmeye yetecek düzeyde plütonyum üretemeyecek ve bu reaktörün üreteceği tüm kullanılmış yakıt, reaktörün ömrü boyunca İran dışına çıkartılacaktır.”⁷⁹³

Planda yeniden dizayn edilecek olan reaktörün gücünün azaltılarak 20MWt (megawatts-thermal)’a düşürüleceği ve doğal uranyum dan ziyade %3.67 oranında zenginleştirilmiş UF0 (*sarı pasta*) kullanılacağı belirtilmektedir. Bu özelliklere sahip uranyum ise maksimum 350 kilogram olacak ve ilk yüklemde İran dışında üretilen nükleer yakıt kullanılacaktır. Planda ayrıca orjini/ kaynağı neresi olursa olsun Arak nükleer reaktörü tarafından üretilen tüm kullanılmış yakıtın reaktörün ömrü boyunca İran dışına çıkartılması öngörülmektedir. Bu transferin ise kullanılmış yakıt reaktör dışına çıkartıldıktan 1 yıl içinde gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

- “İran’da 15 yıl boyunca ek ağır su reaktörü inşa edilemeyecek ve ağır su depolanmayacaktır. İran Arak reaktörü için gerekli olmayan fazlalık tüm ağır suyu uluslararası piyasaya ihraç edecektir.”

Bu hüküm ışığında İran’ın 15 yıl boyunca ağır su akümüle etmeyeceği/depolamayacağı açıktır. Fakat planda 15 yıldan sonra İran’ın ağır su reaktörü üretmesini ya da yeni ağır su reaktörü inşa etmesini yasaklayan bir hüküm bulunmamaktadır. Planda yer alan ifade “güç ve araştırma alanında ağır sudan ziyade hafif su ile çalışan reaktörlere bel bağlamayı planladığı” şeklindedir. Fakat planların değişmesi her zaman mümkündür. Özetle planın 15 yıllık süreden sonra ağır su reaktörü inşa etmesini yasaklamamaktadır.

Planda İran’ın yeniden dizayn edeceği Arak reaktörü için reaktör faaliyete geçene kadar ilk etapta 130 ton ağır suya ihtiyaç duyacağı, reaktör faaliyete geçtikten sonra ise ek olarak 90 tona ihtiyaç duyacağı tahmin edilmektedir. Bu tedbir Plan ile ilgili yapılan çalışmalarda İran’ın elinde 130 ton ağır su bulundurabileceği ya da Plan’ın 130 ton ağır suya izin verdiği şeklinde yorumlanmaktadır.

22 Nisan 2016 tarihinde ABD’li ve İranlı yetkililer ABD’nin İran’dan 32 ton ağır su alımı yapmasına dair 8.6 milyon dolarlık bir anlaşmayı Viyana’da imzalamışlardır.⁷⁹⁴ İran

⁷⁹⁴ “U.S. to buy heavy water from Iran's nuclear program”, Reuters, April 22 2016. <http://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-usa-idUSKCN0XJ25G> (07.06.2016)

yaptırımlar hafifletilmiş olmasına rağmen hala banka ödemeleri işlemlerinde sıkıntı yaşadığını belirterek, bahsi geçen ücretin ödenmesinden sonra ağır suyu ABD'ye göndereceğini söylemiştir. Ulusal olarak ağır su üretimi yapmayan ABD'nin bu anlaşma ile amacının 2006 yılından İran'da üretilen ve Arak reaktöründe kullanılması ile ortaya çıkan kullanılmış yakıt ile yıllık ortalama iki nükleer silah üretme kapasitesinde olan ağır suyu İran topraklarından çıkarmak olduğu söylenebilir. ABD endüstriyel amaçlarla kullanılmak üzere bu suyu iç piyasasında satmayı planlamaktadır.⁷⁹⁵ Nükleer sektörde ağır su kullanımının giderek düştüğünü belirten UAEA Direktör eski yardımcısı Olli Heinonen ise bu anlaşmaya temkinli yaklaşmakta ve İran'dan ilk alımı “planı ayakta tutabilmek için” ABD'nin gerçekleştirdiğini fakat uluslararası nükleer piyasada kimsenin ihtiyacı olmadığını vurgulamaktadır. Heinonan'a göre İran'ın ağır suyunu ABD'den sonra kimin alacağı belli değildir.⁷⁹⁶ Bu çalışma kaleme alındığı esnada İran ve Rusya arasında müzakereler devam etmektedir.

-İran Arak reaktörünün inşasına orijinal dizaynı çerçevesinde devam etmeyecek ve reaktörün çekirdeğini çıkartarak ülkesinde muhafaza edecektir. Bu çekirdek boşluklarına beton dökülerek gelecekteki nükleer uygulamalarda kullanılamaz hale getirilecektir.

Arak ağır su reaktörünün çekirdeğine ilişkin bu hüküm Nisan 2015 tarihinde üzerinde mutabakata varılan Lozan çerçevesi ile üzerinden anlaşmaya varılan KOEP hükümleri arasında önemli bir fark olarak değerlendirilebilir. Lozan çerçevesi reaktörün geri dönülemez bir biçimde dönüşümünün gerçekleştirilebilmesi için çekirdeğin ülke dışına “çıkarılmasını” (*removed*) ya da imha edilmesini (*destroyed*) öngörürken, KOEP çekirdeğin içine beton dökülerek kullanılamaz hale gelmesini öngörmektedir. İran'ın bu reaktörü yeniden dizayn edip edemeyeceği ise bilinmemektedir.

Planda yer alan hükümlerden yola çıkılarak Arak ağır su üretim reaktörünün nükleer silah üretimi için yeterli plütonyum üretmesinin yeniden inşa edilerek engellendiği fakat bu reaktörün daha az miktarda plütonyum üretmeye devam edebileceği söylenebilir. Harvard üniversitesinden uzmanların yaptıkları hesaplama göre reaktör yıllık altı ila sekiz kilogram arasında plütonyum üretemeyecek olsa da yıllık bir kilogramın üzerinde plütonyum üretme kapasitesine sahip olacaktır. Bu seviyede bir üretim ile ise nükleer silah

⁷⁹⁵ Kelsey Davenport, “U.S. Purchases Iranian Heavy Water”, Arms Control Today, June 2016.

https://www.armscontrol.org/ACT/2016_06/News-Briefs/U.S.-Purchases-Iranian-Heavy-Water (07.06.2016)

⁷⁹⁶ Yazar'ın Olli Heinonen ile gerçekleştirdiği röportaj. 19 Mayıs 2016, Center for Non Proliferation Studies, Washington DC., ABD.

yapımında kullanılmak üzere üretilmesi gereken plütonyuma sahip olmak uzun yıllar alacaktır.⁷⁹⁷ Zaten planda yer alan hükümler çerçevesinde reaktörün ömrü boyunca üreteceği kullanılmış yakıt İran dışına çıkartılacaktır.

-“İran hali hazırda elinde bulunan ve gelecekte inşa edeceği tüm araştırma ve güç reaktörlerince üretilecek olan kullanılmış yakıtı yeniden işlenmek ya da bertaraf edilmek üzere alıcı taraflarla imzalayacağı kontratlar kapsamında ülke dışına çıkarma niyetine sahiptir.”⁷⁹⁸

-“İran 15 yıllık bir süre boyunca kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesi faaliyeti yürütmeyecektir ve bu süre sonrasında da yürütmeme niyetine sahiptir.”⁷⁹⁹ İran ayrıca 15 yıllık süre boyunca yeniden işleme kapasitesine sahip tesislerin inşa edilmesi ya da yeniden işlemeye ilişkin A&G faaliyetleri yürütmeyecektir ve bu süre sonrasında da yürütmeme niyetine sahiptir.

Bu hüküm ile İran’dan 15 yıllık bir süre boyunca yeniden işleme faaliyeti yürütmeyeceğinin taahhüdü alınırken, bu süre esnasında medikal ve endüstriyel amaçlarla yapılacak olan ayrıştırma faaliyetleri bu hükmün dışında bırakılmıştır.

İran 2015 yılının Nisan ayında üzerinde anlaşmaya varılan Lozan çerçevesinde herhangi zaman sınırı olmadan süresiz bir şekilde kullanılmış yakıtı yeniden işlemeyeceğine dair garanti verirken, KOEP de bu sürenin 15 yıl ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Bu durumda İran 15 yıllık bir süre sonunda nükleer silah yapımında kullanılabilecek düzeyde plütonyum ayrıştırabilecek midir? Zira yeniden dizayn edilecek olan Arak reaktörünün nükleer silah düzeyinde ayrıştırılmış plütonyum üretmesi mümkün olmayacaktır. Ayrıca reaktörün ömrü boyunca üreteceği kullanılmış yakıtın İran dışına çıkartılacağına ilişkin hüküm planda yer almaktadır. Fakat yeniden işlemeye ilişkin 15 yıllık süre sınırı ve yeni reaktör üretimine ilişkin ilgili süre sınırının dolmasının ardından inşa edebileceği yeni nükleer reaktörlerden elde edilen kullanılmış yakıtı yeniden işlemesi mümkün olabilecek midir? Bu noktada planın çelişkili ifadeler içerdiği söylenebilir. Zira İran’ın mevcut ve gelecekte inşa edeceği tüm araştırma ve güç reaktörlerince üretilecek olan kullanılmış yakıtı ülke dışına çıkaracağına (ya da bu niyete sahip olduğuna) ilişkin

⁷⁹⁷ Belfer Center for Science and International Affairs, “The Iran Nuclear...”, s. 20. Raporda ayrıca yeniden dizayn edilecek olan Arak reaktörün üreteceği kullanılmış yakıtta bulunacak plutoniumun izotop bakımından nükleer silah üretiminde istenemeyen özelliklere sahip olacağı vurgulanmaktadır. Zira plutonium bombası karmaşık bir dizayna sahiptir. Ibid.

⁷⁹⁸ Planda “intends to” ifadesi yer almaktadır.

⁷⁹⁹ Planda “will not and does not intend to” ifadeleri yer almaktadır.

madde ile 15 yıllık süre boyunca kullanılmış yakıtı yeniden işlemeyeceğine dair verdiği garanti çalışmaktadır.

6.2.3.3. Saydamlık ve Güven Artırıcı Önlemler

İran'ın Plan çerçevesinde yürüteceği nükleer programının ne şekilde gözlemleneceği, denetleneceği ve doğrulanacağına ilişkin olarak Plan'da “ek doğrulama tedbirleri” de dahil olmak üzere birçok hüküm yer almaktadır.

- “İran Ajans'ın 8 Kasım 2011 tarihinde yayınladığı raporun (GOV/2011/65) ekinde yer alan “İran'ın nükleer programına ilişkin geçmiş ve mevcut kaygı unsuru olan konular” ile ilgili Ajans ile üzerinde anlaşmaya vardığı “yol haritasını” 15 Ekim 2015 tarihine kadar tam olarak uygulamaya koyacaktır. Ajans Genel Direktörü ise, 15 Aralık 2015 tarihinde ilgili Ajans raporu ile ilgili olarak Ajans Yöneticiler Meclisine değerlendirmesini sunacaktır. E3+3 devletleri ise Genel Kurul üyeleri sıfatıyla konunun kapatılmasına ilişkin olarak gerekli adımların atılmasına ilişkin bir karar sunacaktır.”

- “İran Kapsamlı Güvenlik Denetimi anlaşmasına ek olarak Ek Protokol'ü geçici bir süreliğine (provisionally) uygulamaya koyacak ve bunu izleyen süreçte plana ek beşinci belgede belirtilen zaman çizelgesi kapsamında Ek Protokol'ü onaylama sürecine girecektir/onaylamaya uğraşacaktır (seek). İran ayrıca güvenlik denetimi anlaşmasına ek olarak Kod 3.1 i tam olarak uygulayacaktır.”⁸⁰⁰

Ek Protokol'ün İran tarafından onaylanması ve yürürlüğe konulmasına ilişkin olarak Plan'ın ana metninde ve Ek-I belgesinde farklı ifadeler yer almaktadır. Ek Protokol'ün ne zaman onaylanacağı ise Planın Ek-V belgesinde yer almaktadır. Buna göre İran'ın (İran Devlet Başkanı ve İran Paramentosu'nun Anayasal rolleri çerçevesinde), Geçiş Günü (transition day)⁸⁰¹ ya da UAEA Genel Direktörünün Ajans Yöneticiler Meclisine ve BMGK'ne sunacağı “İranda bulunan tüm nükleer maddelerin barışçıl amaçlarla kullanıldığına dair” “Kapsamlı Sonuç” (broader conclusion) raporunun sunması üzerine İran Ek Protokol'ü onaylayarak yürürlüğe sokacaktır. Bahsi geçen olaylardan herhangi birinin önce gerçekleşmesi durumunda İran Ek Protokol'ü onaylayacaktır. Açıkça görüldüğü gibi İran'ın Ek Protokol'ü onaylamak için en fazla 8 yıllık bir zamanı

⁸⁰⁰ United States of America Department of State, “Joint Comprehensive Plan of Action, Annex I, Nuclear-related measures”. <http://www.state.gov/documents/organization/245318.pdf> (15.05.2016)

⁸⁰¹ Geçiş günü Plan'ın kabul edildiği günden 8 yıl sonrasını ifade etmektedir. Bu tarihte geçici olarak kaldırılan tüm yaptırımlar tamamen kaldırılacaktır. Bu tarih Ekim 2023 tarihidir.

bulunmaktadır. Fakat İran'ın bu yönde atacağı adımlara yönelik olarak Plan metninde kullanılan ifadelerin kesinlik taşımaktan uzak olduğu (*seek*) söylenebilir. Bu konuya dikkat çeken UAEA Genel Direktör Eski Yardımcısı Olli Heinonnen, İran'ın "kapsamlı sonuç" raporunu elde etmediği sürece Ek Protokol'ü yürürlüğe sokmayacağını, zira planda kullanılan dilin İran'ı buna mecbur tutmadığını ifade etmektedir.⁸⁰² Heinonnen ayrıca Ek Protokol'ün yürürlüğe konulmasına ilişkin prosedürün var olduğunu vurgulamaktadır. Bu prosedür Ek Protokol'ün Ajans ve ilgili devlet tarafından imzalanmasının ardından ilgili devlet tarafından onaylanması ve sonrasında yürürlüğe konması şeklindedir. Heinonnen'a göre planda henüz onaylanmamış olan Ek Protokol'ün geçici (*provisional*) olarak uygulanması ve daha sonra yürürlüğe sokulması prosedüre aykırıdır.⁸⁰³

Ek Protokol İran'ın Ajans'a nükleer programı ile ilgili ek bilgiler sunmasını ve nükleer ile ilgili tesislerine ek erişim sağlamasını öngörmektedir. Bu çerçevede İran i) nükleer tesis alanları ve nükleer maddeler ile ilgili olan diğer yerler ile ilgili, ii) rutin olarak Kapsamlı Güvenlik Denetimi anlaşması çerçevesinde denetlenmeyen nükleer maddeler ile ilgili, iii) nükleer yakıt döngüsü faaliyetleri ile ilgili, iv) nükleer yakıt döngüsüne ilişkin madde ve ekipmanların ihraçta ve ithalatı ile ilgili Ajans'a ek bilgi sunacaktır.⁸⁰⁴ Harvard üniversitesi uzmanları İran'ın nükleer madde, içermeyen yakıt döngüsü ne ilişkin araştırma ve geliştirme faaliyetlerini, uranyum madenleri ve konsantrasyon fabrikaları ve zenginleştirme ve yeniden işleme ekipmanı üretiminde kullanılan tesislerin konumu ve büyüklüğü ile ilgili bildirim yapma zorunda olduğuna dikkat çekmektedirler.⁸⁰⁵

Ek Protokol aynı zamanda Ajans'a Kapsamlı Güvenlik Denetimi Anlaşması rutin denetimlere ek olarak İran'ın sahip olduğu nükleer ile ilgili tesislerine daha fazla erişim imkanı tanımaktadır. Ajans "tamamlayıcı erişim" (*complementary access*) yetkisi ile kısa süreli bildirimler ile İran'ın Ajansa bildirdiği bir nükleer tesisin içerisinde herhangi bir yere erişim talep edebilecek, kayıtları inceleyebilecek çevresel numune alabilecek, radyasyon ölçen cihazları kullanabilecektir.⁸⁰⁶ Harvard Üniversitesi'nden uzmanlar İran tarafından Ajansa bildirilen nükleer tesis ve faaliyetlerin gözlemlenmesi, denetlenmesi ve doğrulanması aşamalarında Ajans'ın elinde oldukça güçlü bir mekanizma bulunduğunu

⁸⁰² Yazar'ın Olli Heinonnen ile gerçekleştirdiği röportaj. 19 Mayıs 2016, Center for Non Proliferation Studies, Washington DC., ABD.

⁸⁰³ Ibid.

⁸⁰⁴ Belfer Center for Science and International Affairs, "The Iran Nuclear...", s.32

⁸⁰⁵ Belfer Center for Science and International Affairs, "The Iran Nuclear...", s.32.

⁸⁰⁶ Ajans denetçilerinin hali hazırda erişim talep edilecek tesiste bulunması halinde bildirim süresi 2 saat iken, diğer durumlarda bu süre 24 saattir.

belirtmektedirler. Plan'a yer alan limitler ve raporlama yükümlülükleri İran'ın bu tesislerde nükleer silah yapımında kullanılabilecek nükleer madde üretmesini ve kullanmasını engelleyecek ve zamanında tespit edecek imkanı sağlamaktadır. Diğer bir deyişle İran'ın HEU kullanarak nükleer silah üretebilmesi için gizli bir nükleer yakıt döngüsü geliştirmesi gerekmektedir.⁸⁰⁷ Bu da gizli bir uranyum madenine, UF6 üretecek dönüştürme tesisine, uranyum zenginleştirme tesisine ve nükleer silah parçalarını üretebileceği gizli tesislere sahip olması demektir. Pek çok uzmana göre ise bu ihtimal pek mümkün görünmemektedir.

Plan Ek Protokol'ün Ajans'a sağladığı bu imkanlara ek olarak zaman kısıtlamalarına sahip bir mekanizma da getirmektedir. Ajans denetimleri belirlenen 15 yıllık süre boyunca İran'daki askeri tesisler dahil olmak üzere⁸⁰⁸ tüm tesisleri kapsayabilecektir. Bu hüküm ile İran'ın geçmişte olduğu gibi yine Ajans'a bildirilmemiş nükleer madde ve gizli nükleer faaliyet yürütmesinin önüne geçilmek istendiği açıktır.

Ajans'ın kendisine herhangi bir nükleer tesis ya da maddenin bildirilip bildirilmediği konusunda bir kaygıya sahip olması durumunda, Ajans ilgili yerlere erişim izni talep etmeden önce bu durumu sebepleri ile birlikte İranlı yetkililere bildirecek ve konuya açıklık getirmesini ve kaygılarını gidermesini talep edecektir.⁸⁰⁹ İran Ajans'ın kaygılarını gideremez ise, Ajans resmi olarak erişim talep edecektir. İran'ın bu durumda Ajans'ın erişim izni talep ettiği tarihten itibaren 14 günlük bir süre içerisinde ya ilgili alana erişim izni vermesi gerekecek, bu mümkün olmaz ise, Ajans'ın kaygılarını taraflar arasında üzerinde anlaşılacak alternatif yollar ile gidermesi gerekecektir. Bu sürecinde de başarısızlığa uğraması durumunda ise konu 8 üyeden oluşan Ortak Komisyon'a (*joint commission*)⁸¹⁰ iletilecektir. Komisyon'un nitelikli çoğunluk ile (5 oy) karar alması için 7 günlük bir süresi bulunmaktadır.⁸¹¹ İran'ın alınacak Komisyon kararını uygulamak için ise 3 günlük bir süresi olacaktır. İran'ın komisyon kararını uygulamada başarısız olması

⁸⁰⁷ Belfer Center for Science and International Affairs, "The Iran Nuclear...", s.37

⁸⁰⁸ Bu konuda Planda yer alan terk şerh denetimlerin İran'ın "planda yer alan yükümlülüklerine ve diğer yayılmanın önlenmesi ve güvenlik denetimi yükümlülüklerine riayetine ilişkin endişelerin sonuçlandırılması amacıyla" ve "İran'ın askeri ya da ulusal güvenlik faaliyetlerine müdahil olmayı amaçlamadan" gerçekleştirilmesidir.

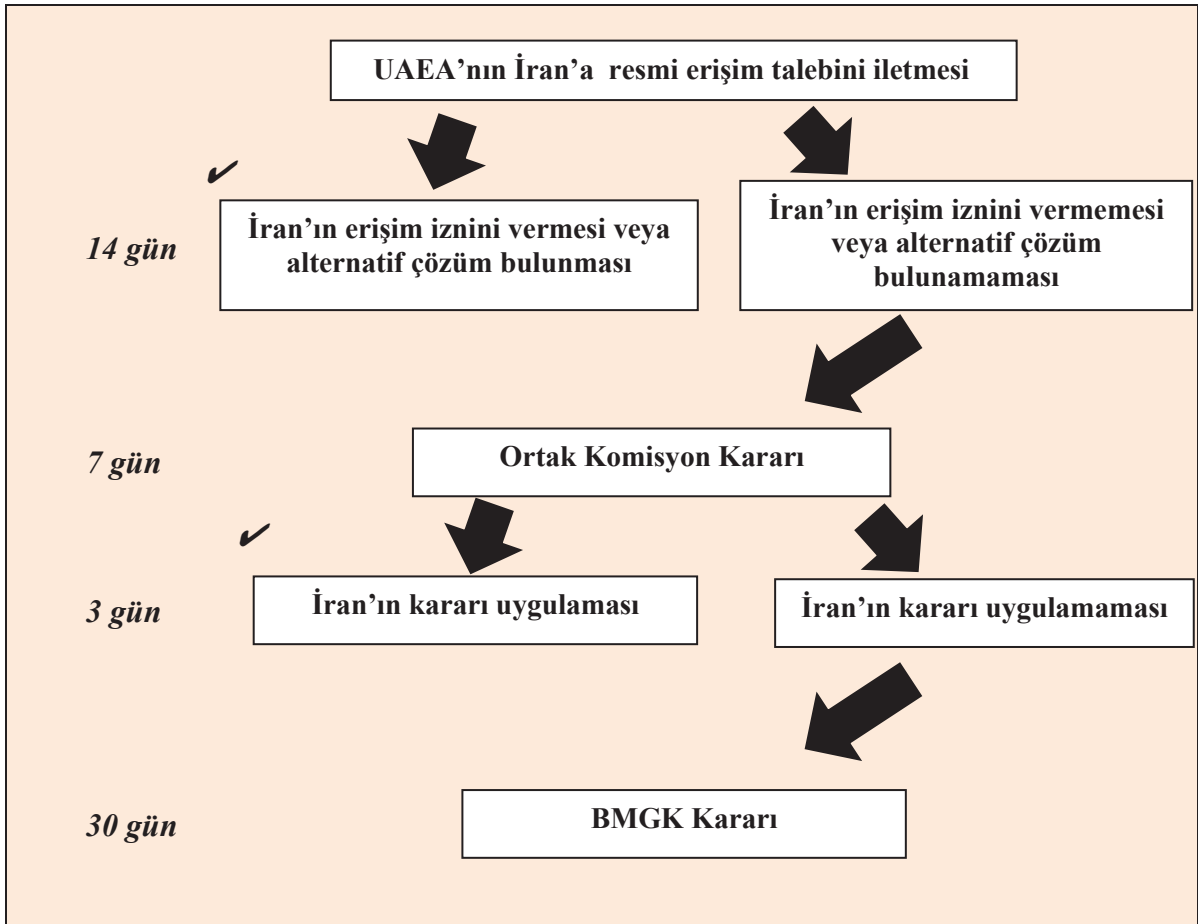
⁸⁰⁹ Bu durum istisnası Ajans'ın erişimin gecikmesinin erişim talebine neden olan durumu etkileyeceği kanaatine varmasıdır.

⁸¹⁰ Komisyon üyeleri şu şekildedir: ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, Rusya, Çin, İran ve AB). Komisyon 4 çalışma grubundan oluşacak Arak reaktörünün modernize edilmesi, yaptırımların kaldırılması, tedarik kanalları ve teknik konular üzerinde çalışacaktır. Komisyon koordinatörlüğünü ise AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi yapacak ve Komisyon kararlarını Ajans'ın erişim talepleri dışındaki konularda oy birliği ile alacaktır.

⁸¹¹ Ajans'ın denetleme talepleri dışındaki konularda Komisyon oy birliği ile karar alacaktır.

durumunda ise konu İran'a uygulanmış geçmiş uluslararası yaptırımların geri gelmesi için gerekli prosedürel sürecin başlaması için BMGK'ye gidecektir.⁸¹² Bu durumda Konsey üyeleri 30 gün içerisinde “yaptırımların kaldırılmasının/gevşetilmesinin devam etmesine ilişkin” bir karar üzerinde görüşmeler yapacaklardır. Aşağıdaki şekilde (şekil 6.1) KOEP Kapsamında UAEA'nın İran'a ait herhangi bir alana erişim talebi iletmesi durumunda izlenenmesi muhtemel yol özetlenmiştir.

Şekil 6.1. : KOEP Kapsamında UAEA'nın İran'a Erişim Talebi İletmesi

Kaynak: Yazar tarafından KOEP metninden faydalanılarak hazırlanmıştır.

KOEP ayrıca, taraflar arasında planın hükümlerinin uygulanışına ilişkin olarak ortaya çıkabilecek sorunların çözümü için bir mekanizma içermektedir. Plan çerçevesinde İran P5+1 devletlerinin tamamının ya da herhangi birinin Plan çerçevesindeki

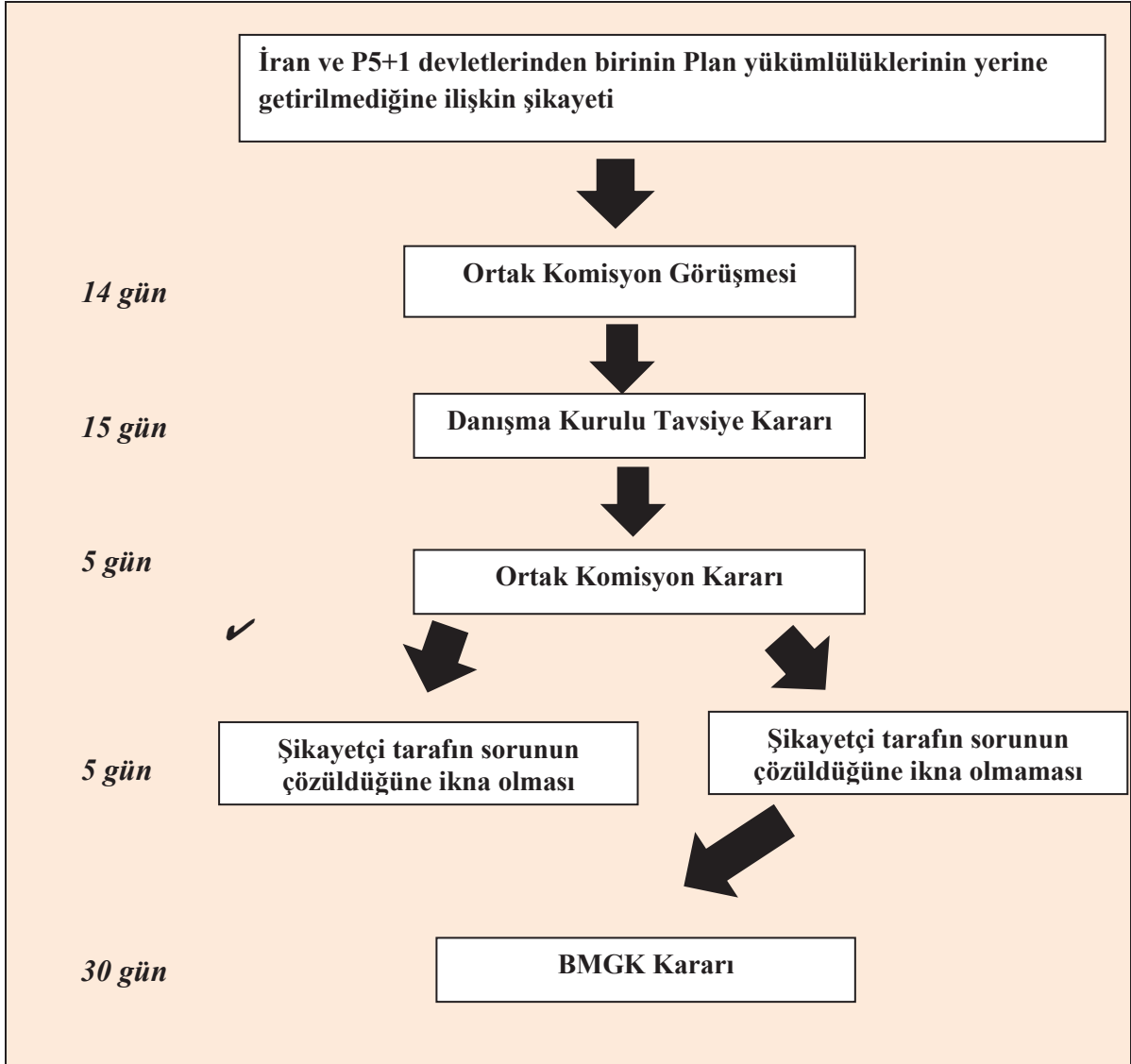
⁸¹² Plan kapsamında İran'a BM, ABD ve AB tarafından uygulanan nükleer ile ilgili yaptırımların gevşetilmesi öngörülmektedir. Planda bu yaptırımların İran'ın Plan'dan doğan yükümlülüklerini yerine getirdiği ve bu uygulamalar Ajans tarafından doğrulandığında kaldırılacağı ya da durdurulacağı belirtilmektedir. ABD ve AB İran'ın balistik füze faaliyetleri ve nükleer yayılma faaliyetleri ile ilgisi olan kişi ve varlıklara uyguladığı kalan yaptırımları ise UAEA tarafından İran hakkında “kapsamlı sonuç” raporu yayınlandığında ya da “Geçiş Günü” kaldıracaktır.

yükümlülüklerini yerine getirmediğini düşünürse, ya da benzer bir şekilde P5+1 devletlerinden herhangi biri İran hakkında aynı düşünceye sahip olursa, Plan'da yer alan “anlaşmazlık çözüm mekanizması” (*dispute resolution mechanism*) devreye girecektir. Bu durumda ise Komisyon 15 günlük bir süre içerisinde ilk görüşmesini tamamlayarak, konuyu 3 üyeden oluşan “Danışma Kurulu”na (*advisory board*)⁸¹³ taşıyacaktır. Yine 15 gün içerisinde görüşmelerini tamamlayacak olan Kurul görüşünü Ortak Komisyona bildirecek ve Komisyon 5 gün içerisinde Kurul’ın görüşünü değerlendirecektir. Görüldüğü gibi bu süreç toplam 35 günlük bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu süre sonunda da şikayetçi tarafın tatmin edilememesi ve konunun çözümsüz kalması durumunda Komisyon üyelerinden herhangi biri “önemli bir ifa etmeme” (*significant non-performance*) durumu olarak gördüğü anlaşmazlık konusunu BMGK’ye taşınabilecektir.

Plan hükümleri çerçevesinde belirtilen şartlarda altında herhangi bir konunun iki yol ile BMGK’ye gelebileceği görülmektedir. Bu durumda Konsey üyeleri 30 gün içerisinde “yaptırımların kaldırılmasının/gevşetilmesinin devam etmesine ilişkin” bir karar üzerinde görüşmeler yapacaklardır. Konsey böylesi bir kararın alınmasında başarısız olur ise (ki herhangi bir daimi üye yaptırımların kaldırılmasının devamını veto edebilir) Konsey’in daha önce aldığı kararlarda yer alan yaptırımlar yeniden uygulanmaya başlanacaktır. Açıkça görüldüğü gibi bu mekanizma ile Konseyin daimi üyelerinin oybirliği ile yaptırımların gevşetilmesinin durdurulmasına ilişkin bir karar alınması gerekmemektedir. Diğer bir deyişle daimi 5 üyeden 1 tanesinin dahi yaptırımların gevşetilmesine devam edilmesine karşı çıkması durumunda İran’a uygulanan tüm önceki yaptırımlar yeniden uygulanmaya başlanacaktır. Bu durum da, İran’ın da Plan’dan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyi durdurması söz konusu olabilecektir. Zira bu durumun gerçekleşmesine ilişkin olarak Planı onaylayarak yürürlüğe sokan BMGK nin 2231 nolu kararında İran’ın yaptırımların geri gelmesinin kendi açısından planı uygulamayı durdurma zemini oluşturacağına ilişkin bir notu bulunmaktadır. Özetle İran yaptırımların yeniden uygulanması durumunda Plan hükümlerine uymayacağını BMGK kararına düştüğü not ile açıkça ifade etmiştir. Aşağıdaki şekilde (şekil 6.2) KOEP kapsamında anlaşmazlık çözüm mekanizması ve işleyişi özetlenmiştir.

⁸¹³ Danışma kurulu anlaşmazlık ile ilgili konunun tarafları ve 1 bağımsız üyeden oluşacaktır. Kurulun kararı bağlayıcı değildir.

Şekil 6.2.: KOEP Kapsamında Anlaşmazlık Çözüm Mekanizması ve İşleyişi

Kaynak: Yazar tarafından KOEP metninden faydalanılarak hazırlanmıştır.

- İran Plan'da ve eklerinde yer alan tedbirlerin uygulanmasının uygulanması esnasında Ajans'ın kendisini gözetim altında tutmasına izin verecektir. Bu ek gözetim tedbirleri arasında Ajans'ın uzun süreli İran'da bulunması yer almaktadır.

- i) 15 yıl ya da daha uzun bir süre boyunca Ajans'ın online olarak zenginleşirmeyi ölçümü yapmasına, elektronik mühür kullanmasına ve uluslararası olarak Ajans pratiği olarak kabul görmüş diğer modern teknikleri kullanmasına izin verecektir.
- ii) 15 yıllık süre boyunca Ajans'ın talep ettiği tesislere erişimine izin verecektir.

iii) 15 yıllık süre boyunca Ajans'ın Natanz'da depolarda bulunan santrifüjleri ve (sadece bozulan ya da zarar gören santrifüjler ile değiştirmek için saklanan) altyapı ekipmanlarını devamlı olarak gözlemlemesine izin verecektir.

iv) 20 yıllık süre boyunca İran elinde bulunan santrifüj yapımında kullanılabilecek santrifüj milleri ve körüklerini ve diğer önemli ekipmanları Ajans'a bildirecektir ve Ajans'ın bu ekipmanları bu süre boyunca sürekli olarak gözlemlemesine izin verecektir

v) 25 yıllık süre boyunca İran elinde bulunan tüm uranyum cevheri konsantrasyonunu Ajans'a bildirecektir ve Ajans'ın cevheri bu süre boyunca sürekli olarak gözlemlemesine izin verecektir.⁸¹⁴

- *BMGK nin 2231 sayılı kararı tarafından kodifiye edilen Plan hükümleri gereği İran'a doğrudan ya da dolaylı olarak NSG tetikleyici listesinde ve nükleer çift kullanımlı madde listesinde bulunan "madde, ekipman, mal ve teknoloji" transfer edecek ya da satacak olan tüm devletler BMGK onayı almak zorundadırlar. Bahsi geçen bu "tedarik kanalı"(procurement channel) BMGK nin 2231 sayılı kararının yürürlüğünün sona ereceği 10 yıllık süre boyunca geçerli olacaktır.*

Planın en detaylı ve karmaşık hükümlerinden biri olan "nükleer tedarik kanalı" (*nuclear procurement channel*) maddesi, İran'ın plan çerçevesinde yürüteceği nükleer programının sefaflığını artırarak İran'a tedarik edilecek ticaret kalemlerini kontrol etmeyi amaçlamaktadır. BMGK'nin 2231 sayılı kararı onaylanan plan çerçevesinde, tedarik kanalına ilişkin hükümlerin de sadece Plan'a taraf devletleri değil BM üyesi tüm devletler üzerine hukuki olarak bağlayıcı güce sahip olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Tüm BM üyesi devletler uygulama günü BM nin İran'a yönelik olarak kabul ettiği tüm yaptırım kararlarının yerine geçecek olan BMGK 2231 nolu kararına uygun bir biçimde İran ile nükleer ticaret ilişkisine girebilecektir. Tedarik kanalına ilişkin şartlar 10 yıllık bir süre için geçerli olacak ve BMGK kararının yürürlüğünün sona ereceği 18 Ekim 2025 tarihinde (*termination day*) ortadan kalkacaktır.

Planda İran'a doğrudan ya da dolaylı olarak NSG tetikleyici listesinde ve nükleer çift kullanımlı madde listesinde bulunan "madde, ekipman, mal ve teknoloji" transfer edecek

⁸¹⁴ US Department of State, Joint Comprehensive Plan of Action, Annex I, Nuclear-related measures <http://www.state.gov/documents/organization/245318.pdf> (15.05.2016)

ya da satacak olan tüm devletlerin bu tedarik kalemlerinin “son kullanım”ları (end use) “İran’ın planda belirtilen nükleer faaliyetleri” ya da “diğer nükleer dışı sivil kullanım” olması durumunda BMGK onayı almak zorunda oldukları belirtilmektedir. Uzmanlar nükleer dışı sivil endüstrinin plan çerçevesinde meşru alıcı olarak yer almasının İran’a kötü niyetle harekete ederek nükleer tedarik kanalını baypass etme (safdışı bırakma) şansı tanıdığını iddia etmektedirler. Uzmanlara göre İranlı bu firmalar geçmişte yaptıkları gibi uluslararası tedarikçilerden çift kullanımlı mal, madde ve ekipman tedarik edebileceğini belirtmektedirler.⁸¹⁵ Uzmanlar ayrıca İran’ın bazı mal kalemlerin tedariğini bazı devletler reddetse dahi, zayıf ihracat kontrol sistemine sahip devletlerin sağlayabileceğine dikkat çekmektedirler.

Belirtilen şartlara ek olarak Konsey kararında ayrıca bir devletin Plan hükümleri ile uyumlu olmayacağını konusunda değerlendirme yaparak “zenginleştirme, yeniden işleme ya da ağır su” içeren faaliyetlere (bu faaliyetlerin tanımı yapılmamaktadır) katkı sağlayacağı sonucuna vardığı transferler öncesi de Konsey onayı alması gerektiği belirtilmektedir. Bu durumun tedarikçi devletlerin her birinin belli tedarik kalemleri için kendi değerlendirmesini yapmasına yol açacağı ve bazı kalemlerde farklı görüşler ortaya çıkabileceği şeklinde değerlendirilebilir. Bu durum ise 2000’li yıllarda ABD Başkan’ı Bush’un önerisiyle NSG üyeleri arasında tartışılan ve üye devletler tarafından yapılacak tedariklerde uygulanması görüşülen “sübjektif kriter” şartını akıllara getirmektedir. NSG listesinde yer alan çift kullanımlı madde, ekipman ve teknolojiler ile birlikte değerlendirildiğinde Konseyin bu yaklaşımı uzmanlar tarafından “kapsayıcı” (*catch-all*) bir kontrol olarak değerlendirilmektedir.⁸¹⁶

Planda ve Konsey kararında belirtilen kapsayıcı kontroller çerçevesinde İran’a yapılacak transferler ile ilgili kararın BMGK onayı alınması gerekirken, Konsey’e bu taleplerin Ortak Komisyon çatısı altında kurulacak “tedarik çalışma grubu” (*procurement working group*) tarafından iletilmesi öngörülmektedir. Üyelerinin P5+1 devletleri ve İran temsilcilerinin oluşturacağı ve koordinatörlüğünü AB Yüksek Temsilcisinin yapacağı Tedarik Çalışma Grubu, kendisine iletilecek tedarik önerilerini değerlendirecek ve transferlere ilişkin oy birliği ile karar alacaktır. 3 haftada bir toplanacak olan Grubun karar

⁸¹⁵ David Albright; Andrea Stricker, “JCPOA Procurement Channel: Architecture and Issues”, ISIS Report, December 11, 2015.

http://isisonline.org/uploads/isisreports/documents/Parts_1_and_2_JCPOA_Procurement_Channel_Architecture_and_Issues_Dec_2015-Final.pdf (15.05.2016)

⁸¹⁶ Belfer Center for Science and International Affairs, “The Iran Nuclear...”, s.49-50.

vermesi için ise 20 iş günü bulunmaktadır. Transfer onayı gerçekleşmez ise Çalışma Grubu'ndan 2 üyenin isteğiyle konu Ortak Komisyon'a iletilecek ve transfere 10 günlük süre içerisinde Komisyon'un oybirliği ile izin verilebilecektir. Bu kararın ardından Çalışma Grubu Koordinatörü 35 gün içerisinde transfer onayını Güvenlik Konseyi'ne iletilecek ve Konsey 5 gün içerisinde bu onayı onaylayacak ya da reddedecektir.⁸¹⁷

Aşağıdaki tabloda (tablo 6.1) KOEP'in zenginleştirme, yeniden işleme ve güven artırıcı önlemlere ilişkin çalışma açısından önem arz eden hükümleri özetlenmiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde KOEP çerçevesinde İran'ın nükleer programına ilişkin bir değerlendirme yapılacak ve Plan NPT kapsamında iki sütun arasındaki ilişki bağlamında değerlendirilecektir.

⁸¹⁷ İran ise bu transfere ilişkin olarak Ajans'a tedarik edilen ve NSG tetikleyici listesinde bulunan maddelerin son kullanımlarını ve buldukları yerleri teyid etme izni verecek ve ihracatçı devlete (ve bu devletin talebi doğrultusunda P5+1 devletlerine) nükleer çift kullanımlı madde listesinde yer alan maddelerin son kullanım mecralarını teyid etme erişimi sağlayacaktır.

Tablo 6.1: KOEP'in Zenginleştirme, Yeniden İşleme ve Güven Artırıcı Önlemlere İlişkin Önemli Hükümleri

Kaynak: Yazar tarafından KOEP metninden ve şu kaynaklardan derlenmiştir: “The Iran Nuclear...”, s. 16; Kelsey Davenport, “The Nonproliferation Impact of Iran Nuclear Deal Implementation Day”, *Arms Control Association*, 17.01.2016 <https://www.armscontrol.org/blog/ArmsControlNow/2016-01-17/The-Nonproliferation-Impact-of-Iran-Nuclear-Deal-Implementation-Day> (07.06.2016)

6.2.4. KOEP ve İran'ın Nükleer Programının Geleceğine İlişkin Değerlendirme

Plan'ın içerdiği fiziksel kısıtlama tedbirleri ve doğrulama (verification) hükümleri ile İran'ın nükleer silah üretmesini en az 10-15 yıllığına engelleme gücüne sahip olduğu söylenebilir.⁸¹⁸

⁸¹⁸ “Belfer Center for Science and International Affairs, “The Iran Nuclear...”, s.8.

ISIS değerlendirmesine göre Plan İran'ın nükleer silah üretmek için girişeceği herhangi bir çabayı “oldukça fazla zaman tüketici” ve “tespit edilmeye hassas” bir hale getirmektedir. Fakat 10 yıllık bir süreden (özellikle 15 yıllık bir süreden) sonra tablo “bulanık” olarak değerlendirilmektedir.⁸¹⁹ Zira İran'ın nükleer programı üzerindeki kısıtlar ortadan kalkmakta ve İran'ın nükleer bir tehdit olarak geri dönmesi ihtimali doğmaktadır. Uzun vadede planın “İran'ı nükleer silah edinmekten alıkoyup koymayacağı” ise bilinmemektedir.⁸²⁰ Raporda özetle Planın İran'ı nükleer zenginleştirmeden, yeniden işlemeden tamamen alıkoymadığı sadece nükleer silah kapasitesini yeniden kazanmasını “ertelediği” vurgulanmaktadır.⁸²¹ Başkan Bush döneminde ABD'nin BM temsilcisi ve NPT delegasyon Başkanı görevlerini yürüten büyükelçi John Bolton, planı sert bir biçimde eleştirmekte ve İran'ın Plan'daki her hükme riayet etmesi durumunda on yıl boyunca nükleer silah edinmeyeceğini fakat daha sonra Plan'ın bunu garanti edemeyeceğini söylemektedir. Büyükelçiye göre İran anlaşmaya ihlal etmek için on yıl dahi beklemeyektir.⁸²²

Bu değerlendirmeler ışığında uzun vadede İran'ın nükleer programının nükleer silah üretmeye yönelik yönelemeyeceği konusunda hayati noktanın İran'ın “niyeti” ve “planları” olduğunu söylemek mümkündür. Nükleer müzakereler esnasında İran'ın nükleer programını özellikle gaz santrifüj programını genişletme niyetinde olduğu iddia edilmiştir.⁸²³ ISIS raporunda İran'ın yeterli kapasiteye tekrar ulaşarak K. Kore gibi NPT yi terk etme ihtimali vurgulanmaktadır. Raporda Amerikan hükümetine İran'ı uzun vadede uranyum zenginleştirme ve plütonyumu yeniden işleme faaliyetlerinden vazgeçirmek için öneriler getirilmektedir. Rapora göre hali hazırda belli bir süreliğine de olsa HEU uranyum üretmeme ve yeniden işleme yapmayacağını taahhüdünü veren İran bir anlamda sivil nükleer programını yürütmek için ekonomik olmayan bu yöntemlere ihtiyaç duymadığını onaylamaktadır. Planın yürürlükte olduğu süre boyunca uluslararası nükleer piyasa ile daha yakın ilişkiler içerisinde girmesi beklenen İran'ın sivil nükleer programı için bahsedilen

⁸¹⁹ Institute for Science and International Security, “The Joint Comprehensive Plan of Action ‘Kicks the Can Down the Road’: How to prepare for the day when the can finally lands”, July 22, 2015. http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/JCPA_Fundamental_Goal_july_22_2015_final-1.pdf (07.06.2016)

⁸²⁰ Ibid.

⁸²¹ Raporda Planın aslında işleri olurluna bıraktığı ve olumlu bir sonuç umduğu (kick the can down the road) belirtilmektedir.

⁸²² Mallory Shelbourne, “Transcript: Ambassador John Bolton Interview on Iran Nuclear Deal”, Independent Journal Review, <http://www.ijreview.com/2015/07/373891-hold-ambassador-john-bolton-interview-transcript/> (07.06.2016)

⁸²³ Institute for Science and International Security, “The Joint Comprehensive Plan of Action ‘Kicks...’”

yöntemlere ihtiyaç duymayacağı konusunda ikna edilmesi gerekmektedir. Raporda ABD ve müttefiklerinin ayrıca ekonomik olmayan ve uluslararası yayılmanın önlenmesi normları ile uyumlu olmayan bu faaliyetlerini kabul etmediklerini ve onaylamadıklarını açıkça ifade etmeleri gerektiği belirtilmektedir.

Çalışma kapsamında kendisi ile gerçekleştirilen röportajda bu konuda görüşlerini belirten UAEA eski Genel Direktör yardımcısı ve İran nükleer programını yakından takip eden bir güvenlik denetimi uzmanı olan Olli Heinonen ABD'nin İran'ın tekrar uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerine başlamaması için ABD'nin İran'dan birtakım güvenceler alması gerektiğini vurgulamaktadır.

6.2.4.5 KOEP'nin NPT Rejimi ve İki Sütun Arasındaki İlişki Bağlamında Değerlendirilmesi

Çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki koparılamaz bağ, NPT gözden geçirme süreci kapsamında NNWS ve Batılı devletler arasında yaşanan tartışmalar ışığında nükleer silah/enerji çıkmazını açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu tartışmalarda aktif bir rol üstlenen İran ile P5+1 devletleri ile gerçekleşen KOEP müzakereleri esnasında da bu çıkmazın aktif bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Üzerinde mutabakata varılan KOEP ile İran açısından bu çıkmazın geçici bir süreliğine de olsa aşıldığı söylenebilir. Planın gelecekte NPT rejimi ve gözden geçirme süreci üzerinde etkisinin ne olacağı ise soru işareti olarak durmaktadır. Bu bölümde KOEP nin içerdiği hükümler NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde yaşanan tartışmalar ve hükümlerin bu döngüye muhtemel etkileri çerçevesinde değerlendirilecektir.

6.2.4.5.1. Zenginleştirme ve Yeniden İşleme

Planın en çok dikkat çeken üzerinde tartışılan hükümlerinin başında nükleer silah edinmenin iki yolu olan uranyum zenginleştirme ve plütonyum yeniden işlemeye ilişkin hükümleri yer almaktadır. Plan hükümleri incelenirken belirtildiği gibi Plan ile İran'ın uranyum zenginleştirilmesi tamamen durdurulmamıştır. Planda İran'ın 15 yıllık bir süre için elinde en fazla %3.67 oranında zenginleştirilmiş 300 kg LEU uranyum bulundurulabileceği belirtilmekte iken, İran'ın bu oranın altında LEU üretimi yapmasına imkan tanınmaktadır. Santrifüj sayısı 5.060 a indirilmiş ve santrifüj tipi sadece IR-1 ile sınırlandırılmış olsa da İran Natanz nükleer tesisinde uranyum zenginleştirmeye devam edebilecektir. 10 yıllık süre

sınırdan sonra ise santrifüj sayısını artırabilecektir. Plütonyumun yeniden işlenmesine ilişkin olarak Plan ile İran 15 yıllık bir süre boyunca yeniden işleme faaliyeti yürütmeyeceğini taahhüt etmektedir. Bu süre boyunca İran ayrıca elindeki tüm kullanılmış yakıtı ülke dışına çıkarmayı kabul etmektedir.

NPT gözden geçirme döngüsünde, özellikle Başkan Bush döneminde, NNWS'ler ve ABD arasında şiddetle tartışılan konuların başında gelen IV. madde kapsamındaki barışçıl nükleer enerji kullanım hakkı ve bu hakkın belli şartlara bağlı olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusu İran açısından Plan ile açıklık kazanmaktadır. Planda yer alan %3.67 oranında zenginleştirme sınırı özellikle Bush döneminde ABD'nin nükleer politikası çerçevesinde NPT'nin IV. maddesinin devletlere zenginleştirme ve yeniden işleme hakkı tanımadığı yönündeki politikasından bir geri adım olarak değerlendirilebilir. Fakat yine Bush döneminde şiddetlenip Obama döneminde devam ettirilen ve NNWS'lerin NPT kapsamında PUNE haklarından faydalanabilmeleri için Anlaşma'nın IV. maddesi ile yayılmanın önlenmesine ilişkin ilk üç maddesini sıkı bir şekilde birbirine bağlayarak ilk üç madde yükümlülüklerini şart koşan politikasının KOEP ile hayat bulduğunu söylemek mümkündür.

Özetle Plan ile İran belli bir süre için zenginleştirme oranına belli bir üst sınır getirilmesini ve zenginleştirme faaliyetlerini sürdüreceği santrifüjlerin sayısının sınırlandırılmasını kabul etmiştir. İran ayrıca nükleer yakıt döngüsünün tüm aşamalarını (zenginleştirme faaliyetlerini de kapsayacak şekilde) Ek Protokol'ü de yürürlüğe sokarak ve Ek Protokol'ün ötesinde birtakım tedbirleri kabul ederek Ajans'ın gözetim ve denetimi altına sokmayı taahhüt etmiştir. Bu bağlamda, Plana taraf olan ABD ve diğer devletlerin plan ile İran'ın zenginleştirme hakkını tanıdığı fakat diğer yandan bu hakkı belli şartlara bağlamayı başardığı söylenebilir. ABD'nin İran'a yönelik olarak uzun süredir sürdürdüğü "sıfır zenginleştirme" politikasından vaz geçmiş olması önemlidir. Zira ABD Dış işleri bakanı Kerry KOEP müzakerelerinin sürdüğü 2013 yılında yaptığı açıklamada İran'ın "zenginleştirme hakkını tanımadıklarını" belirtmiştir.⁸²⁴ İran ise KOEP müzakereleri esansında P5+1 devletlerinin NPT'den doğan PUNE haklarını (özellikle uranyum zenginleştirmeye dair haklarını) tanımlarını talep etmiştir. Bu hamlenin açık bir şekilde

⁸²⁴ Aaron Blake, "Kerry on Iran: 'We do not recognize a right to enrich'", Washington Post, November 24, 2013.

<https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2013/11/24/kerry-on-iran-we-do-not-recognize-a-right-to-enrich/> (07.06.2016)

İran'ın bu haklarını NPT gözden geçirme döngüsünde savunmaya devam edeceğini göstermektedir.

Planda yer alan zenginleştirme ve yeniden işlemeyle ilişkin hükümlerle ilgili dikkat çeken bir diğer konu bu hükümlerin hepsinin süre sınırlaması içermesidir. Bu durum Plan müzakerelerinde İran'ın sınırsız bir biçimde zenginleştirme ve yeniden işleme haklarına herhangi bir kısıtlama getirilmesine şiddetle karşı çıkması göz önüne alındığında bu haklarından vazgeçme niyeti olmadığı şekilde yorumlanabilir. Diğer yandan İran Plan kapsamında gelecekte zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerine ilişkin olarak niyet beyanı yapmış ve kesin taahhütler altına girmekten kaçınmıştır.

Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda mevcut ABD hükümetinde görev yapan üst düzey bir diplomat ile gerçekleştirilen görüşmede ABD'li diplomat, ABD'nin uzun vadede amacını İran'ı nükleer yakıt ve nükleer endüstri konusunda uluslararası piyasaya entegre etmek ve zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinden vazgeçirmek olduğunu belirtmiştir.⁸²⁵

6.2.4.5.2. Ek Protokol

NPT gözden geçirme döngüsü içerisinde ele alınan iki sütun arasındaki ilişki çerçevesinde öne çıkan konulardan biri olan Ek Protokol konusu KOEP da öne çıkan bir diğer konu olarak değerlendirilebilir. Zira Ek Protokol'ü imzalamış fakat yürürlüğe sokmamış ve nükleer faaliyetleri konusunda hakkında soru işaretleri bulunan bir devlet olan İran'ın Ek Protokol'ü onaylayacağını ve Kod 3.1 kapsamında inşa etmeyi planladığı nükleer tesisleri karar alınır alınmaz Ajans'a bildirmeyi kabul etmesi önem arz etmektedir. Kod 3.1. Ajans'a bir devletin nükleer planlarını yakından takip etme ve tesislerin inşası sürer iken güven denetimi yaklaşımı oluşturma şansı tanımaktadır.⁸²⁶ İran daha önce gönüllü olarak Ek Protokol'ü onaylamadan uygulamış fakat nükleer programı nedeniyle gerilen ilişkiler nedeniyle uygulamasına son vermiştir. İran ayrıca diğer NAM devletlerinin desteğini de alarak özellikle 2000'li yıllarda Ek Protokol'ün evrensel doğrulama standardı haline getirilmesi çabalarına en şiddetli itirazları yapan devletlerin başında gelmektedir. Özellikle Başkan Bush yönetimi tarafından atılan yeni yayılmanın önlenmesi adımları ve sertleşen ABD nükleer politikası döneminde İran ve ABD arasında Anlaşma'nın IV.

⁸²⁵ ABDli üst düzey yetkili ile yapılan röportaj, Washington DC.

⁸²⁶ Belfer Center for Science and International Affairs, "The Iran Nuclear...", s.32.

maddesinde yer alan vazgeçilmez hak konusunda, özellikle Ek Protokol'ün gönüllülük esasına dayanan yapısı ve nükleer madde ve teknoloji tedarikinde ön şart olarak koşulması konusunda sert tartışmalar yaşanmıştır.

ABD ve NSG üye devletleri tarafından hali hazırda uygulanan ikili nükleer işbirliği anlaşmalarının imzalanması için ithalatçı devletin Ek Protokol'ü kabul etmiş olma şartının da, planda tedarik şartı olarak yer alması dahi İran'ın sivil nükleer faaliyetlerini yürütebilmesi için bir ön şart olarak yer aldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda devletlerin nükleer zenginleştirme yapabilmeleri için hem Ek Protokol'ü bir doğrulama standardı olarak kabul etmelerinin, hem de Planda görüldüğü gibi belli bir sınıra kadar üretmelerinin şart olarak koşulmasının önünün açıldığını söylemek mümkündür.

Planın sadece İran ve P5+1 devletleri arasında gerçekleştiği ve devletlerin NPT'den doğan haklarını etkilemeyeceği iddia edilebileceği gibi, İran'ın zenginleştirme ve yeniden işlemeye ilişkin kabul ettiği kısıtlamalar ve Ek Protokol'ü yürürlüğe sokacağına dair verdiği teminat, Gözden Geçirme Konferanslarında ABD ve müttefiklerinin yayılmanın önlenmesi çerçevesindeki zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin yayılmasını önleme ve Ek Protokol'ü nükleer tedarik için ön şartı haline getirme girişimlerini daha sert bir şekilde NNWS'lere dayatmalarına olanak tanıyabilecektir. NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde incelendiği üzere Plan'a taraf olan devletler de dahil olmak üzere birçok Batılı devlet yürürlüğe konması gönüllülük esasına dayalı olsa dahi Ek Protokol'ün UAEA'nın "doğrulama standardı" olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Fakat planda İran'ın Ek Protokol'ün kabul edilmesine ilişkin olarak kesin bir tarih bulunmaması ABD ve müttefiklerinin elini zayıflatabilir.

6.2.4.5.3. İhracat Kontrolleri

NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde başta İran ve NAM devletleri olmak üzere birçok NNWS tarafından karşı çıkılan NSG tarafından yürütülen ihracat kontrolleri, Plan'da İran'a yapılacak nükleer tedarik için açıklık getiren "tedarik kanalı" na ilişkin hükümlerde yer almaktadır. 10 yıl boyunca geçerli olacak bu hükümler çerçevesinde hem NSG tetikleyici listesinde yer alan ihracat kalemlerinde hem de tedarikçi devletin subjektif olarak vereceği karar çerçevesinde ancak BMGK'nin onayı ile İran'a nükleer ile ilgili tedarik gerçekleştirilebilecektir. Çalışma boyunca gözlemlendiği gibi İran'ın uzun yıllardır karşı çıktığı, "tek taraflı" ve "ayırıcı" olarak nitelendirdiği NSG tedarik kurallarını kabul

etmiş olması dikkat çekicidir. İran ayrıca tedarikçi devletlere subjektif olarak çift kullanımlı veya sivil amaçlarla kullanılmak üzere ihraç edilebilecek mal, madde, ekipman ve teknolojiler üzerinde söz hakkı tanıyan bir sistemi kabul etmiş görülmektedir. Dahası İran tedarikçisini sağladığı tüm kalemlerin kullanım alanları ile ilgili ajansa sadece bildirim yapma değil aynı zamanda Ajans'ın bu kalemlerin kullanıldığı her yere erişimine izin vermekle yükümlü hale gelmektedir. İran'ın bahsi geçen tüm bu taahhütleri 10 yıllık bir süre için vermesi ise yine bu süreden sonra nasıl bir politika izleyeceği konusunda soru işaretleri oluşturmaktadır. ABD'li yetkililer ve uzmanlar, Plan hükümlerinin yürürlükte olduğu süre sona erdikten sonra İran'a yine Planda belirtilen yol ile nükleer tedarik yapılmasının sağlanması için İranlılarla müzakerelere biran önce başlanması gerektiğini belirtmektedirler.

Önümüzdeki süreçte, Plan'ın NPT rejimi ve özellikle çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki ilişkiye olası etkisini tahmin etmek ise oldukça güçtür. Planda açık bir biçimde bu düzenlemenin sadece bahsi geçen devletleri kapsadığı belirtilmesine rağmen, ABD ve müttefik devletlerinin yayılmanın önlenmesi sütununun güçlendirilmesi konusunda elini güçlendireceği yönünde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Diğer yandan özellikle 2010 yılından itibaren Konferans ve Komite Toplantılarında öne çıkan konulardan olan “Nükleer Silahların İnsanı Etkileri” ne ilişkin girişim ve anlaşma tarafları arasında gün geçtikçe artan sert tartışmalar neden olan “Nükleer Silahlardan Arındırılmış Ortadoğu” kararının uygulanması, önümüzdeki gözden geçirme sürecinde dikkatleri iki sütun arasındaki gerilimli ilişkiden kaydırarak bu iki konu üzerine çekebilir. Çalışma kapsamında bu konuda fikirlerine başvurulmuş Orta Doğu'da kitle imha silahları konusunda uzman olan İsraili araştırmacı Chen Kane, gelecek NPT konferans ve toplantılarında NWS'lerin yayılmanın önlenmesi tedbirlerinin güçlendirilmesi çerçevesinde Ek Protokol vb. konuları gündeme getirmelerinin “akıllıca” olmayacağını belirtmektedir.⁸²⁷

Plan ile 15 yıla varan kısıtlamalar sona erdiğinde İran'ın yeniden uranyum zenginleştirilmesi ve plütonyumu yeniden işlemesi mümkün görünmektedir. Bu durumda KOEP'nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 15 yıl sonra yani 2030 yılından sonraki NPT gözden geçirme sürecinde yeniden tartışmalar sahne olabilir. Akılda tutulması gereken bir diğer konu ise Plan'ın söz konusu dönem boyunca ayakta kalıp kalmayacağını

⁸²⁷ Chen Kane, Middlebury Institute of International Studies, Center for Non-proliferation Studies, online seminer (yazar tarafından alınan not), Kasım 2015, Monterey, USA.

bilinmemesidir. Planın ana aktörleri olarak kabul edilen ABD ve İran'da meydana gelebilecek bir yönetim değişikliği devletlerin plana yönelik politikalarını değiştirebilecekken, bu devletler Plan'ın istedikleri sonuçları doğurmadığını belirterek Planı uygulamaktan vazgeçebilirler. Çalışma boyunca görüldüğü gibi ABD'de ve İran'da yaşanan yönetim değişiklikleri ve yeni yönetimlerin izlediği nükleer politika İran nükleer meselesinin çözüm yolunda yıllar içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izlemesine neden olmuştur. Planın birinci yıldönümünde yayınlanan çalışmasında CSIS uzmanlarından İran asıllı akademisyen Ariane Tabatabai özellikle İran içerisinde Plan ile kaldırılması umulan ekonomik yaptırımların istendiği ölçüde kalkmadığı ve İran'ın ekonomik olarak önemli ölçüde bir rahatlama yaşamadığına dair memnuniyetsiz açıklamaların arttığını belirtmektedir.⁸²⁸ İran'ın Ruhani Lideri Ayatollah Khamenei bile İran'ın nükleer programının önemli bileşenlerinde ekonomik iyileşme için kabul ettikleri fakat beklenen verimi alamadıklarını yakın geçmişte dile getirmiştir.⁸²⁹

⁸²⁸ Ariane Tabatabai, The JCPOA Viewed from Iran: It's the Economy, Stupid!, Center for Strategic and International Studies (CSIS), July 14, 2016. https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/160714_Tabatabai_Iran_JCPOA.pdf (22.07.2016)

⁸²⁹ Ibid.

SONUÇ

Nükleer teknolojinin “iki yüzlü” yapısı gereği barışçıl nükleer enerji programları çerçevesinde nükleer enerji üretme amacından sapan ülkelerin nükleer silaha sahip olabilecekleri de bilinmektedir. Bu çalışma, üç sütun üzerine oturan NPT’nin oluşturulmasına sebep olan nükleer teknolojinin “iki yüzlü” yapısının açık bir biçimde ortaya çıktığı yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunlarına odaklanmış ve 1975-2015 yılları arasındaki dönem içerisinde bu iki sütun arasındaki bağlantıyı anlaşma rejimi ve gözden geçirme döngüsü kapsamında incelemeye çalışmıştır. Çalışmanın cevap bulmaya çalıştığı ana soru “*NPT Rejimi ve 1975-2015 yılları arasında NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde nükleer silahların yayılmasının önlenmesi (nükleer silah) ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasındaki ilişkinin niteliği nedir?*” sorusudur. Bu ana soruya cevap arama aşamalarında, çalışma “nükleer silah ve nükleer enerji arasındaki bağlantı nedir?”, “NPT rejimi nedir?”, “nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasındaki bağlantı NPT rejimi ve gözden geçirme döngüsü çerçevesinde nasıl tespit edilebilir, hangi konularda öne çıkmıştır?” vb. sorular cevaplanmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde, nükleer teknolojinin sivil ve askeri amaçlar için kullanımı arasındaki bağlantının ortaya konulabilmesi için hem nükleer enerji, hem de nükleer silah üretmek için kullanılması gereken “nükleer yakıt döngüsü” açıklanmış, nükleer teknolojinin enerji ya da silah üretmek için ne şekilde kullanılabileceği incelenmiştir. Çalışma kapsamında cevaplanmaya sorular bağlamında bu bölüm hayati bir öneme sahiptir. Zira çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu döngü ve aşamalarına ilişkin devletler tarafından yapılan atıflar bu sayede anlaşılabilmiş ve özellikle İran ve P5+1 devletleri arasında sonuçlandırılan Kapsamlı Ortak Eylem Planı’nın hükümlerinin incelenmesi ve değerlendirilebilmesi mümkün olabilmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesinin çizildiği ikinci bölümünde, NPT’nin sonuçlandırılmasına uzanan müzakere sürecinin ve Anlaşma ile oluşturulan rejimin anlaşılabilmesi amacıyla öncelikle ana uluslararası ilişkiler teorilerinin nükleer silahlanmanın nedenleri ve sonuçlarına dair görüşleri incelenmiştir. Bu çerçevede ayrıca bahsi geçen teorilerin nükleer silahların yayılmasının önlenmesi alanında uluslararası işbirliğine ilişkin bakış açıları değerlendirilmiştir. Daha sonra ise uluslararası ilişkiler

literatüründe 1980’li yıllardan itibaren önemli bir yer tutan Rejim Teorisi çerçevesinde NPT Rejimi incelenmiştir. Stephan Krasner’ın “rejim teorisi” çerçevesinde Rejimin içerdiği *premsipler* (nükleer silahların yayılmasının uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğu vb.), *normlar* (nükleer silah edinmek ve edindirmek “kötü”dür, nükleer silahsızlanma ise “iyi”dir), kurallar (Anlaşma’nın üç sütunu), *karar verme prosedürleri* (gözden geçirme döngüsü vb.) değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde atom bombasının ilk kullanıldığı tarih olan 1945 yılından itibaren nükleer enerjinin kontrolüne yönelik uluslararası çabalara değinilerek, NPT rejiminin oluşturulduğu tarih olan 1967 yılına kadar iki süper güç öncülüğünde devletler tarafından sürdürülen uluslararası müzakere süreci incelenmiştir. ABD Başkanı Eisenhower’ın 1953 yılında yaptığı “Barış İçin Atom” konuşması ve bu konuşmada yer alan öneriler çerçevesinde oluşturulan UAEA’nın yapısı ve amaçları değerlendirilmiş, Ajans tarafından oluşturulan güvenlik denetimi sistemi açıklanmıştır. Bu sistem çerçevesinde güncellenerek değişen güvenlik denetimi şartlarının anlaşılması yine tezin ilerleyen bölümlerinde yer alan teknik konulara ilişkin tartışmaların anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu bölümde ayrıca, Anlaşma’ya adını veren “nükleer silahların yayılmasının önlenmesi” sütununun yanı sıra, “nükleer enerjinin barışçıl kullanımı” ve “nükleer silahsızlanmaya” ilişkin önerilerin gelişmekte olan devletlerin çabaları ile müzakerelerde zorlukla var edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu süreçte taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık konularının, NPT gözden geçirme döngüsü içerisinde tartışılmaya devam edip etmediği ise çalışmanın ilerleyen kısımlarında incelenmiştir. Bu bağlamda NPT rejimi kapsamında, nükleer silah sahibi devletler ve nükleer silah sahibi olmayan devletler arasındaki pazarlık/uzlaşma ise, çalışmanın dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın son bölümlerini oluşturan dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerinde, nükleer teknolojinin “iki yüzlü” yapısının açıkça ortaya çıktığı ve NPT’nin oluşturulmasına sebep olan “nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasındaki ilişki NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde nasıl izlenebilir?” sorusuna cevap aranmıştır. Bu bağlamda önceki bölümlerde ele alınan konu başlıkları ışığında, NPT’nin uygulandığının gözden geçirilebilmesini amaçlayan gözden geçirme döngüsünün işletilmeye başlandığı 1975 tarihinden itibaren 2015 tarihine kadar, aradan geçen 40 yıllık süreçte, bu sütunlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu ilişkinin

incelenebilmesi için Anlaşma'da yer alan yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerinin ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı haklarının uygulanışının gözden geçirilmesi göz önüne alınmıştır. Konferans tutanaklarının incelenmesi sonucu NPT toplantılarında bu başlıkların; i) *I. ve II. madde kapsamında transfer etmeme ve edinmeme yükümlülüğü*, ii) *III. madde kapsamında güvenlik denetimleri ve iii) Anlaşma'nın nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütununu oluşturan IV. maddesi*, çerçevesinde tartışıldığı sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede NPT gözden geçirme döngüsü ve iki sütun arasındaki bağlantının incelenebilmesi için, analiz düzeyi olarak NPT rejimi, analiz birimi olarak ise devletler belirlenmiştir. NPT rejimi çerçevesinde çalışmaya konu olan iki sütun arasındaki bağlantının ve bu bağlantıya ilişkin devletlerin politikalarının incelenebilmesi için ise bağımsız değişkenler olarak uluslararası sistem, uluslararası nükleer gelişmeler, devletlerin nükleer politikaları incelenmiş ve bu değişkenlerin devletlerin NPT politikalarına ve özellikle iki sütuna ilişkin politikalarına ne şekilde etkisi olduğu değerlendirilmiştir.

Bu noktadan hareketle uluslararası nükleer gelişmeler ışığında, NPT gözden geçirme döngüsüne ilişkin devletlerin resmi belgelerinin ve toplantı tutanaklarının incelenmesi ile bu konularda yaşanan tartışmalar, alınan/alınamayan kararlar, ertelenen/reddedilen öneriler değerlendirilmiştir. Çalışmada incelenen iki sütun arasındaki bağlantı çerçevesinde NWS ve NNWS devlet grupları tarafından üzerinde tartışılan konuların i) *Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı güvenlik denetimi sistemi*, ii) *ihracat kontrolleri ve dönem dönem iii) nükleer yakıt döngüsünün çok taraflılaştırılması* önerileri üzerinde yoğunlaştığı sonucuna varılmıştır. İki sütun arasındaki ilişki bağlamında 40 yıllık döngü incelendiğinde çalışmada ulaşılan bulgular şu şekilde özetlenebilir.

1975 yılında gerçekleştirilen ilk NPT Gözden Geçirme Konferansı görüşmeleri ve nihai bildiri incelendiğinde iki sütun arasında herhangi bir gerilimin ortaya çıkmadığı ve taraflar arasında bu iki sütunun ilişkisine dair tartışmaların yaşanmadığını söylemek mümkündür. Bu durum gelecek konferanslarda ortadan kalmış ve taraflar bu konuda yoğun bir tartışma içerisine girmişlerdir. İlk Konferans'ta daha ziyade, NWS ve NNWS'ler arasında konferansın amacına ilişkin fikir ayrılıkları su yüzüne çıkmış ve bu konuda iki grup devlet arasında yapılan tartışmalar komite tutanaklarına yansımıştır. NWS'ler ve çoğunluğunu bu devletlerin müttefiklerinin oluşturduğu devletler, NPT'nin ana amacının yayılmanın önlenmesi olduğunu belirtmişler ve bu nedenle konferansın ana amacının NPT'yi evrenselleştirmek ve güvenlik denetimlerini güçlendirmek olmasını gerektiğini dile

getirmişlerdir. Anlaşma'ya taraf olan ve büyük çoğunluğunu geliştirmekte olan devletlerin oluşturduğu bağlantısız ve nötr (tarafsız) devletler ise, konferansın ana amacının NPT'nin işleyişinin- özellikle VI. madde kapsamındaki silahsızlanma konusundaki gelişmelerin gözlenmesi, Anlaşma'ya taraf NNWS'lere yönelik güvenlik garantilerinin yasal ve bağlayıcı olarak tartışılması ve barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin kullanılmasının görüşülmesi olarak değerlendirmişlerdir.

1980, 1985 ve 1990 yıllarında gerçekleştirilen Konferanslarda, ABD'nin bu dönemde barışçıl nükleer ticaretin kurallarının belirlenmesi bağlamında izlediği nükleer politika çerçevesinde (Ajans çatısı altında INFCE ve CAS, BM çatısı altında UNCPICPUNE), Konferans görüşmeleri boyunca Anlaşma'nın iki sütununu birbiri ilişkilendirmek için büyük çaba sarf ettiğini söylemek mümkündür. “Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerinin, güvenlik denetimi sistemi ile birlikte barışçıl nükleer işbirliğine zemin oluşturduğuna” inandığını belirten Batılı devletlere, başta NAM devletleri olmak üzere birçok NNWS tepki göstermiştir. Konferans belgeleri incelendiğinde, bu devletlerin artan hassas nükleer madde kullanımı ve yakıt döngüsü yeterlilikleri öne sürülerek nükleer tedarikçi devletler tarafından NPT'nin özünde yatan uzlaşma nedeniyle sağlaması gereken barışçıl nükleer yardımı sağlamadıkları konusunda yakındıkları görülmüştür. Bu dönemde, Anlaşma'nın ilk iki sütunu arasındaki ilişki, artan nükleer ihracat kontrolleri, anlaşmaya taraf olmayan devletlere sağlanan nükleer yardımlar konularında ortaya çıkmıştır. Konferans görüşmelerinde birçok NNWS anlaşmaya taraf olmamaları durumunda barışçıl amaçlarla nükleer tedariki kolayca edinebileceklerini iddia etmişlerdir. Bu çerçevede tedarikçi devletlerin anlaşmaya taraf olmayan devletlere yapacakları yeni nükleer tedarik düzenlemelerinde, bu devletlerin UAEA güvenlik denetimlerinin kabul etmiş olmasını gerekli bir şart olarak getirmeleri tartışılmıştır. Bu konferanslar genel olarak değerlendirildiğinde, nükleer yayılmanın önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konularında liderliğini ABD'nin çektiği birçok devlet daha güçlü güvenlik denetimleri, daha sıkı ihracat kontrolleri ve nükleer yakıt döngüsünü faaliyetlerin uluslararasılaştırılması için yoğun baskı yaptıkları görülmektedir. İki sütun arasındaki ilişki bağlamında Batılı devletler tarafından dillendirilen “anlaşmada yer alan yayılmanın önlenmesi ve güvenlik denetimi taahhütlerinin barışçıl nükleer ticaret ve işbirliği için de gerekli olduğu” düşüncesi Konferans dökümanlarında sıklıkla yer bulmuştur.

1990'lı yıllarda yaşanan uluslararası nükleer gelişmeler NPT rejiminin derinden etkilemiş ve bu etki kendisini 1995 ve 2000 yıllarında gerçekleştirilen Gözden Geçirme Konferansların'da göstermiştir. Anlaşma üyesi Irak ve K. Kore'nin yürüttükleri gizli nükleer programların 1990'lı yılların başında ortaya çıkması, anlaşma rejimi dışında bulunan Hindistan ve Pakistan'ın nükleer testleri ardı ardına gerçekleştirmeleri, UAEA, Nükleer Tedarikçiler Grubu düzeyinde güvenlik denetimlerinin ve nükleer ihracat kontrol rejimlerinin güçlendirilmesine yönelik yoğun çabalar görülmüştür. Uzun müzakerelerden sonra Ajans 1997 yılında, uyguladığı güvenlik denetimi sistemini başta "tamamlayıcı erişim" yetkisi olmak üzere birçok enstrümanla güçlendiren Model Ek Protokol'ü kabul etmiştir. Diğer önemli bir gelişme ihracat kontrolleri alanında yaşanmıştır. 1970'li yıllarda Hindistan'ın gerçekleştirdiği "Gülüseyen Buda" nükleer testinden sonra kurulmuş olan ve üyesi olan nükleer tedarikçi devletlerin yapacakları nükleer ihracatların kurallarını belirleyen Nükleer Tedarikçiler Grubu devletleri, 1992 yılında "NPT dışındaki devletlere yapılacak nükleer ile ilgili ihracatlarda Kapsamlı Güvenlik Denetimi anlaşmasının kabulünün ön şart olarak koşulması kararı" almış ve nükleer ile ilgili çift kullanımlı madde ve teknolojilere dair mevcut NSG ihracat kontrollerini tamamlayıcı bir liste oluşturmuşlardır.

Bu gelişmeler ışığında 1995 ve 2000 yılı Gözden geçirme konferansları iki sütun arasındaki ilişki bağlamında değerlendirildiğinde, ortaya çıkan tabloda taraflar arasında daha önceki Konferans görüşmelerinde şahit olunmayan bir gerilimin ve tartışma ortamının görüldüğü söylenebilir. Özellikle ABD tarafından yapılan ve Anlaşma'nın içerdiği "vazgeçilmez" nükleer enerji kullanım hakkına ilişkin IV. maddeyi yeniden yorumlayan açıklamalar, birçok NNWS in tepkisini çekmiştir. ABD Anlaşma'nın IV. maddesinin tartışmalara yol açmasının doğal olduğu belirtmiş, fakat bu maddenin "her taraf devletin talep ettiği her türlü işbirliğinden yararlanabileceği anlamına gelmediğini" vurgulamıştır. Bu yaklaşımın doğurduğu tartışmalar kendisini 2000 yılı Konferans görüşmelerinde de göstermiş ve iki sütuna ve bu sütunlar arasındaki bağlantıya ilişkin görüş ayrılıkları yoğun olarak tedarik kontrolü rejimleri, güvenlik denetimleri ve özellikle toplantı görüşmelerinden üç yıl önce kabul edilmiş olan Ek Protokol konularında ortaya çıkmıştır. Batılı devletler Ek Protokol'ün evrenselleştirilmesi, Anlaşma'nın III. maddesi kapsamında "doğrulama standardı" haline getirilmesi ve nükleer tedarik şartı olarak kabul edilmesini savunmuşlardır. 2000 yılı Gözden Geçirme Konferansı'nda Ek Protokol'e hali hazırda taraf olmuş 70'den fazla NAM üyesi devlet ise, mevcut güvenlik denetimi sistemini

güçlendirmeye yönelik olarak Model Ek Protokol'ün kabul edilmesini desteklemişlerdir. Fakat bu devletler Protokol'ün kabul edilmesinin gönüllülük esasına bağlı olduğunun da ayrıca kabul edilmesini istemişlerdir.

2000'li yıllar NPT rejimi açısından birçok gelişmeye sahne olmuştur. Başta İran'ın yürüttüğü gizli nükleer programın ortaya çıkması, K.Kore'nin gerçekleştirdiği nükleer testler ve K. Kore ile gerçekleştirilen çok taraflı müzakereler ve Pakistanlı nükleer bilim adamı Abdul Quadeer Khan'ın uluslararası çapta yasadışı nükleer tedarik zinciri yürüttüğünün anlaşılması nükleer silahların yayılması tehdidini tekrar uluslararası kamuoyunun gündemine getirmiştir. Fakat Anlaşma rejimi bağlamında 2000'li yıllara damga vuran gelişmenin, İran'ın yürüttüğü nükleer programın açığa çıkması olduğunu söylemek mümkündür. Bu mevzunun 2005 ve (çalışmanın noktalandığı) 2015 yılları arasındaki tüm Gözden Geçirme Konferanslarında önemli bir yer tuttuğu ve iki sütun arasındaki bağlantı çerçevesinde tartışmaların merkezinde yer aldığı görülmüştür. 2000'li yılların başında değişen ABD yönetiminin izlediği “şahin” dış politika etkisini, ABD'nin nükleer politikasında da göstermiştir. Çalışmanın konusu olan yayılmanın önlenmesi ve barışçıl nükleer enerji kullanımı sütunları arasındaki varolup olmadığı sıklıkla tartışılan, denge ABD öncülüğündeki devletler grubu tarafından ilki lehine değiştirilmeye çalışılmıştır. 2004 yılında Başkan Bush NPT'nin, devletlerin “sivil nükleer program örtüsü altında nükleer madde üretmelerini sağlayan açıklarının” varolduğunu belirtmiş ve bu açıkların kapatılması için bazı öneriler getirmiştir. Başkan Bush'un getirdiği ilk öneri “zenginleştirme ve yeniden işleme kapasitelere sahip olmayan NNSWlere, nükleer tedarikçi devletler tarafından yapılmakta olan nükleer teknoloji ve yakıt tedarikçisinin sonlandırılması”dır. Bu öneriyi “devletlerin ulusal olarak nükleer yakıt döngüsü faaliyetleri”ni durdurmaları ve “nükleer yakıt döngüsünün çok taraflılaştırılması” önerileri takip etmiştir. Bu öneriler, ABD temsilcileri tarafından NPT Konferanslarında ısrarla dile getirilmiş ve ABD tarafından izlenen yayılmanın önlenmesini sütununu önceleyen ve zaman zaman tek taraflı olarak izlenen bu politika, NPT gözden geçirme döngüsünde başta NAM devletleri olmak üzere, birçok NNWS tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir.

Bu gelişmeler gölgesinde, 2005 yılında toplanan NPT Gözden Geçirme Konferansı NPT tarihinin en büyük “faciası” ile sonuçlanmıştır. İki sütun da önceki konferans görüşmelerinde ele alınmış olsa dahi, ilk kez 2005 Konferansı'nda bu denli yoğun bir şekilde birbiriyle bağlantılı olarak tartışılmıştır. İki sütun arasındaki ilişkiye dair taraflar

arasındaki görüş ayrılıkları gerek Anlaşma'nın maddelerinin farklı yorumları gerekse anlaşma metninde yer almayan yeni tedbirlerin kabul edilmesi konularında keskin bir şekilde su yüzüne çıkmıştır. NWS'ler ve ABD müttefiki devletler IV. madde tarafından sağlanan hakların şarta tabii olduğunu, bu şartların da Anlaşma'nın I. II. ve III. maddelerine riayet etmek olduğunu ısrarla savunmuşlardır. 2005 yılı Konferans görüşmelerine damga vuran ana konu, İran'ın nükleer faaliyetlerini Anlaşma'nın IV. maddesi kapsamında değerlendirerek savunması, diğer yandan ABD yönetiminin İran'ın açığa çıkan nükleer faaliyetlerini Anlaşma'nın barındırdığı bir "açıkların" (*loopholes*) sonucu olduğunu iddia eden ABD'nin, bu açıkları kapatmak için sunduğu yeni tedbirler, ısrarcı bir dille dayatmaya çalışmasıdır. İran'ın gizli olarak yürüttüğü zenginleştirme programlarına dikkat çeken ABD, bu teknolojinin gizli tedarik yolları ile daha fazla aktörün eline geçmesinden duyduğu rahatsızlığı belirtmiş, bu teknolojilerin daha sıkı bir biçimde kontrol edilmesi gerektiğini savunmuştur. Konferans'ta ABD, devletlerin uluslararası piyasada nükleer yakıt hizmetleri bulunmasına rağmen zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetleri yürütmek istemelerinin, "ekonomik olarak anlaşılabilir olmadığı" defaten belirtmiştir. ABD ayrıca Ek Protokol'ün kabul edilmesinin nükleer tedarik düzenlemelerinde ön şart olarak kabul edilmesi gerektiği fikrini tekrarlamıştır. İran başta olmak üzere NAM devletleri Ek Protokol'ün kapsamlı güvenlik denetimi ile birlikte yeni "doğrulama standardı" ve "tedarik şartı" olarak getirilmesi karşısında güçlü bir direnç göstermişlerdir. NPT tarafından Kapsamlı güvenlik denetimleri anlaşmalarının ana hukuki güvenlik denetimi mekanizması olarak kabul edildiğini belirtmişler, "yasal yükümlülükler ile gönüllü güven artırıcı önlemler arasında ayırım yapılmasının önemini" vurgulamışlardır. Gönüllülük esasına bağlı güven artırıcı önlem ile kastedilen Ek Protokolün kabul edilmesi olduğu açıktır. Bu Konferans'ın etkileri kendisini 2007, 2008 ve 2009 Hazılık Komitesi toplantılarında da göstermeye devam etmiştir.

2010 yılından çalışmanın sonlandırıldığı 2015 yılına kadar geçen sürede, 2009 yılında ABD de yaşanan yönetim değişiminin nükleer alanda etkilerini göstermeye başladığı görülmektedir. İran ile inişli-çıkışlı bir çizgide sürdürülen müzakereler, ABD yönetiminin İran'ın nükleer programına ilişkin müzakerelerde "sıfır zenginleştirme" şartını yumuşatması ve İran'da sert politikaları ile tanınan Ahmedinejad hükümetinin yerine, İran'ın nükleer programı konusunda oldukça bilgili olan (ve geçmişte İran'ı nükleer müzakerelerde temsil etmiş olan Rouhani'nin) gelmesi ile verimli bir sürece girmiştir. Uzun süren müzakereler sonucunda 15 Temmuz 2015 tarihinde Viyana'da P5+1 devletleri

ile İran arasında “Kapsamlı Ortak Eylem Planı” üzerinde anlaşmaya varıldığı duyurulmuştur. 2015 yılı Gözden Geçirme Konferansı’ndan kısa bir süre sonra yaşanan bu olumlu gelişmenin öncü sinyalleri ise, bu Konferans’ta hissedilmiştir. Önceki Konferanslara ilişkin belge tutanaklar incelendiğinde, Anlaşma’nın IV. maddesi çerçevesindeki “vazgeçilmez” haklarla ilgili, NAM devletlerinin de yoğun desteği ile İran’ın sert açıklamalar yaptığı görülürken, 2015 yılında toplanan Konferans’ta görece daha yumuşak bir dil kullandığı görülmüştür. İran tarafından sergilenen bu yaklaşımın nedeni olarak kendi nükleer programına ilişkin olarak P5+1 devletleri ile yürüttüğü müzakerelerin olumlu olarak devam etmesini görmek mümkündür. Konferans görüşmeleri esnasında bu durum NAM devletlerince de eleştirilmiştir. Bu nedenle, Ek Protokol ve ihracat kontrolleri konularında belli başı NAM devletlerinin bireysel olarak yaptıkları sert açıklamalar olsa da bu devletler grup belgelerinde ortak bir tutum sergileyememişlerdir.

Çalışmaya konu olan 1975-2015 yılları arasında NAM devletlerinin çoğunun Ek Protokol’ü kabul etmiş olmasına rağmen bunun evrensel bir şart olarak getirilmesine karşı çıkmalarının ardında birçok neden yattığını söylemek mümkündür. Bu durum ABD öncülüğünde Batılı devletler tarafından savunulan ve Anlaşma’nın “yayılmamanın önlenmesi sütunu”nu güçlendirmeyi amaçlanan yeni girişimler için de geçerlidir. Bu nedenler arasında şüphesiz en önemli etken anlaşmadan doğan haklarının zarar görmesi konusunda taşıdıkları endişe, devletlerarası ilişkilerden kaynaklanan politik nedenler, toplantılarda gündemin ve kararların NWS’ler tarafından belirlendiği inancı, ve bu durumun doğurduğu “direnme” isteği, NPT anlaşmasının eşit bir üyesi olduğunu hissetme ihtiyacı gibi psikolojik etkenler de NAM devletlerinin bu tavırlarında etkili olmuştur. Bu durum tutanaklar incelendiğinde açıkça görülmektedir. NPT alanında üst düzey görevde bulunan ABD’li diplomat bu devletlerin Ek Protokol’ün evrensel bir standart olarak kabul edilmesi konusundaki itirazlarını yine konferanslarda sert tartışmalara neden olan silahsızlanma konusu ile birlikte değerlendirmektedir. ABD’li diplomata göre nükleer silahsızlanma konusunda NWS tarafından istedikleri gelişmeyi görmeyen birçok NWS “silahsızlanma popülizmi” politikası izlemektedirler.⁸³⁰ NAM devletlerinin sahip oldukları derin fakat temelsiz “güvensizlik” duygusu, bu devletlerin rejimi güçlendirmeye yönelik adımlara

⁸³⁰ Yazarın ismini vermek istemeyen bir ABDli diplomat ile gerçekleştirdiği mülakat, 20 Mayıs 2016, Washington DC. ABD.

karşı çıkmalarına ve bu girişimleri nükleer enerji barışçıl kullanım haklarını engelleyici araçlar olarak görmelerine neden olmuştur.⁸³¹

NWS'ler ve müttefikleri ve gelişmekte olan birçok NNWS arasında yaşanan şiddetli tartışmalar, NPT uzlaşısının temeline tekrar bakılarak anlaşılabilir. Bu uzlaşuya göre NNWS'ler nükleer silaha sahip olmaktan vazgeçme karşılığında, NWS'lerden silahsızlanmalarını ve kendilerine nükleer enerjinin barışçıl kullanımı için her türlü yardımı, işbirliğini sağlamalarını talep etmişlerdir. Bu devletler, NPT'ye taraf olduktan sonra ise beş yılda bir de olsa NWS'lerin karşısında haklarını arayabildikleri ve eleştirilerini getirebildikleri ortamı ise ancak Gözden Geçirmek Konferanslarında bulabilmişlerdir.

Çalışmanın incelediği 1975-2015 yılları arasındaki dönemin içerisinde, fakat Gözden Geçirme Döngüsünün dışında yer alan önemli bir uluslararası nükleer gelişme ise, P5+1 devletleri ve İran arasında mutabık kalınan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'dır. Çalışmanın son bölümünde, KOEP'nin içerdiği hükümler (uluslararası topluma açıklanan bölümleri oranında) incelenmiş ve çalışmaya konu olan NPT Rejimi ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasındaki bağlantı kapsamında belli hükümleri değerlendirilmiştir. Gözden geçirme döngüsü içerisinde sert tartışmalar yol açan, nükleer yakıt döngüsünün hassas aşamalarını oluşturan uranyumun zenginleştirilmesi ve plütonyumun yeniden işlenmesine ilişkin KOEP hükümleri değerlendirildiğinde, İran'ın 10 ve 15 yıllık süreler boyunca belli kısıtlamalar altına girdiği fakat Plan'ın bazı konularda mutlak bir dil kullanmadığı sonucuna varılmıştır. Fakat Plan'ın içerdiği fiziksel kısıtlama tedbirleri ve doğrulama hükümleri ile İran'ın nükleer silah üretmesini en az 10-15 yıllığına engelleme gücüne sahiptir. Plan ile 15 yıla varan kısıtlamalar sona erdiğinde İran'ın yeniden uranyum zenginleştirmesi ve plütonyumu yeniden işleme mümkün görünmektedir. Bu durumda Plan'ın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 15 yıl sonra, yani 2030 yılından sonraki NPT gözden geçirme sürecinde yeniden tartışmalar yaşanabilir. Bu bağlamda, uzun vadede İran'ın nükleer programının nükleer silah üretmeye yönelik yönelemeyeceği konusunda hayati noktanın İran'ın "niyeti" ve "planları" olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada akılda tutulması gerek bir diğer konu ise Plan'ın söz konusu dönem boyunca ayakta kalıp kalmayacağını bilinmediğidir. Planın ana aktörleri olarak kabul edilen ABD ve İran'da meydana gelebilecek bir yönetim

⁸³¹ Harald Müller, "The NPT Review...", s.25.

değişikliği devletlerin plana yönelik politikalarını değiştirebilecekken, bu devletler Plan'ın istedikleri sonuçları doğurmadığını belirterek Planı uygulamaktan vazgeçmeleri de mümkün görülmektedir.

Sonuç olarak, 1975-2015 yılları arasında NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunları arasındaki ilişkinin niteliğinin ortaya konulduğu bu çalışma, nükleer yakıt döngüsünün sahip olduğu nükleer silah üretme kapasitesinin devletleri bu kapasiteyi kontrol altına almak için işbirliğine ittiğini ortaya koymaktadır. Böylece, normlar, prensipler ve prosedürler barındıran NPT rejimi ortaya çıkmıştır. NPT rejimi ile barışçıl amaçlarla nükleer enerji kullanımı “vazgeçilmez bir hak” olarak tanımlanmış ve Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerini içeren maddeleri bu hakkı kullanmak isteyen devletlerin UAEA güvenlik denetimi sistemi çatısı altında bu faaliyetleri yürütmeleri amaçlanmıştır. Çalışma boyunca vurgulandığı gibi NPT rejimine hiç dahil olmayan (İsrail, Hindistan, Pakistan) veya rejim dışına çıkmaya karar veren (K. Kore) nükleer yakıt döngüsü yeterliliklerine ve/veya nükleer silaha sahip devletlerin varlığı NPT'nin bu amacının tamamiyle gerçekleştirilmesini engellemiş ve NPT'nin evrenselliği/etkinliği konusunda tartışmalara neden olmuştur.

Çalışma uluslararası nükleer gelişmelerin ve devletlerin nükleer politikalarının, NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde iki sütun arasındaki ilişkiye, tartışılan konular, alınan ve alınamayan kararlar bağlamında etkisi olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bu durum Gözden Geçirme Konferansı tutanaklarında açıkça görülmektedir. Özellikle 2000'li yıllarda ortaya çıkan yeni risk ve tehditler nedeniyle yayılmanın önlenmesi sütunu başta ABD olmak üzere birçok devlet tarafından güçlendirilmeye çalışılmış, bu çabalar taraflar arasında tartışmalara yol açmıştır. İki sütun çerçevesinde bu tartışmaların, i) güvenlik denetimleri-özellikle Ek Protokol'ün UAEA güvenlik denetimi sistemin bir parçası olarak kabul edlimesi ve nükleer tedarik şartı haline getirilmesi konularında, ii) ihracat kontrolleri- özellikle NSG rehber listesinin güncellenerek nükleer ihracat kurallarının sıkılaştırılması konusunda ve iii) nükleer yakıt döngüsünün çok taraflılaştırılması başlıklarında öne çıktığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler ve Raporlar

“The Second NPT RevCon”, *SIPRI Yearbook 1981*, London: Taylor and Francis, 1981, s.297-372

Albright David; Hibbs, Mark. ‘Iraq and the Bomb, Were They Even Close?’ *The Bulletin of Atomic Scientists*, April 1992, 16–28.

Anthony, Ian; Ahlström, Christer; Vitaly Fedchenko, *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group*, SIPRI Research Report no. 22, Oxford: Oxford University Press, 2007.

Babu, Shyam D. *Nuclear Non Proliferation: Towards a Global Regime*, Konark Publishing, 1992

Axelrod, Robert. *The Evolution of Cooperation*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1984.

Axelrod, Robert; Keohane, Robert. “Achieving Cooperation Under Anarchy: Strategies and Institutions”, *World Politics*, Vol. 38, No. 1, Oct., 1985, 226-254.

Baldwin, David A. (ed.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, New York: Columbia University Press, 1993.

Barret, Scott. *Why Cooperate? The Incentive to Supply Global Public Goods*, Oxford University Press, 2007.

Black-Branch, Jonathan L.; Fleck, Dieter (eds.), *Nuclear Non-Proliferation in International Law*, Vol 1, T.M.C. Asser Press, 2014.

Blair, Bruce G. *The Logic of Accidental Nuclear War*, Brookings Institution Press, 1993.

Brenner, Michael J. *Nuclear Power and Nonproliferation: The Remaking of US Policy*, Cambridge University Press, 1981.

Carlsnaes, Walter; Risse, Thomas; Simmons, Beth A. (eds.). *Handbook of International Relations*, London: SAGE Publications, 2002

Cohen, Avner. *Israel and the Bomb*, New York: Columbia University Press, 1998.

Cohen, Avner. "The Lessons of Osirak and the American Counterproliferation Debate", (içinde) Mitchell Reiss, Harald Müller (eds.), *International Perspectives on Counterproliferation*, Washington D.C.: Woodrow Wilson Center for International Studies, 1995.

Davis, Zachary S. "The Realist Nuclear Regime." *Security Studies*, Vol. 2, No. 3/4, September 1993, 79-99.

Davis, Zachary S.; Frankel, Benjamin (eds.). *The Proliferation Puzzle: Why Nuclear Weapons Spread and What Results*. London: Frank Cass, 1993.

Denk, Erdem. “Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar” , *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 66, No. 3, 2011, s. 93-136.

Dhanapala, Jayantha. *Multilateral Diplomacy and the NPT: An Insider's Account*, United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR), Geneva, Switzerland, 2005.

Dhanapala, Jayantha. "NPT at a Crossroads, *The Nonproliferation Review*, Spring 2000, 138-145.

Dunn, Lewis A. "The Collapse of the NPT - What If?", (içinde) Pilat, Joseph F.; Pendley Robert E. (eds.), *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime*, Plenum Press, New York, 1990.

Dunn, Lewis A. "The NPT: Assessing the Past, Building the Future", *Nonproliferation Review*, Vol. 16, No. 2, July 2009, 143–172.

Economist Intelligence Unit, *The Future of Nuclear Energy: One Step Back, Two Steps Forward*, A Special Report of the Economist Intelligence Unit, 2011.

Editorial, *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol.3, No.6, Jun 1947, 137-165.

Epstein, William. *The Last Chance: Nuclear Proliferation and Arms Control*. New York: The Free Press, 1976.

Feaver, Peter D. "Command and Control in Emerging Nuclear Nations", *International Security*, Vol. 17, No. 3, Winter, 1992-1993, 160-187.

Feaver, Peter D. "The Theory-Policy Debate in Political Science and Nuclear Proliferation", *National Security Studies Quarterly*, Vol.5, No.3, Summer 1999, 69-82.

Ferguson Charles; Potter, William. *The Four Faces of Nuclear Terrorism*, New York: Routledge, 2005.

Fisher, David. *Towards 1995: The Prospect for Ending the Proliferation of Nuclear Weapons*, Aldershot Press, 1993.

Fischer, David. "History of the International Atomic Energy Agency, The First Forty Years" IAEA Publications, Vienna : The Agency, 1997.

Fischer, David. "Safeguards: Past, Present, and Future." *IAEA Bulletin*, Vol. 39, No. 4, 1997, 31-36.

Fischer, David. *Stopping The Spread Of Nuclear Weapons: The Past And The Prospects*, Psychology Press, 1992.

Fitzpatrick, Mark, ed.. *Nuclear Black Markets: Pakistan, A.Q. Khan and the Rise of Proliferation Networks*. London: International Institute for Strategic Studies, 2007.

Ford, Christopher A. "Debating Disarmament: Interpreting Article VI of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons." *The Nonproliferation Review* 14, no. 3, 2007, s. 401-428.

Ford, Christopher A. "The NPT Regime and the Challenge of Shaping Proliferation Behavior" (içinde), James Wirtz and Peter Lavoy (eds.), *Over the Horizon Proliferation Threats*, Palo Alto, CA: Stanford University Press, 2012.

Ford, Christopher A. "Nuclear Technology Rights and Wrongs: The NPT, Article IV, and Nonproliferation", (içinde) Sokolski, Henry (ed.). *Reviewing the Nuclear Nonproliferation Treaty*, Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, 2010, 237–384.

Fuhrmann, Matthew. "Spreading Temptation: Proliferation and Peaceful Nuclear Cooperation Agreements." *International Security*, Vol. 34, No. 1, 2009, 7-41.

Fuhrmann, Matthew. *Atomic Assistance: How "Atoms for Peace" Programs Cause Nuclear Insecurity*, Cornell University Press. 2012.

Gardiner, Richard. *Treaty Interpretation*, Oxford University Press, 2008.

Gilligan, Kimberly, “The Non-Proliferation Regime and the NPT” (içinde), Black-Branch, Jonathan L.; Fleck, Dieter (Eds.), *Nuclear Non-Proliferation in International Law*, Vol 1, T.M.C. Asser Press, 2014, 85-104.

Gilpin, Robert. *The Political Economy of International Relations*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1987.

Goldblat, Jozef, “The Third Review of the Non-Proliferation Treaty” (içinde), *1986 SIPRI Yearbook*, Oxford: Oxford University Press, 1986, 469-497.

Graham Jr., Thomas. “Interpreting the Nuclear Non-Proliferation Treaty”, *The Nonproliferation Review*, Vol. 19, No.1, 2012, 137-141.

Graham Jr., Thomas. *Disarmament Sketches*, Seattle: University of Washington Press, 2002.

Grieco, Joseph M. “Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism”, *International Organization*, Vol.42, No.3, August 1988, 485-507.

Grieco, Joseph M. *Cooperation Among Nations: Europe, America, and NonTariff Barriers to Trade*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990.

Grotto, Andrew. “Why Do States That Oppose Nuclear Proliferation Resist New Nonproliferation Obligations?: Three Logics Of Nonproliferation Decisionmaking”, *Cardozo Journal of International & Comparative Law*, Vol. 18, No.1, 2010.

Hasenclever, Andreas; Mayer, Peter; Rittberger, Volker. *Theories of International Regimes*, Cambridge University Press, 1997.

Hibbs Mark, “Nuclear Suppliers Group and the Additional Protocol”, Nuclear Energy Brief, Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, 18 Aug. 2010.

Hibbs Mark, “The Future of the Nuclear Suppliers Group”, Carnegie Endowment for International Peace, 2011.

Hibbs Mark, New Global Rules for Sensitive Trade, Nuclear Energy Brief, Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, 28 July 2011.

Hirsch, Theodore. ‘The IAEA Additional Protocol: What it is and Why it Matters,’ *The Non-proliferation Review*, Fall–Winter 2004.

Hymans, Jacques E. C. *The Psychology of Nuclear Proliferation : Identity, Emotions, and Foreign Policy*. New York: Cambridge University Press, 2006.

Hymans, Jacques E. C. “Theories of Nuclear Proliferation: The State of the Field”, *Non Proliferation Review*, Vol.13. No.3, November 2006, 455-465.

Preez, Jean du. “Keeping the NPT Together: A Thankless Job in a Climate of Mistrust (An Interview with Ambassador Sergio Duarte),” *Nonproliferation Review*, Vol.13, March 2006.

Fields, Jeffrey.; Enia, Jason S. “The Health Of The Nuclear Nonproliferation Regime”, *The Nonproliferation Review*, Vol.16, No.2, 2009, 173-196.

Jervis, Robert. "Security Regimes", *International Organization*, Vol.36, No.2, 1982, s. 357-378.

Jervis, Robert. "Cooperation under the Security Dilemma" (içinde), *The Use of Force*, Art, Robert; Waltz, Kenneth; New York: University Press of America, 1993.

Johnson, Rebecca. "Brinkmanship", Second NPT PrepCom, ACRONYM Institute Briefing No. 9, 8 May 1998.

Joyner, Daniel. *Interpreting the Nuclear Nonproliferation Treaty*, Oxford University Press, 2011.

Joyner, Daniel. "The Nuclear Suppliers Group: History and Functioning", Vol.11, No.2, *International Trade Law & Regulation*, 2005, 33–42.

Katzenstein, Peter J. (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, 1996.

Keohane, Robert O. "Realism, Neorealism and the Study of World Politics." (içinde) *Neorealism and Its Critics*, Robert O. Keohane (ed.). New York: Columbia University Press, 1986.

Keohane, Robert O. "Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond", (içinde) *Neorealism and Its Critics*, Robert O. Keohane (ed.). New York: Columbia University Press, 1986.

Keohane, Robert O. "The Demand for International Regimes" (içinde), Krasner, Stephen D. (ed.) *International Regimes*. Ithaca: Cornell University Press, 1983.

Keohane, Robert O. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press, 1984.

Keohane, Robert O.; Nye Joseph S.. *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little, Brown, 1977.

Keohane, Robert O. *The Theory of Hegemonic Stability And Changes in International Economic Regimes, 1967-1977*, Center for International Relations, 1980.

Keohane, Robert O., and Lisa Martin. "The Promise of Institutional Theory." *International Security*, Vol. 20, No. 1, 1995, 39-51.

Khan, Munir Ahmad. "Toward a Universal Framework of Nuclear Restarint" (içinde), Pilat, Joseph F.; Pendley Robert E. (eds.), *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime*, Plenum Press, New York, 1990, 83-92.

Knopf, Jeffrey W. "Recasting the Proliferation Optimism-Pessimism Debate", *Security Studies*, Vol.12, No.1, Autumn 2002, 41-96.

Knopf, Jeffrey W. (ed.), *International Cooperation on WMD Proliferation*, University of Georgia Press, 2016.

Krasner, Stephen D. "State Power and the structure of International Trade", *World Politics*, Vol. 28, No. 3, April 1976, 317-347.

Krasner, Stephen D. "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables", *International Organization*, Vol. 36, No.2, 1982, 185-205.

Krasner, Stephen D. "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables", *International Regimes*, edited by Stephen Krasner. Ithaca: Cornell University Press, 1983.

Krasner, Stephen D. (ed.) *International Regimes*. Ithaca: Cornell University Press, 1983.

Krasner, Stephen D. *Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism*, University of California press, 1984,

Kroenig, Matthew. "Exporting the Bomb: Why States Provide Sensitive Nuclear Assistance", *American Political Science Review*, Vol. 103, No. 1, 2009, 113-33.

Kroenig, Matthew. "Importing the Bomb: Sensitive Nuclear Assistance and Nuclear Proliferation", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 53, No. 2, 2009, 161-80.

Kroenig, Matthew. *Exporting the Bomb: Technology Transfer and the Spread of Nuclear Weapons*. Ithaca: Cornell University Press, 2010.

Lavoy, Peter R. "Nuclear Myths and the Causes of Nuclear Proliferation." *Security Studies*, Vol. 2, No. 3/4, Spring/Summer 1993, 192-212.

Lavoy, Peter R. "The Strategic Consequences of Nuclear Proliferation", *Security Studies*, Vol.4, No.4, Summer 1995, 695-753.

Lavoy, Peter R. "Predicting Nuclear Proliferation: A Declassified Documentary Record", *Strategic Insights*, Vol. III, Issue 1, January 2004.

Leslie, Russell. "The Good Faith Assumption: Different Paradigmatic Approaches to Non-proliferation Issues", *The Nonproliferation Review*, vol. 18, no. 3, November 2008, 479-497.

Levite, Ariel E. "Never Say Never Again: Nuclear Reversal Revisited." *International Security*, Vol 27, No. 3, 2002, 59-88.

Lipson, Charles. "International Cooperation in Security and Economic Affairs", *World Politics*, Vol. 37, No.1, October 1984, 1-23.

Mallard, Gregoire. "Who Shall Keep Humanity's 'Sacred Trust': International Liberals, Cosmopolitans and the Problem of Nuclear Nonproliferation" (içinde), Mallard, Grégoire ; Paradeise, Catherine; Peerbaye Ashveen (eds). *Global Science and National Sovereignty*, Taylor Francis Ebooks, 2008.

McGoldrick, Fred. "Limiting Transfers of Enrichment and Reprocessing Technology: Issues, Constraints, Options", Report for Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School: Cambridge, MA, May 2011.

Mearsheimer, John J. "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security* Vol.15, No. 1, 1990, 5-56.

Mearsheimer, John J. "The False Promise of International Institutions." *International Security*, Vol. 19, No. 3, Winter 1994/1995, 5-49.

Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton, 2001.

Mearsheimer, John J. "The case for a Ukrainian Nuclear Deterrant, *Foreign Affairs*, Vol.72, No.3, Summer 1993, 50-66.

Meyer, Stephen M. *The Dynamics of Nuclear Proliferation*, Chicago University Press, 1984.

Miller, Steven E. *Nuclear Collisions: Discord, Reform & the Nuclear Nonproliferation Regime*, Cambridge, MA: American Academy of Arts and Sciences, 2012.

Morgenthau, Hans, J. *Politics Among Nations: the Struggle for Power and Peace*. 6th ed. Revised by Kenneth W. Thompson. New York: McGraw-Hill, 1985.

Müller, Harald; Fischer, David; Kötter Wolfgang. *Nuclear Non-Proliferation and Global Order*, Oxford University Press, 1994.

Müller, Harald. "The NPT Review Conferences" (içinde), Landau, Emily B.; Bermant, Azriel (eds.). *The Nuclear Nonproliferation Regime at a Crossroads*, Bd. Memorandum 137, Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2014, 17-26.

Müller, Harald. "A Nuclear Nonproliferation Test: Obama's Nuclear Policy and the 2010 NPT Review Conference," *The Nonproliferation Review*, Vol. 18, No.1, 2011, 219–236.

Ogilvie-White, Tanya. "Is There a Theory of Nuclear Proliferation? An Analysis of the Contemporary Debate." *The Nonproliferation Review*, Vol. 4, No. 1, Fall 1996, 43-60.

Pilat Joseph F.; Busch Nathan E. (eds.), *Routledge Handbook of Nuclear Proliferation and Policy*, Abingdon: Routledge, 2015.

Pilat, Joseph F.; Pendley Robert E. (eds.), *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime*, Plenum Press, New York, 1990.

Pilat, Joseph F. "The Future of the NPT and the Nuclear Non Proliferation Regime", (içinde) Pilat Joseph F.; Busch Nathan E. (eds.), *Routledge Handbook of Nuclear Proliferation and Policy*, Abingdon: Routledge, 2015.

Pilat, Joseph F. (ed.), *Atoms for Peace: A Future after Fifty Years?* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press/Woodrow Wilson Center Press, 2007.

Potter, William C. *Nuclear Power and Nonproliferation*. Cambridge, MA: Oelgeschlager, Gunn and Hain, Publishers Inc., 1982.

Potter, William C.; Mukhatzhanova Gaukhar. "Divining Nuclear Intentions." *International Security*, Vol. 33, No. 1, Summer 2008, 139-69.

Potter, William C.; Mukhatzhanova, Gaukhar (eds.). *Forecasting Nuclear Proliferation in the 21st Century: The Role of Theory-Volume 1*, Palo Alto, CA: Stanford University Press, 2010.

Potter, William C. "India and the New Look of US Nonproliferation Policy", *The Nonproliferation Review*, 12, no. 2, July 2005, 343–354.

Potter, William C.; Mukhatzhanova Gaukhar. *Nuclear Politics and the Non-Aligned Movement: Principles vs Pragmatism*. Routledge, International Institute for Strategic Studies, Adelphi Series, 2012.

Potter, William C., and Gaukhar Mukhatzhanova (ed.). "Forecasting Proliferation: The Role of Theory, an Introduction." (içinde) Potter, William C.; Gaukhar Mukhatzhanova (ed.). *Forecasting Nuclear Proliferation in the 21st Century*, Palo Alto, CA: Stanford University Press, 2010, 1-12.

Potter, William C.; Lewis, Patricia; Mukhatzhanova, Gaukhar; Pomper, Miles. *The 2010 NPT Review Conference: Deconstructing Consensus, Cns Special Report*, June 17, 2010.

Potter, William C. "The Unfulfilled Promise of the 2015 NPT Review Conference", *Survival*, V.58, N.1, 151-178.

Potter, William C. "Interview Ambassador Cornel Feruta On the Road to the 2015 NPT Review Conference", *The Nonproliferation Review*, Vol.21, No.1, 2014, 11-20.

Preez, Jean du. "Keeping the NPT Together: A Thankless Job in a Climate of Mistrust (An Interview with Ambassador Sergio Duarte)," *Nonproliferation Review*, Vol.13, March 2006.

Puchala Donald J.; Hopkins Raymond F. "International Regimes: Lessons From Inductive Analysis", *International Organization*, Vol. 36, No.2, 1982, 245-275.

Rauf, Tariq; Simpson, John. "The 1999 NPT Prepcom", *The Nonproliferation Review*, Winter 1999, 118-133.

Rauf, Tariq; Johnson, Rebecca. "After The NPT's Indefinite Extension: The Future of the Global Nonproliferation Regime", *Nonproliferation Review*, Fall 1995, 28-42.

Rauf, Tariq. "Ambassador Abdallah Baali on the 2000 NPT Review Conference", *The Nonproliferation Review*, Fall-Winter 2000, 1-9.

Rauf, Tariq. "The April 1998 NPT PrepCom", *The Nonproliferation Review*, Winter 1998, 121-131.

Richelson, Jeffrey T. *Spying on the Bomb: American Nuclear Intelligence from Nazi Germany to Iran and North Korea*, New York: W. W. Norton, 2006.

Rockwood, Laura. "The IAEA and International Safeguards", (içinde) Pilat Joseph F.; Busch Nathan E. (eds.), *Routledge Handbook of Nuclear Proliferation and Policy*, Abingdon: Routledge, 2015, 142-157.

Ruble, Maria Rost. *Nonproliferation Norms: Why States Choose Nuclear Restraint*, Athens, GA: University of Georgia Press, 2009.

Ruggie, John G. "International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order.", (içinde) Stephan Krasner, *International Regimes*, Ithaca: Cornell University Press, 1983.

Ruggie, John G. "International Responses to Technology - Concepts and Trends", *International Organization*, Vol. 29, No.3, 1975, 557-583.

Rydell, Randy. "Looking Back: Going for Baruch: The Nuclear Plan That Refused to Go Away." *Arms Control Today*. June 2006.

Sagan, Scott D.; Waltz Kenneth N. *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate*, New York: W.W.Norton, 1995.

Sagan, Scott D.; Waltz Kenneth N. *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*, New York: W.W. Norton & Co., 2003.

Sagan, Scott D. "Why Do States Build Nuclear Weapons? Three Models in Search of a Bomb." *International Security*, Vol. 21, No. 3, Winter 1996/1997, 54-86.

Sagan, Scott D. "The Perils of Proliferation: Organization Theory, Deterrence Theory, and the Spread of Nuclear Weapons", *International Security*, Vol. 18, No. 4, Spring, 1994, 66-107.

Sagan, Scott D. *The Limits of Safety: Organizations, Accidents, and Nuclear Weapons*, Princeton University Press, 1993.

Scheinman, Lawrence. "Does the NPT Matter?" (içinde), Pilat, Joseph F.; Pendley, Robert E. (eds.) *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime*, Plenum Press, New York, 1990, 53-64.

Scheinman, Lawrence. *The Non-Proliferation Role of the International Atomic Energy Agency: A Critical Assessment*, Washington, D.C., Resources for the Future, 1985.

Scheinman, Lawrence. "Lessons from Post-War Iraq for the International Full-Scope Safeguards Regime", *Arms Control Today*, 23 April 1993.

Schelling, Thomas C. *Strategy of Conflict*, Harvard University Press; Reprint edition, May 15, 1981.

Schiff, Benjamin N. *International Nuclear Technology Transfer: Dilemmas of Dissemination and Control*, London: Croom Helm, 1984.

Schlosser, Eric. *Command and Control: Nuclear Weapons, the Damascus Accident, and the Illusion of Safety*, Penguin Press, 2013.

Schultz, George, William Perry, Henry Kissinger, and Sam Nunn. "A World Free of Nuclear Weapons." *The Wall Street Journal*. January 4, 2007: A15

Seng, Jordan. "Less is More: Command and Control Advantages of Minor Nuclear States", *Security Studies*, Vol. 6, No. 4, 1997.

Shaker, Mohamed I. *The Nuclear Non-Proliferation Treaty: Origin and Implementation, 1959-1979*. 3 vols. London: Oceana Publications, 1980.

Shaker, Mohamed I. "The Non Proliferation Treaty Regime: A Rereading Before 1995" (içinde), Pilat, Joseph F.; Pendley Robert E. (eds.), *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime*, Plenum Press, New York, 1990, 7-15.

Simmons, Beth A.; Hopkins. Daniel J. "The Constraining Power of International Treaties: Theory and Methods", *American Political Science Review*, Vol. 99, No. 4, 2005, 623-631.

Simmons, Beth A.; Martin, Lisa. "International Organizations and Institutions" (içinde), Carlsnaes, Walter; Risse, Thomas; Beth A. Simmons (eds.) *Handbook of International Relations*, London: SAGE Publications, 2002.

Simmons, Beth A. *Mobilizing for Human Rights: International Law in Domestic Politics*, Cambridge University Press, 2009.

Sloss, David. "It's Not Broken So Don 't Fix It: The International Atomic Energy Agency Safeguards System and the Nuclear Nonproliferation Treaty", *Virginia Journal of International Law*, 35, 1995, s. 841-

Smith, Roger K. "Explaining The Non Proliferation Regime: Anomalies For Contemporary International Relations Theory", *International Organization*, Vol. 41, No. 2, Spring, 1987, 253-281.

Sokolski, Henry (ed.). *Reviewing the Nuclear Nonproliferation Treaty*, Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, 2010.

Solingen, Etel. *Nuclear Logics: Contrasting Paths in East Asia and the Middle East*. Princeton: Princeton University Press, 2007.

Squassoni, Sharon. *Nuclear Energy: Rebirth or Resuscitation?*, Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2009.

Stein, Arthur A. "Coordination and Collaboration: Regimes in an Anarchic World." *International Organization*, Vol. 36, No. 2, 1982, 299-324.

Stoiber, Carlton. "The Evolution of NPT Review Conference Final Documents, 1975-2000", *Nonproliferation Review* Vol. 10, Fall/Winter 2003, 126-166.

Strulak, Tadeusz. "The Nuclear Suppliers Group", *The Non-proliferation Review*, Vol. 1, No.1, Fall 1993, 2-10.

Stulberg, Adam N. and Fuhrmann, Matthew. *The Nuclear Renaissance and International Security*, Stanford University Press, 2013.

Suzuki, Tatsujiro. "Nuclear Power and Proliferation", Joseph Pilat; Nathan E. Busch (ed.), *Routledge Handbook of Nuclear Proliferation and Policy* (içinde), Abingdon: Routledge, 2015.

Tannenwald, Nina. *The Nuclear Taboo: The United States and the Non-Use of Nuclear Weapons Since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Tannenwald, Nina. "Stigmatizing the Bomb: Origins of the Nuclear Taboo," *International Security*, Vol.29, No 4, 2005, s. 5-49.

Thorne, Carlton E. (ed.), *A Guide to Nuclear Export Controls*, Proliferation Data Services: Burke, Va., 1997.

Van Era, Stephan. "Primed for Peace: Europe after the Cold War", *International Security*, 15, No. 3, Winter, 1990-1991,7-57.

Waltz, Kenneth N. "Nuclear Myths and Political Realities", *American Political Science Review*, Vol. 84, No. 3, Fall 1990, 731-745.

Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*. New York: Random House, 1979.

Waltz, Kenneth N. "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, Vol. 18, No. 2, 1993, 44-79.

Waltz, Kenneth N. "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better", *Adelphi Papers*, No.171, London: Institute for Strategic Studies, 1981.

Waltz, Kenneth N. "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, Vol. 25, No. 1, 2000, 5-41.

Wendt, Alexander E. "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, 1992, 391-425.

Wendt, Alexander E. *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, 1999.

Wulf, Norman A. "Misinterpreting the NPT," *Arms Control Today*, September 2011.

Wulf, Norman A. "Observations from the 2000 NPT Review Conference", *Arms Control Today*, November 2000.

Young, Oran R. "Regime Dynamics: The Rise and Fall of International Regimes", *International Organization*, Vol. 36, No.2, 1982, 277-297.

Young, Oran R. *International Cooperation*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1989.

Yudin, Yuri. *Multilateralization of the Nuclear Fuel Cycle: Assessment of Existing Proposals*, Geneva: United Nations, 2009.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://fissilematerials.org/library/heu93.pdf> (12.06.2015)

<http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (15.06.2015)

<http://www.nti.org/learn/countries/iran/facilities/> (15.06.2015)

<http://www.nti.org/learn/countries/north-korea/nuclear/> (10.02.2015)

<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/> (15.02.2014)

<http://www.reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/npt/history-of-the-npt-1975-1995#NPT1995> (12.10.2014)

<http://www.reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/npt/history-of-the-npt-1975-1995#NPT1975> (15.02.2014)

<http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-guvenlik/479-nukleer-emniyet.html> (14.05.2015)

<http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-guvenlik/426-nukleer-guvenlik.html> (14.04.2015)

“6th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement”, Havana/Cuba, 3-9 September 1979,

http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/6th_Summit_FD_Havana_Declaration_1979_Whole.pdf (14.02.2015)

“A Brief History of Pakistan’s Nuclear Program,” Federation of Atomic Scientists, <http://www.fas.org/nuke/guide/pakistan/nuke/> (10.02.2015)

“Address by US President George W. Bush, UN General Assembly 7th Plenary Meeting”, New York, N.Y., 23 September 2003.

<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/9DDA0019888B4AEA85256DBA004D23C3> (10.02.2015)

“Agreement for Cooperation Between the Government of the United States of America and the Government of the United Arab Emirates”, May 21, 2009.

<http://www.state.gov/documents/organization/140162.pdf> (11.02.2015)

“Atomic Energy Act of 1946”. Public Law 585, 70th Congress. Excerpted from “Legislative History of the Atomic Energy Act of 1946 (Public Law 585, 70th Congress)” Compiled by James D. Nuse. AEC Headquarters Library

Volume I Principal Documents, U.S. Atomic Energy Commission, Washington DC, 1965. http://science.energy.gov/~media/bes/pdf/Atomic_Energy_Act_of_1946.pdf (17.02.2014)

“Atoms for Peace.” Address by Dwight D. Eisenhower, President of the United States of America, to the 470th Plenary Meeting of the United Nations General Assembly. December 8, 1953. <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech> (15.02.2014)

“Global Nuclear Energy Partnership Statement of Principles”, September 16, 2007, <http://www.aec.go.jp/jicst/NC/kokusai/20070916e/1.pdf> (17.02.2014)

"House Passes Iran Gasoline Sanctions Bill," *Reuters*, 15 December 2009.

<http://www.reuters.com/article/us-usa-iran-sanctions-idUSTRE5BE61K20091216>
(16.02.2014)

“Initial Actions for the Implementation of the Joint Statement”, 13 February 2007

http://www.nti.org/media/pdfs/Initial_Actions_for_the_Implementation_of_the_Joint_Statement.pdf?_id=1322866091 (15.02.2014)

“Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards”, IAEA, 18 December 2003.
<https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-signs-additional-protocol-nuclear-safeguards>
(15.02.2014)

“Nuclear Weapons – India,” Federation of Atomic Scientists.

<http://www.fas.org/nuke/guide/india/nuke/index.html>. (10.02.2015)

“Nuclear Weapons – Israel,” Federation of Atomic Scientists.

<http://www.fas.org/nuke/guide/israel/nuke/> (10.02.2015)

“Nuclear Weapons – Pakistan,” Federation of Atomic Scientists.

<http://www.fas.org/nuke/guide/pakistan/nuke/index.html>. (10.02.2015)

“Opening Statement by Rose Gottemoeller, Assistant Secretary Bureau of Verification, Compliance, and Implementation at the Third Session of the Preparatory Committee for the 2010 Non-Proliferation Treaty Review Conference”, May 5, 2009.
<http://www.state.gov/t/avc/rls/122672.htm> (13.10.2014)

“Prevent Our Enemies from Threatening Us, Our Allies and Our Friends with Weapons of Mass Destruction,” *The National Security Strategy of the United States of America*. September 2002.

<http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf> (10.02.2015)

“Remarks by Dr. Christopher A. Ford, United States Special Representative for Nuclear Nonproliferation 2nd Session of the Preparatory Committee for the 2010 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: Facing Up to the Most Fundamental Challenge to the NPT”, May 5, 2008.
<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2008/05/20080505162020eaifas0.1089441.html#ixzz3dc2hQX4A> (13.10.2014)

“Remarks by Thomas Countryman, Assistant Secretary, Bureau of International Security and Nonproliferation”, October 26, 2012,
<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/article/2010/06/20100601133524esnamfuak0.697735.html#axzz4WfuFWHgR> (12.10.2014)

“Remarks by Rose Gottemoeller, Under Secretary Of State For Arms Control And International Security on the Conclusion of the 2015 Nuclear Nonproliferation Treaty Review Conference”, May 22, 2015. <http://www.state.gov/t/us/2015/242778.htm>
(07.06.2015)

“Russia Proposes 'Phased' Resolution of Iran Nuclear Standoff”, 14 July 2011.

<http://www.nti.org/gsn/article/russia-proposes-phased-resolution-of-iran-nuclear-standoff/>
(10.05.2015)

“Second-Phase Actions for the Implementation of the Joint Statement”, 3 October 2007,

http://www.nti.org/media/pdfs/SecondPhase_Actions_for_theImplementation_of_the_Joint_Statement.pdf?_=1323208444 (15.02.2014)

“Statement by European Union High Representative Catherine Ashton on the Iranian Nuclear Issue”, *PRNewswire*, March 6, 2012.

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/128765.pdf (10.02.2015)

“Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers”, International Atomic Energy Agency”, 21 October 2003.

http://www.dirco.gov.za/foreign/Multilateral/inter/iaea_iran/other_iran_statement.doc (15.02.2014)

“Statement of the Director General Dr. Mohamed ElBaradei to the 47th Regular Session of the IAEA General Conference”, 15 September 2003.

<https://www.iaea.org/newscenter/statements/statement-forty-seventh-regular-session-iaea-general-conference-2003> (15.02.2014)

“Statement by Ambassador A. A. Soltanieh, Resident Representative of the Islamic Republic of Iran to the IAEA”, Vienna, 2 Feb. 2006,

<http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/index.shtml> (15.02.2014)

“Statement by Ambassador Norman A. Wulf, Representative of the United States of America, to the First Session of the Preparatory Committee Meeting for the 2005 NPT Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons”, April 8, 2002. <http://2001-2009.state.gov/t/isn/rls/rm/9919.htm> (12.10.2014)

“Statement by Ambassador Norman A. Wulf, Representative of the United States of America, to the First Session of the Preparatory Committee Meeting for the 2005 NPT Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons”, April 17, 2002. <http://2001-2009.state.gov/t/isn/rls/rm/9926.htm> (12.10.2014)

“Statement By Ambassador Eric M. Javits Permanent Representative Of The United States Of America To The Conference On Disarmament to the First Session Of The Preparatory Committee For The 2005 Npt Review Conference Structured Debate”, April 12, 2002. http://nuclear-statements.org/sites/default/files/12April_USA.pdf (12.10.2014)

“Statement by Assistant Secretary of State John S. Wolf Representative of the United States of America To the Second Session of the Preparatory Committee for The 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, April 28, 2003.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2003/04/20030428181548ynnedd0.3930475.html#ixzz3dOyewBXC>

“Statement by Deputy Assistant Secretary of State Andrew K. Semmel, Alternative Representative of the United States of America to the Second Session of the Preparatory Committee for the 2005 NPT Review Conference Articles I and II”, May 1, 2003.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2003/05/20030505182253rethcirj0.7209436.html#ixzz3dOvwelbY> (12.10.2014)

“Statement by Deputy Assistant Secretary of State Andrew K. Semmel Alternate Representative of the United States of America To the Second Session of the Preparatory Committee For the 2005 NPT Review Conference Articles III and VII IAEA Safeguards, Nuclear Export Controls and Nuclear-Weapon-Free Zones”, May 5, 2003.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2003/05/20030506143242rethcirj0.7209436.html#axzz3dOltCIH6> (12.10.2014)

“Statement by Dr Andrew K. Semmel, Alternative Representative of the United States of America, to the Second Session of the Preparatory Committee for the 2005 NPT Review Conference. Peaceful Nuclear Cooperation: NPT Article IV, Geneva, Switzerland”, May 7, 2003.
http://www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmamentfora/npt/prepcom03/2003statements/7May_US.pdf (12.10.2014)

“Statement by Assistant Secretary of State John S. Wolf Representative of the United States of America To the Second Session of the Preparatory Committee for The 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, April 28, 2003
<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2003/04/20030428181548ynnedd0.3930475.html#ixzz3dOyewBXC> (12.10.2014)

“Statement by Ambassador Jackie W. Sanders, Special Representative of the President of the U.S. to the Third Session of the Preparatory Committee For the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, April 29, 2004.
<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/20040511143946frllehctim0.4599573.html#ixzz3dX5ROjr5> (12.10.2014)

“Statement by John S. Wolf, Assistant Secretary for Nonproliferation, Alternate Representative of the United States of America to the Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, May 4, 2004.
<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/200405101544482xtkcollub0.7858545.html#ixzz3dP1hd9ky> (12.10.2014)

“Statement of the United States, Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, NPT/CONF.2005/PC.III/ WP.28, 7 May 2004.
http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2005/PC.III/WP.28 (12.10.2014)

“Statement by John R. Bolton Undersecretary of State for Arms Control and International Security to the Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, April 27, 2004.
<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/04/20040427162116jatia0.2419092.html#ixzz3edKuHHGq> (12.10.2014)

“Statement by Andrew K. Semmel, Deputy Assistant Secretary for Nonproliferation to the Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons on NPT Articles III and VII: IAEA Safeguards, Nuclear Export Controls and Nuclear-Weapon-Free Zones”, April 29, 2004
<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/20040510170150dmslahrellek0.968609.html#ixzz3dbPyBBwX> (12.10.2014)

“Statement by Stephen G. Rademaker, Assistant Secretary of State for Arms Control to the Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of the Non-Proliferation of Nuclear Weapons on NPT

Article VI”, May 3, 2004.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/20040510183829liameruoy0.3259699.html#ixzz3dbuFkKPS> (12.10.2014)

“Statement by Ambassador Jackie W. Sanders Special Representative of the President of the U.S. for the Non-Proliferation of Nuclear Weapons to the Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons on Safe and Secure Peaceful Nuclear Programs”, May 4,

2004.<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/200405101616052xtkcollub0.9337122.html#ixzz3edH6Liu1> (12.10.2014)

“Statement by John S. Wolf, Assistant Secretary for Nonproliferation, Alternate Representative of the United States of America Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons on NPT Articles I and II”, April 30, 2004.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/05/200405111739022xtkcollub0.9058344.html#ixzz3dP5Bbjhp> (12.10.2014)

“Statement by Assistant Secretary Stephen Rademaker, Assistant Secretary of State for Arms Control 2005 NPT Review Conference United Nations General Assembly”, 02 May

2005.<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2005/05/20050503115116ajatia0.8156855.html#ixzz3dbNZfBjV> (12.10.2014)

“Statement by H. E. Sergio de Duarte, Ambassador at Large for Disarmament and Non-Proliferation Matters”,

<http://www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/npt/prepcom04/BrazilCL3.pdf> (12.10.2014)

“Statement by H. E. Mr. Richard Ryan, Ambassador, Permanent Representative of Ireland to the United Nations, on behalf of the European Union, in the General Debate, Third Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, New York”, 26 Apr. 2004, http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_3439_en.htm (12.10.2014)

“Statement by Mr Adrian McDaid on behalf of the European Union, third session of the Preparatory Committee to the 2005 NPT Review Conference”, 29 April 2004.

<http://www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmamentfora/npt/prepcom04/eu29.pdf> (12.10.2014)

“Statement by Ambassador John Duncan, Head of the UK Delegation to the First Preparatory Committee for the Eighth Review Conference of the Nuclear Non-Proliferation Treaty”, April 30, 2007.

http://www.un.org/en/conf/npt/2007/statements/UK_30_04_pm.pdf (12.10.2014)

“The 2010 NPT Review Cycle So Far: A view from the United States of America”, Dr. Christopher A. Ford, United States Special Representative for Nuclear Nonproliferation, 20 December 2007, <https://2001-2009.state.gov/t/isn/rls/rm/98382.htm> (12.10.2014)

“The Baruch Plan,” Presented to the United Nations Atomic Energy Commission, June 14, 1946.

<http://www.atomicarchive.com/Docs/Deterrence/BaruchPlan.shtml> (15.02.2014)

“The Iran Nuclear Deal: A Definitive Guide”, Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School, August 2015.
<http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/IranDealDefinitiveGuide.pdf?webSyncID=bb7b76a1-01c5-7466-1b75-bb97e52e72c4&sessionGUID=7639e346-e56c-8ee5-ca4b-9bd6a656e803> (14.05.2016)

“UN Security Council Presidential Statement on Iran”, (içinde) Paul Kerr, “UN Urges Iran to Halt Enrichment”, *Arms Control Today*, April 1 2006.
https://www.armscontrol.org/act/2006_04/uniranurges#Sidebar (15.02.2014)

“U.S. to buy heavy water from Iran's nuclear program”, Reuters, April 22 2016.
<http://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-usa-idUSKCN0XJ25G> (07.06.2016)

“Working paper submitted by Indonesia on behalf of the members of the Movement of Non-Aligned Countries parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons at the First Session of the Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, NPT/CONF.2005/PC.I/WP.2.

http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2005/PC.I/WP.2
 (12.10.2014)

“Working paper submitted by the United States of America Second Session of the Preparatory Committee for the 2010 Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Compliance And The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons” May 2, 2008.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2008/05/20080502190301xjsnommis0.138653.html#ixzz3dbIes1nK> (13.10.2014)

“Zangger Committee”, Nuclear Threat Initiative, <http://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/zangger-committee-zac/> (15.02.2014)

Albright, David; Hinderstein, Corey. “The A. Q. Khan Illicit Nuclear Trade Network and Implications for Nonproliferation Efforts”, *Strategic Insights* 5, July 2006.

<http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/11090/albrightJul06.pdf?sequence=1>
 (10.02.2015)

Albright, David; Hinderstein, Corey. “Iran Building Nuclear Fuel Cycle Facilities: International Transparency Needed”, Institute for Science and International Security (ISIS), ISIS Issues Brief, 12 Dec. 2002. <http://www.isis-online.org/publications/iran/iranimages.html> (15.02.2015)

Albright, David; Hinderstein, Corey. “Documents Indicate A.Q. Khan Offered Nuclear Weapon Designs to Iraq in 1990: Did He Approach Other Countries?”, February 4, 2004. http://www.isis-online.org/publications/southasia/khan_memo.html (10.02.2015)

Albright, David; Shire Jacqueline. “Iran Installing More Advanced Centrifuges at Natanz Pilot Enrichment Plant: Factsheet on the P-2/IR-2 Centrifuge”, Institute for Science and International Security (ISIS), February 7, 2008. http://www.isis-online.org/publications/iran/ISIS_Iran_P2_7Feb2008.pdf (10.02.2015)

Albright, David; Stricker Andrea. “After the 2010 NPT Review Conference: Advancing the Non-Proliferation Pillar”, July 15, 2010. <http://isis-online.org/isis-reports/detail/after-the-2010-npt-review-conference-advancing-the-non-proliferation-pillar/23> (10.02.2015)

Albright, David; Brannan, Paul. "New Satellite Image Shows Activity at Parchin Site in Iran," Institute for Science and International Security, May 8, 2012. <http://isis-online.org/isis-reports/detail/new-satellite-image-shows-activity-at-parchin-site-in-iran/8#images> (10.02.2015)

Albright David; Stricker Andrea. "JCPOA Procurement Channel: Architecture and Issues", ISIS Report, December 11, 2015. http://isisonline.org/uploads/isisreports/documents/Parts_1_and_2_JCPOA_Procurement_Channel_Architecture_and_Issues_Dec_2015-Final.pdf (15.05.2016)

Albright, David; Wood, Houston; Stricker, Andrea. "Breakout Timelines Under the Joint Comprehensive Plan of Action", ISIS Report, August 18, 2015. http://www.isis-online.org/uploads/isisreports/documents/Iranian_Breakout_Timelines_and_Issues_18Aug2015_final.pdf (15.05.2016)

Arms Control Association. "Fact Sheet: The IAEA 1997 Additional Protocol at a Glance". <https://www.armscontrol.org/factsheets/IAEAProtoco> (15.04.2015)

Belfer Center for Science and International Affairs, "The Iran Nuclear Deal: A Definitive Guide", Harvard Kennedy School, August 2015. <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/IranDealDefinitiveGuide.pdf?webSyncID=bb7b76a1-01c5-7466-1b75-bb97e52e72c4&sessionGUID=7639e346-e56c-8ee5-ca4b-9bd6a656e803>

Blair, David. "Iran starts removing thousands of centrifuges in line with nuclear deal", The Telegraph, Nov 2 2015. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/11970271/Iran-starts-removing-thousands-of-centrifuges-in-line-with-nuclear-deal.html> (06.06.2016)

Blake, Aaron. "Kerry on Iran: 'We do not recognize a right to enrich'", Washington Post, November 24, 2013. <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2013/11/24/kerry-on-iran-we-do-not-recognize-a-right-to-enrich/> (07.06.2016)

Bolton, John R. "Under Secretary for Arms Control and International Security Statement to the 2004 Nuclear Suppliers Group Plenary Meeting", Goteborg, Sweden May 27, 2004 <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/06/20040607171128adynned0.3113367.html#ixzz3dbunVv1u> (10.02.2015)

Borger, Julian. "International Diplomats to Visit Tehran to Deliver Nuclear Ultimatum," *The Guardian*, 14 June 2008. <https://www.theguardian.com/world/2008/jun/14/iran.nuclear> (15.02.2014)

Brazilian–Argentine Agency for Accounting and Control of Nuclear Materials (ABACC), "NSG recognizes the Quadripartite Agreement as an alternative criterion to the Additional Protocol", 28 June 2011. <http://www.abacc.org.br/?p=3846&lang=en> (14.02.2014)

Bunn, George. "The Nuclear Nonproliferation Treaty", *Wisconsin Law Review*, 1968, 766-785. http://cisac.fsi.stanford.edu/sites/default/files/Bunn_The_Nuclear_Nonproliferation_Treaty.pdf (14.02.2014)

Bunn, George. "The Nuclear Nonproliferation Treaty: History and Current Problems." *Arms Control Today*, December, 2003.

https://www.armscontrol.org/act/2003_12/Bunn (14.02.2014)

CNN, "Senate approves nuclear deal with India". October 1, 2008.

<http://edition.cnn.com/2008/POLITICS/10/01/us.india.nuclear/> (17.02.2014)

Countryman, Thomas. "Addressing Next Generation Proliferation Challenges", U.S. Department of State, Assistant Secretary, Bureau of International Security and Nonproliferation, The Commonwealth Club, San Francisco, CA October 26, 2012.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2012/11/20121101138176.html#ixzz3dhPzo9cz> (10.02.2015)

Crail, Peter. "Brazil, Turkey Broker Fuel Swap with Iran," *Arms Control Today*, June 2010. https://www.armscontrol.org/act/2010_06/FuelSwap (14.02.2014)

Davenport, Kelsey. "U.S. Purchases Iranian Heavy Water", *Arms Control Today*, June 2016. https://www.armscontrol.org/ACT/2016_06/News-Briefs/U.S.-Purchases-IranianHeavy-Water (07.06.2016)

Davenport, Kelsey, "The Nonproliferation Impact of Iran Nuclear Deal Implementation Day", *Arms Control Association*, 17.01.2016. <https://www.armscontrol.org/blog/ArmsControlNow/2016-01-17/The-Nonproliferation-Impact-of-Iran-Nuclear-Deal-Implementation-Day> (07.06.2016)

Dhanapala, Jayantha. "Reinforcing the NPT Regime: International Challenges & Opportunities", *IAEA BULLETIN*, 41/4/1999, 5-8.

<https://www.iaea.org/sites/default/files/41403590508.pdf> (12.10.2014)

ElBaradei, Mohamed. "Towards A Safer World", *Economist*, 16 October 2003.

<http://www.economist.com/node/2137602> (15.02.2014)

ElBaradei, Mohamed., "Saving ourselves from destruction", *New York Times*, 12 Feb. 2004. <https://www.iaea.org/newscenter/statements/saving-ourselves-self-destruction> (15.02.2014)

ElBaradei, Mohamed., "Rethinking Nuclear Safeguards", *Washington Post*, 14 June 2006. <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2006/06/13/AR2006061301498.html> (15.02.2014)

Hibbs, Mark. "Iran and the Evolution of Safeguards", *Carnegie Endowment for International Peace*, December 16 2015. <http://carnegieendowment.org/2015/12/16/iran-and-evolution-of-safeguards-pub-62333> (20.12.2015)

Johnson, Rebecca. "NPT Report: The NPT Third PrepCom: What Happened and How", *Disarmament Diplomacy*, No. 37, May 1999, <http://www.acronym.org.uk/dd/dd37/37npt.htm>. (13.10.2014)

Johnson, Rebecca. "Laying Substantive Groundwork For 2010: Report Of The 2009 NPT PrepCom", 1 August 2009. <http://www.acronym.org.uk/dd/dd91/91npt.htm#en01> (13.10.2014)

Johnson, Rebecca. "Politics and Protection: Why the 2005 NPT Review Conference Failed," *Disarmament Diplomacy* 20, 2005, www.acronym.org.uk/dd/dd80/80npt.htm (13.10.2014)

Johnson Rebecca, “NPT: Cornerstone of Nuclear Nonproliferation or Stumbling Block, Open Democracy, 28 May 2015. <https://www.opendemocracy.net/5050/rebecca-johnson/npt-107-nations-pledge-to-negotiate-on-nuclear-disarmament> (07.06.2015)

Institute for Science and International Security, “Reconciling the 300 kg Cap with Iran’s Monthly Production of Low Enriched Uranium”, July 22, 2015. http://isisonline.org/uploads/isisreports/documents/Reconciling_the_300_kg_Cap_with_Iran%E2%80%99s_Monthly_Production_of_LEU_Final.pdf (07.06.2016)

Institute for Science and International Security, “When is the 300 Kilogram Cap on Low Enriched Uranium not a Cap?”, July 21, 2015. http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/300_kg_LEU_cap_Final.pdf (07.06.2016)

Institute for Science and International Security, “Removing Stocks of Near 20 Percent Enriched Uranium”, July 21, 2015. http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/Near_20_percent_LEU_Final.pdf (07.06.2016)

Institute for Science and International Security, “The Joint Comprehensive Plan of Action ‘Kicks the Can Down the Road’: How to prepare for the day when the can finally lands”, July 22, 2015. http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/JCPA_Fundamental_Goal_july_22_2015_final-1.pdf (07.06.2016)

International Atomic Energy Agency, “The Agency’s Safeguards”, INFCIRC/26, March 31, 1961. <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1961/infcirc26.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, “The Agency’s Safeguards System”, International Atomic Energy Agency Information Circular, INFCIRC/66, December 3, 1965. <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1965/infcirc66.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, “The Text Of The Agreement Between Iran And The Agency For The Application Of Safeguards In Connection With The Treaty On The Non-Proliferatio Of Nuclear Weapons”, INFCIRC/214, 13 December 1974. <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1974/infcirc214.pdf> (15.02.2014)

“The Physical Protection of Nuclear Material”, International Atomic Energy Agency Information Circular INFRC/225, September 1975. <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1975/infcirc225.pdf> (13.10.2014)

International Atomic Energy Agency, Communications received from certain member states regarding guidelines for the export of nuclear material, equipment or technology, INFCIRC/254/Rev.1/Part 1, July 1992. http://www.iaea.org/inis/collection/NCLCollectionStore/_Public/23/068/23068563.pdf?r=1&search=%2522INFCIRC%252F254%252FRev.1%252FPart%25201%2522 (13.10.2014)

International Atomic Energy Agency, Communications received from certain member states regarding guidelines for the export of nuclear material, equipment or technology, INFCIRC/254/REV 1.Part 2, July 1992. http://www.iaea.org/inis/collection/NCLCollectionStore/_Public/23/072/23072490.pdf?r=1&search=%2522INFCIRC%252F254%252FRev.1%252FPart%25201%2522 (13.10.2014)

International Atomic Energy Agency, “Statement on full-scope safeguards adopted by the adherents to the Nuclear Suppliers Guidelines: meeting of adherents to the Nuclear Suppliers Guidelines”, INFCIRC/405, May 1992.
<https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc405.pdf> (13.10.2014)

International Atomic Energy Agency, “Report On The Implementation Of The Agreement Between The Agency And The Democratic People's Republic Of Korea For The Application Of Safeguards In Connection With The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons, GOV/2636”, 26 February 1993.
<https://ahlambauer.files.wordpress.com/2013/03/gov2636.pdf> (10.02.2015)

International Atomic Energy Agency, “Report By The Director General On The Implementation Of The Resolution Adopted By The Board On 25 February 1993 (Gov/2636) And Of The Agreement Between The Agency And The Democratic People's Republic Of Korea For The Application Of Safeguards In Connection With The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons (Infcirc/403), GOV/2645”, 1 April 1993,
<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B6D274E9C8CD3CF6E4FF96FF9%7D/Disarm%20GOV2645.pdf> (10.02.2015)

International Atomic Energy Agency, “Model Protocol Additional to the Agreement(s) between State(s) and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards”, INFCIRC/540 (Corrected), September 1997.
<https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc540c.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, GOV/2003/40” June 6, 2003.
<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-40.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, GOV/2003/69” Resolution adopted by the Board on 12 September 2003. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-69.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, GOV/2003/75”, Report by the Director General, , November 10, 2003. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-75.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran and related Board resolutions Resolution adopted on 11 August 2005”, GOV/2005/64, 11 August 2005.
<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2005-64.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, GOV/ 2006/14.” Report by the Director General , February 4, 2006. www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-14.pdf (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, “Multilateral Approaches to the Nuclear Fuel Cycle: Expert Group Report submitted to the Director General of the International Atomic Energy Agency.” Infcirc/640, February 22, 2005.
<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2005/infcirc640.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran.” Report by the Director General, February 18, 2010. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2010-10.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, GOV/2010/46”, 16 September 2010. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2010-46.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, GOV/2011/65" Report by the Director General, 8 November 2011. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2011-65.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, Resolution adopted by the Board of Governors, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of United Nations Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, GOV/2011/69", 18 November 2011. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2011-69.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, GOV/2013/27 " Report by the Director General, May 22, 2013. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2013-27.pdf> (11.02.2015)

International Atomic Energy Agency, “The Conceptualization and Development of Safeguards Implementation at the State Level.” GOV/2013/38, Vienna. August 12, 2013. <https://armscontrollaw.files.wordpress.com/2012/06/state-levelsafeguardsconceptreportaugust-2013.pdf> (11.02.2015)

International Atomic Energy Agency, Board of Governors, “Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)”, Report by the Director General, 16 January 2016. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov-inf-2016-1.pdf> (07.06.2016)

International Atomic Energy Agency, *The Statute of the IAEA* (as amended up to 23 February 1989), <https://www.iaea.org/sites/default/files/statute.pdf> (15.02.2014)

International Atomic Energy Agency Press Release, “Iran Sign Joint Statement on Framework for Cooperation” November 11, 2013. <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-iran-sign-joint-statement-framework-cooperation> (14.02.2015)

International Atomic Energy Agency, *The Nuclear Fuel Cycle*, <https://www.iaea.org/sites/default/files/nfc0811.pdf> (15.02.2015)

International Atomic Energy Agency, “Nuclear Fuel Cycle Information System: A Directory Of Nuclear Fuel Cycle Facilities”, April 2009, Vienna, Austria, s. 27-28. www.pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/te_1613_web.pdf (15.02.2015)

International Atomic Energy Agency, Power Reactor Information System (PRIS), “Operational Reactors”, <https://www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/OperationalReactorsByCountry.aspx> (15.06.2016)

International Atomic Energy Agency, *Nuclear Power Reactors in the World*, Reference Data Series No:2, 2016 Edition, http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/RDS_2-36_web.pdf (01.06.2016)

International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996. <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7497.pdf> (20.11.2015)

The International Institute for Strategic Studies, *Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment*, , London, 2005. <https://www.iiss.org/-/media/silos/press%20releases/2005/iran-strategic-sd-press-statement/iran-strategic-sd-press-statement.pdf> (12.10.2015)

International Panel on Fissile Materials Report, “Plutonium Separation in Nuclear Power Programs: Status, Problems, and Prospects of Civilian Reprocessing Around the World”, July 2015. <http://fissilematerials.org/library/rr14.pdf> (10.09.2015)

International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production*, 2015, <http://fissilematerials.org/library/gfmr15.pdf> (10.01.2016)

Joint Declaration by the Heads of Government of the United States, the United Kingdom and Canada, Nov. 15, 1945, 60 Stat. 1479, T.I.A.S. No. 1504, 3 U.N.T.S. 123 (içinde), George Bunn, “The Nuclear Nonproliferation Treaty”, *Wisconsin Law Review*, 1968, s.766. http://cisac.fsi.stanford.edu/sites/default/files/Bunn_The_Nuclear_Nonproliferation_Treaty.pdf

Kerr, Paul. “With Deadline Looming, European Foreign Ministers Strike Deal to Restrict Iran's Nuclear Program”, November 1, 2003. https://www.armscontrol.org/act/2003_11/Iran (15.02.2014)

Kile, Shannon N.; Kristensen, Hans M. “Trends In World Nuclear Forces, 2016”, SIPRI Fact Sheet June 2016, https://www.sipri.org/sites/default/files/FS%201606%20WNF_Embargo_Final%20A.pdf (15.06.2016)

Klapper, Bradley; Lee, Matthew; Pace, Julie. "Secret US-Iran Talks Set Stage for Nuke Deal," *Associated Press*, November 24, 2013. <http://talkingpointsmemo.com/news/secret-us-iran-talks-set-stage-for-nuke-deal> (13.02.2015)

McElroy, Damien. "Iran's Rouhani Vows to Work to Lift Sanctions on Iran", *The Telegraph*, August 3, 2013. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/10220564/HassanRouhanivows-to-lift-sanctions-on-Iran.html> (10.02.2015)

Nuclear Suppliers Group Public Statement, Nuclear Suppliers Group Plenary, 27 June 2011. http://www.mid.ru/en/eksportnyjkontrol//asset_publisher/UhKoSvqyDFGv/content/id/202066 (10.02.2015)

Parsi, Trita. *Analysis: Iran's Nuke Deal Irritates Washington*, ABC News, May 18, 2010.

<http://abcnews.go.com/International/analysis-iransnucleardealturkeybrazil/story?id=10681106> (10.05.2015)

Priest, Jan. "IAEA Safeguards and the NPT: Examining Interconnections", *IAEA Bulletin*, 37, No.2, 1995.
<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/magazines/bulletin/bull371/37103480913.pdf> (12.06.2014)

Rauf, Tariq. "PrepCom Opinion: Farewell to the NPT's Strengthened Review Process?", *Disarmament Diplomacy*, No. 26, May 1998,
<http://www.acronym.org.uk/dd/dd26/26tariq.htm> (10.02.2015)

Resmi Gazete, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma (NPT),
28 Kasım 1979, Sayı: 16823. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16823.pdf> (09.01.2014)

Roche, Douglas. "The NPT: Crisis and Challenge, Report and Assessment of Non-Proliferation Treaty Preparatory Committee Meeting", New York, 8-19 April 2002, p. 3,
<http://www.gsinstitute.org/archives/000095.shtml> (10.02.2015)

Roche, Douglas. "Re-nuclearization or Disarmament: A Fateful Choice for Humanity", Middle Powers Initiative, May 2004, p. 1,
<http://www.gsinstitute.org/mpi/pubs/npt-analysis.pdf> (10.02.2015)

Rozen, Laura. "The P5+1 Nuclear Proposal to Iran in Almaty: Document," The Back Channel, *Al-Monitor*, June 9, 2013. <http://backchannel.al-monitor.com/index.php/2013/06/5444/p51-almaty-confidence-building-proposal-to-iran/> (10.02.2015)

Sanger David E.; Broad, William. "South Koreans Say Secret Work Refined Uranium", *New York Times*, 3 September 2004.
http://www.nytimes.com/2004/09/03/world/asia/south-koreans-say-secret-work-refined-uranium.html?_r=0 (10.02.2015)

Shelbourne, Mallory. "Transcript: Ambassador John Bolton Interview on Iran Nuclear Deal", Independent Journal Review, <http://www.ijreview.com/2015/07/373891-hold-ambassador-john-bolton-interview-transcript/> (07.06.2016)

Simmons, Beth A. Mobilizing for Human Rights, Duke University School of Law, online konferans, 18 Mart 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=oyoCAXslGhA> (21.02.2016)

Singh, Michael. "The Case for Zero Enrichment in Iran", *Arms Control Today*, https://www.armscontrol.org/act/2013_03/The-Case-for-Zero-Enrichment-in-Iran (17.02.2014)

Smith, David. "Iran ships 25,000 lb of low-enriched uranium to Russia as a part of Nuclear Deal", *The Guardian*, Dec 28 2015.
<https://www.theguardian.com/world/2015/dec/28/iran-ships-uranium-russia-nuclear-deal> (07.06.2016)

Smith, R. Jeffrey; Dobbs, Michael. "Russia Promised to Sell Centrifuge Plant to Iran; Bomb Grade Uranium Could be Made There", *The Washington Post*, 29 April 1995. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/04/29/russia-promised-to-sell-centrifuge-plant-to-iran/99afd483-a459-4a9b-90a7-9b9f70ac9ed5/> (12.02.2015)

Stover, Dawn. “More megatons to megawatts”, Bulletin of the Atomic Scientists, 21 February 2014. <http://thebulletin.org/more-megatons-megawatts> (04.04.2015)

TAEK, Nükleer Yakıt Çevrimi Şeması, TAEK, <http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-enerji-ve-reaktorler/166-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/437-bolum-03-nukleer-yakit-cevrimi.html> (15.02.2015)

Tabatabai, Ariane. The JCPOA Viewed from Iran: It’s the Economy, Stupid!, Center for Strategic and International Studies (CSIS), July 14, 2016. https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/160714_Tabatabai_Iran_JCPOA.pdf (22.07.2016)

Timberbaev, Roland. *The Nuclear Suppliers Group: Why and How It Was Created (1974-1978)*. Moscow: PIR Center, 2000. http://kms1.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/54944/ipublicationdocument_singledocument/fdcfd4-b626-4824-ba71-0c19d2442f79/en/nuclear+suppliers+group.pdf (08.05.2015)

Tomero, Leonor. “The Future of GNEP: The International Partners”, Bulletin of the Atomic Scientists, 31 July 2008. <http://thebulletin.org/future-gnep-international-partners> (17.02.2014)

United Nations, “A More Secure World: Our Shared Responsibility”, Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change”, UN document A/59/565 and Corr. 1, 4 Dec. 2004, http://www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf (11.02.2015)

United Nations General Assembly, Resolution 1, “Establishment of a Commission to Deal with the Problem Raised by the Discovery of Atomic Energy”, 24 January 1946. <https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/032/52/IMG/NR003252.pdf?OpenElement> (15.02.2014)

United Nations General Assembly, Resolution 1665 (XVI), “Prevention Of The Wider Dissemination Of Nuclear Weapons”, 4 December 1961. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/167/18/IMG/NR016718.pdf?OpenElement> (15.02.2014)

United Nations General Assembly Resolution 2028 (XX), “Non-Proliferation of Nuclear Weapons.”, 19 November, 1965. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/217/91/IMG/NR021791.pdf?OpenElement> (15.02.2014)

United Nations General Assembly, Resolution 2153 (XXI), “Non-Proliferation Of Nuclear Weapons”, 17 November 1966. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/004/56/IMG/NR000456.pdf?OpenElement> (15.02.2014)

United Nations Security Council Resolution, 487, 19 June 1981, Madde 5 <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/6C57312CC8BD93CA852560DF00653995> (15.02.2014)

United Nations Security Council Resolution 687, 3 April 1991. <http://www.un.org/Depts/unmovic/documents/687.pdf> (10.05.2015)

United Nations Security Council Resolution 707, 15 August 1991. <http://www.un.org/Depts/unmovic/documents/707.pdf> (10.05.2015)

United Nations Security Council Resolution 825, 11 May 1993. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/280/49/IMG/N9328049.pdf?OpenElement> (10.05.2015)

United Nations Security Council Resolution 1172, 6 Jun 1998, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/158/60/PDF/N9815860.pdf?OpenElement> (10.05.2015)

UN Security Council Resolution 1540, 28 Apr. 2004.
[www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1540%20\(2004\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1540%20(2004)) (11.02.2015)

United Nations Security Council, Resolution 1696, July 31, 2006.
www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8792.doc.htm (15.02.2014)

United Nations Security Council, Resolution 1737, 27 December 2006.
https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1737-2006.pdf (15.02.2014)

United Nations Security Council Resolution 1835, 27 September 2008.
https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1835-2008.pdf (15.02.2014)

United Nations Security Council Resolution 1887, 24 September 2009,
<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B6D274E9C8CD3CF6E4FF96FF9%7D/NKorea%20SRES%201887.pdf> (10.05.2015)

United Nations Security Council, Resolution 1929, June 9 2010.
https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1929-2010.pdf (10.05.2015)

United Nations General Assembly Resolution 2231, 20 July 2015
[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2231\(2015\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2231(2015)) (15.05.2016)

United States Central Intelligence Agency, Office of the Director, “Nuclear Weapons Production in Four Countries: Likelihood and Consequences, NIE-100-6-57”, June 18, 1957 (declassified version) <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB155/prolif-2.pdf> (10.05.2015)

United States of America Department of Defense, “Nuclear Posture Review Report”, January 2002 <http://archive.defense.gov/news/Jan2002/d20020109npr.pdf> (10.02.2015)

United States of America Department of Defense, Nuclear Posture Review Report, April 2010. http://www.defense.gov/Portals/1/features/defenseReviews/NPR/2010_Nuclear_Posture_Review_Report.pdf (11.02.2015)

United States of America Department of the Treasury, "Fact Sheet: Implementation of National Defense Authorization Act Sanctions on Iran," February 6, 2012.
<https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1409.aspx> (16.02.2014)

United States of America Department Of State, International Security Advisory Board, “Report on Proliferation Implications of the Global Expansion of Civil Nuclear Power,” State Department, April 2008. <http://2001-2009.state.gov/documents/organization/105587.pdf> (18.02.2014)

United States of America Department Of State, The Acheson-Lilienthal Report, Report on the International Control of Atomic Energy, March 16, 1946,
<http://www.learnworld.com/ZNW/LWText.Acheson-Lilienthal.html> (15.02.2014)

United States of America Department of State, “Bush Urges Strong Action To Confront Nuclear Proliferation”, 8 March 2005.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2005/03/20050308111807dmslahr-ellek0.8192255.html#ixzz3daxeb4XZ> (11.02.2015)

United States of America Department of State, "Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program", April 2, 2015. <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/04/240170.htm> (06.05.2015)

United States of America Department of State, Joint Comprehensive Plan of Action, Annex V, Implementation Plan, <http://www.state.gov/documents/organization/245324.pdf> (15.05.2016)

United States of America Department of State, Joint Comprehensive Plan of Action, Annex I, Nuclear-related measures. <http://www.state.gov/documents/organization/245318.pdf> (15.05.2016)

United States Government Printing Office, Public Papers of the Presidents of the United States: John F. Kennedy, Press Conference, 21 March 1963, Washington, D.C., 1964, 280; New York Times, 23 March 1963. LINK?

United States White House, Office of the Press Secretary. "Remarks by the President to Students and Faculty at National Defense University." Speech at the National Defense University, May 1, 2001. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/05/20010501-10.html> (10.02.2015)

United States White House, Office of the Press Secretary, "President Speaks on War Efforts to Citadel Cadets." The Citadel, Charleston, South Carolina, December 11, 2001. <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/12/20011211-6.html> (10.02.2015)

United States White House, Office of the Press Secretary, "President Delivers the State of the Union Address." January 29, 2002. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html> (10.02.2015)

United States White House, Office of the Press Secretary, "President Bush Delivers Graduation Speech at West Point", June 1, 2002. <https://georgewbushwhitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/200206013.html> (10.02.2015)

United States White House, Office of the Press Secretary. "President Announces New Measures to Counter the Threat of WMD." Speech at the National Defense University, February 11, 2004. <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/02/20040211-4.html> (11.02.2015)

United States White House, Office of the Press Secretary. "Remarks by President Barack Obama," Prague, Czech Republic, April 5, 2009. http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered/ (11.02.2015)

Ülgen, Sinan; Stein, Aaron. "Atomun Kontrolüne Yönelik Çabalar ve Nükleer Teknoloji Transferi: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme" (içinde), Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi (EDAM), Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli – II, İstanbul, 2012. <http://www.edam.org.tr/EDAMNukleer/Nuclear%20Report%202012/TR/bolum3.pdf> (17.02.2014)

Walrond, Christina. "Timeline 1967-1993: Argentine Low-Enriched Uranium At Tehran Research Reactor," Institute for Science and International Security, 7 October 2009, www.isisnucleariran.org (06.06.2016)

Woolf, Amy F. Nuclear Weapons in Russia: Safety, Security, and Control Issues, Congressional Research Service Issue Brief, August 15, 2003, <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/ib98038.pdf> (15.02.2014)

Viski, Andrea. "The Revised Nuclear Suppliers Group Guidelines: A European Union Perspective", EU Non-Proliferation Consortium Non-Proliferation Papers, No. 15, May 2012. <http://www.nonproliferation.eu/web/documents/nonproliferationpapers/andreaviski4fba1277ab8f9.pdf> (10.02.2014)

NPT Dökümanları

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. <http://www.un.org/en/conf/npt/2005/npttreaty.html>

"1975 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons", *Final Document: Part I - Organization and Work of the Conference (NPT/CONF /35/I)*, Geneva: United Nations, 1975. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1975%20-%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20 %20Final%20Document%20Part%20I.pdf>

"1975 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons", *Final Document: Part II -Documents of the Conference (NPT/CONF/35/III)*, Geneva: United Nations, 1975. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1975%20-%20Geneva%20-%20NPT%20Review%20Conference%20 %20Final%20Document%20Part%20II.pdf>

"1975 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons", *Final Document: Part III - Summary Records (NPT/CONF/35/III)*, Geneva: United Nations, 1975. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1975%20%20Geneva%20%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20document%20Part%20III.pdf> (12.10.2014)

"1980 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons", *Final Document: Part I - Organization and Work of the Conference (NPT/CONF. II/22/I)*, Geneva: United Nations, 1980. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1980%20-%20Geneva%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20I.pdf> (12.10.2014)

"1980 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons", *Final Document: Part II - Summary Records (NPT/CONF.II/22/II)*, Geneva: United Nations, 1980. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1980%20%20Geneva%20%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20II.pdf> (12.10.2014)

“1985 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part I - Organization and Work of the Conference (NPT/CONF.III/64/I)*, Geneva: United Nations, 1985. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1985%20%20Geneva%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20I.pdf> (12.10.2014)

“1985 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part II - Documents issued at the Conference (NPT/CONF. III/64/II)*, Geneva: United Nations, 1985. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1985%20%20Geneva%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20II.pdf> (12.10.2014)

“1985 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part III - Summary Records (NPT/CONF. III/64/III)*, Geneva: United Nations, 1985. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1986%20%20Geneva%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20III.pdf> (12.10.2014)

“1990 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part I - Organization and Work of the Conference (NPT/CONF.IV/45/I)*, Geneva: United Nations, 1990. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1990%20%20Geneva%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20I.pdf> (12.10.2014)

“1990 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part II - Documents issued at the Conference (NPT/CONF.IV/45/II)*, Geneva: United Nations, 1990. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1991%20%20Geneva%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20%20II.pdf> (12.10.2014)

“1990 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part III - Summary Records (NPT/CONF .IV/45/III)*, Geneva: United Nations, 1990. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1992%20%20Geneva%20%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Part%20III.pdf> (12.10.2014)

“1995 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part I - Organization and Work of the Conference (NPT/CONF.1995/32)*, New York: United Nations, 1995. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1995%20%20NY%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20I.pdf> (12.10.2014)

“1995 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part II - Documents issued at the Conference (NPT/CONF.1995/32 (Part II))*, New York: United Nations, 1995. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1995%20%20NY%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20II.pdf> (12.10.2014)

“1995 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part III - Summary Records and Verbatim Records (NPT/CONF.1995/32 (Part III))*, New York: United Nations, 1995. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/1995%20%20NY%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20III.pdf> (12.10.2014)

“2000 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Volume I; Parts I and II NPT/CONF.2000/28 (Parts I and II)*, New York: United Nations, 2000. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/2000%20%20NY%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Parts%20I%20and%20II.pdf> (12.10.2014)

“2000 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Volume II; Part III- Documents issued at the Conference, NPT/CONF.2000/28 (Part III)*, New York: United Nations, 2000. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/2000%20%20NY%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20IV.pdf> (12.10.2014)

“2000 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Volume III; Part IV-Summary records NPT/CONF.2000/28 (Part IV)*, New York: United Nations, 2000. <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/2000%20%20NY%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20IV.pdf> (12.10.2014)

“2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part I - Organization and work of the Conference NPT/CONF.2005/57 (Part I)* New York: United Nations, 2005. <https://unoda-web.s3.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/2005%20%20NY%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20I.pdf> (12.10.2014)

“2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part II - Documents issued at the Conference NPT/CONF.2005/57 (Part II)* New York: United Nations, 2005. <https://unoda-web.s3.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/2005%20%20NY%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20II.pdf> (12.10.2014)

%20NY%20%20NPT%20Review%20Conference%20%20Final%20Document%20Part%20II.pdf (12.10.2014)

“2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part III - Summary records NPT/CONF.2005/57 (Part III)* New York: United Nations, 2005. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/292/21/PDF/N0829221.pdf?OpenElement> (12.10.2014)

“2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Volume I; Parts I and II NPT/CONF.2010/50 (Vol. I)* New York: United Nations, 2010. [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20\(VOL.I\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20(VOL.I)) (12.10.2014)

“2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Volume II; Part III-Documents issued at the Conference, NPT/CONF.2010/50 (Vol. II)* New York: United Nations, 2010. [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20\(VOL.%20II\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20(VOL.%20II)) (12.10.2014)

“2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Volume III; Part IV- Summary records, NPT/CONF.2010/50 (Vol. III)* New York: United Nations, 2010. [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20\(VOL.%20III\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20(VOL.%20III)) (12.10.2014)

“2015 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part I - Organization and work of the Conference, NPT/CONF.2015/50 (Part I)* New York: United Nations, 2015. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2015/50\(PartI\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2015/50(PartI)) (15.05.2016)

“2015 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part II - Documents issued at the Conference, NPT/CONF.2015/50 (Part II)* New York: United Nations, 2015. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2015/50\(PartII\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2015/50(PartII)) (15.05.2016)

“2015 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons”, *Final Document: Part III - Summary records, NPT/CONF.2015/50 (Part III)* New York: United Nations, 2015. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2015/50\(PartIII\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2015/50(PartIII)) (15.05.2016)

“Decision 2: Principles and Objectives for Nuclear Non-Proliferation and Disarmament,” 1995 NPT Extension Treaty, NPT/CONF.1995/32/DEC.2. https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/1995-NPT/pdf/1995-NY-NPTReviewConference-FinalDocumentDecision_2.pdf (12.10.2014)

“Resolution on the Middle East,” NPT/CONF.1995/32 (Part I), Annex. https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/1995-NPT/pdf/Resolution_MiddleEast.pdf (12.10.2014)

EK-1: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma (NPT)

İmza Tarihi: 28.01.1969

Resmi Gazete Tarih ve No: 28.11.1979 / 16823

(Bakanlar Kurulu'nun onay kararı)

İşbu Anlaşmayı akteden ve bundan böyle "Anlaşmaya Taraf" olarak anılacak Devletler, Nükleer, bir savaşın bütün insanlığı uğratabileceği yıkıntıyı ve böyle bir savaş tehlikesini önlemek için her türlü çabayı harcamayı ve halkların güvenliğini korumayı amaçlayan önlemlerin alınması gerektiğini göz önünde tutarak,

Nükleer silahların yayılmasının nükleer savaş tehlikesini ciddi biçimde arttıracığına inanarak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun nükleer silahların daha fazla yayılmasının önlenmesi konusunda bir anlaşma akdi için çağrıda bulunan kararlarına uygun olarak, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın güvenlik denetiminin barışçıl nükleer çalışmalara uygulanışını kolaylaştırmak için işbirliği yapmayı yükümlenerek,

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın güvenlik denetimi dizgesi çerçevesinde belirli stratejik noktalarda aygıtlar ve diğer teknik yöntemler kullanılarak kaynak ve fisyonu uğrayabilen özel madde akımına güvenlik denetiminin etkili bir biçimde uygulanması ilkesini daha da geliştirmek için girişilen araştırma, geliştirme ve diğer çabaları desteklediklerini belirterek,

Nükleer silahlara sahip Devletler tarafından patlayıcı nükleer araçların geliştirilmesinden elde edilebilecek teknolojik yan ürünler de dahil olmak üzere, nükleer teknolojinin barışçıl uygulanmasından sağlanacak yararların, nükleer silahlara sahip bulunsun veya bulunmasın, Anlaşmaya taraf olan bütün devletlerin barışçıl amaçlarına açık tutulması ilkesini doğrulayarak,

Bu ilkenin gerçekleştirilmesi yönünden, Anlaşmaya taraf, bütün devletlerin atom enerjisinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesi için, bilimsel bilgi alışverişine, mümkün olan en geniş biçimde katılmak ve tek başlarına veya diğer devletlerle işbirliği yaparak bu gelişmeye katkıda bulunmak hakkına sahip olduklarına inanarak,

Nükleer silahlanma yarışının mümkün olan en kısa zamanda durdurulmasının sağlanması ve nükleer silahsızlanma yönünde etkili önlemler almayı üstlenmek konusundaki niyetlerini açıklayarak,

Bu amaca ulaşılması için bütün devletleri işbirliğine çağırarak,

Atmosferde, uzayda ve su altında nükleer silah denemelerini yasaklayan 1963 Anlaşmasına Taraf Devletlerin, sözkonusu Anlaşması'nın önsözünde bütün deneysel nükleer silah patlamalarının süresiz durdurulmasının sağlamaya çalışmak ve bu amaçla görüşmelere devam etmek konusunda dile getirdikleri kararlılığı hatırlatarak,

Sıkı ve etkili uluslar arası denetim altında, genel ve tam bir silahsızlanma Anlaşmasına bağlı olarak, nükleer silahların yapımının durdurulmasını, mevcut bütün nükleer silah stoklarının ortadan kaldırılmasını ve ulusal askeri depoların nükleer silahlardan arındırılmasını ve bunların atıcı araçlarının ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla, uluslar arası gerginliğin yumuşamasını ve Devletler arasındaki güvenin güçlendirilmesinin geliştirilmesini isteyerek,

Devletlerin, uluslar arası ilişkilerinde Birleşmiş Milletler yasası gereğince, herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı veya Birleşmiş Milletler

Amaçlarıyla bağdaşmayacak başka bir şekilde kuvvet kullanmaktan veya kuvvet kullanma tehdidinden kaçınmaları ve uluslar arası barış ve güvenliğin, dünyanın insan ve ekonomik kaynaklarının en az kısmının silahlanmaya ayrılarak sağlanması gerektiğini hatırlatarak,

Aşağıdaki hususlar üzerinde anlaşmışlardır;

M A D D E - I

Anlaşmaya taraf nükleer silah sahibi her devlet, nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları ya da bu gibi silahların veya diğer patlayıcı araçların kontrolünü, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, kime olursa olsun, devretmemeyi, ve nükleer silah sahibi olmayan herhangi bir Devlete, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçların kontrolünü elde etmesi için herhangi bir şekilde yardım, özendirme veya isteklendirmede bulunmamayı üstlenir.

M A D D E - II

Anlaşmaya Taraf nükleer silaha sahip olmayan her Devlet, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçları yahut bu silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü, kimden olursa olsun, doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde devralmamayı; nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları yapmamayı veya başka şekilde elde etmemeyi ve bu silahların veya patlayıcı araçların yapımı için herhangi bir yardım aramamayı veya almamayı üstlenir.

M A D D E - III

1. Anlaşmaya taraf nükleer silaha sahip olmayan her Devlet, Uluslar arası Atom enerjisi Ajansı'nın statüsüne ve Ajans'ın güvenlik denetimi dizgesine uygun olarak, nükleer enerjinin barışçıl amaçla kullanılmasının, nükleer silahlara veya diğer patlayıcı nükleer araçlara saptırılmasını önlemek amacıyla, sadece bu Anlaşma ile üzerine aldığı yükümlülükleri uygulayıp uygulamadığının kanıtlanması amacıyla, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile görüşmeler yoluyla akdedilecek bir anlaşmada belirtilecek güvenlik denetimini kabul etmeyi üstlenir. Bu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi yöntemleri, kaynak ve fisyonu uğrayabilen özel madde bakımından hem bu maddelerin herhangi bir ana nükleer tesiste üretimi, işlenmesi veya kullanılması sırasında, hem de böyle bir tesisin dışında bulunduğu sırada uygulanacaktır. Bu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi, anılan devletin egemenliği altındaki toprakları üzerinde veya kendi kontrolü altındaki herhangi bir yerde yürütülen bütün barışçıl nükleer çalışmalarda kullanılan kaynak ve fisyonu uğrayabilen özel maddelerin tümüne uygulanacaktır.

2. Anlaşmaya Taraf her Devlet (a) kaynak veya fisyonu uğrayabilen özel madde veya (b) fisyonu uğrayabilen özel maddenin işlenmesi, kullanılması veya üretimi için özel olarak tasarlanmış veya hazırlanmış cihaz veya maddeyi, kaynak veya fisyonu uğrayabilecek özel madde, işbu maddenin maddenin gerektirdiği güvenlik denetimine bağlı kılınmadıkça, nükleer silaha sahip olmayan herhangi bir devlete, kullanma amacı barışçıl olsa da, olmasa da, sağlamamayı üstlenir.

3. İşbu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi, Anlaşmanın IV Maddesine uygun biçimde ve işbu madde Hükümleri ve önsözde belirtilen güvenlik denetimi ilkesi uyarınca, nükleer maddenin barışçıl amaçlarla işlenmesi, kullanılması veya üretimine ait nükleer madde ve cihazın uluslararası alışverişi dahil, tarafların iktisadi ve teknolojik gelişmesini veya barışçıl nükleer çalışmalar alanında uluslar arası işbirliğini engellemeyecek şekilde uygulanacaktır.

4. Anlaşmaya Taraf nükleer silah sahibi olmayan Devletler, tek başlarına veya diğer Devletlerle birlikte, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın Statüsüne uygun olarak, bu maddenin gereklerini yerine getirmek üzere, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile anlaşmalar akdedeceklerdir. Söz konusu anlaşmaların görüşülmesi, bu Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren ilk 180 gün içinde başlayacaktır. Onay veya katılma belgelerini 180 günlük süreden sonra vermiş olan Devletler için söz konusu anlaşmaların görüşülmeye başlanması, belgelerin sunulma tarihinden sonraya bırakılmayacaktır. Bu anlaşmalar, engeç, görüşülmelerinin başlama tarihini izleyen 18 ay içinde yürürlüğe girecektir.

M A D D E - IV

1. Bu Anlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ve I ve II. maddelere uygun olarak, Anlaşmaya Taraf olan bütün devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilebilmesi için ile ilgili vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şekilde yorumlanmayacaktır.

2. Bu Anlaşmaya Taraf bütün Devletler, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlayacak cihaz madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin mümkün olan en geniş ölçüde alışverişini kolaylaştırmayı üstlenirler ve bu alışverişe katılma hakkına sahiptirler. Bunu gerçekleştirebilecek Anlaşmaya Taraf Devletler, dünyanın kalkınmakta olan bölgelerinin ihtiyaçlarını gereğince gözönünde tutarak, özellikle işbu Anlaşmaya Taraf nükleer silahlara sahip olmayan Devletlerin topraklarında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesine, tek başlarına veya diğer Devletlerle veya uluslararası örgütlerle birlikte, katkıda bulunmak üzere işbirliğini de yapacaklardır.

M A D D E - V

İşbu Anlaşmaya Taraf her devlet, Anlaşma gereğince, uygun uluslar arası gözlemlene ve uygun uluslar arası yöntemlerle, barışçıl nükleer patlamaların

Yararlarını, bu Anlaşmaya Taraf nükleer silahlara sahip olmayan Devletlere ayrıcalık göstermeksizin açık bulundurmaya açık bulundurmaya ve bu gibi Devletlerden, kullanılan patlayıcı araçlar karşılığı alınacak bedeli mümkün olan düşük düzeyde tutmayı ve araştırma ve geliştirme giderlerini hesaba katmamak için gerekli önlemleri almayı üstlenir.

Anlaşmaya Taraf nükleer silah sahibi olmayan devletler bu gibi yararları, özel bir uluslararası anlaşma veya anlaşmalar uyarınca ve nükleer silahlara sahip olmayan Devletlerin yeteri şekilde temsil edildikleri uygun bir uluslararası örgüt aracılığı ile sağlayabileceklerdir. Bu konudaki görüşmeler, Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra, mümkün olan en kısa zamanda başlayacaktır. Anlaşmaya taraf nükleer silahlara sahip olmayan devletler, isterlerse ikili anlaşmalara dayanarak da bu faydalardan yararlanabilirler.

M A D D E - VI

Anlaşmaya Taraf devletlerin her biri, nükleer silah yarışının yakın tarihte durdurulması ve nükleer silahsızlanmaya ilişkin etkili önlemler ile sıkı ve etkili uluslararası denetim altında genel ve tam silahsızlanmaya ilişkin bir anlaşma akdi için görüşmeleri iyi niyetle yürütmeyi üstlenir.

M A D D E - VII

Bu Anlaşmanın hiçbir hükmü, herhangi bir devletler grubunun kendi topraklarının nükleer silahlardan tamamiyle arındırılmasını sağlamak amacıyla bölgesel Anlaşmalar yapma hakkını etkilemez.

M A D D E - VIII

1. Anlaşmaya Taraf herhangi bir Devlet Anlaşmada değişiklikler yapılmasını önerebilir. Önerilen herhangi bir değişiklik metni saklayıcı Hükümetlere sunulacak, bu Hükümetler de anılan Anlaşmanın bütün taraflarına yazıyla bildireceklerdir. Bunun üzerine, Anlaşmaya Taraf Devletlerden üçte biri veya daha fazlası istediği takdirde, saklayıcı Hükümetler böyle bir değişikliği görüşmek üzere, Anlaşmaya Taraf bütün Devletlerin çağrılacağı bir konferans toplayacaklardır.

2. Bu Anlaşmada yapılacak herhangi bir değişiklik, Anlaşmaya Taraf olan bütün Devletlerin oy çoğunluğu ile kabul edilmeli, bu çoğunlukta, Anlaşmaya Taraf nükleer silah sahibi bütün devletlerin oylarıyla, değişiklik metninin taraflara bildirildiği tarihte Uluslararası Atom Enerjisi Ajans'ının Governörler meclisi üyesi olan bütün diğer Taraf devletlerin oyları da bulunmalıdır. Değişiklik, değişiklikle ilgili onay belgesini veren her Taraf devlet için, Anlaşmaya Taraf nükleer silahlara sahip bütün Devletler ve değişiklik önerisinin bildirildiği tarihte Uluslararası Atom Enerjisi Ajans'ının Governörler Meclisi üyesi olan diğer bütün Taraf devletler dahil olmak üzere, bütün Tarafların çoğunluğunun onay belgelerini vermeleri üzerine yürürlüğe girecektir. Bu tarihten sonra diğer herhangi bir Taraf Devlet bakımından değişiklik, Devletin değişiklikle ilgili onay belgesini verdiği tarihten itibaren yürürlüğe girecektir.

3. Bu Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden beş yıl sonra, önsözdeki amaçların ve Anlaşma hükümlerinin uygulama durumunu saptamak amacıyla Anlaşmanın işleyişini gözden geçirmek üzere İsviçre'nin cenevre şehrinde Anlaşmaya taraf devletlerin katılacağı bir konferans toplanacaktır. Bundan sonra, beş yıllık aralarla Anlaşmaya taraf Devletlerin çoğunluğu yine Anlaşmanın işleyişinin gözden geçirilmesi amacıyla, saklayıcı Hükümetlere bir öneride bulunarak yeni konferanslar toplanmasını sağlayabilirler.

M A D D E - IX

1. Bu Anlaşma, imza için bütün Devletlere açık olacaktır. İş bu Maddenin üçüncü fıkrasına göre, yürürlüğe girmesinden önce imzalamayan herhangi bir devlet Anlaşmaya herhangi bir zamanda katılabilir.

2. Bu Anlaşma, Anlaşmayı imzalamış Devletlerin onayından geçecektir. Onay ve katılma belgeleri, işbu Anlaşmada Saklayıcı Hükümetler olarak belirlenen Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümetlerine verilecektir.

3. Bu Anlaşma, Hükümetleri Saklayıcı olarak belirlenmiş Devletlerin ve Anlaşmayı imzalamış bulunan diğer 40 Devletin onaylamasından ve onay belgelerini vermelerinden sonra yürürlüğe girecektir. İşbu Anlaşma bakımından, nükleer silah sahibi Devlet, 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer bir silah ya da diğer patlayıcı araç yapıp patlatmış olan Devlettir.

4. Onay ve katılma belgelerini Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra veren devletler bakımından Anlaşma, onay ve katılma belgelerinin verilme tarihinde yürürlüğe girecektir.

5. Saklayıcı Hükümetler, Anlaşmayı imzalamış ve Anlaşmaya katılmış bulunan bütün devletlere, her bir imza tarihini, her bir onay veya katılma belgesinin verilme tarihlerini,

Anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihini ve bir konferans toplanması için yapılan istemlerin veya diğer bildirimlerin alınış tarihlerini vakit geçirmeden bildireceklerdir.

6. İşbu Anlaşma, saklayıcı Hükümetlerce Birleşmiş Milletler yasasının 102. maddesi uyarınca tescil edileceklerdir.

M A D D E -X

1. Taraflardan herbiri, ulusal egemenliğini uygulayarak, Anlaşmanın konusuna giren olağan üstü olayların ülkesinin yüksek çıkarlarını tehlikeye düşürdüğüne karar verirse, Anlaşmadan çekilme hakkına sahip olacaktır. Bu durumda, çekilme kararı hakkında, üç ay önceden Anlaşmayı bütün taraflarına ve birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne bildirimde bulunacaklardır. Bu bildirim, Taraf devletin yüksek çıkarlarını tehlikeye sokmuş saydığı olağanüstü olaylar hakkında bir açıklamayı içerecektir.

2. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden yirmibeş yıl sonra, Anlaşmanın süresiz olarak yürürlükte kalıp kalmayacağını veya belirli bir ek süre veya süreler için uzatılıp, uzatılmayacağını kararlaştırmak üzere bir konferans toplanacaktır. Bu karar Anlaşmaya taraf Devletlerin çoğunluğunca alınacaktır.

M A D D E -XI

İngilizce, Rusça, Fransızca, İspanyolca ve Çin'ce metinleri eşit derecede geçerli olan işbu Anlaşma saklayıcı Hükümetlerin arşivlerinde saklanacaklardır. İşbu Anlaşmanın usulüne uygun olarak onaylanmış nüshaları, Saklayıcı Hükümetler tarafından Anlaşmayı imzalamış ve Anlaşmaya katılmış Devletlerin Hükümetlerine iletilecektir.

Bu hususları bildirerek, aşağıda imzaları bulunan yetkili temsilciler, Anlaşmayı imzalamışlardır.

Bindokuzyüzaltmışsekiz yılının Temmuz ayının birinci günü Londra, Moskova ve Vaşington'da üç nüsha olarak düzenlenmiştir.